

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Съгласно на...
1895
Мв. Радовъ
УЧЕБНИКЪ

ПО

ВСЕОБЩА ИСТОРИЯ

ОТЪ

профессора А. ТРАЧЕВСКИЙ.

Трачевский, А. С.

І.

СТАРИННА ИСТОРИЯ

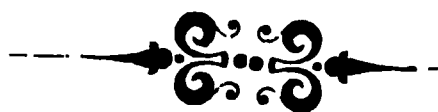
ОТЪ ВТОРОТО ПОПРАВЕНО ИЗДА.

Преведе

Мв. Радомирабовъ.

Съ 52 фигури и три плана въ текста и 4 карти въ края.

Пловдивъ

Издание и печать на Хр. Г. Дановъ

1895

D59
T712

273

Прѣдговоръ.

Учебникътъ на профессора А. Трачевский не се нуждае отъ особена прѣпоръжка. Както рецензентътъ на най-солиднитѣ русски периодически списания («Вѣстникъ Европы», «Русская мысль» и др.), така и най-компетентната критика (*Журн. Минист. Нар. Просв.*, 1884, окт.) по достоинство, строго, сериозно и справедливо оцѣнихъ и горещо прѣпоръчавъ това съчинение*). Всички критици и рецензенти единодушно припознахъ и одобрихъ новиятъ планъ за прѣподаване Историята, който авторътъ прокарва съ тоя си трудъ.

Надѣвамъ се, че компетентната критика и у насъ ще припознае тритѣ най-видни прѣдимства, що отличаватъ тоя учебникъ: 1) фактоветѣ отъ политическата история сж изобщо строго подбрани, безъ излишни подробности; 2) обърнато е особено внимание върху културната история и съ голѣма грижливостъ е посочено както послѣдовното развитие на отдѣлнитѣ стръжки отъ културата въ всички епохи, така и прѣнасянето на културата отъ единъ народъ у други, и 3) липсува фразѣорството, тъй като изложението е точно и твърдѣ стѣгнато.

По думитѣ на самия авторъ, тая книга, прѣдназначена за срѣднитѣ учебни заведения, може да служи и за самообразование: «тя е назначена да даде такъва запасъ отъ научни свѣдѣния по историята, какъвто е необходимъ за всѣки просвѣтенъ човѣкъ». По моето скромно мнѣние, това ръководство — по строго-органическата връзка на отдѣлнитѣ си части, по богатството на мисли и здрави сжждения, и главно по налучената и издържана авторова идея да изобрази *прогресътъ* на човѣчеството въ постоянния му растежъ — може да послужи така сжщо като хубаво спомагало както на прѣподавателитѣ отъ срѣднитѣ и класни училища, така и на студентитѣ отъ Висшето Училище.

Струва ми се, че съ нѣкои съкращения, Историята на Трачевский ще може добръ да изпълни службата си на учебникъ въ нашитѣ Гимназии и класни училища. Учителътъ, като има прѣдъ видъ врѣмето съ което рас-

---

*) При второто издание на своя трудъ авторътъ е ввелъ въ внимание върнитѣ указания на критиката.

полага, както и развитието на ученицитѣ, може да испуца или съкращава такива §§, материята на които е по-маловажна или пъкъ по-абстрактна и не толкова достъпна за ученицитѣ. Има §§, като напр. тия, въ които се трактува за развитието на изкуството въ неговата послѣдовност. които ученицитѣ едва ли би могли да усвоѣтъ съ надлежното проумѣванье, ако не имъ се даде възможность чрѣзъ систематическа сбирка отъ образци или пособия нагледно да се запознаѣтъ съ деталитѣ и характернитѣ особености на разнитѣ искусства отъ всички епохи.

Възъ основа на тия съображения, както и отъ своя практика, осмѣлявамъ се, за примѣръ, да посоча на благоусмотрѣнието на Г-да учителитѣ слѣднитѣ §§, като такива които могатъ да се испустнатъ или съкратятъ: 5, 6, 7, 8, 9, 10 — отъ въведението; и отъ останалата часть на книгата: 7, 12 (отъ редъ 8 — 48), 22, 23 (р. 15 — 38), 25 (р. 25 — 61), 29 (р. 22 — 49), 41 (р. 25 — 39), 42 (р. 16 до края), 44 (р. 11—28), 46 (р. 17 — 29), 51 (послѣднитѣ 13 реда), 56, 57, 66, ~~68~~ (за Ликия и Фригия), 72 (р. 19 до края), 117, 156, 158, 162 (бѣлѣжката), 163, 171, 174 (послѣднитѣ 30 реда), 178, 214, 257, 272. Освѣнъ това било би по-добрѣ да се остави за V класъ и цѣлиятъ отдѣлъ за Римската Империя, както поради грѣмидния материалъ, който се мипува въ IV кл., така и поради прѣката връзка на тая часть отъ римската история съ срѣднитѣ вѣкове — чрѣзъ християнството и варваритѣ.

Считамъ, че Показалеца въ края на книгата не ще бжде бесполезенъ, както за учителитѣ, така и за ученицитѣ: на първитѣ може да служи за въпросникъ, а на вторитѣ за да си провѣрѣватъ знанията.

Въ нѣкои отъ приложенитѣ къмъ книгата карти (Гръция, Римъ и Истокъ), сж направени малки необходими допълнения.

Съ най-голѣмо благодарение ще приемж всички умѣстни и вѣрни бѣлѣжки, които би ме насочили да исправѣж недостатѣцитѣ въ прѣвода.

София, 19 Юний 1895 г.

Прѣводачътъ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Прѣдговоръ	Стр II
Въведение.	1—2

§ 1. История и развитие, 1 стран. — § 2. Развитие на зе-
мята, 2. — § 3. Развитие на човѣка. Цивилизация, 3. — § 4. Раз-
витие на раситѣ, 4. — § 5. Развитие на езика, 5. — § 6. Религия-
та, 5. — § 7. Развитие на обредитѣ, 6. — § 8. Развитие на нрав-
ствеността и ума, 7. — § 9. Развитие на общежитието, 9. — § 10.
Развитие на комфорта, или на удобствата за живѣяне, 10. — § 11.
Прѣдисторически врѣмена: 1) камъненъ вѣкъ, 12. — § 12. 2) Брон-
зовъ вѣкъ, 14. — § 13. 3) Желѣзенъ вѣкъ, 16. — § 14. Развитие
на писаньето, 17. — § 15. Извори на историята: 1) издѣлия, прѣ-
живѣлици, прѣдания, 19. — § 16. 2) Книжнина, 20. § 17. Дѣление
на Историята. Хронология. Ера, 21.

А) ИСТОКЪ.

§ 1. Старий и Новий свѣтъ, 23. — § 2. Географически очеркъ
на Стария свѣтъ, 23.

I. Желтата раса	24
---------------------------	----

§ 3. Туранци, 24.

II. Бѣлата раса	26
---------------------------	----

а) *Хамитско племе.* — § 4. Кушити, 26. — § 5. Природата
и жителитѣ на Египетъ, 27. — § 6. Старото царство, 28. — § 7.
Животътъ въ старото царство, 30. — § 8. Срѣднето царство, 31. —
§ 9. Хикситѣ, 33. — § 10. Новото царство, 34. — § 11. Таут-месь,
35. — § 12. Рамессу II, 36. — § 13. Държавата и обществото, 38. —
§ 14. Книжнина, 40. — § 15. Религия, 41. — § 16. Етиопи и асси-
рийци, 44. — § 17. Додекархия. Псаметихъ, 45. — § 18. Нехо и
перситѣ, 46. — § 19. Значението на Египетъ, 47.

б) *Семитско племе.* — § 20. Географически очеркъ на Азия,
48. — § 21. Природата на Месопотамия и Еламъ, 49. — § 22. Рас-
копкитѣ въ Месопотамия, 51. — § 23. Туранцитѣ въ Халдея и
Еламъ, 52. — § 24. Халдеетѣ, 54. — § 25. Халдейската култура,
55. — § 26. Първобитнитѣ семити, 56. — § 27. Вавилонскитѣ се-
мити, 57. — § 28. Вавилонъ подъ владичество на египтянитѣ и
ассирийцитѣ, 58. — § 29. Въздиганието на Ассирия, 60. — § 30.
Финикия, Палестина и Хананититѣ, 61. — § 31. Финикийци. Сидон-
ска епоха, 63. — § 32. Еврейската държава. Давидъ, 64. — § 33.
Соломонъ. Распадане на еврейската държава, 65. — § 34. Успѣ-
хитѣ на Ассирия и паданието на израилското царство, 67. — § 35.
Държавна уредба на Финикия, 69. — § 36. Религията на финикий-
цитѣ, 70. — § 37. Науката и искуството въ Финикия, 71. — § 38. Про-
мишлеността и търговията на финикийцитѣ, 72. — § 39. Тирска
епоха. Картагенъ, 73. — § 40. Културата на Картагенъ. Значение-
то на Финикия и Картагенъ, 74. — § 41. Паданието на Тиръ и
Иерусалимъ, 75. — § 42. Процъвтѣванието на Ассирия. Ассирий-

ското искусство, 77. — § 43. Държава, религия и книжнина на ассирийците, 80. — § 44. Падание и значение на Ассирия, 82. — § 45. Ново-Халдейската държава, 84. — § 46. Новия Вавилонъ, 85. — § 47. Паданието на Вавилонъ, 86. — § 48. Историческо значение на семитите, 87.

в) *Арийско племе.* — § 49. Характеристика на арийците, 88. — § 50. Животът на най-старите арийци, 89. — § 51. Пръдания на арийците. Яване, 91. — § 52. Зороастър и маздеизмът, 92. — § 53. Иранци и индийци, 94. — § 54. Природата и първите жители на Индия, 95. — § 55. Ведите и санскритският език, 96. — § 56. Култура на ведийската епоха, 96. — § 57. Героическият период. Маха-Бхарата и Рамаяна, 98. — § 58. Кшатрии и псалмопевци, 99. — § 59. Брама. Законите на Ману и брамините, 100. — § 60. Угнетяването на народа. Тримурти, 103. — § 61. Будда, 104. — § 62. Извращение на будизма, 106. — § 63. Културата и значението на индийците, 107. — § 64. Природата на Иранъ, 109. — § 65. Мидийското царство, 110. — § 66. Армения и Лидия, 111. — § 67. Падание на Мидия. Киръ, 112. — § 68. Мала Азия, 113. — § 69. Смъртта на Кира, 115. — § 70. Камбизъ II и самозванецът, 116. — § 71. Държавната система на Дария I, 117. — § 72. Култура на персийците, 119. — § 73. Скити и техните съеди, 121. — § 74. Персите в Европа и Кирена, 123. — § 75. Значението на Мидийците и Персийците, 124. — § 76. Значението на Стария Изтокъ, 125.

Б) Г Р Ъ Ц И Я.

I. Героите и пръселенията. 1500 — 850 127

§ 77. Природата на Гръция, 127. — § 78. Пелазги и елини, 130. — § 79. Ахейци и героическите подвизи, 131. — § 80. Епоха на пръселванията. Нахлуване на дорийците в Пелопонесъ. Колонии, 133. — § 81. Елинският типъ, 134. — § 82. Митология, 135. — § 83. Богослужение, 138. — § 84. Чуждото влияние, 140. — § 85. Битът (живъичка) на елините, 143.

II. Евпатриди и тирани. 850 — 500 145

§ 86. Пелопонесъ в време на дорийците, 145. — § 87. Спартанската държава, 147. — § 88. Битът и правитът на спартанците, 148. — § 89. Значението на Спарта, 149. — § 90. Мессенски войни и хегемония на Спарта, 150. — § 91. Владичество на евпатридите, 151. — § 92. Тираниите, 153. — § 93. Евпатридите в Атика, 154. — § 94. Солонъ. Неговите обществени пръобразования, 155. — § 95. Политическите пръобразования на Солонъ, 157. — § 96. Тиранията в Атина, 159. — § 97. Клистенъ и въздигането на Атина. Значение на гръцката колонизация, 160. — § 98. Источни колонии, 162. — § 99. Западни и южни колонии, 164. — § 100. Амфикиония. хегемония. делфийският оракулъ, 166. — § 101. Олимийските игри, 167. — § 102. Поезия и философия, 170. — § 103. Искусство, 172.

III. Персийските войни. Пелопонеската война. 500 — 400 173

§ 104. Възстание на малоазийските гръци, 173. — § 105. Марафонъ, 174. — § 106. Милтиадъ, Аристидъ, Темистоклъ, 175. — § 107. Пръобразованията на Темистокла, 176. — § 108. Нахлуването на Ксеркса. Термопили, 177. — § 109. Платея, Микале и Химера, 180. — § 110. Спарта подиръ боя при Микале. Павзаний, 181. — § 111. Пръобразованията в Атина, 182. — § 112. Хегемония на Атина. Кимонъ и крайът на персийските войни, 183. — § 113. Смъртта на Темистокла и Аристида, 184. — § 114. Периклъ и войната на

Атина съ Спарта, 185. — § 115. Могъществото на Перикла и неговитѣ приятели—сътрудници, 187. — § 116. Най-високото развитие на демокрацията и въздигането на Атина, 188. — § 117. Враговетѣ на Перикла, 191. — § 118. Силитѣ на Атина и на Спарта, 192. — § 119. Начало на пелопонеската война. Смъртта на Перикла, 193. — § 120. Характерътъ на войната, 194. — § 121. Софисти. Никий и Клеонъ, 195. — § 122. Бразидъ и Алкивиадъ, 197. — § 123. Походътъ въ Сицилия и прѣдателството на Алкивиада, 198. — § 124. Олигархията въ Атина и завръщанieto на Алкивиада, 202. — § 125. Лизандръ и паданieto на Атина, 203. — § 126. Тиранията на тридесеттѣхъ и възстановление на демокрацията, 204. — § 127. Сократъ, 205. — § 128. Културата на 5-ия вѣкъ. а) Религията, 208. — § 129. б) Въспитанието; питийскитѣ игри; жената, 210. — § 130. в) Искуството, 213. — § 131. г) Поезията. Театрътъ, 215. — § 132. д) Трагедията и комедията, 218. — § 133. е) Философията, риториката и историята, 221.

IV. Хегемония на Тива и владичество на Македония. 400—323 223

§ 134. Втора хегемония на Спарта, 223. — § 135. Безпорядъци въ Спарта. Походъ на десеттѣхъ хиляди, 224. — § 136. Война на Спарта съ перситѣ. Коринтска война, 225. — § 137. Деспотизмътъ на Спарта. Пелопидъ и Епаминондъ, 227. — § 138. Тива и Атина. Левктра, 228. — § 139. Хегемония на Тива. Мантинея, 229. — § 140. Природата и населението на Македония, 231. — § 141. Филипъ II, 232. — § 142. Втората хегемония на Атина и Филипъ, 233. — § 143. Съжзническата и свещената война, 235. — § 144. Демостенъ и Есхинъ, 236. — § 145. Олинтска война и тържеството на Демостена, 238. — § 146. Погинванъето на Еллада и смъртта на Филиппа, 239. — § 147. Александръ Великий, 241. — § 148. Положението на Персия, 243. — § 149. Иссъ, Тиръ, Александрия, 245. — § 150. Гаугамела, Туранъ, Индия, 246. — § 151. Плановетѣ и смъртта на Александра, 248. — § 152. Възстание на гръцитѣ и смъртта на Демостена, 249. — § 153. Културата на 4-ия вѣкъ: а) киренанци и циници, 251. — § 154. б) Платонъ, 252. — § 155. в) Аристотель, 254. — § 156. г) Риториката и новиятъ характеръ на живота, 257. — § 157. д) Историята и комедията, 259. — § 158. е) Искуството, 260.

V. Диадокси и епигони. 323—30 262

§ 159. Диадокси 262. — § 160. Борбата между диадокхитѣ, 264. — 161. Епигони: а) Селевкиди, 266. — § 162. Малкитѣ царства въ Прѣдня Азия: 1) Юдея, 267. — § 163. 2) Пергамъ, Понть, Партия, 269. — § 164. б) Лагиди, 271. — § 165. в) Антигониди, 273. — § 166. Етолийский и ахейский съжзи. Послѣднитѣ дни на Спарта, 274. — § 167. Филипъ III. Филопемени и римлянетѣ, 276. — § 168. Паданieto на Македония, 277. — § 169. Послѣднитѣ дни на Еллада, 279. — § 170. Александрийска култура. а) Александрия, 281. — § 171. б) Характеръ на александрийската култура, 282. — § 172. в) Математиката, естествознанието, филологията и историята, 283. — § 173. г) Философията, 286. — § 174. д) Поезията и искуството, 288. — § 175. Периодитѣ на гръцката история, 291. — § 176. Значението на Еллада, 294.

В) Р И М Ъ.

I. Царе. 753—509 297

§ 177. Природата на Италия, 297. — § 178. Значението на италианската природа, 298. — § 179. Първобитното население на Италия, 300. — § 180. Материалната култура и искуството у етру-

скитъ, 302. — § 181. Религията и държавата на етрускитъ, 304. — § 182. Култура на италийцитъ, 306. — § 183. Прѣдания за основанието на Римъ, 308. — § 184. Прѣдания за първитъ царе, 310. — § 185. Династия на Тарквиниитъ, 312. — § 186. Земледѣлието и семейството у римлянетъ, 315. — § 187. Робитъ и клиентитъ; родоветъ и курийтъ, 317. — § 188. Царьтъ и сенатътъ; плебеитъ, 319. — § 189. Реформата на Сервия Туллия, 320. — § 190. Римската култура прѣзъ царския периодъ, 322.

II. Патриции и плебен. 509 — 340 324

§ 191. Учрѣдяване на републиката, 324. — § 192. Владичество на патрициитъ, 325. — § 193. Свещената планина и народниятъ трибунъ, 326. — § 194. Борба между патрициитъ и плебеитъ: а) аграрнитъ закони, 328. — § 195. б) Писанитъ закони. Децемвири. Валерий и Хораций, 329. — § 196. в) Брачното право. Военниятъ трибунъ съ консулска властъ и цензорътъ, 331. — § 197. Мелий, Камилъ и галлитъ, 332. — § 198. Нахлувание на галлитъ; падане на Етрурия; самнитската държава, 334. — § 199. Манлий. Лициниевото законодателство, 336. — § 200. Изравнение на правата, 337.

III. Сенатътъ и обединението на Италия. 340 — 264 338

§ 201. Първенцитъ и сенатътъ, 338. — § 202. Доблеститъ и недостатъцитъ на римлянетъ, 341. — § 203. Войската, 343. — § 204. Самнитски войни, 344. — § 205. Пирръ Епирский, 347. — § 206. Колонии; военни пѣтища; управление на Италия, 348.

IV. Пунически войни. 264 — 146 349

§ 207. Картагенъ и Сиракуза, 349. — § 208. Първата пуническа война, 351. — § 209. Римскитъ провинции и картагенска Испания, 352. — § 210. Втората пуническа война, 354. — § 211. Покорение на Македония и Гръция; борба съ Сирия, 357. — § 212. Третата пуническа война, 359. — § 213. Културата на 4 периодъ: а) характерътъ на културата; религията, 360. — § 214. б) Старитъ нрави. Катонъ Старий, 362. — § 215. в) Новитъ нрави и Катонъ, 363. — § 216. г) Литературата и искусството, 366. — § 217. Економическиятъ битъ, 370. — § 218. Оптиматитъ и тълпата, 372. — § 219. Характерътъ на правителството, 373. — § 220. Оппозиция; популяри, 374.

V. Падане на републиката. 146 — 30 376

§ 221. Значение на 5-ия периодъ. Сципионовци, 376. — § 222. Гракхи, 377. — § 223. Югуртинска война. 380. — § 224. Марий; кимври и тевтони, 381. — § 225. Марий и Друзъ, 382. — § 226. Съюзническата война, 383. — § 227. Първата междуособна война; Марий и Сулла, 384. — § 228. Свирѣпството на Мария, 385. — § 229. Сулла-диктаторъ, 387. — § 230. Сулланци и Марианци, 388. — § 231. Серторий и гладиаторитъ. Помпей и пролетариитъ, 390. — § 232. Пиратитъ и Истокъ, 392. — § 233. Катонъ Младий и Катилина, 394. — § 234. Първиятъ триумвиратъ. Цезарь въ Галлия, 395. — § 235. Цезарианци, републиканци и Помпей, 397. — § 236. Втората междуособна война, 398. — § 237. Основание на императорската властъ, 400. — § 238. Законодателството на Цезаря, 401. — § 239. Погиваньето на Цезаря, 402. — § 240. Тиранията на Антония. Октавианъ, 404. — § 241. Вториятъ триумвиратъ; Филиппи, 406. — § 242. Дуумвиратъ, 407. — § 243. Загиваньето на Антония, 409.

VI. Августъ (30 г. пр. Хв. — 14 г. сл. Хр.) и римската култура при паданъето на републиката (отъ 146 г. пр. Хр.) 410

§ 244. Августъ и новата форма на управление, 410. — § 245. Управлението на Августа, 413. — § 246. Борба съ варваритъ и смъртта на Августа, 414. — § 247. Римската култура при паданъето на републиката. а) Състоянието на обществото, 415. — § 248. б) Характерътъ на образоваността, 418. — § 249. в) Прѣдцицероноvsка епоха, 419. — § 250. г) Цицероноvsка епоха: 1) Цицеронъ и златниятъ латински езикъ, 421. — § 251. д) Цицероноvsка епоха: 2) Историци и поети, 423. — § 252. е) „Вѣкътъ на Августа“, 425. — § 253. ж) Вергилий, 427. — § 254. з) Хораций, 428. — § 255. и) Елегици. Зрѣлица, 429. — § 256. к) Прозата въ вѣка на Августа, 432. — § 257. л) Искусството, 433. — § 258. Значението на Римъ, 436. — § 259. Значението на Стария свѣтъ, 437.

VII. Римската империя (14 — 476 сл. Хр.) 439

§ 260. Начало на християнството, 439. — § 261. Варваре. 1) Келти, 440. — § 262. 2) Германци, 442. — § 263. Юлиева династия, 445. — § 264. Флави, 448. — § 265. Нерва, Траянъ, Хадрианъ, 450. — § 266. Антониновци, 452. — § 267. Характеръ на културата отъ 1 и 2 вѣкъ, 453. — § 268. Сребърната латинска книжнина. Прозата, 455. — § 269. Поезията 458. — § 270. Разлагане на политеизма, 460. — § 271. Философията, 461. — § 272. Искусството, 463. — § 273. Владичество на войницитъ. Германцитъ и новитъ перси, 464. — § 274. Каракалла. Аврелианъ. Реформитъ на Диоклициана, 467. — § 275. Безпорядъцитъ, 469. — § 276. Константинъ Великий, 470. — § 277. Християнството въ първитъ три вѣка, 472. — § 278. Юлианъ Отстъпникъ, 475. — § 279. Теодосий Великий. Паданъето на стария свѣтъ, 476. — § 280. Прѣселение на народитъ. Хунни. Първи варварски държави, 477. — § 281. Атила, 479. — § 282. Англосакси. Падане на Западната Римска империя, 480. — § 283. Културата на 3 — 5 вѣкове. Жѣлѣзната латинска книжнина, 482. — § 284. Християнската култура. Папството, 485. — § 285. Искусството, 487. — § 286. Значението на послѣдния периодъ, 488.

Хронологическа таблица 490

Показалецъ на имената и прѣдметитъ (Индексъ) 497

ФИГУРИ И ПЛАНОВЕ.

мм

1. Пирамидитъ и „Левътъ на пощта“ въ Файюмъ	29
2. Гробница въ Бени-Хассанскитъ скали	32
3. Портрети на хикси — отъ сфинксовитъ	33
4. Египетски писецъ	38
5. Соломоновътъ Храмъ въ Иерусалимъ	66
6. Ассирийски дворецъ въ Нинивия	78
7. Асур-бан-абалъ шрува въ своя харемъ	80
8. Ликътъ на Павуходоносора съ клиновиденъ надписъ	84
9. Гробницата на Кира	115
10. Бегистунскиятъ надписъ. Дарий тече подъ нозѣтъ си Гаумата, а отъ прѣтъ му стоѣтъ 9 вожди на възетъ	116
11. Дворецътъ на Дария въ Персеполъ	119
12. Дарий придруженъ отъ свитата си	121

	Стр.
13. Аполлонъ (Фебъ) Белведерски. Въ Ватикана	136
14. Хера (Юнона). Статуя отъ епохата на Праксителя. Въ Римъ . . .	139
15. Хераклъ (Херкулесъ). Въ Неаполъ	141
16. Венера (Афродита) Милоска. Въ Лувръ	142
17. Диана (Артемида). Въ Лувръ	144
18. Вжтрѣшността на Зевсова храмъ въ Олимпия съ статуя, израбо- тена отъ Фидия	169
19. Главица (капитель) отъ дорически стълбъ	172
20. Периклъ. Бюстъ отъ епохата на Фидия. Въ Ватикана	186
21. Планътъ на Атина	190—191
22. Алкивиадовъ бюстъ. Въ Ватикана	198
23. Атинский Акрополъ	200—201
24. Сократовъ бюстъ. Въ Неаполъ	206
25. Дионисова (Вакхова) статуя. Въ Римъ	209
26. Главица отъ ионическа колонна	213
27. Главица отъ коринтска колонна	213
28. Партенонъ съ статуята на Атина—отъ Фидия	214
29. Гръцки трагикъ	216
30. Дионисовтъ театръ въ Атина	217
31. Бюстъ на Александра Великий. Въ Римъ	242
32. Аристотелева статуя. Въ Римъ	256
33. Лаокоонъ. Отъ Родоската школа. Въ Ватиканъ	289
34. Умиращиятъ Галлъ. Отъ Пергамската школа. Въ Римъ	290
35. Етруски саркофагъ съ писменни знаци. (Ок. 150 г. пр. Хр. Въ Флоренция	304
36. Капитолийската Вълчица	309
37. Циркусъ максимусъ	314
38. Вжтрѣшността на една римска къща	369
39. Мариевъ бюстъ. Въ Ватикана	381
40. Римскийтъ легионенъ орелъ	382
41. Сулла	388
42. Статуята на Помпей въ Римъ, при подножието на която падна Цезарь	389
43. Бюстъ на Цезаря — въ стари години. Въ Ватикана	403
44. Антониевъ бюстъ. Въ Ватикана	404
45. Октавианъ. Въ Ватикана	405
46. Клеопатра. Сръбърна монета, на гърба на която личи портретътъ на Антония	408
47. Планъ на императорский и републиканский Римъ 410	411 —
48. Римско училище отъ време на империята	418
49. Цицероновъ бюстъ. Въ Ватикана	422
50. Туснеда. Триумфална статуя. Въ Флоренция	434
51. Клавдий, Агрипина Млада, Ливия и Тиберий Портретна ониксъ. Въ Виена	446
52. Нероновъ бюстъ. Въ Ватикана	447
53. Триумфалнитъ врата на Тита. Въ Римъ	465
54. Добриятъ пастиръ. Въ римскитъ катакомби отъ 3-ия вѣкъ.	488

По-важни печатни погрѣшки.

Стр.	Редъ.	Напечатано:	Трѣбва да се чете:
3	9—10	отгорѣ хип- понотами	хип- попотами
20	7	отдолѣ	клинове
"	16	"	можѣ
27	15	отгорѣ	буква Δ :
31	10	"	<i>Фта-Готпу</i>
47	19	отдолѣ	никого
54	16	"	<i>Илу</i>
55	10	"	<i>Молухи</i>
57	18	отгорѣ	се слѣ съ еврейтъ. Всич- китѣ
59	2	"	парфюмерията
65	15	отдолѣ	царицата
74	4	отгорѣ	оседнѣтъ
"	18	"	Испания
76	17	"	юдейското царство
81	6	отдолѣ	Семпирамида
83	14	"	Кнаксаръ
86	4	отгорѣ	„прости
89	6	отдолѣ	прѣстени, общи
"	14	"	полуоседнѣтъ
90	18	отгорѣ	за неж най-добрата
91	1	отдолѣ	тиррени
"	7	"	Кирена
93	14	"	пръстижия
98	14	"	Сарасвати
102	2	"	сиромаштъ). отъ
107	12	"	тѣхъ ги избивахъ
109	11	"	Кура
110	4—5	"	родовитѣ началници
"	20	"	<i>Пасариада</i>
115	11	отгорѣ	та завоюва дори Согдиана и Арахозия. Киръ основа ту- ка много
119	4	"	данъци тѣ
130	10	отдолѣ	Целонсъ
153	2	отгорѣ	не дълговетѣ
"	7	отдолѣ	лебоски
155	8	"	евпатриди
165	11	"	Генузския
167	20	отгорѣ	Питията Светитѣ
170	4	"	съ зехтинъ
174	3	отдолѣ	Тезея
179	10	"	протакане
188	3	"	та и въ еклезиата
197	6	отгорѣ	<i>Есфора'</i>
202	19	отдолу	прие новото
211	3	отгорѣ	който се
224	17	"	на имотитѣ
"	11	отдолѣ	Хетерии
226	15	отгорѣ	Агезилая,
230	3	отдолѣ	умръ въ връме на

Стр.	Редъ.	Напечатано:	Трѣбва да се чете:
233	19	отгорѣ	колонна
"	14	отдолѣ	казунстиката
239	19	"	великъ
243	4	отдолѣ	сатрани
249	9	"	Птоломей
253	1	отгорѣ	Платонъ
265	7 и 12	"	Полнокреть
267	11	отдолѣ	провинция
271	15	отгорѣ	Арсаци Грубитъ
272	18	отдолѣ	Лагиди
273	18	"	Гоната
275	9	"	къмъ съжзъ
277	8	отгорѣ	Итоме
278	13	отдолѣ	а ахейскитъ — тогава
283	2—3	"	филологията
297	14	"	пълна съ води
298	7	отгорѣ	прѣди
"	13	отдолѣ	На югъ
304	1	отгорѣ	Берлинския
306	8	"	сабинитъ, които
307	17	"	Тъ особено
"	3	отдолѣ	ларъ
311	10	"	изгорило
319	12	отгорѣ	народа, и
"	6	отдолѣ	сенатори
325	7	отгорѣ	се
334	19	"	бившия си консулъ
"	12	отдолѣ	тѣснитъ
338	16	"	патрициитъ
340	19	отгорѣ	което
341	8	"	заставихъ
343	14	отдолѣ	внуса
350	8	отгорѣ	най-силнитъ богати
356	9	"	поколѣния — Кунктаторъ
357	15	отгорѣ	на с. Африка
358	13	отдолѣ	Антиохъ за
359	8	отгорѣ	за <i>завоева-</i>
362	10	"	Старитъ нрави
363	17	отдолѣ	Новитъ нрави
363	3	отгорѣ	Тая
"	19	отдолѣ	Сципионъ, Емилианъ
378	8	"	войска
395	6	"	изнайнапрѣдъ
401	1	отгорѣ	Основание на
406	11	отдолѣ	§ 341.
408	1	отгорѣ	Ленидъ
430	1	отдолѣ	своитъ
434	3	"	Флоренция
447	14—15	"	бюстъ. Въ
455	14	"	<i>направление-</i>
"	18	"	Послѣдни.
462	6	"	въ него име
467	18	отгорѣ	имера- тора
468	7	"	тирийски
473	14	отдолѣ	(<i>orthodoxia</i>)
480	14	"	сами завладѣхъ
496	11	"	1709—

ВЪВЕДЕНИЕ.

§ 1. **История и развитие.** Всѣки прѣдметъ има свое минало, или своя *история*. Да се запознае човѣкъ съ историята на единъ прѣдметъ—значи, да узнае какъ се е появилъ и какъ е съществувалъ тоя прѣдметъ до наше врѣме. Най-твърдата гранитна скала се е образувала постъпенно и е прѣтърпѣла много промѣни, докато е приела сегашния си видъ, който така сжщо се измѣнява незабѣлѣзано всѣки день. Много повече промѣни ставатъ въ животѣ същества — въ растеніята и особено въ животнитѣ, които освѣнъ това се се подобряватъ и се усъвършаватъ. Нѣ по-важни и по-любопитни сж промѣнитѣ въ човѣка, тъй като човѣкъ живѣе не само тѣлесно (физически), нѣ и умствено (интелектуално). Затова, кога казватъ само «История» (а не «история на растеніята, моретата, скалитѣ») — това значи *обяснение животътъ на човѣчеството* или на народитѣ, отъ които се състои човѣшкия родъ. Разбира се, че не може, па и не е интересно, да се изучава всѣки день отъ живота на хората; историята описва само *най-важнитѣ събития* (фактове) отъ живота на народитѣ, особено тия, които сж полезни за цѣлото човѣчество. — Като всѣка наука, историята си служи съ *сравнителната метода* (способъ): тя сравнява народитѣ помежду имъ, за да покаже кои отъ тѣхъ сж по-добри, по-образовани и какво сж заимствували единъ отъ други. Освѣнъ това, историята сравнява *срѣдата* що окръжава (въ която живѣе) единъ народъ съ срѣдата на други народи. Срѣдата, отъ която зависи животътъ на хората, бива физическа и умствена. Физическата — е вънкашнѣи свѣтъ, природата; за изучаванѣето на тая срѣда историята си служи съ помощта на *географията* и *естествознанието*. Къмъ умствената срѣда се отнасятъ всичкитѣ мисли, които прѣминаватъ у насъ било отъ по-старитѣ поколѣния, било отъ други народи.—Историята намѣрва, че човѣчеството се *развива* подъ влияние на срѣдата, т. е. прѣтърпѣва постоянни, нѣ постъпенни измѣненія, отъ които то става се по-съвършено, по-образовано и по-разнообразно. Колкото

единъ народъ е по-развитъ, толкова повече той има потребности, нужди и желания и толкова повече той изнамира средства за да постигне своите цели. Развитието се нарича въ истината прогресъ, т. е. движение напредъ, успѣхъ. Българскиятъ народъ се спира въ развитието си, — това се нарича «застой»; а когато върви назадъ — «регресъ». Последното се случва, когато творбата на една нация се спира; тогава обикновено се успиватъ «дръжките ѝ», т. е. слѣдитъ отъ старото състояние на човѣчеството. Прѣживялицитъ изобщо твърдѣ дълго се съхраняватъ въ мнѣ на прѣдразсѣдци, суевѣрия, старинни обичаи и т. н.

§ 2. Развитие на земята. Постепенно развитие и промѣни ний виждаме навсякъде, като наченетъ отъ нашата планета. Историата на която обясняватъ *геологията* (наука за небеснитъ тѣла), *географията* (наука за земната кора) и *ботаниката* (наука за възмелоститъ, или за ископанитъ растения и животни). Споредъ тия науки, земната отначало се е състояла отъ събрани газове, които, слѣдъ като изтиснатъ, се обръщатъ въ огнено-течно състояние. Слѣдъ това възмелитъ частици на земята, като изтиснатъ още повече, образуватъ *кристалната* (гранитенъ) пластъ (формація). Върху който постепенно се утѣгатъ *осаждимитъ* слоеве, образувани отъ водата, що пада отъ атмосферата. Тази вода отначало е гореща и поврива говорещи всичкиа гранитъ: тогава навсякъде по земята се простира гранитенъ океанъ и има само *морски животни*, въртатъ свѣтътъ като тогава не са могли да живѣятъ нито растения (флора), нито животни (фауна). По-късно се появява *органическия* свѣтъ. Като въ водитъ, газа и на материята, що начева да се издига на острови изподъ океана, се появяватъ низшиятъ видове растения и животни: водораслитъ, животно-растенията и моллюскитъ. Подиръ тѣхъ слѣдватъ: габитъ, мѣховитъ, и цѣли гори грамадни напруги, отъ които са се образували камънитъ въглища; а отъ животнитъ се появяватъ рипитъ, пазитъ, насьмонитъ, чернитъ и много рибѣ. Толкова се развива органическиятъ свѣтъ прѣзъ най-дългия, *първия* периодъ въ живота на нашата планета, когато се образува вече ³, отъ земната кора (38 км. дебелина). Това е старата история на земята. Срѣдната история, *средния* периодъ, обхваща слоеве отъ 4 км. дебелина. Тогава на мѣсто сегашна Европа се нахвърватъ само Алпитъ и навсякъде господствува тропическа жегга, ала вече живѣятъ по-развити органически видове — борови дървета и земноводнитъ, особено чудовищни гущери и

двойка : *материална* (веществена), въ която се подразбиратъ вънкашнитѣ удобства на живота, и *идеална* (интелектуална, умствена), къмъ която спадатъ науката, изкуствата, литературата. За развитие на културата спомага общителността на човѣка : той избѣгва да живѣе осамотѣно, а се стреми да съставя граждански общества. Споредъ това културата наричатъ още «гражданетвеностъ» или *цивилизация*.

§ 4. Развитие на раситѣ. Развитие на човѣчеството се забѣлѣзва въ всичко, нато наченомъ отъ тѣлото. Сега има много *раси*. Най-необразованата отъ тѣхъ, която не е вземала участие въ цивилизацията, е и най-грозната, животнородна. Тя е *черната* раса : папуаситѣ (другояче — австралийскитѣ, или океанийски негри), негритѣ, хоттентотитѣ и кафритѣ. Народитѣ отъ тая раса иматъ кждрави, като вълна, косми (по нѣкога цѣлото имъ тѣло е покрито съ косми), черна кожа, низка и продълговата глава, чело наведено назадъ, и испъкнжли напрѣдъ челюсти съ криви зѣби. По-високитѣ и послѣшни раси, желтата и бѣлата, се отличаватъ съ гладки косми, свѣтълъ цвѣтъ на кожата, валчеста глава, испъкнжло чело, свита челюсть и прави зѣби. *Желтата* раса по развитието си е прѣходна отъ черната къмъ бѣлата. Въ тая раса цвѣтътъ на кожата не е напълно свѣтълъ — у нѣкои е съвсѣмъ желтъ (у монголитѣ, у полярнитѣ жители), у нѣкои червеникавъ (американскитѣ туземци). Много народи отъ тая раса иматъ испъкнжли лични кости и сплюснжтъ носъ. *Монголското* племе съставя най-важната частъ отъ желтата раса както по численостъ (600 мил.), така и по цивилизация. Това племе се раздѣля на *алтайци*, или татарско племе (татари, калмуци, киргизи, турци, сибирски туземци) и *уралци*, или финско племе (маджари, финни, черемиси, мордовци и др.). Най-свършена отъ всичкитѣ раси въ физическо, умствено и числено отношение е *бѣлата*, или кавказка раса, животътъ, минжлото на която съставя главния прѣдметъ на историята. Тя се раздѣля на *семити* (араби и евреи) и *арийци*, които се наричатъ още яфетиди или индоевропейци (индийци и перси, гърци и римляне, келти и германци, литовци и славѣне). Смѣсена раса прѣдставятъ хамититѣ (най-старитѣ племена отъ сѣверна Африка и южна Азия). Колкото една раса е по-свършена, толкова е по-многочислена и по-млада. Отъ всичкитѣ хора, що населяватъ земята — $1\frac{1}{2}$ милиардъ — 250 милиона сж черни, 600 — желти, 650 — бѣли. Черната раса е най-стара, прѣдисторическа. Въ историята най-напрѣдъ боравжтъ монголитѣ (китайцитѣ), послѣ

религията постъпено се развихъ всичкитѣ *искуства* и *науки*, другояче художествената (естетическа) и умствената (теоретическа) страна на човѣка. Отъ религията произлиза и *нравствената* страна на човѣка (етичната, моралната), или различаванъето доброто отъ злото. Най-напрѣдъ всичкитѣ постъпъци се чинѣхъ безразлични: хората считахъ добро само това, което е лично полезно на човѣка, а зло—това, което е вредно за него; така напр., да те ограбятъ — е лошо, а да откраднешъ — добро. Споредъ това не е имало нито адъ, нито рай. Та и духоветѣ бѣхъ само вредни или полезни, ала не добри или зли. По-късно начеватъ да дѣлѣтъ задгробния животъ на рай и адъ; а още по-късно се явява задгробния съдъ, когато си прѣдставяхъ, че добродѣтелята и порокаътъ ще бѣдѣтъ възнаградени по заслуга. Тоя нравственъ възгледъ се появява, когато вече хората имахъ понятие за боговетѣ, които тъй също се раздѣлятъ на добри и зли. Въ дуализма вече виждаме борба между Бога (доброто) и Дяволътъ (злото). Колкото единъ народъ е по-развитъ, толкова той по-добрѣ живѣе и толкова повече Богъ побѣждава Дяволътъ; съ други думи усилява се *идеалътъ*, или прѣдставлението за висшето добро и висшия разумъ. Колкото повече се развива идеалътъ, толкова повече се развиватъ *нравитѣ*. Дивакътъ е себелюбивъ (егоистиченъ): той се ръководи само отъ звѣрски, животински побуждения (инстинкти). Той нѣма нито жалостъ, нито раскаяние: нѣма нито думи за да обозначи порокаътъ и добродѣтелята. Отъ лакомия и яростъ той убива дори жена си и дѣцата си (каннибализмъ). Дивакътъ е лѣнивъ и безгриженъ, леко се сърди, пламнува и е капризенъ като дѣте, обича да се кичи и да танцува, има пристрастие къмъ кукли и дрѣнкалца. Грубитѣ прави на дивака вървятъ редомъ съ *умственото* му неразвитие. Дивакътъ знае малко думи, умѣе да брои само до петъ, не разбира утрѣшния день и помни само вчерашния. — Лишенъ отъ паметъ, той не е внимателенъ и не разсъждава, и подражава на всичко, що вижда, като маймуна. Умственото развитие на човѣка се състои въ това, че той много запомнева, натрупва познания, които послѣ сравнява и распрѣдѣля по разреди (категории) споредъ взаимното имъ сходство. По тоя начинъ произлизатъ сѣжденията, а отъ свръзката на сѣжденията изникватъ мислитѣ. Мислитѣ спомагатъ за развитие на наукитѣ и на нравитѣ. Явява се понятие за добродѣтелята и дълга, и хората начеватъ да постѣпватъ добрѣ, честно, дори и когато не имъ понася. Лошитѣ дѣла ставатъ «пороци» и «прѣстѣпления», които се запрѣтватъ отъ законитѣ и се о-

сжждатъ отъ *общественото мнѣние*. Хората: начеватъ да се ръководятъ отъ любовъ къмъ ближния (хуманность), къмъ общето добро и къмъ справедливостта. Старажатъ се да заглушаватъ страститѣ си, т. е. прѣживѣлицитѣ на животинското състояние. Ала най-трудното е да се подчиняватъ страститѣ на разума, да се «боришъ съ самото себе си»; поради това въ нищо друго не сж запазени толкова прѣживѣлици, колкото въ нравитѣ.

§ 9. **Развитие на общежитието.** Човѣкътъ дължи развитието си особено на своята *общителностъ*, заради което го и наричатъ «социално» (обществено) или «политическо» животно. Първа форма на общежитието е *семејството*, когато родителитѣ иматъ такава властъ, че бащата може да убива жената и дѣцата си. Нарѣдко и за късо врѣме нѣколко семејства се съединяватъ въ *ордия*, по случай на обща опасностъ. Тогава хората се поминуватъ само съ *ловджийство* — звѣроловство и риболовство: такивато ловци се скитатъ по горитѣ, живѣятъ въ пещери и колиби, и си иматъ за другаръ само — кучето. По-късно опитомяватъ трѣвоядниитѣ животни и излизатъ да живѣятъ въ полето, като промѣнятъ мѣстата за прѣхранване на стадата си. Това се казва *пастирски*, или скитнически (номаденъ) битъ. Съ тоя животъ е свързано *многоженството* (полигамията). Тогава семејството станж многочислено: дори внуцитѣ и правнуцитѣ не се отдѣлятъ отъ старото семејство. Всичкитѣ роднини съставятъ едно цѣло — родъ, който се подчинява на най-стария, на родоначалника, или на патриарха. Споредъ това пастирскій битъ се нарича още *родовъ* или *патриархаленъ*. Въ рода живѣятъ братски: трудътъ и имотътъ сж общи; всички залѣгатъ единъ за другиго. Властта на патриарха, или на старѣйшината, е голѣма: той е и жръцъ, и сждия; той е пълнъ господаръ на цѣлия родъ. Патриархътъ е ограниченъ само отъ *обичая* или прѣданието, т. е. той трѣбва да постѣпва, както сж постѣпвали прѣдцитѣ, и не смѣе да прави поновъведения. Слѣдъ пастирскій битъ настѣпва *земледѣлческій* или *застоялий*. — Хората прѣставатъ да се скитатъ и се заселяватъ на избрана земя, за да ѝ обработватъ. При застоялия животъ дълго врѣме още се запазва родовий битъ и «частната» или лична собственостъ само постѣпенно измѣства «общинската» собственостъ. По нѣкои мѣста родътъ и общината сж се запазили и до наше врѣме. Въ земледѣлческия периодъ животътъ става помирень, населението расте, потребноститѣ му се увеличаватъ. Явява се *раздѣление на труда*, т. е. единъ сѣе хлѣбъ, другъ раз-

въжда добитъкъ и т. н.; начеватъ да си размѣнятъ произведенията (стокитѣ). Съ други думи поражда се промишленостъ и търговия. Промисленитѣ и търговцитѣ си правѣтъ градове и се отдѣлятъ като особено, срѣдно *сѣсловие*; а земледѣлцитѣ, що живѣтъ по селата, образуватъ низшето или селско сѣсловие; войницитѣ пѣкъ и духовенството се отдѣлятъ като висше сѣсловие. Всичкитѣ сѣсловия, или народътъ (нация), що живѣтъ на просторна съ опрѣдѣлени граници земя (территория), съставятъ *държава*. Държавний животъ се отличава отъ патриархалния още и съ това, че на чело стои царь, който се отнася къмъ народа не като баща къмъ дѣцата си, а като господарь къмъ «подданици». Царьтъ се ръководи отъ *закопи*, или отъ *право*, което бива отначало по прѣимущество «обичайно», а послѣ по прѣимущество писано. Той си има помощници въ управлението или изпълнители на неговитѣ заповѣди, които стоѣтъ на «държавна служба» (чиновници): едни сѣдѣтъ, други управляватъ войската, трети — съкровището, полицията, училищата и т. н. Държавний животъ, отъ своя страна, се подвѣрга на много измѣнения. Има *аристократически* и *демократически* държави: въ първитѣ управлява само висшата класа, въ вторитѣ — цѣлий народъ. Освѣнъ това има монархии и републики. Въ *монархията* («единодържавие») властта принадлежи на едно лице (краль, царь, императорь, султанъ), който ъ прѣдава на потомцитѣ си: неговото наследствено семейство се нарича *династия*. Когато властта на монарха не е ограничена съ нищо, казва се *абсолютизмъ* (самодържавие); а когато е ограничена отъ народни прѣдставители (депутати) — казва се *конституционна* държава. А пѣкъ, когато народътъ избира, намѣсто царь, извѣстни лица, съ срокъ или до животъ, за свои управници (президенти), казва се *республика*.

§ 10. **Развитие на комфорта, или на удобствата за живѣяне.** Постѣпенно се развивахъ и срѣдствата за материалното сѣществуване на човѣка (комфортътъ). Най-старото и важно срѣдство е *огъньтъ*. Отначало огъньтъ се добиваше чрѣзъ търканъето една о друга двѣ сухи цѣпеници; послѣ се явихъ огнивето и кремъкътъ, а още по-късно — паличетата (кибрить). Испървенъ нѣмаше *жилища*: въ топлитѣ мѣста дивацитѣ и сега спѣтъ на земята или по дрѣветата, или пѣкъ се заравятъ въ пѣсѣка. Въ планинитѣ човѣкътъ ставаше «троглодитъ», или жителъ на пещеритѣ. Послѣ, въ ловджийския битъ, се явява колибата, която се правѣше отъ клонъе или отъ звѣрски кожи. Кочуѣшитѣ имахъ по-

търбяватъ килии, а земеделцитѣ — лавици; послѣ се появиха останалитѣ уобили, между които послѣдне е огледалото. Бато най-старо сръдство за *прѣмѣстванне* по вода служехъ кожени мѣхове и салове, послѣ се явява ладията, отъ която произхожда корабътъ и парходътъ. Овчаретѣ наченяхъ да ѣзджтъ; послѣ се изнамѣрихъ колцата съ двѣ колеса (кабриолетъ), а на сѣверъ — лижитѣ (дървени прѣзгалки за ледъ) и шейнитѣ. Слѣдъ кабриолета се появява талигата — найката на всички видове кола. Редомъ съ колата се усъвършавахъ искусствениѣ пѣтища — мостоветѣ, протитѣ пѣтища, шоссетата, желѣзнитѣ пѣтища. Покрай тѣхъ се проточихъ и могъщитѣ двигатели на човѣшкитѣ сношения — *телеграфитѣ* (1833 г.) и *телефонитѣ* (1860 г.). Отначало нѣмаше никакви облѣкла въ топлитѣ страни, а на сѣверъ за облѣкло служеше кожата на елена. Отъ плетенѣто кошници и рогозки се разви тъканѣто най-напрѣдъ на памучни, а послѣ на ленѣни платове. Най-старитѣ дрехи приличатъ на човалъ: халатъ съ дълги поли или риза до петитѣ; освѣнъ това женското облѣкло не се отличава отъ мъжското. — Още въ най-стари врѣмена човѣкътъ обичаше да се *украсява*. Богато хората ходѣхъ голи, «татунирувахъ се» — изрѣзвахъ си на тѣлото различни фигури; за хубостъ си сплюсвахъ главата и носътъ, растѣгахъ си ушитѣ до плещитѣ, промушвахъ си въ ушитѣ, носа и устнитѣ — кости, камъни, раковини и пера; носѣхъ обеци, прѣстени, гривни, огърлици; засуквахъ и заплитахъ коситѣ си, употребявахъ дори перуки (искусствена коса) и пмада. За усъвършаванне на комфорта служатъ *сѣчивата* (инструментитѣ). Първоначалнитѣ сѣчива служехъ и за *оръжия*, така напр. тояжкитѣ и каменнитѣ брадви и ножове. Покъсно се явихъ оръжията за хвърганѣ — стрѣлитѣ и копията съ камънни или костѣни краищници; ловцитѣ употребявахъ тия оръжия и за ловенѣ риби, докато не изнамѣрихъ вѣдицитѣ, кукитѣ и мрѣжитѣ. За конци и врѣви испървенъ служехъ растенията и сухожилията на животнитѣ; рибнитѣ кости и трѣнитѣ замѣняхъ топлийкитѣ. Земледѣлецътъ отначало разравяше земята съ дървена или каменна брадвица, послѣ измисли ралото и плуга. Най-важна крачка въ историята на цивилизацията бѣше изнамѣрванѣто на металческитѣ оръдия, испървенъ бронзовитѣ, послѣ желѣзнитѣ.

§ 11. **Прѣдисторически врѣмена:** 1) **камъненъ вѣкъ.** Всичко казано за развитието на човѣка се потвърждава отъ *прѣдисторическата археология*, или отъ науката за «останалитѣ отъ първобитния човѣкъ старини». Подъ името старини (древности)

въ Норвегия. Тогава съ *орнаменти* се исписвахъ всѣкакви нѣща; а отъ Италия се разнасяхъ навсѣкждѣ изящно изрѣзани камъни, както и бронзови и мраморни статуетки. Въ гробоветъ се намѣрватъ и първоначалнитѣ *музикални инструменти* — мѣдни тѣпанчета. Само въ религията не се забѣлѣзва напредѣкъ; обаче погребалнитѣ обреди станяхъ по-блѣскави и по-сѣлпи; тѣ се съпровождахъ съ роскошно пиршество, при което се разбивахъ ссѣдове и се хвъргахъ черепчетата въ гроба. Въ археологическия желѣзенъ вѣкъ живѣяхъ съвсѣмъ застояло на едно мѣсто и се появи правилна търговия, както и писанъето. За доказателство на застоялия животъ служатъ обработването на *лозята*, *земледѣлческитѣ оръдия* (сѣрпъ, рало), опитомяването на домашнитѣ *птици* и на *котката*, както и изнамѣрването на седлото и на юздата. Чрѣзъ *търговия* се сношавахъ токоречи всичкитѣ народи отъ бѣлата раса и частъ отъ желтата, за което си служехъ съ искусствени пѣтища, мостове и голѣми кораби. Търговията не бѣше размѣнна, а *парична*. За пари отначало служехъ нѣкои рѣдки раковини, солъта, особено добитѣкътъ, послѣ металитѣ, най-напредъ въ видъ на слитини, прѣчици и топки. Сѣченъето *монети* се изнамѣри на Истокъ. Въ Европа прѣди Хр. се употрѣбяхъ грѣцки монети, послѣ римски съ изображение на императоритѣ; въ СИ-на Европа слѣдъ римскитѣ — наченяхъ да се употрѣбаватъ «куфически» (арабски); още по-късно се появихъ келтски и германски монети. *Писанието* биде прѣнесено въ Европа така сѣщо отъ Истокъ. Въ ЮЗ-на Европа много рано се утвърди латинската азбука; ала на (И дълго време се запази собствено писмо: нѣкакви си «черти» и «рѣзки» у славянитѣ и «руни» у германцитѣ. Рунитѣ (линии и извитѣци) се запазихъ най-много въ Скандинавия. Къмъ края на археологическия желѣзенъ вѣкъ токоречи въ цѣла Европа родовий битъ до толкова отпадна, че вече наченяхъ да се създаватъ *държави*.

§ 14. Развитие на писанъето. И тъй, въ археологическия вѣкове намѣрваме началото на всичкитѣ стрѣки на цивилизацията, освѣтъ на наукитѣ, които можехъ да се появѣтъ само слѣдъ изнамѣрване на *писмото*. Въ прѣдисторически врѣмена писанъето едвамъ се начеваше. Писанъето и книжнината (литературата) съставятъ главното отличие на историческитѣ врѣмена отъ прѣдисторическитѣ. Първото условие, за да можеше да има прогресъ, се състоеше въ това, щото човѣкъ съ помощта на писмото да получи възможность да запомнева много свѣдѣния и да ги прѣдава на потомцитѣ си, да се създадѣтъ училища, за да се обуча-

трѣбватъ клими, а земледѣлцитѣ—лавици; послѣ се появихъ останжалитѣ мобили, между които послѣдне е огледалото. Като най-старо сръдство за *прѣмѣстванне* по вода служехъ кожени мѣхове и салове, послѣ се явява ладията; отъ която произхожда корабътъ и парходътъ. Овчаретѣ наченяхъ да ѣзджтъ; послѣ се изнамѣрихъ колцата съ двѣ колеса (кабриолетъ), а на сѣверъ—лижитѣ (дървени прѣзгалки за ледъ) и шейнитѣ. Слѣдъ кабриолета се появява талигата — майката на всички видове кола. Редомъ съ колата се усъвършавахъ искусствениѣ пѣтища — мостоветѣ, проситѣ пѣтища, шоссетата, желѣзнитѣ пѣтища. Покрай тѣхъ се проточихъ и могѣщитѣ двигатели на човѣшкитѣ сношения — *телеграфитѣ* (1833 г.) и *телефонитѣ* (1860 г.). Отначало нѣмаше никакви облѣкла въ топлитѣ страни, а на сѣверъ за облѣкло служеше кожата на елена. Отъ плетенѣто кошници и рогозки се разви тъканѣто най-напрѣдъ на памучни, а послѣ на ленѣни платове. Най-старитѣ дрехи приличатъ на човалъ: халатъ съ дълги поли или риза до петитѣ; освѣнъ това женското облѣкло не се отличава отъ мъжското.—Още въ най-стари врѣмена човѣкътъ обичаше да се *украсява*. Когато хората ходѣхъ голи, «татуирувахъ се» — изрѣзвахъ си на тѣлото различни фигури; за хубостъ си сплюсвахъ главата и носътъ, растѣгахъ си ушитѣ до плещитѣ, промушвахъ си въ ушитѣ, носа и устнитѣ — кости, камъни, раковини и пера; носѣхъ обеци, прѣстени, гривни, огърлици; засуквахъ и заплитахъ коситѣ си, употрѣбяхъ дори перуки (искусствена коса) и помада. За усъвършаванне на комфорта служатъ *сѣчивата* (инструментитѣ). Първоначалнитѣ сѣчива служехъ и за *оржжия*, така напр. тояжкитѣ и каменнитѣ брадви и ножове. Покъсно се явихъ оржжията за хвърганѣ — стрѣлитѣ и копията съ камъни или костѣни краищници; ловцитѣ употрѣбяхъ тия оржжия и за ловенѣ риби, докато не изнамѣрихъ вѣдицитѣ, кукитѣ и мрѣжитѣ. За конци и врѣви испървенъ служехъ растеніята и сухожилията на животнитѣ; рибнитѣ кости и трѣнитѣ замѣняхъ топлийкитѣ. Земледѣлецътъ отначало разравяше земята съ дървена или каменна бравичка, послѣ измисли ралото и плуга. Най-важна крачка въ историята на цивилизацията бѣше изнамѣрваніето на металескитѣ орждия, испървенъ бронзовитѣ, послѣ желѣзнитѣ.

§ 11. **Прѣдисторически врѣмена: 1) камъненъ вѣкъ.** Всичко казано за развитіето на човѣка се потвърждава отъ *прѣдисторическата археология*, или отъ науката за «останжалитѣ отъ първобитния човѣкъ старини». Подъ името старини (древности)

(циклопски сгради). Въ тоя периодъ наченяхъ да *опитомяватъ животнитѣ* — най-напрѣдъ кучето, послѣ волътъ, козата, конътъ, свинята и овцата. Напоконъ се яви и *земледѣлието*: разравяхъ земята съ пръчки, мечи челюсти, рогъ отъ елень или съ камъненъ търнокопъ; жътвата искубвахъ заедно съ коренитѣ. Отначало съяхъ пшеница, послѣ ечмикъ, овесъ и просо. Запазени сж хлѣбчета въ наколнитѣ жилища — валчести питички, въ които има много цѣли зърна и слама: тогава меляхъ съ ръчни мелници (хромѣлъ — два камъка, отъ които единътъ е издълбанъ). Ечмиченитѣ и просени зърна жаряхъ и хрупахъ, макаръ че вече умѣяхъ да варятъ месото. Срѣщатъ се токо речи всичкитѣ наши овощия, плодове и разни видове ягоди. Обработвахъ ленъ за дрехи и врѣви: тогава наченяхъ да предятъ и тъкятъ; запазени сж остатъци отъ кълчища. Имаше и талиги, само че съ масивни колела, безъ спици. Орждията бяхъ както и по-напрѣдъ, ала поради изглажданъето остри и хубави. Особено се усъвършенствувахъ костѣнитѣ и рогови издѣлия, а тъй сжщо и грънчарското производство: явихъ се вази, дървѣни и глинѣни чашки, лъжици, а сжщо и цѣлъ туалетъ отъ изящни украшения. Тогава се разви архитектурата. Както наколнитѣ жилища служатъ за отличие на воднитѣ жители, така мегалититѣ съставятъ отличието на заселищата по сухо. *Мегалити* («голѣми камъни») се казватъ първобитнитѣ паметници, направени отъ неиздѣлани балвани. Най-важни отъ тѣхъ сж *долменитѣ*, които сж распространени по цѣлия свѣтъ. Долменъ («камъненъ столъ») се казва станчка, която е образувана отъ една камънна плоча, положена върху 4 вертикални камънни плочи. По нѣкога долменитѣ се намѣрватъ на отворенъ въздухъ, по нѣкога сж засипани съ прѣстъ, и тогава се казватъ *могили* (tumulus). Въ могилитѣ се намѣрватъ или по единъ дѣлменъ, или по нѣколко, а по нѣкога има голѣма кръгла стая, въ която седятъ покойницитѣ на редъ единъ до другъ, свити и допрѣни до стѣната; при всѣки покойникъ се намѣрватъ неговитѣ нѣща. Освѣнъ долменитѣ, къмъ мегалититѣ се отнасятъ голѣми камънни стълпове, които по нѣкога съ хиляди сж наредени въ видъ на прави редове, аллеи или кръгове: тия *паметници* сж нѣми свидѣтели на важни събития въ живота на нашитѣ прѣдци. Отъ мегалититѣ се развихъ постъпенно нашитѣ паметници и храмове. Камъннитѣ орждия обикновено дълго врѣме се запазватъ въ богослужението, като свещени прѣживѣлици.

§ 12. 2) **Бронзовъ вѣкъ.** Камънний вѣкъ се срѣща по цѣлия свѣтъ, и той е токоречи навсѣкждѣ еднакъвъ. Отъ распро-

правени върху насипи. Много се разви художествения вкусъ: въ сегашнитѣ магазини виждаме само подражание на прѣлестнитѣ форми отъ бронзовия вѣкъ. — листчета, спирали, змѣйки и др. Въ бронзовия вѣкъ много обичахъ боитѣ: правѣхъ разноцвѣтни пояси и исписвахъ глинѣни ссждове съ свѣтли бои или съ червени и черни обиколки върху измазанъ черенъ фонъ. Особено много си служехъ съ рѣзки и изводи. Напokonъ се появихъ на скалитѣ такива сложни изображения, че ги считатъ за начало на писанъето. Бронзовия вѣкъ се намѣрва по цѣлия свѣтъ, и навсѣкждѣ е токоречи еднакъвъ. Той достигъ най-голѣмо развитие въ Мексико и Перу, дѣто намѣрваме най-забѣлѣжителната цивилизация отъ прѣдисторическитѣ врѣмена.

§ 13. 3. **Желѣзенъ вѣкъ.** *Желѣзний вѣкъ* се наче на (прѣди 6000 г.) така също на Истокъ — въ Египетъ и Ассирия, дѣто вече той се слива съ историческото врѣме. Отъ тамъ желѣзото се распространи по Европа, най-напрѣдъ по брѣговетѣ на Черно и Срѣдиземно море, послѣ по крайбрѣжието на Атлантическия океанъ до Англия и Скандинавия, а по Рона, Рейнъ и Дунавъ до вжтрѣшноститѣ на Европа. Това станъ токоречи прѣди 500 г. сл. Хр., когато се свършватъ въ Европа археологическитѣ вѣкове и се начева историческата цивилизация. Въ Русия токоречи не е имало прѣдисторически желѣзенъ вѣкъ. Въ желѣзния вѣкъ човѣкътъ повечето само е усъвършавалъ старитѣ форми на бита. Тогавашнитѣ кремли (крѣпости) бѣхъ по-силни, благодарение на това, че «остѣклявахъ» камънитѣ чрѣзъ огънь; у славянитѣ се появихъ землени и камъни окопи. Орждията, тѣй като се правѣхъ отъ желѣзо, достигъхъ голѣмо съвършенство и трайность. Украшенията се правѣхъ отъ бронза и отъ сребро, което не бѣше познато по-прѣди. Тогава се въведе *стѣклото*, което се изнамери въ Египетъ и Финикия: отъ него правѣхъ отчасти ссждове, нѣ най-много маниста. Отъ Истокъ се появихъ тогава въ Европа *коралитѣ* и *слоновата костъ*. Особено се разви накитътъ, за което много спомогъ изнамерванието на бронзовото *огледало* и на *ножницитѣ*. Много обичахъ филиграннитѣ издѣлия (отъ металически жици) и *брошкитѣ* (карфици), които носѣхъ и мѣжетѣ. Редомъ съ кѣлчищата се появихъ вълнени материи съ шевове отъ косми, коприна и метали. Ссждоветѣ наченъхъ да правѣтъ отъ мраморъ, а глинѣнитѣ — емалувахъ и испичахъ. Особено съ изящни италианскитѣ бронзови вази, които се купувахъ навсѣдѣ отъ богатитѣ; такива вази съ римски надписи се намѣрватъ дори

въ Норвегия. Тогава съ *орнаменти* се исписвахъ всѣкакви нѣща; а отъ Италия се разнасяхъ навсѣкждѣ изящно изрѣзани камъни, както и бронзови и мраморни статуетки. Въ гробоветъ се намѣрватъ и първоначалнитѣ *музикални инструменти* — мѣдни тѣпанчета. Само въ религията не се забѣлѣзва напредѣкъ; обаче погребалнитѣ обреди станяхъ по-блѣскави и по-сѣщпи; тѣ се съпровождяхъ съ роскошно пиршество, при което се разбивахъ сѣждове и се хвъргахъ черепчетата въ гроба. Въ археологическия желѣзенъ вѣкъ живѣяхъ съвсѣмъ застояло на едно мѣсто и се появи правилна търговия, както и писанъето. За доказателство на застоялия животъ служатъ обработванието на *лозята*, *земледѣлческитѣ оръдия* (сѣрпъ, рало), опитомяванъето на домашнитѣ *птици* и на *котката*, както и изнамѣрванъето на седлото и на юздата. Чрѣзъ *търговия* се сношавахъ токоречи всѣкитѣ народи отъ бѣлата раса и частъ отъ желтата, за което си служехъ съ искусствени пѣтища, мостове и голѣми кораби. Търговията не бѣше размѣнна, а *парична*. За пари отначало служехъ нѣкои рѣдки раковини, солъта, особено добитѣкътъ, послѣ металитѣ, най-напредъ въ видъ на слитини, прѣчпци и топки. Сѣченъето *монети* се изнамѣри на Истокъ. Въ Европа прѣди Хр. се употрѣбяхъ грѣцки монети, послѣ римски съ изображение на императоритѣ; въ СИ-на Европа слѣдъ римскитѣ — наченяхъ да се употрѣбаватъ «куфически» (арабски); още по-късно се появихъ келтски и германски монети. *Писанието* биде прѣнесено въ Европа така сѣщо отъ Истокъ. Въ ЮЗ-на Европа много рано се утвърди латинската азбука; ала на (И дълго врѣме се запази собствено писмо: нѣкакви си «черти» и «рѣзки» у славянитѣ и «руни» у германцитѣ. Рунитѣ (линии и извитѣци) се запазихъ най-много въ Скандинавия. Къмъ края на археологическия желѣзенъ вѣкъ токоречи въ цѣла Европа родовий битъ до толкова отпадна, че вече наченяхъ да се създаватъ *държави*.

§ 14. Развитие на писанъето. И тъй, въ археологическия вѣкове намѣрваме началото на всѣкитѣ стрѣки на цивилизацията, освѣнъ на наукитѣ, които можехъ да се появѣтъ само слѣдъ изнамѣрвание на *писмото*. Въ прѣдисторически врѣмена писанъето едвамъ се начеваше. Писанъето и книжнината (литературата) съставятъ главното отличие на историческитѣ врѣмена отъ прѣдисторическитѣ. Първото условие, за да можеше да има прогресъ, се състоеше въ това, щото човѣкъ съ помощта на писмото да получи възможность да запомнева много свѣдѣния и да ги прѣдава на потомцитѣ си, да се създадѣтъ училища, за да се обуча-

ватъ младитѣ поколѣния. Писанието се разви постъпенно. Отначало намѣсто букви рисувахъ самия прѣдметъ; това се казва *образни* писменни знаци, или другояче «идеографични», тъй като всѣко изображение означаваше цѣла дума, т. е. понятие. Най-на прѣдъ образнитѣ писменни знаци се изрѣзвахъ на скали, тухли и вещи; тогава пишехъ вертикални редове, които располагахъ отъ дѣсно на лѣво; послѣ наченяхъ да пишѣтъ хоризонтални редове, ала сѣ отъ дѣсно на лѣво Египтянетѣ първи наченяхъ да пишѣтъ (а не да дращѣтъ) най-напрѣдъ на своитѣ тъкани платове, а послѣ на хартия отъ папирусъ (трѣсти). Тъй като папирусътъ се чупѣше, кога се прѣгъваше, свивахъ го на «свитъци» («стълци») — обичай, който дълго врѣме съществувахе, до като не се научихъ да правѣтъ книги. Много по-късно, малко пр. Хр., се изнамѣри трайний *пергаментъ* (отъ волска кожа), който замѣняше папирусътъ. Едвамъ като се изминѣ много врѣме сл. Хр., измислихъ *хартията* за писанье, най-напрѣдъ отъ памукъ, послѣ отъ трепки и дърво. Образнитѣ писменни знаци се срѣщатъ само на папирусъ, на скали, паметници и вещи; на него не можехъ да се спрѣтъ, тъй като то е твърдѣ трудно. Ний сега обозначаваме всичкитѣ думи само съ нѣколкото букви — отъ азбуката; ала при образнитѣ писменни знаци сѣ потрѣбни толкова знаци, колкото има думи; освѣнъ това сѣщия знакъ по нѣкога има право значение, а по нѣкога символическо, отвлѣчено. За образното писмо се изисква много врѣме и навикъ: съ него се занимавахъ малцина, именно жрѣцитѣ; затова го и нарекохъ *иероглифи*, т. е. «свещено ваяние». Образното писмо постъпенно се упростѣваше. Намѣсто цѣлъ прѣдметъ наченяхъ да изображаватъ само частъ отъ него, послѣ дойдохъ до линии или чертици, въ които отведнѣжъ не може да се намѣри сходство съ картинитѣ, отъ които тѣ произлизатъ. Най-трудното идеографично писмо съ чѣртици се употрѣбляваше въ Ассирия: то се нарича *клинообразно*. Напуснахъ образното писмо, щомъ забѣлѣжихъ, че езикътъ се състои отъ малко звукове, които могатъ да се изобразѣтъ съ условни знаци, или букви; отукъ произхожда *звуковото* (фонетическо) писмо. Ала и то бѣше отначало несъвършено — «силлабическо» (знаковетѣ означавахъ отдѣлни срички), докато не изнамѣрихъ «алфаветичното» писмо, или азбуката. Азбуката е изнамѣрена прѣди 4000 год. отъ финикийцитѣ, които ъж съставихъ отъ египетски иероглифи. Финикийцитѣ, първи търговци въ старо врѣме, като разнасяхъ навсѣкѣдѣ стоки, распространявахъ и азбуката: споредъ това всичкитѣ *азбуки по свѣта сѣ родствени помежду си*.

рая имало дърво на живота съ небесни плодове, което пазѣлъ единъ драконъ. У гръцитѣ райтъ е билъ градина съ златни ябълки, които пазѣла една змия. Всичкитѣ народи отъ бѣла раса си прѣдставятъ изгубването на рая, както старитѣ перси: злийтъ духъ, въ видъ на змия, далъ на първитѣ хора да вкусятъ плодове, та подигналъ срѣщу тѣхъ добрия духъ, който за това ги изгонилъ изъ рая — и за човѣцитѣ настанѣлъ «желѣзний», тежкъ вѣкъ. А отъ археологіята се знае, че златото е било извѣстно прѣди желѣзото: то се отнася къмъ бронзовия вѣкъ.

§ 16. 2) Книжнина. Издѣлията, прѣживѣлицитѣ и прѣданията сж най-старитѣ извори на историята. Много по-млади, нѣ несравнено по-пълни и точни, сж писменнитѣ извори. Най-стари писменни паметници сж египетскитѣ и халдейскитѣ надписи (отъ прѣди 6000 г.). Токоречи толкова стара е и най-старата книга — египетски папирусъ, който се намѣрва въ Парижъ. Подиръ него слѣдватъ свещенитѣ книги на индийцитѣ (Ведитѣ), на перситѣ (Зендъ-Авеста), на евреитѣ (Библията) и на китайцитѣ (Шу-кинъгъ). Тѣй като трудно може да се разбере най-старото, образно писмо на надписитѣ, образува се особена «наука за надписитѣ» — *епиграфия*. По нея се вижда силата на човѣшкия умъ. Когато Шамполионъ пристѣпи да изучава египетскитѣ иероглифи, той не знаеше, че всѣко изображение може да бѣде или образно, или звуково (освѣтъ това), че може да означава или самия прѣдметъ, или символътъ на нѣкакво понятие, буква или сричка. Обаче той може да прочете иероглифитѣ (1821 г.), като се възползува отъ *розетския* надписъ (камѣкъ — намѣрва се сега въ Британския музей), върху който имаше гръцки прѣводъ отъ египетски текстъ, и отъ родството на коптския езикъ съ староегипетския. Слѣдъ Шамполиона иероглифитѣ се четѣхъ много леко, благодарение на много учени, особено на французитѣ *Мариетта* и *Масперо* (първий бѣше пазителъ на музея на старинитѣ въ Каиро; вторий зае неговото мѣсто въ 1881 година). Още по-голъмо тържество на ума прѣдставя четенѣто на ассирийскитѣ клипове, което се затруднява не само отъ трудноститѣ, що се срѣщатъ при четенѣто на иероглифитѣ, нѣ и отъ неизвѣстността на кой отъ тритѣ езика (по-долѣ, § 3) се отнася всѣки надписъ. *Гротесфендъ* (1802) случайно се досѣти, като разглеждаше копие на единъ персийски надписъ, че това е звуково писмо и че на нѣкои мѣста стоѣтъ имена на извѣстни персийски царе. Въ персийскитѣ надписи той откри частъ отъ азбуката на таинственото писмо. Слѣдъ 30 год. завзехъ се

жътъ много важни събития, или *епохи*. Историята не може да се изучава безъ опредѣленіе на врѣмето, безъ годинитѣ на събитията. Ала това е толкова трудно, особено за далечнитѣ вѣкове, че се е образувала особена «наука за врѣмето» — *хронология*. Хронологията е още по-трудна, защото съществуватъ нѣколко *ери*, или събития, отъ които различни народи начеватъ своето *лѣточисление*. Разнообразието на еритѣ произлиза отъ това, че не е извѣстно, кога се е начиняло чловѣчеството: евреетѣ считатъ, че свѣтътъ е сътворенъ 5508 г. пр. Хр. Особено много ери има прѣди Хр.: вавилонска, индийска, гръцка, римска и др. И християнетѣ испървенъ имахъ двѣ ери: народитѣ брояхъ отъ Р. Хр., а правителствата отъ индикта (налогъ — въведенъ отъ Константина Велики въ 312 г.). Освѣнъ това, християнското лѣточисление и до сега се раздвоява поради разницата отъ 12 дня между грегорианския (на западъ) календаръ и юлианския (въ България, Гърция, Сърбия и Русия). Отъ еритѣ, що се образувахъ сл. Хр., най-важна е мохамеданската (622 г; лунни години). Въ врѣме на революцията французетѣ бѣхъ въвели републиканско лѣточисление; нъ то не се задържа нито 13 години (1792 — 1805).

А) ИСТОКЪ.

§ 1. **Старий и новий свѣтъ.** Источното полукълбо, или *Старий свѣтъ*, много се отличава отъ западното полукълбо, или отъ *Новия свѣтъ*. Въ първия прѣобладава сушата и сухия климатъ, въ втория—водата. Въ нашето полукълбо има по-малко рѣки и езера, отколкото въ Америка; често се срѣщатъ дори огромни безводни пустини. Затова пъкъ нашитѣ растения и животни сж по-развити, отколкото американскитѣ: кучето, коньтъ и волътъ, такива важни помощници на човѣка, сж прѣминжли въ Америка—отъ Стария свѣтъ. Самитѣ човѣци сж по-свършени въ Стария свѣтъ, отколкото въ Новия: тѣ надминуватъ антиподитѣ си по разнообразие, численостъ и развитие. У насъ има всичкитѣ раси; въ Америка дълго врѣме имаше само една — желтата; само въ послѣднитѣ три вѣка се распространихж въ нея бѣлата и отчасти черната раса, които додохж тамъ — отъ Стария свѣтъ. Въ Европа се падатъ 56 чов. на кв. миля, въ Азия — 20, въ Африка — 10, а въ Америка — едвамъ 5. Въ културата американскитѣ туземци не отидохж подалечъ отъ бронзовия вѣкъ: новѣйшата цивилизация въ Америка е дѣло на бѣлата раса, и е прѣнесена отъ Европа. Токоречи цѣлата история принадлежи на *Стария свѣтъ*. Тукъ тя се наченж на изтокъ и постѣпенно се распространи до крайния западъ. Споредъ това Старата история се раздѣля на два отдѣла — *Истокъ* (Азия и Египетъ) и *Западъ* (Гръция и Римъ).

§ 2. **Географически очеркъ на Стария свѣтъ.** Природнитѣ особености на Стария свѣтъ зависжтъ отъ строението на повърхнината му. Нийдѣ нѣма такава противоположностъ между високитѣ и низки мѣста, както тука. Хималайскитѣ планини — сж най-високитѣ планини въ свѣта, а Каспийското и Мъртво море лежжтъ по-низко отъ равнището на океана. Въ Стария свѣтъ се срѣщатъ редомъ плоскогория (платá) и низки мѣста. Старий свѣтъ е опасанъ съ голѣмъ планински гребень, за вжзелъ на който служи снѣжния *Хинду-Кушъ*. На западъ отъ Хинду-Кушъ се протакатъ *Елбурсъ, Тавръ, Балканитѣ, Алпитѣ и Пиренеитѣ*; на

истокъ — *Болоръ-дагъ* съ плодородното плато Памиръ, *Хималаитъ* и *Китайскитъ* *Алпи*. Въ центра на материка се извива голъма лента отъ безжизнени низки мѣста. Отъ Атлантическия океанъ и до Желто море се простира исполинска пустиня, 16000 км. дълга и повече отъ 1000 — широка, подъ името *Сахара*, *Сирия* и *Гоби*. Тя се прѣкъсва само на двѣ мѣста отъ оазиси — Египетъ и Месопотамия. На ЮЗ. отъ този пустиненъ поясъ се простира голъмо плато — тропическа *Африка*, която се издига до 4 км. надъ океана въ видъ на чаша; на СИ. се разстила обширната *руско-сибирска* низка земя. Съ исключение на Русия, историята токоречи не засѣга двата тия края на Стария свѣтъ. Историята се занимава главно съ земитъ, които лежатъ покрай главния планински поясъ. На крайния западъ се издигатъ плоскогория: отъ една страна — *Кастилия* и *Аппенинския* и *Балкански* п-ови, отъ друга — *Берберия* и *Барка*, образувани отъ расклоненията на *Атласъ*. Надъ тѣхъ лежи платото Горня Германия, което е заобиколено съ низкитъ земи: *Ломбардия*, сѣверна *Франция*, *Маджарско*, *Ромжния* и *Долня Германия*. Прѣзъ три пѣтя се влиза въ Азия: отъ Европа прѣзъ планинскитъ проходи въ Балкана и въ Кавкаскитъ планини, отъ Африка прѣзъ Египетъ и *Сuezкия провлакъ*. Измежду всичкитъ споменѣти земи на Стария свѣтъ Египетъ и Месопотамия принадлежахъ къмъ най-плодороднитъ страни въ свѣта. Поради това въ тия страни се и наченѣ историята на главната, бѣлата, раса. Ала началото на историята на цѣлото чловѣчество е свързано съ желтата раса.

I. Желтата раса.

§ 3. **Туранци.** Най-важний клонъ отъ желтата раса съставя монголското племе (във. § 4). Тоя дѣлъ отъ монголското племе, който населява сѣвернитъ краища на Европа и Азия, прието е да се нарича *туранци*, тъй като старитъ арийци наричахъ Туранъ («страна на тъмнината») люлката на тия народи — Туркестанъ. Споредъ прѣданията на номадитъ отъ тази страна, прародината на туранцитъ е била една долина въ Алтай, на С. отъ Памиръ. Тая долина е била заобиколена, като съ стѣни, отъ високи желѣзни планини; пожаръ растопилъ желѣзото — и първитъ хора излѣзли отъ тоя затворъ. Една частъ отъ туранцитъ отишла на изтокъ, а другата завзела цѣла прѣдня Азия и Европа (във. § 12). За потомци на първобитнитъ туранци въ Европа смѣтатъ старитъ *етруски*

и *баскитѣ*, които и до наше време живеятъ въ Пиренейскитѣ тѣснини. Въ прѣдня Азия туранцитѣ господарувахъ още дори до VII в. пр. Хр., подъ името скити. Ала главното имъ свѣрталище бѣше *Мидия* (по скитски «земя»), дѣто тѣ се закрѣпихъ по-дълго. Туранцитѣ запазихъ влиянието си въ прѣдня Азия дори, и слѣдъ като се утвърди тамъ бѣлата раса, тъй като тѣ се цивилизувахъ по-рано отъ всички: тѣ първи наченяхъ да употребяватъ писменни знаци и да обработватъ металитѣ. Бѣлитѣ отъ тѣхъ заимствувахъ тѣзи изнамѣрвания и отчасти дори религията; перситѣ придружавахъ надписитѣ си не само съ вавилонски (семитски), нъ и съ турански прѣводъ, както и въ наше време турското правителство обявява въ тия мѣста распоредбитѣ си на три езика: на турански (свой езикъ), на арабски (семитски) и на персийски (арийски). Дори физически типъ и езикътъ показватъ свѣрзката между туранцитѣ и бѣлитѣ: туранцитѣ прѣдставятъ смѣсица отъ желта и бѣла раса. За прѣдставители на чистата желта раса служатъ *китайцитѣ*. Тъй като у тѣхъ виждаме твърдѣ стара и трайна държава съ самородна цивилизация — по тѣхъ трѣбва да сждимъ, до какво е могла да се развие желтата раса, прѣдоставена сама на себе си. Съплеменицитѣ на китайцитѣ, *Японцитѣ*, много повече се поддаватъ на чуждото влияние: въ наше време тѣ се стремѣтъ да станѣтъ европейци; отъ 1889 г. тѣ се ползватъ съ конституция. Освѣнъ китайцитѣ и японцитѣ още само монголитѣ и турцитѣ играѣтъ нѣкаква роля въ историята. Като се начене отъ 12 в. сл. Хр., *монголитѣ* разрушавахъ много държави въ Азия. Тѣ владѣхъ Китай и Индостанъ и подкопавахъ арабската цивилизация въ Азия. Европа, а особено источната ѣ часть тѣ опустошавахъ отъ 5 в., подъ името хунни, маджари, печенегѣ, половци (кумани) и татаре: тия послѣднитѣ владѣхъ Русия въ продължение на 250 г. Така сжщо и *турцитѣ* не веднѣжъ сж опустошавали цивилизованитѣ държави. Подъ името *селджуци*, тѣ унищожихъ арабската култура въ Прѣдня Азия; ала тѣ сами бѣхъ потѣпкани отъ Чингисъ-Хана. Послѣ, подъ името *османли*, тѣ взехъ Византия и основахъ турската империя въ Европа. По-трайна е другата държава, основана около 1000 г. сл. Хр. — отъ маджаритѣ, които сж така сжщо отъ желта раса. Обаче тази държава е напълно европейска, както по религия, така и по цивилизация. Монголскитѣ народи, що сж подчинени на Русия, твърдѣ малко сж засѣгнати отъ цивилизацията: една часть отъ тѣхъ запазватъ първобитното езичество, а друга часть исповѣдватъ мохамеданството. Желтата

раса може да играе историческа роля въ бѣдѣще: Азия, особено Япония и Китай, ставатъ се по-достѣпни за европейцитѣ; отъ друга страна, Китай вече даде повече отъ три милиона емигранти на Америка и Австралия.

II. Бѣлата раса.

а) Хамитско племе.

§ 4. **Кушити.** Всичкитѣ народи отъ бѣла раса иматъ твърдѣ стари и сходни помежду си прѣдания. Най-пълно отъ всички прѣдания — е библейското. Отъ него се вижда, че бѣлитѣ народи най-напрѣдъ сѣ живѣли въ Памиръ (§ 2), отдѣто се е распрѣснѣла и жѣлтата раса (§ 3). Слѣдъ потопа излѣзли отъ тамъ потомцитѣ на тримата Ноеви синови: Хамъ, Симъ и Яфетъ. Най-напрѣдъ сѣ изселили *хамититѣ*, или *кушититѣ* (тѣ сѣ произлѣзли отъ Хамова синъ — Кушъ); тѣ сѣ отишли на западъ по-далечъ отъ всички други и сѣ се смѣсили съ черната раса, особено въ Африка. Най-напрѣдъ кушититѣ завземахъ всичкитѣ южни страни на Прѣдня Азия, отъ Индостанъ до Суезъ, и сѣверна Африка. Въ наше врѣме къмъ тѣхъ принадлежатъ само феллахитѣ (долната класа въ Египетъ), абиссинцитѣ и берберитѣ; обаче и тѣ сѣ смѣсени съ семити и арийци. Главний кушитски езикъ, египетскій, отколѣ се е изгубилъ; само нѣкои малки народи между Бѣлия Нилъ и Червеното море говорятъ на близко до тоя езикъ нарѣчие. Къмъ кушитскитѣ езици се отнася нинѣшний берберски: той произлѣзе отъ нарѣчиата на старитѣ ливийци и нумидийци, отъ които сѣ се запазили надписи. Берберски говорятъ въ Алжиръ и Тунисъ, както и между Борну и Нигеръ: тоя езикъ е търговски въ централна Африка. Кушититѣ иматъ тъмѣнъ цвѣтъ, малкъ ръстъ, дебѣли устни и токоречи кѣдрави косми. По езика си кушититѣ се доближаватъ много до семититѣ, съ които тѣ навсѣдъ леко сѣ се сливали. Тѣмъ принадлежатъ най-старитѣ слѣди отъ цивилизация въ Азия и Африка. Семититѣ и арийцитѣ, що излѣзохъ отъ Памиръ по-късно, бѣхъ тѣхни ученици, ако и да покорихъ тѣхнитѣ държави. Кушититѣ се задържахъ дълго врѣме само въ Египетъ; ала и тѣ бѣхъ напослѣтъ завоевани, най-напрѣдъ отъ арийци (перситѣ), послѣ отъ семити (арабитѣ) и туранци (турцитѣ). Както Китай прѣдставя най-голѣмата стѣпень цивилизация, до която е достигнѣла жѣлтата раса, така сѣщо старий Египетъ — всичко, до което е могло да се развие Хамитското племе.

въждатъ овощки изобилно. Споредъ това Египетъ въ старо врѣме се наричаше «житница на вселенната». Другата растителностъ е бѣдна въ Египетъ: рѣдко се срѣщатъ дървета, и то само акации, смоковници и финикови палми. Ала затова роскошна е водната флора, особено папирусътъ и лотосътъ (бѣлъ и синь), които се употребявахъ за храна. Кушититѣ, що живѣяхъ въ Нилската долина, бѣхъ низки, съ широки плещи, имахъ тъмноканеленъ цвѣтъ, късъ носъ, ниско чело, дебели устни и свити очи, тѣ бѣхъ добри, любезни и твърдѣ трудолюбиви; чертитѣ имъ иматъ отпечатъкъ на скромность, дори на тѣга и самоотречение. Тѣ бѣхъ така тихи, както величественія Нилъ; така постоянни, както невъзмутимата синевна на египетското небе. Както богъ Озирисъ (§ 15) съ вѣчна правилность плава въ златна ладийка (слънцето), така сѣщо правилно и безметежно искаше египтянинътъ да прѣкара животътъ си. Затова той не обичаше чужденцитѣ, дори не ядѣше отъ единъ ссждъ съ тѣхъ и обичаше доброто старо врѣме, като не желаше нищо ново. Египтянетѣ се считахъ за най-старъ и избранъ народъ — на свѣта. Тѣ дори бѣхъ увѣрени, че отначало сами боговетѣ сѣ управлявали тѣхната страна.

§ 6. **Старото царство.** Като се прѣселихъ отъ Азия въ незапомнени врѣмена, кушититѣ истикахъ изъ Нилъ троглодититѣ отъ черна раса, които се хранѣли съ змии и гущери и отъ които сѣ останѣли камѣнни орждия. Заедно съ чернитѣ сѣ били пропѣдени въ пустинята и къмъ горното течение на Нилъ дивитѣ котки, шакалитѣ, хиенитѣ, леговетѣ, хипопотамитѣ и крокодилитѣ; намѣсто тѣхъ се явихъ опитомени животни — антилопата, волътъ, овцата и магарето. Споредъ прѣданията, записани отъ жрѣца *Манетонъ*, египтянетѣ отначало сѣ живѣли на родове, които сѣ подчинявали на патриарси — жрѣци (*теокрация* — владичество на боговетѣ). Послѣ войницитѣ възстанѣли противъ жрѣцитѣ и основали свѣтска държава. Тѣхний вождъ, *Мена*,*) станѣлъ прѣвъ «фараонъ» (царь) ок. 5000 г. пр. Хр. Мена е основателътъ на Мемфисъ. *Старото царство* сѣществувало въ продължение на 2000 г. За най-старъ паметникъ отъ този периодъ служи *пирамидата* съ стѣпала въ Саккара, близу до Мемфисъ, съзидана отъ втората династия. *Четвъртата* династия вече се прослави съ гигантскитѣ сгради, които покриватъ Файюмъ; тѣй като тѣ сѣ

---

*) Кореньтъ „мен“ значи човѣкъ у много народи; съ това име се наричатъ много герои при началото на цивилизацията.

срещаме. Пръстите издигатъ Файюмъ и Нилъ — «тризъ на мър-
твостъ». Пръстите на мъртвѣтъ зорѣ се състоятъ отъ две полни
издигане въ една въ «тризъ на мъртвостъ» — издигане
гравъ отъ гръбъ. Пръсти съставятъ мъртвостъ на мъртвостъ.
Мъртвостъ се издигатъ за мъртвостъ въ мъртвостъ фа-
раонитъ. Тя са най-големия паметникъ на мъртвостъ до
144 мѣта вис. Тя са издигане отъ мъртвостъ мъртвостъ са
мъртвостъ съ гръбъта мъртвостъ. Мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ
мъртвостъ въ срѣдъта на мъртвостъ. Въ мъртвостъ се мъртвостъ сар-
кофагитъ. Мъртвостъ мъртвостъ се мъртвостъ съ мъртвостъ мъртвостъ. Пи-
рамидата е най-старата архитектурна форма. Пръстите отъ мо-
гилата за мъртвостъ на най-старата скулптурна форма служи гра-
нитъ «Мъртвостъ на мъртвостъ». Мъртвостъ се мъртвостъ мъртвостъ отъ пи-
рамидата. Тя е мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ. Мъртвостъ съ шапка,
и мъртвостъ мъртвостъ. Мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ храмъ.
Такава тунелата фигура гръбъта наричатъ «файюмъ». По-важна
отъ таа е другата скулптурна форма отъ това мъртвостъ, барелмефи-
тъ, които се изработиха издигане въ мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ.
Тя прѣставатъ спени отъ мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ мъртвостъ.

§. 7. Животътъ въ старото царство. Отъ барелмефитъ
лича, че е имало голѣми мушери, които принадлежатъ на «мър-
твостъ» аристокрация; тя управляваше наследствено провинци-
тъ и се родеше съ фараонитъ и жръбъта. Споредъ барелмефитъ
стопаинитъ самъ домакинствува въ мъртвостъ си. Селянитъ «мър-
твостъ» полетата, като употребяватъ не само волове, но и мъртвостъ
мъртвостъ и овне — за вършене. Особено е развито «мъртвостъ»-
то. На мандритъ се дождъ стотни кравъ; колѣтъ за стопанската
трапеза говеда, овне и множество птици, особено отхрани гъски;
солжтъ яребини, сушжтъ риба. Стопаинитъ — мушери мъртвостъ ходи
на локъ, занимава се съ риболовство, испраща своитъ произведе-
ния по Нилъ въ лодки, които иматъ квадратни платна. Въ чифли-
нитъ си мушери мъртвостъ иматъ цвѣтници, шадравани, звѣрници. Стопа-
инитъ обичатъ да приематъ гости. Гоститъ дохождатъ или съ кола,
или въ носилки. Мъртвостъ носжтъ кжси отъ грубо платно напра-
вени фусти, сандали, огърлици и неизбѣжитъ покривки върху
бръснитъ си глави. Женитъ носжтъ тънки свѣтли рокли, които се
спущатъ до петитъ, подобни на човалъ и високо прѣпасани съ
полетъ. Исполъ покривката на главата се съглеждатъ наждренитъ
и помпани коси, които поиъкога сж искусствени: женитъ много
мъртвостъ се брѣснѣхъ поради голѣмата горещина. Шията и ржцѣтъ

подчинихъ се на египетската цивилизация: културата имъ, що е описана въ Библията, е съвсѣмъ египетска. Ала египтянетъ прѣзираха угнетителитъ си, и хикситъ живѣяхъ отдѣлно въ своитъ палатки, около крѣпостъта *Танисъ* (гръцки Аварисъ); въ останѣлата частъ на Египетъ се намѣрвахъ само гарнизони отъ хикси, а управлението бѣше въ рѣцѣтъ на мѣстнитъ аристократи. За да закрѣпятъ расклатеното си владичество, хикситъ правѣхъ съюзъ съ сирийскитъ семити. Последнитъ се прѣселявахъ при тѣхъ на цѣли родове; *Иосифъ* дори можѣ да управлява Египетъ при фараона *Анапи*. Нъ патриотизмътъ на египтянитъ до най-голѣма стѣпень се раздражни отъ това. Наскоро слѣдъ Иосифа (ок. 1700 г.) избухна възстание, подготвено въ Тива, дѣто се бѣ запазилъ единъ клонъ отъ народната династия. Хикситъ бѣхъ отчасти изтрѣбени, отчасти изгонени въ Палестина, или пъкъ обрѣжати въ робство; жителитъ отъ источната частъ на Долни Египетъ и до сега сѣ запазили еврейски черти. Възвѣрналихъ се хикси посѣхъ въ родното си мѣсто сѣмената на египетската цивилизация: тогава се появи финикийската азбука. Египтянетъ получихъ отъ хикситъ *коньтъ* и *свинята*, която зае мѣстото на антилопата. Споредъ египетската религия, обаче, свинята се считаше за нечисто животно, та ѣ развѣждахъ само въ Делтата зарадъ семититъ. *Коньтъ* прѣвъ пътъ бѣ опитоменъ отъ туранцитъ и арийцитъ при Хинду-Кушъ; отъ тѣхъ мина у семититъ. Въ Египетъ конетъ станяхъ съвършена порода и се купувахъ отъ еврейтъ. Египтянетъ най-напрѣдъ орѣхъ съ конетъ, послѣ ги впрѣгахъ въ военнитъ колесници, които тѣ заехъ отъ ассирийцитъ.

§ 10. **Новото царство.** Подиръ хикситъ се начева третий периодъ отъ египетската история — *новото царство*. Най-славни сѣ 18 и 19 династии. Столицата Тива се простираше върху повече отъ 100 км.: върху развалинитъ ѣ сега лежатъ 4 села, между които Луксоръ и Карнакъ. Въ Тива имаше много пететажни къщи, фабрики, работилни, а тѣй сѣщо «свещени алеи и парски пѣтища», които се състояхъ отъ редове статуи, сфинксове и обелиски. Отъ тука се разнасяхъ великолѣпни издѣлия отъ платно, стѣкло, глина и гравирани камъни, които достигахъ до Вавилонъ, Индия и до островитъ на Сръдиземно море. Новото царство особено се прослави съ искусството си. Карнакъ и Луксоръ прѣдставятъ цѣли художествени музеи. Тукъ се срѣщатъ повече *дворци съединени съ храмове*: много здания, разположени безъ всѣка симметрия, тѣй като новитъ сгради се стрѣхъ до ста-

ритѣ. При входа на храма всѣки пътъ издигахъ два голѣми пилюна. Храмътъ се състоеше отъ три части: прѣддверие, което се образуваше отъ цѣла гора най-високи на свѣта колонни, що достигахъ до 20 м. вис., — корабъ (нефъ, срѣдната частъ на храма) и светилище, олтаръ, въ който се намѣрваше статуята на божеството задъ една занавѣса; до храма имаше разположени стаи за жрѣцитѣ и стълби, които извеждахъ на кашънния му покривъ; прозорци нѣмаше. Появи се нова скулптурна форма—колосалнитѣ *статуи* на фараонитѣ, измежду които особено любопитна е Мемноновата, която издаваше печални звуци при изгрѣване на слънцето. Изобщо искуството прѣзъ новото царство прѣдставя най-високата стѣпенъ въ развитието на египетското художество. Тогавашното искуство наумѣва грѣцкото — по правилността и нѣжната грация. То се лишава само отъ животъ и разнообразие: египетскитѣ художници работѣхъ по дадени отъ жрѣцитѣ образци, които не се измѣнявахъ.

§ 11. **Таут-месъ III.** Най-забѣлѣжителний отъ всичкитѣ фараони, *Таут-месъ III* (ок. 1600), принадлежи на 18 династия: египтянетѣ го причислявахъ къмъ боговетѣ и носѣхъ талисмани съ неговото име. Той построи главнитѣ паметници (карнакскій храмъ) и се прослави съ побѣди. Въ дѣтинството на Таут-меса управляваше сестра му *Гат-Шену*, умна и воинствена жена, която сама се исписваше на паметниците съ брада. Тя сама побѣди противната стара царица на южна Арабия, отдѣто се получавахъ миризливи растения, злато, маргарецъ и индийски произведения. Таут-месъ продължаваше дѣлото на своята сестра. Той «установяваше границитѣ си тамъ, дѣто му бѣ угодно». Никога Египетъ не е билъ така обширенъ: нему принадлежехъ Етиопия съ столицата *Мерое*, Арабия, цѣла Сирия, Финикия, Вавилонъ и Ассирия. Той имаше военни флоти, които владѣяхъ Червено море и завоювахъ токоречи всичкия источенъ басейнъ на Срѣдиземно море. Таут-месъ особено нападна на Азия, отъ дѣто можеше да се очаква ново нахлувание на хикситѣ. Той леко можеше да побѣждава: тогава между Срѣдиземно море, Евфратъ и Тигръ живѣяхъ много необразовани народи отъ семитско племе, които враждувахъ помежду си. Само *рутенитѣ* (егип. наименов. на арамеитѣ § 26) се цивилизувахъ подъ влияние на Вавилонъ: тѣ имахъ богати градове (Дамаскъ), обширна търговия, книжнина. Най-воинствени отъ тѣхъ бѣхъ *Хетитѣ* (Хитити), които живѣяхъ отъ устието на Оронтъ до Евфратъ; тѣхна столица бѣше сил-

ната и многолюдна крѣпость *Кадеши*. Нѣ египтянетѣ, ако и да побѣдявахъ леко разединенитѣ народи, нѣчно можяхъ да ги удържатъ въ покорностъ; покоренитѣ народи вѣчно възставахъ и се намѣрвахъ само въ вассални отношения къмъ фараонитѣ, като си запазвахъ собствени царе, дѣцата на които живѣяхъ като заложници въ Тива. Споредъ това войнитѣ бѣхъ ожесточени: египтянетѣ избивахъ плѣнниците, прѣселявахъ въ земята си като роби цѣли родове, изгаряхъ градоветѣ заедно съ жителитѣ, опустошавахъ полетата.

§ 12. **Рамессу II.** Подиръ Таут-меса III въ Египетъ настанахъ голѣми беспоредъци, отъ които се възползувахъ враговетѣ. Хетитѣ образувахъ голѣма държава, като завоювахъ Мала Азия и Сирия. Царуванъето на важния фараонъ отъ 19 династия, Рамессу II (гръц. Сезострисъ, ок. 1400 г.) е изпълнено отъ борба съ тѣхъ. Народното прѣдание е избрало Рамессу за свой герой и нему е приписало всичкитѣ завоевания отъ по-напрѣшни врѣмена. Придворний поетъ, *Пен-та-уръ*, е възпѣлъ подвизитѣ му въ поема. Той разказва, какъ Рамессу, съ една шепа тѣлохранители, се е натъкналъ на цѣла армия отъ Хети. Пълководцитѣ му го съвѣтвали да отстъпи, докато пристигне египетската войска; ала 23 годишниятъ «синъ на слънцето, като се уподоби на богъ, се подигналъ съ всички сила и взе честта на боя. Цѣлъ покритъ съ оружие, той мѣзаше на Ваала (§ 36) въ момента на неговото могъщество. Той се тикналъ съ колесницата си въ тълпата на жалкитѣ хети; той бѣше самъ—самичъкъ. Той бѣше обиколенъ отъ 2500 колесници; най-пѣргавитѣ войници, както измежду жалкитѣ хети, така и измежду съжзницитѣ имъ, му прѣградихъ пѣтя. На всѣка колесница имаше по трима души». Геройтъ се молилъ богу Амуну: «Моятѣ стрѣлци и колесници ме оставихъ; нѣма никого при мене да влѣзе въ боя. Какво искашъ ти, отче Амуне? не излѣзохъ ли азъ въ полето по твоѣ велѣние? Не сж ли твоитѣ думи, които ми посочихъ пѣтя? Или азъ не съмъ давалъ роскошни пиршества въ твоя честь, или не съмъ напълнявалъ твоитѣ храмове съ моята плячка? Че, нали азъ ти принесохъ жъртва 30,000 вола. Азъ ти въздигнахъ храмъ, зарадъ който изсѣкохъ вѣковни дървета. Азъ поставихъ обелиски въ Елефантина (§ 8). Обръщамъ се къмъ тебе, отче мой! За мене Амунъ е по-важенъ отъ милиарди стрѣлци, отъ милиони колесници, отъ мириади млади герои. Людскитѣ замисли сж нищо: щомъ поиска Амунъ, и тѣ се разсѣватъ». Амунъ *отговаря*: «Азъ съмъ съ тебе; азъ съмъ твой баща, богъ на слън-

ватъ бириниитѣ, а позиръ тѣхъ издирвачитѣ на укритото съ соли въ рацѣтъ и негри съ палкови шибалки. Вочки:викатъ: «пона- жи си жѣвката!» А какъ селянинътъ не може да се съпротивлява срѣщу насилственото отнеманне отъ тѣхна страна. После, токо ви-

динтъ, кметитѣ го хванали, вър- зали и го карагъ да работи на канала: връзватъ и неговата жена; а дѣцата оставатъ съвсѣкъ огра- бени». Никой не можеше да се заступи за селянина: дори му- ниеринътъ бѣше станалъ слуга на фараона. Военната аристокра- ция отпадна, а държавата управля- вала чиновници, любими на дес- пота, които се наричаха «нисци». Рамсесу царува ок. 70 год. Не- говтъ деспотизмъ вѣля гибелно и върху искусството, отпадането на

Египетска раса.

кото се вижда на роскошното светилище Рамсесей (близо до Тива): наметниците станали гравали, ала безобразни и съвсѣкъ безжизвени.

§ 13. **Държавата и обществото.** При 19-та династия египетската цивилизация прѣстава да се развива. Главнитѣ черти на тогавашната египетска цивилизация сѣ слѣднитѣ. Държавната у- редба се основаваше върху *деспотизма*. Египтянетѣ обоготворя- ваха своя царь. Думата «Фараонъ» означаваше: «синъ на бога Ра». Фараонътъ се считаше за «лучезарно слънце», а неговата же- на — «богиня Нанда, владѣтелка на вселенната». Изобщо царипа- та се почиташе наравно съ царя, и тя можеше да управлява дър- жавата. Фараонетѣ си имали собствени храмове, дѣто се прина- сяха жъртви прѣдъ тѣхнитѣ статуи. «Фараонътъ никога не умира», казваха египтянетѣ, и числото на тѣхнитѣ богове се увеличаваше слѣдъ смъртта на всѣки царь. Въ двореца имаше необикновенъ роскошь. Съкровището бѣше богато: на фараона принадлежеше ед- ната третина отъ египетската земя, която той даваше въ аренда за голѣма плата: освѣнъ това той събираше голѣми данъци. Нъ и на фараонитѣ не бѣше лекъ животътъ. Фараонътъ се подчиняваше на строгъ церемоннагъ, на старитѣ правила. Той ставаше, обѣдваше, кжѣше се, лѣгаше да спи всѣки пътъ еднакво, като че ли извърш- ваше обредъ: той дори не смѣеше нищо друго да яде, освѣнъ телешко и гъски. Родохъ съ фараона стоеше *военното* съсловие

— мушиеритѣ. Военнитѣ съставяхъ многочисленото чиновничество, което управляваше страната по заповѣдитѣ на фараона. Едни отъ тѣхъ живѣяхъ въ двореца; тѣ приличатъ на министри и се наричахъ «царски писари»; тѣ съставяхъ указитѣ; други управлявахъ 36-тѣ «ноши» (провинции), като замѣстници на фараонитѣ. Замѣстниците живѣяхъ въ тоя градъ, дѣто се намирваше храмътъ на главното отъ мѣстнитѣ божества. Тѣхната първа грижа бѣше да събиратъ колкото се може повече данъци, които се плащахъ въ натура (съ земни произведения), тъй като нѣмаше монети (твърдѣ нарѣдко употрѣбяхъ златни слитини). Останжалитѣ мушиери (до половина милионъ) заемахъ военни длѣжности, за които се приготвяхъ въ училища, тъй като военното искусство бѣше доволно развито: египтянетѣ имахъ крѣпости, колесници, обсадни машини и добри орѣжия (стрѣли, копия, криви ножове, щитове и шлемове), които се раздавахъ отъ фараоновитѣ арсенали. Изобщо на военнитѣ не плащахъ платка; ала затова тѣ владѣяхъ едната третина отъ земята заедно съ селянитѣ, що живѣяхъ на тая земя и съ които се распорѣждахъ, като малки царе. Мушиеретѣ давахъ на фараона една частъ отъ доходитѣ си и бѣхъ длѣжни да ходятъ на война заедно съ своитѣ селяни. На военнитѣ се плащаше (съ хлѣбъ, месо и вино) само тогава, когато тѣ ставахъ тѣлохранители на фараона; тая служба тѣ изпълнявахъ по редъ, по 1000 души всѣка година. Мушиеретѣ се занимавахъ съ търговия и занаяти, като употрѣбяхъ за това своитѣ селяни. Военнитѣ раздѣляхъ властта и богатството съ *жрѣцитѣ*. Жрѣцитѣ владѣяхъ останжалата третина отъ земята, която бѣше приписана на храмоветѣ. Освѣнъ това тѣ получавахъ приноси отъ благочестивитѣ енориаши, както и всѣкидневни жъртви. Напоконъ тѣ бѣхъ сѣдпци, и затова получавахъ особена плата. Ала и жрѣцитѣ се подчинявахъ на извѣстни обреди, както и царетѣ. Тѣ бѣхъ длѣжни да си бръснатъ главата и вѣждитѣ всѣки два дѣня, да се къпятъ два пѣти на дѣнь и да постѣтъ; тѣмъ не се позволяваше да ѣдатъ риба и свинско месо, както и да носѣтъ друго нѣщо освѣнъ платиянъ халатъ и папѣрусни сандали; тѣмъ бѣ запрѣтено *многоженството*, което бѣше обикновено нѣщо у останжалитѣ египтяни. Женитѣ и дѣщеритѣ на жрѣцитѣ прислужвахъ въ храмоветѣ, ала не можехъ да ставатъ жрици. Военнитѣ и жрѣцитѣ живѣяхъ затворено. Помежду си тѣ попѣкога встъпвахъ въ брачни връзки, обаче на *селянитѣ* тѣ гледахъ като на роби или животни. Селянетѣ се *лишаваха* отъ всѣкакви права, дори отъ земя и имотъ; продавахъ

ги, подкарвахъ ги и ги прѣмѣствахъ отъ едно мѣсто на друго, бияхъ ги, като добитѣкъ.

§ 14. **Книжнина.** Народнитѣ угнетители, военнитѣ и жрѣцитѣ, се борѣхъ помежду си — за властъ. Слѣдъ Рамессу II жрѣцитѣ завзехъ въ рѣцѣтъ си управленieto на страната, тъй като тѣ владѣяхъ образованието — религията, науката и изкуството. Още въ врѣмето на Рамессу изкуството напълно се подчиняваше на жрѣческитѣ прѣдписания; така сѣщо и книжовността. Египетската книжнина е доволно обширна и разнообразна; имаше дори особенъ богъ — Тотъ, «прѣдсѣдателъ на книжнитѣ залъ», т. е. на библиотекитѣ, каквито се намѣрвахъ много при храмоветѣ. Ала всичката книжнина бѣ духовна и достъпна само на жрѣцитѣ. Тя се състоеше отъ 42 «свещени книги»; най-главна отъ тѣхъ бѣ *книгата на мъртвитѣ* (§ 8), която тургахъ въ всѣки гробъ; въ нея имаше разказъ за задгробния животъ и молитви за спасението на душата. Въ свещенитѣ книги се заключаваше и всичката наука на египтянитѣ — свѣдѣния отъ астрономията, медицината и географията. Още въ старото царство египтянитѣ бѣхъ забѣлѣзали, че има планети и неподвижни звѣзди, тѣ записвахъ височината на звѣздитѣ и особено наблюдавахъ Сотисъ (Сирнусъ), съ която звѣзда бѣхъ свързани разливитѣ на Нилъ. Когато Сотисъ достигаше висшата точка на небето, тогава се начеваше египетската година, която се дѣлѣше на 12 мѣсеца, мѣсецътъ — на 3 части, а денътъ — на 12 часа; къмъ всѣка година притургахъ 5 прибавочни дни. Египтянитѣ обаче мислѣхъ, че неподвижнитѣ звѣзди сѣ прикачени на небесния сводъ лампи, които се запалватъ всѣка вечеръ отъ бога; за планетитѣ мислѣхъ, че сѣ духове, които плаватъ (въ видъ на хора или животни) въ златни ладии, а небето си прѣдставяхъ като течна масса, която лежи върху твърда атмосфера. Египетскитѣ лѣкаре се славѣхъ дори въ Азия: тѣ се запознавахъ съ вътрѣшното устройство на човѣка, тъй като балзамувахъ труповетѣ. Лѣкаретѣ употребявахъ различни мази, микстури, налагания съ горчица; особено обичахъ лѣкове за прочистванье и повръщанье, които тѣ прѣпоръчвахъ веднѣжъ въ мѣсеца дори на здравитѣ. Имаше лѣкари за всѣка болестъ; особено искусно лѣкувахъ очнитѣ болести, които бѣхъ най-много распространени въ Египетъ. Ала лѣкаретѣ се занимавахъ тъй сѣщо и съ изгнание на злитѣ духове чрѣзъ заклинания и врачуване. Тежка бѣше лѣкарската обязаность. Лѣкаретѣ не смѣяхъ да отстъпватъ отъ старитѣ прѣдписания на жрѣцитѣ; когато умпраше боленъ, прѣсѣдяхъ

се почиташе въ цѣлата страна. Озирисъ е сѣщій Ра, само че невидимъ, нощенъ, който живѣе въ подземното царство; той е богъ на доброто и на цивилизацията по прѣимущество. Озирисъ ималъ коваренъ братъ Тифонъ, отъ когото произлязло всичкото зло на земята. Той убилъ Озириса и разпръснѣлъ членоветъ му по свѣта. Озирисовата жена Изида си отрѣзала коситъ, облѣкла се въ жалѣйка и силно плачейки, трѣгнѣла да събѣра частитъ на мѣжевото си тѣло: дѣто и да поднемѣла нѣкоя часть, съзиждагъ се храмъ на Озириса, а хората се научвали на добро и ставали честити. Озирисъ се прѣселнѣлъ да царува въ подземния свѣтъ, а на земята пратилъ вѣчно младия си синъ Хоръ. Хоръ уловилъ Тифона, оковалъ го въ вериги и го довелъ при Изида. Добрата богиня подарила живота на злодѣеца, като го надарила съ магарешки уши и черна кожа. Отъ този митъ се вижда понятието на египтянитъ за *безсмъртието на душата*. Раждането и смъртта на човѣка приличатъ на изгрѣванъето и залѣзванъето на слънцето. Както Озирисъ е безсмъртенъ, така и душата на умрѣлия се потопява въ нощта, за да се възроди изново, подобно на Хора: всѣки покойникъ се наричаше въ молитвитъ и на паметницитъ *«еди кой си Озирисъ»*. Всѣка душа отивала при Озириса съ ладийка по небесната синевина. Въ прѣддверието на подземния свѣтъ ъ срѣщало чудовище съ зинжли уста. Въ първата зала засѣдавали 42 сѣдии (споредъ числото на смъртнитъ грѣхове) на чело съ Озириса, около трона на когото течала «водата на живота», по която плавали лотосови цвѣтя. «Сърдцето» (сѣвѣстѣта) на покойника изобличавало неговитъ грѣхове, а пѣкъ Тотъ записвалъ теглото имъ. Грѣшнитъ души се пращали въ пѣкъла, дѣто се измѣчвали въ 75 отдѣления; демони ги рѣжели и пражѣли; тѣ се скитали на цѣли тѣлпи, безъ глави, като влачели сами измѣченитъ си сѣрдца. Подиръ това тѣ трѣбвало още цѣли тысящелѣтия да се мѣчѣтъ на земята, като се прѣселяватъ въ тѣлата на нечисти животни. Най-послѣ душата трѣбвало изново да се посели въ своето тѣло; отъ това произхождатъ грижитъ на египтянитъ да си запазватъ труповетъ: *балзамуването*, или приготвянъето на *мумиитъ*, трайнитъ гробници и камѣннитъ саркофази. «Нашитъ кѣщя — казвахъ египтянетъ — сѣ ханища, а пѣкъ гробницитъ ни — сѣ вѣчни жилища». Душитъ на праведницитъ боговетъ порѣсвали съ жива вода. Тѣ безврѣдно минували прѣзъ ужаситъ на ада и достигали до Слънчевитъ полета на истокъ, дѣто *пожѣнвали готови житни класове, откѣсвали си плодове и цвѣ-*

тя, расхождали се по сѣнчести аллеи и се изнѣжвали въ прохладни езера. Тукъ душитъ напokonъ се сливахъ съ Озириса. Египтянетъ посвещавахъ на всѣко божество по нѣкое *животно*, което ставаше неговъ атрибутъ (принадлежностъ) и дори се употрѣбляваше въ изображения на божеството като неговъ символъ; Хоръ се изобразяваше ту като човѣкъ, ту като доганъ; по нѣкога като човѣкъ съ доганова глава или като доганъ съ човѣшка глава. Народътъ считаше самитъ животни за богове, и по тоя начинъ се повръщаше къмъ фетишизма (въвед. § 6). За такива свѣтини, като волътъ, котката, доганътъ, бръмбарътъ, правѣхъ скъпи жилища и храмове. Тѣхъ мияхъ и намазвахъ съ ароматически масла, окичвахъ съ огърлици и гривни, и кадѣхъ прѣдъ тѣхъ тамянъ. Цѣли земи заедно съ селянитъ се назначавахъ за прѣхранванъето имъ; нѣкои богати хора за спасение на душата си похарчвахъ всичкото си богатство, за да погребѣтъ единъ бръмбаръ. Кога нѣкой врѣхлетъ върху кучешки лешъ — той плаче, скубе си коситъ, бѣга отъ самага себе си; ако ли пѣкъ убие ненадѣйно нѣкой доганъ — наказватъ го съ смъртъ; случи ли се пожаръ — всичко може да загине, дори и дѣцата, нъ трѣбва непрѣмѣнно да се спасѣтъ коткитъ. Особено почитахъ птицата *фениксъ* египтянетъ вѣрвахъ, че тя се явява всѣки 500 години отъ вѣкъ западъ и се спира върху храма на Слънцето, дѣто сама себе си изгаря, послѣ възкрѣснува отъ пепелището млада и отлетѣе къмъ изтокъ. Освѣнъ това всѣко мѣсто се кланѣше на *особено животно*, така напр. въ единъ градъ се моляхъ на крокодила, въ другъ — крокодилитъ се истрѣблявахъ. Само едно животно се считаше навсѣкждѣ: то бѣше бикътъ *Хапи*. «Душъ на Озирисъ» сѣдѣше на слънчевия лучъ. Той имаше черенъ пѣлтъ съ бѣли три жгълникъ на челото. Главното му светилище се намиряше въ Мемфисъ, дѣто даваше прорицанія. Богато Хапи достигаше 25 годишна възраст, жрѣцитъ го удавахъ въ свещения басейнъ, и той ставаше Озирисъ (Озар-Хапи, отдѣто гръц. Сераписъ). На неговата мумия се молеахъ. Богато умираше Хапи всички плачеха и се истезавахъ: въ продължение на два мѣсена животътъ се спираше, докато си намѣрвахъ новъ Хапи. Слѣдъ това наставахъ дни отъ безумно веселие въ честь на новия Хапи. Изобщо въ богослужението на египтянитъ, както и у всички кушити, пий виждаме чувственостъ и голѣми прѣходи отъ крайния аскетизмъ къмъ крайната распустяжностъ. При това женитъ играеха важна роля, особено въ «праздника на свѣтилищитъ», когато, нощъ Египетъ

се покриваше съ огньове: то бѣ тържество на богинята *Нитъ*, «божествена крава и Майка — Земя», която се изображаваше зелена, съ едно стрѣче въ ржката.

§ 16 **Етиопи и ассирийци.** Слѣдъ Рамессу II Египетъ съществува още около хилядо години, ала безъ да се прояви нѣщо ново и важно въ неговата история и култура. Най-важно е царуването на *Рамессу III* (20-та династия), който наумѣва Рамессу II. Той воюва съ успѣхъ въ Сирия и спрѣ нападанието на арийцитѣ: неговата флота достигаше до Гръция и Киликия. Той бѣше толкова жестокъ, че противъ него възстаняхъ и собствени-тѣ му жени, които бѣхъ наказани заедно съ сѣдиитѣ, що ги бѣхъ осѣдили милостиво. Отъ Рамессу III се начева точната хронология на Египетъ: на единъ отъ неговитѣ паметници е означено едно астрономическо явление, споредъ което ученитѣ исчислихъ, че той е поелъ управлението въ 1311 г. Слѣдъ Рамессу III се наченъ паданието на Египетъ, който ослабнъ отъ излизанието на евреитѣ (§ 12), тъй като се лиши отъ три милиона полезни работници. Отъ къмъ западъ и отъ къмъ морето повече и повече нахлувахъ лебу (ливийцитѣ), които опустошавахъ страната по-лошо отъ Хикситѣ: тѣ се мѣстяхъ на тѣлпи заедно съ семействата си, съ талиги, въ които впрѣгахъ волове; тѣхнитѣ вещи и орѣжието имъ бѣхъ отъ бронза. Въ сѣщото врѣме на истокъ се издигнахъ двѣ велики държави — Ассирия и Израиль. А въ Египетъ владѣяхъ междуособия: жрѣцитѣ отнехъ властѣта отъ фараонитѣ — и Египетъ наченъ да се распада на части. *Етиопия* станъ силна държава, която имаше египетска цивилизация: столицата на Етиопия *Мерое* поражаваше грѣцитѣ съ блѣсъка на своята цивилизация и съ крайне религиозния си характеръ. Грѣцитѣ дори мислѣхъ, че египетската история се е наченъла въ Мерое; египтянетѣ сами по нѣкога почитахъ Мерое повече отъ своята Тива. Обаче искусството на Етиопия стои по-долѣ отъ египетското: въ него се забѣлѣзватъ груби черти и поврѣщанье къмъ старината; етиопскитѣ царе дори се погребавахъ въ пирамиди, както правѣхъ първитѣ фараони. Останѣлитѣ египетски провинции и дори градоветѣ се стрѣмѣхъ къмъ независимостъ. Така, веднѣжъ имаше до 20 царе, които не признавахъ фараонѣтъ, що живѣеше въ Делтата, въ *Саисъ*, и когото поддържахъ ливийскитѣ войници — цвѣтътъ на тогавашната египетска армия. Тия царе, като враждувахъ помежду си, както и съ фараонитѣ, викахъ на помощъ ту *етиопитѣ*, ту *ассирийцитѣ*, а тѣ, като се ползувахъ отъ случая, помогвахъ се да поко-

което царува тази династия (около 125 г.), бѣ послѣдний проблѣсъкъ на египетската слава. Псаметихъ неуморно работѣ за да възстанови силитѣ на опустошената страна, като възобновяваше канали, храмове, пѣтища и градове. Въ негово врѣме египетското искусство много напредна: то има отпечатъкъ на нѣжностъ, истѣнчестостъ и идеална чистота. Псаметихъ водѣше така сѣщо умна политика по отношение къмъ тримата силни съсѣди — етиопитѣ, ассирийцитѣ и грѣцитѣ, които бѣхж основали тогава царството *Кирена*: той съ злато купуваше отъ тѣхъ миръ и не се увличаше отъ завоевания. Отъ врѣмето на Псаметиха се начева *европейскій* периодъ въ цивилизацията на Египетъ. Той оцѣни, както трѣбва, даровититѣ арийци, па се опираше върху тѣхъ срѣщу семититѣ, що бѣхж се размножили твърдѣ много въ Делтата. Той ги направи свои тѣлохранители, даде имъ най-добритѣ длѣжности, подари имъ земи, прѣдаде имъ египетскитѣ дѣца за да ги обучаватъ на грѣцки езикъ и търговия. Отъ своя страна, грѣцитѣ бѣхж очаровани отъ старината и височината на египетската цивилизация. Тѣ измислихж, че ужъ египтянетѣ Данай и Кекропсъ се прѣселили у тѣхъ, въ Грѣция, и че ѹжка и боговетѣ на Еллада така сѣщо сж излѣзли отъ Египетъ; дълго врѣме *Египетъ* бѣше школа за най-добритѣ *умове въ Грѣция*. Ала египтянетѣ отговаряхж на грѣцитѣ съ прѣзрѣние, тѣ гледахж на тѣхъ, като на нечестиви, невѣжи. Цѣла армия (повече отъ 200,000 д.) се изселихж въ Мерое, като напустяхж семействата си, защото се счетохж обидени отъ това, дѣто се прѣдпочитахж грѣцкитѣ войници.

§ 18. **Нехо и перситѣ.** Псаметиховий синъ *Нехо* съ-всѣмъ не приличаше на египтянинъ. Както грѣцитѣ, той бѣше живъ, любознателенъ и се грижеше за търговията. Той уреди голѣма флота отъ грѣцки и финикийски кораби. За да расшири търговскитѣ сношения, Нехо приготви експедиция, която, като излѣзе отъ Червено море, слѣдъ три години се върна въ устието на Нилъ: това *първо* *пѣтувание около Африка* не се повтори чакъ до врѣмето на Васко-де-Гама. Нехо искаше да възобнови египетското могѣщество въ Азия, като се възползува отъ това, дѣто Ассирия бѣ паднала тогава подъ ударитѣ на вавилонянитѣ. Той потегли за къмъ Евфратъ съ добра армия, ала вавилонскій царъ Навуходоносоръ (споредъ надписитѣ Набу-кудур-уссуръ) го разби съвършено при Кархемишъ (604). Това велико събитие произведе прѣвратъ въ сѣдбинитѣ на Египетъ. Наскоро се появи фараонъ отъ небивалъ до тогава типъ. *Амессъ* (грѣц. Амазисъ) дори по характеръ бѣше сѣщински грѣкъ

— веселъ, похваленъ, гордъ и щедъръ. Той се ожени за гъркиня, прашаше дарове на гръцкитъ храмове, даде на гръцитъ цѣли градове, разрѣши имъ да си зидатъ собствени храмове. Египетъ се обогати отъ сношенията съ гръцитъ; ала народътъ негодуваше противъ чужденскитъ нрави на двора, та не се подигна да го защити, когато се появи отъ Азия нова бѣда. Тогава перситъ бѣхъ покорили цѣла прѣдня Азия, и тѣхний царъ Камбизъ разби Неховия синъ *Псаметихъ III* (525). Цѣлий Египетъ се подчини на перситъ. Ако и да ставахъ двѣ възстания, перситъ владѣхъ Египетъ 200 години, докато Александръ Македонски не унищожи тѣхното владичество (332).

§ 19. **Значението на Египетъ.** Египтянетъ бѣхъ народъ даровитъ и достоенъ за уважение. Тѣ направихъ успѣхъ въ земледѣлието и занаятитъ, въ търговията и военното дѣло. За тѣхното искусство казватъ: «дайте движение на тия скали и еллинското искусство ще остане надирѣ». Въ египетското искусство се забѣлѣзва *хуманностъ*, съ която се отличаватъ така сѣщо прѣданията и нравитъ на египтянитъ. Египтянетъ бѣхъ образецъ на трудолюбие и кротость. Тѣ имахъ високо-нравствени заповѣди. Умрѣлий говори въ «Книгата на мъртвитъ»: «Азъ не съмъ богохулствувалъ и не съмъ измамвалъ боговетъ при жъртвоприношенията, не съмъ лъгалъ, нито лицемѣрилъ. Азъ никога не съмъ убивалъ и не съмъ измѣчвалъ. Никого не съмъ накаралъ да гладува и да плаче. Азъ не съмъ билъ нито лѣнивецъ, нито пияница, и не съмъ отпадналъ духомъ; азъ не съмъ билъ любопитенъ и дѣдривъ. Не съмъ клеветилъ, нито завиждалъ, нито шпионствувалъ. Не съмъ пропѣждалъ роба си, не съмъ се расплащалъ нечестно съ надничаритъ и не съмъ ги поставялъ да работятъ извѣнмѣрно. Не съмъ фалшификувалъ печати и не съмъ излъгвалъ съ теглилкитъ: рѣцѣтъ ми сѣ чисти. Азъ не съмъ билъ лихваринъ, не съмъ обиждалъ вдовица, не съмъ лишавалъ отъ млѣко никое кърмаче. Азъ съмъ хранилъ гладния, поилъ съмъ жедния, обличалъ съмъ голия». Духъ на милосърдие и на справедливостъ се вижда така сѣщо и въ положението на *жената*, която въ Египетъ не бѣше нито робиня, нито вещь, а човѣкъ, та можеше дори да управлява държавата. По вънкашность египтянинътъ бѣше благовѣспитанъ човѣкъ: той много цѣнѣше чистотата и редътъ; той бѣше вѣжливъ и мекъ въ манеритъ и обращението си. Ала египтянетъ се спрѣхъ въ развитието си, слѣдъ като достигнахъ висока цивилизация още въ твърдъ старо врѣме: още въ старото царство се намѣрваше всичко сѣщественно, за което

бѣше способенъ този народъ. Отъ 12-та династия до Александра Македонски, въ продължение на 3000 години, токоречи нищо не се бѣ измѣнило: египетскій езикъ*) отъ 17 в. сл. Хр. напомнюва езикътъ на 4-та династия. Идеалътъ на египтянитѣ бѣше въ минжлото; тѣ се грижехъ само да запазятъ старината, като отъждествявахъ съ неж своята националность; тѣхната история може да се уподоби на изсъхнала мумия. Поради *застойтъ* старий Египетъ може да се нарѣче Китай на бѣлата раса; дори на Суезския провлакъ, както въ Китай, имаше стѣна съ малки укрѣпления, която служеше да го отдѣля отъ останялия свѣтъ. Нъ това, което египтянетѣ достигнахъ толкова рано, принесе голѣма полза на чловѣчеството: тѣ бѣхъ *първи учители на семититѣ и арийцитѣ*; у тѣхъ се съсрѣдоточи всичко, до което можѣ да се развие цивилизацията на хамититѣ — тази първа школа на чловѣчеството.

б) Семитското племе.

§ 20. **Географически очеркъ на Азия.** Слѣдъ хамититѣ въ историята се появява втория клонъ отъ бѣлата раса — *семититѣ*. Тѣ се съсрѣдоточвахъ въ Азия. *Азия* поражава съ величието и разнообразието на своята природа. Прѣзъ неж се протака дълга планинска верига (повече отъ 10000 км.), за вжзелъ на която служи снѣжний *Хинду-Кушъ*, що раздѣля Азия на источна и западна, или на *задня* и *прѣдня*. На истокъ отъ Хинду-Кушъ се простира най-високата въ свѣта планина *Хималая*, или «поднебесната» верига съ главния върхъ *Еверестъ*; къмъ западъ главний гребенъ се протака подъ името *Паропамизъ* и *Елбурсъ* до другъ вжзелъ — до *Армения*, която служи за основание на *Араратъ*. Като клонове, които се отдѣлятъ отъ Армения, трѣбва да се считатъ двѣ планински вериги: *Тавръ*, който се простира къмъ Кипръ и *Антитавръ*, който се свършва съ Ида. Историята на семититѣ се съсрѣдоточва въ ЮЗ-на Азия. Въ тоя дѣлъ отъ Азия се намѣрватъ 5 плоскогория и 5 низки земи. Между Хималая и гребенътъ Виндя лежатъ благодатнитѣ долини на Гангъ и Индъ, или *Индостанската* низка земя. На западъ отъ неж се издига *Иранското* плоскогорие, което е затворено отъ къмъ

*) Старий египетски езикъ се е запазилъ, съ малки измѣнения, въ *коптския* езикъ, който се образува около Р. Хр. и се ползува съ гръцката азбука. Въ 17 в. коптскій езикъ бѣ замѣстенъ съ арабскій; той е запазенъ и до сега само въ богослужението на египетскитѣ християни.

Тигръ съ гребена Загръ. Сѣверний край на Загръ се губи въ *Арменското* плоскогорие, нарѣчено «Швейцария на Западна Азия», което е създадено отъ вулканически сили. Редомъ съ него се издига Анадолското, или *Левантското* плоскогорие («страна на слънчевото изгрѣване»), другояче — полуостровъ *Мала Азия*, нарѣченъ така за отличие отъ останжалата, *Велика Азия*. Тая земя така също се е образувала отъ дѣйствието на вулканически сили. Анадолъ е токоречи пустиня; ала затова терраситѣ, що сѣ наведени къмъ морето, спомогнахъ да се образуватъ по тѣхъ знаменититѣ гръцки колонии и Лидийското царство. Отъ Анадолъ Таврскитѣ тѣснини водѣтъ за къмъ *Сирийското* плоскогорие, именно сѣверозападна Сирия, еврейскитѣ Арамъ, пустинна земя, въ която се срѣщатъ много пещери. Тая земя е прорѣзана отъ клоноветѣ на Тавръ, *Ливанъ* и *Антиливанъ*, между които се лѣска прѣлестний оазисъ — «окото на Истокъ» или «Божи рай», *Дамаскъ*. На двѣ мѣста стрѣмно се спущатъ отъ това плоскогорие прѣкрасни низки земи: едната отъ тѣхъ е — *Палестина*, другата — *Целе-Сирия* (вглѣбнѣта Сирия), или долината на Оронтъ, дѣто се славѣхъ въ старо врѣме *Кадеши* (сега Емеза) и *Хелиополъ* (сега Баалбекъ). Целе-Сирия е една отъ най-плодороднитѣ страни на свѣта; покрита съ лозя, ниви и всѣкакъвъ видъ плодови дървета, тя дълго врѣме храни разни завоеватели (египтянитѣ, ассирийцитѣ, перситѣ и македонцитѣ), а въ рѣцѣтъ на римлянитѣ стана житница на цѣлия свѣтъ. Сирийското плоскогорие се съединява чрѣзъ гранитния полуостровъ Синай съ *Арабското* плоскогорие, което прилича на Сахара. Същиятѣ пустиненъ характеръ има и *Сирийската низка земя*, що се простира между Тавръ, Ливанъ, Арабия и Евфратъ: тя е пѣсъклива степъ, която само тукъ-тамъ се оживлява отъ такива чудни оазиси, както е Палмира (сега Тадморъ).

§ 21. **Природата на Месопотамия и Еламъ.** Петата низка земя *Месопотамия* е свързана съ Тавръ. Тавръ се начева при ез. *Ванъ*, послѣ се снишава (подъ името *Диарбекирска* издигнатина) при старата *Тиграноцерна*, отдѣто истича Тигръ, послѣ отведнѣжъ пакъ се издига до областъта на снѣговетѣ, подъ името *Нифата*, по сѣверната наклонность на която се извива изворната частъ на *Евфратъ*. Тая «изобилна» съ вода рѣка тече на западъ на протежение повече отъ 500 км., послѣ се устремява на югъ и при *Самосата* става плавателна. Отъ тука, и чакъ до Персийския заливъ, Евфратъ протича тихо и на широко разлѣта,

на разстояние около 2100 км. Около 200 км. прѣдъ устието тя се съединява съ Тигръ, а въ старо врѣме до тука е достигало морето, та и двѣтѣ рѣки сѣ се вливали въ него отдѣлно. Близнакътъ на Евфратъ — има съвсѣмъ другъ характеръ, за което е и нарѣченъ *Тигръ*, т. е. «стрѣла». Тигръ, като бѣсенъ, лети, на разстояние по-голъмо отъ 1850 км., прѣзъ расклоненията на Нифата и Загръ. Неговата яростъ се увеличава отъ планинскитѣ притоци, измежду които двата *Заба* (горни и долни) бѣхъ нарѣчени отъ гръцитѣ — единътъ Вълкъ (*Lycus*), а другий Козелъ (*Caprus*). При сегашния Багдадъ Тигръ и Евфратъ се приближаватъ единъ до другъ на разстояние около 20 км. Въ старо врѣме тукъ се съединявахъ двѣтѣ рѣки чрѣзъ *Царския каналъ*, при вливането на който въ Тигръ лежахъ *Селевкия* и *Ктезифонъ*. Цѣлата долина на двѣтѣ рѣки — близнаци се наричаше «Междурѣчие» — по гръцки *Месопотамия*, по семитски *Нахараниъ*. Нъ по природата си тя се раздѣля на двѣ части: за межда имъ служеше *Мидийската Стѣна*, която бѣ построенъ Навуходоносоръ на половината пѣтъ между Вавилонъ и Нинивия. На сѣверъ отъ тази стѣна лежи горня Месопотамия, или *Ассирия*, въ источната частъ на която имаше прѣкрасни долини, покрити съ гори отъ платани и кипариси, а откъмъ западната страна — пустиня. На югъ отъ Мидийската Стѣна се намѣрва *Вавилония* (у евреитѣ и върху надписитѣ *Сеннааръ*) — низка долина, образувана отъ морскитѣ наноси. Въ тая земя владѣе неснасна жегата и сушата: върху огромната равнина, по която нѣма да видишъ нито хълмче, се простира вѣчно — ясно небе, и въ неговата дълбока синевина силно блѣщукатъ небеснитѣ свѣтила, като приковаватъ върху си вниманието на човѣка. Тая земя би станжала като Сахара, ако да не бѣхъ Тигръ и Евфратъ, които съ разливитѣ си напояватъ тлъстата тъмна тиня на почвата. Въ старо врѣме, когато имаше забѣлѣжителна канализация, тая земя бѣше «градина на Азия». Пшеницата и оризътъ тукъ се раждахъ — отъ едното зърно двѣстѣ, и жънтѣхъ два пѣтя прѣзъ годината; навсѣкждѣ се срѣщахъ цѣли гори отъ финикови палми, които удовлетворявахъ, споредъ думитѣ на персийскитѣ поети, 360 нужди на човѣка; по цвѣтушитѣ ливади пасѣхъ цѣли стада добитѣкъ и дори слонове. Въ тази благодатна страна, която може да храни голѣмо множество хора, при началото на историята гъмжахъ всичкитѣ племена отъ бѣлата раса: тукъ имаше истинско «смѣшание на езицитѣ». Тукъ изникна втората люлка на нашата цивилизация, която по старината си съперничи на Египетъ. Въ наше

врѣме Египетъ възкръснува за новъ животъ, благодарение на европейското просвѣщение: възобновений каналъ на Рамессу II (Суезскиятъ) значително приближава Африка и Азия до нашата (европейската) цивилизация. Нинѣшна Месопотамия обаче прѣдставя навсѣкждѣ печална развалина. Тя е затрупана съ пѣсѣкъ, дива пустиня, съ стърчащи могили, между които се крижтъ хищни звѣрове и арабскитѣ разбойници. «Качете се на тия могили — и вий ще видите бескрайното огледало на Евфратъ всрѣдъ вѣчно тържествената тишина на развалинитѣ. Пъленъ съ нѣмо величие, той тихо минава по тази пустиня, сѣ едно като нѣкой пѣтникъ-царь, който разглежда безмълвнитѣ остатъци на падналото си царство. Дворцове, храмове, всички роскошни сгради сѣ се прѣвѣрнали въ купища отъ развалини. Намѣсто висящи градини и цвѣтущи едеми (раеве), лѣсове отъ стари трѣстики покриватъ блатиститѣ брѣгове. Само тукъ-тамъ се простиратъ пастбища, които никога не повѣхвватъ; ала по тия уединени мѣста не се чува нито печална, нито весела пѣсенъ». Сжщото трѣбва да се каже за сѣсѣдния съ Месопотамия *Еламъ* (другояче Сузиана, сега Хушистанъ), който съставя третата люлка на цивилизацията. Еламъ — е равнина, по южния край на която ставаше такава жегга, щото змиитѣ и гущеритѣ умирали, като прѣпѣлзявали прѣзъ пѣтя. Нѣ сѣверната частъ на Еламъ се отличаваше съ умѣренъ климатъ и плодородна почва. Въ неѣ имаше изобилно лозя, памукъ и захарна трѣстика, а пшеницата даваше отъ едното зърно — двѣстѣ. Между множеството прозрачни рѣчици се славѣше *Хоаспъ* съ вкусната си вода, която возѣхъ на всѣкждѣ слѣдъ царетѣ. Цѣлата страна бѣше прорѣзана съ канали и покрита съ заселища. Столицата на Еламъ — *Суза* се славѣше като единъ отъ най-роскошнитѣ градове на Истокъ. Въ наше врѣме отъ неѣ сѣ останѣли само двѣ голѣми могили, обраснали съ висока трѣва, въ която се крижтъ дивитѣ звѣрове. Тукъ-тамъ се срѣщатъ още мраморни парчета и камѣнни плочи съ клинообразни надписи, а наоколо е само пустиня и безлюдие.

§ 22. **Раскопкитѣ въ Месопотамия.** До наше врѣме историята на Месопотамия се знаеше само по Библията и по *Бероза* (вавилонски жрѣцъ отъ III в. пр. Хр.); сега къмъ тѣхъ се прибавятъ и *раскопкитѣ* на могилитѣ. Въ 1842 г. французкий консулъ *Ботта* откри първото ассирийско здание въ селото *Хорзабадъ*, близу до Мосулъ; това село бѣ купено и събранитѣ забѣлжителни старини се отнесохъ въ Лувръ. Въ това врѣме дойде англичанинътъ *Лейярдъ*, комуто стари хора казахъ, че по-старѣ

отколкото развалинитѣ при Хорзабадъ сж могилитѣ, които се намѣрватъ 30 км. по-долѣ отъ Мосулъ и които се наричатъ *Нимрудъ* (библ. Халахъ); освѣнъ това посочихъ му на цѣла верига отъ могили между Нимрудъ и Хорзабадъ, при селото *Куюнджикъ*. Послѣ се оказа, че всичкитѣ тѣзи могили съставятъ старата Нинивия, съ съкровищата на която сж напълнени двѣ особни галерии на Британския Музей: тукъ се намѣрва и перлътъ на разкопкитѣ — библиотека отъ тухли. И до наше врѣме тука откриватъ само дворци и нарѣдко храмове: частнитѣ кѣщи сж изчезнали безслѣдно. Колкото единъ дворецъ е по-на югъ, толкова е и по-старъ: развалинитѣ на Хорзабадъ се отнасятъ къмъ 700 г. пр. Хр., — при Куюнджикъ сж малко по-сетнѣшни, а при Нимрудъ — къмъ 900 г. пр. Хр. Още по-стари сж развалинитѣ, що се намѣрватъ до 50 км. по-на югъ отъ Нимрудъ, при селото *Кала-Шергатъ*: това е — най-старата столица Ел-Ассуръ. Въ Вавилония раскопкитѣ се наченяхъ въ 1820 г. при селото *Хилла* (близу до Багдадъ) и на съседнитѣ хълмове *Бабиль* и *Бирс-Нимрудъ*. Въ 1851 г. Франция испрати по тия мѣста цѣла учена експедиция (Опперъ), къмъ която се присъединихъ англичанетѣ Лейярдъ и Раулинсонъ: отъ издирванията се оказа, че Вавилония се е раздѣляла на двѣ части, въ всѣка отъ които имало по 4 главни градове. Най-стара е южната частъ, която гръцитѣ наричахъ *Халдея*. Въ неѣ имаше градове: *Уръ* (библ. Халанни), *Урукъ* (библ. Орехъ, сег. Варка) и др.; тѣ сж построени повече отъ 2000 г. пр. Хр. Въ сѣверната частъ, въ сѣща Вавилония, сж открити градоветѣ: *Вавилонъ* (сега Хилла), *Борсинна* — «кула на езицитѣ» (сега Бирс-Нимрудъ — «Нимрудова крѣпость») и др. Раскопкитѣ се възобновилахъ въ 1873 г. благодарение на англичанитѣ *Смитъ* и (слѣдъ неговата смъртъ) *Рассамъ*, които открихъ много нѣщо въ Куюнджикъ и Бабиль. Въ 1881 г. французинътъ *Сарзекъ* направи най-знаменитото откритие: въ могилата *Тель-ло* той намѣри статуетки съ надписи — направени повече отъ 4000 г. пр. Хр. Раскопкитѣ дадохъ възможность да се открижтъ, така сжщо, твърдѣ стари заселища на истокъ отъ Тигръ, въ *Еламъ*. Тия раскопки се продължаватъ и до наше врѣме. Благодарение на раскопкитѣ се образувахъ цѣли науки: редомъ съ ассириологията отъ 1873 г. се издигна и аккадо-сумерологията, за основатели на която се считатъ французинътъ *Ленорманъ* и англичанинътъ *Сейсъ*.

§ 23. **Туранцитѣ въ Халдея и Еламъ.** Историческия животъ се наченъ въ Вавилония много по-рано, отколкото въ Асси-

рия. Споредъ прѣданията, тука е изобщо началото на народитѣ и на историята. Библията казва, че «първитѣ хора сж дошли отъ истокъ въ Сеннааръ, и тамъ Господь разбъркалъ езицитѣ на цѣлата земя». Берозъ свидѣтелствува, че «първоначално въ Вавилония имало множество хора отъ разни нации»; раскопкитѣ така сжщо указватъ, че е имало сбирщина отъ различни народи въ Халдея. Най-напрѣдъ тукъ сж живѣли *туранци* (§ 3), езикътъ на които, запазенъ по надписитѣ, е близъкъ до финскитѣ нарѣчия. Тѣ вече бѣхж достигнали значителна цивилизация. Тѣ строяхж градове, които по старината си токоречи съперничжтъ съ египетскитѣ пирамиди. Нѣщата, що сж останжали отъ тѣхъ, се отнасятъ къмъ *бронзовия* вѣкъ, ако и да се срѣщатъ и каменни орждия; желѣзото се употребяше само за украшения. Халдейскитѣ туранци имахж вече царе; тия родители, които прѣнебрѣгвахж дѣцата си, се затваряхж; жената имаше права и собственост. Тѣ имахж и астрономически понятия, ала смѣсени съ груби приказки. Тѣ си прѣдставяхж земята като обърната лодка, която се носи по океана и въ центра на която се намѣрва Халдея; на истокъ и западъ се намѣрвали двѣ планини, които подкрѣпiali небето, що се завъртало около тѣхъ въ видъ на калпакъ; по небето сж распрѣснжти неподвижнитѣ звѣзди, а между небето и земята ходжтъ 7 планети, които иматъ видъ на грамадни животни. Религията на туранцитѣ бѣше тѣй сжщо груба. Тѣ почитахж три главни бога—единъ на небето, другъ на земята, а трети въ подземния свѣтъ. Небеснийтъ богъ денемъ обхождалъ свѣта съ лодка, която се управлявала отъ по-низки богове, а вечерно врѣме се скривалъ задъ западната планина. Сѣ тамъ отхождали и душитѣ на умрѣлитѣ; тѣ тамъ вѣчно живѣяли, като въ тъмница, безъ да се хранжтъ съ друго нищо освѣнъ съ калъ и прахъ; тамъ царувалъ «мракъ, въ който сѣнкитѣ гъмжели подъ свода, като птици». На главнитѣ богове се подчинявали множество дребни богове и духове, добри и зли, които управлявали както природнитѣ сили, така и душевнитѣ движения на човѣка. Имало твърдѣ много зли демони: самото богослужение се състояло главно въ заклинание на злитѣ демони; жрѣцитѣ бѣхж магйосници; тѣ се наричахж *маги* — отдѣто пропсхожда и думата «*магия*» (чернокнижие). Туранскитѣ халдеее употребявахж образни писмени знаци най-напрѣдъ въ видъ на рисунки, а послѣ въ видъ на *клинове* (въвед. § 14), които по-насетяѣ паченжхж да означаватъ звукове. Туранцитѣ бѣхж истикани изъ Халдея отъ кушититѣ и се укрѣпихж въ *Еламъ*, дѣто си основахж силно царство съ много

градове — изградени отъ тухли — между тѣхъ се издигаше богатата Суза. Еламититѣ често беспокояхъ халдейскитѣ кушити, като нахлувахъ дори и по-на западъ отъ Месопотамия.

§ 24. **Халдеетѣ.** Подиръ туранцитѣ въ Халдея живѣяхъ *кушититѣ*. Споредъ прѣданието, тѣ въ незапомнени врѣмена сж се иселили отъ Хинду-Кушъ и прѣди всичко сж се спрѣли при Персидския заливъ. За главни гиѣзда имъ служехъ сгоднитѣ островчета: *Дилвунъ*, при устието на Тигръ, и *Тиръ* и *Арадъ* въ южната часть на залива (Бахрейнскитѣ острови). Въ тия мѣста кушититѣ се наричахъ *пунийци*; ала древнитѣ изобщо ги наричахъ *халдеи*. Не отколѣ раскопкитѣ доказахъ, че вавилонскитѣ халдеи се раздѣляли на два народа, които се наричали: *аккади* на сѣверъ и *сумери* — на югъ. У тѣхъ се образува една отъ най-старитѣ цивилизации на бѣлата раса, която се распространи послѣ до Индъ и до Срѣдиземно море. Тука е началото на астрономията и математиката, а тѣй сжщо и на тая религия, която лежи въ основитѣ на вѣрованията токоречи на цѣлия старъ Истокъ. Отначало, докато халдеетѣ живѣяхъ още раздѣлени на родове, тѣ почитахъ много мѣстни божества, между които най-главни бѣхъ три чивта богове, а особено богъ *Белъ* и богиня *Белита* (Милита). Тия богове се изображавахъ въ видъ на човѣци, ту съ птича глава, съ орлина опашка и крила, ту съ риба на плещитѣ, или съ рибя опашка, ту съ кокоши крачка. Отпослѣ, когато се образува държава, жрѣцитѣ подчинихъ тѣзи божества на върховния богъ *Илъ*, и тѣ вече означавахъ астрономически явления — слънцето, луната, атмосферата. Редомъ съ тѣхъ се появихъ 5 богове — планети. Главний измежду тѣхъ, *Адаръ* (Сатурнъ), се прѣдставя като великанъ, който е удушилъ единъ левъ. *Истаръ* (Венера) бѣше отъ една страна нѣжна хубавица, а отъ друга — войнствена «царица на побѣдитѣ»; въ първия случай тя се изображаваше гола съ сложени на грѣдитѣ рѣцѣ; въ втория — тя скача възседнѣла на левъ или на волъ, съ тиара, по която сж панизани звѣзди, съ лѣкъ и съ стрѣльникъ въ рѣцѣтѣ. Като исключимъ Арабия, нигдѣ другадѣ *сабеизмътъ* (въвед. § 6) не бѣ така развитъ, както въ Вавилония: тука дори въ клинообразното писмо думата «богъ» се означава съ звѣздичка. Халдеетѣ построихъ много градове отъ тухли, на които старината още не е опрѣдѣлена, ако и да се види отъ раскопкитѣ, че тѣ сж нѣщо по-нови отъ еламитскитѣ градове. Столицата бѣше *Уръ*, при устието на Евфратъ, която служеше и за търговски центръ, отдѣто корабитѣ ходѣхъ до Ин-

дия и до Червено море. Урѣ се славеше така също и съ свѣтилицето си — триетажна кула, или пирамида съ стѣпала (§ 6): тази архитектурна форма наричахъ *зиггуратъ*. Въ Урѣ сѣ царували царе, слѣдов. билъ е вече унищоженъ родовиѣтъ животъ. Раскопкитѣ открихъ слѣди отъ най-старата халдейска династия, особено отъ главния ѣ царь *Урухъ* (Урхамъ). Урухъ обичалъ да прави грамадни сгради, които наумѣватъ паметницитѣ отъ 4-та династия въ Египетъ; отъ него е направенъ и урския зиггуратъ, за който отишли до 30 мил. тухли. При урската династия прѣдѣлитѣ на държавата се ограничавахъ съ Вавилония; ала халдеетѣ вече бѣхъ достигнали висока цивилизация, както се доказва отъ недавно открититѣ храмове и дворци, на които подражавахъ послѣпнитѣ вавилонски царе.

§ 25. **Халдейската култура.** Халдеетѣ тогава имахъ вече порядѣчни частни *домове*, направени отъ сушени тухли, тѣсни и дълги, украсени отвѣтрѣ съ глечосани плочи. Намѣрени сѣ *гробници* въ видъ на склепове, покрити съ синѣо лѣщило; скелетитѣ лежатъ върху рогозка отъ трѣстъ; главата е положена на тухла, върху която се виждатъ слѣди отъ възглавница съ пюскюлча; намѣрватъ се до коститѣ прилѣпнѣли късове отъ тънко платно съ цвѣтни рѣзки и ресни. Въ наше врѣме въ Халдея ископаватъ много тогавашни дребни прѣдмети: лампи, стрѣли, брадви, прѣстени и др.; всичкитѣ тия нѣща сѣ направени грубо, отъ рѣка, и се отнасятъ отчасти къмъ *каменния*, а отчасти къмъ *бронзовия* вѣкъ. Скулптурата, която е дѣтиняста, се вижда най-много по *малкиѣ цилиндри*, които служехъ за печатъ, и които носѣхъ на рѣка съ канапче. Единъ отъ тия цилиндри принадлежи на Уруха, отъ когото е останѣла и една базалтова статуя. Цѣлата култура е кушитска, ала съ силенъ турански отпечатѣкъ. Халдеетѣ заимствувахъ отъ туранцитѣ писменнитѣ знакове и отчасти религията. Единъ отъ тѣхнитѣ богове се прѣобърнѣ въ туранския богъ *Молухъ*; у тѣхъ се распространи вѣрата въ духоветѣ, па се появихъ и множество талисмани въ видъ на бронзови статуетки, що изображавахъ чудовищни животни (демони); жрѣци имъ станѣхъ туранскитѣ маги, които така също лѣчахъ болнитѣ съ баянѣе; Халдеетѣ употребявахъ дори и туранскѣи езикъ въ своитѣ храмове и училища. Прѣданията на Халдеитѣ, които сѣ запазени върху надписитѣ, служатъ за най-стари въспоминания на челоѣчеството. Въ тѣхъ се казва, че отначало въ Халдея гѣмжели множество разни народи, които живѣяли както животнитѣ. При тѣхъ дошло едно чудовище,

що излѣзло изъ морето, *Оаннъ* — полу-риба, полу-човѣкъ. Това чудовище ги научило на всичкитѣ блага на цивилизацията, па имъ оставило и една прѣмъдра книга. Слѣдъ това боговетѣ имъ назначили първия царь-пастиръ, който управлявалъ около 40,000 години. Ала хората живѣяли злѣ, та при десетия царь, *Ксисутра*, Богъ ги истрѣбилъ съ потопъ. Само Ксисутръ се спасилъ. По божя заповѣдь, той заровилъ свещената книга и си построилъ корабъ, на който прибралъ семейството си, рѣбитѣ и робинитѣ, а така сжщо и по единъ чифтъ отъ всичкитѣ животни. Шестъ денонощия свирѣцствувалъ такъвъ потопъ, щото сами боговетѣ оплаквали човѣшкия родъ и треперали, като се качили на самия върхъ на небето, «като кучета, кога влѣзатъ въ меча дупка». Въ седмото денонощие Ксисутръ пустнѣлъ единъ гълѣбъ, ала той се върнѣлъ, безъ да намѣри нито едно парче земя; така сжщо се върнѣла послѣ и ластовицата; най-послѣ билъ пустнѣтъ и гарванъ, който като подушилъ плаващи трупове, не се върнѣлъ вече, а си останѣлъ нѣйдѣ на земята. Тогава Ксисутръ отворилъ вратата на ковчега си и се чулъ гласъ божи, който обѣщавалъ, че нѣма да има вече потопъ. Всички излѣзли на сушата, която, оказало се, че била планината Араратъ. Ксисутръ и жена му били взети живи на небето. Тѣ завѣщали на хората да се завърнѣтъ въ Халдея и да изровѣтъ книгата. Човѣцитѣ изпълнили завѣщанието, па освѣнъ това написали още много книги и си основали голѣмъ градъ Вавилонъ. Ала тѣ си въобразили че сж много умни и силни (тѣ били великани), та наченѣли да строятъ кула до небесата, за да се възкачѣтъ при боговетѣ, които тѣ прѣзирали въ своята гордостъ; боговетѣ разрушили кулата и заставили хората да говорѣтъ на много езици, каквото да не могатъ да се разбиратъ единъ други. Халдеетѣ считалъ, че тази кула е била недовършенийтъ и твърдѣ старийтъ зиггуратъ въ Борсиппа (§ 22), който се състоеше отъ седемъ разноцвѣтни етажа, посветени на седемъ богове. Слѣдъ потопа въ Халдея е имало много баснословни царе, които сж извършили разни чудеса и между които главенъ билъ *Нимродъ* — «великий ловецъ прѣдъ Господа». Ала историята счита за първа халдейска династия урската, отъ която сж се запазили паметници. Урската династия бѣ унищожена ок. 2300 г. пр. Хр. отъ нахлуването на еламитѣ.

§ 26. **Първобитнитѣ семити.** Първитѣ исторически свѣдѣния за семититѣ се появяватъ при урската династия. *Семититѣ*, т. е. «славнитѣ» стоѣтъ по-горѣ отъ кушититѣ по физическия

си типъ; у тяхъ брадата е по-гъста, цвѣтътъ на кожата по-свѣтълъ, ръстътъ по-високъ, лицето дълго, носътъ орловъ; тѣ сж твърдѣ сухи; тѣ излѣзохж отъ Памиръ (§ 4) подиръ кушититѣ. Тѣхнитѣ първи прѣселенци, като отивахж къмъ западъ, се спрѣхж въ Халдея, дѣто намѣрихж своитѣ сродници, кушититѣ, що се бѣхж до нѣйдѣ измѣнили подъ влияние на мѣстнитѣ условия. Слѣдъ извѣстно врѣме семититѣ се размножихж въ Халдея, па и нахлуванъето на еламититѣ ги стѣсняваше, и тѣ наченхж да се изселяватъ подъ началството на митически вожди. Една часть отъ тѣхъ, на чело съ *Ассура*, прѣминхж въ Месопотамия, дѣто и образувахж ассирийската народностъ. Друга часть отъ семититѣ се исселихж така сжщо на сѣверъ, въ Харанъ, подъ прѣдводителството на Тара, а отпослѣ се прѣселихж въ Палестина, подъ ръководството на *Авраама*, и тамъ се нарекохж *еврее*, т. е. «задрѣчни»; единъ клонъ отъ евреитѣ проникнж дори въ Египетъ (§ 9). Много Халдейски семити потеглихж на западъ, въ Сирия, дѣто се нарекохж *арамее*, една часть отъ които послѣ прѣминж въ Палестина и Финикия, та се слѣ съ евреитѣ. Всичкитѣ семитически клонове говорѣхж на близки помежду си нарѣчия, които и не се измѣнявахж много: семитическиятъ езици сж токоречи така неподвижни, както и кушитскитѣ, особено като се сравнятъ съ такива бързо измѣнчиви нарѣчия, както сж арийскитѣ. Семититѣ така сжщо строго си запазватъ и физическия типъ: тѣхнитѣ черти леко се отличаватъ дори на най-старитѣ изображения.

§ 27. **Вавилонските семити.** Останжалитѣ въ Халдея семити се развивахж на смѣтка на кушититѣ и туранцитѣ. Туранцитѣ не владѣхж дълго врѣме Халдея. Тѣ само отначало показажж воинственостъ, та достигнхж до Палестина; послѣ тѣхнитѣ царе седѣхж въ Суза, а у халдеитѣ се появи народенъ герой, *Саргонъ I*. Споредъ прѣданието, майка му го родила тайно и го турила въ една кошница, която хвърлила въ Евфратъ. Единъ рибаринъ извадилъ дѣтето и го възпиталъ като свой синъ. Като порастнжлъ, Саргонъ съединилъ всичкитѣ Халдейски градове и разбилъ еламититѣ, а слѣдъ това ходилъ въ Сирия. Саргонъ прѣвелъ туранскитѣ книги на семитско нарѣчие; а 1500 г. слѣдъ това ассирийцитѣ направихж прѣписи отъ тия книги, които прѣписи се пазятъ въ Британския Музей. Така бѣ възстановено халдейското царство, нѣ то имаше вече чисто *семитски* характеръ; центрътъ му се прѣмѣсти въ сѣверната часть на страната съ столица *Вавилонъ*. Вавилонъ допираше тогава до горня Месопотамия, която се бѣ прѣобърнжала

вече въ семитска *Ассирия*: митически *Ассуръ* бѣше основалъ най-старата столица на новото царство *Ел-Ассуръ* (§ 22). Въ това врѣме (1800—1600) имаше тѣсна връзка между Вавилонъ и Ассирия: Ассирия се управляваше отъ намѣстници на вавилонскитѣ царе, властта на които се простираше до Армения. Тогава Вавилонъ достигна до най-високото си процъвтыванье: той нѣмаше съперници, защото тогасъ могъществения Египетъ бѣше подъ властта на Хикситѣ (§ 9). Нъ около 1600 г. на Истокъ настана голѣмъ прѣвратъ. Египетъ достигна най-голѣмата стѣпень могъщество; Таут-месъ III (§ 11) дойде до Ниневия и тури въ Вавилонъ свой намѣстникъ. Отъ тогава Вавилонъ изгуби независимостта си: токоречи до 1300 г. той се подчиняваше на египтянитѣ, а слѣдъ това го завладѣхъ ассирийцитѣ.

§ 28. Вавилонъ подъ владичеството на египтянитѣ и ассирийцитѣ. Египтянетѣ и ассирийцитѣ оставяхъ въ Вавилонъ за свои намѣстници националнитѣ му царе и не се бъркахъ въ вътрѣшния му животъ. Тогава Вавилонъ прѣдставяше най-високата стѣпень развитие на *семитската* цивилизация въ Азия. Само вънкашний видъ на града, който се простираше на повече отъ 90 км. въ окръжностъ, очудваше съ своето величие и роскошь. Тогава казвахъ, че «Вавилонъ е повече държава, отколкото градъ». Въ Вавилонъ имаше много величествени зиггурати и голѣми измазани и исписани кѣща съ арки на вратитѣ. По улицитѣ гѣмжахъ тѣлпи отъ разни нации; на всѣкъдѣ се забѣлѣзваше богатство и исконтване. Вавилонянетѣ носѣхъ три ката дрехи, направени отъ скъпи материи, обвивахъ си косата съ лентички, заплитахъ си брадитѣ, мажахъ си тѣлата съ благовонни масла, носѣхъ драгоцѣнни прѣстени. Особено се пѣряхъ съ бастунчета, които бѣхъ окичени съ богати токмачета, и съ голѣми индийски кучета: единъ намѣстникъ задължилъ 4 града да прѣхранватъ тия глѣтници, и въ замѣна на това освободилъ жителитѣ на тия градове отъ данъци. Вавилонянетѣ бѣхъ горди, като съзнавахъ всемирното значение на своята столица, която пророкъ Исаия наричаше «златенъ градъ, слава на царствата, прѣлестъ на халдейското величие». Тогава Вавилонъ бѣше центръ на всемирната търговия и промишленостъ: тукъ се кръстосвахъ много търговски пѣтища — къмъ Срѣдиземно море и Кавказъ, къмъ Нинивия и Мала Азия, къмъ Каспийско море, Самаркандъ и Гангъ. Отъ всѣкъдѣ се стичаше въ Вавилонъ суровъ материалъ, който се прѣобрѣщаше тука въ изработени стоки, благодарение на хилядитѣ фабрики. Особено се славѣхъ вавилонскитѣ тъкани платове, **килимитѣ**

и изящнитѣ дребни прѣдмети за роскошь (като сегашнитѣ *articles de Paris*), а тъй сжщо порфюмерията и косметиката. Цѣлийтъ свѣтъ подражаваше на Вавилонъ, учеше се отъ него, защото Вавилонъ бѣше и центръ на образованието, особено на точнитѣ науки. Вавилонянетѣ знаяхъ токоречи всичко, което може да се забѣлѣжи на небето съ просто око. Тѣ правилно дѣляхъ годината, наричахъ днитѣ по имената на седемтѣхъ планети, измѣрвахъ врѣмето съ слънечни часове, установихъ системата на съзвѣздіята съ знаковетѣ на зодиака, прѣдсказвахъ луннитѣ затмѣния, поради което сега може точно да се опрѣдѣли тѣхната хронология до г. 1000. Вавилонянетѣ правѣхъ сложни математически исчисления, знаяхъ таблицата на умножението и квадратитѣ на дробитѣ. Тѣ изнамѣрихъ система на мѣрки и тѣглилки: кубъ отъ вода (33 оки) съставяше единъ *талантъ*, който се дѣлѣше на 60 *мини*; а всѣка страна отъ квадратната поврѣхнина на този кубъ прѣдставяше вавилонския аршинъ или *лакътъ*; по-послѣ талантъ се наричаше и една крупна монета. Цѣла Вавилония свидѣтельствува за геометрически познания: още въ 18 в. пр. Хр. бѣ прокопанъ голѣмийтъ *царски каналъ* (§ 21) между Тигъръ и Евфратъ. Въ свръзка съ геометрията се разви и архитектурата. Богато бѣ исписанъ главниятъ зиггуратъ (Вавилонската кула) и се появи роскошниятъ дворецъ, който бѣ обиколенъ съ три стѣни, отъ които всѣка имаше повече отъ 10 км. въ окръжностъ, 80 м. височина и 20 дебелина. Битѣ и барелиефитѣ станяхъ отличителна черта на архитектурата. Само скулптурата бѣше твърдѣ груба. Грубостъ, чувствителностъ и егоизмъ се виждатъ въ цѣлата цивилизация на Вавилонъ. Богатитѣ вавилоняне се отличавахъ съ лекомислие и равнодушие къмъ бѣдността, въ която бѣ потънжала народната масса. Тѣ обичахъ да бѣбръжатъ и весело да прѣкарватъ живота си особено по улицитѣ. Самата имъ религия се прѣобръщаше въ груба забава. Измежду всичкитѣ богове се почиташе само *Белъ*, «баща на боговетѣ», а особено *Милита*, при храма на която имаше гълъбарници, искусствени басейни и малки гори, въ които се извършваше безобразно богослужение: на голѣми празници тука се събирахъ много жени и ставахъ пиршества. Освѣнъ това, тълпата, която не разбираше трудната, астрономическа религия на своитѣ жрѣци, покланяше се на множество безобразни демони, на които принасяше жъртва дѣца, послѣ коне, волове и овце. Тя считаше за фетиши (въвед. § 6) направенитѣ отъ камѣкъ, метали и дърво тѣхни идоли. Вавилонъ, като най-старъ центръ на цивилизацията, има такова важно исто-

рическо значение, както и Египетъ; нъ той има противоположенъ характеръ. Вавилонъ е космополитически (всемирненъ) градъ: той е първий въ историята *центръ на международнитѣ сношения*. Въ него се съсредоточавахъ достоинствата и недостатъцитѣ на всемирнитѣ столици. Отъ една страна, еврейскитѣ пророци справедливо осждахъ Вавилонъ за неговия роскошъ, безсърдечие и распустняж-тостъ на нравитѣ; отъ друга — неговото просвѣщение, жизненитѣ му удобства, веселостъта, многолюдетвото му съставяхъ неотразимо очарование за всичкитѣ народи. Дори слѣдъ като загинъ Вавилонъ, съ благоговѣние бѣхъ окръжени жалкитѣ потомци на великитѣ космополити отъ Истокъ — ония шарлатани, които, подъ името «Халдее» живѣяхъ въ блѣскавия Римъ съ фокуси и магии.

§ 29. **Въздиганието на Ассирия.** Вавилонъ бѣше всемирна столица въ културно отношение; а въ политическа смисълъ той бѣ вассаленъ на двѣ велики държави, на Египетъ и Ассирия, които се боряхъ помежду си, за да завладѣятъ Истокъ. Изпачало имаше първенство Египетъ (1600—1300); нъ въ сѣщото врѣме постъпенно се усилаваше *ассирийското царство*. Неговата столица се се мѣстеше отъ Ел-Ассуръ (§ 27) къмъ сѣверъ (§ 22), докато не се утвърди въ *Нинивия*. Управницитѣ на Ассирия, които бѣхъ вассали на Вавилонъ и послѣ на Египетъ, наченяхъ да се стремятъ да бждатъ независими и да се наричатъ *сари* (царе). Около 1300 г., когато отслабнъ египетската държава, тѣ вече завладѣхъ Вавилонъ. Макаръ че ассирийцитѣ приехъ халдейската цивилизация и оставяхъ титултѣ «вавилонски царе» на замѣстницитѣ си (взети измежду туземцитѣ), обаче Вавилонъ се считаше за тѣхенъ вассалъ около седемъ вѣка (1300—600) и се утвърди въ него ассирийския езикъ: той не можѣ да се освободи дори до паданieto на Нинивия, ако и да възставаше често. Ассирия бърже се усилаваше, защото тя бѣше плътна централизувана държава, заобиколена съ дребни народи, които бѣхъ раздробени на родове. Още ок. - 1100 г. намѣрваме типъ отъ воинственъ ассирийски деспотъ въ лицето на *Тиглат-фала-сара I*. Той бѣ неуморимъ пълководецъ. Той не се спираше нито отъ рѣкитѣ, нито отъ моретата, нито отъ «остритѣ, като края на ятагана, планински върхове». Прѣзъ цѣлия си животъ той прѣдприема походи отъ персийския зализъ до изворитѣ на Тигръ, отъ Заба до Оронть: въ негово врѣме ассирийцитѣ прѣвъ пътъ завладѣхъ сѣверна Сирия и достигнахъ до Срѣдиземно море, дѣто тѣхний царъ съ собствената си ржка убилъ единъ делфинъ. Египетскій фараонъ се

уплаши отъ тая нова велика държава, та испрати въ Нинивия дарове, между които имаше единъ крокодилъ и единъ хипопотамъ и на които се чудѣше ассирийскій господарь. Въ свободно врѣме Тиглат-фала-саръ се увличаше отъ най-опасния ловъ: той «уби съ стрѣлъ четири диви бика и улови живи четири диви бивола»; той поразилъ до 1000 лева. Всичкитѣ му подвизи сж записани отъ самия царь, отъ когото сж останжали още най-старитѣ ассирийски книги, остатъци отъ обширни храмове и дворци, а така сжщо и първата ассирийска статуя. Тѣзи надписи свидѣтелствуватъ за свирѣпостта на тоя кръволюбивъ войникъ. Въ тѣхъ се говори: «Азъ, сжщо като буря, събаряхъ редоветѣ на враговетѣ. Азъ ги прѣслѣдвахъ като люти звѣрове. Азъ покрихъ съ тѣхнитѣ трупове долините и планинскитѣ върхове. Азъ имъ рѣжахъ главитѣ. Отъ зѣбци-тѣ на тѣхнитѣ крѣпости азъ натрупахъ грамади, високи като планини. Азъ плякосахъ безбройно много богатства, скъпоцѣнности и тѣхни богове. Азъ направихъ на пепель, разрушихъ, приравнихъ съ земята тѣхнитѣ градове. Хиляди тѣхни войници, които бѣгахъ прѣдъ моитѣ роби и които се покорихъ подъ тежкото иго на мое-то владичество, азъ ги дадохъ роби на моитѣ хора. Такъвъ съмъ азъ, Тиглат-фала-саръ, могъщъ царь, бичъ на злодѣитѣ, съсижникъ на неприятелскитѣ войски». Прѣемниците на този царь се срѣщ-нахъ съ нови силни врагове — съ *хананититѣ*, които завзе-махъ Целе-Сирия (§ 20), Финикия и Палестина.

§ 30. **Финикия, Палестина и хананититѣ.** Финикия е малко парче земя между Ливанъ и морето. Нейната почва е една отъ най-плодороднитѣ на земята. Тя е влажна, поради многото планински потоци, които заедно съ морето правятъ умѣрена горещината, която е свойствена на такава широчина. Отъ това тука навсѣдѣ има богата растителность, която бива твърдѣ разнообразна поради планинскитѣ терраси. На разстояние около 40 км. се срѣщатъ отначало цѣли гори финикови палми, маслиневи и черничеви дървета, лозя, послѣ тѣснини съ миризливи ливади, по които пасѣхъ множество овце и кози, най-послѣ планински върхове съ чамове, кипариси и корави *кедри*, между които се вѣдѣхъ левове и шакали. А при самото море се извиваше хубава брѣгова линия съ много добри заливчета и пристанища. Тукъ отъ старо врѣме се бѣхъ намѣстили градове — пристанища: на сѣверния край островний градъ *Арадъ*, стѣнитѣ на който се открихъ неотколѣ; по-на югъ *Триполисъ* или «тройний градъ» (той бѣ основанъ отъ жителитѣ на Арадъ, Тиръ и Сидонъ); по-нататакъ *Библъ* — «божа

гробница», дѣто показвахъ гробътъ на Адониса, и *Беритъ* (сега Байрутъ); още по-на югъ *Сидонъ* (сега Саида) съ знаменития съ некрополъ; величаяхъ го за «майка на градоветъ», макаръ че името му собствено значи «риболовство». Не далече отъ Сидонъ бѣ неговий съперникъ Тиръ или «скала», който, като че бѣше при лѣпенъ на скалистия островъ, като птиче гнѣздо; обаче една частъ отъ него, «старий Тиръ», се намѣрваше на брѣга. На южната граница на Финикия се намѣрваше градъ *Ако*, който гърцитѣ наричахъ *Птолемиада*, а въ срѣднитѣ вѣкове се именуваше — *Акръ*. Влиянието на природата се отрази върху живота и историята на финикийцитѣ. Поради разнообразието на природата можяхъ да процъвтѣватъ, както земледѣлието и скотовѣдството, така и търговията и промишлеността; поради много развитата брѣгова линия прѣобладаваше *градскій* и *търговски животъ*; многото планински клонове и тѣснини повлияхъ за образуването на много *дребни републики*. *Палестина* (§ 20) се отличаваеше съ другъ характеръ, отъ колкото Финикия. Евреетѣ ѝ нарекохъ *Ханаанъ* (низка земя), тъй като тя е една отъ най-низкитѣ земи на свѣта. Палестина е тѣсна и дълбока пукнатина, създадена отъ вулканически сили. По дъното ѝ тече р. *Йорданъ*, която образува нѣколко езера, разположени върху терраси отъ различна височина: ез. *Меромъ*, недалече отъ изворитѣ ѝ, се намѣрва на една височина съ равнището на Срѣдиземно море; *Генисаретското* езеро е 207 м. по-низко отъ него; а *Мъртвото море* е на 394 м. по-низко отъ равнището на Срѣдиземно море; по-нататакъ, къмъ югъ, до Червено море, долината изново се подига до 100 м. Сѣверната частъ на Палестина, *Галилея*, имаше изобилна прѣсна вода, зелени хълмове и потѣваше въ зеленина отъ градини и лозя; южната ѝ частъ се състоеше отъ пѣсъкливъ брѣгъ (отъ Ако до Египетъ), окиченъ съ градове и паркове (Газа, Йоппе и др.), който отпослѣ заехъ филистимлянетѣ (§ 31) и отъ една областъ съ широки *долини*, които богато се напоявахъ отъ планински потоци. Тѣзи долини, между които лежахъ малки градчета или голѣми села (Иерусалимъ, Иерихонъ, Витлеемъ, Сихемъ, Самария и др.), бѣхъ толкова плодородни, щото давахъ роскошна жътва безъ да се наторява земята и токоречи безъ трудъ. Само планинскитѣ гребени и Ю. И-й край на Палестина, който се сливаше съ сирийската пустиня, бѣхъ голи и токоречи безлюдни. Прѣлестнитѣ долини и планински склонове, покрити съ гори, привличахъ населението да се занимава съ земледѣлие и скотовѣдство; ала далечината на морето и ограниченостъ-

та всрѣдъ планинитѣ не имѣ дозволявахъ да се развиватъ, и да прѣминатъ отъ селския къмъ градския животъ. Освѣнъ това, планинитѣ раздробявахъ населението на части, които упорито си запазвахъ мѣстния духъ и вѣчно враждувахъ помежду си. Тукъ можахъ да се появѣтъ родови общини, ала не градски републики, както въ Финикия, нито пъкъ обширни монархии, както въ Ассирия и Египетъ. Финикия и Палестина, сжщо както Сирия и Арабия, отъ незапаметни врѣмена били заети отъ кушити, които се прѣселили отъ брѣговетѣ на Персийския заливъ. По прѣдание, кушититѣ заварили тука нѣкакви си диваци — великани, които «бръмчали» като оси и прѣдъ които тѣ изглеждали като «скакалци». Слѣдъ като ги истрѣбили, кушититѣ въвели своята цивилизация и религия. Особено много направихъ пунийцитѣ (§ 24) или *финикийцитѣ*, които се разселихъ по брѣговетѣ на Срѣдиземно море. Тѣ именно построихъ споменѣтитѣ по-горѣ градове. Около 2300 г. пр. Хр. върху кушититѣ нахлухъ семититѣ отъ Месопотамия (§ 26). Отъ смѣсицата на тѣзи двѣ племена се образува *хананейската* народност, въ която прѣобладаваше *семитизмътъ*; само финикийцитѣ запазихъ своята цивилизация, която тѣ прѣдадохъ дори на новодошлитѣ; нѣ и тѣ наченяхъ да говорѣтъ семитски. Семититѣ се запазихъ най-чисти въ Палестина, въ лицето на евреитѣ.

§ 31. **Финикийци. Сидонска епоха.** Палестинскитѣ хананити се занимавахъ съ земледѣлие и овчарство; тѣ се дѣляхъ на родове, които враждувахъ помежду си. А финикийскитѣ хананити станяхъ моряци и търговци; тѣхнитѣ градове съставяхъ отдѣлни държави, които образувахъ помежду си съжзи подъ главатарството на Сидонъ. Докато тѣхнитѣ съплеменници, подъ името Хикси (§ 9), владѣяхъ Египетъ (2200 — 1700), тѣ успѣхъ да разбогатѣятъ и да развиѣтъ търговията си. Настанѣлото слѣдъ това владичество на египтянитѣ (1700 — 1200) не побърка на тѣхното процѣтѣвание, защото фараонитѣ имѣ покровителствувахъ, тъй като скжпо цѣняхъ тѣхната флота. Тогава финикийцитѣ разпространихъ своитѣ колонии, търговскитѣ си контори и пристанища по *источния* басейнъ на Срѣдиземно море до Италия, по Архипелагъ и Черно море до Колхида и устията на Тиръ (Днѣстръ); сидонецътъ Кадмъ основа дори Тива въ вжтрѣшността на Гръция. Въ сжщото врѣме финикийцитѣ водѣхъ по сухо търговия съ Индия, Арабия, Вавилонъ и Кавказъ. Тѣ масторски изработвахъ *бронзови* издѣлия, като добивахъ олово отъ Индия и Кавказъ, и ги разнасяхъ по брѣговетѣ на Срѣдиземно море, жителитѣ на които

живѣяхъ още въ каменния вѣкъ. Величието на колониалнитѣ финикийски прѣдприятия до такава стѣпенъ очудваше всички, щото се съставихъ много разкази за тѣхъ; самитѣ финикийци говорѣхъ, че тѣхниятъ богъ *Мелкартъ* или Баалъ тирски имъ устроявалъ колонии. Нъ сидонцитѣ срѣщяхъ опасенъ врагъ. Тѣ леко основавахъ колонии навсѣкждѣ, дѣто срѣщахъ семити; обаче по брѣговетѣ на Мала Азия тѣ се срѣщнахъ съ арийци, които имъ се опрѣхъ. Около 1400 г. арийцитѣ, подъ името *нелазги*, сами наченяхъ да плаватъ по Срѣдиземно море, и до толкова се усилихъ, щото достигнахъ до Мемфисъ и Колхида — двѣ събития, които се сливатъ въ тѣхнитѣ прѣдания въ единъ разказъ за *похода на Аргонавтитѣ* (§ 79). Една частъ отъ тѣхъ се вмѣкна отъ Критъ въ Палестина, подъ името *филистимляне*. Въ сѣщото врѣме могъществото на сидонцитѣ се расклати отъ нахлуването на нови семити: евреетѣ се върнахъ отъ Египетъ (§ 12). Ок. 1200 г. падна Сидонъ; ала на негово мѣсто се издигна *Тиръ* — и финикийцитѣ се усилихъ повече отколкото прѣди.

§ 32. **Еврейската държава. Давидъ.** Завръщанието на евреитѣ отъ Египетъ послужи за начало на историята на Палестина. Докато евреитѣ се скитахъ въ пустинята, страхувайки се отъ Рамессу III, който опустошаваше Сирия (§ 16), тѣ не можахъ да иматъ държава: распадахъ се на 12 колѣна, които водѣхъ потеклото си отъ Авраамовия внукъ Иаковъ, и се раздѣляхъ на родове, управлявани отъ старѣи. Нъ евреетѣ вече съставяхъ отдѣлна народностъ, благодарение на новата религия, която имъ се даде отъ *Моисея*. Тѣ прѣзирахъ старата си вѣра, която се запазваше у хананититѣ (§ 30), като идолопоклонство, и станяхъ монотеисти, като признахъ едного бога *Иегова*. Иегова станъ силенъ и строгъ царъ на евреитѣ; той имъ даде първитѣ закони (10 заповѣди) и ги съединени около светилището си — скинията (палатка) съ ковчезецъ, при която се събираше цѣлий народъ въ празника на Пасхата, Петдесетницата и Колибитѣ (палатки). Съ тоя Богъ евреетѣ почувствовахъ у себѣ си сила, та завладѣхъ отъ хананититѣ *Палестина* (ок. 1300). Тѣ тукъ трѣбваше да се спрѣтъ, тъй като отпрѣдѣ имъ стояхъ силнитѣ филистимляне и сидонци. Наскоро евреетѣ наченяхъ да се покоряватъ на мѣстнитѣ вѣрвания, та затова се появихъ междуособия: единъ родъ въставаше на другъ. Тогава се появихъ у евреитѣ опитвания да си създадѣтъ държава: тия вожди, които побѣдявахъ хананититѣ, ставахъ малки князѣ подъ името *сѣди*. Такива сѣ героическитѣ личности на

Самсона, Девора и Варака, Гедена, Илия и Самуила. Ала сѣдитѣ се явявахъ само врѣменно, па и не имъ се покорявахъ всичкитѣ колѣна. Споредъ това бѣдствията се продължаваха, и евреетѣ си избраха царь, т. е. прѣминяха къмъ държавенъ животъ. Първиятъ имъ царь, *Саулъ*, не можѣ да въведе порядѣкъ; ала неговѣтъ прѣемникъ, *Давидъ*, вече можѣ да обедини евреитѣ и основа въ земята на юдиното колѣно столицата *Иерусалимъ*, въ която се помѣсти свещената скиния. Въ негово врѣме евреетѣ отведнѣжъ станяха велика държава редомъ съ Египетъ и Ассирия, и сѣщо така воинствени. На Давида се покорявахъ всичкитѣ народи отъ Евфратъ до Египетъ, а финикийцитѣ се домогвахъ да сключатъ съ него сѣюзъ, прашаха му кедрови дървета и майстори, които да му съзидатъ роскошенъ дворецъ. Давидъ имаше много недостатѣци; нѣ евреетѣ помнѣха само, че той бѣше силенъ и искусенъ основателъ на тѣхната държава, па, освѣнъ това, и народенъ поетъ. Давидъ станъ националенъ герой, типъ на Мессия, който ще дойде да възстанови еврейството въ минутата на паданието му; съ неговото име сѣ свързани всичкитѣ религиозни пѣсни на народа.

§ 33. Соломонъ. Распадане на еврейската държава. Сѣщо такѣвъ националенъ герой бѣше Давидовѣтъ синъ *Соломонъ* (ок. 1000 г.), само че въ други видъ. Соломонъ не е воененъ, а е философъ. Евреетѣ отъ него водѣха всичката си философска литература, която се състоеше отъ изрѣчения по свѣтовната мѣдростъ и отчасти по зоологията и ботаниката. Тѣ го прѣвъзнасяха, като вѣченъ образецъ на прѣмѣдростъ, като учителъ, при когото е дохождала за сѣвѣти дори царцата на арабското царство Саба. Тоя величавъ образъ минъ въ прѣданието на всички семити и дори на арийцитѣ. Соломонъ бѣше така сѣщо типъ на силенъ царь на едно установено царство. Той имаше много жени, египтянки и хананитки, та по нѣкога служеше и на тѣхнитѣ богове. Неговитѣ дворци блѣстѣха съ роскошъ; тронѣтъ му бѣше отъ слонова кость и злато, сѣждоветѣ и щитоветѣ на тѣлохранителитѣ му златни; евреетѣ тогава гледахъ на скѣпия кедръ, като на проста смоковница. Соломонъ съгради така сѣщо и храмѣтъ въ Иерусалимъ, който народѣтъ считаше за чудо на свѣта, макаръ че той бѣ нищожество сравнително съ сградитѣ на египтянитѣ и халдеитѣ, тѣй като евреетѣ бѣха малѣкъ и бѣденъ народъ; само единъ Тиръ бѣше по-богатъ отъ цѣлото имъ царство. За да направи своя народъ сѣщо така богатъ, както финикийцитѣ, Соломонъ прокара търговски пѣтища отъ Египетъ въ Халдея прѣзъ Палес-

и особено съ Египетъ, за да може да спре успѣхитѣ на нинивийскитѣ деспоти. А духовната партия, която треперѣше прѣдъ могъществото на Ассирия, па и не се надѣваше да получи своеврѣменна помощъ отъ Египетъ, проповѣдаваше миръ, стараяше се да прѣдобри ассирийцитѣ съ покорность и дарове, и дори имъ помагаше противъ Финикия и Египетъ. На чело на тази партия стояхъ *пророцитѣ*, които служехъ като прѣдставители на еврейската националность и на чистотата на вѣрата. Тѣхнийтъ патриотизмъ бѣ ограниченъ: като прѣзирахъ чуждата култура, тѣ не признавахъ нищо друго освѣнъ еврейството и Иегова. Като обладавахъ горещо народно краснорѣчие, пророцитѣ дѣйствувахъ върху тѣлпата и станяхъ сила, равна на царетѣ, толкова повече, че тѣ възставахъ противъ пороцитѣ на правителството: тѣ, не само че *фанатично* нападахъ царетѣ за тѣхната вѣротърпимость, нъ и смѣло изобличавахъ тѣхния деспотизмъ и тѣхната несправедливость, защищавахъ бѣднитѣ, обиденитѣ. Царетѣ жестоко прѣслѣдвахъ тѣзи революционери, изгонвахъ ги и ги измъчвахъ. Ала това още повече сближаваше народътъ съ тѣзи, които залѣгахъ за него, които той считаше за «вдѣхновени отъ Бога» хора, и вѣрваше, че съ тѣхнитѣ уста говори самъ Иегова. Колкото повече се усилявахъ прѣслѣдванията, толкова растѣше числото на пророцитѣ, та тѣ станяхъ политическа сила. Отначало тѣ разигравахъ ролята на безумни хора, които единствено сж се осмѣлявали, въ разгара на деспотизма, да казватъ истината въ очитѣ на властителитѣ; послѣ тѣ наченяхъ да подигатъ народни възстания и да наказватъ непослушнитѣ царе. Тѣзи стари пророци, отъ които главни сж *Илия* и *Елисей*, не можехъ да пишѣтъ: тѣ само говорѣхъ и дѣйствувахъ. Въ паметта на народа тѣ останяхъ светци: прѣданието обиколи тѣхний животъ съ чудеса и съ величествени разкази. Старитѣ пророци дѣйствувахъ най-много въ Самария, дѣто бѣше по-силно влиянието на финикийската религия, дѣто духовенството не бѣше голѣмо, тѣй като левититѣ се съсредоточавахъ при иерусалимския храмъ. Въ Иерусалимъ по-късно се явихъ пророци, и то не много. Тукъ образованието бѣше по-голѣмо: левититѣ имахъ училища, въ които се обучавахъ на пѣние и книжовность, дѣто се обработваше литературний еврейски езикъ. Тукъ се създавахъ не толкова пророци на народнитѣ маси, колкото поети и държавни мъже на избраното, по-образовано общество: такива сж пророцитѣ *Амосъ* и *Осия*, отъ които останяхъ книги. На Иерусалимъ принадлежи и най-великийтъ измежду пророцитѣ, *Исаия*, който дори искаше до

нѣйдѣ да развие Моисеевата религия. Той обяви, че Йегова е богъ не само на евреитѣ, нѣ и на цѣлото челоувѣчество, и — богъ чисто идеаленъ : той възстанѣ противъ вещественитѣ жъртвоприношения, като изискваше само душевна чистота и добри дѣла. Той учеше : «правѣте добро, търсѣте справедливостъ, помагайте на угнетенитѣ, защитавайте вдовицитѣ и сиротитѣ». Сжщийтъ този Исаия повече отъ всѣки други проповѣдваше миръ и покорностъ на ассирийцитѣ, като изискваше търпѣливо да се прѣнася тѣхното иго, като Божие наказание за сторени грѣхове. По тази причина Юдея не помогна въ съюза на Израилъ съ сирийцитѣ, финикийцитѣ и египтянитѣ противъ Саргона, та Саргонъ можѣ да унищожи тѣзи послѣдни Источни сили. Отначало той разби малкитѣ сирийски царе, а послѣ прѣвзе Самария (720). Жителитѣ на Самария той прѣсели въ Мидия, а на тѣхно мѣсто докара халдеи : това нещастие евреитѣ наричатъ *ассирийско плѣнение*. Въ Самария се настанихъ ассирийски намѣстникъ и нинивийски богове. Слѣдъ това Саргонъ разби въ Палестина египетската войска, която бѣше закъснѣла да помогне на Самария. «Азъ (казва той въ своя надписъ) наложихъ данѣкъ на фараона Шабака (§ 16) и на Арабската царица. Въ пустинята живѣе царѣтъ на Мерое. Неговитѣ прадѣди никога не сж прашали на моитѣ прадѣди посланици съ миръ и дружба ; нѣ не-описаний ужасъ, що внуши моето величие, подѣйствува на него, та страхътъ му измѣни намѣренията ; той призна величието на нинивийскитѣ богове, като насочи стѣпкитѣ си къмъ Ассирия и се прострѣ прѣдъ мене». Саргонъ прѣмълчава обаче, какъ Финикия спрѣ неговата сила.

§ 35. **Държавна уредба на Финикия.** Финикия станѣ тогава велика държава. Слѣдъ като падна Сидонъ (§ 31), тя още повече се усили, благодарение на процвѣтѣванието на Тиръ. Владичество на Тиръ се продължи около 500 г. (1200—700) ; обаче то бѣ ограничено. Тиръ не бѣше столица на голѣма държава, а глава на *сѣвъзъ* отъ финикийски градове, които пращахъ въ Тиръ свои депутати, за да обсждатъ общи работи ; въ всичко останяло всѣки градъ си бѣше самостоятеленъ. Финикийскитѣ градове прѣдставятъ редъ отъ дребни монархии, които наумѣватъ конституционна Англия. Царската властъ бѣше ограничена отъ народни избраници, отъ жрѣцитѣ и отъ събранията на богаташитѣ. По характера си, управлението бѣше *тимократическо*, или господство на паричната аристокрация, на капиталиститѣ. Богатитѣ съставяхъ затворено съсловие и угнетявахъ народътъ. По-насетнѣ градското съ-

словие, раздѣлено на цехове (еснафи), се съедини съ робитѣ и наемнитѣ войски, та събори владичеството на богатитѣ. Ала нещастнитѣ селски жители вѣчно си останяхъ роби и крѣпостни, които мушиеринѣтъ за най-малко непокорство можеше да заточава въ нѣкоя далечна колония. Селянинѣтъ не притежаваше нито едно парче земя, тъй като всичката земя бѣше раздѣлена между царя, жрѣцитѣ и богатшитѣ. По тоя начинъ, Финикия, която толкова много се различаваше отъ азиатскитѣ деспотии по формата на управлението си, не бѣше по-добра отъ тѣхъ, колкото се отnosi до народната масса. Политическата свобода съществуваше само за малцина. Споредъ това Финикия наскоро паднѣ подъ ударитѣ на азиатскитѣ деспоти: тя не бѣше по-силна отъ тѣхъ.

§ 36. **Религията на финикийцитѣ.** Владичеството на Тиръ се основаваше не само на политическото, нъ и на религиозното му значение. Отъ най-старо врѣме той бѣ центръ за поклонение на главнитѣ финикийски божества, на *Баала* (Белъ) и *Милита*. Самитѣ тѣзи названия доказватъ, че религията на финикийцитѣ бѣше също такава, както и у вавилонянитѣ; само че у тѣхъ се разви много повече *мѣстното* поклонение, защото нацията бѣше раздробена. Всѣки градъ си имаше своя Баалъ: *Баалъ тирски*, *Баалъ сидонски* и т. н. Само тирскитѣ Баалъ се почиташе еднакво по цѣла Финикия подъ особено име *Мелкартъ* («царь на града»). На него бѣше посветенъ знаменититѣ храмъ въ Тиръ, който имаше значение на съборъ за цѣлата страна и който послужи за образецъ на Соломонова храмъ. Въ него горѣше вѣченъ огънь, отъ който блѣстѣхъ два голѣми стълба (емблема на божеството): единѣтъ златенъ, другий смарагдовъ. Мелкарту се покланяхъ така също въ видъ на аеролити, дървета, планини и извори. Отъ цѣлата страна се стичахъ тука тълпи отъ богомолци три пѣти въ годината: зимѣ по празника на божието заспивание, пролѣтъ — по въскръсение, лѣтъ — по самоизгора. Баалъ е цѣлата природа, а особено слънцето. Подобно на египетския Хоръ, рѣдомъ съ Баала стои неговѣтъ младъ образъ *Адонъ* (грѣцки Адонисъ), който умираше есень, и съ кръвѣта на когото се напълнюваше рѣчицата Адонъ близу до Библъ; а пролѣтно врѣме се празнуваше неговото «въскръсение». И «великата майка» Милита, която по-често се наричаше въ Тиръ *Ашера*, а въ Аскалонъ *Держето*, така също означаваше природата. Ней бѣхъ посветени малкитѣ гори и водитѣ, а измежду животнитѣ — гълъбитѣ. Най-много ъ почитахъ женитѣ, които уреждахъ въ нейна честь роскошнитѣ лѣтни празници — на «палаткитѣ».

тура сж останѣли нѣколко идола, а най-много глинѣни, каменни и бронзови статуетки, както и дребни издѣлия отъ злато и слонова кость. Главна черта на скулптурата е *смѣсницата на египетско и ассирийско влиѣния*; формитѣ сж египетски, а изпълнението ассирийско; елегантно се изработвахж дреболиитѣ и дори по нѣкога по-тънко, отколкото въ Нимрудъ и Хорзабадъ. Този смѣсенъ скулптуренъ стилъ се отрази въ първитѣ произведения на гръцкото ваяние. Той бѣ приетъ отъ дорийцитѣ и етрускитѣ сжщо така, както чисто ассирийскитѣ прѣминаж у ионийцитѣ.

§ 38. **Промышленностьта и търговията на финикийцитѣ.** Материалната култура у финикийцитѣ достигна необикновено развитие. Всѣко парче земя бѣше добрѣ обработено, особено по винарството. Ала на пръвъ планъ бѣше *промышленността*, изработванъето на сурови продукти. По множеството фабрики и работилници всѣки градъ напомнява Лондонъ. Ето главнитѣ клонове на финикийското производство. 1) *Пурпурнитѣ*, или цвѣтни *матери*. Боятѣ се добивахж отъ морски раковини. Обикновено боядисвахж вълната, която получавахж отъ Сирия и Испания. Тѣй като на единъ кгр. вълна отивахж шестъ кгр. боя, пурпурнитѣ матери бѣхж скѣпи, та ги употрѣбяхахж само царетѣ, главнитѣ жрѣци, и служехж за украшение на храмоветѣ и дворцитѣ. Частнитѣ лица се задоволявахж съ пурпурни ширити и бантове. 2) *Стѣклото*. Макарь че го изнамѣрихж египтянетѣ, ала въ старитѣ врѣмена никой други не умѣеше така хубаво да го приготвя, както финикийцитѣ. Особено се славѣхж тѣхнитѣ стѣклени вази съ емаля, дребнитѣ украшения, огърлицитѣ и т. н. 3) *Грѣнчарскитѣ произведения*. Исписанитѣ глинѣни вази особено се харесвахж на Британскитѣ диваци. Тѣ послужихж за образецъ на гръцкитѣ вази. 4) Всѣкакъвъ видъ *металически вещи*, отъ бокали до брадви. Финикийцитѣ бѣхж неподражаеми въ рударството. Тѣ добивахж всѣкакви метали и драгоцѣнни камѣни, ала най-вече обичахж да обработватъ *бронзата*, която послужи за образецъ на издѣлията отъ бронзовия вѣкъ въ Европа. 5) Сѣ тѣй добрѣ изработвахж финикийцитѣ *слоновата кость*, която намѣрвахж по сѣвернитѣ брѣгове на Африка. Суровитѣ продукти за тази забѣлѣжителна промышленность се добивахж главно задграница. Сѣ задграница бѣхж и главнитѣ търгове, дѣто се харчехж финикийскитѣ произведения. Въ това лежатъ причинитѣ на твърдѣ ранното и поразително развитие на финикийската *търговия*, която надминувахе търговията на венецианцитѣ въ срѣднитѣ вѣкове. Морската търговия на финикийцитѣ

достигаше до Офиръ (устието на Индъ) и Касситеридскитъ или Оловяни острови (Сорлингски). Сухопътната вървѣше по слѣднитъ направления : 1) отъ устието на Сена до устието на Рона ; 2) отъ Одеръ до По (по тоя пътъ финикийцитъ получавахъ кехлибаръ) ; 3) отъ Финикия въ Йеменъ, Египетъ и Арамъ ; 4) отъ Финикия въ Месопотамия ; при Емеза пътятъ се раскланяше на вавилонски и нинивийски ; 5) отъ Харанъ въ Армения и Колхида. Финикийската търговия бѣше размѣнна. Търговската дѣятелностъ създаде мрачниятъ *характеръ* на финикийцитъ. Грубостъ на сърдцето, корзостлюбие и егоизмъ сж типичнитъ черти на тия «дребни търговци,» както ги прѣзрително наричахъ гърцитъ дори въ по-късно врѣме. Финикийцитъ винѣги сж били повече или по-малко пирати. Тѣ крадѣхъ дѣца за да ги продаватъ въ робство ; по моретата потапахъ чуждитъ кораби ; разпространявахъ ужасни раскази за новитъ земи, за да не смѣе никой да иде нататкъ

§ 39. **Тирска епоха. Картагенъ.** Търговията научи финикийцитъ на *колониалната система*, макаръ че тѣ не основахъ толкова пълни колонии (държави съ населени земи), колкото търговски контори, на подобие на старитъ европейски фактории въ Индия и Африка. Въ тирския периодъ *западниятъ* басейнъ на Сръдиземно море се покри съ финикийски колонии. Отначало бѣ основана Утика, послѣ Гадесъ (Кадиксъ, «крѣпостъ») и Малага («сланина»). Финикийцитъ завзехъ така сжщо Малта, Сардиния и Сицилия и достигахъ до Сенегалъ и Британія. Всичкитъ тия колонии бѣхъ основани въ 1200—1000 г. Тѣ се подчинявахъ на своята *митрополия* («майка-градъ»), която имъ назначаваше управители, и тѣ плащахъ десетъкъ на храма на Мелкарта тирски. Като распростирахъ владичеството си на западъ, финикийцитъ се старяхъ да се запазятъ отъ къмъ истокъ отъ нападанията на ассирийската държава. Споредъ това тѣ се съѣзихъ съ евреитъ, като се начене отъ врѣмето на Хирама (§ 33). Въ тази епоха на процвтѣванието дори вжтрѣшнитъ бѣ порядъци не врѣдѣхъ на финикийцитъ. Около 880 г. въ Тиръ станъ революция, въ врѣме на царя *Пигмалиона*, който разбра, че е необходимо да се помогне на угнетената масса, та се застъпваше за демократитъ (за градскитъ работници). Сестра му *Елисса* възстанъ противъ него на чело на аристократитъ (богагашитъ), които желаяхъ да запазятъ старитъ си привилегии. Тя бѣше принудена да бѣга съ привърженицитъ си, и основа *Картагенъ* («новъ градъ»). Елисса нарекохъ Дидона («бѣженарка»). Картагенъ станъ най-важната колония. Пунийци-

тѣ (така се наричаха картагенянитѣ на западъ), въ течение на по-малко отъ три вѣка (880—600), финикийцитѣ (смѣсца отъ кушити, арийци и сидонци), отъ които една частъ водѣхъ заселѣхъ, а другата скитнишки животъ и се распадахъ на много дребни родове, които свързваше само религиозна светиня при ез. Тритонъ, близо до носа Бонъ. Пунийцитѣ основахъ много колонии по сѣверния брѣгъ на Африка и на островитѣ. Около 600 г. тѣ завладѣхъ *Сиртскитѣ* заливи, отдѣто отиваше търговски пътъ въ вътрѣшна Африка. Тукъ картагенянитѣ прѣвъ пътъ се срѣщяхъ съ гръцитѣ, които бѣхъ основали силната колония *Кирена* (§ 17) и дори побѣждавахъ египтянитѣ. Тѣ спрѣхъ гръцитѣ при *олтиря на Филени*тѣ, т. е. утвърдихъ за себе си износна търговия съ негрѣ до р. Нигеръ и ез. Чадъ. Когато паднѣ Тиръ, всичкитѣ негови колонии потърсихъ опора въ Картагенъ срѣщу туземцитѣ, та пунийската държава станѣ твърдѣ важна, напомнявайки Сидонъ и Тиръ. Тѣ построихъ рѣдъ отъ крайморски крѣпости на западъ отъ Бонъ, колонизувахъ брѣговетѣ на Италия и основахъ силна флота.

§ 40. **Културата на Картагенъ. Значението на Финикия и Картагенъ.** Картагенската култура не се отличава твърдѣ отъ финикийската; тя е само по-груба, по-малко развита. Пунийцитѣ се прославихъ съ своитѣ занаяти и търговия; прѣди пунийческитѣ войни (§ 207) тѣ бѣхъ изнамѣрили дори книжнитѣ паритѣ и бѣхъ първитѣ банкери въ свѣта. Ала пунийцитѣ се занимавахъ тъй също и съ *земледѣние*: тѣ имахъ огромни плантации съ много роби; тѣхната книжнина бѣше по прѣвимущество селско-стопанска. Въ изкуството се придържахъ о финикийския стилъ, ала то се отличаваше съ първобитно безобразие; тепърва по-насетнѣ се появи изященъ стилъ, ала той бѣ дѣло на гръцки майстори. Въ религията особено се разви злото начало: пунийцитѣ се покланяхъ на *Баала-Изгорителъ* (Молохъ), комуто принасяхъ жертва — дѣца, дори въ начало на християнството. Владичеството на това чудовище не можихъ да потѣпчатъ дори образитѣ на Аполлона и Церера (§ 82), които по-късно проникнахъ въ Картагенъ. Нѣмаше жрѣци: тѣхната роля изпълнявахъ държавнитѣ сановници. Държавата поглъщаше живота на гражданитѣ, макаръ че тя бѣше *республиканска*. Управлението бѣше въ рѣцѣтѣ на двама *суфрети*, които се избирахъ до животъ измежду богатитѣ и отъ самитѣ богатши. Всичкитѣ длѣжности бѣхъ безъ заплата, можехъ да ги заематъ *само богатитѣ*, между които се издигахъ фамиликтѣ Магонъ и Барка.

чество вече тогава падна. Всичкитѣ други финикийски градове се покориха на Ассирия, па ѝ помогнаха да завладѣе и Кипръ. Къмъ това време гръцитѣ, които вече владѣяха сидонски колонии, отнеха отъ финикийцитѣ источна Сицилия и основаха тамъ *Сиракуза* (734); въ Италия финикийцитѣ се срѣщнаха съ нова морска държава—съ етруската (§ 181), а въ Испания нахлуха келти. Ассирия владичествова въ Финикия, съ исключение на Тиръ, до самото си падание. Ассирийското владичество се замѣни съ владичеството на ново-халдейската държава (§ 45), царьтъ на която Навуходоносоръ разруши Тиръ слѣдъ 13-годишна обсада (574 г.). А въ 537 финикийцитѣ вече безъ борба се подчиниха на персийския царь Киръ (§ 69). Тѣ безропотно начепнаха да правятъ по негова заповѣдь морски походи, и само веднѣжъ не го послушаха, когато той имъ заповѣда да разрушатъ родственитѣ Картагенъ. Съюзницитѣ на финикийцитѣ, евреетѣ, много по-рано опитаха същата съдба. Слѣдъ паданieto на Израиль, тѣ прѣдставяха нищожна сила въ лицето на еврейското царство. *Сеннахерибъ*, Саргоновъ синъ, вече се отнасяше къмъ тѣхъ като къмъ подданици. Въ неговия надписъ (около 680) се казва съгласно съ библията: «Съ помощта на огъня, на биткитѣ и на обсаднитѣ кули, азъ завладѣхъ градоветѣ на юдейския царь Езекия и истрахъ отъ тамъ 200,150 души стари и млади, мъже и жени, както и безбройно множество коне, магарета, мулета, камили, бикове и овце; и всичко това азъ вземахъ като плячка. А пъкъ Езекия затворихъ въ Иерусалимъ, като птица въ кафезъ. Страхътъ прѣдъ моето величие го порази. Той испрати при мене войницитѣ, които бѣха събрани за да защищаватъ столицата му, и съ тѣхъ заедно 30 златни и 400 среб. таланта, много метали, рубини, маргаритъ, голѣми карбункули, кожени столчета и прѣстоли, амбра, кожи отъ морски животни, сандалено и черно дърво, както и цѣлата си каса, дѣщеритѣ и женитѣ си, робитѣ и робинитѣ. Той испрати посланикъ, за да ми връчи този данѣкъ и да се признае за мой подданикъ». Иерусалимъ уцѣлѣ, защото зараза унищожителната отъ Сеннахериба войска противъ египтянитѣ; ала не за дълго. Евреетѣ прѣдчувствовахъ бѣдата, та ставахъ още по-фанатични, за да запазятъ националността си. На мѣсто съсипания отъ царя поклонникъ на Баала—пророкъ Исаия, се появи *Иеремия*, който бѣ още повече народенъ и непримиримъ. При царя *Иосия* левититѣ намѣриха въ храма «Вторийтъ законъ» (622)—книга, която прѣдписваше по строго почитание на Йегова. Чуждитѣ идоли бѣха унищожени за

едно съ жрѣцитѣ имъ. Обаче такъвъ грубъ патрпотизмъ само ослабваше еврейтѣ. До като тѣ се стараяхъ да прѣдобрѣтъ ассирийцитѣ съ дарове, падна Нинивия, и вавилонский царь Навуходоносоръ прѣвзе Иерусалимъ и разруши юдейското царство въ 587 г. (§ 45). Слѣдъ паданието на еврейскитѣ царства, постъпенно изчезна и старий еврейски езикъ. Къмъ врѣмето на Мохамеда (600 г. сл. Хр.) той отстъпи мѣсто на арамейското нарѣчие, като народенъ говоръ, ала се запази, като езикъ черковенъ и литературенъ. Обаче и този послѣдний прѣтърпѣ голѣми измѣненія: въ състава му влѣзохъ много арамейски, гръцки и латински думи (такъвъ е езикътъ на Мишна или на събранието отъ раввински тълкувания, които образувахъ основата на Талмуда); послѣ се вмѣнахъ много арабски думи, благодарение на испанскитѣ евреи, които приехъ арабска култура. Това послѣдно нарѣчие и до сега служи за книжовенъ езикъ на еврейтѣ.

§ 42. **Процъвтѣванието на Ассирия. Ассирийското искусство.** Юдея и Финикия паднахъ поради процъвтѣванието на Ассирия, което се начена около 800 г. (§ 34) и достигна най-висока стѣпень при Саргоновцитѣ. Още Сепнахерибъ се стремѣше да отмъсти на Египетъ заради похода на Таут-меса III въ Нинивия, нъ той бѣ убитъ отъ синоветѣ си въ единъ храмъ, въ врѣме на молитва. При неговия синъ, и особено при внука му *Ассур-бан-абала* (ок. 650), ассирийската държава достигна до крайнитѣ си прѣдѣли. Освѣнъ Сирия и Ханаанъ, тя владѣеше Египетъ до Тива, часть отъ Арабия и Мала Азия. Тогава падна и гордый Еламъ: Ассур-бан-абалъ хвърли на кучетата трупътъ на послѣдния му царъ, а главата му посоли и окачи въ собствената си градина, за да се забавлява съ неж. Въ надвечерието прѣди да падне Нинивия, Ассур-бан-абалъ бѣше пѣленъ прѣдставителъ на своя народъ, образецъ на енергия, воинственность, жестокость и обичъ къмъ искусството. Съ сградитѣ отъ негово врѣме (въ Куюнджикъ) той довърши блѣсъкътъ, който бѣхъ придали на ассирийското *искусство* другитѣ Саргоновци (въ Хорсабадъ). Ассирийскитѣ *дворци* се съграждахъ върху искусствени хълмове. Тѣ се правѣхъ отъ сушени на слънцето кирпичи. Стѣнитѣ бѣхъ дебели, стайтѣ тѣсни, низки и дълги; покривитѣ отъ прѣстъ и плоски, и въ тѣхъ се прорѣзвахъ дупки за освѣщение на лишениѣ отъ прозорци стаи. При входа стояхъ «херуви» — два голѣми камъни бика или лева — съ човѣшка глава и съ крила. При голѣмитѣ приемания двороветѣ така сѣщо се обръщахъ на зали: покривахъ ги съ завѣси, растегнати надъ тънки

наистина, има много дѣтнясто, както и въ египетската (изображения сѣ прѣдметитѣ въ профилъ), ала тя е майка на гръцката пластика, най-старитѣ образи на която трудно могатъ да се отличаватъ отъ нинивийскитѣ. *Живописството* играеше важна роля въ украсата на ассирийскитѣ здания; нѣ то бѣ въ дѣтско състояние: нѣ имаше нито сѣнки, нито перспектива. Много се занимавахъ така също съ *гравированіе* на твърди камъни, особено на цилиндри. Художествениятъ талантъ се отрази и въ промишлеността на ассирийцитѣ. Славѣхъ се тѣхнитѣ глечосани плочи и глазуренитѣ глинени сѣждове, а тѣй също изящнитѣ *металлически издѣлия*,

особено бронзовитѣ гирлянди за стѣни. Въ Гръция дълго врѣме скъпо цѣнѣхъ бронзовитѣ, златни и сребърни *вази* — ассирийска работа, които се намѣрватъ дори въ Етрурия. Не по-малко се славѣхъ ассирийскитѣ гравирани *мебели* съ металлически украшения, както и матернитѣ съ прѣкрасни *юрнеци*, които послужихъ за образецъ въ украшенията на най-старитѣ гръцки вази.

§ 43. **Държава, религия и книжнина на ассирийцитѣ.** Благодарение на бареліефитѣ, а също и на клинообразнитѣ надписи, могатъ да се разяснятъ и други особености отъ живота на ассирийцитѣ, които отличаватъ епохата на Саргоновцитѣ. Ассирийцитѣ бѣхъ народъ отъ роби. *Женитѣ* поради многоженството и несправедливостта, бѣхъ робини на мъжетѣ; тѣ живѣяхъ като затворници, заключени въ харема. Мъжетѣ бѣхъ *роби*, поради крѣпостното право, вѣчното солдатство и неоправен законъ, споредъ който длъжникътъ ставаше собственостъ на кредитора си. Надъ всички тежахъ *жестокі закони*. Сѣдѣтъ бѣше воененъ, бързъ и беспощаденъ, съпровожданъ съ тортури (мъки): рѣдко отсичахъ главата, като милость; обикновено или распъвахъ на

кръстъ, набождахъ на колъ, изгарѣхъ, или одирахъ кожата на живия човѣкъ и го хвъргахъ въ яма за да се распокъса отъ люти-тъ звѣрове; за малки прѣстѣпления отрѣзвахъ членове, избождахъ очи, отскубвахъ езици. Тия закони бѣхъ собствено плодъ отъ каприза на невѣжествения и жестокъ царь. Ассирийскитѣ *царь* бѣше «намѣстникъ на боговетѣ на земята», т. е. и глава на религията, и неограниченъ владѣтель. Той назначаваше своитѣ служители, които днесъ приканваше при двора (по нѣкога отъ най-низкото съсловие), а утрѣ ги наказваше, като послѣдни роби. Измежду тѣхъ той избираше и *сатрапитѣ* или управителитѣ на провинцитѣ, които се распорѣждахъ като малки царе, докато царьтъ имъ не снемѣше главитѣ, за да се възползува отъ тѣхното богатство и да унищожи силнитѣ си подданици. Въ Ассирия не можеше да има нито личности, нито съсловия съ права, нито интелигенция или аристокрация на таланта и знанието: царетѣ съвсѣмъ не мислѣхъ за народното просвѣщение. Такава политическа уредба се нарича источенъ *деспотизмъ* или азиатски султанатъ; въ чистия си видъ тая уредба прѣвъ пѣтъ се появи въ Ассирия. Въ останѣлия животъ на ассирийцитѣ имаше малко самородно: тѣ заимствувахъ всичко отъ халдеитѣ. Дори тѣхната *религия* е вавилонска, само че главниятъ имъ богъ не се наричашъ Баалъ, а *Ассуръ* и *Нинъ*, т. е. основателъ на Ассирия и Нинивия: той се изображаваше въ кръгъ съ орлини крила. Книжнината на ассирийцитѣ е така сѣщо вавилонска; тѣ притурихъ само граматика и словари, което станъ поради трудноститѣ на клинообразното писмо и разнообразието на народитѣ, които влизахъ въ състава на ассирийската държава. Тази книжнина е доволно обширна. Откри се цѣла придворна библиотека, «книгитѣ» на която се състоѣтъ отъ глинени дъсчици, цилиндри и призми: една частъ отъ тѣхъ се отnosi къмъ врѣмената на Тиглат-фала-сара I (§ 29). Придворнитѣ писатели съставихъ дори епосъ, откъслекъ отъ който съставятъ прѣданията за началото и края на Нинивия. Споредъ тѣзи прѣдания Нинивия е построена отъ чудния юнакъ *Нина*, който заведнѣжъ завоювалъ токо-речи цѣла прѣдня Азия. Дълго врѣме той не можалъ да покори силната Бактра; ала му помогнала Семирамида, дъщеря на богинята Деркетъ, която гълъби отхранили въ пустинята. Тя била жена на одного отъ Ниновитѣ пѣлководци и дошла въ лагерь при мъжа си въ мъжско облѣкло. Като забѣлѣзала слабата страна на Бактра, Семирамида ъ посочила и крѣпостъта била прѣвзета. Слѣдъ това тя станѣла жена на Нина и слѣдъ неговата смъртъ продължавала подвизитѣ му. Семирамида до-

стигнахъ до Индъ, Нилъ и Донъ; на всѣкадѣ тя правѣла градове, пѣтища, мостове, канали, раеве (паркове); тя така също създахъ и Вавилонъ, като го украсила съ «чудото на свѣта» — съ висещитѣ градини. Тая чародѣйка не умрѣла, а се прѣобѣрнѣла въ гълѣбъ и отлетѣла. Както Семирамида е била юнакъ въ женски образъ, така послѣднийтъ ассирийски царь, *Сарданапалъ* се прѣдставя въ прѣданието женоподобенъ. Той прѣкаралъ живота си между стѣнитѣ на двореца, облачалъ се въ женски дрехи, червисвалъ се, тъчалъ и шиялъ. Освѣнъ това той се прѣдавалъ на лѣнность и пиянство. Когато неприятелитѣ, халдеетѣ и мидѣйцитѣ, нахлули въ Нинивия, Сарданапалъ запалилъ натрупана грамада отъ дърва, та загинѣлъ въ огъня заедно съ женитѣ и съкровищата си. Въ тия прѣдания се прѣписва на Нина и Семирамида всичко, което сѣ направили ассирийцитѣ прѣзъ цѣлата си история. Името Семирамида принадлежи на жената на едного отъ царетѣ, която била турена за намѣстница въ Вавилонъ. Дѣркетъ е същата Милита: нежъ почитахъ както въ Финикия (§ 36), така и въ Ассирия. Смѣсване на мъжския и женски елементи се забѣлѣзва въ религията на халдеитѣ и финикийцитѣ, именно въ покланянето на Астарта и Ашера.

§ 44. **Падение и значение на Ассирия.** Съ смъртъта на Асур-бан-абала се свършва процвѣтѣването на Ассирия. Тогава, когато този могъщественъ царь правѣше походи въ далечни земи, подготвѣше се съсипването на Нинивия. Вавилонянетѣ, на които ассирийцитѣ дължахъ, както за потеклото си, така и за цивилизацията си, постоянно мечтаяхъ за да възстановятъ независимостта си. Тѣ възставахъ при всѣки делеченъ походъ на своитѣ завоеватели и сключвахъ съюзъ ту съ сирийцитѣ, ту съ еламититѣ. Тѣзи възстания бѣхъ особено упорити въ епохата, когато процвѣтѣваше Ассирия, което прѣдизвикваше жажда за жестоко отмъщение у завоевателитѣ на свѣта. Сеннахерибъ казва въ надписа си: «Вавилонъ и Еламъ се подигнахъ да направятъ прѣстѣпление, както облакъ отъ скакалци, кога насѣдатъ по полетата. Моето сърдце се напълни съ гнѣвъ. Азъ бързо се качихъ на най-големата си бойна колесница, на тази, която помита враговетѣ; азъ взехъ силнийтъ лѣкъ, който ми подари богъ Асуръ. Спуснахъ се върху метежницитѣ, като огънь който всичко поглѣща, като богъ на наводненията, като опустошителенъ ураганъ, и вселихъ ужасъ на въцѣпенения врагъ. Съ помощта на Асура азъ, въ разгара на боя, расклатихъ тѣхното мъжество. Оръжието и конскитѣ накити, които бѣхъ отбити при моитѣ нападения, плувахъ по влажната земя, въ

вяще развалини съ истъщени народи, които бѣхъ готова плѣчка за ново завоевание. Ассирия прѣдставя образецъ отъ *воинственостъ* и *фанатизмъ*. Ассирийцитѣ надминувахъ всички семити и кушити съ военни качества — физическа сила, подвижностъ, похватностъ, храбростъ и издържливостъ; въ мирно врѣме тѣ вѣдѣхъ съ дивни бикове и левове. Ала тѣ бѣхъ вѣроломни, кръвожадни, отжѣстители и чувствени. Рѣдко нѣкой другъ народъ така да е злоупотрѣблявалъ правото на силния. И всичко това — въ името на Ассур: ассирийцитѣ бѣхъ крайно религиозни; войнитѣ и голѣмитѣ сгради на тѣхнитѣ царе бѣхъ толкова свѣтски, колкото и религиозни подвизи. При всичкия външенъ блѣсъкъ на тѣхната цивилизация, ассирийцитѣ се си оставахъ полу-диваци. Всичката имъ култура бѣ заемствувана отъ Вавилонъ: у тѣхъ се разви само едно искусство-важнестото. Ассирия ни доказва още, че за основа на завоевателнитѣ държави служи всеобщото *робство*.

§ 45. **Ново-Халдейската държава.** Върху развалинитѣ на Нинивия се образувахъ двѣ нови държави, мидийската и вавилонската: Кнаксаръ си взема Ассирия и сѣверо западнитѣ ѝ вассали до р. Халисъ; Набу-бал-уссуръ присѣдани къмъ Вавилонъ Еламъ, Сирія и Ханаанъ. Послѣднитѣ сили на семититѣ се съсредоточихъ въ вавилонското царство, което наричатъ *Ново-Халдейско*. Вавилонъ, слѣдъ като се подчини на Ассирия, не прѣстанъ да показва признаци отъ животъ и си останъ центръ на семитската цивилизация. Слѣдъ като се отърва отъ своя угнетителъ, той достигна ново и по-широко процъвтѣвание, макаръ че при послѣднитѣ Саргоновци два пѣти бѣ унищожаванъ съвсѣмъ зарадъ въстания. Вавилонъ отведнѣжъ станъ всемирна държава, благодарение на непрѣдпазливостта на Фараона Нехо (§ 18), който побѣраа да наслѣди ролята на Асси-

рия на истокъ. Нехо разби юдейския царъ Иосия, покори Финикія и Сирія и достигна до *Кархеминъ*; ала тукъ той бѣ разбитъ на глава отъ Набу-кудур-уссура, синъ на Набу-бал-уссура (604). «Отъ това врѣме (казва библията) египетскиятъ царъ вече не излиза отъ земята си на вѣнъ»: единствената велика държава на Истокъ останъ Вавилонъ. По-

Ликътъ на Навуходоносора съ клиновиденъ надписъ.

бѣдоносниятъ *Набу-кудур-уссуръ* (библ. Навуходоносоръ) станъ герой на Халдеитѣ и се прослави навсѣгдѣ. Той разруши юдейското царство (§ 41) и прѣсели въ Вавилонъ много евреи: така се начинъ «70-годишното ва-

вилонско плѣнение». А когато слѣдъ 10 години (587), възстанъ поставениятъ въ Иерусалимъ, като вассаленъ царь, Зедекия, халдеетъ разрушихъ и храмътъ на Соломона; Зедекия бѣ ослѣпенъ и обкованъ отведенъ въ Вавилонъ, а мнозина отъ евреитъ избѣгахъ въ Египетъ заедно съ своя пророкъ Иеремия. Прѣслѣдвайки ги, халдеетъ завладѣхъ една частъ отъ Делтата, а послѣ разрушихъ Тиръ (§ 41). Финикийскитъ колонии отъ страхъ признахъ тѣхното владичество: отъ това произхожда разказътъ, че самъ Навуходоносоръ е дохождалъ до Гибралтаръ.

§ 46. **Новий Вавилонъ.** Новитъ халдее се прославихъ така също и съ културата си. Тѣ можихъ да направятъ отъ Вавилонъ първи градъ въ свѣта, благодарение на усиленитъ трудове на плѣнниците, които бѣхъ докарани отъ Ханаанъ. Като се бояхъ отъ Мидия, халдеетъ построихъ на сѣверъ отъ Вавилонъ мръжа отъ *каналы*, ископахъ езеро за отвеждане на Евфратъ и знаменитийтъ новъ мостъ, който се разглобяваше нощъ. Вавилонъ завземаше вече тогава повече отъ 500 кв. км. Това пространство бѣ заобиколено съ трапъ и съ гигантска стѣна, дебела 6 метра, и която имаше сто бронзови врати. Същиятъ градъ се помѣщаваше вътрѣ въ втората стѣна и завземаше пространство ок. 290 кв. км. Той бѣ расположенъ по двата брѣга на Евфратъ, който така също бѣ обграденъ съ стѣни, що имахъ толкова бронзови врата колкото улици излизахъ на рѣката. Улицитъ бѣхъ прави; къщата имахъ три и четири етажъ. Главното украшение на този источенъ градъ бѣ *дворецътъ*, който така също бѣ обграденъ съ голѣма стѣна; неговитъ развалини съставятъ сега главната могила. Ето какъ говори за тоя дворецъ самиятъ му строителъ въ единъ надписъ: «Азъ утвърдихъ основитъ върху тухли. Азъ положихъ тукъ първиятъ камѣкъ. Азъ проникнахъ до равнището на водата, и тамъ, на дълбоко турнихъ фундаментътъ на двореца. Направихъ го отъ рудна смола и тухли. За дърводѣлска работа азъ употребихъ дебели кириши — сѣ кедрови дървета обковани съ желѣза; употребихъ азъ така също глечосани плочки съ надписи и картини; и краищата на вратитъ така също украсихъ съ глазурена работа. Азъ събрахъ тука много злато, сребро, метали, драгоценни камѣни отъ всѣкакъвъ видъ и цѣна, съ една дума много скъпи нѣща, бесчислени съкровища. И турихъ азъ тука една храбра дружина, като опора на царската власть». Близко до двореца се издигахъ *висящитъ градини*, които бѣхъ построени отъ Навуходоносора, за да плѣнятъ погледитъ на съпругата

му, която произхождаше отъ планиската Мидия. Това сж редъ отъ искусствени плодородни терраси на нѣколко етажа; подъ всѣка терраса имаше огромно подземелие съ машини за поливане на градинитѣ. Редомъ съ «царския градъ» се простираше «прости градъ» при *Хилла* (§ 22). Той порастахъ особено отъ заселяването на плѣнниците, които бѣхъ угнетени отъ работа, ала си живѣехъ по своитѣ обичаи. Тукъ именно живѣяхъ евреетѣ, които открито показвахъ омразата си къмъ своитѣ угнетители. Въ тѣхната срѣда гърмѣхъ проповѣдитѣ на пророцитѣ *Иезекииль* и *Данииль*; тукъ се състави пѣсеньта «На рѣкахъ Вавилонскихъ», дѣто Вавилонъ се нарича «окаяний». Главната украса на западния градъ бѣше «Кулата на седемтѣхъ планети»: знаменитата *Вавилонска кула* въ Борсиппа (§ 22), която бѣ съградена съвсѣмъ по образа на най-старата Освѣнъ това, Навуходоносоръ възобнови царския каналъ, направи *портъ* при устието на Евфратъ и издигна много храмове по цѣла Вавилония, развалинитѣ на които се изслѣдватъ сега.

§ 47. **Паданието на Вавилонъ.** Слѣдъ смъртта на Навуходоносора прѣкрати се мимолетната слава на ново-халдейската държава. Неговитѣ прѣемници загиняхъ — жертва на придворни революции: тѣ се изредихъ 4 въ течение на 20 години. Последниятъ отъ тѣхъ, *Набу-нагидъ*, трѣбваше да се бори съ нова държава, на която бѣ сѣдено да завоюва Истокъ. Още при смъртта на Навуходоносора се прѣснѣ мѣла за блѣскавия вождъ на перситѣ, който бѣ разрушилъ мидийската държава. Той бѣше *Киръ*, що бѣ замислилъ да покори цѣла прѣдня Азия. Той нападна на халдеитѣ. *Набу-нагидъ*, който му излѣзе насрѣща, бѣше разбитъ а неговътъ синъ Валтасаръ (на надписитѣ Бел-сар-уссуръ) се затвори въ Вавилонъ, крѣпостта на който бѣ непристъпна. Киръ се рѣши на отчаяно срѣдство, като прѣсмѣташе, че халдеетѣ сж безгрижни. Той ископа канали, та отведе въ тѣхъ, за нѣколко часа, водата на Евфратъ. Като се възползува отъ единъ голѣмъ празникъ на вавилонянитѣ, Киръ прѣминахъ нощъ по коритото на рѣката и влѣзе въ града: вратитѣ бѣхъ отворени, стражата пируваше за празника (538). Валтасаръ загинѣ въ сблѣскването; неговътъ баща се прѣдаде. Отначало Вавилонъ станѣ една отъ столицитѣ на персийското царство. Ала той постоянно възставаше, та перситѣ разрушихъ укрѣпленията му и разграбихъ светинитѣ му. Последенъ ударъ Вавилонъ получи отъ основателя на *Селевкия*, въ който градъ се прѣселихъ жителитѣ му и прѣминахъ търговското му зна-

ности. Семитскитѣ народи вѣчно враждувахъ помежду си, и вѣтрѣ въ всѣки отъ тѣхъ ставахъ революции. Това особено се забѣлѣзва у евреитѣ. най-виднитѣ прѣдставители на семитизма. По тоя начинъ семититѣ сами се поглѣщахъ едни други, намѣсто да се организуватъ въ едно силно цѣло. Само Ассирія се стремѣше къмъ такава организация, ала искаше да достигне това чрѣзъ смръть и робство. Тя не организува, а погуби семититѣ: като разрушаваше тѣхнитѣ царства, като истѣщаваше народността имъ съ войни, тя *проправяше нѣжтъ за владичеството на арийцитѣ*; съ това се обясняватъ бързитѣ завоевания на Кира, на този пѣргавъ прѣдставителъ на младото арийско племе. Измежду всички семити само ассирийцитѣ показяхъ войнствена енергия, като най-сѣверни жители на планински земи. Останѣлитѣ южни семити се отличавахъ съ *мирни* свойства. Съ исключение на евреитѣ, които се занимавахъ съ земледѣлие, тѣ показяхъ особена способностъ къмъ търговията и занаятитѣ: въ тоя смисълъ финикийцитѣ и вавилонянетѣ бѣхъ космополити, които съединявахъ цѣлия тогавашенъ свѣтъ, отъ Индия до Великобритания. Ала това зависѣше отъ тѣхното географическо положение. По духъ всичкитѣ семити бѣхъ *исключителни*, и крайно *консервативни*: тѣ нѣмахъ такава многостранна и гѣвкава натура, съ каквата се отличаватъ арийцитѣ. Семититѣ упорито запазватъ дори физическия си типъ; тѣхнитѣ езици сѣ неподвижни, споредъ което и тѣ сѣ така малко; въ идеалната имъ култура има така сѣщо малкъ напрѣдкъ. Най-добри прѣдставители на семитизма сѣ евреитѣ, а особено тѣхнитѣ пророци, съ тѣхната национална исключителностъ, религиозна нетѣрпимостъ и краенъ консерватизмъ въ живота. Тѣхната история доказва, че такъвъ духъ довежда отъ една страна къмъ невѣжество и застои, а отъ друга — къмъ вѣтрѣшни вълнения и къмъ вражда съ чужденцитѣ, т. е. къмъ изгубване на независимостта.

в) Арийското племе.

§ 49. **Характеристика на арийцитѣ.** Подиръ хамититѣ и семититѣ въ историята се появява третитѣ клонъ отъ бѣлата раса — арийското племе (въвед. § 4). Споредъ библейското прѣдание то произхожда отъ *Афета* — име, което значи (по семитски) «распространение». И наистина, арийцитѣ сѣ най-распространеното бѣло племе. Никое друго отъ бѣлитѣ племена не се е прѣселявало така много, както то; никое племе не е умѣло толкова да се *приспособя-*

ва къмъ срѣдата и така многостранно да се развива. Тогава когато кушититъ и семититъ отчасти исчезнахъ, отчасти отколъ се спрѣхъ въ развитието си, арийцитъ създадохъ богата цивилизация, която не прѣстава да се усъвършава. Тази цивилизация се нарича *европейска*, тъй като Европа е населена токоречи псключително съ арийци, които се развихъ именно въ Европа, а не въ Азия. Тая цивилизация не само, че и до сега се развива, ала и не прѣстава да се разпространява по цѣлия свѣтъ; въ края на минжлия вѣкъ тя обемаше 150 мил. души, сега—около 500 мил. и то въ всичкитъ части на свѣта. Арийцитъ стоѣтъ по-високо отъ другитъ бѣли племена, както по физическия си типъ, така и по дарбитъ си. Тѣ сж брадати, иматъ съвсѣмъ свѣтълъ цвѣтъ на кожата и красива съразмѣрность на членоветъ. Тѣ се отличаватъ така сжщо съ гѣвкавъ умъ и *впечатлителность*: арийскитъ езици сж се подвѣргали на много измѣнення, които се продължаватъ и прѣдъ нашитъ очи; тѣ съставятъ най-многочисленото семейство. Освѣнъ това арийцитъ сж енергични и издържливи; у тѣхъ пѣма крайноститъ между дѣятелния и страдателния живогъ (активността и пасивността), които се срѣщатъ у другитъ племена на истокъ.

§ 50. **Животътъ на най-старитъ арийци.** Прадѣдитъ на арийцитъ се разселихъ отъ Памиръ (§ 2). Първоначално тѣ живѣяхъ въ *Ариана* (послѣшна Бактрия, сега Кабулъ), при извортъ на *Оксусъ* (Аму-Дария). Благодарение на езиковѣдѣнието тѣхнитъ животъ е познатъ тамъ за повече врѣме отъ 3000 г. пр. Хр. Въ Бактрия тѣ се нарекохъ *арии*, т. е. «благородни», за отличие отъ сѣвернитъ си съсѣди—туранцитъ, т. е. «бѣгающитъ» (скитници). *Ариитъ* водѣхъ полузаседнжлъ животъ. Богатството имъ се състоѣше отъ домашни животни, които токоречи всички имъ бѣхъ вече извѣстни. Тѣхнитъ стада свободно се расхождахъ по роскошнитъ долини, които бѣхъ прѣпълнени съ ливади, гори и лозя: споредъ прѣданията на перситъ, тамъ, дѣто е сега пѣсѣчлива пустиня съ солени блата, тогава било рай. Ала редомъ съ скотовѣдството арийцитъ наченхъ да се занимаватъ съ земледѣлие: тѣ ядѣхъ «смлѣто» зърно (хлѣбъ), употребявахъ яремъ и талига. Ариитъ обработвахъ *бронзата*, правѣхъ отъ неж прѣстени обици, огърлицы. Тѣ живѣяхъ въ къщя въ малки селца, плавахъ съ лодки, сражавахъ се съ стрѣли и копия. Семейството се тачеше високо, макаръ че още не бѣше исчезнжло многоженството; свадебенъ обредъ бѣше «обржчванието» (сѣединение на ржцѣтъ); за зестра давахъ крава. Положението на *жената* бѣше почетно, и въ семейството

царуваше любовъ, макаръ че, разбира се, нравитѣ бѣхъ още груби. Бащата, по значението на думата, бѣше «настойникъ», а не тиранинъ; синътъ — «този, който прогонва скръбта», дъщерята — «утѣшителка», братътъ — «опора», сестрата — «добра, мила». Близкитѣ семейства съставѣхъ *родъ* или «събрание отъ братия» (грѣц. *fratria*), което се покоряваше на князя, т. е. на «родителя». Робп бѣхъ само плѣнниците, за които князътъ бѣше «деспотъ», т. е. «повелителъ на врага». На князя принадлежеше всичката властъ: той бѣше и жръцъ, и сѣдия. На сѣда прибѣгвахъ до «божия сѣдъ», т. е. правѣхъ издирвания чрѣзъ врѣла вода и нагорещено желѣзо. Религията на арийцитѣ се състоеше въ обоготворение на свѣтлитѣ, и особено на небеснитѣ сили на природата. Най-добриятъ богъ (*дева*, лат. *deus*, фр. *dieu*), *Митра*, вѣчно ѣздѣлъ по небето съ четири бѣли коня и захождалъ вечеръ на позлатенъ планински върхъ. Небеснитѣ врата сутрина му отваряла неговата «свѣтла» румяна дъщеря *Ушасъ* (зората); тази хубавица, въ роскошно облѣкло летѣла по въздуха въ колесница; щомъ тя блѣснѣла, всичко се съживявало, усмивало се; най-добрата жъртва била искреностъта и правдивостъта. Редомъ съ нея сѣ нейнитѣ братчета — близнаци, *Асвинитѣ*, прѣлестни, лучезарни и пѣргави юноши. Тѣ летѣли привечеръ по небето съ колесница, която била впрегнѣта, ту съ крилати коне, ту съ лебеди, като вървѣли прѣдъ Митра и распрѣсквали нощната тъмнина. Асвинитѣ били бистри и внимателни: тѣ помагали на нещастнитѣ, спасявали отъ корабокрушения, лѣкували болнитѣ. На Митра помагалъ страшний *Индра*, който истрѣбѣвалъ всичко врѣдно съ своитѣ мѣлнии и съ грѣмъ. На боговетѣ принасяхъ жъртви. Бащата на семейството издигаше върху нѣкоя рѣтлива олтарь отъ камъни и го заграждаше съ ограда отъ храсте. Като падаше на колѣнѣ, или пѣкъ като си издигаше рѣцѣтъ къмъ небето, той на мѣстото съчиняваше молитви. А пѣкъ върху олтаря вече горѣше *Агни* (огънь), земното въплощение на Митра, който се добиваше чрѣзъ търканье на двѣ дървета. Той е най-добриятъ и близъкъ до човѣка богъ: той си живѣе въ всѣко семейство, като пази домашното огнище отъ бѣдствия и като истрѣбѣва всичкитѣ нечистотии; той «побѣждава нощта съ червения си цвѣтъ и изгонва дяволитѣ». Всичкиятъ култъ на арийцитѣ бѣ свързанъ съ Агни: той весело поглѣщалъ жъртвата — *сома* (мѣстно вино), отъ което боговетѣ ставали весели и храбри. По нѣкога къмъ сомата прибавяхъ масло, кисело млѣко, ечмикъ и кравай. При важни случаи принасяхъ за жъртва крави, овце и дори коне. При то-

наистина, има много дѣтнясто, както и въ египетската (изобразени сж прѣдметитѣ въ профилъ), ала тя е майка на гръцката пластика, най старитѣ образи на които трудно могатъ да се отличатъ отъ нинивийскитѣ *Живописството* играеше важна роля въ украсата на ассирийскитѣ здания; нѣ то бѣ въ дѣтско състояние: нѣмаше нито сѣнии, нито перспектива. Много се занимавахъ така също съ *гравироване* на твърди камъни, особено на цилиндри. Художествениятъ талантъ се отрази я въ промишлеността на ассирийцитѣ. Славѣхъ се тѣхнитѣ глечосани плочи и глазуренитѣ глинени съждове, а тѣй също изящнитѣ *металически издѣлия*,

особено бронзовитѣ гирлянди за стѣни. Въ Гръция дълго време сжщо цѣнѣхъ бронзовитѣ, златни и сребърни *вази* — ассирийска работа, които се намѣрватъ дори въ Етрурия. Не по-малко се славѣхъ ассирийскитѣ гравирани *мебели* съ металически украшения, както и материтѣ съ прѣкрасни *юрнеци*, които послужихъ за образецъ въ украшенията на най-старитѣ гръцки вази.

§ 43. **Държава, религия и книжнина на ассирийцитѣ.** Благодарение на барелпепитѣ, а също и на клинообразнитѣ надписи, могатъ да се разяснятъ и други особености отъ живота на ассирийцитѣ, които отличаватъ епохата на Саргоновцитѣ. Ассирийцитѣ бѣхъ народъ отъ роби. *Женитѣ* поради многоженството и несправедливостта, бѣхъ робини на мъжетѣ; тѣ живѣяхъ като затворници, заключени въ харема. Мъжетѣ бѣхъ *роби*, поради крѣпостното право, вѣчното солдатство и неоплащанъ законъ, споредъ който длъжникътъ ставаше собственостъ на кредитора си. Надъ всички тежахъ *жестоки закони*. Сждѣтъ бѣше воененъ, бързъ и беспощаденъ, съпровожданъ съ тортури (мъки): рѣдко отсичахъ главата, като милостъ; обикновено или распѣвахъ на

крѣсть, набождахъ на колѣ, изгарѣхъ, или одирахъ кожата на живия човѣкъ и го хвъргахъ въ яма за да се распокъса отъ люти-тѣ звѣрове; за малки прѣстѣпления отрѣзвахъ членове, избождахъ очи, отскубвахъ езици. Тия закони бѣхъ собствено плодъ отъ каприза на невѣжествения и жестокъ царь. Ассирийскійтъ *царь* бѣше «намѣстникъ на боговетѣ на земята», т. е. и глава на религията, и неограниченъ владѣтель. Той назначаваше своитѣ служители. които днесъ приканваше при двора (по нѣкога отъ най-низкото съсловие), а утрѣ ги наказваше, като послѣдни роби. Измежду тѣхъ той избираше и *сатрапитѣ* или управителитѣ на провинцитѣ, които се распорєждахъ като малки царе, докато царьтъ имъ не снемѣше главитѣ, за да се воспользува отъ тѣхното богатство и да унищожи силнитѣ си подданици. Въ Ассирия не можеше да има нито личности, нито съсловия съ права, нито интеллигенция или аристокрация на таланта и знанието: царетѣ съвсѣмъ не мислѣхъ за народното просвѣщение. Такава политическа уредба се нарича источенъ *деспотизмъ* или азиатски султанатъ; въ чистия си видъ тая уредба прѣвъ пѣтъ се появи въ Ассирия. Въ останялия животъ на ассирийцитѣ имаше малко самородно: тѣ заимствувахъ всичко отъ халдеитѣ. Дори тѣхната *религия* е вавилонска, само че главнийтъ имъ богъ не се наричашъ Баалъ, а *Ассуръ* и *Нинъ*, т. е. основателъ на Ассирия и Нинивия: той се изображаваше въ кръгъ съ орлини крила. Книжината на ассирийцитѣ е така сѣщо вавилонска; тѣ притурихъ само граматика и словари, което станъ поради трудноститѣ на клинообразното писмо и разнообразието на народитѣ, които влизахъ въ състава на ассирийската държава. Тази книжнина е доволно обширна. Откри се цѣла придворна библиотека, «книгитѣ» на която се състоѣтъ отъ глинени дѣсчици, цилиндри и призми: една частъ отъ тѣхъ се отnosi къмъ врѣмената на Тиглат-фала-сара I (§ 29). Придворнитѣ писатели съставихъ дори епосъ, откъслекъ отъ който съставятъ прѣданията за началото и края на Нинивия. Споредъ тѣзи прѣдания Нинивия е построена отъ чудния юнакъ *Нина*, който заведнѣжъ завоювалъ токо-речи цѣла прѣдня Азия. Дълго врѣме той не можалъ да покори силната Бактра; ала му помогнала Семирамида, дѣщеря на богинята Деркетъ, която гълъби отхранили въ пустинята. Тя била жена на одного отъ Ниновитѣ пѣководци и дошла въ лагерь при мъжа си въ мъжско облѣкло. Като забѣлѣзала слабата страна на Бактра, Семирамида ъ посочила и крѣпостъта била прѣвзета. Слѣдъ това тя станъла жена на Нина и слѣдъ неговата смъртъ продължавала подвизитѣ му. Семирамида до-

стигнахъ до Индъ, Нилъ и Донъ; на всѣкадѣ тя правѣла градове, пѣтища, мостове, канали, раеве (паркове); тя така сѣщо създахъ и Вавилонъ, като го украсила съ «чудото на свѣта» — съ висещитѣ градини. Тая чародѣйка не умрѣла, а се прѣобърнахъ въ гълъбъ и отлетѣла. Както Семирамида е била юнакъ въ женски образъ, така послѣдниятѣ ассирийски царь, *Сарданапалъ* се прѣдставя въ прѣданието женоподобенъ. Той прѣкаралъ живота си между стѣнитѣ на двореца, облачалъ се въ женски дрехи, червисвалъ се, тъчалъ и шиялъ. Освѣнъ това той се прѣдавалъ на лѣнность и пиянство. Когато неприятелитѣ, халдеетѣ и мидийцитѣ, нахлули въ Нинивия, Сарданапалъ запалилъ натрупана грамада отъ дърва, та загинахъ въ огъня заедно съ женитѣ и съкровищата си. Въ тия прѣдания се прѣписва на Нина и Семирамида всичко, което сѣ направили ассирийцитѣ прѣзъ цѣлата си история. Името Семирамида принадлежи на жената на едного отъ царетѣ, която била турена за намѣстница въ Вавилонъ. Деркетъ е сѣщата Милита: нежъ почитахъ както въ Финикия (§ 36), така и въ Ассирия. Смѣсване на мъжския и женски елементи се забѣлѣзва въ религията на халдеитѣ и финикийцитѣ, именно въ покланянето на Астартъ и Ашера.

§ 44. Падание и значение на Ассирия. Съ смъртъта на Асур-бан-абала се свършва процвѣтѣването на Ассирия. Тогава, когато този могъщественъ царь правѣше походи въ далѣчни земи, подготвѣше се съсипването на Нинивия. Вавилонянетѣ, на които ассирийцитѣ дължахъ, както за потеклото си, така и за цивилизацията си, постоянно мечтаяхъ за да възстановѣтъ независимостта си. Тѣ възставахъ при всѣки далеченъ походъ на своитѣ завоеватели и сключвахъ съюзъ ту съ сирийцитѣ, ту съ еламититѣ. Тѣзи възстания бѣхъ особено упорити въ епохата, когато процвѣтѣваше Ассирия, което прѣдизвикваше жажда за жестоко отмъщение у завоевателитѣ на свѣта. Сеннахерибъ казва въ надписа си: «Вавилонъ и Еламъ се подигнахъ да направѣтъ прѣстѣпление, както облакъ отъ скакалци, кога насѣдатъ по полетата. Моето сърдце се напълни съ гнѣвъ. Азъ бързо се качихъ на най-голѣмата си бойна колесница, на тази, която помита враговетѣ; азъ взехъ силниятѣ лѣкъ, който ми подари богъ Асуръ. Спуснахъ се върху метежницитѣ, като огънь който всичко поглѣща, като богъ на наводненията, като опустошителенъ ураганъ, и вселихъ ужасъ на вѣщпечения врагъ. Съ помощта на Асура азъ, въ разгара на боя, расклатихъ тѣхното мъжество. Оръжието и конскитѣ накити, които бѣхъ отбити при моитѣ нападения, плувахъ по влажната земя, въ

вяше развалини съ истъщени народи, които бѣхъ готова плѣчка за ново завоевание. Ассирия прѣдставя образецъ отъ *воинственостъ* и *фанатизмъ*. Ассирийцитѣ надминувахъ всички семити и кушити съ военни качества — физическа сила, подвижностъ, похватностъ, храбростъ и издържливостъ; въ мирно врѣме тѣ ѣздѣхъ съ дивни бикове и левове. Ала тѣ бѣхъ вѣроломни, кръвожадни, отмѣстителни и чувствени. Рѣдко нѣкой другъ народъ така да е злоупотрѣбявалъ правото на силния. И всичко това — въ името на Асура: ассирийцитѣ бѣхъ крайно религиозни; войнитѣ и голѣмитѣ сгради на тѣхнитѣ царе бѣхъ толкова свѣтски, колкото и религиозни подвизи. При всичкия външенъ блѣсъкъ на тѣхната цивилизация, ассирийцитѣ сѣ си оставахъ полу-диваци. Всичката имъ култура бѣ заимствувана отъ Вавилонъ: у тѣхъ се разви само едно искусство-ваянството. Ассирия ни доказва още, че за основа на завоевателнитѣ държави служи всеобщото *робство*.

§ 45. **Ново-Халдейската държава.** Върху развалинитѣ на Нинивия се образувахъ двѣ нови държави, мидийската и вавилонската: Кнаксаръ си взема Ассирия и сѣверо-западнитѣ ѝ вассали до р. Халисъ; Набу-бал-уссуръ присъедини къмъ Вавилонъ Еламъ, Сирия и Ханаанъ. Послѣднитѣ сили на семититѣ се съсредоточихъ въ вавилонското царство, което наричатъ *Ново-Халдейско*. Вавилонъ, слѣдъ като се подчини на Ассирия, не прѣстанъ да показва признаци отъ животъ и си оставя центръ на семитската цивилизация. Слѣдъ като се отърва отъ своя угнетителъ, той достигна ново и по-широко процѣтѣване, макаръ че при послѣднитѣ Саргоновци два пѣти бѣ унищожаванъ съвсѣмъ зарадъ възстания. Вавилонъ отведнѣжъ станъ всемирна държава, благодарение на непрѣдпазливостта на Фараона Нехо (§ 18), който побърва да наслѣди ролята на Асси-

рия на изтокъ. Нехо разби юдейския царъ Иосия, покори Финикия и Сирия и достигна до *Кархемизиъ*; ала тукъ той бѣ разбитъ на глава отъ Набу-кудур-уссура, синъ на Набу-бал-уссура (604). «Отъ това врѣме (казва библията) египетскиятъ царъ вече не излиза отъ земята си на вѣнъ»: единствената велика държава на Изтокъ остана Вавилонъ. По-

Диктъ на Навуходоносора
съ явновиденъ надписъ.

бѣдоносниятъ *Набу-кудур-уссуръ* (библ. Навуходоносоръ) станъ герой на Халдеитѣ и се прослави навсѣгдѣ. Той разруши юдейското царство (§ 41) и прѣсели въ Вавилонъ много евреи: така се наченъ «70-годишното ва-

вилонско плѣнение». А когато слѣдъ 10 години (587), възстанъ поставениятъ въ Иерусалимъ, като вассаленъ царь, Зедекія, халдеетъ разрушихъ и храмътъ на Соломона; Зедекія бѣ ослѣпенъ и обкованъ отведенъ въ Вавилонъ, а мнозина отъ евреитъ избѣгахъ въ Египетъ заедно съ своя пророкъ Иеремія. Прѣслѣдвайки ги, халдеетъ завладѣхъ една часть отъ Делтата, а послѣ разрушихъ Тиръ (§ 41). Финикійскитъ колонии отъ страхъ признахъ тѣхното владичество: отъ това произхожда разказътъ, че самъ Навуходоносоръ е дохождалъ до Гибралтаръ.

§ 46. **Новий Вавилонъ.** Новитъ халдее се прославихъ така също и съ културата си. Тѣ можихъ да направятъ отъ Вавилонъ първи градъ въ свѣта, благодарение на усиленитъ трудове на плѣнниците, които бѣхъ докарани отъ Ханаанъ. Като се бояхъ отъ Мидия, халдеетъ построихъ на сѣверъ отъ Вавилонъ мръжа отъ *каналы*, ископахъ езеро за отвеждане на Евфратъ и знаменитийтъ новъ мостъ, който се разглобяваше нощъ. Вавилонъ завземаше вече тогава повече отъ 500 кв. км. Това пространство бѣ заобиколено съ трапъ и съ гигантска стѣна, дебела 6 метра, и която имаше сто бронзови врати. Същиятъ градъ се помѣщаваше вътрѣ въ втората стѣна и завземаше пространство ок. 290 кв. км. Той бѣ расположенъ по двата брѣга на Евфратъ, който така също бѣ обграденъ съ стѣни, що имахъ толкова бронзови врата колкото улици излизахъ на рѣката. Улицитъ бѣхъ прави; къщата имахъ три и четири етажа. Главното украшение на този источенъ градъ бѣ *дворецътъ*, който така също бѣ обграденъ съ голѣма стѣна; неговитъ развалини съставятъ сега главната могила. Ето какъ говори за тоя дворецъ самиятъ му строителъ въ единъ надписъ: «Азъ утвърдихъ основитъ върху тухли. Азъ положихъ тукъ първиятъ камъкъ. Азъ проникнахъ до равнището на водата, и тамъ, на дълбоко турихъ фундамента на двореца. Направихъ го отъ рудна смола и тухли. За дърводѣлска работа азъ употребихъ дебели кириши — сѣ кедрови дървета обковани съ желѣза; употребихъ азъ така също глечосани плочки съ надписи и картини; и краищата на вратитъ така също украсихъ съ глазурена работа. Азъ събрахъ тука много злато, сребро, метали, драгоценни камъни отъ всѣкакъвъ видъ и цѣна, съ една дума много скъпи нѣща, бесчислени съкровища. И турихъ азъ тука една храбра дружина, като опора на царската власть». Близко до двореца се издигахъ *висящитъ градини*, които бѣхъ построени отъ Навуходоносора, за да плѣнятъ погледитъ на съпругата

ности. Семитските народи вѣчно враждувахъ помежду си, и вътрѣ въ всѣхъ отъ тѣхъ ставахъ революции. Това особено се забѣлѣзва у евреитѣ, най-виднитѣ прѣдставители на семитизма. По тоя начинъ семититѣ сами се поглѣщахъ едни други, намѣсто да се организиратъ въ едно силно цѣло. Само Ассирія се стремѣше къмъ такава организация, ала искаше да достигне това чрѣзъ смъртъ и робство. Тя не организира, а погуби семититѣ: като разрушаваше тѣхнитѣ царства, като истѣщаваше народността имъ съ войни, тя *проправяше пътъ за владичеството на арийцитѣ*; съ това се обясняватъ бързитѣ завоевания на Кира, на този пѣргавъ прѣдставителъ на младото арийско племе. Измежду всички семити само ассирийцитѣ показвахъ войнствена енергия, като най-сѣверни жители на планински земи. Останалитѣ южни семити се отличавахъ съ *мирни* свойства. Съ изключение на евреитѣ, които се занимавахъ съ земледѣлие, тѣ показвахъ особена способностъ къмъ търговията и занаятитѣ: въ тоя смисълъ финикийцитѣ и вавилонянетѣ бѣхъ космополити, които съединявахъ цѣлия тогавашенъ свѣтъ, отъ Индия до Великобритания. Ала това зависѣше отъ тѣхното географическо положение. По духъ всичкитѣ семити бѣхъ изключителни, и крайно *консервативни*: тѣ нѣмахъ такава многостранна и гъвкава натура, съ каквата се отличаватъ арийцитѣ. Семититѣ упорито запазватъ дори физическия си типъ; тѣхнитѣ езици сж неподвижни, споредъ което и тѣ сж така малко; въ идеалната имъ култура има така сжщо малкъ напрѣдъкъ. Най-добри прѣдставители на семитизма сж евреитѣ, а особено тѣхнитѣ пророци, съ тѣхната национална изключителностъ, религиозна нетърпимостъ и краенъ консерватизмъ въ живота. Тѣхната история доказва, че такъвъ духъ довежда отъ една страна къмъ невѣжество и застои, а отъ друга — къмъ вътрѣшни вълнения и къмъ вражда съ чужденцитѣ, т. е. къмъ изгубване на независимостта.

в) Арийското племе.

§ 49. **Характеристика на арийцитѣ.** Подиръ хамититѣ и семититѣ въ историята се появява третиятъ клонъ отъ бялата раса — арийското племе (въвед. § 4). Споредъ библейското прѣдание то произхожда отъ *Афета* — име, което значи (по семитски) «распространение». И наистина, арийцитѣ сж най-распространеното бѣло племе. Никое друго отъ бѣлитѣ племена не се е прѣселявало така много, както то; никое племе не е умѣло толкова да се *приспособя-*

ва къмъ срѣдата и така многостранно да се развива. Тогава когато кушититѣ и семититѣ отчасти исчезнахъ, отчасти отколѣ се спрѣхъ въ развитието си, арийцитѣ създадохъ богата цивилизация, която не прѣстава да се усъвършава. Тази цивилизация се нарича *европейска*, тъй като Европа е населена токоречи псключително съ арийци, които се развихъ именно въ Европа, а не въ Азия. Тая цивилизация не само, че и до сега се развива, ала и не прѣстава да се разпространява по цѣлия свѣтъ; въ края на минжлия вѣкъ тя обемаше 150 мил. души, сега—около 500 мил. и то въ всичкитѣ части на свѣта. Арийцитѣ стождтъ по-високо отъ другитѣ бѣли племена, както по физическия си типъ, така и по дарбитѣ си. Тѣ сж брѣдѣти, иматъ съвсѣмъ свѣтълъ цвѣтъ на кожата и красива съразмѣрностъ на членовѣтъ. Тѣ се отличаватъ така сждо съ гѣв-кавъ умъ и *впечатлителностъ*: арийскитѣ езици сж се подвѣргали на много измѣнення, които се продължаватъ и прѣдъ нашитѣ очи; тѣ съставятъ най-многочисленото семейство. Освѣнъ това арийцитѣ сж енергични и издѣржливи; у тѣхъ пѣма крайноститѣ между дѣятелния и страдателния живогъ (активността и пасивността), които се срѣщатъ у другитѣ племена на истокъ.

§ 50. **Животътъ на най-старитѣ арийци.** Прадѣдитѣ на арийцитѣ се разселихъ отъ Памиръ (§ 2). Първоначално тѣ живѣяхъ въ *Ариана* (послѣшна Бактрия, сега Кабулъ), при изворитѣ на *Оксусъ* (Аму-Дария). Благодарение на езиковѣдѣнието тѣх-нийтъ животъ е познатъ тамъ за повече врѣме отъ 3000 г. пр. Хр. Въ Бактрия тѣ се нарекохъ *арии*, т. е. «благородни», за отличие отъ сѣвернитѣ си съсѣди—туранцитѣ, т. е. «бѣгающитѣ» (скитници). *Ариитѣ* водѣхъ полузаседнжлъ животъ. Богатството имъ се състо-ше отъ домашни животни, които токоречи всички имъ бѣхъ *вече* извѣстни. Тѣхнитѣ стада свободно се расхождахъ по роскошнитѣ долини, които бѣхъ прѣцѣлнени съ ливади, гори и лозя: споредъ прѣданията на перситѣ, тамъ, дѣто е сега пѣсѣчлива пустиня съ солени блатѣ, тогава било рай. Ала редомъ съ скотовѣдството а-рийцитѣ наченхъ да се занимаватъ съ землодѣлие: тѣ ядѣхъ «смлѣто» зърно (хлѣбъ), употребявахъ яремъ и талига. Ариитѣ об-работвахъ *бронзѣта*, правѣхъ отъ неж прѣстени обици, огърли-ци. Тѣ живѣяхъ въ кждѣ въ малки селца, плавахъ съ лодки, сражавахъ се съ стрѣли и копия. Семейството се тачеше високо, макаръ че още не бѣше исчезнжло многоженството; свадебенъ обредъ бѣше «обрѣчванието» (сѣединение на рѣцѣтъ); за зѣстра давахъ крава. Положението на *женѣта* бѣше почетно, и въ семейството

ваиситѣ (земледѣлцитѣ и търговцитѣ) отъ бедрата, а судритѣ (надничаритѣ и сиромаситѣ), отъ нозѣтъ му. Първитѣ три части се отличаватъ, че носѣтъ връвъ прѣзъ рамо (сега носѣтъ само браминитѣ), и че иматъ бѣла кожа, красиви черти и изящни манери: тѣ сѣ чисти арийци, а тъмнитѣ судри бѣхѣ смѣсица отъ арийци и туземци. За да се удържи народътъ въ покорностъ, браминитѣ съчинихѣ *законитѣ на Ману*, които ужъ били пратени на първия човѣкъ отъ самага господѣ. Споредъ тѣзи закони *раджата* е сѣщински деспотъ, «богъ въ човѣшки видъ». Всичката земя и човѣцитѣ сѣ негова собственостъ; той събира данѣкъ отъ всичко, дори отъ всѣка продажба и покупка; онзи сиромасъ, който нѣма какво да даде, работи на царѣ. Раджата трѣбва да бѣде строгъ до жестокостъ. Неговата политика се основава на егоизмъ и подозрителностъ. Главнитѣ му помощници сѣ полицията и «шпионитѣ, които той избира измежду бившитѣ крадци», както и лукавитѣ посланици. Той живѣе въ уединение, всрѣдъ нѣкоя гора, въ дворецъ, заобиколенъ съ стѣни и насипи, запазванъ отъ «малодушни хора». Ястиетата му готвѣтъ вѣрни любимци, ала пакъ ги пробова стражата; дори женитѣ се разглеждатъ, да ли нѣматъ скрито оръжие. Ала раджата е всесиленъ само по вънкашностъ: въ сѣщностъ той е играчка на браминитѣ. Той е длъженъ тѣмъ да раздава най-добритѣ длъжности, да дѣли съ тѣхъ приходитѣ си, да ги надарява съ съкровища; той не смѣе да направи нито една стѣпка безъ съвѣта на браминитѣ, които му сѣ впримчили животътъ въ религиозни правила и обреди; затова пъкъ браминитѣ проповѣдвахѣ на народа безгранична покорностъ на раджитѣ. Въ сѣщностъ индийската държава прѣдставя *теокрация въ форма на источенъ деспотизмъ*. Тя е съжзъ на олтарѣ съ прѣстола, цѣльта на който съжзъ е да държи народътъ въ робство и невѣжество, като освѣтява игото съ името на «божественния поредѣкъ». Браминитѣ сѣ сѣщински малки царѣ. Ражданието на брамина (казва Ману) е въплощаванье на справедливостта; макаръ браминътъ да има само 10 години, а кшатрийтъ 100, сѣ пакъ «първийтъ за втория е каквото бащата за сина си». Браминитѣ събиратъ данѣци и владѣѣтъ роби; богатствата се стичатъ при тѣхъ, «както кравитѣ на пасбище»; тѣ служѣтъ въ блѣскаво облѣкло, а конетѣ имъ ходѣтъ съ златенъ накитъ. Тѣ сѣ свободни отъ повинности; всички ги уважаватъ и ги хранѣтъ, говорѣтъ имъ «ви». Когато браминъ влѣзе въ къщата на нѣкого, домакинътъ го посрѣща, като си сложи рѣцѣтъ, съ низки поклони, и му подарява каквото се

хареса на брамина. На браминитѣ сж позволени всѣкакви приходни занятия ; ала тѣ прѣдпочитатъ праздно да прѣкарватъ врѣмето подѣ прикритието на привидна набожностъ : тѣ и сега дори постоянно се виждатъ по улицитѣ или на търговетѣ да се расхождатъ съ голѣма бамбукова прѣчка и съ малка чаша, която имъ служи за омиванье ; тѣ ходѣтъ отъ къща въ къща, събирайки милостиня. Обаче, високото положение налага на брамина тежки, накаръ и бесполезни за обществото, обязанности. Всичкитѣ негови движения, дори словата и мислитѣ му, се подчиняватъ на правила. Той вѣчно се моли и пѣе химни, като спира три пѣти дѣханието си на извѣстни думи. Всичката си младина, до 35 год., браминътъ изучава ведитѣ и обредитѣ ; а на старини се прѣдава на *аске-тизмъ* или самотречение. Тѣй като животътъ е «окови на духа», а тѣлото «тъмница на душата», трѣбва по-скоро да се разбиѣтъ тия окови, за да се слѣжтъ съ Брама. Прѣстарѣлиятъ браминъ си взема свещенитѣ огънь и се оттеглява въ гората, дѣто се храни съ плодове и съ прѣцѣдена вода : той се казва *муни*, «осамотѣтъ». Муни си налага нѣкакъвъ нелѣпъ, нѣ изнурителенъ оброкъ — по цѣли дни да се търкаля по земята, да стои на прѣститѣ си, да се върти, да клѣка, да се порѣзва съ брѣсначъ, да си стиска юмрукътъ до толкова, щото ногтѣтъ да прѣминѣтъ прѣзъ ржката му. Муни е честитъ, когато достигне да онѣмѣе. Тогава у него остава само мисълта за Брама, който е «по-тънъкъ отъ атома и по-блѣскавъ отъ златото». Съ Брама той се слива, когато тѣлото му се раскапе «като увѣхнало цвѣте». По-послѣ мунитѣ наченѣхъ да прибѣгватъ до самоубийство : особено лѣгахъ подѣ колелата на свещената колесница или подѣ нозѣтъ на слона, който ѣ възѣше.

§ 60. Угнетяванието на народа. Тримурти. На браминитѣ служехъ всички останѣли касты. Ала и кшатриитѣ живѣяхъ добръ : зарадъ тѣхъ работѣхъ селянетѣ, а тѣ се занимавахъ само съ ловъ и ппршества. Ванситѣ бѣхъ вече бесправни, па и много работѣхъ ; ала тѣ можахъ да забогатяватъ : тогава въ Индия се разви промишлеността ; нейнитѣ килими и копринени тъкани платове се славѣхъ на всѣкъдѣ. Положението на *судритѣ* бѣше тежко. Всѣки можеше да ги принуди да му работѣтъ и да имъ вземе имотътъ. Судрата си оставаше робъ дори когато господарътъ му го пушаше на свобода. Само за една груба дума, казана на брамина, отрѣзвахъ му езикътъ, наливахъ му въ устата и ушитѣ растопено масло или му втиквахъ нагорещено желѣзо ; той не

смѣше дори да изучава Вeditъ или законитъ на Ману. Още по-нещастни бѣхъ потомцитъ на чернитъ—*паритъ*, името на които станъ нарицателно дори въ Европа. Парията живѣе на полето; кога се приближава до жилища, длъженъ е да чука съ пръчки, за да бѣгатъ отъ него всички, като отъ прокаженъ. Парията се облича съ дрехитъ на умрѣли хора (той се занимава съ погребение) и на прѣстѣпницитъ, на които той обявява смъртнитъ присѣди. Храни се съ изгложгани кости, които му подхвърлятъ на земята, като казватъ: «на кучетата, парпитъ и вранитъ»! Отъ паритъ произхождатъ циганетъ. Тежко бѣше и положението на *жената*. Тя до старп години се намѣрваше подъ настойничеството на мъжа. На бащата се позволяваше дори да убива момчетата. Още 8-годишно момиче, дъщерята се извеждаше съ музика на търга за да се продаде на нѣкой момъкъ. Мъжътъ можеше да изгони жена си за една груба дума; за простѣпкъ мъжътъ плащаше глоба, а жената се наказваше. Вдовицата не можеше да се омѣжва, тѣй като «тя принадлежеше на мъжа си и подиръ смъртъта му». Отъ това произлиза обичайтъ да се изгарятъ вдовицитъ върху гроба на мъжетъ си. Въ Индия и до сега всѣка година се изгарятъ до 30 х. вдовици. Освѣнъ отъ каститъ, индиецътъ се угнетяваше и отъ *очистителнитъ обреди*, които се изисквахъ на всѣка стѣпка, както и отъ мисълта за адскитъ мъки и прѣселявания. Макаръ да се помоли! Ала нѣмаше кому да се моли: простиътъ индиецъ не разбираше Брама. Затова той си създаде свои собствени богове. *Вишну* станъ баща на живота и на всичко добро. Той ту стои въ въздуха върху златокрила птица, ту почива на свѣтлия Гангъ, редомъ съ своя любимецъ— лотосъ. Той толкова обича хората, че слиза на земята да имъ помага: Рама, Кришна, Будда сж негови *аватары*, т. е. «съшествия» или въплотявания; индийцитъ очакватъ сега десетата, послѣдня аватара. Редомъ съ Вишну се яви и мръснийтъ и лютъ богъ на кушититъ — *Сива*. Той е чудовище съ огромни зѣби, съ три очи, съ тризѣбецъ и мрѣжи въ рѣцѣтъ; той е окаченъ съ черепа, като богъ на смъртъта и разрушението. Неговитъ поклонници се прѣдавахъ ту на самоистезания, ту на оргии. Браминитъ побѣдихъ народнитъ божества съ това, че ги слѣхъ съ своя Брама. Тѣ обявихъ, че тия божества сж тритъ форми на едно и сжщото: Брама е създателъ на вселенната, Вишну е нейнъ пазителъ, а Сива — разрушителъ. Така се създаде индийската *тримурти* — троица.

§ 61. **Будда.** За спасението на измѣчения народъ се яви

великъ пророкъ. Около 600 г. въ една малка държавица при подножието на Хималайя се родилъ царски синъ съ голѣми дарби. Той бърже надминялъ въ науката своитѣ учители — браминитѣ, и още докато билъ дѣте, постоянно си размишлявалъ въ уединение. Оженили го рано и го заобиколили съ роскошъ; ала нищо не могло да развесели царския синъ, който страдаелъ, като виждалъ теглилата на народа. Едно слѣдъ друго той срѣщялъ единъ старецъ, единъ боленъ, погребение и единъ сѣтенъ сиромасъ — и тогава се рѣшилъ да остави тоя печаленъ свѣтъ, да стане мунѣ. Тайно побѣгналъ отъ баща си, отъ женитѣ и дѣцата си, облѣкълъ се въ дрипи и тръгналъ да търси най-ученитѣ брамини. Ала мъртвата наука на надменнитѣ жрѣци не се харесала на царския синъ, който горещо обичалъ чловѣчеството; не му помогналъ нито аскетизмътъ. Тогава тоя философъ се скрилъ въ гората, дѣто прѣкаралъ 2 години въ размишления подъ една смоковница. Тукъ той почувствувалъ въ себе си неземна сила и се призналъ самъ за *Будда*, т. е. «просветенъ». Отначало той се уплашилъ да «възстава противъ всичко въ свѣта»; ала по-насетнѣ «много му дожалѣло» за хората, та наченялъ да проповѣдва. Будда бѣше тогава 35 годишенъ. Цѣли 40 години ходи пророкътъ по долината на Гангъ въ видъ на сѣтенъ сиромасъ. Той говорѣше за «освобождение» на всѣкъждѣ, дѣто се събираше тѣла, говорѣше подъ открито небе, просто, на народенъ езикъ и съ притчи. Слѣдъ него вървѣхъ тѣли отъ ученици: жени, судри, парии, вайси — всичко, което бѣше потъпкано, съ жажда слушаше пророка. Наричахъ го «желанный»; казвахъ, че «самитѣ богове слизатъ отъ небето да погледатъ на него и да го послушатъ». На страната на Будда бѣхъ дори царетѣ и кшатриитѣ, които ненавиждахъ браминитѣ. Единъ министръ раздаде своето имущество на бѣднитѣ и построи домъ, въ който Будда проповѣдваше, кога бѣше врѣмето лошо. Отъ това се образувахъ *вигаритѣ*, въ които живѣяхъ «нищи», както сами себе си наричахъ буддийскитѣ мунѣ. Редомъ съ тѣхъ се появихъ и женски монастири, въ които първи монахини бѣхъ тритѣ жени на самия пророкъ. Бащата на Будда постоянно го викаше при себе си, като се боеше за неговия животъ, върху който много пѣти посѣгахъ браминитѣ; ала неговитѣ пратеници не се връщахъ, а оставахъ при пророка; най-послѣ, самъ старецътъ прие религията на своя синъ. А когато болниятъ Будда, като чувствуваше, че му се приближава смъртъта, накара да го занесатъ при неговата смоковница, слѣдъ него вървѣхъ безбройни тѣли расплаканъ народъ; осемъ градове воювали

помежду си, докато не раздѣлили останкитѣ му. Всички обичахъ Будда затова, че неговото учение се основаваше върху *любовта къмъ ближния*. «Мойтъ законъ — казваше той — е милостъ за всички; и тъй като всички хора сж равни, обичай ближниятъ си, като братъ»; жъртвувай се за него; бжди състрадателенъ къмъ всичко, дори къмъ животнитѣ, защото «свѣтътъ е напълненъ съ скръбъ», която трѣбва да се искорени. Затова трѣбва и самъ човѣкъ да бжде чистъ: потъпквай желанията си безъ да излизашъ отъ свѣта; бжди търпѣливъ и скроменъ; прощавай врагътъ си и се покай за грѣховетѣ си прѣдъ цѣлия народъ. Това е високо-нравственото учение на Будда, което унищожаваше каститѣ, па и самия Брами. По-низко стои догмата на Будда. Споредъ него нѣма божество, «навсѣкждѣ има празнина»; всичко е произлѣзло отъ нищожество и ще се прѣобърне пакъ въ нищо. Ний сме като «мѣхури въ блато»; животътъ е «свѣтовна скръбъ»; а слѣдъ смъртта ни очакватъ ужасни прѣселвания. За да избѣгнешъ поне задгробнитѣ страдания, трѣбва да се унищожишъ цѣлъ — не само тѣлото си, а и душата; трѣбва да дойдешъ до такова ледено равнодушие къмъ всичко, щото дори да не се съзнавашъ. Това може да се постигне, ако седишъ дълго врѣме, безъ да се мръднешъ, като гледашъ постоянно на края на носа си: тогава човѣкъ впада въ *нирвана* или «изгасване» на самага себе си.

§ 62. **Извращение на буддизма.** Будда не проповѣдваше толкова нирвана, колкото любовъ къмъ ближния. За неговото учение може да се сѣди по примѣра на царя *Асока* (ок. 250 пр. Хр.), чието име народътъ е окръжилъ съ легенди и чудеса. Асока, слѣдъ като въведе буддизмътъ като държавна религия, отмѣни смъртното наказание и построи много прибѣжища, не само за бѣдни хора, нъ и за хилави животни. Той насади по пѣтищата сѣнчести дървета, посѣ цѣлебни трѣви, ископа кладенци, направи бесѣдки и сѣдалища. Неговата жена се отличаваеше съ сжщо такава добрина и милосърдие. Ала сѣ отъ това врѣме се начеватъ *сборитѣ* на буддистското духовенство, на които събори се искриви учението на Будда. На пръвъ планъ се издигна догмата съ нелѣпи заимствувакия отъ браминитѣ. Будда станж божество, окръжено отъ цѣлъ щатъ дребни богове, между които Брами, Индра и Вишну. Появихъ се милиони милиони свѣтове, направени сжщо така, както нашия свѣтъ. На самия върхъ се намѣрва нирвана, а подъ неж 23 небета съ небесни Будди; още по-долѣ стои земята въ видъ на корабъ, за мачта на който служи една планина, що опира о небето. Тая планина така

сѣщо се раздѣля на катове или небета, на които седѣтъ земнитѣ Будди. На петото небе живѣе пророкѣтъ Будда, който дохожда на земята; той е окръженъ отъ милиони весели, засмѣни божчета. Подолѣ живѣятъ полу-богове или духове; а подъ земята се намѣрватъ 16 ката адове. Подиръ това въведохъ много *обреди* и церемонии. Намѣрихъ тѣлото на Будда, което раздѣлихъ на 84 х. части, и ги распратихъ по *нагодитѣ* (зиггурати съ кубета, т. е. мѣхюри). Появихъ се нелѣпи раскази за Будда; размножихъ се чудотворнитѣ зѣби и кости на пророка; въ Цейлонъ и до сега показватъ «слѣда» отъ Будда на една висока планина. Появихъ се и *статуи* на Будда съ скръстени рѣцѣ и подвити нозѣ. Измислихъ блѣскаво богослужение, пости, ходения по св. мѣста, църковна музика и *молитвени колела*, въ които въртѣхъ книжки съ молитви. Разви се и обширна иерархия: въ Тибетъ едната третина отъ *мѣжетѣ* сѣ *лами* («висши»), на чело на които стои *Далай-лама*, буддистскитѣ папа. Освѣнтѣ жрѣцитѣ има и множество мунисъ броеници, които даватъ оброкъ за «послушание, бѣдность и безбрачие» и които се раздѣлятъ на нѣколко разреда. Тия извращения поврѣдихъ на буддизма. Отначало той се распростираше съ небивала бързина, и като първа свѣтова религия, която не признаваше националности, проникнѣ въ други страни — въ задня Индия, на Малайскитѣ острови, въ Тибетъ, Монголия, Китай и Япония: въ наше врѣме повече отъ третинята на чловѣчеството сѣ буддисти. Обаче въ сама Индия токоречи нѣма буддизмъ: искоренихъ го искуснитѣ брамини, като се въсползувахъ отъ развалата на пророковата мисль. Тѣ внушихъ на народа, че буддиститѣ сѣ безбожници; а на раджитѣ, че тѣ сѣ бунтовници — та първитѣ вѣкове отъ нашата ера сѣ напълнени съ страшни гонения на буддиститѣ; тѣхъ ги избивахъ, а храмоветѣ имъ посвещавахъ на Брама. Извънъ Индия буддизмътъ не можѣ да поправи поклонитѣ си, защото се яви въ извратенъ видъ: не приехъ толкова неговото нравствено учение, колкото нелѣпитѣ му догми и обредността.

§ 63 **Културата и значението на индийцитѣ.** Извращенията лишихъ буддизмътъ и отъ културно значение. Богатата цивилизация на Индия е създаване на браминитѣ, а не на буддиститѣ. Особено забѣлѣжителни сѣ построенитѣ въ скали брамински храмове или *гротии*. Въ *Еллора* (сѣв. Деканъ) и на о-тъ *Салсетта* и *Елефанта* (при Бомбей) се намѣрватъ цѣли подземни градове, изсѣчени въ гранитъ. Тукъ има много храмове по на нѣколко етажа, галлерии, зали, басейни, стълби, мостове надъ канали, изсѣ-

чени въ скалитѣ. Сградитѣ се поддържатъ отъ цѣла гора къси, дебели и груби колонни. Всичко това е величаво и фантастично, ала лишено отъ вкусъ и отъ форми. Сжщо такава е и браминското *ваяние*. Статуитѣ имъ сж грамадни, ала безобразни, често съ много глави, ржцѣ и нозѣ; по нѣкога животински глави стърчатъ на човѣшко тѣло. Хубави сж само нѣжнитѣ и меки линии особено на женскитѣ фигури. Сжщитѣ черти се забѣлѣзватъ въ литературата, която е цѣла браминска: тя е величествена и нѣжна, ала чудовищна. Книжнината се разви отъ въвежданието на писменнитѣ знаци (ок. 800 г. пр. Хр.). Въ неѣ главно мѣсто завзема поезията—лириката (Ведитѣ), епосътъ (Маха-бхарата и Рамаяна) и драмата. Драмата произлѣзе отъ култа на Вишну, който се съпровождаше отъ пѣсни, музика и танцове (баядеркитѣ), и достигнѣ, наскоро сл. Хр., съвършенство въ лицето на *Калидаса*, който въспѣ Сакунтала. Не по-малко се разви *животинскитѣ епосѣ*, къмъ който се отнасятъ повечето отъ сжществующитѣ басни. Индийскитѣ *приказки* послужи-хѣ за основа на арабската «хилядо и една нощъ». Отъ наукитѣ у индийцитѣ особено процѣвтѣвахѣ *философията* и *лингвистиката*, които заимствувахѣ отъ тѣхъ гърцитѣ и арабетѣ: тѣ открихѣ коренитѣ на думитѣ и създадохѣ всичкитѣ философски системи, извѣстни на стария свѣтъ. Въ *математиката* на индийцитѣ принадлежи откритието на «арабскитѣ» цифри, и основанията на алгебрата и геометрията. Славѣхѣ се тѣй сжщо индийскитѣ *лѣкаре*, които наченѣхѣ да даватъ отъ вѣтрѣ метали (живакъ и арсеникъ) и измислихѣ хирургията. Индийцитѣ ни въвеждатъ въ арийския свѣтъ съ неговитѣ разностранни и широки дарби. Както вавилонянетѣ бѣхѣ космополити въ материалната култура, така и индийцитѣ бѣхѣ космополити на идеализма. Тѣхната богата фантазия се стремѣше да обземе цѣлитѣ свѣтъ, да рѣши най-общитѣ, философски въпроси; а Будда създаде първата свѣтова религия, основана върху любовата не само къмъ своя избранъ народъ, а къмъ цѣлото човѣчество. Ала индийцитѣ сж слаби и млади арийци. Тѣ не отидохѣ по-далече отъ теокрацията и деспотизма, отъ нирваната и отъ многоглавитѣ статуи. Въ Европа арийцитѣ оставихѣ всичко това свое-врѣменно и отидохѣ по-нататѣкъ. Причината за такава разлика се заключава въ природата на земитѣ. Роскошната, упоявающа природа на Индия разслабяваше тамкашния ариецъ, причиняваше му дрѣмка дори до самозабравяне и блѣнуване: той се отличавааше главно съ фантастичностъ до чудовищностъ и съ чувствителностъ до галенѣе. Зарадъ *крайния идеализмъ* индиецѣтъ забрави реалностъ-

та, дѣйствителния свѣтъ. Той населяваше вселенната съ хиляди милиони божества и скитници — души, а пъкъ на забравената отъ него земя се въдвори истински адъ. Индийцитѣ иматъ много книги религиозни и съ приказки, ала нѣматъ ни едно историческо съчинение. Цѣлата история на Индия е нѣкаква си фантастична и печална приказка. Ала тя е озарена съ прѣкрасния образъ на пророка на всеобщата любовъ: благодарение нему се усѣща, че ако и да сме на истокъ, ала се пакъ сме у арийци.

§ 64. **Природата на Иранъ.** Най-ближнитѣ родственици на индийцитѣ, иранцитѣ, се расселихъ по Иранъ (§ 53), споредъ както имъ позволяваше природата на тая страна. Вътрѣ въ огромното плоскогорие, което се простира отъ Каспийско море до устието на Индъ (§ 20), тукъ-тамъ се срѣщатъ бездомни скиталци, които пасятъ пусталитѣ си стада по оазиситѣ: тукъ се простира печална пустиня, състояща се отъ пѣсъкъ и солени блата, между които се губи голѣмото блато Хамунъ, що приема водитѣ на единствената рѣка *Хилмендъ*. Ала тази пустиня е заобиколена съ планински вериги, които се понижаватъ на плодородни терраси, по които сж живѣли най-старитѣ населенія. Южнитѣ терраси *Кармания* и *Гедровия* (сега Белуджистанъ), завземахъ кушити, сѣверо-источнитѣ *Арахозия*, *Ариана*, *Бактриана* и *Маргиана* (сега Авганистанъ, *Бабулъ* и *Мервъ*) — арийци, по-горѣ отъ които, въ *Согдиана* (сега Бухара и Хива), се скитахъ туранци, които завземахъ тѣй сжщо *Партия* (сега Хорасанъ). За историята сж най-важни сѣверо-западнитѣ терраси, които се допиратъ до Ассирия и Вавилонъ: тамъ и до сега се съсрѣдоточава животътъ на главния измежду народитѣ на прѣдня Азия, на перситѣ. Тия терраси се образуватъ отъ два гребена — на сѣверъ *Елбурсъ*, на западъ *Загръ*. *Елбурсъ* се извива по южния брѣгъ на Каспийско море и се простира на истокъ къмъ *Хиндукушъ*, на з. къмъ р. *Араксъ* и *Киръ* (*Куръ*), образувайки *Хиркания* (*Мазандеранъ* и *Астрабадъ*), отъ кждѣто води само единъ проходъ въ Иранъ — опаснитѣ *Каспийски Врата*. Върхътъ на *Елбурсъ* *Демавендъ* (до 6000 м.) е по-високъ отъ всичкитѣ планини въ Прѣдня Азия (*Араратъ* има до 5000 м., *Елбурсъ* до 5600 м.). *Загръ* не е така високъ; ала се простира отъ с. къмъ ю. въ петъ паралелни вериги, които образуватъ множество весели долини, що се пожатъ отъ втичащитѣ се въ *Тигръ* планински потоци. Сѣверната частъ отъ тѣзи долини, що допира до Ассирия (*Курди-станъ*) заедно съ терраситѣ на *Елбурсъ* съставляше *Мидия*. Въ нея се намѣрвахъ сочни ливади, гжсти гори, фруктови градини, пла-

нински рѣчици, нефтяни извори. Въ планинитѣ се добиваше мѣдъ, желѣзо, мраморъ (при Таврисъ) и скъпоцѣнни камъни, а особено лаписъ-лазури. Тамъ се вѣдѣхъ, сега токоречи измрѣли, левове, тигри и леопарди, а въ долинитѣ изобилувахъ домашни животни, въ това число прѣкрасний конь. Тукъ има разсѣяни така сѣщо много развалини — цѣли лабиринти отъ гроти и многоетажни пещери. Между тѣхъ се издига планината *Бегистунъ*, която се слави съ огромния си надписъ, начертанъ съ клинове на непристъпната скала. Тя се намѣрва не далече отъ *Хамаданъ* — градъ при развалинитѣ на *Екбатана* — столица на стара Мидия. На югъ отъ Мидия се спущаше къмъ морето покрай Вавилония, равнината *Еламъ* или Сузиана (§ 21). Въ Еламъ дълго врѣме живѣхъ туранци, които имахъ силна държава (§ 23); тѣ бѣхъ принудени да се покорѣтъ на арийцитѣ отъ съсѣдна Персида. *Персида* (Фарсистанъ) се простираше покрай Персийския заливъ, между Еламъ и Кармания. Тя е много хубава страна, особено вътрѣшнитѣ ѝ части, дѣто долинитѣ ѝ и сега се наричатъ «цвѣтници на Иранъ, страна на виното и на славеитѣ». Въ планинитѣ лежатъ величественитѣ развалини на персийската столица *Персеполисъ*: грамаденъ музей напълненъ съ мраморни стълби, статуи, гроти, колонни. На ю-и. отъ тоя градъ се намѣрватъ остатѣцитѣ на друга по-стара персийска столица, *Пасаргадъ*, въ която, въ единъ прѣлестенъ паркъ, се издига красивата гробница на Кира.

§ 65. **Мидийското царство.** Мидия игра роля въ историята по-рано отъ Персида. Мидийскитѣ арийци заимствувахъ много работи отъ туранцитѣ (§ 53), съ които тѣ водѣхъ тежка борба, възпѣта въ раскази, които прославятъ особено геройтъ *Густемъ* (§ 51). Ала тѣ нѣмахъ държавна уредба дори и ок. 1000 г., когато се начева достовѣрната история на Мидия, благодарение на ассирийскитѣ надписи. Тѣ живѣяхъ тогава раздѣлени на родове, както и сега живѣятъ кюрдитѣ. Кюрдитѣ се дѣлятъ на голѣми родове, които по нѣкога искарватъ до 1000 войника: тѣ така сѣ привързани къмъ своитѣ бегове (родоначалници), че по нѣкога се убиватъ сами върху тѣхнитѣ гробове. У мидийцитѣ само тукъ-тамъ нѣкои родове се съединявахъ въ общини, управлявани отъ малки князѣ, властта на които бѣше ограничена отъ събранието на роднинитѣ. Князетѣ постоянно се борѣхъ помежду си: затова *ассирийцитѣ покорихъ мидийцитѣ*, ок. 800 г. (§ 34). Нъ ассирийското иго принуди мидийцитѣ да се сплѣтътъ за защита. У тѣхъ се появи силна държава, въ деспотична форма, която тѣ за-

ниствувахъ отъ ассирийцитѣ. Столица на това царство бѣше *Екбатана*. Тя приличаше на огроменъ зиггуратъ: бѣше заобиколена съ седемъ стѣни (въ честь на седемьтъ планети), зѣбцитѣ на които се издигахъ единъ редъ надъ други, образувайки по тоя начинъ седемъ пояса исписани съ разни бои и украсени съ сребърни и златни листчета. По прижѣра на Ассирия мидийскитѣ царѣ се увлѣкохъ отъ завоевания: тѣ бърже завладѣхъ токоречп цѣлийтъ Иранъ до Согдана и Персида, и вече бѣхъ наченѣли да нападатъ на Ассирия, ала безуспѣшно. Мидийскитѣ арийци имахъ нужда отъ прѣсни сили, които имъ и докара отъ Бактрия *Киаксаръ*. Въ врѣме на този царъ, който унищожи Ассирия (§ 44), Мидия достигнѣ кратковрѣменно процвѣтѣвание. Границитѣ ѝ достигнѣхъ на з. до р. *Халисъ* (сега Бѣзѣлъ-Ирмакъ); тя покори и Армения.

§ 66. **Армения и Лидия.** Историята на Армения станѣ поясна като се сравнихъ извѣстията на арменския историкъ *Моисей Хоренски* (5 в. сл. Хр.) съ клинообразнитѣ надписи. Тая страна дълго врѣме се считаше рай по своето плодородие и хубостъ. Важно е и нейното значение: затова всичкитѣ источни държави сѣ старали да ѝ завладѣхъ. Споредъ прѣданията, въ Армения най-напрѣдъ живѣли татуировани туземци; тѣ били унищожени отъ едни арийци, потомци на които сѣ се запазили въ лицето на *грузинитѣ*. Още по-късно, ок. 700 г., дойдохъ арменцитѣ, които бѣхъ близки на фригийцитѣ; тѣ завоювахъ грузинитѣ и се нарекохъ *Хайки* («господа»). Всичкитѣ тия народи се распадахъ на много родове, раздѣлени помежду си съ планински клисури; споредъ това тѣ леко можахъ да се побѣждаватъ. Отначало тѣхъ ги владѣяхъ старитѣ Халдее, а послѣ египтянетѣ и ассирийцитѣ. Цѣлата цивилизация на стара Армения е ассирийска, безъ да се изключаватъ религията и писмото; дори въ прѣданията на арменцитѣ е проникнѣла Семирамида, като строителка на една крѣпостъ при езерото *Ванъ*, дѣто се намѣрватъ много клинообразни надписи. Ала арменцитѣ мечтаяхъ за независимостъ, та помогнѣхъ на мидийцитѣ да разрушѣтъ Нинивия. Киаксаръ имъ заплати съ това, че имъ завоюва царството и тури за свой вассалъ *Тиграна I*, когото арменцитѣ считатъ за народенъ герой, за идеалъ отъ умъ, справедливостъ и патриотизмъ. Като завладѣ Армения, Киаксаръ се сблѣска съ *Лидия*. Историята на тази страна е окръжена съ много прѣдания отъ мѣстно, гръцко и ассирийско потекло. Пелазгитѣ (§ 51), що живѣяхъ тука, основахъ голѣма държава съ столица *Сарди* прѣди по-

вече отъ 1500 г. пр. Хр. Първоначалната ѝ история се състои само отъ приказки. Достовѣрно е само, че въ 7-я в. скититѣ разрушили Сарди; ала слѣдъ това, Лидия начева да процъвтѣва. Царь *Алиатъ* завоюва нѣкои гръцки колонии покрай брѣговетѣ на Егейско море и значителна часть отъ Мала Азия. Ала при Халисъ той се срѣщнахъ съ Киаксара. Силитѣ на двѣтѣ нови источни държави се оказахъ равни: подиръ многогодишна война се заключи миръ, споредъ който Халисъ станъ граница на Лидия и Мидия (ок. 600 г.).

§ 67. **Падание на Мидия. Киръ.** Съ смъртта на Киаксара се свърши процъвтѣването на Мидия. Неговиятъ синъ Азидагакъ (гръц. *Астиагъ*) бѣше бездаренъ и жестокъ деспотъ, който се прѣдаваше на наслаждения въ своя харемъ. Народътъ не можеше да го търпи, и прѣдателството се бѣ загнило въ двореца му въ лицето на оскърбения отъ него любимецъ Харпагъ. Въ сѣщото врѣме и арменцитѣ се приготвяхъ да възстанжтъ, като се научихъ, че подозрителниятъ Астиагъ намислилъ да убие тѣхниятъ любимецъ Тиграна. Лидийцитѣ и халдеетѣ, като чувствувахъ силитѣ си, така сѣщо се готвѣхъ да нападнжтъ на Мидия, а Астиагъ нѣмаше синове. По прѣдание той ималъ само единъ внукъ, *Киръ* (на надписитѣ *Курушъ*) — отъ дъщеря му, която бѣше омѣжена за вассалния царь на Персида *Камбизъ I* (на надписитѣ *Камбузий*). Той се възпитаваше въ Екбатана, като заложникъ. Киръ намрази мидийскитѣ дворѣ, като чедо на неразвалени планинци: красивитѣ, стройни, горди и благородни перси запазвахъ чисти арийскитѣ черти, маздеизмътъ и първобитната простота на нравитѣ. Споредъ Херодота, «персийскитѣ младежи се обучаватъ отъ 5 до 20 години на три нѣща — да ѣднжтъ, да стрѣлжтъ съ лжкъ и да говоржтъ истината». Перситѣ обичахъ царетѣ си, които произхождахъ отъ *Ахеменса* («дружелюбенъ»), що ги бѣше довелъ отъ Арияна: тия царѣ не бѣхъ деспоти, тѣ се избирахъ и постѣпвахъ съобразно съ съвѣта на «бѣлитѣ бради» (родови старѣйшини). А още повече обичахъ перситѣ даровитийтъ младъ синъ на своя царь. Когато Киръ се спогоди съ Харпага, и прѣдложи на перситѣ да се отървжтъ отъ владичеството на мидийцитѣ, тѣ се подигнахъ като единъ човѣкъ; въ сѣщото врѣме Тигранъ имъ прѣдложи помощта си; а пѣкъ войскитѣ на Астиага се прѣдадохъ на Кира. Около 560 г. персийската държава замѣсти мидийската. Слѣдъ това Киръ въ съжзъ съ Тиграна покори *Албания* (Дагестанъ) и *Иберия* съ *Колхида*, та се втурнахъ върху Мала Азия.

§ 68. **Мала Азия.** Мала Азия прилича на иранското плоскогорие; тя е платó, образувано отъ клонове на Кавказъ и Тавръ. Сѣвернитѣ терраси отначало служихъ за спиранье на отивающитѣ къмъ Европа арийци, и за плячка на киммерийцитѣ (§ 73), които дохождахъ насамъ прѣзъ Кавказъ; послѣ тука се образувахъ пелазгически народности *витинийци*, *пафлагонийци* и *понтийци*. Най-важни бѣхъ западнитѣ терраси. Въ тѣхъ имаше изобилно житни растения, грозде, мраморъ, метали, златоносни рѣчици и хубави пристанища, прѣдъ които се испрѣчваха такива плодородни и сгодни острови, като *Лесбосъ*, *Хиосъ*, *Самосъ*, *Косъ*, *Родосъ*. Тука, на сѣверния жгълъ, въ *Мизия*, се намѣрваше най-старото царство на пелазгическитѣ *дарданци* или *троянци*. Тамъ се намѣрватъ сега много паметници; Шлиманъ неотколѣ откри на мѣстото на *Троя* развалинитѣ на три най-стари заселища, отчасти отъ каменния, отчасти отъ бронзовия вѣкъ. На югъ отъ Мизия се заселихъ по-сетнѣ (повече отъ 1000 пр. Хр.) гръци, които нарекохъ тия мѣста, споредъ имената на тритѣ гръцки племена, *Еолия*, *Иония* и *Дориди* (§. 80). Южнитѣ терраси не сж привлѣкателни, тѣ сж сбутани близо до брѣга и се свършватъ съ стръмнини, по които падатъ на водопади планински рѣчици, като задрѣстеватъ пристанищата съ цѣли скали. Това сж истински свѣрталища на разбойници, каквито дѣйствително бѣхъ *карийцитѣ* и *киликійцитѣ*, които скривахъ плѣнницитѣ и нагабенитѣ съкровища въ непристъпнитѣ си клисури. Само *ликийцитѣ*, между които живѣяхъ много финикийци и гръци, се отличавахъ съ значителна градска култура; тѣ имахъ дори свои монети. Ликия е покрита съ развалини, въ които скулптурата е гръцка, а архитектурата туземна; на първъ редъ стоѣтъ гробницитѣ, които сж изсѣчени повечето въ скали, нѣ съ форма на дървени постройки. Най-важни сж развалинитѣ на ликийската столица *Ксанта*, въ която се намѣрва хубавиѣтъ *монументъ на Харпийтѣ* или на гѣниѣтъ на смъртъта, що се изображавахъ въ видъ на птици съ глава и трупъ на жена, която кърми младенческа душа. Срѣдната частъ на Мала Азия, *Лидия* и *Карпадокия*, не сж така гостоприемни, както сж терраситѣ: тукъ има много пустинни мѣста, както и въ вжтрѣшната частъ на Иранъ. Въ Мала Азия най-напрѣдъ живѣяхъ туранци и кушити — първитѣ вжтрѣ, въ планинитѣ, вторитѣ по брѣговетѣ. Тѣхъ замѣстихъ въ Киликия семити, а въ останжалата частъ отъ полуострова — арийци, които въ скоро врѣме се научихъ отъ сидонцитѣ на морското искусство, изблѣскахъ ги отъ Е-

гейско и Черно море и наченяхъ да нападатъ на Египетъ. Най-старото срѣдоточие на арийцитѣ бѣше *Фригия*, която се славѣше съ плодородие и съ хубостта на природата си. Фригийското царство едва ли не е по-старо отъ дарданското, и то най-много се издигна слѣдъ паданieto на Троя. Паметта за богатството на това царство се е отразила въ прѣданието за царя *Мидаса*, който прѣобръщаше въ злато всичко, до което се допирало. Нийдѣ другадѣ въ Мала Азия, освѣнъ въ Мизия и Ликия, не сж останали толкова остатъци отъ най-старото искусство—готи, колонни, твърдини, гробове съ саркофази изсѣчени въ скалитѣ; срѣщатъ се и надписи съ барелиефи. На фригийската «велика майка на боговетѣ», *Ки-бела*, се покланяхъ вѣнъ отъ прѣдѣлитѣ на Фригия. Фригийцитѣ се намѣрвахъ въ тѣсни сношения съ гръцитѣ; тѣхниятъ езикъ е твърдѣ близкъ до гръцкия; по прѣдание, династията на *пелопидитѣ*, отъ която произлиза името на Пелопонесъ, била отъ фригийско потекло (§ 78); въ Гръция единъ родъ музика се наричаше «фригийска». Редомъ съ Фригия рано се прослави друго арийско царство—*лидийското*. При Алиатова синъ (§ 66) *Крезъ* то вече се стремѣше да стане първа държава на Истокъ. Крезъ завладѣ цѣла Мала Азия до р. Халисъ и завзе най-богатитѣ градове на Иония *Милетъ* и *Ефесъ*, тѣй като гръцитѣ не послушахъ съвѣтътъ на своя философъ *Талеса* да съставятъ съюзъ. Благодарение на тѣзи завоевания, както и на златото, съ което изобилувахъ рѣкитѣ и планинитѣ на Лидия, името на Креза станъ нарицателно име на богатъ човѣкъ. Сарди станъ роскошенъ градъ, въ него се развихъ занаятитѣ и търговията; тогава имаше вече лидийски монети и се славѣхъ лидийскитѣ килими, съ каквито и въ наше врѣме се слави Смирна. Като се уплаши отъ перситѣ, суетвѣрнийтъ и разгаленийтъ отъ богатство Крезъ наченъ да праща скъпи подаръци въ гръцкитѣ храмове и състави съюзъ съ *Лакедемонъ* (§ 77), *Египетъ* и *Вавилонъ*. Ала той не дочака съюзницитѣ, тѣй като истълкува въ своя полза отговорътъ на гръцкия оракулъ: «ти ще съсипишъ едно голѣмо царство». Киръ го разби и разруши Сарди (554). Паданieto на Лидия направи силно впечатление: нито боговетѣ, нито богатството, нито словутото щастие—нищо не можеше да помогне въ борбата съ новия, непобѣдимъ народъ. Цѣла Мала Азия и дори съсѣднитѣ острови (освѣнъ *Самосъ*) се покорихъ на перситѣ. Обаче много гръци така скъпо цѣнѣхъ свободата си, че, едни отъ тѣхъ си изгаряхъ градоветѣ, а други се изселявахъ; така напр., *фокейцитѣ* качихъ на корабъ

семеиствата си и статуетките на боговете, па отплавах далечо на западъ, дѣто основахъ *Массилия* (Марсели, § 99).

§ 69. Смъртта на Кира На Кира оставаше само да покори халдеите, за да стане повелител на цѣла Прѣдня Азия. Ала Вавилонъ владѣеше юго-западна Азия, па бѣше столица и първа крѣпостъ на цѣлия Истокъ. Отъ три страни Вавилонъ бѣше запазенъ съ вода, а отъ къмъ сѣверъ, въ най-тѣсното мѣсто между Тигръ и Евфратъ, се простираше гигантска стѣна, остатѣцитѣ на която се наричатъ сега «Нимрудовъ окопъ». Киръ трѣбваше да събере сили и да си осигори источните владѣния на Мидия. 15 години прѣкара той въ тежки походи по Иранъ, та завоюва много градове, между които *Киресхата* («крайний Киръ») на р. Яксартъ (сег. Ходжентъ). Сега (538), когато «копчето на персиѣта» достигаше отъ Индъ до Егейско море, Киръ съ единъ смѣлъ ударъ разруши Вавилонъ (§ 47), съ паданieto на който се подчинихъ на персикъ Месопотамия, Сирия, Палестина и Финикия. Цѣла Прѣдня Азия бѣше въ рацѣтъ на новия завоевателъ; само заклетитѣ врагове на мидеицима, степните тураци, тревожахъ неговата държава. Най-силни измежду тѣхъ бѣхъ *массагетитѣ*, които живѣяхъ на Оксъ и които се управлявахъ отъ царицата Томира. Тѣ се покланяхъ на Земята и на Слънцето, на което принасяхъ жъртви — коне; копията и сатъритѣ имъ бѣхъ отъ мѣдъ, поводитѣ и юздитѣ златни; тѣ ядѣхъ овни и дивни плодове и трѣви; дѣртитѣ жени обѣсвахъ; старцитѣ изяждахъ, а черепитѣ имъ пазѣхъ като светиня. Массагетитѣ бѣхъ храбри вѣдаци и първи стрѣлци въ свѣта. Киръ отиде срѣщу тѣхъ (529) и повече не се завърна. Казватъ, че билъ разбитъ отъ Томира и умрѣлъ отъ рана. Останкиитѣ на Кира бѣхъ погребени въ Пасаргада. Тамъ се издига сега малкъ зиггуратъ, върху който е построена една проста стая отъ бѣлъ мраморъ, дѣто лежи саркофагътъ, а до него оржвето и сѣжцовѣтъ на Кира, а пѣкъ стѣнитѣ сѣ били обковани съ вавилонски килими. Този изященъ паметникъ — гръцко издѣлне — се счита отъ турците за светиня, за «гробница на Соломоновата майка». Около

Гробницата на Кира.

него има нѣколко колони; на едната е изобразенъ крилатъ царь, по ассирийски, ала съ египетски накитъ на главата; надъ него има надписъ съ клинове: «това съмъ азъ, царь Курушъ, ахеменидъ». Простотата на паметника съответствува на Кирова характеръ. Отличенъ пълководецъ, Киръ избѣгваше кръвопролитията, дѣто можеше да се мине безъ битки. Той се отнасяше милостиво съ покоренитѣ народи, ласкаеше ги, не посѣгаше на обичаитѣ имъ и дори на напрѣшното имъ управление. Киръ освободи евреетѣ отъ плѣнъ, назначи Набунагида за управителъ на една провинция, а Креза направи свой другарь. Той живѣеше просто, влизаше между подданицитѣ си, прѣпълняваше рѣчътъ си съ народни шегѣ. При него се намѣрвахъ седежъ съвѣтници и независими съдии. Перситѣ обичахъ царятъ си, като «баща», и въ прѣданията си, които се разпръсняхъ по цѣла Азия и дори Европа, тѣ го прѣдставяхъ за образецъ отъ хуманность, правдивость и хубость. Ала Киръ нищо не направи за вътрѣшното управление; и къмъ края на живота си той наченъ да се увлича отъ азиатската блѣскавость и отъ високомѣрието на ассирийскитѣ деспоти.

§ 70. **Камбизъ II и самозванецътъ.** Деспотизмътъ напълно се разви при Кирова синъ *Камбизъ II*. Съ помощта на

Бегистунскійтъ надписъ. Дарий тѣпче подъ ногитѣ си Гаумата, а отирѣдъ му стоѣтъ вожди на възстанието.

единъ магъ той умъртви брата си *Бардя*, и уби въ яростенъ принадлежъкъ сестра си, слѣдъ като ѝ направи своя жена. Слѣдъ това Камбизъ покори Египетъ и намисли да завладѣе цѣла Африка. Ала финикийцитѣ се отказахъ да дадѣтъ своята флота за унищожението на Картагенъ; испратения къмъ оазиса на Аммон отредъ бѣ засипанъ съ пѣсѣкъ; самъ Камбизъ безъ малко щѣше да погине въ Етиопия, дѣто неговитѣ войници отъ гладъ бѣхъ принудени да се ядѣтъ единъ други. Когато се върна въ Мемфисъ, тукъ празнувахъ, тъй като бѣхъ намѣрили новъ Хапи (§ 15). Деспотътъ си въобрази, че народътъ се радва на неговитѣ несполуки, та станъ свирѣлъ. Той съ собствената си ръка умъртви Хапи, исхвърляше мумиитѣ отъ гробницитѣ, наказва знатни египтяни и дори перси. Ала въ това врѣме дойдѣ извѣстие, че въ Персія се е възцарилъ единъ самозванецъ—магътъ *Гаумата*, който много приличаше на убития Бардя. Камбизъ се уби, ала и Гаумата царува само половинъ година. Измамата се откри и персийскитѣ велможи, отъ рода на ахеменидитѣ, убихъ самозванецътъ. Единъ отъ тѣхъ, *Дарий I*, станъ персийски царъ. Обаче провинциитѣ не искахъ да го признаватъ, та първитѣ седемъ години той употреби за усмирение на възстанията. Това врѣме е описано отъ самаго Дария въ дългия надписъ на планината *Бегистунъ* (§ 66). Подиръ това Дарий се завзе съ държавни прѣобразованія.

§ 71. **Държавната система на Дария I.** Прѣди Дария I на Истокъ имаше само царе, личности, ала нѣмаше правителствена система: той прѣвъ въведе държавна уредба, която закрѣпи *источниятъ деспотизмъ* и въ главни черти дѣйствува и до сега въ Азия. Дарий остави на провинциитѣ всичкитѣ имъ мѣстни особености, дори и законитѣ; нѣ ги подчини на строга *централизация* и на *чиновничество*. Върховната властъ се съсредоточи въ царя; само нарѣдко поканваше той, когото искаше, при себе си на съвѣтъ; ала съвѣтникътъ отговаряше съ главата си за своето мнѣние, та затова говорѣше само онова, що бѣ угодно на царя. Царътъ станъ божество, което стоеше затворено въ двореца заедно съ женитѣ и любимцитѣ си. При него можеше да се дойде само прѣвъ цѣлъ редъ сановници, които се наричахъ «царски уши и очи»: тосъ, който достигаше до царя безъ докладъ, убивахъ го на мѣстото. Ассирийската блѣскавость възкрѣснъ при двора, който живѣеше зимъ въ Суза, а лѣтъ—въ прохладната Екбатана. Дворцитѣ бѣхъ украсени съ злато, слонова кость и рѣдѣкъ мебелъ: по цѣлия истокъ се славѣше една придворна играчка—златна лоза съ

гроздове отъ скъпоцѣнни камъни. Въ зимницитѣ лежахъ слитини отъ злато и сребро, отъ които сѣчехъ груби *дарити* (дребна монета). Царьтъ бѣше заобиколенъ съ много придворни чиновове — тѣлохранители, евнуси, вратари, министри, посланици, жръци, медици (гръци и египтяне), носители на омбрелата, на вѣтрилото, на парфюми, на кърпи. Въ двореца всѣки день се хранѣхъ 15 х. души — свита, на чело на която стояхъ царевитѣ «сѣтрапезници» — сѣ знатни персийци. Царьтъ рѣдко се показваше на народа, и то само при тържествени церемонии: той носѣше дълга пурпурна мантия, жълти башмаки, висока тиара съ диадема (бѣла прѣврѣзка), златенъ поясъ, скъпи обесци и оѣърлици; ножницата на меча и на китѣтъ на коня му бѣхъ окичени съ скъпоцѣнни камъни. Въ правата си рѣка той държеше жезлъ (скиптръ), а въ лѣвата — цвѣтъ. Той слазаше отъ коня, като стѣпваше на малко златно столче и на скъпи килими, безъ да допира никакъ до земята. Подиръ него возяхъ навсѣкждѣ огромниятъ му харемъ, кухнята му и вода отъ Хоаспъ. При двора имаше училище, дѣто се въспитавахъ чиновници за 20 *сатрапии* (намѣстничества), на които Дарий раздѣли държавата си. Царьтъ си избираше сатрапи отъ всѣко звание и ги назначаваше безсрочно. Главната задача на сатрапа бѣше да държи провинциитѣ въ покорность и да събира данѣцитѣ. При Дария се уреди *финансова система*, т. е. всѣка провинция (съ изключеніе на Персида, която бѣше освободена отъ данѣци) плащаше опрѣдѣленъ данѣкъ съобразно съ богатството си. Съкровището събираше повече отъ 400 мил. л. на година. Сатрапитѣ подражавахъ на царя въ живота си, ала военната власть не бѣ въ тѣхни рѣцѣ; за да имъ се създадѣтъ съперници, военната власть се повѣряваше на особенъ генералъ. Обаче и двѣтъ тия власти се надзиравахъ отъ една третя — отъ царския писецъ и неговата канцелария. Освѣнъ това ненадѣйно налиташе «царското око» — ревизоръ, придруженъ отъ силенъ отредъ: достатъчно бѣше ревизорѣтъ да пошѣпне нѣщо на своя повѣлителъ, и малкиятъ царъ сатрапъ се распѣваше безъ сѣдъ. Писцитѣ постоянно се сношавахъ съ придворната канцелария; за тази цѣль Дарий *основа пощата*: постоянни конници ѣздяхъ отъ една станция до друга. Пошитѣ служяхъ *само за правителството*, а не и за обществото. Дарий строеше дори водни пѣтища: той довѣрши каналѣтъ между Нилъ и Червено море и застави гръцитѣ да изслѣдватъ брѣговетѣ отъ Суезъ до Индъ. Характерѣтъ на Дариевата система се вижда отъ *наказанията*. Прѣстѣпницитѣ се распѣвахъ, одушавахъ, натѣквахъ на колъ, заравяхъ живи въ

мения до главата, която размачквахъ съ камъни; прѣстѣжниците разрѣзвахъ съ пила, нагаряхъ ги, одирахъ имъ кожата, отравяхъ съ волска кръвъ, ослѣпявахъ, по всѣкой начинъ осакатявахъ. Освѣнъ това, народитѣ бѣхъ отегчени съ непосилни данъци тѣ издържахъ не само огромна войска и скъпъ дворъ, ала така също и сатрапитѣ, които не получавахъ заплата. Системата на Дария не се казѣни до падането на Персия. Тя стои по-горѣ отъ ассирийския патриархаленъ произволъ; ала сѣ пакъ тя е азиатски деспотизмъ, т. е. система, която прѣгражда на народитѣ пътятъ за свободно развитие, та затова сама въ себе си носи залогътъ на смъртта. Персийската държава наченъ бърже да се разлага веднага слѣдъ Дария.

§ 72. **Култура на персийците.** Персийската култура е ограничена. Въ умствено отношение персийцитѣ заимствуваха всичко най-напрѣдъ отъ халдеитѣ, а послѣ отъ гръцитѣ. Самиѣ писмени знаци бѣхъ ассирийски, само че въ ассирийскитѣ клинове имаше *силлабизмъ* (всѣки знакъ изображаваше отдѣлна сричка), а персийскитѣ — достигнахъ до *алфавитизмъ* (букви). Извѣстна само-роќност се вижда само въ персийското искусство, а особено въ *архитектурата*. Киръ украси скромната резиденция на ахеменидитѣ *Пасаргада* съ дворецъ, крѣпостъ и жъртвеници за огънь, които

Дворецътъ на Дария въ Персеполъ.

съставятъ сега цѣло поле отъ развалини около неговата уцѣлѣла гробница Дарий устрои столица въ центра на държавата сп, въ *Суза*, развалинитѣ на която сж запазени при сегашния Шупъ. въ три огромни могили: тукъ има много тухли, нѣща отъ глина, статуетки и под.; обаче по-голямата частъ отъ тѣхъ сж остатъци отъ

дворцитѣ на по-старитѣ, еламски царе. Запазени сѣ още нищожни остатъци отъ Дариева дворецъ въ *Екбатана*. Ала най-хубавиѣтъ художественъ музей на персийцитѣ прѣдставятъ обширниѣтъ развалини на *Персеполисѣ* — главниѣтъ дворецъ, който основа Дарий, а го расширихъ приемницитѣ му. Развалинитѣ на Персеполисѣ сѣ расположены на висока скала, къмъ която води великолѣпна стълба съ три издаднини, до толкова полѣгати, щото по неѣ се качвахъ конници. Както стълбата, така и полѣтъ на двореца сѣ покрити съ огромни плочи отъ прѣвѣсходенъ *мраморъ*, който е така добръ полированъ, щото и сега може да се огледа човѣкъ въ него, като въ огледало. Дворецътъ се състоеше отъ обширни зали, покрити съ кедрово дърво и украсени съ много колонни. Особено роскошна бѣше Дариевата стоколонна зала. *Колоннитѣ* съставятъ главната особеностъ на персийското искусство, па ги има толкова много запазени, щото туземцитѣ наричатъ персеполскитѣ развалини «четиредесетъ стълбове». Тѣ сѣ дебели три обхвата, ала изглеждатъ леки, тънички, защото иматъ огромна височина (до 20 м.). Основитѣ и стѣблата на колоннитѣ сѣ дорически, ала главицитѣ имъ своеобразни: съединение на ионическитѣ завитъци съ цвѣтни чашечки, които стоѣтъ ту прави, ту обърнати; по нѣкога завитъкътъ се състои отъ двѣ конски глави. Въ двореца имаше много ниши (углѣбления въ стѣнитѣ) и прозорци, надписани съ имената на строителитѣ. Задъ двореца, въ една голѣма скала, сѣ изсѣчени 4 *гробници на Ахеменидитѣ*. Тѣ иматъ видъ на кръстообразно углѣбление съ три ката; отъ срѣдния катъ се влиза въ склепа, който прѣдставя прѣкрасенъ моделъ на дворцовъ фасадъ; той води въ дълъгъ, тѣсенъ корридоръ, по странитѣ на който сѣ изсѣчени три стаички, въ всѣка отъ които се намѣрва гробъ покритъ съ каменна плоча. Горниѣтъ катъ, който се поддържа отъ човѣшки фигури, е прѣдначенъ за барелиефи: тукъ Дарий се моли прѣдъ олтаря на огъня, на Ормузда, а крилатата му душа лѣти подъ самия върхъ на скалата, за да се възнесе на небето; до царя има надписъ, който е толкова простъ, колкото и надписътъ на Кировата гробница (§ 69). Подобни гробници отъ персийски стилъ се срѣщатъ далече, дори въ Мала Азия, дѣто тѣ пазѣтъ коститѣ на сатрапитѣ. Ала въ сжщностъ тѣ сѣ подражание на *египетскитѣ* гробници. Чуждото влияние още повече се вижда въ персийското *ваяние*, което се състои отъ множество низки барелиефи и отъ огромни херуви (до 6 м. вис.). Тѣ сѣ пълно *подражание на Ассирия*, както по съдържание (историческо и отъ живота на народа), така и по ис-

се явяваше общъ вождъ; а въ мирно врѣме тѣ живѣяхъ на отдѣлни родове Царскитѣ скити бѣхъ полудиви скитници. Тѣ се хранѣхъ съ конско месо и съ кумисъ, приготвяванъ отъ роби, на които избождахъ очитѣ, за да не могатъ да бѣгатъ. Тѣ бѣхъ кръвожадни: тѣхното божество бѣ войната. на която тѣ се покланяхъ въ видъ на голѣмъ желѣзенъ мечъ, който заливахъ съ кръвта на плѣнниците. Скитътъ пиеше кръвта на първия, убитъ отъ него, човѣкъ; той бѣше обязанъ да донесе на царя отъ битката поне една неприятелска глава; отъ трупа той одираше кожата, съ която обшиваше дрехитѣ си, юздитѣ и котлитѣ; а черепътъ му служеше за чаша. Когато умираше царътъ, тѣлото му балзамувахъ и го возѣхъ по всичкитѣ градове: послѣ го погребвахъ заедно съ неговитѣ жени, слуги и вещи. Върху гроба му насипвахъ огромна могила, около която нареждахъ 50 убити юноши, яхнали върху истрѣмбушени коне. Такива могили има твърдѣ много въ южна Руссия; измежду изслѣдванитѣ най-важна е *Чартомлицката*. Становищата на царскитѣ скити достигахъ на ю. до *Меотида* (Азовско море) и до *Понтъ*, дѣто тѣ се смѣсвахъ съ арийскитѣ киммерийци, ямето на които прѣминъ върху *Кримъ* и *Киммерийскитъ Босфоръ* (Керченски протокъ). Тука скититѣ се смѣсвахъ така също съ гръцитѣ, които живѣяхъ въ колонитѣ *Пантиканея* (Керчь) и *Таврически Херсонесъ* (иначе Хараклея, а отъ врѣмето на Августа—Севастополь). Ала най-много се подчинявахъ на гръцкото влияние, благодарение на колонията *Олвия*, усеждайтѣ скити, които живѣяхъ на з. отъ царскитѣ до *Истръ* (Дунавъ). Тѣзи скити, отчасти се смѣсвахъ съ арийскитѣ си съсѣди — тракийцитѣ, келтитѣ и германцитѣ. На с. отъ скититѣ живѣяхъ фински народчета, за които гръцитѣ, що ходѣхъ за злато до Уралъ, разказвахъ чудеса. Тамъ летѣли бѣли мухи, живѣяли людояди и нѣкакви си черно-халатници, а така също и хора съ кози крачка; тамъ спѣли по половинъ година. При Пермъ живѣяли едноокитѣ *Аримаспи*, които крадѣли злато отъ «грифитѣ», чудовища що имали глава и крила орли съ левски трупъ. А още по-далечъ на сѣверъ живѣяли блаженитѣ *Хипербореи*, които били вѣчно честити, невинни, озарени отъ лучитѣ на Аполлона. На истокъ отъ скититѣ, между Танаисъ, *Ра* (Волга) и Кавказъ, живѣяли руситѣ *Сармати*, на които женитѣ така храбро воювали, щото гръцитѣ тѣхъ считахъ за баснословнитѣ Амазонки. Тѣ сж прадѣдитѣ на литовско-славянското племе, което послѣ истласка скититѣ, тѣй щото римлянетѣ (ок. 100 пр. Хр.) вече наричахъ Сарматия—*цѣла Скития*.

§ 74. **Перситѣ въ Европа и Кирена.** Около 500 пр. Хр. Дарий потегли въ Скития съ 700-хилядна армия. Ионийскитѣ гръци го съпровождахъ на 600 кораба и му построихъ мостове прѣзъ *Тракийския Босфоръ* (Царигр. протокъ) и на Дунавъ; тѣмъ бѣ поръчано да пазятъ тѣзи мостове, докато се завърнатъ перситѣ. Скититѣ се рѣшихъ да завлѣкнатъ врагъ въ вътрѣшността на степитѣ, като истрѣбяхъ подирѣ си запаситѣ и като засипвахъ кладенцитѣ. Прѣслѣдвайки ги Дарий изминъ до 2 х. км. по пустинна земя, като достигналъ до Воронежъ и Волга. Най-послѣ той разбра, че може да се спаси, само, ако отстъпи; ала сега пъкъ скититѣ наченяхъ да нападатъ на отдѣлни отреди отъ изморената му войска. А въ това врѣме при Дунавъ се съвѣщавахъ ионийскитѣ тирани (князе), що пазяхъ мостътъ. Владѣтельтъ на *Тракийски Херсонесъ* при *Хеллеспонтъ* (Дарданелитѣ), благородниятъ атинянинъ *Милтиадъ* настояваше да разрушатъ мостътъ, за да погубятъ Дария и съ това да освободятъ малоазийскитѣ гръци отъ персийското иго. Ала користолюбивитъ *Хистией* милетски напомни на другаритѣ си, че всички тѣ сж тирани само по милостта на Дария, безъ когото гръцкитѣ градове веднага ще ги свалятъ и ще се прѣобърнатъ на републики. Хистией въстѣржествува и Дарий бѣ спасенъ. Царьтъ достойно възнагради тоя тиранинъ. Като се побоя отъ влиянието, което имаше Хистией между гръцитѣ, той го повика въ Суза и го задържа тамъ безотлъчно, като приятель. Този почетенъ плѣнъ доведе тиранинътъ до отчаяние (§ 104). По всичко се вижда, че при Дария Истокъ вече начева да се сблъсква съ Европа. При двора на азиатския деспотъ се мѣркатъ и гръцки лица. Ионийцитѣ правятъ мостъ за Дария; *Кариецътъ Скилаксъ* прѣдприема, по негова заповѣдь, пѣтешествие отъ *Кашмиръ* до *Суезъ*; другъ гръкъ го излѣкува отъ болестъ и води една експедиция въ Гръция и Италия, която е натоварена така също да направи изслѣдвания. Въ същото врѣме ония персийски войски, които останяхъ задъ *Пропонтида* (Мраморно море) подиръ скитския походъ, покоряватъ *Тракия* и взематъ данъкъ отъ Македонския царь. Персийцитѣ се появяватъ и въ гръцкитѣ колонии отвѣдъ Египетъ. Тѣ се въсползувахъ отъ вълненията въ *Кирена* и *Барка*, дѣто народътъ бѣше убилъ свойтъ царь; майката на погинѣлия царь повика на помощъ египетскитѣ сатранъ, който съ измама завладѣ и двѣтъ страни. Много тамкашни гръци бѣхъ прѣселени въ Бактрия. Такъва ужасъ обхванъ цѣлата сѣверна частъ на Африка, че дори отдалечениитъ *Картагенъ* прати данъкъ

въ Суза. По тоя начинъ, както отъ крайния сѣверъ, така и отъ къмъ югъ, се опълчвахъ азиатски пълчища върху младата цивилизация на Европа, и именно на Гръция. Съ това се свършва историята на стария Истокъ; тя става *епизодъ* (откъслекъ) *отъ историята на Гръция и Римъ*.

§ 75. **Значението на Мидийцитѣ и Персийцитѣ.** Историческото значение на *Мидийцитѣ* е нищожно. Тѣ ни прѣдставятъ само любопитенъ примѣръ на арийски народъ много смѣсенъ съ туранци. Мидийцитѣ успѣхъ само да образуватъ държава и да свѣргнатъ чуждото иго; слѣдъ това тѣ се подчинихъ подъ влиянието на деспотизма на унищожената отъ тѣхъ Нинивия. Ако би тѣ живѣли по-дълго, би се повторила ассирийската история. Много по-важно е значението на *персийцитѣ*. Слѣдъ индийцитѣ тѣ сж вторийтъ чистокръвенъ арийски народъ. Тия два родствени народа се различаватъ по характеръ: индийцитѣ сж народъ миренъ, персийцитѣ сж *завоеватели*. Въ Индия ако и да имаше деспотизмъ, свойственъ изобщо на Источнитѣ народи, ала той бѣше теократически; а перситѣ си усвоихъ сжщинскитѣ *источенъ деспотизмъ* на Ассирия: въ Прѣдня Азия всичкитѣ народи ставахъ завоеватели. Ала въ всичко друго персийцитѣ приличатъ на индийцитѣ. Тѣ сж даровитъ народъ съ разностранни широки стремления, съ *задатъци отъ идеална култура*. Маздеизмътъ е идеална религия, на която малко оставаше да стигне монотеизмътъ. Неговото нравствено учение, което е високо и великодушно, наумѣва буддизмътъ. То се олицетвори въ симпатичната личност на Кира — геройтъ на персийскитѣ народни прѣдания. Хуманно и умно постѣпвахъ персийцитѣ съ покоренитѣ народи: тѣ се ползувахъ отъ силитѣ имъ, като имъ щадѣхъ понятията и навицитѣ; въ дивитѣ мѣста тѣ построявахъ градове, копаяхъ канали, прѣкарвахъ пѣтища. Персийцитѣ първи въ Азия създадохъ *правителствена система* или организация и свързанитѣ съ нея *пощи*. Освѣнъ това, персийцитѣ показахъ художественъ талантъ въ най-кратко врѣме; а пъкъ морскитѣ експедиции, прѣдизвикани отъ любознателенъ духъ, и привличаньето на свѣдущи гръци свидѣтелствуватъ за тѣхнитѣ научни стремления. Ала надъ всичко отгорѣ личи основната азиатска черта — застойтъ, бързото уморяване, подъ влияние на могъществената природа. Подиръ Дария персийцитѣ не създадохъ нищо ново, и държавата имъ се прѣобърна въ жалко придворно управление. Тя бърже се разлагаше сама отъ себе си, та гнилийтъ този колосъ рухна при сблъскването съ мъничката Гръция, която прѣдставяше европейската цивилизация.

§ 76. **Значението на Стария Истокъ.** Историята на стария Истокъ се касае до всичкитѣ части на човѣчеството. Отъ нея се вижда, че първобитната *черна* раса още не бѣ успѣла нищо да изработи, когато се замѣни съ жълтата. *Туранцитѣ* вече създадохъ много (дори писменнитѣ знаци) нѣща, които послужихъ като основенъ влогъ въ цивилизацията; ала тѣ отколѣ се спрѣхъ въ развитието си, като запазихъ обаче способността да въсприематъ чужда култура, както напр. Япония. Слѣдъ това стариятъ Истокъ обнѣма по-голямата частъ отъ бѣлата раса, въ която се съсредоточава историческиятъ прогресъ. На пръвъ редъ дохождатъ *кушититѣ*, вторитѣ пионери на цивилизацията, които на много мѣста по-рано отъ всички други начиняхъ да се борятъ съ природата и невѣжеството и по-рано отъ всички други се оттеглихъ отъ историческото пѣприще. Културата на *семититѣ*, които всички влизатъ въ историята на стария Истокъ, съ изключение на арабитѣ, се състоеше въ развитие на турански и кушитски основи: сами тѣ не прибавихъ много нови работи. *Арийцитѣ*, които само отчасти влизатъ въ историята на Истокъ, наслѣдихъ културата на семититѣ и кушититѣ. Поради късото врѣме, което проживѣхъ, тѣ не можихъ да обогатятъ значително полученото отъ други наслѣдство. Ала тѣ показахъ *задатъци отъ най-силни дарби*, отъ гѣвкавъ умъ. У тѣхъ личатъ *разнообразни идеални* стремления, което съставя главниятъ лостъ на развитието и солта на цивилизацията: арийцитѣ сѣ племе по прѣимущество *прогресивно* (въвед. § 3). Колкото повече науката се запознава съ старата история, толкова повече Истокъ възбужда уважение. Безъ историята на Истокъ не може да се разбере по-нататъшната съдба на човѣчеството. *Цивилизацията на Истокъ е майка на европейската цивилизация.* Истокъ ни даде бронзовиятъ вѣкъ и началото на желязния, заедно съ множество дреболии отъ материалната култура. Отъ Истокъ получихме ний еднoboжнeтo, любовта къмъ ближния, обредитѣ и митологическитѣ образи: тамъ е началото на епоса, на приказката и баснята, на химната и драмата, на философията въ разни направления (отъ индийцитѣ), на писменнитѣ знаци и граматиката, на цифритѣ и математиката, на гръцкото ваяние и архитектурата; тамъ намѣрваме първитѣ образци отъ формитѣ на общежитието — теокрация, монархия и република, аристокрация и демокрация. Самитѣ ний сме прѣселенци сѣ отъ тамъ. Обаче ослѣпителната картина на първитѣ успѣхи на човѣчеството е мрачно засѣнчена, особено като се вземе прѣдъ видъ какъ уморително — дълго се е създавала тя.

Въ стария Истокъ господствува печално *еднообразие*: животътъ мѣза на обредъ, на надута процессия, която не отстъпва отъ най-старитѣ правила, както художникътъ не отстъпваше отъ жръческитѣ оригинали. На всѣкъждѣ се виждатъ типове, народи, племена и раси, а *нѣма* обществени расчленения, кръгове и *личности*. Тука всичко е натрупано въ *голъми размѣри*, безъ да дава просторъ на дребната игра на живота, на частнитѣ сили. Споредъ това навсѣкъждѣ, а особено въ политическия животъ, слѣдъ поразителния полѣтъ на гения, се вижда *застой*, край на развитието, което Европа не познава. А за това на всѣкъждѣ има безропотно *робство* отъ една страна, и бѣснувание на крвожадната властъ — отъ друга. Источнитѣ земи и сега се отличаватъ съ подобни черти, които ги правятъ чужди за европейцитѣ, макаръ че тамъ има много родствени намъ народи. Главната причина, за дѣто първата школа на чловѣчеството е запуснѣла, не е въ самитѣ хора, които съставятъ единъ родъ човѣшки, а въ *природата* на Азия и Африка, която, освѣнъ това, въ тѣхъ врѣмена имаше още напълно запазени дѣвствени сили: тя бѣше първийтъ тиранинъ на човѣка; ту го изнуряваше съ мъртвитѣ си пустини, ту го приспиваше съ изнѣживающъ роскошъ. Обаче има сила, която е по-голъма отъ природата — тя е *врѣмето*. Първийтъ пѣтникъ всѣки пѣтъ върви по-трудно, уморително, отколкото тия, които вървятъ по неговитѣ слѣди.

Б) ГРЪЦИЯ.

І. Геронти и прѣселенията. 1500—850.

§ 77. Природата на Гръция. Гръцитѣ наричаха земята си *Еллада*. Тя е една отъ най-малкитѣ земи въ Европа (480 км. дължина и 320 км. широчина). Еллада прѣдставя, като че ли единъ голѣмъ носъ, образуванъ отъ клоноветѣ на источнитѣ Алпи. Главниятъ отъ тѣзи клонове. *Пиндъ*, се простира на югъ между Епиръ и Тессалия, които съставяха *сѣверна Еллада*. *Епиръ* е дива страна съ скалисти брѣгове и непристъпни класури. Епиротитѣ винаги сѣ запазвали първобитната си грубостъ и патриархална властъ: останалитѣ гръци ги считаха «варвари», т. е. чуждо племе. А между това Епиръ е люлка на гръцкия народъ. Тукъ живѣяше най-старийтъ отъ гръцкитѣ народи — «греци», съ името на които римлянетѣ нарекоха всичкитѣ жители на полуострова, които сами себе си наричаха *еллини*. Тукъ (при Янина), въ *Додона*, се намирваше най-старийтъ гръцки «оракулъ» или прорицалище, заобиколено съ дѣбове, които бѣха посветени на Зевса и на Диона. *Тессалия* е котловина, въ която може да се проникне отъкъмъ сѣверъ само прѣзъ малката долина *Темпе* при устието на рѣчицата *Пеней*, а отъкъмъ югъ прѣзъ *Термопилитѣ* (топлинитѣ врата) — тѣсенъ, само за една талига, проходъ, който се намирва между скали и брѣгътъ, дѣто и сега тече горещъ сѣренъ изворъ. Въ Тессалия се славѣше старата планина *Олимпъ* като жилище на всички богове. Тая страна бѣше покрита съ гучни ливади, по които пасѣха стада отъ най-добритѣ въ Гръция коне. Тессалийцитѣ бѣха по-цивилизовани отъ епиротитѣ: тѣ имаха много «ларисси» (твърдини). Ала и тѣ бѣха по прѣимущество груби овчари и конници. Къмъ тѣхъ се отнасятъ приказкитѣ за *центавритѣ*, които били свирѣщи полу хора, полу-коне. Елланитѣ считаха тессалийцитѣ за полу-варвари. За сѣщинска Еллада се считаха сръдня и южна Гръция, които се отдѣляха една отъ друга чрѣзъ *Истмъ* — толкова тѣсенъ провлакъ (ок. 5 км.), че отъ високитѣ му мѣста се виждатъ двата залива — Коринтски и Саронически (сега вече прокопанъ). Сръдня Гръция е повече прорѣзана съ планини, откол-

кото сѣверна. Главнитѣ планини въ срѣдня Гръция *Парнасъ* и *Хеликонъ* бѣхъ сѣщо такива светини, както и Олимпъ. За свещени се считахъ и околнитѣ земи — *Беоция*, а особено *Фокида*, въ която се намѣрваше оракулътъ на Аполлона въ *Делфи*. Тия земи бѣхъ най-стари центрове на гръцката цивилизация, а особено Беоция съ нейната седмивратна *Тива*. По-на западъ прѣобладавахъ бѣдность и невѣжество: жителитѣ на *Дорида*, *Локрида*, а особено на *Етолия* и *Акарнания* се считахъ за варвари. Ала затова на истокъ отъ Беоция лежеше центрътъ на гръцката култура, *Атика* — малка земя (100 км. дължина, 50 шир.) покрита съ скали, които се завръшватъ съ носа Суний и планината *Лаврионъ*, що имаше изобилно сребро. Въ тази бесплодна земя има само двѣ долини, които сѣ покрити съ ниви, маслини и пчелници — *Елевзисъ* и *Маратонъ*. Въ Атика имаше само единъ градъ — *Атина*, който лежеше на 7 км. разстояние отъ три прѣкрасни пристанища, що побирахъ до 500 кораба. Бесплодието на Атика се възнаграждаваше отъ плодородието на най-близнитѣ острови: *Саламинъ* и *Егина* бѣхъ покрити съ маслиневи плантации, смоковници и роскошни ниви; *Евбея* бѣше цѣлата сочна и ароматична ливада и служеше за житница на Атина. До Атика се допираше *Мегарида*, въ която имаше само единъ градъ *Мегара*; ала този градъ притежаваше хубави пристанища, бѣше богатъ, славѣше се съ търговия и просвѣщение. Источната частъ на срѣдня Гръция се отличаваеше съ морски характеръ и съ развита търговия и напрѣднѣло просвѣщение благодарение на *Егейско* море (*Архипелагъ*), което прѣдставя дълга брѣгова линия, т. е. кривучести брѣгове, които сѣ изрѣзани съ много заливи, бухти и пристанища. Това море свързваеше срѣдня Гръция съ Истокъ посредствомъ много острови, които образувахъ двѣ групи — *Цикладскитѣ* (тѣ съставятъ «циклъ», кръгъ, въ центра на който се намѣрва свещенъ о. *Делосъ*) и *Спорадскитѣ* (расхвърлени). Островъ *Критъ* (*Кандия*) служеше за станция по пътя отъ Атина за *Кирена*. Южна гръция, или *Пелопонесъ* (*Морея*) се отличаваеше съ материковъ характеръ. Тука брѣговата линия е по-кратка: главното море, *Ионическото*, прѣдставя малко завои и острови (*Закинтъ*, *Корцира* и др.). Въ Пелопонесъ нѣма нито толкова много, нито толкова високи планини: планинитѣ оставяхъ просторъ за по-значителни рѣки (*Пеней*, *Алфей*, *Евротъ*) и плодородни равнини. Жителитѣ на Пелопонесъ се отличавахъ съ воинственостъ, която е свойствена на материковитѣ страни, и съ кул-

турски застой. който съществувал значително. За център на Полонезия служил *Аргосъ*: тази «гръцка Швейцария», ако и да имало много градове (*Мегара*, *Тегей* и др.), била до тогава затворена. Че аргоситѣ се считали за чужди отъ «овчари». Отъ *Аргосия* въ истъ се простираше планината *Тайгетъ*. която се свършвала съ еха *Течаръ* (*Матинъ*) и която раздѣляла една отъ групата отъ най-големите области на полуострова — *Лакония* и *Месения*. *Лакония* или *Лакедемонъ* се казва имрешта донесъ на Евротъ. по която се нахвърватъ плодородни ниви и сечеи ливади. групата отъ платаноси и лаври, въ е сурова: бреговетѣ на Евротъ бѣха покрити съ трясина, въ които се гнаха ниви лебеди и кречки: *Тайгетъ*, който бѣше тогоречни змѣсти покритъ съ сѣтъ. бѣ еленъ съ мрачни килсури — свършвала на ниви зѣрзѣ. Въ *Лакония* имаше много градове (*Хеласъ*, *Селазия*), а въ истъ, като *Спарта*, бѣха голѣми села. *Месения* се славѣше съ тѣква плодородие, че дори въбуждаше заисъта на лакедемонитѣ: тя бѣше житница на Гръция. Въ *Месения* имаше стара градове: *Месеня* при подножието на *Итѣ*, планината *Евротъ*, примореквѣтъ *Пелопонъ* и др. По плодородие съ *Месения* можеше да събернѣе само *Елида*, която се ползуваше съ вѣченъ миръ, като свещена страна, поради хранѣтъ въ *Олимпия*. Ала културно значение имаша не западнитѣ, а источнитѣ области — *Аргосида* и *Коринтия*, макаръ че тѣ бѣха малки и бесплодни страни. Подъ влиянието на истокъ *Аргосида* бѣше най-старийтъ центъръ на гръцката култура, споредъ както се доказва отъ градоветѣ *Аргосъ*, *Микени*, *Тиринтъ*, *Сикионъ*, *Немея*, *Коринтия*, която завземаше *Петмъ* (прѣвлака), си запази търговското и културно значение до края на гръцката история, която се и заврѣшва съ паданнето на *Коринтъ*. Западната съсѣдка на *Коринтия* *Ахоня* има кратковрѣменно значение само при паданнето на Гръция, макаръ че тя се простираше по брѣга на *Коринтския* заливъ и прѣдставяше съжзъ отъ 12 града (*Египонъ*, *Патри* и др.). *Ахоня* страдаше отъ бури, землетресения и отъ нахлувания на етолийцитѣ. — Въ природата на Гръция най-важни сж развитието на брѣговата линия и стрѣйтъ на планината поврхнина, отъ които зависѣтъ отъ една страна високото културно развитие на еллитѣ, а отъ друга — распоксваннето на народа на дребни враждуещи помежду си градове — държави. Постѣ, важни сж така сжщо оскждността и разнообразието на почвата. Планинитѣ, които завзематъ 2/10 отъ

ваше надъ послѣдния: въ него се помѣщавахъ градскитѣ светлини, съкровището и правителственитѣ учрѣждения. Къмъ края на героическия периодъ ахейцитѣ вече образувахъ нѣколко царства, особено на ЮИ-та частъ отъ Пелопонесъ, дѣто ставахъ главнитѣ сблъсквания съ финикийцитѣ. Тукъ бѣше центрътъ на ахейцитѣ—царскитѣ домъ на *Атридитѣ* — потомци на Пелопсова синъ *Атрея*. Тѣ бѣхъ два брата: *Агамемнонъ*, който се считаше за най-доблестния герой и като че ли вождъ на всички еллини, царуваше въ Микени, а *Менелай* съ *Елена*, първата хубавица на свѣта, царуваше въ Спарта. Столицата на Атридитѣ *Микени*, бѣше най-хубавитѣ градъ въ Гърция. Нейнитѣ акрополъ бѣше изграденъ на половина отъ издѣлани квадратни камъни. Входътъ му бѣше украсенъ съ изображението на два лева, които отчасти сж се съхранили до наше врѣме: *Левскитѣ врата* сж най-старитѣ паметникъ отъ гръцката скулптура. Запазили сж се и стѣнитѣ на кръглото подземно съкровище на Атридитѣ, които отчасти бѣхъ украсени съ мѣдна обшивка; до съкровището се допираше и не добръ изсѣчена въ скала гробница. Атридитѣ вече бѣхъ начелъ да покоряватъ островитѣ на Егейско море и се приближихъ до Мала Азия. Въ това врѣме въ блестящата Троя, въ Мала Азия, царуваше *Приамъ*, който бѣше покорилъ половината отъ Мала Азия. Разбогатѣлитѣ троянци се бѣхъ завзели съ мореплавание; синоветѣ на тѣхния царъ се бѣхъ обърнали въ морски разбойници. Приамовътъ синъ *Парисъ* вече бѣше се промѣкнълъ въ Спарта: той ѝ ограби и взема въ плѣнъ Елена, което и послужи за поводъ на Троянската война. Тази война бѣ единъ отъ тритѣ главни героически подвизи на еллинитѣ, за които разказватъ гръцкитѣ прѣдания. Въ прѣданията редомъ съ митологическитѣ измислици и рицарския романтизмъ има и зрѣнце истина, която е толкова по-достоверна, колкото е по-новъ разказътъ. Прѣданията по нѣкога събиратъ героитѣ отъ цѣла Гърция за показъ на *национално чувство*; поради това всичкитѣ гръцки народи много тачахъ прѣданията. Най-старитѣ и баснословенъ подвигъ на всички еллини бѣше *походътъ на Аргонаутитѣ*, въ който се споменуватъ и Колхида, и Африка. Въ тоя разказъ се е отразило въспоминание за началото на мореплаването у пелазгитѣ, за което споменуватъ египетскитѣ паметници около 1400 г. (§§ 12, 68). Малко по-късно пада *походътъ на седемтъ противъ Тива*, който означава борбата на еллинитѣ съ финикийскитѣ Кадмовци (§ 31). Третитѣ общееллински подвигъ бѣше *Троянската война*, която е въспѣта въ Хомеровата Илиада. Троя падна тепърва подиръ 10-

дълго време не можѣ да се уталожи. Еллинетъ не само че се мѣстѣхъ вътрѣ въ Гръция, ала излѣзохъ и отъ вѣнъ прѣдѣлитъ ѣ: тогава се основахъ *най-старитъ* имъ *колони*. Много отъ на-прѣшнитъ жители на Елада не искахъ да се покорѣтъ на при-шелцитъ; та и самитъ дорийци не можахъ всички да се поберѣтъ въ Пелопонесъ. Прѣселенцитъ заминавахъ отчасти на островитъ, а повече на познатитъ тѣмъ малоазийски брѣгове. Еолийцитъ заедно съ остатѣци отъ ахейцитъ завзехъ Мизия и Трояда, нарекохъ ѣ *Еолия* и построихъ много градове (Куми и др.); тѣмъ принадле-жахъ така сѣщо и островитъ *Лесбосъ* и *Тенедосъ*. По-на югъ отъ еолийцитъ ионийцитъ заселихъ *Иония* съ блестящитъ ѣ гра-дове *Милетъ*, *Ефесъ*, *Фокея* и др.; тѣ тѣй сѣщо заселихъ и островитъ *Хиосъ*, *Самосъ* и *Цикладскитъ*. Още по-на югъ се образува *Дорида* съ градоветъ *Халикарнасъ* и *Книдъ*; дорий-цитъ завзехъ така сѣщо и островитъ *Косъ*, *Родосъ* и дори отне-хъ отъ финикийцитъ *Критъ*, а по-послѣ основахъ *Кирена*.

§ 81. **ЕЛИНСКИЙТЪ ТИПЪ.** Напokonъ всичко се уталожи въ Гръция къмъ 850 г., отъ когато се начева по-достовѣрна история. Прѣзъ обширния първъ периодъ отъ своята история (1500—850) еллинетъ достигнахъ значителенъ напрѣдѣкъ. Къмъ края на този периодъ вече се установи *еллинизмъ*, т. е. главнитъ черти съ които винѣги се отличавахе отпослѣ грѣцкиятъ животъ. Имаше двѣ главни народности — *дорийци* (тѣхни центрове бѣхъ Аргосъ, Спарта и Критъ) и *ионийци* (Атика, о. Делосъ, Милетъ и Ефесъ). Еолийцитъ бѣхъ смѣсица отъ разни по-стари народчета и не игра-хъ важна роля въ историята; къмъ тѣхъ се отнасяхъ, освѣнъ еолийцитъ отъ Мала Азия, беотийцитъ, етолийцитъ, елидцитъ, ар-кадцитъ и отчасти тессалийцитъ и епиротитъ. Разликата между тѣзи народности се изражавахе въ *диалектитъ* (нарѣчията) на грѣц-кия езикъ; тежкийтъ еолийски диалектъ бѣше прѣживѣлица отъ дълбока старина; близкийтъ до него дорически се отличавахе съ грубостъ и вкаменѣлостъ; а ионическийтъ се славѣше съ младата си гѣвкавостъ, мекостъ, богатство на форми и на звуци. Дорийцитъ и ионийцитъ създавахъ различни култури и враждебни една на друга държави. При все това еллинетъ съставяхъ единъ национа-ленъ типъ, който бѣше формиранъ вече въ 8-й вѣкъ. Физически ел-линътъ бѣше образецъ на *арийската хубостъ*, т. е. имаше пра-вильни черти на лицето и съразмѣрни части на тѣлото. Еллинътъ обрѣщаше голѣмо внимание на тѣлото си, той го въспитваше. Той на всичко гледаше отъ *пластическо* гледище (ваятелско), т. е.

цѣнише испъкнжлостъта, реліефностъта на формата. Еллинътъ се отличавахе съ необикновена възприемчивостъ, блестяща фантазия и гѣвкавъ умъ. Ала крайната подвижностъ го довеждаше до страстностъ: той не правѣше разборъ въ срѣдствата за да достигне своитѣ цѣли, увличаше се отъ дребнава партизанска борба, бѣше жестокъ въ войнитѣ и крайне сприхнжтъ; неговата гордостъ се измѣняше въ противно самовеличание. Еллинътъ бѣше *художникъ* по прѣимущество. Той се стремѣше къмъ *хармония*, или къмъ равновѣсие между идеалнитѣ и материалнитѣ си потрѣбности, та не приличаше нито на аскета — индиецъ, нито на материалиста — кушитъ. Въ неговата религия нѣмаше противоположностъ между природата и човѣка, между тѣлото и духа. Еллинътъ не треперѣше прѣдъ боговетѣ, а живѣеше съ тѣхъ, като съ скжпи идеали. Той винжги почиташе за своя ржководителка въ живота *Софросина* — изящната хармонична мѣра въ всичко. Еллинътъ напълни героическиятъ периодъ съ *митове*, или «раскази,» и у никой народъ митологията не е била така богата и поетична; а въ историческата епоха еллинътъ украшаваше животътъ си съ изящнитѣ произведения на искусствата и литературата. За главенъ изворъ на тѣзи произведения служеше гръцката митология, която и до сега не е изгубила образователното си значение въ искусството и възпитанието.

§ 82. **Митология.** Най-стари свѣдѣния за гръцката митология ни доставя Илиадата, която не бѣше само поема и учебникъ, ала служеше и за Библия на еллинитѣ. Нъ тѣ сж тамо откжслѣчни свѣдѣния; а систематическа митология, имъ *теогония* («происхождение на боговетѣ») състави (ок. 800) поетътъ *Хезиодъ*, който дошълъ, споредъ прѣданието, отъ Мала Азия въ Хеликонъ, дѣто сж прѣбивавали Музитѣ. Гръцката митология се разви постепенно, отчасти подъ източно влияние. Много нови божества се прибавихж къмъ пелазгическитѣ Зевсъ и Диона (§ 78). И значението на боговетѣ така сжщо се измѣняше: отначало тѣ бѣхж безличнитѣ сили на природата; послѣ тѣ станжхж етически (въвед. § 8), човѣкообразни сжщества (антропоморфизмъ, въвед. § 6). *Артемидида* прѣдаде значението си, като богиня на луната, — на *Селена*, а тя сама станж богиня на строгата нравственностъ, на дѣвственостъта; *Аполлонъ* отъ богъ на слънцето, какъвто станж *Хелиосъ*, се прѣвърнж въ богъ на просвѣщението; *Паллада*, богиня на буритѣ и кръвопролитията, станж богиня на мжростъта и на военната политика, а бойовната ѣ роля прѣминж у *Ареса*. Всич-

тонъ вѣкъ. споменихъ и рѣкитѣ. Ала Броню се сторало, че избегне му ще го погубятъ—изъ зечеалъ изъ ги излязи. Зевс му *Рей* слясна най-малкиятъ си синъ *Зевс*, като поизли изъ малак си кинькъ наместо дѣто. Изъ скарала дѣтенето на о. Бритъ, дѣто го възпитали нинфи. Богато порасналъ Зевсъ, той заставилъ Броня да възкръси прѣгледателтѣ му братия и изчезалъ бързо съ баба си, страната на голото гържане титанитѣ. Той сунналъ върху гѣхъ мълнии отъ Олимпъ, а гѣ хвързали пѣла пламени. Ужасъ обзидалъ пѣлата вселенна, и Зевсъ сиванъ-сиванъ можилъ изъ мълние титанитѣ. Той ги хвърлилъ въ *Тартаръ*, подземниятъ свѣтъ. Тукъ се наченало свѣтлото, спокойно царство на Зевса или на *Олимпийцитѣ*. Зевсъ заедно съ братята и сестрите си изѣрали си за резиденция Олимпъ. Обаче синьтъ изъ единъ гѣтанъ *Прометей* можилъ да направи голяма неприятностъ на Олимпийцитѣ. Той направилъ отъ зина първиятъ човѣкъ, който билъ грубъ, като звѣрь, защото Зевсъ не искалъ изъ му даде огньтъ. Прометей открадналъ отъ небото една искра, на ъ донесълъ на хората въ една малка гредъ. За наказание Зевсъ го приковалъ на Бавказъ и заповѣдалъ на единъ орелъ всѣкидневенъ изъ му изкъвава черниятъ дробъ, който нощъ пакъ израствалъ. Освѣнъ това той испратилъ на Прометеева братъ хубавицата *Пандора* заедно съ нѣкакъвъ подарѣкъ въ една голяма бѣчва. Въпрѣки съвѣтитѣ на Прометея, братъ му растворилъ бѣчвата, отъ която искокнали всичкиѣ бѣдствия и страдания. Когато затворили похлупката, въ бѣчвата не останало нищо друго, освѣнъ Надѣждата. Олимпийцитѣ сж сжши човѣци, само че по-голямъ и по-хубави. Тѣ се възпитаватъ и живѣятъ по човѣшки: обичатъ да пируватъ у своя царъ Зевса, като седятъ на златни кресла и като вкусятъ нектаръ и амброзия: обичатъ и да се накутътъ, особено богинитѣ. Олимпийцитѣ страдатъ като човѣцитѣ, и дори могатъ да се раняватъ. Често на Олимпъ боговетѣ се скарватъ и правятъ заговори едни противъ други. Отъ тегота боговетѣ слизатъ на земята и правятъ грѣхове не по-малко отъ хората. Ала тѣ сж могѣществени. Шома Зевсъ си потрѣси косата, пѣлата земя потреперва. Боговетѣ могатъ да се прѣобразятъ въ всичко, могатъ да направятъ прѣврати въ вселенната, да пратятъ болести. А главно тѣ сж безсмъртни, вѣчно млади и честити. Тѣ вѣчно блаженствуватъ и нищо не правятъ. Тѣ се боѣтъ само отъ мрачната рожба на Нощта *Анимжа* (сждба), която прѣдопрѣдѣля сждбата на всѣко създание въ свѣта (римлянетѣ ъ наричаха *фату.мз*: оттукъ произхожда «фа-

тализмъ», вѣра въ прѣдопрѣдѣлението). Имаше 6 чифта олимпийци: *Зевсъ* (римски Юпитеръ) и жена му *Хера* (Юнона), *Аресъ* (Марсъ) и *Афродита* (Венера, § 36), *Посейдонъ* (Нептунъ), богъ на моретата и неговата съперница *Атина-Паллада* (Минерва), *Аполлонъ* (Фебъ) и сестра му *Артемидида* (Диана), *Хефестъ* (Вулканъ) и *Хестия* (Веста), *Хермесъ* (Меркурий) и *Деметра* (Церера). Освѣнъ Олимпийцитѣ имаше още около петдесетъ *демони*, или второстѣпенни богове — небесни (Музи и др.), водни (Океанъ, nereиди, сирени и др.), земни (Нимфи, Дионисъ или Вакхъ, сатири и др.), подземни (Хадесъ и Персефона, рим. Плутонъ и Прозерпина). Вкратцѣ, гръцитѣ заселихъ цѣлиятъ свѣтъ съ човѣкообразни същества, които се наваляхъ въ всѣка вълна, въ всѣко поточе, на всѣко парче земя, на всѣки малъкъ листъ и на всѣко облаче.

§ 83. **Богослужение.** Въ това врѣме употрѣбяхъ малки *идолчета* отъ дърво, съ дрехи и украшения, подобни на кукли. Пазѣхъ ги въ малки дървени храмове. Жръцъ бѣше бащата на семейството. *Молѣхъ* се сутрина, слѣдъ обѣдъ и вечеръ съ заучени химни. Този, който се молѣше, се порѣсваше съ света вода. Когато се обръщаше къмъ Олимпийцитѣ, той си поднемаше ржцѣтъ нагорѣ; кога се обръщаше къмъ подземнитѣ богове, той тропаше съ краката си, допираше ржцѣтъ си о земята, простнуваше се на пола. При това прѣгръщахъ и цѣлувахъ идолиѣ. Ала *жъртвата* се считаше по-важна отъ молитвата. Отначало принасяхъ въ жъртва хора, послѣ животни — волове, козли или овни. За най-важно жъртвоприношение се считаше *хекатомбата* — сто бика наведнѣжъ. Жъртвата окичвахъ съ вѣнци и ленти, позлатявахъ ѝ рогата. Въ огъня тургахъ само коститѣ отъ нозѣтъ, като ги намазвахъ съ масъ. Месото или изяждахъ на мѣстото, въ пиршество, или го отнасяхъ въ къщи по части. Богатитѣ жъртви се съпровождахъ съ тържествени процесии, които се наричахъ *помпа*. Голѣмо значение имаше и *мантиката* — врачуванѣто. Най-многого врачки бѣхъ стари жени, които живѣяхъ въ таинствени пещери и се наричахъ *Сивилли*. Тѣ разгадавахъ сънища, необикновени явления (неочаквани срѣщи и пр.) и «гласове» — странни звуци, случайни думи. Още по-важно бѣше гаданието, кога се принасяхъ жъртви, особено по вътрѣшноститѣ на жъртвитѣ и по хвѣрканѣто на хищнитѣ птици. Отпослѣ на врачкитѣ съперничахъ *оракулитѣ*, които бѣхъ цѣли заведения за прѣдсказвания. Оракулитѣ се намѣрвахъ при нѣкои храмове и се управлявахъ отъ проницателни жръци. Тоя, който се обръ-

Минотавра (чудовище, което яло хора). Синъ на Зевса и на Европа, *Минос* основалъ въ Критъ силна държава и далъ мъдри закони, които прѣминахъ послѣ въ Спарта. Главниятъ подвигъ на Тезей било унищожението на Минотавра. Следъ това Астарта се прѣсели въ Гръция подъ името *Афродита*, въ честь на която отъ най-напрѣдъ се извършвахъ също такива мръсни празници, както въ Сидонъ и на Кипръ. Заедно съ нея дошълъ и *Мелкартъ* тирски, който се

Венера (Афродита) Милоска. Въ Лувръ.

слѣ съ Херакла, и комуто най-напрѣдъ принасяхъ също такива човѣшки жъртви, както на Молоха. Около 1300 въ Тива дошълъ сидонецътъ *Кадмъ*, който търсѣлъ сестра си Европа, що била откраднатъ отъ Зевса; той построилъ крѣпостта Кадмѣя, т. е. основалъ

държава. Отъ него произлѣзълъ злочестийтъ царь *Единъ*, а походътъ на седемтъхъ (§ 79) означава възстанието на еллинитѣ противъ финикийското владичество. Въ разказитѣ се загатва и за египетско влияние. *Кекронъ* построилъ Кекропия и въвелъ поклонението на Атина-Паллада (Нитъ, § 15); отъ него произхождалъ Тезей. Въ Аргосъ дошълъ отъ Ливия *Данай* заедно съ 50-то си дъщери, а слѣдъ него и братъ му *Египетъ* заедно съ 50-то си синове. Потомството на Даная царувало тука (ахейцитѣ се наричахъ данайци), докато не било отстранено отъ *Пелопидитѣ*, които дошли отъ Фригия. Разказитѣ за Пелопидитѣ въ Гръция и за Хераклидитѣ въ Лидия (§ 66) указватъ на връзката между Елада и Мала Азия. По прѣдание, така сѣщо и Посейдонъ и Дионисъ дошли отъ Азия. *Артемидата* е фригийската Кибела (§ 68), която се славѣше у ионийцитѣ като ефесска богиня. Братътъ на Артемидата, *Аполлонъ* дошълъ прѣзъ морето въ Гръция на единъ делфинъ. Най-старото му святилище се намѣрваше на Родосъ; за негово отечество се считаше о. Делосъ дѣто на празника му се стичахъ еллинитѣ отъ Мала Азия и отъ устието на Дунавъ до Сицилия.

§ 85. **Битътъ (живѣячка) на еллинитѣ.** Възъ основа на разказитѣ и на Хомера се съставя понятие за бита на гръцитѣ въ първия периодъ на тѣхната история. Камънниятъ вѣкъ бѣше вече измѣстенъ отъ *бронзовия*. Нравитѣ сѣ още груби: отличаватъ се главно съ воинственностъ и рицарски духъ; навсѣкждѣ междуособия, грабежъ, убийства, кръвно отмъщение и скарвания, които се свѣршватъ съ дуелъ. Ала вече се забѣлѣзватъ слѣди отъ наивна хуманностъ—гостоприемство, уважение къмъ жената и къмъ херолдитѣ (пратеници), милосърдие къмъ тия, които молятъ за прошка, строгостъ въ семейния животъ. Въ религията се издигна свѣтлийтъ, идеаленъ образъ на Аполлона. Вижда се така сѣщо и влиянието на неговитѣ музи: пѣвци възпѣватъ боговетѣ и героитѣ. Архитектура се съглежда въ направата на твърдинитѣ, гробницитѣ и въ къщата съ сводове. Въмѣсто родовата уредба се появява държавна. Имаше много царства, които често се състояхъ само отъ по една градска община. *Василевсътъ* (царь), който носѣше дълъгъ скиптръ, бѣше пълководецъ, сѣдия и жръць. Неговата властъ, която се считаше, че произхожда отъ Зевса, бѣше наследствена и слабо ограничена отъ съвѣта на дружината—*вуле*, и отъ народното събрание—*агора*, което служеше само за да се обнародва волята на царя. Дружината или боляретѣ владѣхъ голѣми стада, земи и голѣми наследствени права; тѣ изпълняватъ само воинска повинностъ. Боляретѣ се явяватъ на бой съ колесници, съ

дълги копия и съ шлемъ, като извикватъ враговетѣ си на двубой. Въ мирно врѣме тѣ се занимаватъ съ ловджийство, боричканье и надварване въ похватностъ, а повечето пируватъ заобиколени отъ пѣвци, музиканти и танцющи жени. Тѣ живѣятъ въ обширни чифлици, заградени съ стѣни, като мушнори, запазвайки патриархална простота. Безъ да се гледа, че земледѣлнето и винодѣлнето сж развити, главното богатство сѣ още съставятъ стадата. Дори царетѣ сами се занимаватъ съ дърводѣлство, синоветѣ имъ пасятъ ста-

Диана (Артемиде). Въ Лувръ.

да, дъщеритѣ имъ перятъ ризи, женитѣ имъ тъкатъ и предѣтъ. Тѣхното богатство се състоеше, освѣнъ отъ стада, и отъ *роби*, числото на които особено се умножи подиръ дорийското прѣселение; тѣ се считахъ за вещь, съ тѣхния трудъ се поминувахъ господаретѣ имъ, ала съ тѣхъ се отнасяхъ патриархално, като съ по-млади членове на семейството. Освѣнъ боляретѣ или знатнитѣ, имаше и

дѣлихъ новъ строй на живота. Тѣй като Пелопонесъ повече отъ другитѣ земи прѣтърпѣ отъ прѣселванията, въ него станяхъ главнитѣ събития, съ които се ознаменува началото на новия периодъ отъ гръцката история. Въ Пелопонесъ имаше много смутове въ продължение на 150 год. слѣдъ нахлуването на дорийцитѣ (1000—850). Дорийцитѣ трудно можахъ да се държатъ. Сѣверо-западната частъ отъ полуострова си бѣ запазила независимостта. Ахаия бѣше съюзъ отъ 12 ахейски градове — републики. Независимостта на Елида се пазѣше отъ олимпийския храмъ. Въ Аркадия си останя старото население, което постоянно враждуваше съ дорийцитѣ; и тя съставяше съюзъ отъ нѣколко републики. Само на ю-и. дорийцитѣ образувахъ три държави — *Аргосъ*, *Спарта* и *Мессения*, измежду които Аргосъ имаше първенство; ала тѣ се борѣхъ помежду си. Въ всѣка отъ тѣхъ ахейцитѣ се борѣхъ съ завоевателитѣ си. Въ Мессения дори тѣ свѣргихъ родътъ на хераклидитѣ и си основахъ туземна династия. Срѣдоточие на доризма бѣше само Спарта, ала и тя страдаше отъ вътрѣшни вълнения. Дорийцитѣ съставяхъ тука само висшата класа на обществото и се наричахъ *спартиати* (ок. 50,000 души). Тѣ имахъ въ рѣцѣтѣ си властта и по-големата частъ отъ земята. Ахейцитѣ, които се наричахъ *периеки* (περίοικοι) или «съсѣди», владѣяхъ малки парчета земя по скалитѣ и населявахъ градоветѣ, дѣто тѣ се занимавахъ изключително съ занаяти и търговия. Тѣ давахъ на спартиатитѣ частъ отъ доходитѣ си и изпълнявахъ военна служба подъ тѣхното началство; тѣ се управлявахъ отъ жестоки *хармостии*, които можахъ дори да наказватъ съ смъртъ безъ сѣдъ. Ала периекитѣ бѣхъ лично свободни и дори участвувахъ въ националнитѣ игри; тѣхното топографическо име — *лакедемонци* — служеше, за да се обозначаватъ официално както тѣ самитѣ, така и спартиатитѣ. Много по-лоша бѣше сѣдбата на *илотитѣ* (ἐλῶται), на ахейскитѣ селяни, които бѣхъ обѣрнати отъ спартиатитѣ въ роби. Илотитѣ обработвахъ полетата на спартиатитѣ и изобщо ги издържахъ, работѣйки като волове, и безъ да се ползватъ съ никакви права. Тѣхната сѣдба бѣ толкова жестока, щото станя нословична. Всѣка зима стотини млади спартиати се занимавахъ съ *кринтия* — шпионство: тѣ подслушвахъ и колѣхъ недоволнитѣ илоти. При все това, илотитѣ, които достигяхъ до половина милионъ, често възставахъ. Вълненията въ Спарта се увеличавахъ още отъ това, че спартиатитѣ се стараяхъ да ослабятъ царската власть: тѣ дори установихъ, щото *внѣжги* да има по *двама царе*, които си сънерническувахъ помежду си.

Спартанецътъ бѣше грубъ дори по външностъ : другитѣ гръци се прѣсвивахъ надъ неговитѣ тежки сандали, надъ неговата тояга и косната глава. Спартанцитѣ, които едва си покривахъ желѣзнитѣ нускули съ грубо облекло, се чиняхъ на прѣмѣненитѣ атинянки полудиви амазонки. Спартанцитѣ бѣхъ ирѣсни, пълни съ суевѣрия и прѣдраждѣши, имахъ отвращение къмъ мирния трудъ, прѣзирахъ искусства. Ликургъ имъ запрѣти да пишатъ и да съчиняватъ нови пѣсни ; когато се появи седмострунната китара намѣсто на-прѣшната четиреструнна, ефоритѣ скъсахъ лишнитѣ струни. Въспитанието на спартанцитѣ се основаваше на прѣчката и на отвратителната крѣптя. Въ Спарта *личността* на човѣка бѣше съвсѣмъ *убита*. Спартанецътъ нѣмаше собствени чувства, мисли, дори частенъ животъ. Споредъ това никой не можеше да се отличи нито съ талантъ, нито съ умъ, нито съ образование. Това бѣше тѣкъвъ деспотизмъ, че Ликургъ трѣбваше съ особени закони да принуждава спартанцитѣ къмъ новия животъ. Той не допушаше роскошь и дори стѣсняваше търговията. Запрѣщаваше се изкуването задграница, както и да се приематъ дома чужденци. При все това спартанцитѣ отпослѣ възстаняхъ противъ деспотическитѣ закони, които ги обричахъ на вѣченъ *застой*. Ала отначало Ликургъ си достигна цѣльта : грубитѣ, невѣжи, ала воинствени спартанци покорихъ Пелопонесъ и за извѣстно врѣме станяхъ първа държава въ еллинския свѣтъ. Тѣ правѣхъ завоевания така също и отъ желание да запазятъ Ликурговото равенство на имуществата : числото на помладитѣ спартански синове растѣше сѣ повече, та тѣмъ давахъ новозавоюванитѣ земи.

§ 90. **Мессенски войни и хегемония на Спарта.** Спартанцитѣ най-трудно можахъ да се борятъ съ храбритѣ и благородни мессенци, на които помагахъ Аркадия и Аргосъ. Цѣлъ вѣкъ се протекахъ (ок. 750—650) двѣ жестоки *мессенски войни*. Мессенцитѣ показахъ чудеса отъ храбрость и патриотизмъ и често жестоко разбивахъ враговетѣ си, особено отъ такива непристъпни твърдини, като *Итоме*. Най-много се прослави тѣхнийтъ царъ *Аристоменъ*, за когото се приказвахъ отъ народа много приказки. Той довелъ спартанцитѣ до отчаяние, та тѣ по съвѣта на Питията, прибѣгнали до нравствено срѣдство — помолили по-образованитѣ отъ тѣхъ атиняне да имъ пратятъ поетътъ *Тиртея*, който съ своитѣ задушевени пѣсни ободрилъ спартанскитѣ войници. Обаче и съ него дълго врѣме още тѣ не могли да надвижатъ Аристомена, който се скрилъ въ непристъпната крѣпость *Еура*. Са-

мо съ хитростъ и прѣдателство могли да го изгонѣтъ оттамъ. Той се оттеглилъ на Родосъ; сподвижниците му избѣгахъ въ Италия, дѣто дадохъ име на старата грѣцка колония — *Мессина*. Останѣлитѣ мессенци бѣхъ обѣрнати въ илоти. «Прививайки се като магарета подъ тежките товари (казва Тиртей), тѣзи нещастници сѣ принудени да даватъ на господаритѣ си половината жатва. Заедно съ женитѣ си, тѣ трѣбваше по заповѣдь да оплакватъ смъртта на своитѣ господари». Мессенцитѣ вѣчно ненавиждахъ своитѣ угнетители. Тѣ винаги помагахъ на враговетѣ на Спарта. Когато се измѣняхъ много вѣкове, слѣдъ като загина Грѣция, тѣ се още пѣяхъ любимата си пѣснь: «по Стеникларскитѣ полета, па и до самия върхъ на планината Аристомонъ гонѣше лакедемонцитѣ». Подиръ мессенскитѣ войни въ 600—550 г., единъ отъ «седемтѣхъ мъдречи» *Хилонъ* съ строги постановления разви и утвърди законитѣ на Ликурга — и Спарта станъ по-силна отъ прѣди. Тя завоюва още много земи и ок. 500 г. вече владѣеше $\frac{2}{3}$ отъ Пелопонесъ; а ония земи, които още не бѣхъ изгубили независимостта си, до толкова се бояхъ отъ неж, щото напълно се подчинявахъ на нейнитѣ съвѣти въ политиката и ѣ давахъ войскитѣ си по първо исканье. По тоя начинъ Спарта спечели първенство въ Пелопонесъ, което еллинитѣ наричахъ *хегемония* (ἡγεμονία — прѣдводителство). И вѣнъ отъ прѣдѣлитѣ на полуострова спартанцитѣ се прославихъ по своята воинственостъ и патриотизмъ: грѣцкитѣ държави тѣмъ давахъ на сѣдъ своитѣ спрѣчквания; сицилийскитѣ грѣци у тѣхъ просѣхъ помощъ противъ картагенянитѣ, а Крезъ и скититѣ — противъ перситѣ. Първенството на спартанцитѣ се основаваше не само върху физическата сила, ала и върху добръ прѣсмѣтнѣта политика. Тогава тѣ още не злоупотрѣбяхъ съ хегемонията си, като се задоволявахъ съ прѣдсѣдателство въ съѣзния съвѣтъ и съ прѣдводителство на съѣзнитѣ войски, а главно, тѣ се стараяхъ на всѣкъдѣ да *поддържатъ аристокрацията*, противъ която възстанъ опасенъ врагъ въ лицето на *тиранитѣ*, що заплашвахъ най-много Спарта въ Пелопонесъ.

§ 91. **Владичество на евпатридитѣ.** Слѣдъ патриархалната монархия отъ героическия периодъ (§ 85) втора политическа форма въ Грѣция бѣше владичеството на аристократитѣ, които се наричахъ тогава *евпатриди* (εὐπατρίδαι), т. е. «благородни». Тѣ произхождахъ отъ дружината или отъ боляритѣ, които заобикаляхъ василевса. Като се гордѣяхъ съ подвизитѣ си, богатството и про-

исхождението си отъ богове и герои, тѣ наченяхъ да се стремятъ къмъ власть, когато настаняхъ мирни врѣмена подиръ троянската война. Епохата на прѣселенията (§ 80) послужи въ тѣхна полза: прѣвратитѣ отъ тая епоха расклатихъ властта на василевситѣ. Тѣй като василевситѣ нѣмахъ безъ дружината материална сила, тѣ постепенно исчезнахъ и токоречи безъ кръвопролития. Около 750 г. по цѣла Гръция василевситѣ бѣхъ замѣстени отъ аристократически републики въ рѣцѣтъ на евпатридитѣ, съ исключение на Македония и Епиръ, които още живѣяхъ въ първобитни условия; въ Спарта монархията (по-добрѣ двоевластието) се запази само по форма. Въ евпатридскитѣ републики прѣвъ пѣтъ се появи раздѣление на властитѣ; законодателната власть принадлежеше на особенъ съвѣтъ, изпълнителнага (администрацията) — на чиновницитѣ, които се назначаваха за извѣстни срокове. Запази се старото събрание на *демоса* (народа); ала то нѣмаше права, както старата агора (§ 85). Съвѣтътъ се съставяше отъ прѣдставители на евпатридскитѣ родове; чиновницитѣ не ги избираше събранието, а евпатридитѣ испомежду си. Въ сжщностъ властта на евпатридитѣ бѣше неограничена, толкова повече че нѣмаше писани закони: евпатридитѣ сждѣхъ народътъ «по обичайното право», или по прѣданията, т. е. по собствения си произволъ. Слабото жръческо съсловие още не можеше да ограничава евпатридитѣ, отъ които и то произхождаше, тѣй щото дори делфийското светилище се нахождаше въ тѣхни рѣцѣ. Отначало евпатридитѣ управлѣвахъ добрѣ. Като най-образовани и богати хора тѣ носѣхъ общественитѣ тежести, защитавахъ страната, печелѣхъ слава на републикитѣ си въ националнитѣ игри. Ала безграничната имъ власть и богатство ги развалихъ. Евпатридитѣ станяхъ горди и нагли, обиждахъ народътъ, особено женитѣ, сждѣхъ пристрастно, поробвахъ мнозина за дългове. Тѣхното владичество ставаше толкова по-тежко, че родоветѣ имъ измирахъ отъ лошъ животъ, та властта се съсрѣдоточи въ рѣцѣтъ на малцина: това бѣ *олигархия*, която прѣслѣдваше само своитѣ фамилиарни интереси и безъ да се грижи за народа. Въ сжщото врѣме и демосътъ се измѣняше. Той се размножаваше и ставаше по-развитъ. Подъ твърдинитѣ израстнахъ много градове, дѣто се образува *срѣдне съсловие* — хора съ разни свободни занятия, а особено търговци, промишленници и мореходци. Между тѣхъ се отличавахъ вече мнозина заможни, умни, свѣтъ видѣли хора, които разбирахъ управлението по-добрѣ отъ евпатридитѣ и които бѣхъ горди. Вкратцѣ отъ бесцвѣтния демосъ се създаваше *демокрацията* — образовано и съзнавающе

своитѣ интереси общество. Демокрацията постъпено наченъ да трѣбува право за бракъ съ евпатридитѣ, отричане на дълговетѣ, ново раздѣляне на земитѣ, писани закони, най-послѣ — политически права, т. е. участие въ управлението. По тая причина ок. 700 г. се начена жестока кървава борба между демокрацията и евпатридитѣ, която никога не се прѣкрати напълно въ Гръция. Евпатридитѣ се задържаха само въ такива военни и неподвижни държави, като Лакония и Тессалия. Тѣ паднаха късно, подиръ персийскитѣ войни, въ Аркадия и Беоция, дѣто дълго време се запази неразвито, консервативно селско съсловие. Най-рано падна владичеството на аристокрацията въ подвижнитѣ крайморски републики.

§ 92. **Тиранетъ.** Ала властта не минъ отведнѣжъ въ ръцѣтъ на демоса, който още не бѣше толкова развитъ, за да излезе на глава съ нежъ. Спечелиха жъ най-напрѣдъ *демагозитѣ*, «вождитѣ на народа» въ борбата съ евпатридитѣ. Обикновено демагогъ ставаше нѣкой даровитъ и честолюбивъ евпатридъ, който бѣше обиденъ отъ своитѣ събратия, а по нѣкога проникнатъ отъ патриотическо убѣждение въ необходимостта да помогне на своя народъ. Демагогътъ спечелваше довѣрието на демоса, като му обѣщаваше да го освободи отъ игото на евпатридитѣ, и като знаеше слабоститѣ на послѣднитѣ, водѣше тълпата къмъ побѣда; ала слѣдъ туй той завладѣваше акрополътъ, та ставаше *тиранинъ* или «повелителъ». Така ок. 650 г. се появи третата форма на политическия животъ въ Гръция: *VII и VI вѣкове* се наричатъ *епоха на тираниитѣ*. Първитѣ тирании се образуваха въ търговскитѣ републики *Сикионъ* и *Коринтъ*, дѣто положението на демоса бѣше толкова по-тежко, че той се състоеше отъ старото население, а евпатридитѣ — отъ дорийци. Тѣхниятъ примѣръ въ скоро време послѣдуваха *Епидавръ* и *Мегара*. Слѣдъ това се появиха тирани въ много гръцки колонии въ Италия и Мала Азия. По нѣкога тиранитѣ се оказваха добри управници, мъдри законодатели и покровители на наукитѣ и искусствата: тѣ се стараяха да блѣстятъ съ роскошь, правѣха величествени постройки, издържаха поетитѣ. Такива бѣха: единъ отъ седемтѣхъ мъдреци *Питтакъ* лебоски и *Периандръ* коринтски. Ала повечето пѣти тиранитѣ, като издигнали се отдолу (вискочки) и узурпатори на прѣстоли, като се бояха да изгубятъ неограничената си властъ, мислѣха само какъ да си утвърдятъ властта, та бѣха жестоки и подозрителни. Тѣ се заобикаляха съ главорѣзи-тѣлохранители, заграбваха много пари, заключаваха тайни съюзи помежду си и дори съ перситѣ. Колкото повече време се ми-

нуваше, толкова думата «тиранинъ» означаваше деспотизмъ. Тиранинѣ не сполучихъ да утвърдятъ свои династии. Тѣхното владичество бѣше тревожно: тѣхъ унищожаваха отчасти евпатридитѣ съ помощта на спартиатитѣ, отчасти демокрацията.

§ 93. **Евпатридитѣ въ Атика.** Прѣдставителъ на демокрацията бѣше градътъ *Атина*, който доби първенствующо значение въ Атика още въ баспословнитѣ врѣмена, благодарение на *Тезея* (§ 83); послѣдниятъ унищожи родовитѣ князе, и раздѣли народътъ на евпатриди, геомори (γεωμοροι — земледѣлци) и демиурги (δημιουργοι — занаятчии). Тука дълго врѣме управлявахъ царе, дори подиръ Кодра (§ 80). Евпатридитѣ добихъ първенство тепърва ок. 750 г., когато царътъ бѣше замѣстенъ съ *архонтъ*, когото тѣ сами избираха, сѣдѣха и дори можахъ да наказатъ съ смъртъ. Най-напрѣдъ архонтътъ бѣше до животъ и се назначаваше само измежду Кодровитѣ потомци; подиръ го избираха за 10 години; най-послѣ наченяхъ да избиратъ по 9 архонта и то само за година и при това измежду всичкитѣ «благородни» фамилии, по между които се отличавахъ *Алкмеонидитѣ*. Главниятъ архонтъ се наричаше «епонимъ», защото по негово име се наричаше годината; вториятъ архонтъ «василевсъ» се считаше само за главенъ жрецъ, безъ да има нѣкаква властъ; третиятъ «полемархъ» управляваше войската; останалитѣ шестъ «тесмотети» бѣха сѣдии. Редомъ съ архонтитѣ се намѣрваше съвѣтътъ *вуле* (βουλή), който има свѣръзка съ най-старата обществена наредба на Атика. Въ Атика евпатридитѣ се раздѣляха на 4 *фили*; всѣка фила по на три *фратрии* (φράτριά — братство); а всѣка фратрия се съставяше отъ 30 *гена* (γένος — родъ). Генетитѣ (роднинитѣ) се считаха като членове на една голѣма фамилия; тѣ имаха общи богове — патрони (Аполлонъ πατήρ), обреди и гробища; земята така сѣщо бѣше собственостъ на общината. Главатаритѣ на всички фили задружно извършвахъ, «празникътъ на родоветѣ» и въ *ареонага* (хлѣмъ на Ареса) съставяхъ сѣдъ, който се наричаше «кървавъ», защото разглеждаше само процеси по убийства и виняги осѣждаше на смъртъ. Затворени въ своитѣ фили евпатридитѣ съ прѣзрѣние гледахъ на народа. Когато падна царската властъ, тѣ разрѣшихъ на демоса да се приписва къмъ тѣхнитѣ фили, ала само въ качество на покровителствуванни клиенти; а сами тѣ получавахъ значение на *мѣстни* селски власти. Въ сѣщото врѣме евпатридитѣ обладавахъ *вѣрховната* властъ, благодарение че архонтитѣ бѣха тѣхни и че съвѣтътъ се състоеше отъ 360-то главн на тѣхнитѣ родове. А събранieto на демоса, агора

(*ἑυπατρίδης*), както навсѣкждѣ тогава, служеше само за обнародванье волята на евпатридитъ. Като заграбихъ властта въ ржцѣтъ си, евпатридитъ наченѣхъ да угнетяватъ народътъ, а особено геоморитъ. Освѣнъ тава народътъ осиромашаваше отъ войнитъ, а най-много отъ корабната повинность: Аттика бѣше раздѣлена на 48 *навкрарии* (окръзи за «натѣкмяванье кораби»), отъ които всѣка трѣбваше да приготви по една напълно обрѣжена *трирема* (голѣмъ, изнамѣренъ въ Коринтъ корабъ съ три реда весла и съ 150 гребци); на чело на навкрарията стоеше, като главна мѣстна власть *пританхтъ* — взетъ измежду евпатридитъ. Народътъ заемаше пари отъ евпатридитъ за толкова високи проценти, щото земята му минуваше въ ржцѣтъ на кредитора, а и самъ длѣжникътъ му се заробваше. Най-послѣ демосътъ се развълнува и поиска *писани закони*. Архонтътъ *Драконъ* даде закони (624 г.), ала толкова жестоки, че тѣ станѣхъ пословични; споредъ тия закони злоупотрѣбленията на евпатридитъ се утвърдявахъ, а длѣжникътъ се обрѣщаше въ робъ, когото кредиторътъ можеше дори да продава на чужбина. Народътъ роптаеше повече, отколкото прѣди и евпатридитъ *Килонъ* стори намѣрение да разиграе ролята на тиранинъ. Съ помощта на войскитъ на своя тѣсть, мегарскійтъ тиранинъ, той завладѣ Акрополъ; ала на народа не се хареса намѣсванието на чужденцитъ, та архонтътъ *Мегаклъ* Алкмеонидъ изгони узурпаторътъ на прѣстола. Килонъ избѣга; ала помощницитъ му, на които обѣщахъ свободенъ исходъ, бѣхъ избити при статуитъ и жъртвеницитъ. Това нарушение правото на църковно убѣжище смѣти народътъ, който изново паднѣ подъ игото на евпатридитъ. Въ сѣщото врѣме мегарскійтъ тиранинъ, като отмѣстяваше за своя зетъ, отпе отъ атинянитъ *Саламинъ* и до такава стѣпень ги разби, че малодушнитъ евпатриди запрѣтихъ, подъ страхъ на смъртъ, дори да се говори за повръщанието на този островъ. Атинянетъ се опропастявахъ; нъ *Солонъ* ги избави.

§ 94. **Солонъ. Неговитъ обществени прѣобразованія.** Потомъкъ на Кодра, Солонъ не приличаше на своитъ другари евпатриди. Той нѣмаше отвръщение отъ тѣрговията, благодарение на която той спечели голѣмъ имотъ, бѣше твърдъ любознателенъ и дълго врѣме пѣтува по Источнитъ земи; еллинитъ го причислихъ къмъ седемтѣхъ си мѣдреци. Величието на Солонъ особено се показва въ това, че той посвети животътъ си на народа, а именно на угнетенитъ. Той исхарчи всичкийтъ си имотъ за бѣднитъ и освободи всички, които му бѣхъ станѣли роби за дългове. Свободното си врѣме посветяваше да пише прѣкрасни стихове, въ които той

прѣдаваше своитѣ познания на народа. Като гениаленъ политикъ Солонъ разбра, че най-напрѣдъ трѣбва да се подигне народниятъ духъ, та послѣ да се облегчи положението на сиромаситѣ. Като се прѣстори на лудъ, за да избѣгне смъртно наказание, той се появи на площада, и каза такива стихове, щото всички извикахъ: «На Саламинъ!» — и островътъ бѣше завоюванъ. Подиръ това той приговори евпатридитѣ да изгонятъ Алкмеонидитѣ и да се очистятъ отъ прѣстѣпленията имъ, като повикатъ *Епименида* критски. Този саможивецъ и чародѣй, когото почитахъ всички гръци, успокои народътъ, като принесе жертва двама юноши. Когато си тръгваше, той заповѣда на атинянитѣ да слушатъ Солона, което и Питията потвърди: Солонъ склони тогава атинянитѣ да защитятъ делфийскитѣ оракулъ отъ съсѣдитѣ, които го нападахъ. Подиръ всичко това Солонъ леко можеше да стане тиранинъ; ала той не се домогваше за власт. Евпатридитѣ го назначихъ безсроченъ архонтъ-епонимъ (595 г.) и законодатель, съ право «да запазва или унищожавя всичко старо по свое усмотрѣние». Солонъ се задоволи съ това, че въ продължение на 10 г. даде на народа закони, които мирно направихъ благодѣтеленъ прѣвратъ, па послѣ напусна отечеството си за 10 г., като взе отъ народа клетва, че прѣзъ това врѣме той не ще измѣнява неговитѣ закони. Солонъ искаше да облегчи долнитѣ класи. Той изискваше, щото хората да се задоволяватъ съ малко и да усмиряватъ страститѣ си: «всичко съ мѣра» — ето неговата любима поговорка. Първото му дѣло бѣше *сейсахтията* (σεισάχθεια — «облегчение»), чрѣзъ което отмѣни робството за дългове и съкрати самитѣ дългове токоречи на $\frac{1}{4}$, като намали цѣнността на монетитѣ: той пусна по-леки драхми (сребърни монети — ок. 70 стотинки), така щото 100 нови драхми бѣхъ равни на 73 стари по теглото на среброто. За да не би евпатридитѣ пакъ да заграбятъ земята, като залогъ срѣщу дадени пари, бѣше опрѣдѣленъ най-голѣмниятъ размѣръ на земята, повече отъ която никой не можеше да залага въ едни ръцѣ. Подиръ това Солонъ, като баща се грижеше да *въспита* неразвитото общество на умѣреностъ, справедливостъ и трудолюбие. Седѣнъето безъ работа се обяви за прѣстѣпление: всѣки можеше да прѣдаде на сѣдъ бездѣлникътъ; ареопагътъ трѣсѣше смѣтка отъ всѣкиго за срѣдствата съ които си искарва прѣхраната. Съвсѣмъ противно на Ликурга, Солонъ издигаше, като най-благородни занятия, земледѣлието и търговията, а особено *занаятитѣ*. Съ тая цѣль той покровителствуваше чужденцитѣ, или *метекитѣ* (μέτοικοι — «съ-

πεπληρωμένοι, които имахъ не по-малко отъ 500 мединна годишенъ приходъ) изпълняваше най-свѣжитѣ *литургии* (λειτούργια, — обществени повинности): той устройваше хорове въ театритѣ (χορευταί) и гимназиитѣ (γυμνασιαρχία), а особено издържаше флота (πλοῦραρχία); II классъ (или ἱππεῖς; 500—300 мединна) съставляваше конницата; III классъ (или ζευγίται) служеше като хоплити; IV классъ се състоеше отъ тети (по-малко отъ 150 мед.), които нѣмахъ земя и които служяхъ лекообръжени само кога имаше всеобщо опълчение, нѣ затова пъкъ бѣхъ прѣвѣсходни моряци. Само военната служба бѣше всеобща повинность. Гражданетѣ не плащахъ данъци, които нито бѣхъ нужни: тѣй като длъжноститѣ бѣхъ бесплатни, нищожнитѣ държавни разноси се изплащахъ отъ митата на чуждитѣ стоки и отъ данѣка на метецитѣ. Колкото една класса бѣше по висока, толкова по-тежка бѣше войнската ѝ повинность, ала затова толкова по-голѣми права имаше тя. Така напр. архонтитѣ се избирахъ само отъ I класса. *Буле*, или Съвѣтътъ на 400 (по 100 души отъ всѣка фила) се избираше за една година само измежду първитѣ три классы; този съвѣтъ управляваше администрацията и финанситѣ, а така сѣщо приготвяше прѣдложения за народното събрание (προβούλευμα); всѣка $\frac{1}{4}$ година 100 души отъ членоветѣ на булето играяхъ ролята на съдии (притани) подъ прѣдсѣдателството на тесмотетитѣ. Ако и да даваше булето заповѣди на архонтитѣ, послѣднитѣ имахъ право, слѣдъ като излизахъ въ отставка, да постѣпватъ до животъ въ *ареонага*, назначението на който биде увеличено: освѣнъ че бѣше углавенъ съдъ, ареонагътъ, безъ да бѣде нѣкому отговоренъ, наблюдаваше нравитѣ и законитѣ; той наказваше дори управницитѣ за немарливостъ и можеше да спира (запрѣтѣва) рѣшенията на булето и на агората. Ареонагити, архонти, членове на булето можахъ да бѣдѣтъ само богати хора, каквито тогава бѣхъ сѣ още евпатридитѣ. Ала заедно съ това Солонъ даде много права на демоса. 1) Класситѣ не зависѣхъ отъ рождението, а отъ цѣната на имота (τίμημα), слѣдователно аристокрацията се прѣобърна въ *тимокрация*, при която единъ забогатѣлъ тетъ можеше да влѣзе въ I класса, а единъ осиромашалъ евпатридъ — въ IV. 2) Агората бѣше до толкова измѣнена въ демократически смисълъ, че дори получи ново название — *екклезия* (ἐκκλησία). Екклезията се състоеше отъ граждани на всичкитѣ классы, които бѣхъ достигнали до 20 г. Тя се събираше подъ ръководството на булето 4 пѣти въ годината на тържището подъ открито небе. Подиръ молитви и жѣртви глашатайтѣ изри-

рания народътъ, когото той наричаше «безмозъчно стадо». Демостъ заобиколи Пизистрата съ стража; Пизистратъ завзе Акрополъ и изгони тиранинъ (560). Солонъ си хвърли оръжията на улицата, и се оттегли най-напрѣдъ при Креза (§ 68), а послѣ на Кипръ, дѣла наскоро и умрѣ. Евпатридитъ 20 години прѣслѣдвахъ Пизистрата два пѣти го прогонвахъ; само послѣднитъ 10 години той управлѣваше мирно. Пизистратъ бѣше единъ отъ най-добритъ тирани въ старото време. Като се осигори съ войски и данъци, той наченъ да работи за въ полза на народа. Той запази законитъ на Солонъ, помагаше на търговията и занаятитъ, щедро надаряваше бѣднитъ, основаваше колонии за ония, които нѣмахъ земя. Пизистратъ особено се грижеше за искусствата и за образованието на народа. Той основа първата въ Еллада публична библиотека и украси Атина съ прѣкрасни здания, а така сѣщо и снабди градътъ съ водопроводи. Пизистратъ въведе роскошенъ празникъ въ честь на Атина-Паллада, по случай на който се пѣяхъ хомеровитъ пѣсни, които бѣхъ събрани и наредени (§ 85). Тогава се появи и началото на *театра* подъ видъ на весели празници въ честь на Диониса. При двора на Пизистратъ животътъ бѣше свѣтълъ и веселъ, озаренъ съ поезия и искусство. Тука се приканвахъ най-добритъ поети и мъдреци отъ цѣла Еллада. Главенъ между тѣхъ бѣше буйнийтъ авторъ на нѣжни оди *Анакреонъ*. Пизистратовтъ синъ *Хиппий* отначало управляваше като баща си. Ала когато двама атиняне, които бѣхъ лично оскорбени отъ него, съставихъ заговоръ и убихъ братъ му, той станъ жестокъ деспотъ, грабѣше и убиваше народътъ. Евпатридитъ бѣгахъ въ Атина; ала скоро се върнахъ благодарение на доблестний *Алкмеонидъ Клистена*, който привлече на своя страна Питията, който съдѣйствуваше за възобновлението на изгорѣлия делфийски храмъ. Питията заповѣда на спартанцитъ «да освободятъ Атина отъ тиранина»; народътъ се присъедини къмъ своя любимецъ Клистена. *Хиппий* бѣше изгоненъ (510); той избѣга при перситъ.

§ 97. **Клистенъ и въздиганието на Атина. Значението на гръцката колонизация.** Атинянетъ толкова много се бояха отъ тиранията, щото тѣ въведохъ *остракизмътъ*, за да не се повтори пакъ. Зимѣ вулето запитваше нарочно свиканото събрание: «Трѣбва ли нѣкой да се изгони?» Щомъ събранието отговаряше утвърдително, всѣкой гражданинъ надраскваше на една плочица името на тогава, за когото мислѣше че трѣбва да бѣде изпѣденъ. Оня гражданинъ, името на когото се срѣщаше написано върху 6000 раковини (токоречи $\frac{1}{3}$ отъ всички граждани), се изгонваше вънъ отъ

отечеството си за 10 години, ала не се лишаваше нито отъ права, нито отъ почетъ и екллезията винѣги можеше да повърне изгнанника. Подиръ това смѣлнѣтъ и даровитъ *Клистенъ* съ благословението на Питията и съ помощта на приятели разви дѣлото на Солонъ въ полза на демокрацията. Той остави на евпатридскитѣ фили да си извършватъ само религиознитѣ церемонии, а политическото значеніе прѣдаде на нови *десетъ* фили, отъ които всѣка се дѣлѣше на 10 *деми*, които обаче се земахъ подредъ, така щото не можахъ да изникнатъ мѣстни партни; събранията на филитѣ ставахъ въ Атина. Всѣки демъ се състоеше отъ главното село или градецъ заедно съ околнитѣ селца; всички които живѣяхъ въ дема, безъ да се изключаватъ метекитѣ, се считахъ граждани; демътъ си имаше свои изборни власти, своя касса и отдѣлно събрание. Всѣка фила даваше 5 кораба и 10 конника. Вулето се прѣобрази въ съвѣтъ на Петстотиѣтъ,¹ който се избираше отъ всичкитѣ граждани, и по жребий: у него прѣминѣ токоречи всичкото управление. Архонтатътъ, който се избираше вече измежду първитѣ 3 класса (ала не по жребий), изгуби много права; особено изгуби си значението полемархътъ, когото заобиколихъ съ съвѣтъ отъ десетъ *стратези*. Екллезията се увеличи и наченѣ да се събира по 10 пѣти въ годината: тъй като въ нѣжъ влизахъ сега и тия, които нѣмахъ земя, тя наченѣ да се измѣнява отъ селска на градска; числото на хелнаститѣ достигнѣ до 6000. По тоя начинъ демокрацията съвсѣмъ възоблада. Раздразненитѣ евпатриди повикахъ на помощъ спартанцитѣ: нѣколко пѣти силитѣ на цѣлий Пелопонесъ и на Беотийскитѣ аристократи нападахъ върху Атика. Ала демокрацията направи толкова силна Атинската държава, щото атинянетѣ разбихъ отведнѣжъ всичкитѣ си врагове и завоювахъ нѣколко съседни острова. Благодарение на Милтиада владѣнията на атинянетѣ достигахъ до Хеллеспонтъ. Атинянетѣ дори пратихъ флота въ Мала Азия за защита на понийцитѣ, които бѣхъ възстанѣли противъ перситѣ. Около 500 г. въ Гърция се издигнахъ двѣ значителни държави: Атина и Спарта. Ала и тѣ бѣхъ голѣми; останѣлата частъ на Гърция бѣше раздробена на множество политически общини. Нѣ затова пѣкъ еллинизмътъ се распространи по всичкитѣ извѣстни тогава мората. Вториятъ периодъ отъ грѣцката история окончателно доказа, че никой другъ народъ въ старо врѣме, безъ да се изключаватъ финикийцитѣ, не можеше да съперничествува на еллинитѣ въ колонизацията. Финикийцитѣ и трети навсѣгдѣ бѣхъ принудени или да се оттеглятъ, или да се сливатъ съ грѣцкитѣ колонисти, които създавахъ цѣли и трай-

ни държави. Главна причина на гръцката колонизация въ втори периодъ бѣхъ завоеванията на спартанцитѣ, а особено жестока борба на демоса съ *евпатридитѣ*; а послѣшнитѣ колонии бѣхъ слѣдствие отъ търговското развитие на еллинитѣ. Гръцкитѣ колонии (*ἀποικίαι*) запазвахъ *връзки съ метрополиитѣ си*. Прѣселенцитѣ донасяхъ съ себе си статуи на богове и свещенъ огънь, по празници испращахъ въ отечеството си подаръци и жертви, отдавахъ на сѣдъ на метрополията своитѣ спрѣчквания, сѣчахъ монети по неинъ образецъ. Метрополията допускаше колониститѣ на своитѣ национални тържества, защищаваше ги отъ врагове. Войната между метрополия и колония се считаше за нечестиво дѣло. Въ сѣщност колониятѣ бѣхъ независими: само нѣкои отъ тѣхъ, *клерухитѣ* (*κληρουχίαι*) се подчинявахъ на метрополиитѣ, тъй като занимавахъ тѣхни земи. Гръцкитѣ колонии имахъ голѣмо *влияние върху туземцитѣ*, съ които се сроднявахъ: тѣ распростирахъ еллинизмътъ и дору гръцкый езикъ много навжтрѣ въ дивитѣ страни. Колониятѣ имахъ *влияние и на метрополията*, тъй като се развивахъ по-бърже: источнитѣ колонии рано си изработихъ висока култура и станяхъ учителки на своитѣ «майки». Ала затова и тѣ паднахъ по-рано подъ влияние на источната изнѣженостъ и на кървави смутове. На чело на колонизацията стояхъ ионийцитѣ, а най-много милетцитѣ; слѣдъ тѣхъ идѣхъ дорийцитѣ — коринтянетѣ и мегарцитѣ. Гръцкитѣ колонии трѣбва да се раздѣлжтъ на источни, западни и южни, което съотвѣтствува и на тѣхната хронология.

§ 98. **Источни колонии.** — *Источнитѣ* колонии достигнахъ най-голѣмо процвѣтѣвание въ 650 — 500 г.г. Тѣ бѣхъ твърдѣ богати, надварихъ своитѣ учители, азиатитѣ, въ промишлената и търговска техника, а особено въ искусствата и наукитѣ. Тѣ страдаяхъ само отъ вжтрѣшни вълнения и отъ влиянието на источнитѣ нрави и на богатството: малоазийскитѣ гръцъначеняхъ да се отличаватъ съ изнѣженостъ, тщеславие и чувственостъ. Измежду най-старитѣ источни еллински заселища най-слаба се оказа Еолия (§ 80), дѣто всѣка колония си живѣешъ отдѣлно. Между тия колонии се славѣше само *дѣсбоска Митилена*, както по законодателствата си (§ 92), така и по поезията. Затова пъкъ Иония бѣше славата на еллинитѣ. Тя съставяше съюзъ отъ 12 градове, между които пръвъ бѣ *Милетъ*. Милетъ се славѣше съ философи, художници и тъкани платове, а особено съ голѣмата си колонизация: той засели брѣговетѣ на сѣвернитѣ морета, отъ Хеллеспонтъ до Азовъ, за което и получи на

Трѣбваше постоянно да се борятъ съ сѣвернитѣ диваци. По брѣговетѣ гръцитѣ бѣхъ наченжли да завзематъ земи. Халкидцитѣ отъ Евбея основахъ тамъ толкова много колонии, щото полуостровътъ, що се заключава между устията на Вардаръ и Струма, получи название *Халкидика*. Слѣдъ това коринтянетѣ основахъ *Потидея*, която имаше първенство въ тия мѣста, докато не се възвиси отпослѣ атинскиятъ *Амфиполъ*. А между това ок. 500 г. македонскиятъ царь *Аминтъ I* бѣше принуденъ да се признае за вассалъ на Персия.

§ 99. **Западни и южни колонии.** Западнитѣ колонии, между които имаше много дорически, се съсрѣдотачавахъ въ Южна Италия, която се наричаше *Велика Гръция*, и въ Сицилия. Най-стари и важни бѣхъ ахейскитѣ Сибарисъ и Кротонъ и спартанскиятъ Тарентъ (прѣди 700 г.). Отначало владичеството въ Велика Гръция принадлежеше на *Сибарисъ*, който основа 25 колонии, имаше 100 х. жители и бѣше толкова богатъ, че думата «сибаритизмъ» означаваше изнѣженостъ и роскошь. Сибаритянетѣ обърнахъ туземцитѣ въ свои крѣпости и произвеждахъ много хлѣбъ, добитѣкъ и вълна, които произведения тѣ размѣняхъ съ милетцитѣ, картагенянетѣ и етрускитѣ срѣщу индустриални стоки. Ала на Сибарисъ наченж да съперничи енергическиятъ и просвѣтенъ градъ *Кротонъ*. Той се подчини на влиянието на философа *Питагора*, който бѣше родомъ отъ Самосъ и се бѣ училъ въ Египетъ и който избѣга отъ отечеството си—отъ Поликрата и отъ перситѣ. Тъмната философия на Питагора не би имала значение за кротонцитѣ, ако не би имало въ неж нравствена и политическа страна. Върху мнозина, а особено върху женитѣ, дѣйствуваше аскетическиятъ животъ и мълчаливостта на този ученъ, както и тапнственитѣ церемонии съ които той окръжаваше учението си, също като пророкъ на нѣкоя нова религия. Гордъ евпатридъ, който се бори въ Самосъ съ тиранията, Питагоръ въведе въ Кротонъ аристократическо управление, като образува отъ аристократитѣ *хетерия* — единъ видъ политически клубъ, който се нарече «питагорейски съжъзъ». Той подигна нравственитѣ кротонци срѣщу разваленитѣ сибаритяне и въ 510 г. разби неприятелитѣ. Послѣ измислихъ приказката, че за побѣдата спомогнала музиката на кротонцитѣ, по такта на която наченжли да играятъ изнѣженитѣ коне на сибаритянетѣ. Сибарисъ бѣше разрушенъ до основи. Кротонскитѣ аристократи се възгордѣхъ подиръ побѣдата и наченхъ да угнетяватъ народътъ, който възстанъ, избѣ много питагорейци и уреди демократия (ок. 500 г.), която се распространи токоречи по цѣла Велика Гръция.

§ 100. Амфикифония, хегемония, делфийски оракулъ.

Около 500 г. еллинскиятъ свѣтъ завземаше твърдѣ широко пространство въ всичкитѣ извѣстни тогава морета. И на всѣкъдѣ се сблъскваше съ источнитѣ народи. На западъ му прѣграждахъ пѣтъ пунийцитѣ; на югъ перситѣ си го подчинихъ; на сѣверъ македонскиятъ царъ станъ сатрапъ на перситѣ; въ Мала Азия перситѣ потъпкахъ въ кръви възстанието на гръцитѣ. Подготвюваше се борбата между Истокъ и Европа въ лицето на перситѣ и гръцитѣ, която борба се нарича *персийски войни*. Исходътъ на тая борба бѣше съмнителенъ, защото гръцитѣ политически бѣхъ по-слаби отъ перситѣ, а културно по-силни отъ тѣхъ. Политическата слабостъ на еллинитѣ зависѣше отъ тѣхната *распокъсаностъ*. Тѣ имахъ нѣкои работи, които само подсѣщахъ за единство, и то не на цѣлата нация, а на отдѣлнитѣ ѣ части: това сѣ съжзитѣ, най-старата форма на които бѣше *амфикифонията* («съжителство»). Началото на амфикифонията се губи въ мрака на епохата на дорийскитѣ прѣселявания. Като прѣминяхъ отъ Епиръ въ Тессалия, еллинетѣ устрои хъ амфикифония при Олимпъ; като се прѣмѣсти хъ на югъ, тѣ ѣ прѣнесохъ при Термопилитѣ, а послѣ въ Делфи. Само *делфийската* амфикифония, която е свързана съ знаменития оракулъ, имаше значение: тя обнемаше 12 малки народи отъ сѣверна и срѣдня Гръция, както ионийци, така и дорийци, и трая отъ 8 в. дори до Р. Хр. и по-късно. Членоветѣ на амфикифонията се задължавахъ да издържатъ и защищаватъ главниятъ си храмъ, при който се пазѣше и съжзната касса. Избрани прѣдставители се грижахъ за светинята, уреждахъ празници и жертвоприношения, разглеждахъ прѣпирнитѣ на съжзницитѣ. Амфикифонитѣ, които изниквахъ на много мѣста, бѣхъ само *религиозни* съжзи или църковни братства; тѣ не бѣхъ трайни; тѣхнитѣ членове често враждувахъ помежду си. Ала при все това, тѣ служахъ за подготовка къмъ *политически* съжзи или *хегемонии*. Къмъ 500 г. въ Гръция бѣше се образувала само спартанската хегемония (§ 90). Тя вече имаше значителна сила. Спарта управляваше Пелопонесъ въ военно и дипломатическо отношение. Тя опрѣдѣляше размѣритѣ на воинската и парична повинностъ на съжзницитѣ и тя назначаваше свои офицери за началници на съжзнитѣ армии. Наистина, че въпросътъ за война се рѣшаваше въ съжзния съвѣтъ съ болшинство на гласовѣтъ, ала този съвѣтъ се събираше въ Спарта подъ нейно влияние, и спартанцитѣ имахъ право да водѣтъ война безъ съгласието на съжзницитѣ. Нѣ макаръ че Спарта извикваше войскитѣ

сѣжзницитѣ безъ сѣгласието на сѣвѣта, тѣ можахъ да напуснатъ
 ѣното поле, както се и случваше. По такѣвъ начинъ и хѣге-
 монията въ него врѣме само подсѣщаше за единство. Грѣцитѣ стояхъ
 по-долѣ отъ перситѣ, както материално, така и като дѣржавно цѣло.
 Та тѣ ги прѣвѣсхождахъ много въ *идеалната* култура, която,
 ко и да се роди подъ влиянието на источнитѣ земи, бѣше дости-
 гнала вече да стане самостоятелна: установи се *еллинизмътъ*.
 Еллинизмътъ именно и служеше като силно срѣдство за *обедине-*
ние на всички грѣци. Той се проявяваше главно въ религията,
 олимпийскитѣ игри и поезията. Тогава се завърши развитието на
 грѣцката митология, благодарение на Хезиода, «Теогонията» (§ 82)
 и когото бѣше библия за всѣки еллинъ. Покрай многото дребни
 храмовѣ, появихъ се нѣколко главни светини, които се почитахъ
 отъ всички еллини, и отчасти дори отъ друговѣрци. Такива бѣхъ
 храмоветѣ на Артемида въ Ефесъ, и на Аполлона въ Делосъ. Ала
 иощъ грѣцки съборъ и прѣвъ центръ на еллинизма бѣше *делфий-*
скитъ оракулъ, който се издигна около 850 г., благодарение
 и връзкитѣ си съ главната амфиктиония и съ спартанцитѣ. Въ
 Делфи владѣеше опитна аристокрация, която избираше испомежду
 и до животъ петъ «светии», които да управляватъ храмътъ и да
 събиратъ жрѣцитѣ и Питията. Светиитѣ поставяхъ за Питии незнатни
 жени, които водѣхъ строгъ животъ. Този, който искаше да запита
 оракулътъ, омиваше се въ единъ съсѣденъ изворъ, принасяше жѣртва
 на Аполлона и влизаше въ една стая, построена върху димяща се
 ропасть, надъ която, слѣдъ разни церемонии, сѣдаше Питията,
 която прѣдварително поетѣше. Несвѣрзанитѣ думи, които произна-
 саше Питията подъ влияние на опойтелнитѣ пѣри, ги записваше
 единъ жрѣцъ, който нареждаше отговорътъ въ хекзаметри. Тѣ
 които имахъ свѣрзки по цѣлпя еллински свѣтъ, жрѣцитѣ често
 давахъ сполучливи отговори. Тѣ поддѣржахъ религиозното прѣдание,
 иищожихъ крѣвавото отмѣщение, ръководѣхъ основанието на
 олимпии, осветихъ прѣобразованията на Ликурга, Солона, Клистена
 и пр. Дори чуждитѣ народи и владѣтели се обръщахъ за сѣвѣтъ
 къмъ Питията. Делфи имаше и финансово значение: много грѣцки
 общини влагахъ въ храма на Делфи своитѣ капитали, които жрѣ-
 цитѣ давахъ съ лихва. Къмъ края на 2-ия периодъ, обаче, Пи-
 тията наченъ да се разваля. Като бѣше орждие на делфийската
 аристокрация, тя се увличаше въ борбата на партиитѣ и въ ин-
 тереси, и дори наченъ да продава гласътъ си.

§ 101. Олимпийскитѣ игри. Редомъ се делфийския оракулъ

имаше и друго силно сръдство за обединение на гръцитѣ — *националнитѣ игри*. Имаше нѣколко такива игри въ разни мѣста; ала значение за цѣлия еллински свѣтъ имахъ само *олимпийскитѣ игри*. Олимпия (§ 77) бѣше печална мѣсностъ: тамъ нѣмаше хубава вода, а се вждѣхъ безъ четъ комари. При все това, всѣки 4 години тамъ се събирахъ множество гръци дори и отъ най-далечнитѣ колонии. Значението на олимпийскитѣ игри се вижда отъ това, дѣто за гръцка ера се считаше 776 г., когато прѣвъ пѣтъ бѣ записано името на побѣдителя въ тия игри; срокътъ отъ четире години, що се изминуваше между игритѣ се наричаше *олимпиада* (гръцитѣ брояхъ така: «въ еди-коя година отъ еди-коя олимпиада»). Гръцитѣ не си прѣкращавахъ игритѣ, дори и кога нахлуваше неприятелътъ въ тѣхната земя, и ги запазихъ токо-речи четире вѣка слѣдъ Р. Хр. Олимпийскитѣ игри, които произлѣзохъ отъ църковни праздници (§ 83), добихъ национално значение въ 7 в. Олимпия се състоеше отъ една група малки домове, въ които живѣяхъ жрѣци и учители по гимнастиката, и въ които се съхранявахъ принадлежности за игритѣ и църковни сѣждове. Тѣзи здания бѣхъ разпрѣснати около една малка гора, въ която растѣше старо маслинено дърво, посадено ужъ отъ Херакла; отъ клончетата на това дърво, които отрѣзваше едно момче съ златенъ ножъ, оплитахъ вѣнецъ — *едничката награда*, която се даваше на побѣдителя въ игритѣ. Вжтрѣ въ гората се издигаше единъ отъ най-добритѣ храмове въ Гръция, който бѣше посветенъ на Зевса; въ него прѣдъ статуята на божеството, имаше кресла за облѣченитѣ въ пурпуръ сѣдши. До гората се простирахъ на полугръгъ мѣстата, дѣто се надпрѣваряхъ: именно *стадийтъ* за гимнастицитѣ и *хипподромътъ* за надпрѣварвания съ конѣе. Тука имаше и голѣма гимназия, въ която гимнастицитѣ по цѣли мѣсеци се готвѣхъ за надпрѣварвания. По-нататъкъ се простирахъ кѣщички за художницитѣ и масторитѣ, които се занимавахъ съ постройки въ Олимпия, а така сѣщо и гостиници за знатнитѣ посѣтители. Останжалата безбройна тѣлна отъ зрители, токоречи всичкитѣ гръци (женитѣ не се допускахъ въ Олимпия), се располагахъ, кой дѣто завърнѣше: или въ палатки, или подъ открито небе. Навсѣкждѣ стърцахъ балагани и дюгенчета. Много търговци сновѣхъ между зрителитѣ: тука ставаше главниятъ панаиръ въ цѣлия еллински свѣтъ. Врѣмето, когато ставахъ игритѣ, се считаше свещено. По цѣла Гръция се прѣкращавахъ войнитѣ и междуособията; пѣтищата се поправяхъ и грижливо се пазѣхъ; грабежитѣ се наказвахъ строго; а самата Еллада винѣги се при-

се състояхъ отъ разенъ видъ състезания, отъ които главни бѣхъ петтѣхъ игри («пентатлѣтъ») — *бѣганье, скачанье, боричканье, хвърганье диска и копия*. Гимнастицитѣ бѣхъ голи. Тѣ си намазвахъ тѣлото съ зехтиня, за да се не потѣтъ много, па се посипвахъ и съ прахъ, за да могатъ да се улавятъ въ време на борбата. Слѣдъ като се свършвахъ игритѣ, тѣ изгребвахъ нечистотата на тѣлото си съ лѣжички. Най-тежко испытание бѣше, когато бѣгахъ съвсѣмъ обрѣжени, а най-хитро — когато бѣгахъ съ факли. По-късно се въведе и юмручнийтъ бой. За побѣдителъ на олимпийскитѣ игри се признаваше този, който надвиеше поне въ три състезания. Всичко това ставаше на стадия, който бѣ дълъгъ 192 метра (240 крачки по 2·5 крака à 32 см.), и който обикаляхъ отъ единъ до дванадесетъ пѣти. На втори планъ бѣхъ надпрѣварванията, що ставахъ на хипподрома. Тукъ се надпрѣпускахъ съ коне въ ѳзда или впрѣгнати конетѣ по 2 и 4 въ колесници. Тѣ не бѣхъ толкова важни, защото въ тѣхъ можахъ да участвуватъ само богати хора. Освѣнъ това не се считаше за побѣдителъ ѳздачѣтъ, а притежателятъ на конетѣ, макаръ че, кога се обръщахъ колесницитѣ въ силенъ бѣгъ, кучеритѣ често се лишавахъ отъ животъ или пѣкъ се осакатѣвахъ. Олимпийскитѣ игри бѣхъ като всееллинска изложба на дарбитѣ и въспитанието на грѣцитѣ. Побѣдителѣтъ въ игритѣ бѣше славата и украшението на цѣла Еллада. Неговото име ставаше извѣстно на цѣлия свѣтъ; а роднийтъ му градъ го обсипваше съ почести. Побѣдителѣтъ посрѣщахъ съ тържествени процессии, въ негова честь съчинявахъ пѣсни, годишнината на побѣдата му се празнуваше. На побѣдителѣтъ отстъпвахъ най-опасното мѣсто въ битката и първото мѣсто въ общественитѣ събрания; неговитѣ статуи се тургахъ въ двороветѣ на храмоветѣ; както него, така и семейството му издѣржахъ на държавна смѣтка.

§ 102. **Поезия и философия.** Покрай религията и игритѣ, за главна национална връзка служеше и поезията. Редомъ съ хомерическия епосъ се явихъ нѣколко рода стихотворения. Отъ всички най-близу до Хомера стои *Хезиодъ*, който, освѣнъ дѣто състави «Теогония», въспѣ героинитѣ и полубогинитѣ въ «каталога на женитѣ». Послѣ се явихъ разни видове кратки стихотворения, въ които се изражаваше нѣкое силно чувство. Най-напрѣдъ тѣ бѣхъ патриотични (политически и военни) пѣсни, или *елегии*. За най-знаменити елегии се считатъ Тиртей и Солонъ. Послѣ къмъ тѣхъ се прибавихъ *насмѣшливи* стихотворения, които се наричахъ *ямби*. Къмъ тѣхъ

се отнасятъ и писанитѣ съ тоя размѣръ знаменити *басни*, които послужихъ за основа на всичкитѣ европейски басни. Приписватъ ги на роба *Езонъ*, ала тѣ сж отъ источно потекло. Най-послѣ се явихъ и романи, които сж тѣсно свързани съ *музиката*. Музиката се разви, подъ влияние на Истокъ, на о. Лесбосъ, който се славѣше съ славеитѣ сп. За неинъ баща се счита *Терпандръ*, изобрѣтателтъ на седмострунната китара, или лирата. Всички стихотворения, които сж свързани съ този инструментъ, се наричатъ *лирически*. Най-знаменити лирици бѣхъ *Анакреонъ* и *Саффо*. Саффо бѣше чиста и кротка дѣвица; тя прѣслѣдваше съ сатири лошитѣ лесбоски, а добритѣ събираше въ къщата си, която служеше за поетическа и музикална школа на еолийцитѣ; Саффо имаше ученици и съперници по изкуството. Колко хубаво е пѣла Саффо се вижда още и отъ това, дѣто Солонъ, като чулъ единъ отъ нейнитѣ романи, извикалъ: «Нѣма да умрѣ спокойно, докато не научѣ тая пѣсенъ». Къмъ края на този (2-й) периодъ се появи прозата: отначало само надписи, договори и закони. Послѣ се явихъ зародишитѣ на науката въ лицето на *философитѣ* («любители на мъдростта»), които имахъ разни направления. Най-старитѣ отъ тѣхъ се наричатъ «седемтѣ мъдреци». Тѣ се прославихъ като патриоти, като политически дѣятели и като автори на кратки, мъдри изречения. Освѣнъ солоновото изречение «всичко съ мѣрка», особено се славѣше изречението на Талеса (§ 68) милетски, което украсяваше дори делфийскиятъ храмъ: «Познай самага себе си!». Покрай Талеса тогава се появихъ много други философи, особено въ Мала Азия и Италия. Тѣ бѣхъ философитѣ — *физици*, които всичко обяснявахъ съ природнитѣ сили, съ вода, огънь и др. Тѣ изнамѣрихъ слънечнитѣ часовници и географическитѣ карти. Подиръ физицитѣ се прослави философътъ-математикъ *Питагоръ* (§ 99). Той се стремѣше къмъ такава хармония въ живота, каквато господствува въ *цифритѣ*. Освѣнъ това въ неговата философия се забѣлѣзва религиозенъ мистицизмъ, който бѣше заетъ отчасти отъ Египетъ: питагорейцитѣ вѣрвахъ въ прѣселението на душитѣ. Тѣ носѣхъ бѣли дрехи; всичко, което имахъ, бѣше общо; тѣхната храна наумѣва спартанската чорба; мълчанието и самоистезанието се съединявахъ у тѣхъ съ странни обреди; тѣ се познавахъ единъ други по тайнствени знаци и думи. Въ едно и сѣщо врѣме съ питагореизма се основа философската *школа на елеатитѣ*. Философитѣ, като просвѣтени хора, изглеждахъ на тълпата подозрителни, защото тѣ иначе разбирахъ вселенната, отколкото митологията.

§ 103. **Искусство.** Както въ политическо отношение прѣобладаваше Спарта, така и въ изкуството наченъ да се развива дорическиятъ стилъ редомъ съ книжината, ала по-слабо отъ нея. Най-много на-прѣднъ архитектурата, а именно въ *храмовете*. Въ първия периодъ гръцитѣ имахъ само нещери за врачовниците и малки параклиси за статуйтѣ на боговете. А сега се явихъ голѣми храмове съ прѣд-дверия и колониади на египетски манеръ. Напълно се разви и този видъ колонна, която срѣщаме въ Египетъ и нарекохме праобразъ на *дорическия стилъ* (§ 8). Тя нѣма базисъ, главицата и се съ-стои отъ четириъгълна плочица, подъ която лежи полукръгла шийка. Дорическиятъ стилъ, който бѣше още доволно грубъ, прѣобладаваше

тогава въ Елада. Той твърдѣ много научава египетското искусство, което проникваше нескървенъ въ всички дорически страни чрезъ Финикия. Въ Пелопонесъ тогава строятъ дори малки пирамиди. Дорическитѣ храмове отначало бѣхъ дървени, а подиръ камѣни. Тѣй като тѣ нѣмахъ прозорци, отварахъ по срѣдата на покрива дупка.

Главица (капителъ) отъ дорически
стиль.

Както на прѣдната, така и на задната страна на храма, подъ покрива, се об-

разувахъ двѣ триъгълни пространства—*фронтони*, които се украсявахъ съ барелефи. Както отвънъ, така и вътрѣ въ храма имаше редове колонии — *перистили*. Когато гръцитѣ получихъ достъпъ въ Египетъ въ врѣмето на Псаметиха (§ 17), разви се и ваянието. *Статуитѣ* отначало бѣхъ дървени, съ украшения отъ злато и слонова костъ, а подиръ наченъ да се появяватъ мѣдни и твърдѣ наредко мраморни. Тогава правѣхъ вече много статуи. И тѣ не бѣхъ само малки фигурки, които се донасяхъ въ храма по оброкъ: срѣщатъ се и колосални статуи, и то не само на богове, а и на частни лица. Изобщо скулптурата бѣше въ дѣтско състояние, груба и неподвижна. Тя се раздѣляше на два стила: освѣнъ дорическиятъ, който подражаваше на Египетъ, имаше още и ионически стилъ, който бѣше заимствуванъ отъ Ассирія (§ 42). Появихъ се и зачатъци отъ *живописство*. То сж нарисувани глинени вази, които се наричатъ «египетски»: върху тѣхъ сж изобразени тънко, безъ сѣнки, митологически сцени съ черна или бѣла боя върху желто или черно поле. Искусството процъвтѣваше тогава собствено у гръцитѣ въ Мала Азия, на които само подражавахъ въ Елада.

III. Персийскитѣ войни. Пелопонеската война. 500—400.

§ 104. Възстание на малоазийскитѣ грѣци. Борбата между Европа и Истокъ вече бѣше до толкова подготвена, щото се искваше само единъ поводъ за война. Въ 500 г. тоя поводъ се яви въ Милетъ, дѣто бѣше тиранинъ *Аристагоръ*, зетъ на Хистиея (§ 74). Като бѣше честолюбивъ човѣкъ, Аристагоръ си науми да завладѣе единъ островъ (Наксосъ); ала защото самъ нѣмаше своя войска, той вземá персийска, като гарантираше на сатрапа съ главата си за успѣха на прѣдприятието. Тѣй като Аристагоръ бѣше разбитъ, очакваше го распъвание на кръстъ. Въ това врѣме Хистией му внуши мисълта да направи възстание, като се падѣваше, че Дарий него ще испрати да усмирява възстанието. Малоазийскитѣ грѣци, като ненавиждахъ перситѣ и поставенитѣ отъ тѣхъ тирани, възстаняхъ навсѣкждѣ — отъ Халикарнасъ чакъ до Византия. Между това Аристагоръ побърза да иде въ Еллада, за да проси помощъ. Спартанцитѣ отказахъ, ала атинянетѣ веднага пратихъ своята флота. Обаче тази помощъ бѣше нищожна. Възстанието, което бѣ напрѣднжло до толкова, щото грѣцитѣ прѣвзехъ и Сарди (§ 68), бѣ потопено въ кръви. Особено ужасна бѣше сѣдбата на Милетъ, който наричахъ «перлъ на Иония и царъ на моретата». Защото тоя градъ се защищавá повече отъ една година, перситѣ убихъ всичкитѣ му войници, а останжалитѣ жители прѣселихъ на Тигръ. Аристагоръ избѣга въ самото начало на възстанието въ Тракия, дѣто загинъ безславно въ едно малко сблъсквание. Сѣ тамъ избѣга и Хистией, когото Дарий бѣше испратилъ да стане тиранинъ въ Милетъ, ала гражданетѣ не го приехъ. Той станъ морски разбойникъ, па се попаднъ въ рѣцѣтъ на перситѣ, които го распънахъ на кръстъ. Слѣдъ като малоазийската Еллада изгуби свободата си, свърши се така сѣщо и историческиятъ ѝ животъ. Блѣскавата култура на Мала Азия, наукитѣ и искуствата ѝ прѣминяхъ въ Атина. Персийскитѣ сатрапи и солдати пазѣхъ брѣговетѣ на Мала Азия чакъ до Тракийския Херсонесъ, дѣто тѣ уловихъ въ плѣнъ синътъ на Милтиада Млади. Самъ Милтиадъ (§ 98), вече 60—годишенъ старецъ, побѣгна въ Атина; а тукъ, въ това врѣме, единъ актьоръ до толкова трогателно изобрази разрушението на Милетъ, «синътъ на Атина», щото гражданетѣ плакахъ и глобихъ поета, задѣто имъ разчовъркалъ сърдечната рана. Сѣ тогава въ Суза, когато царьтъ ядѣше, бѣше заповѣдано на единъ робъ три пѣти да из-

виква : «Царю, не дѣй забравя атинянетѣ!» Дарий разбра, че трѣбва да се вземе Еллада, за да не се повтарятъ възстанията въ Азия; а пъкъ Хищий му внушаваше, че нищо не чини да се покорѣтъ нищожнитѣ атиняне.

§ 105. **Маратонъ.** Двѣ години подиръ разрушението на Милетъ, голѣмата флота и армията на Дария потеглихъ покрай брѣговетѣ на Тракия съ направление къмъ Еллада. Ала тѣ погинѣхъ отъ буря и отъ нападенията на тракийскитѣ диваци. Минѣхъ се още двѣ години—и, въ 490 г., повече отъ 100 х. отборна персийска войска потегли право за Атика съ 600 кораба подъ началството на побѣлѣлия въ битки мидянинъ *Датисъ* и на младия Дариевъ племеникъ *Артафернъ*. Ала душа на експедицията бѣше злопаметниятъ *Хищий*, който се надѣваше изново да стане тиранинъ въ Атина. Прѣдъ армията плувахъ херолдитѣ, които искахъ отъ еллинитѣ «земя и вода» въ знакъ на покорностъ. Отъ ужасъ всички се покорихъ. Само спартанцитѣ хвърлихъ херолдитѣ въ единъ кладенецъ за да «търсѣтъ тамъ земя и вода», а атинянетѣ ги замъчихъ и дори наказахъ прѣводачътъ, който бѣше дрѣзнѣлъ да оскверни езикътъ си, прѣдавайки заповѣдитѣ на варваритѣ. Хищий доведе перситѣ на *Маратонското* поле, дѣто можеше да се развие блѣстѣщата кавалерия на Дария. Атинянетѣ пратихъ куриеръ въ Спарта, който за два дена можи да пристигне (повече отъ 200 кл пѣтъ). Спартанцитѣ му отговорихъ, че религията имъ запрѣщава да трѣгватъ въ походъ прѣди да стане пълнолуние, до което оставахъ още 10 дена. Атинянетѣ трѣбваше да се биѣтъ сами, а тѣ имахъ едвамъ 10 х. войска. Мнозина имъ съвѣтвахъ да се покорѣтъ; нъ, за да се биѣтъ, настоявахъ троицата най-добри и краснорѣчиви граждани—стратезитѣ *Милтиадъ*, *Аристидъ* и *Темистоклъ*, и тѣхното мнѣние надви. За главнокомандуѣщъ единодушно назначихъ Милтиада, който бѣше показалъ воененъ талантъ въ Тракия и добръ знаеше боевитѣ приеми на перситѣ. Когато атинянетѣ трѣгнѣхъ въ походъ, къмъ тѣхъ доброволно се присѣдинихъ безъ да бѣдѣтъ поканени, хилядо граждани отъ *Платея*, който градъ атинянетѣ веднѣжъ бѣхъ защитили отъ нападението на спартанцитѣ. Маратонската битка доказа, че нравствената сила стои по-високо отъ физическата, и че *европейската цивилизация е по-надежна отъ азиатската*. Еллинитѣ до такава стѣпенъ бѣхъ въодушевени, щото виждахъ въ редоветѣ си самаго Тазея (§ 83), и одържахъ изумителна побѣда, като се биѣхъ единъ срѣщу десетъ. Персийцитѣ оставихъ повече отъ 6000 трупа на бойното поле, и

побѣдиха въ беспоредѣтъ; мнозина отъ тѣхъ погинуха или въ морето, или въ съсѣднитѣ блатъ, дѣто намѣриха и трупѣтъ на Хиппия. На другия день подирѣ битката пристигнуха 2000 спартанци; тѣ разгледахъ бойното поле, похвалиха атинянетѣ, па се повърнуха дома си. А на Маратонското поле наскоро се появиха два паметника отъ бѣлъ мраморъ (единъ въ честь на Милтиада, други надъ коститѣ на 200 души паднали атиняне) съ десетъ стълба, на които бѣха написани имената на убититѣ герои. Слѣдъ като се изминуа много вѣкове, народътъ още разказваше, че всѣка нощъ тукъ се чувало цвиленье на коне и шумъ отъ борба. Пжтешественицитѣ и въ наше врѣме виждатъ хѣлмоветѣ, подъ които почива прахътъ на маратонскитѣ герои.

§ 106. **Милтиадъ. Аристидъ. Темистоклъ.** Въ сжщность на Маратонъ умрѣ единъ старъ великъ народъ, перситѣ, и се роди другъ новъ — атинянетѣ, които поетитѣ прославяхъ вече, като «опора на Еллада». Ала борбата между тия два народа се продължава още около 50 г. И двѣтъ страни разбираха, че Маратонъ е само начало на великата кръвава драма, та се готвѣха за новъ бой. Въ Атина всички слушаха Милтиада, статуята на когото украсяваше Акрополъ заедно съ други статуи на герои и полубогове. Дадохъ му войската и съкровището, когато той изиска това, безъ да обади защо му сж нуждни. Планътъ на Милтиада бѣше да накаже островитѣ въ Егейско море, за дѣто се бѣха подчинили на перситѣ. Ала той неа сполука и самъ бѣше раненъ. Тогава излезе противъ него политическиятъ му врагъ, Алкмеонидътъ *Ксантинъ*, който бѣше вождъ на демократитѣ и поклонникъ на идеитѣ на своя родственикъ Клистена (§ 97). Той обвини Милтиада, дѣто е измамилъ републиката съ лъжовни обѣщания. Хелиаститѣ присъдиха геройтъ да заплати огромна глоба, която се равняваше токоречи на всичкото му състояние. Старецътъ умрѣ, безъ да успѣе да събере нужднитѣ пари; неговътъ синъ, *Кимонъ*, заплати глобата. На мѣстото на Милтиада се явиха тогава други забѣлжителни хора, каквито имаше по него врѣме мнозина въ Атина. Тѣ бѣха вождитѣ на новото поколѣние, Аристидъ и Темистоклъ. Народътъ особено вѣрваше на *Аристидъ*, който не бѣше твърдъ богатъ, и който бѣше исхарчилъ имотътъ си за народна полза; неговътъ животъ бѣше посветенъ на републиката. Ала той нѣмаше нито блѣстяща вънкашность, нито гениалность. Той бѣше съвсѣмъ скромненъ, отстъпваше на други първото мѣсто, дори самъ насочваше на народа да избира неговитѣ лични врагове, когато считаше, че тѣ мо-

гжтъ да бжджтъ полезни на високи служби. Той се придържаше о старината, о всичко установено. Никой другъ не почиташе толкова началниците, никой така строго не изпълняваше законитѣ и своитѣ длъжности както Аристидъ. Нѣмаше нито единъ човѣкъ въ Атика който, колкото и да мрзѣше Аристида, да не го нарича Справедливъ. Когато веднажъ единъ актьоръ говорѣлъ за справедливостта и личността на единъ митически герой, цѣлийтъ театръ погледналъ къмъ Аристида, който се намѣрвалъ тамъ. Съвсѣмъ другъ бѣше *Темистоклъ*. Нему не можахъ да се довърятъ: той не считаше прогивни и бесчестнитѣ срдства, той дори вземаше рушвети. Темистоклъ бѣше необузданъ и властолюбивъ. Когато бн още момче, той искалъ да играе първа роля между връстници си. Сетивъ той наченж да търси популярностъ, исхарчи голѣмото си състояние за да урежда богати процесси и хорове, защитаваеше гражданетѣ въ сдилищата и знаеше ги токоречи всички по имена. Ала Темистоклъ бѣше чрѣзмѣрно талантливъ: дори неговитѣ врагове го признавахъ за рѣдкъ политикъ. Той толкова разбираше бждщето, щото смѣло вземаше мѣрки, които се чинѣхъ на Аристида за безумни.

§ 107. **Прѣобразованията на Темистокла.** Борбата между двамата атински вожди бѣше неизбежна. Подиръ смъртта на Милтиада, Аристидъ бѣше първийтъ човѣкъ въ Атика; върху него прѣминяхъ почеститѣ, съ които нѣкога се ползуваше маратонскитѣ побѣдителъ. Избрахъ го за пръвъ архонтъ. Аристидъ се рѣши да поддържа прѣжнийтъ поредкъ, който се пазѣше отъ арсопага. Той искаше атинянетѣ да си останжтъ землевладѣлци и хоплити. Темистоклъ пъкъ доказваше, че по сухо атинянетѣ никогато не ще можтъ надви нито спартанцитѣ, нито персийцитѣ, а чрѣзъ морето тѣ ще можтъ да разогатѣжтъ и да се усилятъ. За тая цѣль той искаше окончателно да подигне най-подвижнийтъ елементъ въ Атика—тетитѣ, които бѣхъ отлични моряци. Завърза се жестока борба между два държавни идеала. Не се мннуваше нито една еkkлезия, безъ да се чуе силното краснорѣчие на Темистокла. «Наистина — казалъ му веднѣжъ Аристидъ—ако да бѣхъ атинянетѣ по умни, тѣ щѣхъ да ни хвърлятъ и двамата въ пропасть». Ала пострада само единъ отъ съперниците. Генийтъ и краснорѣчието на Темистокла побѣдихъ; Аристидъ бѣше изгоненъ с остракизмъ (§ 97), малко нѣщо прѣди да нахлуятъ пакъ перситѣ. а Темистоклъ станж пръвъ архонтъ. Съ помощта на Питията, която каза, че гръцитѣ ще се спасятъ съ «дървени стѣни», Темистоклъ

армия на цѣлия Истокъ — около 2 мил. войска и 1200 кораба. На чело на тая войска стоеше най-красивийтъ и високомѣрнийтъ измежду перситѣ, искуснийтъ и дѣятеленъ синъ на Дария, *Ксерксъ*, който вече бѣше сънувалъ, че цѣлийтъ свѣтъ е подъ нозѣтъ му. Съ него бѣше и зеть му, даровитийтъ и енергиченъ пълководецъ *Мардоний*. Неговата армия минувá по моста на Хеллеспонтъ седемъ деинощия; флотата вървѣше до брѣга, а за да се избѣгне бурята, ископахъ каналъ прѣзъ полуострова Атонъ. Еллинетѣ бѣ могли да отблъснатъ силитѣ на Истокъ, ако бихъ съставяли цѣлокупна нация. Тѣ се наброявахъ до 20 мил.; ала едната третина отъ тѣхъ се подчинявахъ на перситѣ, а другата живѣеше отдѣлно, въ Италия и Сицилия. Гръцитѣ въ Елада ги облада ужасъ, който се поддържаше отъ Питията, що ги съвѣтваше да се покорятъ на Ксеркса. Македонцитѣ, тессалийцитѣ и тиванцитѣ се покорихъ на перситѣ безъ бой. По своето могъщество най-важенъ бѣше Пелопонесъ, който имаше два милиона население и се намѣрваше подъ хегемонията на Спарта. Ала спартанцитѣ се приготвяхъ да се заградятъ съ издигнатá на Истма стѣна, та распускахъ войниците си, да идятъ на олимпийскитѣ игри, които се падахъ именно въ това врѣме. Само атинянетѣ, на чело съ Темистокла, се грижахъ тогава за да спасятъ Елада. Темистоклъ убѣди Питията да си промѣни възгледитѣ, и уговори спартанцитѣ да събиратъ на провлака всеобщъ съвѣтъ, който рѣши да се прѣкратятъ вътрѣшнитѣ раздори, та да се бранятъ. Сѣ той събра флота отъ 280 триреми, отъ които повечето бѣхъ атински. Прѣдложихъ на спартанцитѣ да командуватъ армията, ала тѣ поискахъ да командуватъ и флотата. Темистоклъ се съгласи и на това. Нъ Спарта прати само 7 х. пелопонески хоплити, между които имаше само 300 души спартанци. Затова пъкъ армията се прѣдвождаше отъ *Леонида*, който бѣ образецъ на чистъ спартанецъ; той знаеше само единъ законъ — да побѣди или да умре. Слѣдъ като завзе *Термопилитѣ*, Леонидъ не скри отъ войниците, че тукъ ще трѣбва всички да умрѣтъ, та имъ прѣдложи да останатъ отъ тѣхъ само тия, които желаятъ. Останахъ само 1200 хоплити, въ числото на които всичкитѣ спартанци. Два дена испращá Ксерксъ противъ тази шепа герои сѣ прѣсни отреди; и тѣ всички бѣхъ отблъснати, безъ да се изключатъ «безсмъртнитѣ» — прѣкрасната персийска гвардия. Повече отъ 20000 трупа азияти лежахъ прѣдъ прохода. На третия день прѣзъ нощта единъ прѣдатель, тессалиецътъ *Ениалтъ*, прѣкара перситѣ по една глуха пѣтечка прѣзъ планинитѣ — и гръцитѣ, напад-

отбрана войска подѣ началството на *Мардония*. На връщанье, значителна частъ отъ неговата армия погинѣ въ Македония отъ гладъ и зараза.

§ 109. **Платея, Микале и Химера.** Мардоний дѣятелно се готвѣше за новъ походъ, а гръцитѣ изново пакъ се карахъ помежду си. Всички завиждахъ на атинянетѣ. Па и спартанцитѣ много интригувахъ, дори наградитѣ за морскитѣ подвизи бѣхъ присѣдени да се дадѣтъ не на атинянетѣ, а на спартанцитѣ и егинцитѣ. Спартанцитѣ отъ прилично показвахъ вънкашна почестъ на Темистокла : когато той дойде при тѣхъ, коронувахъ го съ маслиненъ вѣнецъ и му подарихъ най-добрата колесница ; почетенъ караулъ отъ най-знатни спартанци го съпроводи чакъ до Истмъ. А между това спартанцитѣ внушавахъ на атинянетѣ, че Темистоклъ се стреми къмъ тирания. Тѣй като тогава се откри, че той вземалъ рушвети отъ островитѣ, които му бѣше поръчено да накаже за тѣхнитѣ сношения съ перситѣ, той бѣше отстраненъ отъ дѣлата : атинянетѣ назначихъ за стратези — на сухо Аристидъ, а по море Ксантиппа (§ 106). Прѣзъ пролѣтъта на 479 г. Мардоний прѣдложи на атинянетѣ износни условия ; нѣ тѣ му отговорихъ, по съвѣта на Аристидъ, че ще се биждѣтъ съ перситѣ « до като слънцето се движи по небето ». Атинянетѣ изново се прѣселихъ на Саламинъ и пратихъ въ Спарта за помощъ. Спартанцитѣ се отказвахъ, ту подѣ прѣдлогъ на праздници, ту подѣ прѣдлогъ на лоши прѣдзнаменования, а сами довършвахъ стѣната на Истмъ. А Мардоний въ това врѣме опустошаваше Аттика и Атина. Само когато атинянетѣ заплашихъ, че ще сключѣтъ миръ съ перситѣ, спартанцитѣ испратихъ войска подѣ началството на бездарния царъ *Павзаний*. Перситѣ имахъ три пѣти повече войска ; при все това при *Платея* тѣ бѣхъ още веднажъ разбити, макаръ че показвахъ отчаяна храбростъ : отъ тѣхъ паднахъ до 100 х., а гръци 10000 ; самъ доблестниятъ Мардоний падна на бойното поле. Честъта за побѣдата принадлежеше на атинянетѣ и спартанцитѣ, ала тѣ ъжъ отстъпихъ на храбритѣ платейци, на които поръчахъ да пазѣтъ паметницитѣ, що издигнахъ въ честъ на падналитѣ тука еллини, и да уреждатъ игри, наречени «праздникъ на свободата». Подиръ битката при Платея перситѣ не дохождахъ повече въ Еллада. Напротивъ, *гръцитѣ наченяхъ да нападѣтъ*. Тѣхната флота, която се състоеше прѣимуществено отъ атиняне, макаръ и да се прѣдвождаше отъ спартански царъ, прѣслѣдвайки корабитѣ на Ксеркса, достигна до носа *Микале*, срѣщу Самосъ. Тукъ 100 х. перси

бѣше повѣрено началството надъ съюзната флота, която се испрати къмъ Мала Азия, за да продължава борбата съ Ксеркса. Слѣдъ като освободи много острови отъ игото на перситѣ, Павзаний се спрѣ въ Византия и оттука влѣзе въ тайни прѣговори съ Суза. Ксерксъ се съгласи да го направи сатрапъ на Еллада и да му даде дъщеря си. Павзаний дори наченѣ да живѣе като сатрапъ и да се облача по персийски. Атинянетѣ се оплакахъ на Спарта, и когато извикахъ Павзания да даде обяснения, началството надъ флотата само по себе си прѣминѣ у атинскитѣ вожди, Аристида и Кимона (476). Спартанцитѣ оправдахъ Павзания, който станѣ още по самонадѣянъ: той наченѣ да подбужда илотитѣ на въстание и испрати писма до Ксеркса. Нѣ ефоритѣ уловихъ прѣписката му. За да се спаси отъ смъртно наказание, прѣдателятъ се скри въ единъ храмъ; ала спартанцитѣ затрупахъ вратитѣ на храма, и той умрѣ тамъ отъ гладъ.

§ 111. **Прѣобразованіята въ Атина.** Съвсѣмъ друго бѣше положението на Атина. Въ врѣме на персийскитѣ войни тя се обезсмърти съ подвизи отъ патриотизмъ, енергия и високъ талантъ; собствено тя спаси Гърция, и поетитѣ и художниците вече ѝ наричахъ «опора на Еллада». Атина даде редъ отъ хора, знаменити по талантитѣ си и по нравственото си достоинство. Макаръ че единъ отъ тѣхъ, Милтиадъ, се махнѣ отъ сцената, ала той остави още по-забѣлѣжителенъ синъ, *Кимона*. Живѣ бѣше гениалниятъ *Темистоклъ*, истинскиятъ спасителъ на Еллада. Наистина, че всички се бояхъ отъ неговото властолюбие и неразборчивостъ въ срѣдствата; ала живѣеше и безукоризнениятъ *Аристидъ*, когото именно атинянетѣ издигнахъ на пръвъ планъ, като свой вождъ. Сегашната епоха бѣше толкова възвишена въ живота на атинянетѣ, че тримата тия съперници не само не си бъркахъ, ами си помагахъ единъ на другъ. Тѣ си раздѣлихъ трудоветѣ по призвание: Кимонъ си посвети животътъ на войната, и като честенъ патриотъ — на войната съ перситѣ. Темистоклъ довършваше великитѣ вътрѣшни прѣобразованія въ Атина, когато вече наченѣ да се пздига неговътъ прѣемникъ *Периклъ*, четвъртата атинска знаменитостъ. Аристидъ помагаше на Кимона и Темистокла и на всѣкъ дѣ подигаше нравственото значение на своето отечество. Първитѣ двѣ години слѣдъ изгонването на перситѣ (479—477) се отличи Темистоклъ, тъй като трѣбваше да се уреди Атина. Прѣдвидливиятъ Темистоклъ вече не се боеше отъ перситѣ, а отъ спартанцитѣ, и той разбираше великата роля на Атина, като сърдце на еллинизма:

съжзнитѣ депутати, за да рѣшаватъ най-важнитѣ дѣла и да изравняватъ скарванията на съжзницитѣ съ болшинство на гласовѣтѣ ; тамъ се пазѣше и съжзната касса. Така се образува *морската хегемония на Атина* редомъ съ материковата хегемония на Спарта. Тя веднага доказа силата си благодарение на атинянетѣ. Въ течение на 27 години (476—449) съжзната флота бѣше въ постоянно движение. На чело на тая флота стоеше доблестниятъ *Кимонъ* — солдатинъ по натура и по възпитание. Кимонъ имаше груби манери и селски говоръ ; той обичаше простийтъ народъ и често помагаше на бѣднитѣ. Кимонъ тогава нѣмаше повече отъ 30 години, ала той вече бѣ показалъ и храбростъ, и талантъ на пълководецъ. Той бѣше всеобщъ любимецъ за своята добрина, честностъ и другарско отнасянъе. Кимонъ не се отличавахе само съ политическо дълбокомислие. Като се придържаше о бащинитѣ си идеи, той бѣше врагъ на демокрацията и до токова исказваше съчувствие къмъ Спарта — опората на аристократитѣ, щото го подозрѣвахъ, да не е въ сношение съ нежъ. Всѣка година го избирахъ за стратегъ. Той натири перситѣ отъ Егейско море, което наченяхъ да наричатъ «атински води». Перситѣ отпаднахъ духомъ ; Ксерксъ се потопи въ мръснитѣ интриги на харема. Само веднѣжъ перситѣ се стреснахъ и събрахъ голѣма сила ; ала Кимонъ ги разби жестоко при р. *Евримедонъ* (466), въ двойна битка, по сухо и по море. Въ 449 г. Кимонъ умрѣ отъ рани при обсадата на Кипръ. Появи се прѣдание за *Кимоновъ миръ*, който той ужъ билъ сключилъ прѣди да умре. Персийскитѣ войни се свършихъ безъ всѣкакъвъ договоръ съ това, че малоазийскитѣ гърци получихъ независимостъ, и персийскитѣ кораби не смѣяхъ да се показватъ по Егейско море. Най-добриятъ паметникъ на Кимона бѣше атинската колония *Амфиполъ*, която наскоро бѣ основана при устието на Стримонъ, на мѣстото на една твърдина, що бѣ той отнелъ отъ перситѣ.

§ 113. **Смъртта на Темистокла и Аристида.** Тогава когато Кимонъ играеше първа роля, тѣй щото дори Аристидъ отстъпи на втори планъ, нещастна сждба постигна създателтъ на атинската хегемония, Темистокла. Атинянетѣ се бояхъ отъ него, като отъ гений, който не се стѣснява да избира срѣдства, и се подчинявахъ на влиянието на неговитѣ политически противници Аристида и Кимона. Тѣ не харесвахъ така също неговата умраза къмъ Спарта, съ която тѣ още не се различавахъ толкова въ битата, колкото отпослѣ ; като бѣхъ заети съ персийскитѣ войни и

което казвах очарованитѣ атиняне, че «оставяло живо въ сърдцето на слушателитѣ». Периклъ притежаваше даровитостта на Теми-стокла и беспорочността на Аристидъ. Като имаше художественитѣ усѣтъ на ионийцитѣ, той набѣгваше всѣкакви излишества. Ако и богатъ, както малцина атински граждани, той водѣше трез-

венъ и умѣренъ животъ; имаше изящни и строги манери; никога не издигаше гласъ си, не правѣше поривисти движения, не измѣняше сериозното и важно изражение на лицето си, затова го и наричахъ «Олимпиецъ» (Ὀλύμπιος). Периклъ рѣдко се явяваше въ еклезията, като подбуждаше приятелитѣ си да говорятъ вмѣсто него; той обичаше да си прѣкарва врѣмето въ къщи, заетъ съ много работи, отъ които си почиваше въ кръга на ученицѣ, поетитѣ и художникитѣ. Роднина на Клистела, синъ на Ксантиппа и сътрудникъ на Теми-

Периклъ. Бюстъ отъ епохата на Фидия. Въ Ватикана.

стокла, Периклъ бѣше горещъ демократъ и станъ противникъ на Кимона, щомъ изгѣзе на политическото пѣприще веднага подиръ битката при Евримедонъ. Отъ тогава и до смъртта си, въ продължение на 40 години (469 — 429), Периклъ бѣше ръководителъ на Атина, като раздѣляше отначало властта съ Кимона. Последниятъ изгуби влиянието си поради съчувството и застъпничеството си за Спарта дори и тогава, когато Спарта се приготвяше да погуби Атина. Спартанцитѣ се отказахъ отъ походъ противъ Атина, само защото бѣхъ заставени отъ цѣлъ редъ бѣдствия. Землетресение разруши Спарта; спартанскитѣ царе бѣхъ продажни интриганти; успѣхътъ на Атина подбуди половината отъ Пелопонесъ да усвои управлението на демократическитѣ републики и да възстане противъ Спарта подъ ръководството на неукротимия Аргосъ. Напоконъ се възбунихъ илотитѣ, които бѣхъ немилосърдно прѣслѣдвани за връзкитѣ си съ Паззания; илотитѣ на голѣми маси избѣгахъ въ Мессения, която тъй също възстанъ. Въ *третята мессенска война* спартанцитѣ бѣхъ принудени да поискатъ помощъ отъ атинянетѣ. Кимонъ съ голѣмъ трудъ можъ да склони еклезията да помогне на Спарта «безъ която Гръция щѣла да окуцѣе». Но когато той доведе войската, подозрителнитѣ спартанци обявихъ, че тѣ пѣматъ нужда отъ помошь. Кимонъ отведнѣжъ изгуби

ѣ държеше затворена и безъ обучение. Нѣ прѣселенцитѣ бѣхѣ добрѣ приети отъ Перикла, който си бѣше поставилъ за главна задача *просвѣтяването на всички еллина*. Анаксагоръ станѣ учителъ и другарь на Перикла, Аспазия — негова жена. Домътъ на Перикла станѣ школа на чловѣчеството, у него се събирахѣ вечерно врѣме токоречи всички талантиливи и просвѣтени хора отъ Елада. Тукъ се срѣщахѣ великиятъ философъ *Сократъ*, тогавашниятъ Шекспиръ — *Софоклъ*, историкътъ — *Херодотъ*, бащата на медицината — *Хипократъ*, първиетъ комикъ въ старо врѣме — *Аристофанъ* и много други свѣтила на наукитѣ и искусствата. На чело на това общество бѣхѣ Анаксагоръ и *Фидий*. Първиетъ ръководѣше научната, а вториетъ художествената дѣятелностъ на Перикла, който бѣше особено прѣдаденъ и на двамата, защото тѣ му бѣхѣ сродни по гений и напълно разбирахѣ неговитѣ широки замисли. Съ такива сътрудници Периклъ можеше смѣло да се заведе съ голѣми планове, толкова повече че, слѣдъ остракизуването на Кимона, всичката властъ се съсредоточи въ неговитѣ ръцѣ: него всѣка година избирахѣ за пръвъ стратегъ, т. е. давахѣ му войската, финанситѣ, дипломацията и правото да свиква еклезията; освѣнъ това той ръководѣше общественитѣ сгради и празници. При това Периклъ имаше голѣмъ имотъ, ала живѣеше скромно, дори економно; и собственитѣ си доходи той харчеше за полза на републиката. Ала безъ подкрѣпата на народа, закоренѣлитѣ аристократи би могли да го унищожатъ; и затова той въведе прѣобразования, които въздигнахѣ *демокрацията* до послѣдната стѣпень на развитието ѣ.

§ 116. **Най-високото развитие на демокрацията и въздиганието на Атина.** Най-напрѣдъ бѣ унищожено значението на ареопага, който като аристократическо гнѣздо бъркаше на развитието на демокрацията. По настояването на Периклова приятель, краснорѣчивиетъ, честниетъ и непрѣклонниетъ адвокатъ *Ефиалтъ*, който жестоко прѣслѣдваше въ сѣдилищата богаташитѣ, отне се отъ ареопага политическата му властъ да надзирава нравитѣ; и му се остави само правото да сѣди нѣкои прѣстѣпници. Освѣнъ това еклезията избираше всѣка година измежду всичкитѣ граждане седемъ *пазител* на закона (*νομοφύλακες*), които ставахѣ членове на ареопага. Тѣ като прокурори на демоса засѣдавахѣ на почетни мѣста, както въ вѣлето, та и въ еклезията, за да могатъ да слѣдѣтъ за законния ходъ на работитѣ и да наказватъ нарушителитѣ на законността. Сѣдебната властъ се съсредоточи псклю-

сжщѣ художественъ музей. Главната стѣгда (ἄγορά) бѣше украсена съ платани, редове отъ статуи на Хермеса и галерии, измежду които се славѣше «цвѣтната» галерия (στοά ποικίλη), която бѣше украсена съ изображения на побѣдитѣ надъ перситѣ. Недалече се издигаше скалистийтъ хълмъ *Пникс*, дѣто ставахъ народнитѣ събрания, Дионисовтъ театръ и Одеонтъ. Околноститѣ на Атина бѣхъ прѣлестни : тукъ се помѣщавахъ гимназиитѣ, наричани — едната *Академия* и другата *Лицей*; поради многото градини, аллеи и шадравани тия мѣста служяхъ за приятна расходка на атинянетѣ. За направа на всичкитѣ обществени постройки се похарчихъ ок. 80 мил. лева. Тѣй като образованието на тѣлпата е особено важно въ демократическитѣ държави, Периклъ се грижеше за развитието на драмата и музиката, като срѣдства за образованието. Той подобри *хорегията* (§ 95). «Хорегитѣ», отъ всѣка фила, сир. тѣзи които харчахъ за прѣдставянѣто на театралнитѣ пиеси, се надпрѣваряхъ по празниците прѣдъ народа; побѣдителтъ получаваше бръшляновъ вѣнецъ; а неговото име и името на филата се записвахъ върху паметната дѣска. Хорегията доставяше извѣстность и служеше за прѣпорѣжка къмъ по-висши длѣжности. Периклъ и Аспазия въведохъ общественитѣ музикални надпрѣварвания, както и музиката и декламуванѣто стихове по обѣдъ и вечеря, чрѣзъ което се привличахъ въ Атина поетитѣ отъ цѣла Еллада. Отъ тогава *симпосионитѣ* (συμπόσιον — гуляй слѣдъ обѣдъ) станяхъ приятни развлѣчения: гоститѣ, като се облѣгахъ на низки канапета, закусвахъ десертъ и посрѣбвахъ вино размѣсено съ вода (2:3); ту се шегувахъ остроумно, ту се прѣпирахъ по научни и литературни въпроси, слушайки музика и декламация на стихове. Подъ влияние на Перикла въ Атина се образува блѣскава *интелигенция*, или «мислящо» общество, което се отличавахе съ художественъ вкусъ и страсть къмъ просвѣщението. Тя внесе въ живота *ритмъ* и *хармония*, т. е. съразмѣрность и свързаность въ всичкитѣ страни на живота. «Ний обичаме, казваше Периклъ, изяществото безъ блѣсъкъ, мъдростъта безъ софизми, удобството безъ изнѣженость». Атинянетѣ очудвахъ свѣтътъ съ високата си материална култура, съ не-обикновеното развитие на търговията и занаятитѣ. Въ сжщото врѣме тѣ леко въсприемахъ великитѣ идеи и новитѣ възгледи. Тѣ леко се увличахъ отъ рѣчи за великото призвание и славата на тѣхната нация. При най-малката опасность, що заплашваше отечеството имъ, тѣ забравяхъ раздоритѣ си: тетѣтъ и архонтѣтъ, художникѣтъ и философѣтъ еднакво влизахъ въ редовѣтъ на хопли-

прѣстѣпникъ, за богохулство. Тълпата, която не обичаше свободомислието на тоя философъ, го осъди на смъртъ; Периклъ спаси свойтъ приятель само като му даде възможность да избѣга. Подиръ това Фидий бѣше обвиненъ отъ едного отъ своитѣ нищожни помощници, че билъ откраднѣлъ часть отъ златото, което гражданетѣ дали, за да се извае дрехата на една статуя. Фидий се оправда леко; ала тогава го обвинихъ въ кощунство, за дѣто изобразилъ себе си и Перикла върху щита на статуята на Атина — и той умрѣ въ тъмницата. Напосоконъ обвинихъ Аспазия, че била безбожна, и че имала лошо поведение; ала самъ Периклъ ѝ защищавѣ прѣдъ заклетитѣ съдии, които произнесохъ оправдателна присъда. Тогава (431) поискахъ отъ Перикла смѣтка за общественитѣ пари. Нѣ още прѣди да се назначи съдъ, наченъ се война съ Спарта. Периклъ надви враговетѣ си. Неговтъ съперникъ, Тукидидъ, бѣше остракизуванъ още по-напрѣдъ, а той запази властѣта си и, тѣй като прѣдвиждаше борбата съ спартанцитѣ, успѣ добрѣ да приготви атинянетѣ.

§ 118. **Силитѣ на Атина и на Спарта.** Силата на Атина бѣше голѣма: тя бѣше най-добрѣ укрѣпенийтъ градъ въ Еллада и освѣнъ това имаше първокласно *военно пристанище*. Съ 21 х. пълноправни граждани, Атика можеше да обрѣжи 300 триреми и повече отъ 30 х. войници, добрѣ приготвени за бой и въодушевени отъ патриотизмъ. Арсеналитѣ и магазинитѣ бѣхъ пълни съ запаси, измежду които имаше нови военни машини — секретъ за вънкашния свѣтъ. Периклъ държеше финанситѣ въ образцовъ порядкъ. Доходитѣ достигахъ до 2 х. таланта на година; освѣнъ това голѣма часть отъ разносцитѣ теглѣхъ богатитѣ подъ видъ на *литургии* (§ 95). Поради това Периклъ можѣ да натрупа запасно съкровище отъ 6 х. таланта; а въ случай на нужда можахъ да се употрѣбѣтъ огромнитѣ капитали и пожъртвувания, които бѣхъ помѣстени въ храмоветѣ на Акрополъ. Добритѣ финанси и излишѣктъ отъ население побудихъ Перикла да увеличи числото на *клерухитѣ* (§ 97), които служяхъ за обогатяванѣто на Атина и за усилянѣе влиянието ѝ между отдалеченитѣ съжъзници. Съжъзницитѣ принасяхъ голѣма полза, толкова повече, че тѣхнитѣ отношения къмъ Атина се измѣнихъ. Като се отегчавахъ отъ военната повинность, тѣ се съгласихъ да внасятъ двойно повече пари въ съкровището (до 600 таланта въ годината) и да даватъ праздни кораби, които трѣбваше да обрѣжватъ атинянетѣ. По тоя начинъ тѣ сами се обезорѣжихъ и си изгубихъ *автономията*

наричахъ философитѣ, които окръжаваха Анаксагора и които много направихъ за просвѣтяването на Еллада. Отпослѣ обаче името софистъ станъ позорно наименование. Софиститѣ казвахъ: «човѣкътъ — е мѣрило на всичко», т. е. че мнѣнията и желанията на отдѣлни личности сж единственото мѣрило за оцѣнка на нѣщата. Тѣ първи наченяхъ да взематъ пари за уроци и да се мѣстятъ отъ градъ на градъ, като казвахъ, че отечеството имъ е тамъ, дѣто имъ е добръ. Тѣ сами прѣдлагахъ единъ день да доказватъ едно, а на другия день тѣкмо противното; отъ тука произхожда и значението на думата *софизмъ*, съ която дума се означава всѣка неправа мисль, която е искавана въ логична форма. Софиститѣ имахъ и известни достоинства: ала тълпата съглеждаше само недостатѣцитѣ имъ и не можеше да ги търпи, задѣто тѣ отричахъ всичко, безъ да зачитатъ нито прѣдразсждѣцитѣ и, нито вѣрата ѝ. Обаче атинянетѣ не бѣхъ по добри отъ софиститѣ: тѣ се изнѣжихъ, прѣкарвахъ врѣмето си въ театра, или се скитахъ безъ работа, приказвайки, по улицитѣ; въ екллезията повече се ядосвахъ, крѣскахъ, а твърдѣ малко разсждавахъ. Политиката служеше на себелюбието. Аристократитѣ и богаташитѣ, които желаяхъ миръ и не искахъ да жертвуватъ нищо за отечеството си, прѣдателски протѣгахъ рѣцѣ на спартанцитѣ и ставахъ хетеристи, като си служахъ дори и съ ножа на тайнитѣ убийци. Въ екллезията играяхъ роля насилията, интригитѣ и подкупитѣ; въ двори се господаруването на *охлокрацията* (невѣжествена и развалена тѣлпа) начело съ нейнитѣ своекористни и отчаяни демагози, които не се стѣснявахъ да си служатъ и съ *сикофантия* (напрасно набѣждане, наклеветяване) и настоявахъ да се води войната безъ край. Главатарѣ на миролюбивата партия бѣхъ пълководецътъ *Никий* и историкътъ *Тукидидъ*, който бѣше уменъ и образованъ политически мжжъ, твърдѣ богатъ и знатенъ, ала още младъ. Никий напомнѣше Кимона по патриотизма си и по симпатиитѣ си къмъ спартанцитѣ, ала нѣмаше неговътъ воененъ талантъ. Той бѣше добъръ и щедъръ старецъ, аккуратенъ въ службата до педантство, ала твърдѣ прѣдпазливъ и несъобразителенъ. Той не разбираше отъ политика и не се скжпѣше да подкупва ораторитѣ на демоса, за да не го нападатъ въ рѣчитѣ си. Никий високо цѣнѣше всичко старо: той бѣше до толкова суевѣренъ, щото всѣки пжтъ имаше работа съ врачки и жръци. Главатаръ на воинствената партия бѣше *Клеонъ* — «кожарътъ», както го наричаше Аристофанъ, макаръ че той само притежаваше кожарска фабрика и бѣше богатъ човѣкъ. Той бѣше

говата надменность. Самому нему бѣ омръзнялъ вече спартанскійтъ животъ: той наченѣ да се весели, и да се прѣсмива на грубитѣ спартиати; напokonъ той лично обиди тѣхнийтъ царь. Ефоритѣ заповѣдахъ тайно да убиѣтъ Алкивиада; ала жената на царя го прѣдупрѣди, и той избѣга при сатрапа на Мала Азия. Алкивиадъ много по-скоро, отколкото Темистоклъ, се прѣобрази въ сѣщи персиецъ; той очарува сатрапътъ и го убѣди, че Спарта вече е станѣла за перситѣ много по-опасна, отколкото Атина, и перситѣ прѣстанѣхъ да помагатъ на Спарта.

§ 124. **Олигархията въ Атина и завръщанието на Алкивиада.** Сега вече Алкивиадъ можеше да се надѣва, че ще се върне въ родното си мѣсто, за което той тѣжеше особено когато изникнѣ въ Атина междуособие. Подигахъ се аристократитѣ и богаташитѣ, които искахъ да въведѣтъ *олигархическо* управление, каквото да спечелѣтъ расположението на Спарта, та да ѣ склонѣтъ на миръ. На чело имъ бѣше честолюбивийтъ и похватенъ интригантъ, *Тераменъ*, който съ смѣтка се стараете да дѣйствиува умѣрено, безъ крѣвопролитие. Съзаклетницитѣ съставихъ обширно тайно общество отъ аристократическитѣ хетерии и направихъ бунтъ. Главнитѣ демократи бѣхъ тайно избити — и испопашената тѣлапа прие нов то правителство (411 г.). Първитѣ олигархи съставихъ *сѣвътъ отъ четиретѣхстотинъ*, който свикваше еkkлeзията само отъ 5 х. заможни граждани и отмѣнихъ заплатитѣ. Олигархитѣ прѣдложихъ на Спарта миръ и никакъ не искахъ да приемѣтъ помежду си такъвъ опасенъ другаръ, като Алкивиада. Разсърдениитѣ Алкивиадъ се яви тогава въ самоската флота, която прѣдставяше атинската демократия. Той се обѣща да свърше тиранията на четиретѣхстотинъ и да достави помощъ отъ перситѣ срѣщу спартанцитѣ. Флотата се съгласи да назначи Алкивиада за свой пълководецъ — и положеннето на работитѣ отведнѣжъ се измѣни. Крайбрѣжнитѣ персийски крѣпости, които бѣхъ заети отъ спартански хоплити, наченѣхъ да се прѣдаватъ, а сѣжзницитѣ, що се бѣхъ отдѣлили, изново признахъ хегемонията на Атина. Въ 410 г. Алкивиадъ спечели при *Кизикъ* блѣскава побѣда надъ спартанцитѣ, сирикузянетѣ и перситѣ: цѣлата пелопонеска флота бѣ взета въ илѣнъ. А между това омразното управление на олигархитѣ не можѣ да трае повече отъ 4 мѣсеца. Тѣхнитѣ жестокости възмутихъ дори и другарѣтъ имъ — Терамена, който се прѣхвърли отъ къмъ страната на демоса. Съ олигархитѣ постѣпихъ хуманно: само двама бѣхъ наказани съ смъртъ, задѣто се сношавали направо съ Спар-

спонтъ, Алкивиадъ дойде при тѣхъ да имъ даде съвѣтъ и да имъ посочи опасността отъ Лизандра, който слѣдѣше атинската флота. Тѣ грубо отхвърлихъ неговитѣ услуги — и прѣтърпѣхъ силно поражение: Лизандръ взема въ плѣнъ токоречи всичкитѣ имъ войници, наказва съ смъртъ мнозина отъ тѣхъ и дори не ги погребѣ. Слѣдъ това той обсади беззащитниятъ Пирей, тогава когато спартанцитѣ обсадихъ Атина по сухо. Спартанцитѣ рвзрушихъ Дѣлгитѣ Стѣни; атинската флота бѣ изгорена; Аттика призна хегемонията на Спарта; атинянетѣ се задължихъ да приематъ «бѣглецитѣ и изгнаницитѣ», т. е. отмѣстителнитѣ аристократи (404). Тогава загина и Алкивиадъ. Като се боеше отъ спартанцитѣ, той си събра богатствата и замъни за Суза, за да съобщи на Артаксеркса лошитѣ замисли на брата му Кира, както и да го склопи да мине на страната на Атина. Обаче, по пътя най-напрѣдъ го ограбихъ разбойници, а послѣ Киръ и Лизандръ намѣрихъ диритѣ му. Заобиколихъ убѣжището му съ наемни убийци и го подпалихъ. Той се пука да бѣга, като си проправи пътъ съ копие въ ржката, ала бѣ пронизанъ отдалечъ съ стрѣла.

§ 126. **Тиранията на тридесеттѣхъ и възстановление на демокрацията.** Лизандръ уреди въ Атина ново управление — единъ видъ декархия отъ 30 най-лоши олигархи, които се бѣхъ върнали отъ изгнание, начело съ Терамена и Крития. Знатенъ богаташъ, Критий бѣше хитъръ, краснорѣчивъ и образованъ, дори пишеше хубави стихове. Той бѣше ученикъ на Сократа, който очакваше отъ него много; ала неговитѣ дарби бѣхъ заглушени отъ безнравственостъ и властолюбие, което достигна до голѣмъ разгаръ отъ дългото му изгнание. Сега Критий се рѣши да отмѣсти на атинянетѣ и показа чудовищна жестокостъ и користолюбие: той придаде на новото правителство тоя злобенъ характеръ, зарадъ който то бѣ наречено *тирания на 30-тѣхъ*. Като се считахъ запазени отъ хармоститѣ, тиранитѣ обезоръжихъ народътъ, запрѣтихъ на Сократа да държи философскитѣ си бесѣди, а на комицитѣ — да не смѣхътъ да осмиватъ живи лица. Слѣдъ това тѣ избихъ мнозина демократи, както и богаташи, имотитѣ на които си присвоихъ. Тераменъ, като се боеше да не избухне въстание, наченъ да осжда Крития за неговата кръвожадностъ, нъ той бѣ заставенъ отъ послѣдния да испие отрова. Атина наченъ да запустява — гражданетѣ на тѣли бѣгахъ въ съсѣднитѣ градове, ала тамъ ги настигахъ спартанцитѣ. Помежду избѣгнахлитѣ се намѣрваше и мжжествениитѣ патриотъ *Тразибулъ* (§ 123). Той събра нѣколко

врѣме се образува около него ходища аудитория, която се увеличаваше отъ дълбоката идея, на която се бѣше той цѣлъ посветилъ и която проповѣдваше даромъ, за укоръ на софиститѣ, накаръ че самъ той гладуваше. Сократовото учение бѣше високъ идеализмъ. Той учеше «да познава човѣкъ самата себе си», т. е. да съзнава собственитѣ си пороци и нечѣжество, та да се поправи. Той посочваше вѣчната правда и добродѣтель, къмъ които трѣбва човѣкъ да се стреми, като прѣзира земнитѣ блага и като не жали животътъ си. Той говорѣше даже за Висшето Существо, което управлява свѣтътъ, само че не знаеше какъ да го нарече. Самъ Сократъ нищо не написа: «азъ желамъ — казваше той — да начертамъ учението си не на звѣрска кожа (пергаментъ), а въ сърцето на човѣка». Сократъ самъ олицетворяваше своята идея: той не живѣеше съобразно съ своитѣ желания, а по внушение на съзнанието си, което той наричаше свой «демонъ».

Сократовъ бюстъ. Въ Неаполъ. Той никого не обиждаше и нищо не събираше, освѣтъ пороцитѣ. Сократъ изпълняваше примѣрно длъжноститѣ си като гражданинъ и войникъ; той не принадлежеше на никоя партия и еднакво твърдо изобличаваше крайноститѣ както на олигархията, така и на демоса. Той изискваше отъ всѣкого строго да изпълнява законитѣ и да бѣде благочестивъ, принасяше жъртви, съвѣтваше се съ оракулитѣ, та на софиститѣ се струваше, че той е останалъ назадъ. Сократъ самъ на себе си наложи дългъ — нравствено да възпитава гражданетѣ, и никой чиновникъ не ходѣше на служба така аккуратно, както Сократъ отиваше да проповѣдва. Нито лонното врѣме, нито морътъ въ врѣмето на Перикла, не можахъ да го задържатъ дома нито единъ день. Прѣвъ цѣлия си животъ той само веднѣжъ ходи да види игритѣ, и то истинскитѣ, защото не ставахъ далече отъ Атина. Неговитѣ ученици му бѣхъ екзалтиране прѣдадени; нѣкои отъ тѣхъ оплаквахъ, като изгубенъ въ живота си, тоя часъ, въ който не можахъ да прѣкарамъ въ бесѣда съ него. Обаче *тълпата не можѣ да разбере Сократа*. Мнозина не обичахъ тоя чудатъ бѣднякъ, защото казваше истината въ очи и уличаваше нечѣжеството. Работницитѣ негодувахъ срѣщу него, защото той отивчаше тѣхната младежъ въ непрактични занаяти. Жрѣцитѣ вра-

принесѣтъ единъ нѣтелъ—жъртва на Асклепия за оздравѣването му». Атинянетѣ наскоро се раскаяхъ. Богато единъ актьоръ въ театра каза за единъ герой: «Вий умъртвихте истиномъдритѣ и непороченъ славеи на музитѣ, който бѣше най-добриятъ измежду еллинитѣ», на всѣкѣждѣ въ театра се чухъ ридания.

§ 128. **Културата на 5-ия вѣкъ. а) религията.** Съ смъртта на Сократа се свършва третиятъ периодъ отъ гръцката история, или *5-иѣтъ вѣкъ*. Този вѣкъ е най-блѣскавото врѣме въ развитието на културата на цѣлия старъ свѣтъ. Тогава гръцката цивилизация бѣше особено производителна, и въ нея участвахъ всичкитѣ еллински племена. Ала срѣдоточие на културата бѣхъ олимпийцитѣ, и особено атинянетѣ, които показахъ поразителни жизненни сили: въ най-голѣмий разгаръ на бѣдствията, въ края на пелопонеската война, въ Атина се създавахъ такива перли на изкуството, както що сѣ храмоветѣ Ерехтеонъ и Партеонъ, и работѣхъ такива гении, като Сократъ, Аристофанъ, Софоклъ и Еврипидъ, безъ да се споменуватъ множество дребни трагичи, комици, оратори, софисти, художници. Въ 5-иѣ вѣкѣ се развихъ токоречи всичкитѣ стрѣжи на гръцката култура, и тя вече се освободи отъ влиянието на Истокъ, станъ съвършено *самостоятелна*. Въ религията тѣлпата се придържаше о вѣрата на прагѣдитѣ; а интеллигенцията се подсмиваше надъ Олимпийцитѣ, митоветѣ и героитѣ; въ лицето на Сократа тя вече прѣдчувствуваше единчкото *Върховно Сжщество* и търсѣше *Добродѣтели*, високъ нравственъ животъ. Мнозина образовани хора задоволявахъ потребността си отъ по-сериозна религия чрѣзъ *мистерии* или тайнствата. Мистеритѣ се появихъ подъ плиянието на Египетъ още въ 2-иѣ периодъ, ала се развихъ въ 5-иѣ вѣкъ до по-високо учение—за Божеството и задгробния животъ. Обаче малцина достигахъ до това «вътрѣшно» (есотерично) учение, или до «голѣмитѣ» мистерии; болшинството се задоволяваше съ «вънкашното» (екзотерично) учение, съ чудати обреди и символи, които се наричахъ «малки» мистерии. Въ тайнствата се «посветявахъ» слѣдъ дълги пости и покаяния, като даваше всѣки клетва нищо да се не разгласява; за нарушение на клетвата наказвахъ се съ лишние отъ имущество, а понякога и съ смъртъ. Мистеритѣ се почитахъ дори отъ такива умове, като Питагоръ, Софоклъ и Платонъ; тѣ се прѣкратихъ само около 400 г. слѣдъ Р. Хр. Главни мистерии бѣхъ *елевзинскитѣ*, въ честь на Деметра. Съ тия мистерии се свързваше 9-дневниятъ празникъ придруженъ съ църковно шествие отъ Атина въ Елевзисъ, което

блѣ си. Построявахъ го по наклонността на нѣкой хълмъ. Той бѣше безъ покривъ. Мѣстата бѣхъ наредени амфитеатрално («ам-фи» — около, «театронъ» — зрѣнище), т. е. на полукръгове въ редове, единъ отъ други по-високи. Мѣстата бѣхъ широки, защото гръкътъ обичаше да си полегне на възглавници или малки килимчета, които той носѣше съ себе си. Прѣдъ зрителитѣ се издигаше *сцената* («скиния» — палатка), а прѣдъ нея се намѣрваше празно пространство, което се наричаше *орхестра*: това е сегашниятъ оркестръ заедно съ партера. На срѣдата на орхестрата стоеше жъртвеникътъ на Вакха, около който танцуваше и пѣеше хорътъ що прѣхождаше по нѣкога и на сцената по една стълбичка. На сцената декорацията изобразяваше фасадъ на храмъ или на дворецъ: дѣйствието винаги ставаше на чистъ въздухъ. Декорацията не се промѣняше, ала кулисѣтъ прѣдставяхъ разни видове, като се обръщахъ около оситѣ си. Механическата частъ бѣше много напреднала: прѣдставяхъ гръмъ, мълнии, пожаръ; отъ небето слѣзѣхъ богове на дракони и на крилати колесници; хорътъ се прѣобразуваше ту въ оси или жаби, ту въ птици или облаци. Актѣорътъ трѣбваше да прилича не на човѣкъ, а на герой или на богъ. Зарадъ това той носѣше високи *котурни* (дървени башмаки, които приличатъ на малки кокили), налагаше се съ възглавници, тургаше си голѣма *маска*. Авторътъ самъ обучаваше актѣоритѣ на декламация, която бѣше бавна и тържествена; сѣ той съчиняваше и музиката за хора. Той леко можеше да излѣзе наглава съ главнитѣ роли, тъй като тѣ се изпълнявахъ отъ артисти по професия. Ала второстепеннитѣ роли се давахъ на кого да е. Най-трудно бѣше да се обучи хорътъ, който се съставяше отъ млади богаташи, тъй като послѣднитѣ гледахъ на това занятие, като на забава. Въ тоя случай на драматурга помагаше *хорифейтъ*, или главата на хора, който добръ знаеше своето дѣло. Главната обязаность на хора бѣше да пѣе «пѣсня» — *ода*, като, при това, бавно се мѣстѣше въ една страна, или «обикаляше» около жъртвеника. Тази частъ отъ пѣсната, която се съединяваше съ обикалянье, се казваше *строфа* (строфа—обикалянье). Послѣ хорътъ извършваше «обратно обикаляние», или *антистрофа*: така се наричаше и вториятъ куплетъ на пѣсната. Хорътъ пѣеше спокойно и тържествено. Пѣсната на хора се повтаряше отъ твърдѣ проста и наивна музика. Слѣдъ врѣме хорътъ изгуби значението си, тъй като той бъркаше на дѣйствието отъ сцената, защото често го прѣкъсваше.

§ 132. **Д) Трагедията и комедията.** За основатели на

Атина тъкмо тогава, когато Софоклъ даваше послѣдната си трагедия: той заповѣда на актьоритѣ да прѣдставятъ безъ вѣнци на главата, въ знакъ на трауръ за злочестия му съперникъ. Трагедиятъ на Еврипида се отличавахъ съ това, че бѣхъ самородни и съ философска мисль, а особено че бѣхъ необикновено трогателни. Стиховетѣ, съ които дѣйствующитѣ лица изражавахъ скръбта си, душевнитѣ мъки, правѣхъ чудеса: истрѣгвахъ отъ очитѣ на зрителитѣ сълзи. Въ врѣмето на Алкивиада нѣколко атиняне, които бѣхъ взети въ плѣнъ отъ сицилийцитѣ, получихъ свобода, тъй като расплакахъ господаритѣ си съ стиховетѣ на Еврипида. Мнозина отъ тѣхъ си добивахъ прѣхрана, като декламирахъ тѣзи стихове. Когато Лизандръ завладѣ Атина, събра се воененъ съвѣтъ, на който рѣшихъ да разрушятъ градътъ; ала подиръ съвѣта имаше пиршество, на което единъ наеманъ пѣвецъ издекламува стихове отъ Еврипида; пълководцитѣ се просълзихъ — и Атина се спаси. — Прѣзъ празниците на Вакха подиръ сериозния дитирамбъ се начеваше «пиршество», или *комосъ*, въ врѣме на което тълпата се прѣоблачаше въ смѣшенъ видъ, пѣеше весели пѣсни и се шегуваше, като се присмиваше надъ разни лица отъ самата тълпа. Главната пѣсня се наричаше *комедия*. Когато тия пѣсни се пѣяхъ не само въ селата, а и въ Атина, въ тоя градъ имаше вече театръ, и пѣснитѣ си усвоихъ вѣнкашността на трагедията. Ала по съдържание комедията съвсѣмъ не приличаше на трагедията. Тя заимствуваше сюжетитѣ си не отъ митоветѣ и отъ великитѣ събития, а отъ обикновения животъ. Тя рисувахе отъ смѣшна страна проститѣ смъртни, и ако по нѣкога искарваше на сцената Олимпийцитѣ, то само за да ги осмѣе. Най-често изображавахъ живи съврѣменни личности, и така ги копирувахъ дори по вѣнкашенъ изгледъ, щото оригиналтѣ, когато се намѣрваше помежду зрителитѣ, леко се познаваше. Не нарѣдко такова оригинали бивахъ първитѣ лица на републиката. Изобщо задачата на комедията бѣше да осмѣява прѣдразсѣдѣцитѣ и пороцитѣ на обществото; ала често тя ставаше оръдие на политическитѣ партии, както пасквилътъ или вѣстникарската клевета. Често въ комедията се срѣщахъ такива похабни думи, че въ театра не пуцахъ жени и дѣца. Дълго врѣме архонтитѣ налагахъ разни стѣснения на комедията; ала въ начало на пелопонеската война тя получи пълна свобода, и тогава се появи най-знаменитийтъ въ старо врѣме комикъ *Аристофанъ*, отъ когото сѣ запазени токоречи всичкитѣ му 11 пиеси. Аристофанъ вмѣкнѣ въ приятната атинска рѣчь сарказмътъ, или «аттическата соль». Той

останжалитѣ безъ работа войници и политическитѣ изгнаници. Тѣ бѣхъ буйни глави, които нѣмахъ друго отечество, освѣнъ лагерътъ съ любимиятъ имъ войвода, и друга цѣль, освѣнъ плѣчката и наемната плата. Между тѣхъ най многото бѣхъ аркадци, критяне, а особено спартанци: главното мѣсто за наемванье бѣше носътъ Тенаръ (§ 77). Наемницитѣ съставяхъ тогава най-добрата войска, тъй като се отличавахъ съ рѣшителность, бързина и *нова* искусна *тактика*. Отъ тѣхъ се бояхъ, като отъ огънь: когато излизахъ нѣйдѣ на брѣга, жителитѣ избѣгвахъ и се изпокривахъ въ горитѣ и клисуритѣ. Историческото значение на наемницитѣ се състои въ това, че тѣ доказвахъ *общественото разлагане на Гърция* и служахъ за *опора на тиранията* навсѣкждѣ, отъ Сицилия до Македония: само съ тѣхната помощъ можѣ да се настани владичество на Македония въ Еллада. Единъ отредъ отъ гръцки наемници отиде на служба у Кира Млади, който бѣше намислилъ да свали Артаксеркса отъ прѣстола (§ 125), и комуто тайно помагаше и Спарта. Тѣй като Киръ погинѣ въ една битка близо до Вавилонъ, дѣлото на наемницитѣ бѣше изгубено; нъ тѣ се върнахъ къмъ Черно-море, слѣдъ като изминяхъ 3000 км. по непроходими мѣста между много враждебни народи (400). Прѣдводителъ на 10 хил. герои бѣше единъ простъ войникъ, атинянинътъ и приятелътъ на Сократа, *Ксенофонтъ*. Този походъ имаше голѣмо значение. Той подигнѣ военната слава на гърцитѣ и показа на явѣ разлаганьето на Персия, отъ която до тогава се бояхъ спартанцитѣ. Прѣкото слѣдствие отъ този походъ бѣше *възобновяванието на персийскитѣ войни* (399 — 387). Артаксерксъ наченѣ да опустошава гръцкитѣ колонии въ Мала Азия, които се обѣрняхъ за помощъ къмъ Спарта, като къмъ хегемонъ на Еллада. Спарта испрати войска въ Азия, подъ началството на Агезилая, за главенъ съвѣтникъ на когото назначихъ Лизандра.

§ 136. **Война на Спарта съ перситѣ. Коринтска война.** Сега се показва погрѣшката на Лизандра. Агезилай хвърли маската и се оказа единъ отъ послѣднитѣ староврѣмски спартанци. Той носѣше груби дрехи, ядѣше кръвената чорба, пазѣше дори дребулитѣ въ старитѣ обичаи и обреди; той показва воененъ талантъ и станѣ любимецъ на войската. Агезилай искаше да възобнови законитѣ на Ликурга: той беспощадно потѣпка заговорътъ на Кинадона и намрази Лизандра. Агезилай възмечта да завоюва Истокъ и да направи Спарта владѣтелка на свѣта. Ала слѣдствието на тази лъжовна мисълъ бѣ, че силитѣ на Спарта се истъщихъ; та и сѣ-

шу самаго Агезилая се подигна недоволство, подиръ като той управлява около 40 г. съ небивала въ Спарта власт. Като пристигна въ Азия, Агезилай принуди Лизандра да се върне въ Спарта, тъй като му предложи службата нагледникъ надъ придворната кухня, па тури на негово мѣсто Ксенофонта, който съчувствуваше на спартанския режимъ и който бѣше напустялъ Атина подиръ усмъртяването на Сократа. Двѣ години Агезилай одържаше побѣди и вече се готвѣше да тръгне за Суза, когато го повикахъ назадъ въ отечеството му. Въ Еллада избухна междуособие. По съвѣта на Конона (§ 125), който се стараеше да отмъсти на Спарта зарадъ Атина, перситѣ подигнахъ срѣщу лакедемонцитѣ половината Еллада. Най-силнитѣ републики — Тива, Коринтъ, Атина, Аргосъ наченяхъ война, която се нарича *коринтска*, тъй като се съсредоточаваше при Истмъ. Лизандръ смѣло потегли срѣщу съюзницитѣ, ала бѣше убитъ въ първата битка. Ефоритѣ повикахъ Агезилая. ала и той не можѣ да поправи работата, толкова повече че ѝ покара съ спартанска жестокостъ и отмъстителностъ. А въ Атина възкрѣсна тогава старата гениалностъ, въ лицето на наемницитѣ, вождъ на които станъ синътъ на единъ ботушаръ, *Ификратъ*. Ификратъ бѣше идолъ на солдатитѣ, макаръ че въ негова лагеръ царуваше желѣзна дисциплина. Той направи прѣвратъ въ военното дѣло, като замѣни тежко-обръжениитѣ хоплитѣ съ пѣргавия *пелтастъ*, който носѣше лека броня, лекъ щитъ (пелта) и дълъгъ мечъ. Чевръститѣ и юначни пелтасти отведнѣжъ, като че ли изниквахъ отъ земята, и у спартанскитѣ съюзници майкитѣ пласахъ дѣцата си съ тѣхното име. Скоро и самитѣ спартанци наченяхъ да се боѣтъ отъ тѣхъ, слѣдъ като Ификратъ истрѣби цѣлъ отредъ хоплити, безъ да имъ даде да се опомнятъ отъ неочакваното нападение. Въ сѣщото врѣме Кононъ унищожи спартанскитѣ флотъ при *Книдъ*, опустоши брѣговетѣ на Лакония и заедно съ Тразибула (§ 123) *възобнови Дългитѣ стѣни* въ Атина и укрѣпленията въ Пирей. Спарта моли за миръ и дори за помощъ отъ перситѣ, които вече бѣхъ наченжли да се боѣтъ отъ атинянетѣ. Пратениитѣ въ Суза хитъръ спартанецъ, *Анталкидъ*, подиръ много унижения, сполучи да сключи миръ (387), споредъ който: 1) малоазийскитѣ гръци и Кипръ за пръвъ пѣтъ *формално* се подчинявахъ на перситѣ; 2) обяви се автономия за всичкитѣ малки градове въ Еллада, то ще рече — съсипвахъ се силнитѣ републики: Тива, Атина и Коринтъ. Персийскитѣ царъ натовари Спарта да се грижи за изпълнението на *тѣзи условия*. Грѣцитѣ всѣкога счтахъ Анталкидовѣтъ миръ за

родъ. Тиванцитѣ уредихъ демократическо управление и прѣдадохъ властта на Пелопидова приятелъ *Епаминонда*, който вече имаше 40 г. Той бѣше замисленъ философъ, който си бѣ усвоилъ правилата на Питагора — въздържание, мълчаливостъ и смирение. Той нѣмаше дори и необходимитѣ мебели и ссѣдове; той седѣше въ кѣщи, когато си даваше плащѣтъ да се поправи, защото нѣмаше други дрехи. Епаминондъ се учеше у единъ страненъ питагорецъ и у Горгия, па ходѣше и въ Атина да слуша Платона. Той бѣше музикантъ, гимнастикъ, ораторъ, забѣлѣжителенъ политикъ и пълководецъ. Той разви тактиката на Ксенофонта и Ификрата, като изнамѣри *косийтъ строй*, при който едната половина на армията стоеше въ резерва, а другата прѣдставяше видъ на клинъ, дебелиятъ край на който се врѣзваше въ центра на неприятеля съ неотразима сила. Епаминондъ си посвети всичкитѣ дарби на отечеството, та затова и не се ожени. Патриотизмѣтъ го сближи съ Пелопида: тѣхната дружба никога не се развали.

§ 138. **Тива и Атина. Левктра.** Епаминондъ и Пелопидъ скоро направихъ отъ Тива непристъпна твърдиня и образувахъ прѣвъсходна армия, на чело на която стоеше *свещенната дружина* отъ 300 най-добри младежи, които давахъ клетва да пазѣтъ знамето си до смъртъ. Слѣдъ това Епаминондъ възобнови *беотийскитѣ съюзъ*, т. е. подчини на Тива всичкитѣ градове на Беоция, които бѣхъ получили автономия по Анталкидова миръ. Напослѣтъ той въвлече въ интереситѣ на Тива сѣверна и срѣдня Гръция. Тогава въ полудивата Тессалия, между грубитѣ и жестоки тирани, се издигна даровитийтъ и образованъ *Язонъ*, който бѣше приятелъ на народа и врагъ на аристокрацията. Той станъ вождъ на цѣла Тессалия, събра голѣма армия, располагаше съ първата въ свѣта кавалерия, и се стремѣше да завладѣе цѣла Еллада, ползувайки се отъ нейнитѣ междуособия. Язонъ самъ прѣдложи на тиванцитѣ своята помощъ. Още по-важенъ бѣше съюзѣтъ на Тива съ Атина, която тогава взе въ рѣцѣтъ си търговията и възобнови *морскитѣ съюзъ*, който обземаше до 70 градове и острови. Атинянетѣ си образувахъ тогава хубава касса отъ вноскитѣ на съюзниците и отъ голѣмитѣ налози върху богатшитѣ. Тѣхната армия се управляваше отъ доблестния Ификратъ, а флотата — отъ даровития синъ на Конона, *Тимотей*, който така умѣеше да привлича съюзниците съ кротостъ, щедростъ и дисциплина, щото го изображавахъ, че спи съ мрѣжа въ рѣцѣтъ, въ която сами влизатъ градоветѣ. Атинянетѣ направихъ съюзъ съ Тива, унищожихъ

спартанската флота и опустошихъ брѣговетѣ на Лакония. Тиванцитѣ се отличавахъ по сухо, тъй щото Агезилай дори заболѣ и се оттегли отъ всѣко участие въ дѣлата. Тѣхната слава се разнесе по цѣла Еллада и на Истокъ и толкова стресна всички, че дори атинянетѣ се уплашихъ отъ тѣхното могъщество, та сключихъ миръ съ Лакедемонъ, когато послѣдниятъ призна морската имъ хегемония. Сега спартанцитѣ се рѣшихъ заведнѣжъ да истрижтъ отъ лицето на земята осамотената Тива. Тѣ събрахъ всичкитѣ си сили, па се явихъ въ Беоция. Епаминондъ имаше два пѣти по-малко войска, ала той ги разби рѣшително при *Левктра* (371), дѣто падна самъ спартанскиятъ царь.

§ 139. **Хегемония на Тива. Мантинея.** Отъ битката при Левктра се начева хегемонията на Тива. Епаминондъ располагаше сега съ първата армия въ свѣта: той се распореджаше съ силитѣ на по-голѣмата частъ отъ Еллада. Той дори отведнѣжъ създаде обширна *беотийска флота*, за да накаже атинянетѣ зарадъ тѣхната измѣна, и съжзницитѣ на послѣднитѣ наченжхъ да прѣминуватъ на негова страна. Тива владѣше Термопили и Истмъ и дори се распореджаше въ сѣверна Гръция. Язонъ бѣше убитъ отъ съперницитѣ си, и въ *Тессалия* настана крѣвава борба на партии, която достигна тогава крайни размѣри и въ *Македония*. Съперницитѣ молихъ тиванцитѣ за помощъ, та Пелопидъ нѣколко пѣти дохожда въ тия земи, ту съ голѣма армия, ту само съ свещената си дружина. Той нареждаше въ тия земи работитѣ и веднажъ доведе заложници отъ Македония, между които се намѣрваше и царевѣтъ братъ *Филиппъ*. Отъ тука Пелопидъ ходи въ Суза, за да унищожи тамъ кознитѣ на спартанскитѣ пратеници; той се държеше гордо, ала така очарова персийскиятъ царь, че послѣдниятъ призна Тива за глава на Гръция, па ѝ поръча да унищожи атинската флота. Оставаше да се свърши съ Лакедемонъ; съ тази цѣль Епаминондъ направи нѣколко похода отвѣдъ Истмъ, като на два пѣти малко оставаше да завладѣе сама Спарта, която се спаси само отъ енергията на Агезилая и отъ мъжеството на жителитѣ, които до единъ се бихъ по улицитѣ, безъ да се изключаватъ женитѣ и дѣцата. Епаминондъ искусно възбуждаше въ Пелопонесъ враговетѣ на Спарта, демократитѣ. Той основа при Итоме градъ *Мессена*, дѣто се стичахъ отъ цѣлия свѣтъ потомцитѣ на героитѣ отъ врѣмето на Аристомена (§ 90), както и илоти, така щото Лакедемонъ запустѣваше и ослабваше всѣки день повече и повече. По свѣта на Епаминонда се образува аркадски съжзъ и се издигна чеговата

столица—*Меганополъ* («голѣмъ градъ»). Нъ чуднитѣ успѣхи на тиванцитѣ се продължаваха само до смъртта на тѣхнитѣ вожди. Въ 364 г. загина Пелопидъ, като попадна въ една засада въ Тесалия; а въ 362 г. падна Епаминондъ въ битката при *Мантиней*. Тази битка има голѣмо значение: тукъ се съединиха за рѣшителенъ ударъ всичкитѣ сили на тиванцитѣ и на тѣхнитѣ съюзници. Тиванцитѣ одържахъ блѣскава побѣда, нъ смъртта на великия имъ вождъ спрѣ тѣхнитѣ успѣхи. Последниятъ съвѣтъ на Епаминонда бѣше да се помирятъ на съществуващитѣ условия. Всички го послушаха, освѣнъ Спарта, която искаше да унищожи Мессена, па макаръ загинала цѣла Еллада. Хегемонията на Тива утрая *само 10 години*, защото тя бѣ дѣло само на двѣ забѣлжителни личности, които се ползуваха отъ слабостта, отъ разлаганieto на Гръция. Сами по себе си лишени отъ култура тиванци не бѣха способни за велика роля. Тѣ не можахъ отведнѣжъ да станатъ развити и могъществени. Тиванцитѣ дори не разбираха своя Епаминондъ: когато той се отнасяше меко съ враговетѣ, тѣ го обвиняваха, едва ли не, въ прѣдателство, и му отнемаха властта, тѣй щото той по нѣкога служеше като простъ войникъ, а веднѣжъ дори бѣше назначенъ за надзирателъ по чистотата на улицитѣ — длъжностъ, която той облагороди съ това, че и пспълняваше примѣрно. Когато го пѣмаше Епаминондъ, тиванцитѣ свирѣпствуваха по старому: исколваха аристократитѣ и разрушаваха такива градове, като Платея. Епаминондъ можѣ да изпълни великитѣ си планове само съ бързанье, безъ да даде на тиванцитѣ да се опоминатъ; ала това бѣше искусствено напрѣганье на силитѣ, което бърже истѣщи Тива. Епаминондъ направи и грѣшки, като напр. морската борба съ Атина, въ която Тимотей скоро взе прѣднина, и свързкитѣ му съ враговетѣ на Еллада — съ Перситѣ. Подиръ Пелопида и Епаминонда тиванцитѣ потънаха въ напрѣжното нищожество. Тѣхното значение е отрицателно: тѣ като разрушаваха старото, безъ да създаватъ ново, *спомагаха за разлаганieto на Еллада и проправяха пътъ за чуждо владичество*. Подиръ Мантиней полудивитѣ народъ въ сѣверна Гръция се намѣрваше въ анархическо състояние; въ сръдня Гръция Тива и Атина бѣха истѣщени отъ борбата. А Целопонесъ се разлагаше. Спарта изгуби всѣко значение; исчезна и последниятъ прѣдставителъ на спартанството, Агезилай, който умрѣ въ врѣме на една експедиция въ Египетъ, кждѣто бѣше отплавалъ съ наемници, за да поддържи едно въстание противъ Перситѣ. Въ Аркадия избухна кърваво междуособие.

негодувахъ, за дѣто се вмѣква изящната аттическа рѣчь. Въ мирно врѣме тѣ се занимавахъ съ ловджийство и пиршества; тѣ пияхъ чисто вино, и не лежахъ, а седѣхъ, кога ядѣхъ. За първа добродѣтель у тѣхъ се считаше дивата рѣшителностъ, съ която особено се славѣше тѣхната блѣстяща конница; всѣки, който не бѣше убилъ нито единъ неприятелъ, носѣше юзда, като позорно клеймо; втората добродѣтель бѣше хитростъта, която не подбираше сръдствата. Освѣнъ грубостъта на нравитѣ, която се отражаваше дори на царетѣ, за развитието на македонцитѣ бъркахъ и съсѣдитѣ имъ; върху тѣхъ вѣчно нападахъ дивитѣ иллирийци и тракийци; отъ тѣхъ земахъ данѣкъ Дарий и Ксерксъ; стѣснявахъ ги отначало атинскиятъ съюзъ, послѣ халкидскиятъ и олинтскиятъ.

§ 141. **Филиппъ II.** *) Македония наченъ да се издига въ историята, когато отпаднаше Еллада. Ок. 400 г. въ нея се появи забѣлѣжителенъ царъ *Архелай*, който енергично въвеждаше елленизмътъ въ земята си. Като си състави хубава войска и като построи много крѣпости, той се възползува отъ междуособията въ Еллада, поради които бѣхъ избѣгали мнозина образовани гръци. Безъ да жали паритѣ, Архелай привличаше гръцкитѣ прѣселници и се заобиколи съ гръцки учени и художници, които украсихъ новата му столица *Пелла*, която бѣше по-удобна отколкото Еге (§ 98); при неговия дворъ живѣяхъ такива знаменитости, като Еврипидъ, Хипократъ, Платонъ, Зевксисъ. Ала подиръ Архелая въ Пелла се наченяхъ кървави интриги, които распокъсвахъ Македония токоречи половинъ вѣкъ и които прѣдизвикахъ намѣсата на тиванцитѣ (§ 139). Тѣ се прѣкратихъ, кога стѣпи на прѣстола 23-годишниятъ *Филиппъ* (360). Филиппъ на млади години видѣ да се пролива много кръвъ въ Пелла и у иллирийцитѣ, у които той бѣше заложникъ. Слѣдъ това той прѣкара три години въ Тива. Въ сжщностъ той бѣше синъ на една полудива орда, комуто бѣ сждено да развращава елленитѣ и да съсипва културата имъ. Филиппъ бѣше коваренъ, отмъстителенъ и яростенъ, той се хвалѣше, че е «прѣвзелъ повече градове съ злато, отколкото съ желѣзо». Като сжщи македонецъ той прѣкарваше нощитѣ въ пиянство и груби шеги; ала, щомъ се пукнѣше зората, той вече възсѣдаше коньтъ си; той бѣше покритъ съ рани и изгуби едното си око въ бой. По вънкашностъ обаче, той бѣше еллинъ: като прѣкара три години при Епаминонда и Пелопида, Филиппъ си усвои новата военна тактика, гръцко образо-

*) *Филиппъ I*, Аргеовъ синъ, е царувалъ въ края на VII и началото на VI в. прѣди Христа. Бѣл. на прѣвод.

вание и очарователни манери. Той станъ забължителенъ *организаторъ*, както въ военно, така и въ политическо отношение. Най-много се славѣше той като *дипломатъ*. Тѣй като разбираше хората, той умѣеше да ги омае и да ги скарва помежду имъ, да очаква обстоятелствата и да се ползува отъ тѣхъ. Нѣмаше неприятель, когото той да не заплете съ лъскателнитѣ си рѣчи, вѣроломнитѣ си клетви и прѣсмѣтнатитѣ си благодарѣния. Филиппъ наченъ съ това, че осигори Македония откъмъ сѣверъ, като разби жестоко иллирийцитѣ и тракийцитѣ и като достигнъ до Дунава. Слѣдъ това той потѣпка родовийтъ битъ, като въведе нова военна уредба въ страната. Прѣди всѣки малкъ князь довеждаше отредѣтъ си и го издържаше на своя смѣтка; сега се появи *всеобща воинска повинность*, и царьтъ се грижеше за обрѣжванъето и платата на войницитѣ. Уреди се *нажески корпусъ* за синоветѣ на князетѣ, които служехъ въ сѣщото врѣме и за заложници и за добра гвардия. Измежду тия «другари» на царя се приготвихъ доблестнитѣ пълководци на Александра Македонски; а тѣхнитѣ буйни бащи съставяхъ прѣвѣсходна, рѣшителна кавалерия. Отъ гръцки механици се образува силна артилерия. Ала най-важна бѣше пѣхотата съ знаменитата *фаланга* — твърдѣ гѣста калонна (16 редове) солдати, които се закривахъ съ огромни щитове и бѣхъ обрѣжени съ страшни «сарисси» — такива дълги копия, че съ тѣхъ можеше да се мушка дори чакъ отъ петия редъ навънъ. Напоконъ той основа флота и построи градътъ *Филиппи* при най-богатитѣ златни рудници, отъ които се пълнѣше съкровището на тоя прѣдприемчивъ царь. Въ сѣщото врѣме Филиппъ се ожени за епиротската красавица, царската дъщеря *Олимпиада*, която бѣше кръвожадна дивачка, възпитана отъ магѣосници. Наскоро тя му роди наслѣдникъ на прѣстола *Александъръ*, за възпитанието на когото бѣше повиканъ отъ Атина най-великийтъ ученъ отъ старо врѣме *Аристотель*. Тепърва подиръ всичко това Филиппъ пристѣпи да изпълнява великитѣ си замисли.

§ 142. **Втората хегемония на Атина и Филиппъ.** Плановѣтъ на Филиппа се развивахъ постѣпенно споредъ обстоятелствата. Отначало той мислѣше само да укрѣпи Македония и властѣта си, като запази и двѣтъ отъ ударитѣ на варваритѣ отъ кѣмъ сѣверъ и на гръцитѣ отъ кѣмъ югъ; послѣ той видѣ, че леко може да стане глава на Еллада; най-подиръ той разбра, че може въ качеството на гръцки вождъ да завоюва Персия. Съ гръцитѣ толкова по-леко можеше да излѣзе наглава, защото тѣ не обрѣщахъ внимание

негодувахъ, за дѣто се вмѣква изящната аттическа рѣчь. Въ мирно врѣме тѣ се занимавахъ съ ловджийство и пиршества; тѣ пияхъ чисто вино, и не лежахъ, а седѣхъ, кога ядѣхъ. За първа добродѣтель у тѣхъ се считаше дивата рѣшителностъ, съ която особено се славѣше тѣхната блѣстяща конница; всѣки, който не бѣше убилъ нито единъ неприятелъ, носѣше юзда, като позорно клеймо; втората добродѣтель бѣше хитростъта, която не подбираше сръдствата. Освѣнъ грубостъта на нравитѣ, която се отражаваше дори на царетѣ, за развитието на македонцитѣ бъркахъ и съсѣдитѣ имъ; върху тѣхъ вѣчно нападахъ дивитѣ иллирийци и тракийци; отъ тѣхъ земахъ данъкъ Дарий и Ксерксъ; стѣснявахъ ги отначало атинскиятъ съюзъ, послѣ халкидскиятъ и олинтскиятъ.

§ 141. **Филиппъ II.** *) Македония наченъ да се издига въ историята, когато отпаднаше Елада. Ок. 400 г. въ нея се появи забѣлжителенъ царъ *Архелай*, който енергично въвеждаше еленизъмъ въ земята си. Като си състави хубава войска и като построи много крѣпости, той се възползува отъ междусобията въ Елада, поради които бѣхъ избѣгали мнозина образовани гръци. Безъ да жали паритѣ, Архелай привличаше гръцкитѣ прѣселници и се заобиколи съ гръцки учени и художници, които украсихъ новата му столица *Пелла*, която бѣше по-удобна отколкото Еге (§ 98); при неговия дворъ живѣяхъ такива знаменитости, като Еврипидъ, Хипократъ, Платонъ, Зевксисъ. Ала подиръ Архелая въ Пелла се наченяхъ кървави интриги, които распокъсвахъ Македония токоречи половинъ вѣкъ и които прѣдизвикахъ намѣсата на тиванцитѣ (§ 139). Тѣ се прѣкратихъ, кога стѣпи на прѣстола 23-годишниятъ *Филиппъ* (360). Филиппъ на млади години видѣ да се пролива много кръвъ въ Пелла и у иллирийцитѣ, у които той бѣше заложникъ. Следъ това той прѣкара три години въ Тива. Въ сжщностъ той бѣше синъ на една полудива орда, комуто бѣ сждено да развращава еллитѣ и да съсипва културата имъ. Филиппъ бѣше коваренъ, отмѣстителенъ и яростенъ, той се хвалѣше, че е «прѣвзелъ повече градове съ злато, отколкото съ желѣзо». Като сжщи македонецъ той прѣкарваше нощитѣ въ пиянство и груби шеги; ала, щомъ се пукнѣше зората, той вече възсѣдаше коньтъ си; той бѣше покритъ съ рани и изгуби едното си око въ бой. По вънкашностъ обаче, той бѣше еллинъ: като прѣкара три години при Епаминонда и Пелопида, Филиппъ си усвои новата военна тактика, гръцко образо-

*) *Филиппъ I*, Аргеовъ синъ, е царувалъ въ края на VII и началото на VI в. прѣди Христа. *Бѣл. на прѣвод.*

вание и очарователни манери. Той станъ забълбжителенъ *организа-торъ*, както въ военно, така и въ политическо отношение. Най-много се славѣше той като *дипломатъ*. Тѣй като разбираше хората, той умѣеше да ги омае и да ги скарва помежду имъ, да очаква обстоятелствата и да се ползува отъ тѣхъ. Нѣмаше неприятель, когото той да не заплете съ лѣскателнитѣ си рѣчи, вѣроломнитѣ си клетви и прѣсмѣтнѣтитѣ си благодарѣния. Филиппъ наченъ съ това, че осигори Македония откъмъ сѣверъ, като разби жестоко иллирийцитѣ и тракийцитѣ и като достигнъ до Дунава. Слѣдъ това той потѣпка родовийтъ битъ, като въведе нова военна уредба въ страната. Прѣди всѣки малъкъ князь довеждаше отредѣтъ си и го издържаше на своя смѣтка; сега се появи *всеобща воинска повиностъ*, и царьтъ се грижеше за обрѣжванъето и платата на войницитѣ. Уреди се *нажески корпусъ* за синоветѣ на князетѣ, които служяхъ въ сѣщото врѣме и за заложници и за добра гвардия. Измежду тия «другари» на царя се приготвихъ доблестнитѣ пълководци на Александра Македонски; а тѣхнитѣ буйни бащи съставяхъ прѣвѣсходна, рѣшителна кавалерия. Отъ грѣцки механици се образува силна артилерия. Ала най-важна бѣше пѣхотата съ знамени-тата *фаланга* — твърдѣ гѣста калонна (16 редове) солдати, които се закривахъ съ огромни щитове и бѣхъ обрѣжени съ страшни «сарисси» — такива дълги копия, че съ тѣхъ можеше да се мушка дори чакъ отъ петия редъ навънъ. Напokonъ той основа флота и построи градътъ *Филиппи* при най-богатитѣ златни рудници, отъ които се пълнѣше съкровището на тоя прѣдприемчивъ царь. Въ сѣщото врѣме Филиппъ се ожени за епиротската красавица, царската дѣщеря *Олимпиада*, която бѣше крѣвожадна дивачка, възпитана отъ магѣосници. Наскоро тя му роди наследникъ на прѣстола *Александъръ*, за възпитанието на когото бѣше повиканъ отъ Атина най-великийтъ ученъ отъ старо врѣме *Аристотель*. Тепърва подиръ всичко това Филиппъ пристѣжни да изпълнява великитѣ си замисли.

§ 142. **Втората хегемония на Атина и Филиппъ.** Плановетѣ на Филиппа се развивахъ постѣпенно споредъ обстоятелствата. Отначало той мислѣше само да укрѣпи Македония и властѣта си, като запази и двѣтъ отъ ударитѣ на варваритѣ отъ кѣмъ сѣверъ и на грѣцитѣ отъ кѣмъ югъ; послѣ той видѣ, че леко може да стане глава на Еллада; най-подиръ той разбра, че може въ качеството на грѣцки вождъ да завоюва Персия. Съ грѣцитѣ толкова по-леко можеше да излѣзе наглава, защото тѣ не обрѣщахъ внимание

на нищожната Македония и бѣхъ увѣрени, че Филиппъ скоро ще бѣде закланъ, както неговитѣ прѣдшественници. Ала, за да ги заласа още повече и да напали тѣхната бодростъ и патриотизмъ, Филиппъ ги лѣскаеше, той токоречи се унижаваше прѣдъ тѣхъ, разиграваше ролята на тѣхенъ приятелъ и защитникъ. А между това той съеше раздори помежду имъ, наводни Еллада съ интриги, шпиони и прѣдатели, съставяше си партия съ подкупи. По думитѣ на Демостена «тази зараза бѣ проникнала навсѣкждѣ; на Филиппа въадигахъ статуй, навсѣкждѣ бѣхъ готови да го приематъ съ въсторгъ». Главно внимание Филиппъ обръщаше на Атина, която тогава изново застанъ за малко врѣме на чело на еллизма. Тогава до най-висока стѣпень достигна *втората хегемония на Атина*. Атинскитѣ морски съюзъ (§ 138) се простираше до Византия; въ Егейско море господаруваше тѣхната флота, която се прѣдвождаше отъ Тимотея, а по сухо се славяхъ непобѣдимитѣ наемници на Ификрата. Искуството, а най-много науката и ораторството, достигнахъ у тѣхъ забѣлжително процвѣтѣванне. Ала този блѣсъкъ не бѣше траенъ, тъй като массата въ Атина нравствено падаше повече отколкото прѣди (§ 121). Тя бѣше способна само на минута да се запали отъ въспоминания за минжлото величие и патриотизмъ: тя се лишаваше отъ характеръ и енергия, които сж необходими за да могатъ се пспълни широки планове. Тълпата бѣше *уморена* подиръ дългитѣ войни, които истъщихъ страната и материално: разви се голѣма бѣднотия, а малцината богаташи мислѣхъ само какъ да проживѣжтъ спокойно и весело. Нпй-добритѣ умове се отдавахъ на философията и съ прѣзрѣние гледахъ на общественя животъ, въ който господствувахъ партизанскитѣ интриги, както и казунстиката и извѣртаньето на юриститѣ. А народътъ се управляваше отъ демагози, които мислѣхъ само за властта си и които заведнѣжъ похарчвахъ до 250 х. лева за народни празници; тогава дори бѣше издаденъ законъ, който заплашваше съ смъртъ всѣкого, който би прѣдложилъ да се употрѣбжтъ театралнитѣ пари за военни цѣли. По тоя начинъ демагозитѣ подкупвахъ тълпата, която буйствоваше въ еkkлезиата, смѣеше се, подиграваше ораторитѣ, а по нѣкога се явяваше и ппана. Като получеше властъ, демагогътъ бърже си възнаграждаваше прѣдварителнитѣ расходи: ползуваше се отъ държавната касса, като отъ собствената си кпсия, живѣеше въ роскошни палати и се откупваше, кога го дадѣхъ подъ сждъ. Атинянетѣ не бѣхъ по добри и въ частния си животъ. Тѣ бѣхъ способни да грабжтъ дори храмоветѣ. Тѣ токоречи не живѣяхъ дома:

разберятъ, че *общиятъ врагъ не е Персия, а Филипъ*. Тъзи рѣчи се и наричахъ «*филиппики*» — дума, която наченъ да означава отпослѣ изобщо всѣко беспощадно изобличение. Само единъ Демостенъ разбираше ролята на Македония; той сполучваше, по-нѣкога, само за кратко врѣме да убѣди заслѣпенитѣ си съграждане. Атинянетѣ напълно го оцѣнихъ само тогава, когато се изпълнихъ печалнитѣ му прѣдсказания. Тѣ му въздигнахъ бронзова статуя, чертитѣ на която сж проникнати съ благородна тжга и тежка мисль. Върху бронзата изрѣзохъ надписъ: «ако да имаше Демостенъ толкова власть, колкото умъ, македонецътъ не би завладѣлъ тогава Еллада». Когато Демостенъ, 30-годишенъ, се яви на политическото пѣприще, той трѣбваше да се бори токоречи самъ съ могъществената миролюбива партия, на чело на която стоеше неговътъ опасенъ съперникъ *Есхинъ*. Синъ на твърдѣ бѣдни родители, Есхинъ, като се ползуваше съ силно тѣлосложение, служи въ гимназиитѣ за моделъ на ученицитѣ, послѣ бѣше актѣоръ и писаръ при известни оратори, отъ които той бърже се научи на краснорѣчие. Като обладаваше очарователенъ и силенъ гласъ, Есхинъ се отличаваше така също съ живостъ и поетичностъ. Той говорѣше по вдѣхновение и рѣдко си записваше рѣчитѣ, отъ които до насъ сж стигнали само три; той се присмиваше на Демостеновитѣ рѣчи, че тѣ «*намирисватъ на лампено масло*». Ала въ красивитѣ рѣчи на Есхина се отражаваше лекомислената натура на тоя ораторъ, който се отличаваше съ неистѣщими веселостъ, не правѣше подбиръ въ срѣдствата, и получаваше подаръци отъ Филиппа. Есхинъ и Демостенъ бѣхъ непримирими врагове въ политиката. Когато атинянетѣ искахъ да подарятъ златенъ вѣнецъ на Демостена, Есхинъ злословѣше и дори клеветѣше свойтъ съперникъ. Ала Демостенъ каза такава рѣчь «за вѣпеца», че покъртенитѣ граждани го наградихъ; тогава Есхинъ побѣгна на Родосъ, дѣто основа знаменитата риторическа школа. На страната на Есхина бѣхъ цѣла група дребни и бѣдни оратори отъ партията на мира, които обаче живѣяхъ роскошно, благодарение на Филипповата щедростъ. Тѣ се групиряхъ около почтената личностъ на *Фокиона*, който бѣше толкова честенъ, че атинянетѣ го наричахъ Справедливъ и 45 пѣти го избирахъ за пълководецъ. Приятель на Платона, Фокионъ живѣеше като философъ, ходѣше босъ и безъ плащъ, ядѣше каквото намѣрѣше, говорѣше кратко, нъ остро. Ала той бѣше само воѣникъ и не разбираше политиката. Той не вѣрваше въ бждщността на Атина, обичаше олигархитѣ и Спарта, прѣзираше демокрацията и

Демостена. Така бѣше убѣденъ и другъ честенъ човѣкъ, прѣстарилиятъ *Исократъ*, който бѣше първъ риторъ на своето врѣме. Той безкористо бѣше убѣденъ, че само Филиппъ може да съедини силитѣ на Еллада за борба съ перситѣ.

§ 145. Олинтска война и тържеството на Демостена. Дълго врѣме увѣщанията на Демостена не дѣйствуваха; ала най-послѣ го избраха за членъ на вълето и пратиха флота къмъ бреговетѣ на Тракия. Филиппъ прѣстана да прави завоевания, стараше се сега два пѣти повече да омае атинянетѣ и тѣ изново задрѣмаха, когато *Олинтъ* ненадѣйно се обърна за помощъ къмъ тѣхъ. Филиппъ, който бѣше най-добриятъ приятелъ на Олинтъ и който му помагаше да се поправи слѣдъ съчиняването му отъ Спарта (§ 137), ненадѣйно нападна на него безъ всѣкаквъ поводъ. Демостенъ каза въ еклезиата три прѣвъсходни «олинтски» рѣчи, съ които настояваше нищо да се не щади, за да се спаси Олинтъ. Атинянетѣ испратиха флота само подиръ дълги колебания, когато вече бѣше късно: Олинтъ и съ него заедно още 32 гръцки града бѣха разрушени отъ македонцитѣ до основание. Подиръ това Филиппъ прѣдложи на атинянетѣ траенъ миръ върху съществуващитѣ условия, даде имъ много лестни обѣщания и испрати плѣнницитѣ имъ безъ откупъ. Въ Атина пакъ на дънъ партията на мира, та за Пелла тръгнаха пратеници на чело съ Есхина, които пратеници Филиппъ омая съ любезностъ, подаръци и пиршества. Нѣ прѣговоритѣ за миръ се протакаха, а въ това врѣме македонската армия завзе Термопили, и Филиппъ, въ свитата на когото се намирваха атинскитѣ пратеници, свика амфикионовѣтъ създъ, който го натовари да накаже «светотатцитѣ» (§ 143) и го назначи прѣдсѣдателъ на питийскитѣ игри. ~~Филиппъ унищожи фондитѣ, които~~ ~~принесе богати жъртви на Аполлона~~ и угости блѣскаво посланицитѣ на много гръцки републики, които се бѣха събрали, съ питията на чело, за да му благодарятъ, като на защитникъ на националната светиня. Едвамъ сега атинянетѣ разбраха всичко. Бато мислѣха, че Филиппъ веднага ще се опълчи срѣщу тѣхъ, тѣ се затвориха въ града и наченяха да събиратъ войски. Ала прѣдпазливиятъ македонецъ се завърна назадъ, за да се приготви по-добрѣ, та да нанесе послѣдниятъ ударъ на Еллада. Атинянетѣ отъ своя страна съзнаха, че нравствено тѣ сж обязани да спасятъ Гръция и като че ли се прѣродиха. Въ тѣхно лице еллинизмътъ за послѣденъ пѣтъ прояви великитѣ си и благородни сили, напомняйки съ това врѣмената на Перикла. Настаняха 5 години, въ които

ради дяволинтъ на «филипствующата» Пития, която се оплака отъ локрийцитъ, че били ужъ изорали нейното поле, както по-напрѣдъ фокидцитъ. Амфиктионовътъ сждъ, въ който засѣдаваше Есхинъ, рѣши да повика Филиппа, за да накаже новитъ «свототатци». Филиппъ бърже опустоши Локрида и изведнѣжъ се обърнѣ къмъ Беоция. Атинянетъ дойдохъ въ ужасъ; въ еклезиата никой не смѣше да си отвори устата; само Демостенъ ободри народътъ, като канѣше всички да защищаватъ отечеството си. Атинянетъ се събрахъ съ необикновено въодушевление, па тръгнахъ да освобождаватъ тиванцитъ. При *Херонея* (338) гръцитъ се срѣщнахъ съ македонцитъ. Тъ имахъ новече войска; ала войницитъ бѣхъ неопитни, а главно — нѣмаше единство въ дѣйствиата на пълководцитъ отъ разнитъ републики. Гръцитъ се бихъ цѣлъ день, както при Маратонъ и Платея; войницитъ отъ тиванската «свещена дружина» паднахъ всички до единъ. Атинянетъ, между които се сражаваше Демостенъ като простъ хоплитъ, вече бѣхъ обърнали въ бѣгство Филиппа, когато 18-годишниятъ Александръ смачка тиванцитъ съ юначната си конница, па послѣ удари върху бащинитъ си побѣдителѣ. Гръцитъ прѣтърпѣхъ пълно поражение. Женитъ, въпрѣки обичая, излизахъ отъ къщата си за да распитватъ войницитъ, които се връщахъ, за сждбата на роднинитъ си; старцитъ мълчаливо ходѣхъ по града; маститийтъ Исократъ изсочи на улицата, произнесе три стиха отъ Еврипида, па се скри въ къщата си, дѣто се умори отгладъ. Ала никакъ не се накърни довѣрието въ Демостена. По неговъ съвѣтъ поправяхъ стѣнитъ, копаяхъ ровове, обрѣжвахъ се. «Земята — казва единъ очевидецъ — даваше тогава за спасение на отечеството своитъ дървета, мъртвитъ — своитъ паметници, храмоветъ — своитъ жъртви». Всѣкой, който имаше сили, излѣзе на полето съ оръжие въ рѣцѣтъ: тукъ имаше и роби, на които дадохъ свобода, и чужденци и изгнаници, на които подарихъ граждански права. Самъ Демостенъ отиде по островитъ, за да събира пари и провиантъ. Отъ отсъствието на Демостена се възползува миролюбивата партия, когато Филиппъ, се оплаши отъ народната война, та освободи атинскитъ плѣнници, слѣдъ като ги облѣче въ нови дрехи, съ почестъ испрати тѣлата на убититъ неприятели и най-послѣ прати посланици съ прѣдложение на износни условия за миръ. Атинянетъ приехъ условията и поставихъ статуя на Филиппа, като на свой приятелъ. Въ това врѣме Филиппъ иска патрпотитъ въ Тива и тури свой гарнизонъ въ Кадмея. Слѣдъ това той опустоши Спарта, която едничка гордо отхвърли владичеството

на македонцитѣ, и свика на съборъ въ Коринтъ посланици отъ всичкитѣ грѣцки държави, освѣнъ Спарта, която единичка протестува. Тукъ рѣшихъ: 1) всичкитѣ републики да съставятъ *еллински съюзъ*, да не враждуватъ помежду си и да не допускатъ партизанска борба; 2) Еллада заключава вѣченъ съюзъ съ Македония и начева война съ перситѣ подъ неограниченото началство на Филиппа. Ала не бѣше сѣдено на Филиппа да поведе грѣцитѣ на Истокъ. Слѣдъ като се завърна отъ Коринтъ, той всичко приготви за голѣмия походъ; ала въ надвечернето на похода той бѣше закланъ по свадбата на дъщеря си (336). Подозрѣваше се за това жена му Олимпияда, която тогава се бѣше скарала съ Филиппа и бѣше избѣгала въ Епиръ заедно съ сина си Александра (§ 141).

§ 147. **Александръ Великий.** Александръ прѣдставлява смѣсица отъ дивъ македонецъ съ цивилизованъ грѣкъ. Капризитѣ и гнѣвнитѣ му кипнувания, отъ които потрепервахъ потомцитѣ прѣдъ негова бюстъ, обезобразявахъ неговитѣ прѣлестни нѣжни черти и очарователни манери. Неговийтъ мекъ нравъ, великодушие и довѣрчивость се помрачавахъ отъ деспотичнитѣ му наклонности, отъ необуздаността и хладната беспощадность, съ която той отстраняваше съперницитѣ, като не подбираше срѣдства въ политиката. Обаче мрачната му и чувствена страна се показва само най-накрай заедно съ успѣхитѣ, когато Александръ достигна до тамъ, че се призна за богъ и затри почтенийтъ философъ и роднина на Аристотеля, *Каллистена*, който не искаше да прѣкланя колѣна прѣдъ него; сѣ тогава той, само по едно подозрѣние за измѣна, наказва съ смъртъ главнитѣ си помощници, между които и свойтъ приятель отъ дѣтинство *Филота*, и веднѣжъ, при едно скарване въ врѣме на пиршество той уби добрийтъ пълководецъ *Клитъ*, който му бѣше спасилъ животътъ. Отначало у Александра прѣобладаваше друга черта — горещъ ентузиазмъ и геройство, което достигаше до фантастичность и мечтателность. Той носѣше съ себе си въ походитѣ Илиадата, тъй като си въображавахе че е Ахиллесъ; той свирѣше на лира като Ахиллеса и си имаше свой Патроклъ — приятельтъ *Хефестионъ*, съ когото заедно принасяше жъртви върху гробовѣтъ на троянскитѣ герои. Въ храма, който се намѣрваше на мѣстото на Троя, той окачи своето оръжие и взема нѣкакви си стари оръжия, които ужъ принадлежали на Ахиллеса, като заповѣда на оръженосеца си да ги носи прѣдъ него въ биткитѣ. Той скѣрбѣше, че нѣма нито Хомеръ, нито Пиндаръ, за да го прославятъ. Александръ, който имаше голѣми способности, дѣйствително направя токо-

своитѣ роднини и да умираше отъ собствената си смъртъ. *Ксерксъ* бѣше убитъ отъ тѣлохранителя си, когато той искаше да накаже съ смъртъ, защото се бѣ отказалъ да заколи брата му. Въ врѣмето на негова внукъ *Дарий II*, който се въскачи на прѣстола, слѣдъ като уби брата си. царството се управляваше отъ неговата жена *Парисатидъ*, която бѣше коварна и крвожадна вавилонянка. Тя погуби много царски роднини и желаше да въскачи на прѣстола свойтъ любимецъ *Кира Младий*, като прѣскочи по-големиятъ му братъ *Артаксерксъ II*. Възстаннето на *Кира* (§ 125) силно расклати Персия, която наскоро наченъ да се разлага въ врѣме на *Артаксеркса III Оха*. *Охъ* се въскачи на прѣстола съ помощта на крвожадания евнухъ, египтянина *Багой*, чрѣзъ цѣлъ редъ козни, които въкараха въ гроба собствениятъ му баща. Той умъртви 118 свои родственици и така жестоко наченъ да управлява, щото навсѣкѣ избухнаха немири. Всичкитѣ армии на деспота съ трудъ можахъ да усмиратъ *Бипръ*; въ *Бария* и *Халикарнасъ* се прогласи за независимъ, прѣдательтъ на некуствата и наукитѣ, *Мавзолъ* (§ 143); фригийскитѣ сатрапи основа *Понтийско* царство отъ земитѣ, що се намираха по азиатското крайбрѣжие на Черно море. *Сидонцитѣ* възбуждахъ съ такова ожесточение, щото сами си изгориха флотата, за да не се съблазняватъ отъ възможността за бѣгство; когато *Багой* прѣвзе градътъ, *Багой* не намери нищо друго, освѣнъ купове развалини и 40 х. изгорѣли трупове. Сега тогава бѣше разрушенъ до основи *Иерихонъ* затова, че евреетѣ помагали на *сидонцитѣ*. Слѣдъ това настанъ нечуваното отжѣщение на египтянетѣ, за дѣто тѣ вече цѣло поколѣние си имаха свои царе, които разбиваха всички персийски армии съ помощта на гръцки наемници. Сега перситѣ дойдохъ така също съ гръцки дружини — и Египетъ падна. Народътъ нарече *Оха* «ятаганъ», защото той самъ колѣше хората и закла *Аписътъ*. Дори суевѣрниятъ *Багой* намрази *Оха*, за дѣто уби неговтъ богъ, и го отрови, а трупътъ му насѣче на парчета и го хвърли на коткитѣ, да го изѣдѣтъ. Подиръ това *Багой* си игра съ сузския прѣстолъ, докато унищожи цѣлото царско семейство и настани за царъ далечниятъ родственикъ на царското семейство *Дарий III Кодоманъ*. Наскоро *Багой* приготви отрова и за *Дария*, ала самъ бѣше заставенъ да ѝ испие. Последниятъ персийски царъ *Дарий III*, наумѣва най-добритѣ врѣмена на първитѣ *Ахемениди*: той бѣше младъ, красивъ, кроткъ и благороденъ; той живѣяше просто и трезвено, управляваше справедливо и милостиво, бѣше добъръ домакинъ; ала той не се отличаваше съ талантъ и характеръ, нито пъкъ имаше достойни помощници.

ксандра. Съ затриването на Сидонъ и Тиръ изчезна за винаги търговското значение на Финикия. За да прѣкара новъ пътъ на всемирната търговия, Александъръ тогава основа (332) *Александрия* при устието на западния рѣкавъ на Нилъ. Мѣстото бѣше избрано толкова сполучливо, че новиятъ градъ за много вѣкове станъ сръдоточие не само на търговията, ала и на образованието, както на азиатското, така и на европейското. А за египтянетъ това бѣше истинско благодѣяние, и тѣ съ вѣсторгъ се подчиниха на Александра, като на свой освободителъ. Космополитъ по природа и образование, Александъръ уважаваше народнитъ нрави и обичаи, като се ръководѣше при това и отъ умна политика. Въ Финикия и Перусалимъ той принасяше жрѣтви на Мелкарта и на Негова; въ Египетъ той не само че показва благоговѣние къмъ Аписа, нѣмъ и предприе опасенъ походъ за *Аммонова оракулъ*, който го предупреди и посвети за «синъ божий». Ала тукъ, редомъ съ политическите смѣтки, прѣвъ пътъ се показахъ признаци отъ Александровата наклонност къмъ источнитъ навици. Той повѣрва на Данииловото пророчество, защото въ него се намеква за «западенъ човѣкъ», комуто ще се покори Азия; той даваше голѣмо значение на названието «синъ божий», което источнитъ народи разбрахъ буквально, тогава когато гръцитъ и македонцитъ се подсмивахъ на това име. Така се подготвѣше разривътъ между европейзма и Александра, разривъ който и настанъ отпослѣ, когато македонскиятъ герой се прѣвѣрна въ азиатски деспотъ.

§ 150. *Гаугамела, Туранъ, Индия.* Между това Дарий направи нова погрѣшка; той събра до единъ милионъ прѣкрасна войска, ала намисли всичко да свърши съ една битка. Александъръ, който имаше всичко 50 х. души, ненадѣйно нападна върху него на полето при *Гаугамела*, близу до развалинитъ на Нинивия (331). Той спечели трудна побѣда само благодарение на находчивостта си. Дарий едвамъ можѣ да избѣга въ Екбатана, а Александъръ бърже завладѣ столицитъ му: *Вавилонъ, Суза и Персеполъ*. Тука той намѣри толкова съкровища, щото натовари съ тѣхъ 10 х. чифта мулета и 3 х. камили. Побѣдата при Гаугамела разруши най-голѣмата държава на стария свѣтъ; тя бѣше най-високата точка отъ Александровото могѣщество, ала отъ неж се и начева неговото нравствено падание. Отъ това врѣме Александъръ начева да се *прѣобръща отъ европейецъ въ источенъ човѣкъ*. По-нататъшнитъ му походи ставатъ бесцѣлни и мѣчителни, които служахъ да задоволяватъ само неговата страсть къмъ фантастичното; той самъ

прѣминѣ Индъ, което, споредъ прѣданието, не е правилъ нито самъ Херкулесъ. Ала въ Пенджабъ той срѣщна силенъ, богатъ, добръ обрѣженъ врагъ: съ голѣмъ трудъ той можѣ да надвие първиятъ индийски царь, а по-нататкъ го чакахъ още по-силни владѣтели. При все това Александръ искаше да върви напредъ за Гангъ; ала тука той прѣвъ пѣтъ опита несполука. Войската му се отказа да се покорява: тя бѣше съвсѣмъ омаломощена. Мѣчно бѣше връщането въ Персеполъ. Индийцитѣ прѣслѣдвахъ македонцитѣ съ народна война; самъ Александръ малко остава да не умре отъ рана въ Гедрозия (§ 64), дѣто, споредъ прѣданието, загинали войскитѣ на Семирамида и на Кира; $\frac{3}{4}$ отъ войниците загинахъ отъ гладъ и жажда.

§ 151. **Плановетъ и смъртта на Александра.** По-подиръ това Александръ, като че ли, достигна до върха на своето величие и слава. Прѣснитѣ войски, които пристигнахъ отъ Европа, бѣха излишество възнаградихъ загубитѣ, а между тия войски разпрѣдѣляхъ още много новобранци азиятци. Отъ всичкитѣ покорени страни се трупахъ парични срѣдства. Закипя работа за нови велики подвизи, които трѣбваше да се наченжтъ съ походъ въ арабската пустина. Учениитѣ грѣкъ *Неархъ*, който токо що бѣше изслѣдвалъ бреговетѣ отъ Индъ до Тигръ (неговото «Плавание» по тия мѣста е достигнало до насъ), се приготвяше да плава около Арабия. Близу до Вавилонъ основахъ ново пристанище за голѣма флота; при Каспийското море сѣчахъ първобитни гѣсти гори за да построжтъ флотилия, която да изслѣдва това море. Самъ Александръ мечтаеше за *свѣтова монархия*, въ която да се слѣжтъ Истокъ съ Европа. За столица на тази държава се прѣдзначаваха роскошниятъ *Вавилонъ*, дѣто Александръ се и посели въ началото на 323 година. Прѣди да начене новитѣ походи, той се рѣши да довърши тържеството си съ баснословни пиршества. За нагледно «сливание» на Истокъ съ Европа, той ожени мнозина знатни грѣци и македонци за ирански аристократки, което даде поводъ за цѣлъ редъ блѣскави свадби. Вавилонъ се прѣпълни съ любивитни чужденци и съ посланици токоречи отъ цѣлий свѣтъ, дори отъ Римъ, Галлия, Картагенъ, Етиопия и Скития; едни искавахъ своето благоговѣние прѣдъ героя, а други го просѣхъ да рѣши нѣкой международенъ споръ. Повечето грѣцки учени и художници се трупахъ при неговия дворъ. Редомъ съ ветеранитѣ на Филиппа се блѣскахъ малкитѣ азиатски князе и цѣла гвардия отъ млади перси. Ала, безъ да се гледа на небивалий външенъ блѣсъкъ, въ сжщностъ могѣществото

имъ бѣхъ ученици въ културата. Колкото искрено и да искахъ Филипъ и Александръ да станѣтъ вожди на еллинизма, гръцитѣ не можахъ да довѣряватъ на такива благодѣяния, които имъ се поднасяхъ съ остроото на меча. Тѣ не можахъ да забравятъ потоцитѣ отъ кръвъ, които тѣ пролѣхъ въ борба съ македонцитѣ за свободата си. На бойното поле при Херонея тѣ издигнахъ мраморенъ левъ безъ надписъ, който и до сега отчасти се е запазилъ; въ чертитѣ на лева има толкова дълбока тъга и гордостъ, колкото и въ чертитѣ на Демостенова бюстъ (§ 144). Когато умрѣ Филипъ, Демостенъ, който носѣше жалѣйка за дъщеря си, облѣче бѣлъ плащъ, и си тури вѣнецъ върху главата, па се яви и въ еклезията сияенъ отъ радостъ. Гръцитѣ не се увличахъ отъ идеитѣ на Александра за национална борба съ перситѣ: тѣ виждахъ въ това повече желанието на тѣхния врагъ да се усили и по-скоро бѣхъ готови да поддържатъ сувския царъ, толкова повече, че сжщитѣ този Александръ беспощадно истрѣбваше тиванцитѣ и навсѣкждѣ възстановяваше омразнитѣ олигархически декархии, които се пазѣхъ отъ македонски гарнизони. Най-блѣскавитѣ успѣхи на македонцитѣ на Истокъ извиквахъ въ Еллада не чувство на радостъ, а на тревога. Подиръ битката при Гаугамела възстанъ Спарта, която никога не е признавала хегемонията на македонцитѣ. Царь *Агисъ III*, старовръмски лакедемонеецъ, събра войски токоречи отъ цѣлъ Пелопонесъ, та наченъ борба, която съвсѣмъ не можеше да се нарече «война на мишкитѣ и жабитѣ», както надменно се бѣ изразилъ Александръ. *Антипатръ*, който бѣше оставенъ съ единъ корпусъ войска да слѣди за Гръция, съ голѣми загуби можѣ да одържи побѣда въ генералната битка съ Агиса. Движението на спартанцитѣ се отрази въ Атина, която вече бѣше успѣла до нѣкждѣ да се обурави. Благодарение на Ликурга (§ 145) бѣхъ се събрали много пари, които се употребихъ за обрѣжвания и дори отчасти за художествени сгради. Демостенъ до толкова бѣше запазилъ влиянието си, че тогава го вѣнчахъ въ театра съ златенъ вѣнецъ, който окачихъ въ Партенонъ за паметъ на потомцитѣ. Това *вѣнчаванне* получи патриотътъ подиръ упорита борба съ враговетѣ, за която борба слѣдѣше цѣла Еллада; то означаваше тържество на националната партия. Приятелитѣ на Македония, къмъ които принадлежеше новата философска школа на Аристотеля, паднахъ: Есхинъ и Аристотель избѣгахъ, тъй като ги осѣдихъ на глоба, едното за клевета срѣщу Демостена, а другитѣ—за «безбожие». Въ това врѣме пристигна указътъ да се почита Александръ като божество. Атинянетѣ разбрахъ,

ството умѣрено да се наслаждавашъ съ всичко, безъ да се грижишъ за нищо, освѣнъ за самото себе си. Бѣднийтъ, лишенъ отъ граждански права, мрачнйтъ и мръсенъ атинянинъ *Антистенъ* искара съ-всѣмъ друго отъ учението на Сократа ; той считаше за добродѣтель прѣзрѣнието къмъ живота, а особено къмъ наслажденията, които правятъ отъ хората свои роби ; той утвърждаваше, че колкото повече човѣкъ потѣпка човѣшкитѣ си стремления и се приближава къмъ животното, толкова е по-добре. Антистенъ се истезаваше съ трудове и лишения, ходѣше като послѣденъ бѣднякъ, прѣзираше образованието и изяществото. Тѣй като той учеше въ Циносаргъ (гимназия за бѣднитѣ и робитѣ), неговата школа е наречена *циническа*. Тя достигна до крайностъ въ лицето на *Диогена* синопскй, който доведе Сократовото самовъздържание до това, че го наричаха «побѣснѣлий Сократъ». Този спартанецъ въ философията живѣеше като аскетъ ; имотътъ му се състоеше отъ единъ продупченъ плащъ, тояга, торба и чашка, която обаче той захвърли, щомъ видѣ, че дѣцата черпятъ вода съ ржка ; той квартируваше или въ пѣкоя бѣчва, или нѣйдѣ на улицата. Всички почитаха и дори се бояха отъ циницитѣ, като отъ идеалисти, които, като прѣзираха свѣтовнитѣ блага, беспощадно разоблачаваха людскитѣ пороци. Прѣдъ сплата на Диогеновия духъ се прѣклони дори Александръ Великий. Веднѣжъ той самъ дойде да види философътъ и му каза : «Проси, каквото желаешъ». Диогенъ му отговори отъ бѣчвата, въ която седѣше : «прѣмѣсти се, не ми затуляй слънцето !» Царьтъ извика : «кѣлнхъ се въ Зевса, че ако азъ не бихъ билъ Александръ, желалъ бихъ да бѣдѣ Диогенъ !»

§ 154. б) **Платонъ**. Само единъ Сократовъ ученикъ не само че не развали, а напротивъ разви учението му : той бѣше знатнийтъ, красивъ и величавъ атинянинъ *Платонъ*. Слѣдъ като получи пълно възпитание, той захвърли гимнастиката и се прѣдаде на поезията, музиката и живописството ; ала като се срѣщна съ Сократа, той десетъ години не се раздѣли отъ него, съставлявайки изложение на неговитѣ бесѣди. Сократъ казваше за него : «колко нѣща има у него такива, за които и не ми е дохождало на умъ !» Платонъ толкова обичаше Сократа, че не жалѣше пари за да го спаси отъ тъмницата и намрази демокрацията, подиръ усмъртяването на Сократа. Изобщо Платонъ бѣше аристократъ : той се държеше гордо, изящно и невъзмутимо ; въ неговата къща се забѣлѣзваше комфорта на единъ образованъ човѣкъ, който обича да бѣде заобиколенъ отъ произведенията на искусството ; той си имаше избранъ

щини, които живѣятъ независимо отъ материята, а ги допущахме само като понятия, които се създаватъ отъ нашата глава. Аристотель отхвъргаше и етиката на Платона, споредъ когото знанието и добродѣтелята сѣ едно и сѣщо: той утвърждаваше, че философътъ може да бѣде лошъ човѣкъ, а неучениятъ — добъръ. Споредъ неговото мнѣние, добродѣтелята зависи отъ нашата природа, която

Аристотелева статуя. Въ Римъ.

може да се подобри само чрезъ образуването на «характера». Платонъ и Аристотель сѣ бащи на двѣтъ противоположни направления въ философията, които не сѣ загинали и до наше време. Рафаель нагледно ги обясни въ картината си «Атинската школа», дѣто Платонъ възгържено подига ржката си къмъ небето, а Аристотель сурово показва на земята. Въ стария свѣтъ Платонъ имаше много повече успѣхъ; реализмътъ на Аристотеля изискваше много знания, или другояче, невъзможенъ за массата умственъ трудъ.

ствеността. Споредъ Аристотеля краснорѣчието е трѣзвостъ на сѣжденията; най-добъръ стихъ е този, който дава най-много знания и мисли, изразени най-просто и ясно. Ала съвѣтитъ на Аристотеля додохъ къспо: тогава вече бѣше загинѣла политическата свобода на Еллада.

§ 157. **Историята и комедията.** Като се изключи философията и риториката, прозата отъ 4 в. прѣдставя отпадъкъ. Особено се понижи *историята*, сравнително съ Тукидида и дори Херодота, както се вижда отъ прѣдставителя ѝ *Ксенофонта*. Ксенофонтъ се роди въ Атина още въ врѣмето на Перикла и проживѣ около сто години. Той дълго врѣме се учи у Сократа, когото обичаше като баща и приятелъ: той му написа похвала, както и «Въспоминания» за него. Сократъ така сѣщо го обичаше като синъ, и въ една битка го изнесе раненъ на плещитъ си. Ксенофонтъ не обичаше своето отечество и се увличаше отъ спартанскитъ порядъци: по тая причина той отиде на помощ на Кира Младий въ отряда на лакедемонцитъ, който отредъ той спаси отъ гибель (§ 135) — подвигъ, описанъ отъ него въ *Анабазисъ*. Слѣдъ като се завърнѣ отъ Азия, Ксенофонтъ узна за смъртното наказание на Сократа, па се прѣсели въ Спарта, дѣто се привърза къмъ Агезилая, съ когото и воюва противъ Атина. Спартанцитъ му подарихъ едно хубаво имѣние при Олимпия, дѣто той дълго врѣме живѣ спокойно, като се занимаваше съ домакинство, ловъ и литература. Когато паднѣ синъ му въ мантинейския бой, той наченѣ да тѣжи и наскоро умрѣ. Ксенофонтъ бѣше любимъ писателъ въ старо врѣме: неговийтъ слогъ и езикътъ му сѣ така очарователни, щото го наричахъ «аттическа пчела». Ала по съдържание, съчиненията на Ксенофонта не сѣ важни. Неговата философия е повърхностно изложение на Сократа; неговата «Еллинска история», която служи за продължение на Тукидида—до мантинейския бой, е напълнена съ ограничени спартански въззрѣния и съ пристрастие къмъ Агезилая; въ нея нѣма нито дума за Епаминонда. Още по-слаба е «Киропедията» или «Въспитанието на Кира» Старий: исторически романъ, цѣльта на който е да прѣдстави идеално възпитание въ духа на Сократа; въ тая книга е интересно само широкото, космополитично мировъззрѣние. Освѣнъ Ксенофонта имаше още мнозина други историци, които бѣхъ още по-слаби и които ни сѣ познати само по отзивитъ на други писатели или по нищожни откъслечи. Повечето отъ тѣхъ бѣхъ бездарни събирачи на дребни извѣстия, каквито напр. бѣхъ тия писачи въ свитата на Александра, които водѣхъ

днесници отъ живота му. Известна отъ тѣхъ бѣха ученици на Псократъ: затова у тѣхъ забѣлѣвае риморство. Него отъ тогава станя отличителна черта на старата историография. Редомъ съ показаното развитие на наукитѣ, къмъ него трѣбна да се пригуримъ още процѣтѣващото на медицината, математиката и военното дѣло, въ 4 в. се забѣлѣзва отнакъ въ всичкитѣ клонове на поезията, освѣтъ въ комедията. Обаче, и комедията вече се отличава съ другъ характеръ: наричаха я *нова*, за отличие отъ старата, Аристофановата. Тя стои по-долѣ отъ послѣдната: върху нея се отрази влиянието на софистиката и на закона на Тридесетгѣхъ (§ 126), който запрѣщаваше на комицитѣ да засѣгатъ политиката и отдѣлни личности. Новата комедия нападна само на философитѣ и писателитѣ; тя бѣше разсѣдъчна и суха. Тя добръ изобразява само *всѣкидневниятъ животъ*. Въ това тя е свързана съ Еврипида, който има сѣщото значение въ трагедията: тя го наричаше «златенъ поетъ» и заимствуваше отъ него цѣли стихове. Глава на новата комедия бѣше талантливиятъ киренаецъ *Менандръ*, човѣкъ твърдѣ образованъ, веселъ и безгриженъ. За него говорѣхъ, че не се знае, да ли Менандръ подражава на природата, или природата на Менандра. Той написа много пиеси; латинскитѣ комици ту ги прѣработвахъ, ту ги прѣвождахъ. Върху новата комедия силно влияние имаше още сицилиецътъ *Софронъ*, съврѣшеникъ на Дионисовцитѣ, изобрѣтателъ на *мимитѣ*, или «подражанията». Мимитѣ сѣ кратки прозаични разговори на селяно, пълни съ грубъ, селски хуморъ и съ гола истина; тѣ се прѣдзначавахъ за четене или за декламации.

§ 158. **е) Искуството.** Относително искуството 4-ий вѣкъ не отстъпва много на 5-ий; той се нарича *втора епоха въ процѣтѣващето на искуството*. Ала това е третия периодъ въ историята на гръцкото искуство изобщо. Въ *първия* периодъ (прѣди персийскитѣ войни) искуството бѣше религиозно, като прѣобладаваше архитектурата и дорическитѣ стилъ; то се съсрѣдоточаващо по островитѣ и бѣше подъ влиянието на Истокъ. Въ *втория* периодъ (Перикловъ вѣкъ), който се нарича *първа епоха на процѣтѣващето*, искуството става по-свѣтовно, ала запазва си спокойниятъ, религиозно-величавъ характеръ; тогава прѣобладаваше ваянието, което служеше прѣимуществено за изобразяване богове и за украшаване храмове; въ архитектурата господствуваше ионическиятъ стилъ. Това искуство, което се съсрѣдоточаващо въ Атина, бѣше самостоятелно, ала *идеално* до сухостъ; за оживяване на

погледатъ: единъ историчъ да въ предлагающе изрече неж на нин-
 янитъ да въ излата гръцкинитъ гъгъ. Гръцкитъ великъ на-
 гъдъ бѣше *Лисиппъ*, който правеше въдни статуи-портрети и
 особено добръ изобразяваше злети и ноти («изображавшиятъ се
 злети» въ Ватикана): той живееше при двора на Александър Вели-
 кий, който само нему позволяваше да прави готовитъ статуи. Въ 4 в.
 най-високо развитието достигна *стиченъто монети*: особено съ-
 нияши аркадскитъ и сардузски монети. За най-важнъ архитекту-
 ренъ памятникъ отъ 4 в. служи храмътъ на *Аполлонъ въ Миле-
 тусъ*, който изтъни храмътъ на Артемидъ ефеска: той бѣше окръ-
 женъ съ дванадесетъ ионически колонни, по 10 въпрѣди и по 21 на
 гъжона въ всѣхъ рѣтъ: всѣхъ колонна имаше по два метра диа-
 метръ и ов. 20 и височина. Въ 4 в. особено се развиха ма-
 монити. По-прѣди тѣ бѣха отначало носили, послѣ пещерни
 гробници въ скалитъ, които се изписваха отъкъ въ видѣ на ка-
 пичии и храмчета: а сега издигаха свободни памятници, или мо-
 нументи. Отначало тѣ бѣха прости стълбчета или каменъ съ
 имената на покойницитъ, послѣ колонни, малки храмове съ стълбове,
 каменни гробове, жертвеници и статуи. Голѣми памятници имаше
 въ Мала Азия, особено въ *Лисия*, гдето (въ Бсанга) се слави-
 ше «гробницата на Харпага» — малък храмъ, подобенъ на Пар-
 теонъ, и изработенъ отъ Скопаса. Други памятникъ, който се намери
 при стария Халикарнасъ, се считаше за «чудо на свѣта»: той бѣ
Мавзолей, името на който наченъ да означава памятникъ изобщо.
 Той бѣше издигнатъ отъ вдовицата на Мавзола (§ 143) и се съ-
 стоеше отъ единъ малък храмъ, върху покрива на който имаше
 издигната пирамида, украсена съ статуята на покойния. Въ 4 в.
 се появиха и *приздни гробници* — памятници въ знакъ на по-
 четь, безъ гробъ. Въздигаха памятници и въ честь на живи ли-
 ци, именно на побѣдителитъ въ музикалнитъ състязания: обикно-
 вено тѣ бѣха кръгли малки храмове съ сводъ, върху който сто-
 ше единъ триножникъ — награда на побѣдителя.

V. Диадокси и епигони. 323—30.

§ 159. **Диадокси.** Александър Великий не остави прѣемникъ,
 та властта подѣлиха помежду си неговитъ пълководци или «на-
 слѣдници», *диадохитъ*; ала никой отъ тѣхъ не бѣше доволенъ
 отъ своята частъ, и всѣкой се стремѣше къмъ самовластие. Идеята
 за всемирна монархия трая още 17 години (323—306), докато

само съ хилядо конника пакъ да зивладѣе Вавилонъ, на Истокъ промѣнихъ лѣточислението («ера на Селевкидитѣ», 312 г.), а него самиятъ нарекохъ Никаторъ (Побѣдителъ). *Кассандръ* бѣше смѣлъ и енергиченъ, нъ отличавахе се не толкова съ таланти, колкото съ грубо честолюбие, вѣроломство и крѣвожадность. За да може спокойно да носи титултъ на македонски царъ, той иска семейството на Александра Вел., което се състоеше само отъ жени и дѣца. Силата на Кассандра се заключавахе въ това, че освѣнъ Македония, нему се подчиняваше и Гръция, а въ Атина седѣше неговътъ намѣстникъ Димитрий Фалерейскій.

§ 160. **Борбата между диадохитѣ.** Антигонъ и Полиоркетъ бѣхъ послѣднитѣ сплани борци за всемирната монархия. Останалитѣ диадокси съставихъ съюзъ срѣщу тѣхъ, съ цѣль да основатъ отдѣлни царства; пламна дѣлговрѣменна борба (314—301), която е забѣлжителна по подвизитѣ и искуството на двѣтъ страни; тя се простираше отъ Дунавъ до Кирена, отъ Епиръ до Тигръ. Отначало надвивахъ Антигонъ и Полиоркетъ, които се и нарекохъ *царе*; особено се гордѣеше Полиоркетъ. Като бѣше испратенъ отъ баща си въ Еллада да обяви «свобода и автономия» на гръцкитѣ градове, той дойде въ Атина, дѣто Димитрий Фалерейскій (§ 156) разиграваше ролята на богъ и потѣваше въ наслаждения, а гражданетѣ му бѣхъ издигнали 360 статуи. Полиоркетъ изгони свойтъ съименникъ и възстанови демокрацията. Атинянетѣ прѣправихъ статуйтъ на Димитрия Фалерейскій на грънци, а на Полиоркета наченахъ да оказватъ божески почести. Тѣ наричахъ както него, така и Антигона «Сотери» (спасители), въздигахъ имъ жертвеници, обозначавахъ днитѣ и мѣсцитѣ съ тѣхнитѣ имена, пѣяхъ въ тѣхна честь химни и правѣхъ църковни шествия. Полиоркетъ бѣше потъналъ въ оргии, когато Антигонъ го повика на помощъ. Тѣхнитѣ съперници Птолемеи, Селевкъ и Кассандръ се бѣхъ и тѣ провъзгласили за царе (306), а тѣхнийтъ примѣръ послѣдвахъ и тиранетѣ на Велика Гръция и Сиракуза. За да може да подкопае могъществото на главния си врагъ Птолемея, Антигонъ се рѣши да завладѣе о. *Родосъ*, който принадлежеше на Птолемея. Родосъ бѣше тогава нова Атина: той се славѣше по богатствата си, флотата, роскошнитѣ си градове и крѣпости, както и по художественитѣ и риторскитѣ си школи. Димитрий разбра, че, да се завладѣе Родосъ, значеше да се погуби Птолемей; нъ Птолемей се оказа достоенъ съперникъ. Цѣла година свѣтътъ слѣдѣше съ напрегнато *внимание* за обсадата на Родосъ, когато отведнѣжъ Полиоркетъ се

монтъ къмъ брѣговетѣ. Сирийското царство съществуваше ок. 250 г. (312—65); ала то наченѣ да отпада още подиръ смъртъта на Никатора, нищожнитѣ прѣемници на когото се увлѣкохъ отъ источнитѣ обичаи. У епигонитѣ изобщо семейниятъ животъ научѣва ужаситѣ на персийския дворъ подиръ Дария I. благодарение на полигамията и на браковетѣ между роднини, дори между братя и сестри; ала нийдѣ семейниятъ животъ така дълбоко не паднѣ, както у Селевкидитѣ. Обществото подражаваше на двора: антиохийцитѣ научѣвахъ вавилонянетѣ по своята безнравственостъ и работѣние; тѣ не само че въздигахъ храмове на Селевкидитѣ, нѣ и нарекохъ одного отъ тѣхъ *Теосъ* (богъ). Болко бърже падаше сирийското царство се вижда отъ това, дѣто за най-важенъ измежду Селевкидитѣ се считаше *Антиохъ III* «Великий», който побѣди египтянетѣ и дори завзе частъ отъ Тракия, ала римлянетѣ отведнѣжъ го унищожихъ. Той се държеше безразсѣдно: прие подъ своя защита неприятельтъ на римлянетѣ Ханнибала, ала не слушаше неговитѣ съвѣти; трѣгна да завоюва Клада, нѣ се прѣдаваше тамъ на пиршества, и трѣбваше да бѣга прѣдъ римлянетѣ, които го разбихъ на глава при *Магнезия* (190) и дадохъ една частъ отъ Мала Азия на Пергамъ. Подиръ Антиоха III у Селевкидитѣ се яви новъ недостатѣкъ—религиозна нетърпимостъ: тѣ грабѣхъ и осквернявахъ негрѣцкитѣ, особено еврейскитѣ храмове. Споредъ това избухнахъ възстания, които кощухахъ животѣтъ на нѣкои Селевкиди, а евреетѣ си спечелихъ независимостъ. А между това партиянетѣ до толкова се усилихъ, щото дори държахъ въ плѣнъ нѣколко Селевкиди. Беспорядѣцитѣ бѣхъ толкова голѣми, че сами сирийцитѣ повикахъ противъ своитѣ царе Тиграна арменский, подиръ когото всичко още 5 години царува послѣдниятъ отъ Селевкидитѣ *Антиохъ IX*: римлянетѣ го свалихъ отъ прѣстола и обърихъ Сирия въ своя провинция.

§ 162. **Малкитѣ царства въ Прѣдня Азия: I) Юдея.** Редомъ съ царството на Селевкидитѣ въ Прѣдня Азия имаше множество дребни държави, които играхъ извѣстна роля въ периода, когато падаше грѣцкиятъ свѣтъ и се въздигаше Римъ. Тѣ се образувахъ отчасти отъ земитѣ, които Александръ остави на своитѣ прѣемници и отчасти отъ земп на персийската монархия, които македонцитѣ не можихъ да завладѣхъ. Тѣй като старитѣ историци не обръщахъ на тѣхъ внимание, тѣхната история наченѣ да се изяснява само въ наше врѣме, най-много благодарение на нумизматиката. Най-важни измежду тия държави бѣхъ Партия, Понтъ,

Пергамъ и Юдея, а подиръ тѣхъ — Армения, Бактрия, Каппадокия и Витиния*). Като се завърнахъ отъ вавилонския плѣнъ (§ 69), *евреетѣ* си живѣхъ спокойно подъ владичество на перситѣ повече отъ 200 г. (538 — 320), съставляйки частъ отъ сирийската сатрапия; тѣ си имахъ дори собствено управление, на чело на което стояхъ първосвещеницитѣ; тѣ направихъ отъ Иерусалимъ добра твърдина и възобновихъ Соломоновъ храмъ. Подиръ смъртта на Александра Великий, Юдея се падна на Птолемитѣ, които ѝ владѣхъ повече отъ 100 г. (320 — 203). На евреетѣ тогава бѣше още по-добрѣ, отколкото подъ перситѣ: управлението сѣ си оставаше въ рѣцѣтѣ на първосвещеницитѣ; въ

---

*) 1) *Армения* съставляше частъ отъ сирийското царство до битката при Магнезия (190), когато пълководецътъ на Антиоха III, *Артаксий*, се провъзгласи за арменски царъ и построи столицата Артаксата на р. Араксъ (сег. Армавиръ). Отъ прѣмницитѣ на Артаксия се прослави *Тигранъ I*, който отне отъ партянетѣ горния Месопотамия, а отъ Селевкидитѣ частъ отъ Сирия и построи крѣпката столица Тиграноцера. Тигранъ до толкова се възгордѣ, щото отиде противъ римлянетѣ, като нападна на тѣхний вассалъ, царьтъ на Каппадокия, и като поддържѣ тѣхнийтъ врагъ Митридата Вел. Понтийски. Ала римлянетѣ го разбихъ жестоко (69 — 66), като възбудихъ противъ него собственъ му синъ и като направихъ съюзъ съ партитѣ. Тигранъ бѣше пропѣденъ въ планинитѣ и получи една частъ отъ владѣнията си, само съ условие да помага на Римъ въ борбата му съ Партия. Армения станъ играчка въ борбата на партитѣ съ римлянетѣ които най-послѣ ѝ присѣдинихъ къмъ империята си (114 сл. Хр.). Армения бѣше силно еллинизирана: нейнитѣ монети сѣ гръцки: царетѣ ѝ говорѣхъ по гръцки и дори пишахъ гръцки трагедии и лѣтописи. 2) *Бактрия* така сѣщо съставляше частъ отъ Сирийското царство; ала въ 255 сатрапътъ *Диодотъ* се провъзгласи за царъ. Неговитѣ прѣмници разширихъ владѣнията си до Индъ и дори въ Пенджабъ, ползувайки се отъ борбата на Селевкидитѣ съ партитѣ. Ала нападенията на партитѣ отъ къмъ З. и Ю., и на дивитѣ туранци отъ къмъ С. разрушихъ това чисто — гръцко царство; ок. 150 г. пр. Хр. то бѣ завоювано отъ партитѣ. Само въ Ю. частъ на Бактрия (Кабулъ, Кандахаръ, Пенджабъ) се задържахъ гръцки царе до 80 г., когато ги унищожихъ татаретѣ: монети отъ *Менандра* се намиратъ навсѣкѣдъ отъ Кабулъ до р. Джумна. 3) *Каппадокия* спечели независимостъ въ 331 г., когато сатрапътъ *Ариаратъ* се отдѣли отъ Персия, като се възползува отъ побѣдитѣ на Александра Великий надъ Дария. Неговитѣ прѣмници, токоречи всички Ариарати, отначало бѣхъ въ съюзъ съ Селевкидитѣ, нъ подиръ битката при Магнезия подпаднахъ подъ влиянието на Римъ и не щадѣхъ животътъ си въ борба съ враговетѣ на Римъ — галли, арменци, сирийци и понтийци; тѣ особено помагахъ на римлянетѣ въ борбата имъ съ Тиграна I и съ Митридата Вел. Каппадокийскитѣ царе въвеждахъ европейска култура съ своята земя: единъ отъ тѣхъ усърдно се занимаваше съ философия, а другъ бѣше приятель на Цицерона. Каппадокия се обърна въ римска провинция тепърва въ 17 г. сл. Хр. 4) *Витиния* така сѣщо станъ независима подиръ побѣдитѣ на Александра Вел., когато персийскитѣ сатрапъ *Басъ* се провъзгласи за царъ. При неговитѣ прѣмници имаше междуособия, и единъ отъ тѣхъ *Никомедъ I*, който построи НикоMEDIA, повика на помощъ галлитѣ отъ Тракия (ок. 250), които основахъ царството *Галатия*. Внукътъ на НикоМЕДА, *Прузий I Хромий*, основателътъ на Пруза (Брусса), до толкова се усили, че дори потегли противъ римлянетѣ: той нападна на тѣхния приятель пергамския царъ, и помагаше на тѣхнитѣ врагове — на Филиппа III македонский (§ 167) и на Ханнибала (§ 211). Ала римлянетѣ го смирихъ, и отъ тогава Витиния станъ тѣхна играчка, докато бездѣтнийтъ НикоМЕДъ III не завѣща тая страна на „римския народъ“ (74).

слѣдѣтъ на които сѣ запазени и до наше врѣме: а *пергамецъ* (въвед. § 14) завѣсти навсѣгда паширусѣтъ. Искуството се покровителствувахе дори отъ послѣдния царь *Антонъ III*, който бѣше лудъ тиранинъ. бѣзъ всѣманна причина умъртви майка си и много други роднини и чиновници, а слѣдъ това завѣла царството си на «римския народъ» (133). *Понтъ* е най-старата извънъ гържавитѣ въ Прѣдня Азия. Това царство се образува още въ 363 г.. когато единъ сатрапъ на Бакшадония се обяви за царь на крайморската частъ отъ тази страна, която грѣцитѣ наричаха «Понтъ». Неговитѣ прѣлници сполучливо се бранѣха както отъ Александра Великий, така и отъ диадохитѣ и отъ галитѣ, и дори отнеха отъ грѣцитѣ *Синопъ*, който градъ нѣкъ станъ столица. Ала отъ 180 г. се наченѣха сблъскванията между Понтъ и Римъ, които станѣха ожесточени въ врѣмето на *Митридата V* (споредъ надписитѣ — *Митридатъ*). Потомъкъ на *Александитѣ* (§ 67). *Митридатъ* остана сираче — дѣте, та се възпита въ иланинскитѣ класури, като ходѣше на ловъ за дивачъ. Великанъ по ръстъ и много силенъ, той бѣше жестокъ и лютъ, ала способенъ и енергиченъ: той си съставѣше смѣли и широки планове, за които го и нарекоха *Великий*. *Митридатъ* изучи нравитѣ и дори 25 езика на нѣстнитѣ племена, които го обичаха като титъ отъ источенъ деспотъ: той бѣше запознатъ, така сѣщо, и съ еллинското образование и се заобикаляше съ свѣдуши грѣци. Слѣдъ като се въскачи на прѣстола по труповѣтъ на майка си и на брата си, *Митридатъ* си постави за пѣлъ на живота, да се бори съ Римъ: ала затова му трѣбваше да си расшири нищожното царство. Той завоюва бреговетѣ на Черно море отъ Синопъ до Днѣстръ, а така сѣщо Армения, Колхида и Босфорското царство (*Бригъ*). Слѣдъ това той така оплете своитѣ съсѣди съ дипломатията си и съ бракове, че токоречи пѣла Мала Азия отчасти му принадлежеше, а отчасти се намѣрваше подъ негово влияние. Най-послѣ *Митридатъ*, като събра пари и голѣма вайска, наченѣ борба съ Римъ, която се продължавя 25 години (88 — 63), и която се води на три пѣтя. Отъ най-напрѣдъ той има успѣхъ; ала той наведнѣжъ погуби до 80 х. мирни римляне, които живѣяхъ въ Мала Азия, и това ожесточи враговетѣ му. Римлянетѣ ловихаха на помощъ партитѣ и го разбиха. *Митридатъ* избѣга въ Пантикапей и бѣше наченѣлъ да се готви за голѣмъ подвигъ: той искаше да нападне на Италия отъ нѣкъ сѣверъ, та наемаше диваци, които живѣяхъ въ южна Русия и покрай Дунава. Ала неговитѣ подданици се уплашихъ отъ та-

на, или по-вѣрно, за история на Александрия и на чужденците. Александрия бѣше населена прѣимуществено съ *гръци* и македонци, които се раздѣляхъ на фили и деми, и които се управлявахъ отъ изборни власти и се ползувахъ съ всѣкакви привилегии, тъй като династията на Лагидите бѣше отъ тяхната сръда. Освѣнъ гръците имахъ значение още само *евреите*, които се прѣселявахъ тука на тѣли, привлечани отъ голѣмитѣ привилегии и отъ тѣлната вѣротърпимостъ. Тѣ съставяхъ отдѣлна община и се управлявахъ отъ собствени власти. Александрия имаше чаруещо влияние върху всичката страна: всѣки египтянинъ, който не живѣеше постоянно въ селската глухота, усвояваше езикътъ, манеритѣ и мислитѣ на блѣстящитѣ столичани. Нийдѣ така много не се *слѣ еленизъмътъ съ туземния елементъ*, както въ Египетъ. На това много спомагаше умната система на първитѣ Лагиди, които ласкаяхъ туземцитѣ, щадѣхъ тѣхнитѣ национални и религиозни особености, давахъ имъ ходъ въ войската и управлението, грижахъ се за тѣхното просвѣщение. Провинциитѣ се управлявахъ, както и по-прѣди, отъ *номархи*, които се ръководѣхъ отъ старитѣ закони и обичаи, ала се подчинявахъ на силната централна власть. Споредъ това въ страната имаше порядъкъ и спокойствие; и египтянитѣ, които вѣчно се бунтувахъ противъ нерситѣ, бѣхъ готови да жертвуватъ животътъ си за своитѣ любими Лагиди. Тази образцова политическа система бѣше дѣло на първитѣ троица Лагиди, които царувахъ 100 г., а особено на Сотера, който най-много щадѣше туземниятѣ елементъ: той запази привилегиитѣ на жрѣцитѣ, издигаше храмове на тѣхнитѣ божества, особено почиташе Озириса и Хапи, подъ името *Серapisъ*, (§ 15), а така сѣщо и Изидѣ, които станяхъ общи божества на гръците и на египтянитѣ. Сотеръ уреди така сѣщо образцова армия и флота. Дѣлото му продължавахъ неговътъ синъ *Птолемей II Филадельфъ* (братолюбецъ) и внукътъ му *Птолемей III Еввергетъ* (благодѣтель). Филадельфъ особено се грижеше за вътрѣшното развитие на страната, той строеше градове и търговски пѣтища, възстанови каналътъ на Рамессу (§ 12), а за просвѣщението направи дори повече отколкото баща му. Еввергетъ се занимаваше повече съ външната политика. Въ негово врѣме египтянитѣ наченяхъ да нападѣтъ, та завоювахъ Етиопия, брѣговетѣ на Арабия и на Мала Азия, Цикладскитѣ острови и дори брѣговетѣ на Тракия. Подиръ Еввергета слѣдватъ още 9 Птолемеи, ала тѣ сѣ вече изродени. Тѣ се въскочвахъ на прѣстола малолѣтни; държавата се управляваше отъ порочни

се распаднах на демократически републики, които съставяха слабъ съюзъ безъ значение въ историята. А между това срѣщу Антигона I се подигаше Гръция. Въ тая земя имаше пълно разлаганье, благодарение на *олигархитѣ* и на *тиранитѣ*, които се опирахъ върху македонски отреди и се поддържахъ единъ другъ въ злодѣянията, съ цѣль да истрѣбятъ демокрацията. Това зло, което бѣше особено голѣмо въ Пелопонесъ, достигна до крайни прѣдѣли, когато не сполучи послѣдното опитване на демократитѣ да хвърлятъ македонското иго, наречено *Хремонидова война* (266 — 263). Тая война се състоеше въ това, че атинянетѣ, подготвени отъ Лагидитѣ, възстаняхъ противъ Гоната. На чело на това възстание стоеше горещийтъ и благороденъ патриотъ *Хремонидъ*, който наумѣваше Демостена. Ала египтянетѣ не му помогнахъ оврѣме, а останалата частъ отъ Гръция не прие участие — та Атина бѣ принудена да се прѣдаде отъ гладъ подиръ блѣскаво съпротивление. Хремонидъ избѣга въ Египетъ. Дългитѣ стѣни пакъ бѣхъ съборени; по цѣла Аттика расположихъ македонски гарнизони. Подиръ тази «послѣдня война за свобода» Атина исчезна като политическа държава, запазвайки само значението си като единъ отъ центровѣ на просвѣщението. Тя станъ «училищенъ градъ», и, за да осигури спокойствието си, направи съюзъ съ Римъ (228). Ала въ замѣна на Атина се явихъ нови сили, толкова неочаквано, колкото нѣкога — Тива и Олинтъ. То бѣхъ етолийскитъ и ахейскитъ съюзи.

§ 166. **Етолийскитъ и ахейскитъ съюзи. Послѣднитѣ дни на Спарта.** Тѣй като живѣяхъ уединено, етолийцитѣ си бѣхъ запазили първобитнитѣ черти. Тѣ живѣяхъ групирани въ селски общини, въ открити села, съ изборни старѣи, и се отличавахъ съ физическа сила, издръжливостъ и храбростъ. Тѣ имахъ единъ градъ *Термонъ*, расположенъ върху скалистъ носъ, който бѣше заобиколенъ съ храмове и статуи; тукъ се събирахъ тѣ веднѣжъ въ годината на празници, за игри и за търгове. Етолийцитѣ наченяхъ да се развиватъ и да влизатъ въ интереситѣ на еллинизма тогърва отъ врѣмето на диадохитѣ; тогава тѣ трѣбваше да се обединятъ, за да се защищаватъ отъ епиротитѣ, македонцитѣ и особено отъ галлитѣ. Тѣ си образувахъ съюзъ: когато се събирахъ на панаиръ въ Термонъ, тѣ си съставяхъ *пан-етоликонъ* или съборъ отъ «всички етолийци», който избираше съвѣтъ и *стратегъ* (вождъ на съюза). Въ скоро врѣме етолийскитъ съюзъ се постави на чело на Еллада: нему се подчинявахъ токоречи цѣла срѣдня Гръция и половината отъ Пелопонесъ; много острови и градове по

брѣговетѣ на Егейско море, до Пропонтида и Иония, се считахъ за негови вассали. Ала другитѣ грѣци не обичахъ етолийцитѣ заради тѣхното невѣжество: сами тѣ не можахъ да искарать достойни вожди и да усвоѣтъ широка политика. Тѣ мислѣхъ само за себе си и разбойничествувахъ, а когато се усилихъ ахейцитѣ, тѣ отъ вражда къмъ тѣхъ минѣхъ на страна на македонцитѣ и най-послѣ докарахъ римлянетѣ въ Грѣция. Никой други не принесе толкова врѣда на Еллада, колкото етолийцитѣ. Съвсѣмъ другъ бѣше тѣхнийтъ съперникъ, *ахейскійтъ съѣззъ*. Честнитѣ, трудолюбиви ахейци не се развалихъ дори въ епохата на диадохитѣ, и се ползувахъ съ всеобщо уважение. Тѣ се явяватъ като последни прѣдставители на еллинската политика и борци за народната свобода. Като се уплашихъ отъ нахлуванието на галлитѣ, ахейцитѣ ненадѣйно прогонихъ македонскитѣ гарнизони, които съвсѣмъ не ги защитавахъ, и съставихъ съѣззъ, подобенъ на етолийския (280). Въ *Егионъ* се събираше два пѣти въ годината съборъ, въ който гласовѣтъ не се подавахъ отъ всѣкого отдѣлно, а по градове. Стратегътъ имаше голѣма власть, тѣй като едно и сѣщо лице можеше да се избира всѣка година. Всѣка република, която влизаше въ съѣзза, запазваше самоуправлението си. Това привличаше мнозина; освѣнъ това съѣззътъ водѣше ясна политика—борба съ олигархитѣ и Антигонидитѣ и дружба съ Лагидитѣ. Общо уважение внушаваше и вождътъ на съѣзза, *Аратъ*, който токоречи безъ прѣкъсване завземаше длѣжността стратегъ въ продължение на 30 години, до самата си смъртъ. Аратъ бѣше сикионецъ, ала още момче той избѣга отъ мѣстния тиранинъ, който бѣше убилъ баща му; послѣ той убѣди сикионцитѣ да се присѣдинѣтъ къмъ ахейския съѣззъ. Човѣкъ уменъ, честенъ, непрѣклоненъ до упоритость, Аратъ бѣше най-добриятъ дипломатъ отъ епохата на епигонитѣ; ала той не бѣше добъръ пѣлководецъ и не можеше да възпламени народътъ съ горещо слово или съ рѣшителенъ примѣръ. Аратъ искусно присѣдини къмъ съѣззъ половината отъ Пелопонесъ, получи много пари отъ Египетъ и се приготвяше да нанесе вѣренъ ударъ на Антигонидитѣ; ала спрѣхъ го обикновенитѣ между грѣцитѣ раздори. Етолийскійтъ съѣззъ отъ завистъ прѣминѣ на страната на македонцитѣ; въ сѣщото врѣме неочаквано се подигна *Спарта*. Разлаганието на Лакедемонъ, което бѣше се наченѣло още отъ пелопонеската война (§ 135), достигна крайни прѣдѣли. Нигдѣ нѣмаше толкова продажность и роскошъ, колкото тука, а управлението принадлежеше на най-бездарната и своекористна олигархия (всичко 100 се-

мейства), която се подчиняваше на жени и не можеше да защити страната нито отъ иллирийскитѣ пирати, нито отъ етолийскитѣ мародери. Тѣй като Лакедемонъ бѣше много отпадналъ, двама младши царе—патриоти се завзехъ да прѣобразуватъ отечеството си; ала, както и Агезилай (§ 136), тѣ мислѣхъ да възвѣрнатъ отживѣлата Ликургова система, и то чрѣзъ социаленъ прѣвратъ. Първиятъ отъ тѣхъ, *Агисъ IV* възстанови законитѣ на Ликурга, отмѣни дълговетѣ, раздаде на бѣднитѣ имуществата си и раздѣли земята на равно, като отне това, което бѣше излишно у богатитѣ (244). Ала не се минахъ нито три години, когато олигархитѣ вземахъ върхъ, та задушихъ царѣтъ въ затвора. Наскоро опитванието на Агиса се повтори отъ *Клеомена III*, който бѣше много по-даровитъ, образованъ и страстенъ. Отначало той криеше замислитѣ си, и за да се усили, той потегли противъ ахейския съюзъ, разби Арата и завзе токоречи цѣлийтъ Пелопонесъ. Подиръ това Клеоменъ распъди олигархитѣ и възстанови реформата на Агиса (225). Хегемонията въ Пелопонесъ вече прѣминуваше въ ржцѣтъ на Спарта, когато Аратъ повика македонцитѣ и съ тѣхна помощъ разби спартанцитѣ при *Селлазия* (221). Клеоменъ избѣга въ Египетъ, дѣто се закла въ изстѣпление; а въ Спарта наченѣхъ да владичествуватъ *тирани*, които продължаваха да се борѣтъ съ олигархитѣ и съ ахейския съюзъ.

§ 167. **Филиппъ III. Филопеменъ и римлянетѣ.** Нито Спарта, нито ахейскитѣ, нито етолийскитѣ съюзъ можахъ да обединѣтъ Еллада, чрѣзъ което само би могла тя да се спаси, прѣдъ видъ усиловажщето се могѣщество на Римъ. Както и подиръ Епаминонда, тая задача изново се падна на македонцитѣ, които се управлявахъ тогава отъ младия внукъ на Гоната, *Филиппъ III*, що подаваше голѣми надежди. Той бѣше искусенъ и енергиченъ дипломатъ, който можеше да очарува хората съ присторна искреностъ и безгрижностъ, така щото дори Аратъ го уважаваше като приятель на гръцитѣ; а между това жестокиятъ и коваренъ Филиппъ не само прѣзираше гръцитѣ, ала изобщо считаше хората за свои оръдия. Колкото се изминуваше врѣмето, толкова повече се развивахъ неговитѣ деспотични свойства, па го и напустѣхъ сериознитѣ му съвѣтници, които бѣхъ съ характеръ и убѣждения. Той станѣ самонадѣянъ, отмѣстителенъ и безразсѣденъ. Разговаряйки съ единъ римски пълководецъ, той извика: «азъ отъ никого не се боѣ, освѣнъ отъ боговетѣ!» Филиппъ намисли да разиграе на Западъ ролята на Александра Великий, като се възползува отъ борба-

та между Римъ и Картагенъ. Ала затова прѣдварително бѣше нужно да се утвърди той въ Еллада — и тукъ станяхъ такива събития, както и прѣдъ херонейската битка (§ 145). Подиръ като падна Спарта (§ 166), начена се жестока *свѣзническа война* между етолийцитѣ и ахейцитѣ, въ която етолийцитѣ наумѣвахъ фокидцитѣ (§ 143) съ разбойничествата си. Аратъ повика на помощ Филиппа, който разби етолийцитѣ, ала слѣдъ това ненадѣйно завладѣ Коринтъ и Итоме, шегувайки се, че той сега «държи за рогата пелопонескиятъ бикъ». Аратъ възстанъ противъ тази постѣпка, ала Филиппъ веднага се отърва отъ него чрѣзъ «напитъка на забравянъето», както той наричаше отровата. Ала мѣстото на Арата завзе знаменитиетъ *Филопемени*. Потомъкъ на едно знатно аркадско семейство, Филопемени живѣше бѣдно и самичъкъ си обработваше земята. Като пълководецъ, политикъ и ораторъ той не отстъпваше на Епаминонда, когото си бѣше избралъ за образецъ. Единъ отъ най-образованитѣ хора на врѣмето си, той бѣше готовъ да си жъртвува животътъ за свободата на Гръция, и него наричахъ «последень еллинъ». Нъ бѣше вече късно. Въ самия ахейски свѣзъ се появихъ раздори, тъй като влиянието, съ което се ползувахъ богатитѣ, доведе бѣднитѣ до тамъ, че тѣ, както въ Спарта, наченяхъ грозно да трѣбватъ раздѣляне на земята. Отъ друга страна, римлянетѣ вече бѣхъ наченжли да се намѣсватъ въ работитѣ на Гръция и заключихъ свѣзъ съ етолийцитѣ. Филопемени трѣбваше, както направи и Аратъ, да се съедини съ македонцитѣ, за които залѣгахъ всички грѣцки патриоти. Филиппъ III можеше тогава да опропасти римлянетѣ, ако би се явилъ въ Италия, дѣто го канѣше побѣдоносниетъ Ханнибалъ; ала той не послуша картагенскиетъ герой и слабо дѣйствуваше въ Еллада противъ етолийцитѣ. Само благодарение на Ханнибаловитѣ успѣхи, *първата война на Македония съ Римъ* (214—205) се свърши съ миръ, който запазваше на Филиппа всичкитѣ му владѣния.

§ 168. **Паданието на Македония.** Филиппъ разбираше, че той трѣбва да води рѣшителна борба съ Римъ; ала той не умѣ да се приготви за нея. Той се прѣобърна на свирѣпъ разбойникъ, сдружи се съ критскитѣ пирати и наченъ да постѣпва по правилото: «голѣмитѣ риби трѣбва да изѣждатъ малкитѣ». Слѣдъ това той склучи свѣзъ съ Антиоха III (§ 161), съ цѣль да раздѣлѣтъ помежду си държавата на Лагидитѣ, и всели ужасъ по островитѣ и брѣговетѣ на Егейско море, които се подчинявахъ на египтянетѣ и етолийцитѣ. Всички намразихъ македонцитѣ; отъ тѣхъ

се отметнѣ дори ахейскитѣ съюзѣ, тъй като Филиппѣ искаше да отрови Филопемена отѣ завистѣ къмѣ славата му. Най-послѣ Лагидитѣ и атинянетѣ, които така сѣщо се заплашвахѣ отѣ Филиппа, се обърняхѣ за помощѣ къмѣ римлянетѣ. При такива условия се наченѣ *втората война на Македония съ Римѣ*. Римлянетѣ назначихѣ за пълководецѣ младитѣ, даровититѣ поклонникѣ на еллинизма *Фламининѣ*, който обяви, че той иде да се бори за «освобождението на Еллада отѣ македонското иго». Гръцитѣ съ възхищение вземахѣ страната на римлянетѣ, а Антиохѣ не подкрѣпи македонцитѣ — та Филиппѣ прѣтърпѣ такова поражение (при *Кинокефали*), щото трѣбваше да се откаже отѣ всички други земи, освѣнѣ Македония, и да се задѣлжи да не води никакви войни безѣ стгласието на Римѣ (197). А Еллада бѣ обявена на истмийскитѣ игри за свободна. Гръцитѣ прославяхѣ римлянетѣ, Фламининѣ бѣше обсипанѣ съ цвѣтя; всѣки се стараеше да му стисне ржката или поне да се допре до дрехата му. Самѣ Фламининѣ искрено се радваше. Ала това мирно настроение не се продължава дълго врѣме. Етолийцитѣ подигнахѣ буря, която унищожи и Македония, и Еллада. Тѣ негодувахѣ срѣщу римлянетѣ, за дѣто тия не ги възнаградихѣ за тѣхната помощѣ въ борбата съ Филиппа, и се рѣшихѣ да воюватѣ съ римлянетѣ въ съюзѣ съ Антиоха III. Тѣ повикахѣ послѣднитѣ въ Еллада, като го увѣрявахѣ, че всички гръци и македонци ще бждѣтъ съ тѣхѣ. Антиохѣ се яви въ Гръция, ала неговата войска бѣше нищожна, а той самѣ пиршествуваше. Гръцитѣ не се поклатихѣ, Филиппѣ дори помогнѣ на римлянетѣ — и Антиохѣ леко бѣше испяденѣ отѣ Гръция, а послѣ разбитѣ въ Азия, при *Магнезия* (190). Етолийскитѣ съюзѣ се подчини на Римѣ и наскоро исчезнѣ; а ахейскитѣ тогава изгуби Филопемена, който бѣше взетѣ въ плѣнѣ отѣ мессенцитѣ и отровенѣ (183). Гръцитѣ дълго врѣме чествувахѣ паметѣта на послѣдния еллинѣ съ жъртви и пѣсни въ годишнината на смъртѣта му и му издигахѣ статуи. Сѣ тогава умрѣ заклетитѣ врагѣ на римлянетѣ Филиппѣ III; ала той възпита синѣтъ си *Персея* въ умраза къмѣ тѣхѣ. Персей 10 години се готви за борба, спечели съюзници на Истокѣ, събра много пари и образува значителна армия, въ която имаше дори много келти и германци. Той вече мислѣше да нападне на Италия по сухо, нѣ оказа се, че е неспособенѣ за такѣвъ подвигѣ. Искусенѣ дипломатѣ и пестеливѣ, Персей разбираше само дребнитѣ работи и станѣ скѣперникѣ. Когато настанѣ рѣшителната минута, той наченѣ да протака дѣлото, па се скара съ съюзни-

цитѣ за пари. Той трѣбваше самъ да води *третята война на Македония съ Римъ*. Той дълго врѣме се борѣ успешно, защото римската войска бѣше развалена, докато сенатътъ не испрати неподкупниятъ Емилий Павелъ, който унищожи македонската войска при *Пидна* (168). Персей избѣга съ съкровищата си, ала бѣ хванатъ и убитъ въ затвора; неговътъ синъ проживѣ въ Италия като бѣденъ писецъ. Римлянетѣ оставихъ на Македония паврѣме титултъ на независима дѣржава, като ъж раздѣлихъ на 4 части подъ управлението на свои чиновници. Нъ въ 148 г. тѣ се възползувахъ отъ възстанието на единъ самозванецъ, който се прогласи за синъ на Персея — и Македония бѣше обѣрнѣта въ *римска провинция*.

§ 169. **Послѣднитѣ дни на Еллада.** Подиръ битката при Пидна на римлянетѣ оставаше да довършѣтъ съ грѣцитѣ, които се увлѣкохъ отъ упоритата борба на Персея и го считахъ за защитникъ на свободата си. Нѣкои отъ патриотитѣ явно помагахъ на Персея; массата искаваше прѣзрѣние къмъ римлянетѣ и грѣмко се молѣше да бѣдѣтъ тѣ надвити; на тѣхна страна бѣхъ само егоистичнитѣ олигархи. Нъ Емилий Павелъ дойде бѣрже въ Еллада, па се наченѣхъ цѣлъ редъ «процесси за оскѣрблѣние на римската република». Слѣдъ като се унищожихъ страшнитѣ македонски фаланги, патриотитѣ или демократитѣ отъ Еллада трѣбваше да узнаѣтъ, що значи римски мечъ и римска отмѣстителность. Особено пострадахъ Епиръ и Етолия, които помагахъ на Персея; въ тия земи бѣхъ разрушени 70 заселища и продадени въ робство 150 х. души. Подиръ това навсѣкѣдѣ тѣмницитѣ се напълнихъ съ патриоти, които улавяхъ по доносъ на крѣвожаднитѣ олигархи Върволицѣ отъ нещастни хора отивахъ въ Римъ «на сѣдъ», въ това число *хилѣдо* души — най-добритѣ просвѣтени *ахейци*. Напраздно ахейскитѣ съѣзъ молѣше сенатътъ въ продължение на 17 г. да освободи неговитѣ невинни съграждане: мнозина отъ тѣхъ измрѣхъ отъ тѣга за отечеството си, или пѣкъ се самоубихъ; нѣкои отъ тѣхъ, подобно на историка *Поливий*, дойдохъ до убѣждение, че сами боговетѣ сѣ прѣдназначили Римъ да управлява цѣлитѣ свѣтъ. Когато останѣхъ само 300 заточеници, пустѣхъ ги да се върнѣтъ дома по прѣдложение на Катона, който каза: «струва ли да се прѣпираме за това, да ли нашитѣ или ахейскитѣ гробари ще заровѣтъ нѣколко прѣживѣли грѣцки старци!» Сенаторитѣ се надѣяхъ така сѣщо, че заточенитѣ ще произведѣтъ смѣщения въ отечеството си и ще дадѣтъ поводъ за пѣлно подчинение на Ел-

-лада. И наистина, единъ отъ тѣхъ *Дией*, бѣше избранъ за стратегъ и наченъ да се готви да отмъсти на римлянетъ. Когато сенатътъ изиска да се унищожи ахейскитъ съюзъ, той възбуди *ахейската война*, ако и да имаше само нищожна войска — сбирщина отъ всѣкакви хора. Римлянетъ испратихъ добра войска подъ началството на грубия и беспощаденъ *Муммий*. Враговетъ се сблъскахъ на Истмъ. Ахейцитъ се бихъ отчаяно прѣдъ очитъ на женитъ и дѣцата си, които гледахъ отъ височинитъ, ала прѣтърпѣхъ жестоко поражение. Дией се затече дома си, уби жена си и дѣцата си, изгори къщата си и самъ глътнъ отрова. А Муммий нападнъ на беззащитния *Коринтъ* и го събори до основи: тукъ много перли на гръцкото искусство загиняхъ въ пламъка или бѣхъ продадени за бесцѣнъкъ: по исканье на римскитъ търговци, запрѣтихъ да се възобновява градътъ, съ който тѣ не можахъ да съперничествуватъ въ търговията. Подиръ това сжщитъ ужасни сцени се повторихъ въ всичкитъ най-добри градове на Еллада, а особено въ Ахαιа. Гръция бѣ обърнута въ *римска провинция*, подъ името *Ахαιа* (146): тя се покори на «римскитъ прѣчки и на римския сатъръ»; тя наченъ да се управлява отъ сурови проконсули съ помощта на туземни олигархи. Позволихъ ѝ само, по молба на Поливия, да запази статуитъ на Арата и на Филопемена. Еллада загинъ не само политически, нъ и нравствено. Тя изгуби най-добритъ си граждани, които чезнѣхъ въ тъмницитъ или въ заточение. Атинянетъ станяхъ прѣзрѣнъ народъ. Прѣзъ послѣдната борба на Еллада за свобода, тѣ останяхъ вѣрни приятели на римлянетъ, които ги наградихъ съ земи, оставихъ имъ правото да сѣкжтъ сами пари и дори оставихъ демокрацията, като ѝ ограничихъ до нѣйдѣ. Атинянетъ се унижавахъ прѣдъ завоевателитъ на Гръция, лъскаяхъ имъ, издигахъ храмове на божествата имъ; тѣхнитъ художници приготвяхъ декорации за триумфитъ на Емилия Павла и на Муммий. Въ сжщото врѣме тѣ поставяхъ статуи на сирийскитъ, египетски и пергамски царе и наричахъ филитъ си съ тѣхни имена, защото тия царе имъ прашахъ пари и украсявахъ Атина въ паметъ на великитъ имъ прѣдци. Еллада погиваше и физически. Отъ врѣме на херонейската битка стотини хиляди гръци се разпрѣсняхъ по Истокъ, послѣ и по Италия въ видъ на наемници, колонисти, търговци, учени и художници, а така сжщо и въ видъ на танцори, актѣори и комедианти. А въ сама Еллада царуваше тишината на едно затѣнтено мѣсто, слабо населено съ забравени и сиромашки поколѣния. Ок. Р. Хр. по тия мѣста

двореца, дѣто живѣяхъ учениѣ и художниците, които се привличахъ отъ всѣкждѣ чрѣзъ правителствената издрѣжка и чрѣзъ многото привилегии, що имъ се давахъ. Тукъ се помѣщавахъ така сѣщо зали съ колоннади за перипатетически лекции и за гимнастика; театръ за публични диспути и пиршества, обща сала за ядене, ботанически и зоологически градини, обсерватория, хирургически и анатомически кабинети. Тукъ се помѣщаваше така сѣщо знаменита *библиотека*, която обгрѣщаше всичката тогавашна книжнина (до единъ милионъ свитѣци), въ това число много грѣцки прѣводи отъ еврейски, персийски, халдейски и египетски. Библиотекаритѣ, особено първитѣ шесторица (Ератостенъ, Аристархъ и др.) бѣхъ знаменити учени, тѣй като тѣ трѣбваше да съставятъ критически каталози и да установяватъ правилнитѣ текстове на староврѣмски съчинения. Музейтѣ бѣше и академия, или учено общество, и университетъ. Тукъ се стичахъ ученици отъ всичкитѣ страни, за да слушатъ лекции по поезията, математиката, астрономията и медицината; имаше и отдѣление за искусствата, на чело на което стоеше Апеллесъ (§ 158). Освѣнъ това Птолемей I се прослави и съ роскошни сгради, които бѣхъ тържество на науката и на искусството. Освѣнъ музея и двореца, който бѣше достоенъ за една столица, що побираше единъ милионъ жители, славѣше се и *фароскиятъ маякъ*, направенъ отъ бѣлъ мраморъ при входа въ пристанището, който достигаше до 175 м. височина; той се съединяваше съ града чрѣзъ една силна плотина, която се простираше до 1½ км. Забѣлѣжителни бѣхъ така сѣщо *Сома* (тѣло)—гробницата на Александра Великий и *Серапeonъ* — храмътъ на Сераписа.

§ 171. б) **Характеръ на александрийската култура.** Ето отличителнитѣ черти на александрийската култура. 1) *Космополитизмъ*, или универсалностъ, т. е. тя нѣмаше локални особености и бѣше полезна и сгодна за цѣлия свѣтъ. Тази черта, свързана съ дѣятелността на Александра Великий, който погубваше националноститѣ, се прояви въ новото съдържание на литературата, което се наричаше *еллинистическо*, за разлика отъ прѣдишното, «еллинско»; то само истичаше отъ грѣцки начала, ала не бѣше вече национално, а общечовѣшко. Цѣлийтѣ битъ отъ онова врѣме бѣше проникнатъ съ космополитизмъ. Никога не е имало такива оживени *международни сношения*, както мирни, така и военни. Това е епоха, когато бѣхъ въ разгаръ междуособицитѣ на Истокъ и пуническитѣ войни на Западъ. Търговскитѣ операции достигнахъ до небивали размѣри: въ пристанищата на Александрия, Родосъ,

Сиракуза и Картагенъ, на тържищата въ Антиохия, Ефесъ, Пергамъ и Византия, тритѣ части на свѣта си размѣняхъ произведенията. 4 и 5 — етажни кораби, които приличахъ на многоетажни къщи, браздѣхъ Срѣдиземно, Егейско море и Понтъ по всички направления, като достигахъ по нѣкога прѣзъ Херкулесовитѣ стълбове до Нѣмско море; тѣ разнасяхъ всичко, което бѣше изнамѣрено или добито нѣйдѣ, и което служеше за удобства въ живота. 2) Отъ това произлиза *материализмътъ*, т. е. пристрастието къмъ комфорта и роскоша, къмъ чувственитѣ удоволствия, както и къмъ необходимото за това богатство. Особено роскошни и очарователни въ този смисълъ бѣхъ голѣмитѣ градове, които си приличахъ единъ на другъ. Тукъ се гордѣяхъ съ изящна покъщнина, богато исписани златни и сребърни сѣждове либаво блѣстяхъ върху маси направени отъ мраморъ или отъ рѣдки дървета; прѣлестно истѣкани килими бѣхъ натрупани съ меки възглавници. Гражданетѣ си мажахъ тѣлото съ благовонни масла, кждрѣхъ си коситѣ, контахъ се съ пѣстри накити, и се надваряхъ съ мекъ, приятенъ, нѣ остроуменъ и просвѣтенъ разговоръ; веселбитѣ, пиршествата и прѣдставленията на сцената нѣмахъ край. Тогавашиятъ битъ носи отпечатъкъ на истѣнчено, елегантно упо-яване отъ живота, което е свойствено на образованитѣ егоисти-богаташи, що не се стѣсняватъ отъ правилата на религията или нравствеността, и не се смущаватъ отъ мисълта за страданията на толкова сиромаси. Завоеванията на Александра Великий спомагахъ на материализма, тъй като тѣ разрушавахъ редомъ съ националноститѣ мѣстнитѣ религии, както и свързаната съ тѣхъ поетична и художествена творба. 3) Ала толкова по-силно се развиваше *науката* която се отличава съ повече космополитиченъ характеръ, отколкото религията, поезията и изкуството. Въ това отношение александрийската епоха прѣдставя напрѣдъкъ въ новото направление на умоветѣ, което се наченъ въ 4 в. (§ 153). Тукъ господствуваше *реализмътъ*, който се истѣкна отъ Аристотеля и се поддържа отъ Александра, подиръ смъртта на когото естествознанието достигна небивалъ блѣсъкъ. 4) Ала редомъ съ естествознанието се разработваше математиката, филологията и философията. Затова, по разностраннитѣ си знания, александрийската книжнина, която се създаде собствено въ *третия* в. пр. Хр., заслужва названието *енциклопедическа*.

§ 172. в) **Математиката, естествознанието, философията и историята.** Научното направление на александрийската школа се вижда и отъ високото положение, съ което се ползувахъ

ученитѣ и професоритѣ въ обществото. Диадохитѣ харчахъ голѣми сумми за тѣхъ и за обширни учени прѣдприятія ; научнитѣ занятия бѣхъ най-добрата кариера, пѣть за богатства и дори за властъ ; родителитѣ счигахъ за прѣвъ свой дългъ да дадѣтъ на дѣцата си научно образование ; на всѣкѣдѣ се появихъ нови училища, а най-добритѣ отъ тѣхъ привличахъ младежитѣ отъ далечни страни. На първо мѣсто бѣхъ точнитѣ и реалнитѣ науки — *математиката* и *естествознанието*. Тогава живѣ създателѣтъ на геометрията *Евклидъ*, на когото учебникѣтъ не е изгубилъ значението си и до наше врѣме. Малко по-младъ отъ него бѣше основателѣтъ на механиката *Архимедъ*. Много се разви любимата тогава *астрономия*, благодарение на *Ератостена*, който написа така сѣщо първиѣтъ учебникѣ по математическа география ; а малко по-късно (ок. 150) живѣ великиѣтъ астрономѣ отъ старо врѣме *Хиппархъ*, който откри сферическата тригонометрия. Въ 3 в. *медицината* се установи като наука, подирѣ като се появихъ анатомията, хирургията и ботаниката ; александрийскитѣ лѣкари, за които казватъ, че сѣ рѣзали и живи хора въ интереса на науката, се славѣхъ по цѣлия свѣтъ дори подирѣ Р. Хр. Забѣлѣжителенъ е така сѣщо напрѣдѣкѣтъ въ прилаганието наукитѣ на практика — въ *техническитѣ* искусства и занаяти, особено въ мореплаването и военното дѣло. Направихъ се и много *географически открития*, като се начене отъ врѣмето на Александра Великий, когато Неархъ (§ 151) откри Индийскиѣтъ океанъ, а масилиецѣтъ *Питей* — Нѣмско море. Образува се нова *тактика*, която се славѣше съ развитие на артилерията, къмъ която се отнасятъ не само многото нови машини, ала и употребяванѣто въ бой на цѣли стотини слонове. Много понизко стояхъ нравственитѣ науки, въ които се занимавахъ повече съ дребна, черна работа, намѣсто съ творба. Ала и тази работа е драгоцѣнна : на неѣ дължимъ разбиранѣто на стария грѣцки езикъ и на класическата книжнина. Намѣсто старата, «грамматика» се яви *филологията* — науката за езицитѣ и тѣхнитѣ литератури. Първъ се нарече «филологѣ» астрономѣтъ Ератостенъ (§ 170), който бѣше знаменитѣ енциклопедистѣ на своето врѣме. Обаче като филологѣ той отстъпва първенството на бащата на нашата граматика и литературна критика, *Аристарха*, името на когото означава и до сега «критикѣ» изобщо. Филолозитѣ се занимавахъ съ събиране и издаване на старитѣ произведения отъ грѣцката книжнина. Съ поразително прилежание и съ критически тактѣ тѣ изучахъ всѣка буква и придружавахъ всѣки редъ съ *глосси* (обясне-

като римски, както по живота, така и по съчиненията имъ. *Диодоръ Сицилийски*, който пътува много, ала живъ въ Римъ въ време на Цезаря и Августа, състави «Историческа Библиотека», или всеобща история по отдѣлни народи, която достига до 60 г. пр. Хр. Измежду 40 книги на това съчинение запазили сѣ се само 15. То е суха несвързана сборка отъ всѣкакви извѣстия, която е драгоцѣнна само за това, че въ нея сѣ запазени много по-стари, изгубени писатели. *Дионисий Халикарнаски*, който така сѣщо живъ въ Римъ въ времето на Августа, напиша «Римска Археология» — риторическо съчинение за прославяне на римлянетъ. Въ «Археологията» се разказватъ събитията отъ основанието на Римъ до пуническитъ войни въ 20 книги, отъ които напълно сѣ се запазили само 9.

§ 173. г) **Философията.** Измежду нравственитъ науки само *философията* напълно процътѣвае както по външното си положение, така и по съдържанието си. Тя се смята за сѣщо такъва презвѣтъ на боговъсмишляностъ, както и грешкитъ езикъ. Много градове си имаха собствени философски школи, а дѣто имаше такива, уреждаха се временно публични курсове отъ нѣкои изтъмни философи, които привличаха тѣлес отъ слушатели. Философитъ проникнаха въ всичкитъ слоеве на обществото, въ всичкитъ страни на империята: хората съобразяваха бъдещтъ на живота си съ известни философски системи; политическитъ реформатори изтъкваха принципнитъ на философитъ. Успѣхътъ на философията се обяснява съ разлагането на стария битъ, а дѣто се налага, и съ отслабването на римъ езикъ. Българитъ интерпретиратъ живота и на оръбавяваха хората. Обществото усѣлаше презиратъ, тъй като диваха мисли, ги мислехъ се възмущаватъ въ съдѣби, а политическитъ гласове въ обществото утвърди се тѣлес на хората и на дѣла тѣлес мислехъ. Грещавитъ съдѣбия на хората се диваха въ *жизнотъ* «сѣмъ-мислехъ», а въ политическитъ учения философията се обяснява съ *жизнотъ* на хората. *Платонъ* диваха, ученикътъ на хората диваха на тѣлес, че се сѣмъ-мислехъ въ политическитъ на хората сѣмъ-мислехъ. Тѣлес ученикъ тѣлес диваха диваха политическитъ ученикъ, че *Платонъ* политическитъ сѣмъ-мислехъ на хората и политическитъ сѣмъ-мислехъ «*Платонъ*». Българитъ диваха на *Платонъ* тѣлес сѣмъ-мислехъ *Платонъ*, който сѣмъ-мислехъ «*Платонъ*», въ политическитъ сѣмъ-мислехъ сѣмъ-мислехъ политическитъ. Тѣлес + философитъ диваха, политическитъ сѣмъ-мислехъ

кателенъ народенъ езикъ и украсенъ съ прѣлестни описания на Индийската природа, която авторътъ самъ можѣ да види придружавайки Александра Великий. Той доказваше, че боговетъ и героитъ сж били прости смъртни, на които по нѣкои мѣста сж останжли дори гробницитъ. Макаръ че Ератостенъ написа блѣстящи опровержения, романътъ на Евхемера станж най-популярната книга, а когато, подиръ сто години, той бѣ прѣведенъ на латинский езикъ, «евхемеризмътъ» станж признакъ на образованостъ. Редомъ съ скептицизма се развивахж всичкитъ главни положителни направления въ философията, и прѣимуществено въ *Атина*. Академията и Лицейтъ не прѣставахж да привличатъ слушатели, числото на които достигнж до 2 х. у единъ послѣдователъ на Аристотеля; ала изобщо тука не отивахж по-далечъ отъ обясненията на Платона и на Аристотеля. Само въ платонизма има нѣкакво си, обаче маловажно движение, отъ което произлѣзохж неговитъ расклонения, извѣстни подъ името *срѣдня* и *нова Академия*. Двѣ нови школи господствувахж върху умоветъ — *стоическата* и *епикурейската*, които сж свързани съ циницитъ и киренаицитъ (§153). Основателтъ на стоицизма бѣ *Зенонъ* (ок. 300), който имаше желѣзна воля и си закали слабото тѣло съ лишения, или съ «аскетика» (блѣднѣние). По начина на живота си той бѣше циникъ, ала частъ, облагороденъ; той туряше честта и убѣжденията по-високо отъ всичко на свѣта, говорѣше кратко, бѣше мраченъ и несъобщителенъ. Като имаше отвращение отъ вънкашнитъ блага на живота, той се умори отъ гладъ на стари години. Учението на Зенона, което получи името си отъ една стоя (§ 129) въ Атина, дѣто той прѣподаваше, съотвѣтствувахе на характера му. Силата на това учение се заключавахе въ етиката, която се основаваше върху *фатализма*, или вѣрата въ прѣдопрѣдѣление сждбата на човѣка отъ Фатума, или Сждбата (§ 82). Отъ това произлиза неизбѣжността на «апатията» (безстрастието): прѣнасяй всичко съ философско равнодушие, потъпквай желанията си, живѣй просто и правилно, както природата; прѣкрати животътъ си, за да се отървешъ по-скоро отъ всички потрѣбности. Самоубийството бѣше много распространено у стоицитъ. Като полемизувахж вѣчно съ другитъ школи, стоицитъ си изработихж тънка диалектика; тѣ усърдно се занимавахж съ граматика и съ история на философията. Макаръ че бѣхж горди, недостѣпни и самовеличави, стоицитъ имахж грамадно влияние, благодарение на нравствения си героизмъ и на прѣдаността си къмъ доброто и общото благо до самозабравянье. *Епи-*

курз бѣше 20 години по-младъ отъ Зенона; той живѣше въ Атина, въ прѣлестна кѣщица заобиколена съ зеленина. Въпрѣки Зенона, той издигаше индивидуалността, «блаженството» на всѣка отдѣлна личност, което блаженство той виждаше въ «свободата отъ всичко, което е неприятно и дѣйствува болѣзнено», въ вжтрѣшния свѣтъ, въ избѣгване отъ всичко, което не се отнася прѣко до нашето лично щастие. Самъ Епикуръ прѣдставяше образецъ отъ нравственостъ и простота и се задоволяваше съ малко. Ала неговитѣ ученици развалихъ учението му, тъй като се стремѣхъ къмъ бездѣйствие и къмъ чувствени наслаждения, като закоравѣли егонисти. Въ тая смисълъ трѣбва да се разбира «епикуреизмътъ» като важно културно явление, което измѣсти свбаритизмътъ (§ 99).

§ 174. **д) Поезията и искуството.** Поезията отъ александрийската епоха прѣдставя жалкъ видъ: като че ли творческа способностъ останъ само за науката. Съ поезия не се занимавахъ поетитѣ, а ученитѣ, които внисахъ въ нея педантично стремление къмъ многознание. Любими теми на поезията бѣхъ изслѣдванията отъ областта на астрономията, медицината и етнографията, или пъкъ дълги разсѣждения за такива стари работи, като походътъ на Аргонавтитѣ и Троянската война. Съ една дума, прѣобладавахъ *дидактични* (поучителни) стихотворения, които при това бѣхъ написани съ дълги и тежки «александрийски» стихове. Ако пъкъ поетътъ си турѣше на умъ да поукраси формата, излизаше още по-лошо. Поетитѣ ту изнамѣрвахъ «акростихове» (крае-стишия), ту така распоредяхъ дължината на стиховетѣ, щото да излѣзе нѣкаква фигура — яйце, флейта, крила и т. н. Тия стихоплетци се наемахъ за всичко: за епосъ, за лирика и за драма, бѣхъ и необикновено плодовити; ала само два вида поезия дѣйстви-телно процѣвѣвахъ: *сатирата* (съ пародията) и *идиллията*. Послѣдното се обяснява чрѣзъ това, че най-добритѣ умове не можахъ да търпѣтъ празнината и распустижтостта на тогавашния животъ, си че отчасти негодувахъ, отчасти се прѣнасяхъ съ мечтитѣ си въ царството на природата, описвайки здравийтъ и простийтъ животъ на селянина или на овчаря. Най-много се прослави като сатирикъ, финикиецътъ *Мениппъ*, по името на когото се наричатъ остритѣ сатири, въ които стиховетѣ сж размѣсени съ проза; ала нищо не е останало отъ неговитѣ произведения. Погорѣ отъ сатирата бѣше идиллията, особено въ Сицилия, дѣто дълго врѣме се запазваше старата националностъ. *Теокритъ* бѣше образцовъ идилликъ, комуто подражавахъ послѣ всички поети отъ

Еврипидъ и софиститѣ съставятъ прѣходъ къмъ 4-ия периодъ : у тѣхъ се забѣлѣзва, че се расклащатъ основитѣ на еллинизма, че е близо разлаганието му. Също такава значенне има развитието на научната проза къмъ края на 5-ия в. въ лицето на Сократа и Тукидида, както и на софиститѣ, които наченяхъ да разработватъ словесността. Въ политиката третиятъ периодъ се ознаменува съ господството на *демократизма*, който прославихъ ионийцитѣ въ лицето на атинянетѣ, а така също и съ борбата между прогресивния понизмъ и консервативния доризмъ. Падението на Атина въ края на 5-ия в. най-добрѣ доказва колко близко бѣше разлаганието на еллинизма. 4) *Четвъртиятъ* периодъ (400—323) трѣбва да се нарече *наученъ* : философията се издига на първо мѣсто и прие наученъ видъ, като се систематизува ; освѣнъ това, благодарение на Аристотеля и на неговата индукция, появи се естествознанието ; отъ тогава си водѣтъ началото повечето отъ сегашнитѣ науки. Ала науката не можѣ да потѣпче художественитѣ гений на гръцитѣ : това врѣме съставя втората епоха въ процѣтѣването на искуството. Въ политиката виждаме разлагание на Атина и особено на Спарта : главни дѣйци станяхъ тиванцитѣ и особено македонцитѣ, които се появихъ съ задача да обединятъ политически гръцитѣ. Ала нито еднитѣ, нито другитѣ не можихъ да спасятъ Елада ; тѣ само истощавахъ силитѣ ѝ, като подготвяхъ подчинението ѝ отъ римлянетѣ. *Македонцитѣ* сами по себе си нѣматъ значение : тѣ не бѣхъ културенъ народъ и само доставяхъ добри солдати. Тѣхната врѣменна роля зависѣше отъ тѣхнитѣ царе-гръци. Още Филиппъ имъ назначи еллинска задача — борба съ Персия, и натовари съ възпитанието на сина си вождѣтъ на еллинската култура Аристотеля. А въ Александра се олицетворява послѣдното слово на еллинското развитие. За историята той не е важенъ толкова по военнитѣ си подвизи, които не стоѣтъ по-горѣ отъ подвизитѣ на источнитѣ завоеватели, колкото по културното си влияние. Тогава въ стария свѣтъ узрѣ потребността отъ *космополитизмъ*, т. е. отъ сближение на всѣхъ частѣ възъ основа на една висша култура, или на еллинизма. Александъръ самичкѣ напълно съзнаваше това : той бѣше космополитъ, тогава когато Аристотель бѣше още еллинъ. Споредъ това всѣмъ неговъ походъ служеше за *распространение на еллинизма между источнитѣ народи* : неговитѣ Александрин не приличахъ на источни градове, а на гръцки републики ; до колко администрацията въ Азия бѣше взела европейски характеръ, се вижда

и отъ това, дѣто натуралната повинностъ на всѣкждѣ бѣше прѣобърнѣта въ парична и отредена съразмѣрно съ силитѣ на платцитѣ. Прѣкрѣти се и материалниѣтъ застоѣ на Истокъ: за търговията се открихѣ нови пѣтища; промишленостѣта се разви дори само отъ това, че много капитали, които до тогава лежахѣ бесплодно въ сѣкровището на Ахеменидѣтъ, се распрѣснѣхѣ на всѣкждѣ, като давахѣ възможностъ да се явѣтъ обширни промишлени прѣдприятия, на чело на които стоеше самѣтъ Александрѣ. Освѣнѣтъ това, тѣѣ като Александрѣ се придружаваше отъ 3 х. грѣцки учени и художници, всѣки неговѣ походѣ притурѣше нѣщо къмѣ географията, лингвистиката, етнографията и естествознанието; всѣка обсада бѣше тържество на приспособената на практика математика, всѣки празникѣ — тържество на искуството. Всичко това Александрѣ извърши само защото неговитѣ завоевания *разрушавахѣ народноститѣ* заедно съ тѣхния ограниченѣ мѣстенѣ духѣ, съ тѣхнитѣ дрѣбни, племенни религии. Ала за сама Еллада дѣятелността на македонцитѣ бѣше врѣдна: Филипѣ ѣ отне независимостѣта, а Александрѣ — умственитѣ ѣ сили. 5) Въ *петия* периодѣ (323—30) Еллада като че ли не съществува: въ неѣ само се пролива крѣвъ безѣ всѣкаква полза, и тя служеше за пѣприще, на което ставаше борбата между диадохитѣ, еллинитѣ и римлянетѣ. Въ сѣщото врѣме умственитѣ сили на Еллада се распрѣснѣхѣ отъ неѣ по цѣлия свѣтъ. Културната роля на Атина се расподѣли между Александрия, Антиохия, Пергамѣ, Ефесѣ, Родосѣ и Сицилия. Еллада вече не създаваше велики, оригинални умове и таланти, па се и подчиняваше на чужди възгледи и навици, които дохождахѣ отъ Азия. Въ епохата на диадохитѣ и епигонитѣ *еллинизмѣтъ* до толкова се *разлагаше*, щото отпаднахѣ дори художественитѣ гений на грѣцитѣ: александрийската култура се лишава отъ творба въ областѣта на поезията и искуството; тя само подражаваше на великитѣ стари образци. Процѣвтѣваше само науката, и именно точнитѣ и реални знания, които не се нуждахѣтъ отъ национални основи. Съвсѣмѣ исчезваше и еллинскитѣ политензмѣ, който се разяждаше отъ скептицизма и отъ пахлуванѣето на азиатски суевѣрѣя. Александрийската култура не е еллинска, а *еллинистическа*: разликата между неѣ и еллизма се забѣлѣзваше дори, докато цѣлата грѣко-источна култура не станѣ византийска въ срѣднитѣ вѣкове. Въ политиката петитѣ периодѣ прѣдставѣ така сѣщо разлаганѣ на еллинизма. Отъ 306 г. *республиканизмѣтъ* на всѣкждѣ се замѣня съ монархия, която въ Еллада прѣема фор-

мата на старитѣ тирани. Такива тирани ставахъ вождитѣ на наемниците, които мислѣхъ само за грабежъ и за своята властъ, тъй щото тираноубийството ставаше патриотически подвигъ. Републиканизмътъ се запазваше само въ формата на етолийския и ахейски съюзи, които съ раздоритѣ си приготвяхъ погинването на Македония и Гръция и владичеството на Римъ.

§ 176. **Значението на Елада.** Раздѣлянието гръцката история на периоди възъ основа на вътрѣшното ѝ съдържание, което не може да се направи съ историята на Истокъ, доказва, че Елада прѣдставя *пръвъ образецъ на пълно историческо развитие*. Освѣтъ това този образецъ е единъ отъ най-сполучливитѣ. Въ лицето на гръцитѣ чловѣчеството направи токоречи всички велики открития, разработванието на които съставя сжщината на цивилизацията и до наше врѣме. Въ *политиката* тука виждаме токоречи всичкитѣ държавни форми и изработена система на колонизация; къмъ края се явихъ дори опити отъ държавни теории. Въ *поезията* на еллинитѣ се срѣщатъ не само всички извѣстни форми, нъ и образцови произведения, които и до сега оставатъ безсмъртни. Въ *искуството* тѣ достигнахъ още по-голѣми успѣхи: и до сега никой не ги е надминялъ въ пластиката и архитектурата. Въ *науката* тѣмъ дължимъ за самото понятие което имаме за неж, като за «система», а така сжщо и за терминитѣ; освѣтъ това у тѣхъ е началото на всичкитѣ основни науки отъ наше врѣме. По тоя начинъ въ всичкитѣ клонове на културата Гръция може да се нарече *школа на чловѣчеството*, както Периклъ наричаше Атина «школа на Елада». Това се потвърждава отъ историята. Римската и византийската култура сж заимствувани отъ Елада. Срѣднитѣ вѣкове, тъй като не сж познати съ Елада, се наричатъ епоха на варварството и невѣжеството; новото развитие на чловѣчеството се наченж въ края на срѣднитѣ вѣкове, съ «възраждането» на еллинската култура. И до сега на всѣка крака се срѣщатъ ту термини и познания, ту мисли, изработени въ Гръция. Ако сега повече се изучава латинскиятъ езикъ, то е само защото че римлянетѣ популяризувахъ еллинизмътъ и запазихъ много вѣща отъ гръцката култура, които иначе би били изгубени. Въ послѣднѣе врѣме ний надминяхме еллинитѣ въ религията, науката, политиката, музиката, живописството и материалната култура; ала въ поезията, а особено въ ваянието и архитектурата, ний стоимъ отчасти наравно съ тѣхъ, а отчасти по-долѣ. Еллинитѣ бѣхъ по-преимущество художници: никой другъ и никога не е придавалъ такова

на еленизма е свързанъ съ главното му достоинство — съ художествеността. Гръкътъ твърдѣ много се покланяше на формата, на външността; къмъ края, въ живота му начинъ особено да се издига материализмътъ, и цѣлиятъ животъ въема *риторически* красна. Споредъ това най-добритъ умове начиняхъ да въстанатъ срѣщу основитъ на еленизма. Тоя протестъ малко-по-малко се показваше отколѣ: той се забѣлѣва у първитъ философи, въ елевзинскитъ тайнства и питийскитъ игри, въ Перикловата идея на федерация, а най-много въ отрицателното направление на софиститъ и въ учението на Сократа. Ала протестътъ най-ясно се изрази въ философията на Платона, която имаше неелениски черти — стремление къмъ идеализмъ и космополитизмъ. Същото се забѣлѣва дори у реалиста Аристотеля и у приятеля на спартанството Ксенофонта, а така също и въ изкуството. Тѣмъ въ това врѣме, когато се чувствуваше несъстоятелността на еленизма, се появи Александъръ съ идеята за свѣтово царство, въ което всякитъ народи трѣбваше да се слѣжатъ подъ влияние на политическата равноправностъ и на една висша култура. Съ това сме на прага между старата и нова история, толкова повече че тогава излизашъ *римляните*, като свѣтова сила: тѣ бѣхъ проникнати отъ същото стремление къмъ ново мировъзрѣние, а съ завоеванията си тѣ дори повече отъ Александра помогнахъ да се подготви новото мировъзрѣние.

В) РИМЪ.

І. Царе. 753—509.

§ 177. **Природата на Италия.** Италия е най-малкият измежду тритъ южни полуострова на Европа (1200 км. дължина, 35—230 км. широчина). Споредъ свойствата на природата си, тя се дѣли на сѣверна, сръдни и южна. (Частната прѣдстави единичната голяма равнина, която е закрита отъ останала Европа съ *Апенинитѣ*, въ които обаче се намѣрватъ десетина прохода (откъмъ югъ на нейни граници служатъ *Апенинскитѣ* планини и рѣчицата *Рубиконъ* (или *Паватеда*), която се влива въ *Понийското* (Адриатическо) море. Тази земя може да се нарече долина на рѣката *Рудис* (По), която е плавателна отъ Туринъ на долу. По отнаси съ течението си отломъци отъ скали. Затова нейното корито се и подига: въ Феррара то е дори по-високо отъ покривитѣ на къщата. Въ По се втичатъ стотина притоци, повечето плавателни. Тѣ образуватъ много езера, тъй като се разливатъ въ природни басейни между скалитѣ. Долината на По лежи въ умеренъ климатъ. Тукъ съ трудъ се развѣждатъ южни растения; ала затова твърдѣ плодородната почва и влажниятъ въздухъ напълно спомагатъ на земедѣлното. Тукашнитѣ жители много наумѣватъ сѣвернитѣ европейци: тѣ сж пълни и свѣтлокожи. Въ сѣверна Италия имаше три области: планинестата *Лигурия* при *Тирренското* море; низката, пълна отъ води и съ тучни ливади, *Венеция* съ главенъ градъ *Виторіо* (Падуа), и *Галлия Цизалпинска* (*Gallia Cisalpina*), наречена «самъ Алпитѣ». Последната така се наричаше, защото сжща земя (Франция) се намѣрваше «отвъдъ Алпитѣ» (*Gallia Transalpina*). Отвъдъ Рубиконъ се начева, въ видъ на дълъгъ ботушъ, *Апенинската* планина, който образува сръдни и южна Италия. Той се състои отъ *Апенинитѣ*, които се простиратъ безпрестанно до града *Регинъ* (Реджио), името на който значи по гръцки «проникъ». Ала Апенинитѣ се протакатъ по-нататъкъ, по дъното на тая пукнатина и образуватъ прѣдестната, плодородна *Синцилия*. Апенинитѣ сж големи планини, които се състоятъ отъ хрупкъ варовитъ камъкъ, което доказва тяхното вулканическо произхождение. Та и по цѣлия полуостровъ се виждатъ слѣди отъ вулканическа сила, която сега се е запазила само въ *Везувій*, *Етна* и на

Липарският острови. На всѣкъждѣ има распрѣснати хълмове, подобни на седемтѣхъ, върху които е построенъ Римъ: това сж угаснали вулкани. По върховетѣ на планинитѣ се срѣщатъ езера, които стоѣтъ на мѣстото на стари вулканически гърла. Едно отъ тѣхъ, *Фуцинското* (Челано), лежи на най-високия пунктъ на Апенинитѣ, въ мрачнитѣ *Абруцци*, които сж токоречи винаги покрити съ снѣгъ. Сега то е много по-малко отколкото ирѣди, и дълго врѣме приличаше на кратеръ: наврѣмени то ненадѣйно се издигаше, та разливаше водитѣ си на далечно пространство. Освѣнъ това тукъ-тамъ се срѣщатъ ту възпламеняющи се извори, ту сѣрни води. У туземцитѣ има много раскази за градове, които сж били разрушени отъ землетресение или ненадѣйно сж се провалили въ земята. Въ такава страна жителитѣ можахъ да се занимаватъ само съ скотовѣдство, защото имаше много трѣва, благодарение на изобилието отъ планински потоци и на южния климатъ. Особено се славѣхъ обширнитѣ степи на *Апулия*. Само лѣтъ тука бѣше чрѣзмѣрно горещо — та апулийскитѣ овчари си подкарвахъ тогава безчисленитѣ стада въ Абруцци. Равнини, и то малки, се срѣщатъ само при морето; ала тѣ често се прѣкъсватъ отъ гнили и нездрави блатата. Такива сж: тосканската *Маремма*, *Понтийският* блатата между Римъ и Неаполъ и *Ахерузското* езеро близу до Неаполъ. Последното бѣше толкова зловрѣдно и страшно, че старитѣ го считахъ за входъ въ пѣкъла. Тѣ вѣрвахъ, че прѣзъ тука Одиссей е слазѣлъ въ царството на сѣнкитѣ. Обаче покрай Тирренското море имаше три равнини малки, ала твърдѣ плодородни. Тѣ сж — *Етрурия*, *Лациумъ* и *Кампания*. По край тоя брѣгъ имаше така сжщо сгодни заливи, тогава когато брѣгътъ на Адриатическо море се отличавахе по своята негостеприемность. Апенинскиятъ полуостровъ се дѣли на двѣ части. На ютъ отъ Неаполъ се простира *Южна Италия* или *Велика Гърция*, която е покрита съ еллински колонии; тукъ и природата бѣше елинска. Благодарение на тази частъ на полуострова, Италия ни се прѣдставя като земенъ рай, а старитѣ ѝ наричахъ земя на щастieto, *Хесперия*, дѣто расли златни ябълки. Тука хората сж сухи, мускулисти, тъмнокожни, съ рѣзкитѣ черти на южни жители. А *Срѣднѣ* Италия въ всичко е много по-бѣдна: тя прѣдставя прѣходъ отъ ютъ къмъ сѣверъ. Апенинскиятъ полуостровъ се раздѣляше на много области, измежду които главни бѣхъ тритѣ горѣспоменати равнини.

§ 178. **Значението на италианската природа.** По физическитѣ си условия сѣверна Италия бѣше най-благоприятна за развитие на цивилизацията. Ала тя бѣше като посрѣдна станция за

се спущахъ тука откъмъ Алпитъ. За това първоначалната етнография на Италия е необикновено разнообразна и забъркана. Споредъ природата си Италия не можеше да достигне такова културно развитие, каквото Гръция; ала нейното *централно положение въ Сръдиземно море* ѝ доставяше важно значение въ историята. Отъ една страна тя можеше да разпространява своето влияние по всичкитъ брѣгове на това море, отъ друга — тя можеше да се ползува отъ културнитъ придобивки на стария свѣтъ. Пѣма друга страна, на която владѣнията да сѣ се распростирали толкова далече, и нѣма страна, която до толкова да се е измѣнила подъ влияние на чуждата култура. Сегашна Италия съвсѣмъ не прилича на старата. Най-напрѣдъ тука имаше сѣверна природа — хвойнови дървета, дъбове и букове; а въ края на старата история, подъ влѣянieto на Гръция, Азия, Египетъ и Картагенъ, Италия прѣдставяше цвѣтуща южна градина съ прѣобладание на «террасната култура», която прѣобърна скалиститъ наклонности на планинитъ въ плодородни участъци. Развъдихъ се миртове, лаври, палми и лози, маслини и палове, кипариси и платани, вишни, сливи и кестани, черничови гори и орѣшаци. Въ първитъ вѣкове на християнството се появихъ лимони, а отъ 18 в. портокали (отъ Китай), оризъ (отъ Индия), кукурузъ, магнолия, кактусъ и алое (отъ Америка). Неотколѣ донесохъ отъ Австралия *Eucalyptus* за изсушаване на блатата. Отъ животнитъ Египетъ достави на Италия котката наскоро подиръ Р. Хр.

§ 179. **Първобитното население на Италия.** Италия бѣ същия Кавказъ по разнообразието на народитъ, които ѝ населявахъ въ най-старо врѣме. Всички племена, които се прѣселявахъ тогава изъ Европа, заглеждахъ въ тая страна на щастieto, и изселенци отъ тѣхъ дълго врѣме се запазихъ между уединенитъ клисури на Апенинитъ въ видъ на малки народчета. 1) Прѣди всички други (ок. 2000 пр. Хр.) се прѣселихъ тука отъ Балканския полуостровъ дѣятелнитъ и смѣли *пелазги*. Тѣ завзехъ источната частъ на полуострова, дѣто приехъ разни названия: при устието на По — *венети*, въ Калабрия и Апулия — *луги* и *мессапи*. Езикътъ на италиянскитъ пелазги, като се сѣди споредъ надписитъ, е близкъ до най-старитъ гръцки нарѣчия. По бита си тѣ не се отличавахъ отъ гръцкитъ пелазги (§ 78), т. е. бѣхъ усѣднати земледѣлци: гръцитъ наричахъ тѣхната страна ту Италия — страна на «бикове», ту Енотрия — страна на «виното». 2) Въ това врѣме сѣверозападната частъ на Италия, отъ Рона до Арно и до венетитъ, ѝ завземахъ грубитъ *лигури*, които се считатъ за остатъци отъ

лийцитѣ и носѣхъ плащъ (toga): споредъ това се наричахъ галли съ плащъ (togati) за отличие отъ галскитѣ келти, които се наричахъ «галли съ шалвари» (braccati). 6) Напослѣтъ имаше още едно население въ Италия прѣди да се основе Римъ: то сѣ *еллинитѣ*, които споредъ прѣданието били доведени тука отъ героитѣ на Троянската война (Несторъ, Диомедъ, Енеевѣтъ синъ Асканий). Първитѣ грѣцки колонии (еолійци и ионійци) се появихъ тука около 1200—1000 пр. Хр.; ала тѣ не можихъ да процѣвтѣватъ редомъ съ такива отлични мореплаватели, като етрускитѣ и картагенянетѣ. Разбогатѣ само една отъ тѣхъ — *Куми*, която основахъ изселенци отъ азиатски Куми. Дори тя сама основа такива забѣлжителни градове, каго *Неаполъ* (Parthenope) и *Мессина* (§ 90).

§ 180. **Материалната култура и искуството у етрускитѣ.** Измежду всичкитѣ изброени народи най-много се знае за етрускитѣ и италийцитѣ. Процѣвтѣването на етрускитѣ се отнася къмъ 1000—500 г. пр. Хр. Тѣхната култура бѣ забѣлжителна. Етрускитѣ бѣхъ народъ миренъ, занимавахъ се съ земледѣлие, а най-много съ *търговия*, като прѣдоставяхъ военното дѣло на наемници. Тѣ владичествувахъ въ западния басейнъ на Сръдиземно море, така щото отъ тѣхната флота се бояхъ не само картагенянетѣ, нѣ и грѣцитѣ. Морскитѣ нации затова прѣдпочитахъ да живѣятъ съ тѣхъ въ дружба. Въ *Цере*, най-доброто етруско пристанище, се набирахъ много кораби финикійски, грѣцки и картагенски. Тука донасяхъ стоки отъ цѣлия свѣтъ, въ това число и кехлибаръ отъ брѣговетѣ на Балтійско море. Въ сама Етрурия имаше много сребро, желѣзо, а особено мѣдъ. Поради това етрускитѣ се славѣхъ съ лѣярското си искуство и обработването на металитѣ, а така сжщо и съ произведения отъ хубава глина, която получавахъ отъ вулканическата почва на страната. Дори въ Еллада скжпо се купуваше тѣхната *домашна покжщнина и роскошни прѣдмети* (прѣстени, гривни, изящно украсени огледала, лампи, пахари, урни и сандѣчета за пепелъ). Не по-малко се славѣхъ етрускитѣ съ грамадни инженерни постройки, които наумѣватъ Египетъ — съ водопроводи, които дѣйствуватъ и до сега, плотини, пжтища и мостове. Тѣ изсушавахъ езерата и измѣнявахъ течението на рѣкитѣ. Културата на етрускитѣ е плодъ отъ чуждо и най-много отъ *грѣцко влияние*. Грѣцитѣ отъ Еллада, отъ южна Италия и Марсилия постоянно се сношавахъ и сблѣсквахъ съ етрускитѣ, ту като търговци, ту като корсари. Тѣ дори си имахъ *заселища* между тѣхъ; отъ друга страна, етрускитѣ, като се научихъ

барелефи, отъ които много се намиратъ въ Британския Музей. Тя еж груба работа, която се отличава съ фантастичностъ и съ чувственъ роскошъ. Съдържанието на барелефитѣ еж сцени отъ всѣкидневния животъ, а по-късно — отъ гръцката митология. Правѣхъ се и много статуи, особено отъ мѣдъ. При вземаннето на единъ градъ римлянетѣ намирихъ повече отъ 2х. мѣдни статуи. Ала най-много бѣ развито *грънчарството*, така щото етрускитѣ дори лепѣхъ статуи отъ глина. Особено се славѣхъ навсѣкда тѣхнитѣ *вази* съ голѣми рисунки върху черенъ фонъ, които се отличавахъ по блѣсъка и трайността на боитѣ.

Етруски саркофагъ съ писмени знаци. Ок. 150 г. пр. Хр. Въ Флоренция.

§ 181. Религията и държавата на етрускитѣ. Грубата натура на етрускитѣ още по-добрѣ се изрази въ религията имъ. Тѣхнитѣ висши, или тайнствени богове наумѣвахъ тайнствената Сждба (фатумъ, § 82). Освѣнъ тѣхъ имаше множество страшни духове и демони, които бѣхъ разпрѣснати по всички прѣдмети. Всичкитѣ тия богове, духове и демони бѣхъ жадни за кръвъ и страдания: етрускитѣ принасяхъ жертва много роби и плѣнници и се прѣдавахъ на самоистезания. Слѣдъ смъртта на човѣка, душата му продължавала да живѣе пакъ само за мъчения. Единъ отвратителенъ старецъ — полуживотно съ крила и съ страшенъ чукъ — довеждалъ душата въ ада, дѣто ѝ чакали «прѣчки и змии». Наплашенитѣ етруски се стараяхъ да узнаютъ волята на боговетѣ и на всѣка стѣпка виждахъ чудо, знамение. У етрускитѣ бѣше

постояно съ тѣхъ се съобщавахъ; кога се прѣселявахъ, тѣхъ отнасяхъ най-напрѣдъ съ себе си. Цѣлийтъ градъ или народътъ си имаше свои лари, нъ тѣ се наричахъ *пенати*. Пенатитѣ си имахъ и лични имена, които бѣхъ извѣстни само на жрѣцитѣ, тъй като, ако ги узнаяхъ враговетѣ, народътъ веднага би погинялъ. Редомъ съ добритѣ духове имаше и много зли, които се намѣрвахъ най-много подъ земята. Тѣ сж *ларвитѣ*, които плашахъ хората, като страшни призраци, отнемахъ отъ семействата най-скъпото, дори младенцитѣ. Тѣ се управлявахъ отъ мълчаливата и ужасна *Мания*. Ней най-напрѣдъ принасяхъ човѣшки жъртви, а послѣ за нея окачахъ на вратитѣ пумпали и кукли. Нъ понякога пълководцитѣ се принасяхъ жъртва на подземнитѣ божества, за да спечелѣтъ битката. Латинитѣ мислѣхъ за задгробний животъ сжщо както и грѣцитѣ. Труповетѣ изгарѣхъ, а душитѣ на умрѣлитѣ живѣяли като сѣнки: тѣ се скитали при гробоветѣ си, и като били сѣ гладни, жадно грабѣли храна отъ роднинитѣ си, които постоянно за тѣхъ се моляхъ. Обредитѣ имъ се състояхъ отъ груби танцове и пѣсни, ала най-много отъ жъртвени пиршества, при които на боговетѣ поднасяхъ едно парче сланина. Латинитѣ дълго врѣме нѣмахъ нито изображения на боговетѣ си, нито храмове и жрѣци; у тѣхъ копието означаваше бога Марса, кремъкътъ, що испуща искри — мълниеносниятъ Юпитеръ и т. н. Всѣки баща на семейство бѣше жрѣцъ за своитѣ родни. Имаше само особени, учени хора, които врачувахъ. Тѣ сж *авгуритѣ*, които гадаяхъ по птицитѣ и особено по кълванъето на свещенитѣ кокошки, и *понтифекситѣ*, или «строителитѣ на мостове». Понтифекситѣ бѣхъ тогавашнитѣ математици: тѣ строяхъ мостове и здания, съставяхъ календарѣтъ, опрѣдѣляхъ честититѣ и злочести дни, наблюдавахъ да се изпълняватъ обредитѣ и законитѣ. Главниятъ отъ тѣхъ, *понтифексъ максимумсъ*, избираше весталкитѣ, които той управляваше, като имаше право да ги наказва. Изобщо религията на италийцитѣ рѣзко се отличава отъ грѣцката, тъй като въ нея нѣма поезия и антропоморфизмъ (въвед. § 6). Тя е разсѣдъчна, служи на практически цѣли. Нейнитѣ божества сж просто разни *земледѣлчески понятия*; нейното противно богослужение се свежда на сухи церемонии въ честь на земледѣлието, скотовѣдството, домакинството и дѣторождението.

§ 183. **Прѣдания за основанието на Римъ.** Римлянетѣ имахъ много приказки за началото на тѣхната държава, съ каквито е пълненъ и цѣлийтъ периодъ на царетѣ. Тѣ вѣрвахъ, че тамъ,

и от селскостопанско съдружие отъ източните страни. Тъ въпреки това възъ желязо и медъ отъ съседните не се знаеа въ-
мощи въ тѣхна въдръжливост. Тѣхна римляните употребили за
познанията си въ науката. На нѣкогѣ примѣрски съседни
сѣбни кметъ съ отиващата имъ. На провинциите тѣ се отнасяли
отъ нѣкогѣ нѣкогѣ. Сѣбните нѣкогѣ гръцки и не прѣмѣли
съ нѣкогѣ не една отъ гръцките сѣбни. *Тармонъ* Тѣ въ-
нѣмъ де и казатъ «тѣхъ нѣкогѣ въ нѣкогѣ се казатъ». У. е.
както брѣсѣте — и тѣ нѣкогѣ отворили градскитѣ врати. Азъ са-
бните въ нѣкогѣ се казатъ нѣкогѣ тѣхъ само и нѣкогѣ — и тѣ
вотрували съ тѣхъ *Тармонъ*. Нѣкогѣ. дѣло тѣ нѣкогѣ. се нѣкогѣ
Тармонъ казатъ: нѣкогѣ нѣкогѣ странна нѣкогѣ. въ нѣкогѣ
нѣкогѣ нѣкогѣ нѣкогѣ нѣкогѣ нѣкогѣ нѣкогѣ. Сѣбните нѣкогѣ
въ нѣкогѣ: азъ нѣкогѣ не римляните се нѣкогѣ нѣкогѣ нѣкогѣ
тѣ се и тѣ нѣкогѣ азъ се нѣкогѣ. Сѣбните се нѣкогѣ въ
Римъ и нѣкогѣ нѣкогѣ *Каммонъ*. Поимъ тѣхъ нѣкогѣ нѣкогѣ
нѣкогѣ Римъ и се нѣкогѣ. Нѣкогѣ. нѣкогѣ нѣкогѣ нѣкогѣ
тѣ. се нѣкогѣ такава бѣра. нѣкогѣ нѣкогѣ се нѣкогѣ. нѣкогѣ
нѣкогѣ и нѣкогѣ. Нѣкогѣ нѣкогѣ се нѣкогѣ нѣкогѣ. Римъ
нѣкогѣ нѣкогѣ тѣхъ: нѣкогѣ нѣкогѣ. че тѣхъ се нѣкогѣ на
нѣкогѣ въ нѣкогѣ нѣкогѣ. нѣкогѣ отъ нѣкогѣ. и нѣкогѣ
нѣкогѣ азъ се нѣкогѣ на Римъ. като нѣкогѣ нѣкогѣ *Каммонъ*.
Нѣкогѣ азъ нѣкогѣ на Римъ азъ отъ нѣкогѣ нѣкогѣ
нѣкогѣ Тѣхната нѣкогѣ е да нѣкогѣ нѣкогѣ. нѣкогѣ и нѣкогѣ
нѣкогѣ на римляните. а така само и да нѣкогѣ въ нѣкогѣ
нѣкогѣ: тогава нѣкогѣ нѣкогѣ се нѣкогѣ съ нѣкогѣ се нѣкогѣ
отъ нѣкогѣ нѣкогѣ: дѣло нѣкогѣ на римската империя
(Юлиевата династия) се нѣкогѣ отъ Юли. Въ тѣхъ нѣкогѣ е
нѣкогѣ само нѣкогѣ. Римляните азъ най-нѣкогѣ нѣкогѣ отъ ла-
тинитѣ: у тѣхъ най-нѣкогѣ се нѣкогѣ градскитѣ нѣкогѣ воен-
нитѣ и нѣкогѣ нѣкогѣ на нѣкогѣ: римляните азъ нѣкогѣ
отъ нѣкогѣ. латински и нѣкогѣ нѣкогѣ: нѣкогѣ на са-
бинитѣ е нѣкогѣ нѣкогѣ. който е нѣкогѣ на нѣкогѣ
нѣкогѣ: *Палатинъ* е най-старото нѣкогѣ, отъ нѣкогѣ дѣло
съ нѣкогѣ нѣкогѣ (една квадратна стѣна при нѣкогѣ на
хѣла): *Ромулъ* е нѣкогѣ отъ нѣкогѣ си нѣкогѣ: латинитѣ
тогава нѣкогѣ азъ били въ нѣкогѣ съ. гръцитѣ.

§ 184. Прѣдания за първитѣ царе. Другитѣ прѣдания
прѣзъ течение на 2½ вѣка (753 — 509) се отнасятъ до седом-
тѣхъ царе. Подиръ *Ромула* билъ избранъ за царь сабинецътъ *Нума*

принуденъ да воюва съ съсѣдитѣ, които се стараяхъ да спрѣтъ бързото развитие на Римъ. Обаче той прѣдаде военното дѣло на *Тарквиния*, който се бѣше прѣселилъ отъ Етрурия и бѣше жененъ за лукумонката *Танаквила*. Танаквила била магѣосница, ала добра и умна. Тя участвувала въ управлението, давала на мъжа си съвѣти и толкова обичала народътъ, щото пожъртвувала зарадъ него дори собственитѣ си синове. Анкъ до толкова билъ доволенъ отъ Тарквиния, щото, когато умиралъ, го назначилъ за настойникъ на дѣцата си. Ала той самъ седнѣлъ на прѣстола подъ името *Тарквиний I* или *Старий*.

§ 185. **Династия на Тарквиниитѣ.** Тарквиний се прослави съ мирни дѣла. Той въведе етруски обичаи. Тогава се появихъ въ Римъ ликторитѣ, курулското кресло, царската тога съ пурпуренъ ширитъ. Тарквиний въведе и *триумфътъ*: побѣдителътъ тържествено се завръщаше съ колесница запрегната съ четири бѣли коня, и облѣченъ съ мантия, която бѣше испита съ златни цвѣтя. Ала Тарквиний най-много се прослави съ полезни сгради. Той прокара много *клоаки* (подземни канали) за изсушаванье на блатата, които се намѣрвахъ между Римскитѣ хълмове. Главната клоака се е запазила и до сега: тя е четири метра висока, и повече отъ два м. широка. Градътъ се расшири и завзе всичкитѣ седемъ хълмове: върху единъ отъ тѣхъ, *Капитолій*, построихъ голѣма твърдиня, въ замѣна на палатинската, и капитолійскитѣ храмъ посветенъ на тритѣ главни божества: на Юпитера, Юнона и Минерва. Прѣзъ Тибръ направихъ дървенъ мостъ, който бѣше укрѣпенъ на правия брѣгъ съ една малка крѣпость на хълма Яникулъ. При подножието на Капитолия издигнахъ първитѣ обществени сгради: *форумътъ* (тържище съ дугени) и *комициумътъ* (мѣсто за народенъ съборъ). Тука бѣше построенъ царевътъ дворецъ и кръглото огнище на Веста. До Авентинския хълмъ устроихъ *циркусъ максимумъ* — мѣсто за прѣпусканье, дѣто всѣка година ставахъ: «римски игри», подобни на олимпийскитѣ. Въ всички полезни дѣла на Тарквиния помагаше *Сервий Туллий*, съ името на когото е наречена *стѣната*, която заобикаля цѣлитѣ Римъ: тя се протакаше на 10 км., състоеше се отъ голѣми каменни плочи, и бѣше снабдена съ кули и защити; а задъ нея се простираше ровъ 30 м. широкъ и 10 м. дълбокъ. Бащата на Сервия билъ сенаторъ въ единъ латинскій градъ, а майка му била взета въ плѣнъ отъ Тарквиния и дадена като робиня на Танаквила. Чародѣйката Танаквила обикнала плѣнницата и ѝ оженила

Патронътъ се грижеше за своя клиентъ, като за синъ, помагаше му съ съвѣти и дѣла, ходатайствуваше за него въ сѣда, спасяваше го отъ бѣда. Патронътъ и клиентътъ не можахъ да се сѣдѣтъ, нито да свидѣлствуватъ единъ противъ други. Освѣнъ отпустяжитѣ на воля роби, клиенти ставяхъ всички бѣдни, безъ земя *граждане*: «гоститѣ», или чужденцитѣ, покоренитѣ, отъ които римлянетѣ отнемахъ всичката нѣхъ земя и др. Клиентството играеше важна роля въ римската история: то спаси държавата отъ градската, най-опасната, сиромашия и спомогнѣ на колонизацията; колонинтѣ се съставяхъ обикновено отъ клиенти, т. е. отъ опитни земледѣлци. Управлението на римската държава се основаваше върху родовия битъ. Първоначално 10 семейства, които носѣхъ една фамилия (Марковци отъ Маркъ и т. н.) съставяхъ единъ *родъ* (*gens*), който си имаше свое поле съ гробища, свои пенати и празници. Членоветѣ на рода се събирахъ на свой съвѣтъ и прибѣгвахъ до кървата отмищение. Всѣко семейство даваше по единъ обрѣженъ пѣхотинецъ, всѣки родъ—по единъ конникъ и единъ сенаторъ. Когато нѣкой членъ на рода не оставяше нито дѣца, нито завѣщание, цѣлийтъ родъ наследяваше неговѣтъ имотъ. За римски гражданинъ се считаше само този, който принадлежеше на единъ отъ родоветѣ. Само такъва се считаше за истински «баща» или за «синъ на баща». За това римлянетѣ се наричахъ ту *patres*, ту *patricii*. Най-напрѣдъ въ Римъ имаше само 100 рода; ала когато се прѣселихъ сабинитѣ и латинитѣ, тогава всѣко едно отъ тритѣ племена състави отдѣлна *триба*, или «часть» отъ всичкото гражданство, по 100 рода въ всѣка триба. 10 рода съставяхъ *курия* или «настойничество». Всѣка курия си имаше свои светини, свой жръцъ, свои празници. Тя събираше данѣкътъ и войницитѣ. Куриитѣ бѣхъ 30. Когато се касаше работата до цѣлата римска държава, тѣ се събирахъ на съборъ, или *комициумъ*, до форумъ. Куриатнитѣ комиции, въ които дѣлата се рѣшавахъ по болшинство на куриитѣ, а не по всеобщо гласоподавание, се ползувахъ съ голѣма властъ. Тѣ избирахъ царьтъ, който не можеше самъ да издава закони, а само прѣдлагаше за утвърждение на събора *рогация*, или «просба» за издаване на едикакъвъ законъ. Съборътъ назначаваше така сѣщо и «междуцаря» (*interrex*), когато умираше единъ царъ, а още не бѣхъ успѣли да избиратъ другиго. Съборътъ можеше да отмиши смъртната присѣда на царя, ако осѣденитѣ се обрѣщаше къмъ него за милость. Той рѣшаваше така сѣщо въпросѣтъ за война и миръ. Слѣдователно токоречи всичката върховна властъ принадлежеше на *куриатнитѣ комиции*.

плебсъ, т. е. «множество, тълпа», и които съответствуваха на атинския «демосъ». Въ плебса имаше не само бѣдни хора, нъ и богати, дори знатни, само че не туземни, а пришълци. Плебсътъ, който научава периклитъ отъ Лакония (§ 86), се съставяше прѣди всичко отъ покоренитѣ латини, послѣ отъ «гоститѣ» (прѣселенци) и отъ пустняжитѣ на воля роби. Разбира се, че имаше най-много бѣдни хора; ала плебейтъ можаха да търгуватъ, да се занимаватъ съ занаяти, да ставатъ богати. Тѣхъ ги защитаваха самъ царьтъ, който се опираше върху тѣхъ, като се боеше отъ силата на патрициитѣ: тѣ по нѣкога се наричаха «клиенти на царя». Плебейтъ дори не служаха като войници. Тѣ само плащаха постояненъ данѣкъ, отъ който се съставяше ерариумътъ, и бѣха длъжни да обработватъ земитѣ на царя. При все това положението на плебейтъ бѣше тежко и обидно, защото тѣ се лишаваха отъ права на римско гражданство, не можаха да участвуватъ въ народния съборъ и въ общественото богослужение. Патрициитѣ прѣзираха плебейтъ, отвърщаваха се отъ общение съ тѣхъ и ги лишаваха отъ право на «коннубиумъ» — право да сключватъ бракове съ патрициитѣ. А при това числото на плебейтъ постоянно се увеличаваше, тѣ разбогатаваха и принасяха голѣма полза на държавата. Римъ не можеше безъ тѣхъ. Странно бѣше да се считатъ плебейтъ не за граждани, а за нѣкакви си бесправни чужденци. Споредъ прѣданието, Анкъ Добрий пръвъ организувалъ плебсътъ, като го поселилъ на *Авентинския* хълмъ. Отъ тогава плебейтъ се събираха на собствени събори и си избираха собствени сѣдии или чиновници, които се наричаха *едили*. Ала първата крачка за изравняване правата на плебейтъ и патрициитѣ направи Сервий Туллий.

§ 189. **Реформата на Сервия Туллия.** Първоначално, както правата, така и обязаноститѣ (военната служба) принадлежахъ само на членоветѣ на патрицианскитѣ родове, т. е. основавахъ се върху *происхождението* на лицето. Сервий разпрѣдѣли правата и обязаноститѣ между всичкитѣ жители на римската държава (както между патрициитѣ, така и между плебейтъ) споредъ *имуществото* имъ. Затова той раздѣли народътъ на петъ *класса*. Къмъ I классъ се причислявахъ тѣзи, които имаха не по-малко отъ 100 х. асса*), къмъ II — 75 х., къмъ III — 50 х., къмъ IV — 25 х., къмъ V — 12½ х. Военната уредба бѣше съобразна съ классоветѣ. Всѣки классъ

---

*) *Ассътъ* („мѣдъ“) бѣше въ Римъ обикодна монета; той се равняваше на 8 ст.

трѣбваше да даде извѣстно число войници, които се дѣляхъ на *центурии*, «стотни». Първиятъ класъ даваше 80 центурии най-добри, или «тежко-обръжени» солдати, облѣчени съ ризница и снабдени съ дълго копие, късъ мечъ, кръгълъ щитъ и шлемъ — сѣ отъ мѣдъ; освѣнъ това, той доставяше 18 центурии конница. II, III и IV кл. давахъ по 20 центурии, V—30. Тази частъ отъ войската се наричаше «леко-обръжени»: тѣ нѣмахъ ризница, а нѣкои дори никакво оръжие, освѣнъ пращове. Нъ въ Римъ имаше още много бѣдняци, или *пролетарии*, които нѣмахъ нито 12½ х. асса. Тѣ съставяхъ добавочниятъ VI класъ. Отъ тѣхъ вземахъ само 5 центурии, отъ които се съставяхъ ротитѣ на работниците и музикантитѣ. По тоя начинъ всичката войска се състоеше отъ 193 стотни или около 20 х. души. Войската се раздѣляше на «старши» (*seniores*) отъ 46 — 60 г. и «младши» (*juniores*) отъ 17—46 г. Първитѣ служяхъ дома, вторитѣ излизахъ на полето. Оцѣняването на имота, *цензътъ*, ставаше леко, защото подъ думата имотъ разбирахъ земята. Съ тая цѣль всѣки четири години (*lustrum*) правѣхъ кадастръ (описъ на имуществото), при това всѣки бѣше длъженъ да каже, какво му е семейството и имуществото; оня, който излъжеше, се подвѣргаше на голѣми глоби, и дори на смъртно наказание. Тѣй като земята владѣяхъ тогава повече патрициитѣ, а плебеитѣ имахъ само малки земици, I класъ се съставяше токоречи само отъ старитѣ «граждане». Реформата на Сервия се отличаваше съ справедливостъ: който бѣше по-богатъ, той носеше повече тегоби. Патрициитѣ давахъ и повече данъци, и повече солдати, които, освѣнъ това бѣхъ добръ обръжени и се издържахъ на свои разноски. Ала още по-важно е, че сега плебеитѣ се уравнивахъ съ патрициитѣ. Въ всѣка центурия имаше и отъ единитѣ, и отъ другитѣ; богатиятъ плебей попадваше въ I класъ, бѣдниятъ патриций — въ послѣдния; плебеитѣ можеше да достигне званието воененъ трибунъ или центурионъ (стотникъ), а тия чиновне заседавахъ въ сената. Плебеитѣ получихъ право да участвуватъ въ правителството, защото Сервий Туллий нареди да се събиратъ центуриитѣ на особено, *центуриатно събрание*, което рѣшаваше въпросътъ за война и миръ. Една частъ отъ върховната власть на куриатнитѣ комиции прѣминъ въ това събрание. Напослѣтъ, за да се изравнихъ още повече въ правата си плебеитѣ и патрициитѣ, Сервий позволи на първитѣ да си иматъ свои собствени плебейски събрания, също тѣй, както патрициитѣ си имахъ свои куриатни комиции. Той нарече плебейскитѣ събрания *трибутни*, защото раз-

дѣли плебеитѣ на 30 триби, за да могатъ по-удобно да се распорѣждатъ съ своитѣ дѣла; на тия събрания плебеитѣ си избирахъ свои едили и трибуни. Вкратцѣ, плебсътъ получи толкова много изгоди, щото Сервий, като се боеше отъ ненавистьта на патрицитѣ, прѣдостави на послѣднитѣ да прѣобладаватъ въ центуриатнитѣ събрания, като нареди, щото въ тия събрания да не се гласоподава по глава, а по центурии: въпроситѣ се рѣшавахъ отъ I кл., който располагаше съ повече отъ половината гласове (98 отъ 193). И при все това Сервий загинъ отъ заговора на патрицитѣ.

§ 190. **Римската култура прѣзъ царския периодъ.** Прѣзъ царския периодъ римлянетѣ се показахъ добри политици и юристи (правовѣдци). Тѣ вече бѣхъ изработили раздѣляне *правото на държавно и частно*: къмъ първото се отнасяхъ углавнитѣ прѣстѣпления, за които се налагаше смъртно наказание, и царьтъ самъ подпгаше углавни дѣла; частнитѣ дѣла се сждѣхъ само по жалба на потърпѣвшото лице, а виновниятѣ се наказваше само съ глоба или тѣлесно наказание. Въ останѣлитѣ страни на бита царскиятъ периодъ прѣдставя слабо развитие. Материалната култура се ограничаваше само съ земледѣлието; съ занаяти, и дори съ правяне оржия, се занимавахъ грѣцитѣ и етрускитѣ. Още господствуваше *бронзовиятъ* вѣкъ. Идеалната култура бѣше въ зародѣка си. Сѣщността на религията малко се разви. Римлянетѣ нѣмахъ собствени богове, тѣ имахъ сухи понятия, възведени въ божества: *Беллона* (войната), *Ювентусъ* (младината), *Конкордия* (сѣгласието), *Квирикусъ* (копиеносецъ, военното дѣло). Останѣлитѣ богове бѣхъ заимствовани отначало отъ другитѣ италийци, послѣ отъ грѣцитѣ: такива сѣ Янусъ, Марсъ, Юпитеръ и Юнона (Зевсъ, Хера), Диана (Артемида), Минерва (Атина), Меркурий (Хермесъ), Вулканъ (Плутонъ), Нептунъ (Посейдонъ), Венера (Афродита), Аполлонъ, Херкулесъ и др. Отъ тѣхъ върховни божества станяхъ *Юпитеръ*, богътъ на небето, на грѣма и на побѣдитѣ, и *Марсъ* въ качество на богъ на войната. Въ честь на Марса прѣвъ мѣсецъ станъ мартъ, а 1-вий мартъ — Нова година. Тѣй като религията откъмъ вътрѣшно съдържание бѣше бѣдна, разви се много вънкашната ѣ страна — оброцитѣ, обредитѣ и гаданията, па се появихъ храмове и изображения на божествата. Затова се появихъ много жрѣци и жрици. Освѣнъ весталкитѣ, понтифекситѣ и авгуритѣ (§ 181), важни бѣхъ *фламинитѣ*, или «тия които запалвахъ» жъртвитѣ и *салиитѣ*, или «скачащитѣ», които изигравахъ свещенъ танецъ въ честь на Марса. Ала за главни жрѣци си оставахъ *понтифе-*

Римлянинътъ отъ младици разбираше, че той самъ по себе си е нищо, че той е само слуга на отечеството си. Тукъ, както и въ Спарта, човѣкъ не принадлежеше на себе си, а на държавата (§ 89).

II. Патриции и плебеи. 509 — 340.

§ 191. **Учрѣдяване на републиката.** Въ втория периодъ на римската история нѣмаше важни войни. Самитѣ римляне не нападахъ на съседитѣ си, па се и защитавахъ лошо. Тѣхнитѣ владѣния дори се намалихъ. Римъ бѣше заетъ съ вътрѣшни работи, съ борбата на патрициитѣ и плебеитѣ. Прѣди всичко трѣбваше да се установи новото управление подиръ изгонванието на Тарквиния. Римлянетѣ отнѣихъ царската властъ и, по примѣра на еллинитѣ, въведохъ *республика*. За прѣдсѣдатели на републиката се избирахъ двама *консули*, или «другари», по името на които се наричаше годината. Консулитѣ приличахъ на царетѣ, ала имахъ ограничена властъ. Тѣ седѣхъ на курулски прѣстоли, ала тогата имъ бѣше обикновена, бѣла, само съ пурпуренъ ширитъ. Всѣки консулъ имаше по 12 ликтора. Освѣнъ това въ града ликторитѣ изваждахъ сѣкирата отъ вързопа прѣчки — знакъ, че консултѣ винѣги *трѣбва* да позволява на осѣденитѣ на смъртъ да апелиратъ («да се обърнатъ») къмъ народа за помилване. Само внѣ отъ града, дѣто се събираше войската, на която бѣше запрѣтено сега да стои въ Римъ, ликторитѣ носѣхъ сѣкира, т. е. консултѣ имаше пълна властъ (*imperium*). Ала главното ограничение на консулската властъ се състоеше въ това, дѣто консулитѣ се избирахъ само *за една година*, и че бѣхъ длѣжни, когато излизахъ въ оставка, да даватъ смѣтка на народа за службата си, а народътъ можеше дори да ги присѣди на смъртъ. Обаче за римлянетѣ толкова бѣхъ скѣпи историческитѣ въспоминания, че тѣ оставихъ въ Капитолий статуйтѣ на всички царе, безъ да се изключава и Тарквиний Гордий, и запазихъ титултѣ на царя. Тѣ назначихъ особенъ, до животъ, чиновникъ, който се наричаше «жъртвенъ *царь*»; той нѣмаше никаква властъ и само присѣтствуваше при всенароднитѣ жъртви които принасяхъ консулитѣ. Римлянетѣ задържѣхъ дори сѣщината на царската властъ въ лицето на *диктатора*, или «заповѣдника». Той бѣше сѣщия царъ, съ всичкитѣ му инсигнии, ала назначавахъ го само за половинъ година и само въ случай на крайна опасностъ, когато имаше нужда отъ опитенъ пълководецъ. Единъ отъ консулитѣ го назначаваше при пълна тишина и съ религиозни церемонии.

Сенатътъ доби по-голъмо значение, отколкото при царетѣ: консулитѣ влизахъ въ сената, слѣдъ като имъ се свършеше службата; сенатътъ, като доживотенъ, бѣше по-траенъ отъ тѣхъ, той прѣдставяше единството и прѣданията на държавата; той заповѣдваше на консулитѣ да избиратъ диктаторъ. Съставътъ на сената се измѣни въ полза на плебеитѣ: първитѣ консули, народнитѣ-любимци, *Брутъ* и *Коллатинъ*, назначихъ половината сенатори се плебей, които гордитѣ патриции наричахъ «приписани» къмъ «бащитѣ» (*patres conscripti*). Плебеитѣ получихъ изгоди и въ събранията: сега всичкитѣ върховни права, безъ да се изключава избирането на консулитѣ, прѣминяхъ отъ *журиатнитѣ комиции* въ *центуриатнитѣ*.

§ 192. **Владичество на патрициитѣ.** Учрѣдяването на републиката бѣше благоприятно за плебеитѣ, и тогава тѣ живѣяхъ дружно съ патрициитѣ. Всички римляне задружно си защитавахъ държавата отъ нападенията на многочисленитѣ си врагове, на чело на които стояхъ силнитѣ и богати етруски. Тази тежка борба въ прѣданията на римлянетѣ е окрасена съ разкази за подвизитѣ на тѣхнитѣ герои *Хораций Коклесъ* (едноокий) и *Муций Сцевола* (лѣвичаръ). Ала въ сжщностъ етрускитѣ, които владѣяхъ тогава Корсика и Кампания и имахъ съюзъ съ Картагенъ, нѣколко пѣти разбихъ римлянетѣ и веднѣжъ разграбихъ самийтъ Римъ. Тѣ бѣхъ отблъснати, когато на Римъ помогнахъ латинитѣ и кампанскитѣ грѣци. Подиръ това римлянетѣ издържахъ тежка борба съ латинския съюзъ и сключихъ съ него «вѣченъ миръ» на равни права. Докато Римъ се заплашваше отъ опасности, патрициитѣ зачитахъ законитѣ отъ 509 г. Ала щомъ враговетѣ се успокоихъ, тѣ наченяхъ да си възвръщатъ старитѣ привилегии и станяхъ високомѣрни. Тѣй като центуриатното събрание избираше *магистратитѣ* (длъжностнитѣ лица) само отъ списъка на кандидати, който прѣдставяше сенатътъ, всичката *администрация* (правителството) и сѣдебната властъ миняхъ въ рѣцѣтъ на патрициитѣ. Наскоро плебейството бѣше махнато отъ сената, тѣй като консулитѣ, които имахъ право всѣки 5 години да «исправятъ списъцитѣ на сенаторитѣ», зачерквахъ имената на плебеитѣ и ги замѣствахъ съ имената на патрициитѣ. По тоя начинъ сенатътъ станъ гнѣздо на патрицията, и въ него се съсредоточи върховната властъ. Едногодишниятъ консулъ нѣмаше значение при сенаторството, което траяше до животъ. Консулитѣ угаждахъ на сенаторитѣ; а на квесторитѣ (§ 188), които станяхъ ковчежници, бѣше запрѣтено да да-

ватъ пари безъ разрѣшението на сената, комуто и да е, безъ да се изключаватъ и диктаторътъ. Дори законодателната властъ прѣминѣ въ сената: той наченѣ да прѣдлага своитѣ «сенатусъ—консулти» (рѣшения) на центуриатното събрание, което не смѣше да ги обсъжда, а само ги утвърждаваше. Ала патрициитѣ не бѣхъ доволни дори и отъ такава властъ. Въ социално отношение на плебеитѣ бѣше още по-тежко, отколкото въ политическо. Патрициитѣ бѣхъ единственитѣ капиталисти (съ пари), тъй като само тѣ владѣяхъ общественото поле, зарадъ което нищо не плащахъ въ ковчезничеството, а търговско съсловие нѣмаше покрай землевладѣлцитѣ. Освѣнъ това патрициитѣ си имахъ много клиенти и робп, които не вземахъ на война; а плебеитѣ самъ ходѣше на война, и малкото му поле оставаше необработено. Па и постояннитѣ войни изисквахъ бескрайни издрѣжки, а съкровището бѣше токоречи празно, защото патрициитѣ не плащахъ, както трѣбва, за общественото поле, и консулитѣ не смѣяхъ да изискватъ отъ тѣхъ, а споредъ това се увеличаваше военниятъ данѣкъ, който падаше на плебеитѣ. По тоя начинъ бѣднитѣ плебеи се съсипвахъ и гладувахъ. Тѣ бѣхъ принудени да правѣтъ заеми отъ патрициитѣ, тъй като само послѣднитѣ располагахъ съ пари. Патрициитѣ не шадѣше своитѣ длѣжници: той даваше пари за безбожни проценти (до 50%) и само за година. Щомъ плебеитѣ не можеше да заплати дългътъ си на срока — патрициитѣ го поробваше заедно съ цѣлото му семейство. Клетийтъ длѣжникъ заставяхъ да работи до изнурение, като го шибяхъ постоянно съ камшикъ; а нощъ го запирахъ въ «ергастула» — вонещъ зимникъ, дѣто го оковавахъ съ вериги по краката, рѣцѣтъ и шията. Въ тия зимници се измѣчвахъ по нѣкога твърдѣ почтени личности: тукъ имаше и доблестни защитници на отечеството, и дори пълководци.

§ 193. **Свещената планина и народниятъ трибунъ.** Плебеитѣ се обѣрнѣхъ въ роби на патрициитѣ и гладувахъ. Като бѣхъ твърдѣ търпѣливи и послушни на властитѣ, тѣ мълкомъ прѣнасяхъ бѣдствията и не мислѣхъ да възставатъ. Ала патрициитѣ наченѣхъ да го прѣкаляватъ съ угнетенията, особено когато се усилихъ чрѣзъ прѣселването въ Римъ на знатния сабинскій родъ — *Клавдиевци*, който имаше 5000 клиента. Въ 494 г. патрициитѣ избрахъ за консулъ *Аппия Клавдия* — кръволокъ, който се наслаждаваше отъ народнитѣ страдания. За това плебеитѣ отказахъ да се покоряватъ, когато имъ заповѣдахъ да вървѣтъ въ *походъ*. Патрициитѣ се прѣсторихъ, че ужъ желаятъ да се поми-

ржтъ съ тѣхъ, та имъ обѣщахъ много правдини. Плебеитѣ повѣр-
вахъ, отпдохъ на война и разбихъ неприятеля. Ала патрициитѣ
ги пзмамихъ и наченяхъ да притѣсняватъ длъжницитѣ повече отъ
по-напрѣдъ. Плебеитѣ изгубихъ търпѣние; нъ тѣ не искахъ да се
бунтуватъ, да биждтъ патрициитѣ, да грабждтъ имуществата имъ.
Тѣ направихъ мирна революция — изгонихъ патрицианскитѣ пъл-
ководци, развихъ знамена и се оттеглихъ отъ Римъ. Около 7 км.
на далечъ отъ града имаше хълмъ, който се наричаше тогава
Свещена планина. Плебеитѣ рѣшихъ да се поселждтъ тука и
наченяхъ да издигатъ стѣнитѣ на новия градъ. Римъ запустѣ. Па-
трициитѣ се оплашихъ да не би да ги нападнждтъ враговетѣ имъ,
та испратихъ народни любимци да молждтъ плебеитѣ да се завър-
нждтъ, обѣщавайки имъ голѣми облекчения. Плебеитѣ се завърни-
хъ, и тѣмъ бѣ направена важна отстъпка: дозволихъ имъ да си изби-
ратъ въ трибитѣ за една година свои защитници, или *народни*
трибуни (плебейски), които отъ начало бѣхъ 2, послѣ 10 Три-
бунътъ не бѣше чиновникъ; затова той нѣмаше вънкашни отли-
чия на властта, и той не смѣеше да се покаже въ центуриатното
събрание, което се ръководѣше отъ консулитѣ. Въ сената той се-
дѣше отдѣлно и дори съ позоръ — при прага, на единъ простъ
чинъ, а не на курулско кресло. Тукъ той не можеше да говори
нищо, освѣнъ една дума: когато трибунътъ забѣлѣжи, че сенато-
ритѣ взематъ нѣкоя мѣрка вѣдна за плебеитѣ, той извикваше *veto!*
(забранявамъ) — и тая мѣрка се отмѣняваше. Сждщо така той мо-
жеше съ своето *veto* да спре всѣка заповѣдъ на консулитѣ. Когато
не го слушахъ, той заповѣдваше на плебеитѣ да не плащатъ да-
нъци и да не отиватъ на война; или пъкъ той имаше право да
повика на сждъ кого да е, безъ да се исключаватъ консулитѣ, и
дорп да осжда на смъртно наказание. Трибунътъ свикваше три-
бутнитѣ комиции, дѣто плебеитѣ разсждавахъ за всички държавни
въпроси и правяхъ свои постановления, *плебесцити*, които добихъ
сждщото значение, каквото прѣди имашъ сенатусъ—консулитѣ. Лич-
ността на трибуна се обяви за «свещена». Който го закачи, става
«проклетъ»; него всѣки може да убие и имотътъ му да си при-
свои. Плебейскитѣ едили, които се избирахъ въ трибитѣ заедно съ
трибунитѣ, станяхъ помощници на послѣднитѣ, тѣхни секретари,
ковчежници и полпцейски. Трибунътъ имаше токоречп царска властъ,
ала съ слѣднитѣ ограничения. 1) Трибунътъ не командуваше вой-
ска; а тѣй като армията всѣки пждъ стоеше вънъ отъ града,
властта на трибуна не можеше да се простира по далечъ отъ градъ.

скитъ стѣни; имаше дори законъ, щото да не смѣе трибунътъ нито за една минута да се отлѣчва отъ Римъ. Освѣнъ това врати-тъ на вѣщата му трѣбваше да стоѣтъ отворени денъ и нощъ, за да могатъ плебеитъ винѣги да дохождатъ при него, за да му се оплакватъ отъ беззаконията на патрициитъ. 2) Трибунътъ можеше само да говори veto, изобщо да спѣва правителственитъ распоредби; ала самъ той не можеше да се распорежда, да заповѣдва, като лице съвсѣмъ не правителствено. Освѣнъ това рѣшението на трибунитъ имаше сила само кога се тѣ всички до единъ съгласявахъ помежду си: едно «не» важеше повече отъ деветъ «да».

§ 194. **Борба между патрициитъ и плебеитъ: а) аграрнитъ закони.** Сега плебеитъ можахъ да се борѣтъ съ патрицитъ. Тѣ съ своитъ трибуни, а патрициитъ съ своитъ консули и диктатори, заприличахъ на двѣ държави, които не можахъ да живѣѣтъ дружно. Правителството и всичкитъ длѣжности още си оставахъ въ рѣцѣтъ на патрициитъ; сѣ тѣ сѣдѣхъ още, и както искахъ, защото нѣмаше писани закони. Богатството сѣ още бѣше въ тѣхни рѣцѣ, тѣй като тѣ продължавахъ нераздѣлно да владѣѣтъ общественото поле. Плебеитъ не получихъ нищо друго, освѣнъ защитници, които патрициитъ се стараяхъ да прѣмахнатъ. Затова сега се наченѣ упоритата борба на плебеитъ съ патрициитъ за изравнение на правата, която се продължава около 200 години, докато плебеитъ не постигнахъ всичко. Тѣ искахъ: 1) социално равенство, т. е. да се ползватъ съ общественото поле, и брачно право (Jus connubii); 2) политическо равенство, т. е. равно съ патрициитъ участие въ властта, или да бѣде и за тѣхъ достѣпна магистратурата. Тази борба покрива съ мрачна сѣнка историята на Римъ, особено въ пѣрвата половина на 5 в., когато историята на Гръция, наопаки, прѣдставяше свѣтла картина. Тя измѣчи и ослаби Римъ, отъ което, разбира се, се възползувахъ воинственитъ му съсѣди. Въ Римъ не можеше единъ денъ да се прѣкара спокойно. Трибунитъ спирахъ сбиранието войска и пари и сѣдѣхъ чиновницитъ, които по нѣкога дори се подвѣргахъ на улчии оскѣрбления. Плебеитъ ту се отказвахъ да трѣгнатъ въ походъ, ту се оставяхъ да ги разбиѣтъ враговетъ, за да лишѣтъ отъ триумфъ патрицпанскитъ пѣлководци. А патрициитъ прибѣгвахъ до всѣкакъвъ видъ интриги и насилия, по нѣкога дори до ножа на тайния убиецъ. Тѣ назначавахъ свирѣпи диктатори или отивахъ вѣнъ отъ града, дѣто не се простираше властта на трибунитъ, и опустошавахъ тамъ полетата и имѣнията на плебеитъ. Тѣ дори не

се срамувах да се съединяватъ съ враговетъ на отечеството. Не веднъжъ ставахъ кървави сблъсквания на улицата между плебеите и патрициите. Много богати семейства се изселихъ отъ Римъ въ чужбина, за да се избавятъ отъ тревоги. Ала това бѣхъ сѣ малки беспорядъци. Нѣмаше голѣми вълнения, междусобни войни. Въ сравнение съ ужаситъ въ борбата на аристократитъ и демократитъ въ Еллада, може да се каже, че борбата на плебеите и патрициите бѣше мирна. Тя се наченъ съ *аграрнитъ (полски) закони* (leges agrariae). Десетъ години подиръ като се изселихъ плебеите на Свещената планина, яви се между патрициите първиитъ римски държавенъ мъжъ, консултъ *Спурий Кассий*. Той като разбра, че за самитъ патриции не ще бѣде добръ, ако възстанятъ гладнитъ плебей, прокара законъ, за да се раздѣли една частъ отъ общественото поле помежду бѣднитъ плебей. Патрициите нѣмахъ право да отблъснатъ законътъ; нъ тѣ се рѣшихъ да не го изпълняватъ, а Кассия да накажатъ примѣрно за измѣна. Слѣдъ като истече срокътъ на Кассиевата служба, тѣ го обвинявахъ, че се стремѣлъ къмъ царска корона, та го хвърлихъ отъ Тарпейската скала. Имотътъ на Кассия бѣше взетъ за съкровището, а къщата му разрушена, и на мѣстото ѝ запрѣтено да се строи друга къща. Нъ трибунитъ не се уплашихъ отъ съдбата на Кассия. Тѣ 10 години настоявахъ да се изпълни неговътъ законъ, ала напраздно. Най-послѣ трибунътъ *Генуций* повика на сѣдъ консулитъ, за дѣто не сѣ изпълнили аграрниитъ законъ; ала срѣщу деня на сѣденъето, нощемъ, той биде закланъ въ собствената си къща. Отъ тогава цѣло столѣтие не се подига рѣчь за полскитъ закони.

§ 195. б) **Писанитъ закони. Децемвири. Валерий и Хораций.** Борбата на плебеите и патрициите достигна крайни прѣдѣли. Патрициите побѣсняхъ: тѣ дори хващахъ и бияхъ трибунитъ и разваляхъ съ шума си трибутнитъ събрания: въ крайни случаи тѣ отивахъ при съсѣднитъ врагове, та ги довеждахъ възъ Римъ. По едно врѣме въ самия Капитолий се намѣрваше една шайка отъ сабини и главорѣзи — измежду младитъ патриции. Плебеите се утвърдихъ на Авентинъ — и Авентинъ се бореше съ Капитолий, като да бѣхъ двѣ враждебни държави. Полетата бѣхъ запустѣли или опустошени; моръ върлуваше по всичкитъ триби. Бѣхъ назначени дни за покаяние и за молитви. Женитъ сѣ распустѣли коси ходѣхъ по града и съ плачь се простирахъ прѣдъ статуитъ на боговетъ. Тогава именно трибунътъ *Терентилый Арса* поиска да се издаде законъ за избиране плебейска комисия, която да

ше закони. Тъй като това значеше да се опрѣдѣли, т. е. да се ограничи властта на консулитѣ, патрицитѣ възстаняхъ като единъ човѣкъ, и се борихъ 10 години. Ала плебеитѣ всѣка година избирахъ едни и същитѣ твърди трибуни и не допускахъ да се събиратъ пари и войска. Патрицитѣ бѣхъ принудени да остъпѣхъ. Въ 450 г. тѣ избрахъ пспомежду си *децемвиритѣ* («десетъ мъжи»), испратихъ ги въ Велика Гръция и въ Атина за да изучатъ тамкашнитѣ закони, та послѣ имъ поръчахъ да напишатъ закони за Римъ. На децемвиритѣ дадохъ консулска власть и отменихъ за прѣзъ нея годна всичкитѣ длѣжности. Въ Римъ настана тишина — и въ края на годината се появихъ на форума XII мѣдни *таблици*, на които бѣхъ написани законитѣ. Основата на тѣзи закони, що достигнахъ до насъ въ откъслечи — е обичайното право на тогавашния Римъ. Така щото тѣ узаконявахъ правата на патрицитѣ и съвсѣмъ не засѣгахъ аграрнитѣ въпросъ. Ала плебеитѣ бѣхъ доволни, тъй като какъвто и да е законъ бѣше подобѣръ отъ беззаконieto. При това въ таблицитѣ не се правѣше разлика между патриции и плебеи и дори направо се запрѣщавахъ «привилегитѣ», или законитѣ въ полза на частни лица (*privatus* — частенъ, личенъ; *lex* — законъ). Слѣдователно таблицитѣ доставяхъ на плебеитѣ *гражданско равенство*, равенство съ патрицитѣ прѣдъ закона. Ала веднага се оказа, колко малко законитѣ осигурявахъ положението на плебеитѣ. Патрицитѣ наумихъ да се възползватъ отъ децемвирата, за да отстранѣхъ трибунатътъ. Подъ тѣхно влияние децемвиритѣ не се отказвахъ отъ властта си и наченяхъ да угнетяватъ народътъ съ помощта на отчаяната и развратна патрицианска младежъ. Плебеитѣ *вторий пѣтъ* се оттеглихъ на *Свещената планина* — и патрицитѣ пакъ трѣбваше да отстъпѣхъ. За консули бѣхъ избрани народнитѣ любимци *Валерий* и *Хорацій*, а децемвиритѣ свалихъ отъ власть. Новитѣ консули издадохъ притурки къмъ XII таблици които изнасяхъ на плебеитѣ. Трибунитѣ получихъ съвѣщателенъ гласъ въ сената; а за да не би патрицитѣ да правѣхъ фалшификации, на плебейскитѣ едили бѣ поръчано да пазѣхъ сенатусъ — консулитѣ, които се отбѣлѣзвахъ съ подписа на трибуна. Трибутнитѣ комиции добихъ значение по голѣмо отъ центуриатнитѣ: тѣхнитѣ плебисцити споредъ закона станяхъ вече общенародни постановления; на тѣхъ прѣдадохъ консулското право да избиратъ квестори, макаръ че само измежду патрицитѣ. Отъ тогава дори патрицитѣ наченяхъ да посѣщаватъ *трибутнитѣ събрания*, въ които се съсредоточи законода-

до 8. Избирахъ ги центуриитѣ за една година отъ *деѣтѣ* съсловия. Тѣхната властъ бѣше съвършено равна на консулската; ала не имъ се позволяваше да седятъ на курулски кресла, и подирѣ имъ вървѣхъ само по 6 ликтора. Освѣнъ това намѣрихъ ново срѣдство въ борбата, което се оправдаваше съ това, че работата се увеличаваше колкото повече се развиваше държавата: отдѣлихъ една частъ отъ консулската властъ и съставихъ отъ неѣ особена курулска длѣжностъ — *цензорѣтѣ*. Имаше 2 цензора. Избирахъ ги центуриитѣ за година и половина и само измежду патрициитѣ. Цензоръ значи *оцѣнителъ*. Той водѣше списъкъ на жителитѣ и имотитѣ, управляваше ковчежничеството и събиранѣто на данѣцитѣ. Наскоро властѣта на цензора така се усили, щото дори патрициитѣ наченххъ да се боѣтъ отъ него. Цензорѣтъ събираше отъ тѣхъ аренда за общественото поле и можеше да имъ даде повече или по-малко земя. Сѣ той «исправяше списѣцитѣ на гражданѣтѣ», т. е. прѣвождаше гражданѣтѣ отъ една класа въ друга, споредъ имуществото имъ, и дори тургаше «нота» (бѣлѣжка) при имената на прѣстѣпнитѣ или опозорени лица, което означаваше, че тѣ се заличаватъ отъ списѣка. Цензоритѣ особено строго слѣдѣхъ сенаторитѣ и коннициитѣ, като ги зачерквахъ отъ списѣцитѣ за най-малкото петно, което би тѣ направили на съсловието си съ своя животъ. Въ назначенъ день коннициитѣ се явявахъ при цензора на прѣгледъ; всѣки водѣше за юзда походниитѣ си конѣ. Ако цензорѣтъ посѣвѣтваше нѣкому да продаде копытѣ си, това значеше че той трѣбва да излѣзе въ оставка. Напоконъ, цензоритѣ като ковчежници, завѣдвахъ общественитѣ работи — постройката на храмове, пѣтища, мостове, канали: чрѣзъ това тѣ се намѣрвахъ въ сношение съ народа и можахъ да иматъ върху него влияние.

§ 197. **Мелий, Камилъ и галитѣ.** Патрициитѣ често беззаконно отмѣнявахъ трибунатѣтъ съ консулска властъ и възстановявахъ старото консулство. А когато плебеитѣ изисквахъ да се пази законѣтъ, патрициитѣ така интригувахъ на изборитѣ, щото центуриитѣ винаги тѣхъ избирахъ за трибуни съ консулска властъ: прѣвъ пѣтъ плебей сполучи тая длѣжностъ тѣпърва въ 400 г.; обаче плебеитѣ още тогава се възнаградихъ, като наченххъ да избиратъ *квестори* измежду си (421). Споредъ това вътрѣшната борба не се прѣкрати и въ втората половина на 5 в. Характерѣтъ на тая борба се вѣжда отъ сѣдбата на богатия плебей *Спурий Мелий*. Когато настанѣ въ Римъ такѣва гладъ, че бѣднитѣ хора се хвъргахъ въ Тибръ, Мелий пожѣртвува състоянието

си, за да облекчи сѣдбата на нещастнитъ: той накупи хлѣбъ отъ вънъ и го раздаваше на плебеитъ. Това бѣше прямъ укоръ върху жестокосърдието на патрициитъ. Тѣ назначихъ диктаторъ, който се заобиколи съ буйна патрицианска младежъ и се яви въ сѣда, на форума, обвинявайки Мелия, че се стремѣлъ къмъ царска корона. Народътъ се застъпи за благодѣтеля си; ала полицейскитъ измѣкнахъ Мелия отъ тълпата и го заклахъ; къщата му бѣ разрушена, имотътъ му прѣдаденъ на съкровището. Отъ тѣзи беспорядъци се ползувахъ съсѣдитъ, срѣщу които римлянетъ трудно се защитавахъ. Едвамъ около 400 г. тѣ взехъ да нападатъ, като обсадахъ етруската крѣпость *Вей*. Подиръ многогодишна обсада, която е украсена отъ прѣданията, крѣпостта бѣше взета. Този подвигъ е важенъ, защото римлянетъ тогава прѣвъ пѣтъ излѣзохъ вънъ отъ прѣдѣлитъ на Лациумъ и въведохъ *постоянна* войска. До сега тѣ знаяхъ само прѣвъ лѣтото кратки сблъсквания и си оставахъ селяне; сега трѣбваше да водѣтъ дълга война, което ги принуди да даватъ плата на солдатитъ. Въ войната съ Вей се отличи първийтъ римскій пълководецъ *Фурий Камиллъ*. Той бѣше храбъръ и талантливъ вождъ, ала зълъ и високомѣренъ патриций. Като прѣвзе Вей съ искусенъ подкопъ, Камиллъ наченъ да се отнася като деспотъ, заграби всичката плячка, направи блѣскавъ триумфъ и наченъ да оскърбява трибунитъ. Народътъ повика Камилла на сѣдъ, ала той избѣга, като молѣше боговетъ да пратѣтъ върху Римъ такава бѣда, щото да си спомнѣтъ за него. Това бѣдствие се яви въ лицето на *галлитъ*. Въ това врѣме германцитъ притискахъ галлитъ отъ къмъ сѣверо-истокъ; тѣй като галлитъ вече бѣхъ стигнали до Атлантическия океанъ, оставаше имъ само да се обърнатъ на юго-истокъ, къмъ Алпитъ и Балканскитъ планини, дѣто още имаше свободни мѣста. Една частъ отъ тѣхъ отиде чакъ до Мала Азия (§ 160), нъ главната масса се устреми въ Италия. Галлитъ на дълго врѣме се спрѣхъ въ долината на По. Тѣ живѣяхъ по горитъ заедно съ своитъ свине, които съставяхъ главното имъ богатство. Земледѣлието у тѣхъ се считаше за позорно дѣло. Главното занятие на галлитъ бѣхъ разбойническитъ нападения върху по-образованитъ и богати народи; тѣ дори се наемахъ за солдати у съсѣдитъ си. Тѣ бѣхъ отлични войници. Голѣмийтъ имъ рѣстъ, дългитъ имъ разрошавени коси и мустаци, звѣрската кожа върху плещитъ имъ, бичята рогата глава, голѣмийтъ тежъкъ мечъ, огромнийтъ щитъ, пѣстрата накинена дреха, златнийтъ обрѣчъ на шия, дивийтъ викъ кога на-

падахъ — всичко това вселяваше ужасъ въ неприятеля. При това галлитѣ се бияхъ като побѣснѣли, и обичахъ дуелитѣ. Тѣхнитѣ жени не се давахъ живи въ плѣнъ: тѣ убивахъ дѣцата си и сами себе. Галлитѣ бѣхъ правдиви, безхитростни, обичахъ красиво да говорѣтъ, да пиршествуватъ и да се хвалятъ съ своитѣ рани, които тѣ нарочно разранявахъ. Тѣ не бѣхъ научени да се покоряватъ: тѣхнийтъ *брениъ* (вождъ) нищо не можеше да направи противъ волята имъ.

§ 198. **Нахлувание на галлитѣ; падание на Етрурия; самнитската държава.** Въ 390 г. галлитѣ нападнѣхъ на Етрурия и обсадихъ крѣпостъта *Клузиумъ*. Етрускитѣ поискахъ помощъ отъ своитѣ врагове — римлянетѣ. Римлянетѣ пратихъ да попитатъ галлитѣ, съ какво право сѣ нападнѣли тѣ на етрускитѣ? «Ето съ какво!» извикалъ галлскійтъ брениъ, показвайки на меча си, и повече отъ 100 х. освирѣпѣни диваци се затекохъ къмъ Тибръ. Римлянетѣ успѣхъ да събирѣтъ наскоро 50 хиляди души, ала прѣтърпѣхъ небивало поражение на 15 км. отъ града, при рѣчицата *Аллия*. Само единъ малъкъ отредъ можѣ да стигне въ Капитолий и тамъ се укрѣпи въодушевяванъ отъ бившия си консулъ, доблестния *Манлий Капитолийскій*. Населението на Римъ се разбѣга; градътъ бѣше разрушенъ и изгоренъ. Ала Капитолий се държа повече отъ половинъ година. Въ сѣщото врѣме доде извѣстие, че венетитѣ нападнѣли на галскитѣ жилища при р. По — та галлитѣ отстъпихъ, като взехъ откупъ отъ римлянетѣ. Римлянетѣ не искахъ да се завръщатъ въ разрушения градъ и се готвѣхъ да се прѣселятъ въ Вей. Нъ завърналиятъ се отъ изгнание Камиллъ станъ второй основателъ на Римъ: той убѣди народътъ да си остане. Градътъ бѣше изново застроенъ, ала небрѣжно и бѣдно: Римъ съ тѣспитѣ си и криви улици и съ неугледнитѣ си високи къщи прѣдставяше жалкъ видъ чакъ до врѣмето на Августа. Не бѣше по-добръ и около Римъ. Много градове исчезнѣхъ. Дори до Апулия, на югъ, отдѣлни шайки отъ галли оставихъ печални слѣди. Дълго врѣме, дори при внуцитѣ на capitoлийскитѣ защитници, тѣзи шайки ненадѣйно се явявахъ подъ стѣнитѣ на Римъ. Ала римлянетѣ бърже се оправихъ подиръ нахлуванъето на галлитѣ, които отчасти имъ помогнѣхъ, защото ослабихъ етрускитѣ. Етруската държава бѣ наченѣла да се расклаща вече при началото на римската република (§ 192). Побѣдата на Гелона при Химера (§ 109) потрѣси могъществото не само на Картагенъ, нъ и на съюзницата му Етрурия. Подиръ това Хиеронъ сиракузскій въ съюзъ съ Вели-

венъ строй. Тѣхнитѣ колонисти съставяхъ отдѣленъ и дори враждебенъ тѣмъ свѣтъ. Самнититѣ си оставахъ груби планинци; а колониститѣ до толкова бѣхъ освоили гръцката култура, че ги наричахъ «филеллини»: тѣхнитѣ гробници, надписи и монети сж чисто гръцки; тѣхнийтъ градъ Капуа — пръвъ градъ въ Италия по роскошъ и вторий по голѣмина — наумѣваше Атина; жителитѣ му бѣхъ изнѣжени, като етрускитѣ, отъ които тѣ заимствувахъ и гладиаторството. А Римъ прѣдставяше сурова и централизувана държава, въ която неуморимо работѣше беспощадна завоевателна политика. При това, въ него подиръ нахлуванъето на галлитѣ държавното развитие трѣгна по такъвъ пѣтъ, който докара изравняванъе на правата между съсловията.

§ 199. **Манлий. Лициниеве законодателство.** Подиръ нахлуванъето на галлитѣ вътрѣшното развитие на Римъ се показва въ *социалната* борба, тъй като плебеитѣ вече бѣхъ добили най-важнитѣ политически права, а въ обществено отношение бѣхъ получили нищожното брачно право (§ 196). А между това, причинитѣ на неравенството въ имотитѣ се увеличавахъ особено слѣдъ галлитѣ. Трѣбваше изново да си натрупватъ домакинства и да се уреждатъ, а при това и да водѣтъ войни съ съсѣдитѣ. Плебеитѣ бѣхъ принудени да влизатъ въ нови дългове. А патрициитѣ се ползувахъ отъ тѣхнитѣ бѣдствия, за да ги угнетяватъ повече отколкото прѣди. Тѣ пакъ показахъ голѣмо жестокосърдие. Само единъ отъ тѣхъ, *Манлий Капитолийскій*, обичаше бѣднитѣ хора. Той имъ помагаше съ всичкото си огромно състояние. «Азъ нѣма да търпѣ тия бѣдствия, каза той, догдѣ имамъ поне педя земя!». Той поиска отъ сената да откупи всичкитѣ длѣжници, като распродаде общественото поле. Плебеитѣ се трупахъ въ Капитолий, дѣто бѣше домътъ на Манлия, за да погледатъ на своя благодѣтель. Вождъ на патрициитѣ бѣше надменнийтъ Камиллъ, който мразѣше Манлия, тъй като послѣднийтъ му помрачаваше славата въ борбата съ галлитѣ. Патрициитѣ го назначихъ диктаторъ — и той обвини Манлия, че се домогва за царска корона; приятелтъ на плебеитѣ бѣше хвърленъ отъ Тарпейската скала. Смъртъта на Манлия не пропадна даромъ. Наскоро два трибуна, *Лициний* и *Секстий*, спечелихъ побѣда на плебеитѣ. Тѣ се отличавахъ съ богатство, образование, твърдъ характеръ и търпѣливостъ. Ето третѣ главни закона на Лициния: 1) *Аграрний*, споредъ който всѣки патриций и всѣки плебеи се допуска да вземе общественото поле подъ видъ на наследствена аренда, ала не повече отъ 500 югера (jugerum — 240 рим.

ски крака дълга и 120 широка—мера=2518 □ м.). Никой не може да искарва на общественитѣ пасбища повече отъ 100 глави едъръ и 500—дребенъ добитъкъ. Обществениѣ парчета земя трѣбва да се обработватъ не само съ роби, нъ и съ опрѣдѣлено число свободни надничари. По тоя начинъ заможнитѣ плебеи можахъ да се обогатяватъ отъ общественитѣ парчета, за които не се вземаше голѣма плата; а бѣднитѣ добивахъ постоянна работа и можахъ евтино да купятъ лишниятъ добитъкъ, който патрициитѣ се принудихъ да продаждатъ. 2) *Дълговийтъ* законъ (de aere alieno), споредъ който исплатенитѣ проценти се изваждатъ отъ капитала, а останалата сума се разсрочва за 3 годишно исплащанье; длъжницитѣ веднага се освобождаватъ. 3) Законъ за *консулата*: трибунатътъ съ консулска властъ се отмѣня; възстановява се консулатътъ, ала така щото единъ отъ консулитѣ да бѣде винѣги плебей. Патрициитѣ 10 години отблѣсквахъ трѣбванията на Лициния, прибѣгвайки до всѣкакви хитрини и насилия. Обикновено тѣ се стараяхъ да склонятъ на своя страна нѣкои отъ трибунитѣ ту съ подкупи, ту съ раздаване дѣлжности. Тия трибуни, които минавахъ на тѣхна страна, принадлежахъ къмъ най-сѣстоятелнитѣ хора. По тоя начинъ се създаваше *плебейската аристокрация*, която бѣше по-близка до патрициитѣ, отколкото до бѣднитѣ плебеи. Нъ плебеитѣ всѣка година избирахъ за трибуни Лициния и Секстия, противъ които най-послѣ не смѣяхъ да възставатъ другаритѣ имъ. Патрициитѣ нѣколко пѣти дори назначавахъ диктаторъ, сѣ свойтъ Камиллъ, който веднѣжъ дори распѣди едно трибутно събрание съ ликторитѣ си. Трибунитѣ имахъ право да го накаждатъ съ смъртъ за това; ала тѣ го заплашихъ само съ глоба. Въ тоя случай Камиллъ се раздума, та изново спаси Римъ, като отстрани междуособието: той склони патрициитѣ да отстъпятъ, и Лициниевитѣ закони бѣхъ приети (367 г.). Тогава Секстий станъ пръвъ плебейскій консулъ; а Камиллъ въ знакъ, че сѣ се примирили съсловията, построи храмъ въ честь на Конкордия (§ 190) при подножието на Капитолий и слѣдъ това умрѣ.

§ 200. **Изравнение на правата.** Още малко оставаше на плебеитѣ да спечелѣтъ, за да се изравнятъ напълно съ патрициитѣ: послѣдната борба (въ 367—300) между съсловията не бѣше така ожесточена, както прѣди. За да се възнаградѣтъ за загубата на едното консулско мѣсто, патрициитѣ измислихъ двѣ нови курулски дѣлжности—преторъ и едили. *Преторътъ* другояче наричахъ третий консулъ, защото у него прѣминѣ съдебната властъ на кон-

сулитъ, на които той бѣше съвсѣмъ равенъ. Сждебнитъ присъди на претора, за които се водѣше дневникъ, послѣ съставихъ основата на римското гражданско право. Двамата *курулни едили* бѣхъ начальници на полицията. Тѣ уреждахъ така сжщо главниятъ народенъ празникъ—«римскитъ игри», което имъ даваше възможность да привличатъ народътъ; послѣдниятъ обикновено избираше ония едили, що не се скжпѣхъ за тѣзи увеселения, на най-високитъ длѣжности. Ала вече на слѣдната година плебеитъ настоявахъ, да ги избиратъ и тѣхъ за курулни едили, а патрициитъ наченяхъ да избиратъ за плебейски едили. Подиръ 25 години тѣ спечелихъ правото да се избиратъ за диктатори и цензори, а наскоро подиръ това и за претори. Послѣднитъ длѣжности, що спечелихъ тѣ, бѣхъ религиозни: въ 302 г. се появихъ първитъ авгури и понтифекси измежду плебеитъ. Се въ това врѣме куриитъ—гнѣздото на патрицианството—сѣвъсѣмъ изгубихъ значението си: постанови се, че рѣшенията на центуриитъ ще ставатъ закони, безъ да се утвърждаватъ отъ куриатнитъ комиции; ала за да се удовлетвори тщеславието на патрициитъ, бѣше опрѣдѣлено, щото куриитъ отъ понапрѣдъ да се съгласяватъ. По тоя начинъ около 300 г. *свѣршено се изравнихъ правата* на двѣтъ съсловия, слѣдъ като се борихъ послѣднитъ токоречи двѣстѣ години. Въ сжщото врѣме се подобри и материалното положение на плебеитъ. Отъ тѣхъ вземахъ малко данъци. Повече плащахъ патрициитъ—и ковчежничеството така се обогати, щото въведохъ постоянна плата на войскитъ. Запрѣти се, да се не взема повече отъ 5⁰/₀; ала най-важно бѣше че се *отмѣни робството за дългове*. Освѣнъ това завоевателната политика на римлянетъ придобиваше тогава много нови земи, и при това въ най-добритъ мѣста на Италия, дѣто се заселявахъ колонии отъ бѣдни хора. Честититъ войни доставяхъ така сжщо много богатства, въ видъ на плячка, и расширявахъ търговскитъ сношения. Голѣми капитали се стичахъ въ Римъ; а колкото повече се трупахъ, толкова паритъ ставахъ по-евтини (процентътъ по-малкъ) и толкова по-леко можеше бѣдниятъ човѣкъ да се залови за износно прѣдприятие.

III. Сенатътъ и обединението на Италия. 340—264.

§ 201. **Първенцитъ и сенатътъ.** Подиръ Лициниевото законодателство се начева третийтъ периодъ отъ римската история, който се продължава около 100 години, до пуническитъ войни.

приличахъ на патрицитѣ. Узаконихъ щото консулската, преторската и едилската длъжностъ да даватъ право за *курулски* отличия (*insignia*). Това значеше, че знатнитѣ можахъ да носятъ тога съ пурпуренъ ширитъ и златенъ пръстенъ, а тѣхнитѣ синове — златенъ медалионъ съ видъ на сърдце и сребъренъ такъмъ на конь за ъздене. Нъ най-важно бѣше курулското право да «имашъ прѣдци». Първенцитѣ пазѣхъ въ атриума, въ единъ долапъ, въсьчни маски на важни свои прадѣди. Кога погребевахъ нѣкой първенецъ, наемахъ се актѣори, които се облачахъ така сжщо съ дрехитѣ и оръжието на изображаемия прадѣдъ. Тия «прѣдци», прѣдъ които вървѣхъ ликтори, се качвахъ въ богата колесница и тѣ отваряхъ погребалното шествие. Подиръ тѣхъ вървѣхъ наемни жени, които плачахъ тжжно, музиканти и храмовни танцори. Подиръ това вървѣше другъ актѣоръ съ прѣсна маска, който прѣдставяше покойникътъ. Подиръ него носяхъ трупътъ и слѣдваше семейството на покойния, облѣчено съ черни тоги. Процессията се спираше на форума. Тукъ издигахъ трупътъ по високо отъ главитѣ, а прѣдцитѣ важно сѣдахъ на курулски кресла: тѣ слушахъ похвалното слово, които казваше тѣмъ и на покойния единъ отъ най-близки-тѣ роднини на послѣдния. Подиръ това шествието потеглюваше къмъ това мѣсто, дѣто изгарѣхъ трупътъ, а пепельта събирахъ въ урна. Сенатътъ (отъ 300 души) станъ срѣдоточие не само на първенцитѣ, нъ и на властта, тѣй щото републиката станъ аристократическа, или *управлявахъ ѝ сенаторитѣ*. 1) *Законодателството* вече само *de jure* принадлежеше на народа, защото между първокласницитѣ и конницитѣ, които рѣшавахъ работитѣ въ центуриитѣ, имаше съгласие, а бѣднитѣ сѣ повече и повече изгубвахъ единодушието си: колкото повече държавата се расширяваше, толкова повече общината на гражданетѣ порастваше и приемаше характеръ на случайна тълпа. Дори се въведе обичай, сенаторитѣ сами да издаватъ закони, само съ условие да ги прѣдставятъ на одобрение въ центуриитѣ, което обаче тѣ не изпълнявахъ. 2) *Магистратурата* напълно се подчини на сената, който дори пишеше инструкции (наставления) за консулитѣ; а когато консулитѣ не го слушахъ, той назначаваше диктаторъ — нѣкого измежду сенаторитѣ. За да си подчини и *трибунитѣ*, сенатътъ го обърнъ въ магистратъ: трибунътъ вече не седѣше при прага, а между сенаторитѣ, и вземаше участие въ разсжденията; давахъ му дори право да свиква сенатътъ. Бѣднитѣ, по стара *паметъ*, сѣ считахъ трибунитѣ за свои защитници; а въ сжщность

дѣтелъ — *modestia* (скромность). Нийдѣ другадѣ, освѣнѣ въ Спарта, *прѣдаността на отечеството* не е била толкова голѣма, колкото въ тогавашния Римъ. Веднѣжъ на форума се отвори една пропасть — отъ землетресение. Суевѣрнитѣ римляне се отчаяхъ. Жръцитѣ наченхъ да врачуватъ и обяхъ, че подземнитѣ богове искатъ най-добрата жъртва. Докато размишлявахъ, кое трѣбва да жертвуватъ, младийтъ *Курций*, съвсѣмъ обрѣженъ, въскаченъ на боевия си конь, се хвърли въ бездната. Въ 3-ия периодъ не веднѣжъ се случва, пълководцитѣ да жертвуватъ на боговетѣ и на отечеството ту сами себе си, ту дѣцата си; а нито единъ отъ тѣхъ не се съблазни отъ златото, което често имъ прѣдлагахъ богатитѣ врагове на Римъ. Затова римлянетѣ имахъ тогава прѣвѣсходна армия, която показваше такива чудеса отъ храбрость въ Италия, каквито и съврѣмената ней армия на Александра Великий — на Истокъ. Споредъ това цѣлийтъ 3-ий периодъ е заетъ съ войни — за обединението на Италия. Тоя периодъ толкова се отличи съ тия *вънкашни събития*, щото се нарича «героический». Както въ тия блѣскави събития, така още повече и въ вѣтрѣшнитѣ дѣла, се показахъ сѣщо тѣй и лошитѣ страни на римлянетѣ отъ 3-ия периодъ. Главнитѣ свойства на римския характеръ водѣхъ къмъ грубость и егоизмъ. Тѣ създавахъ *практици*, *формалисти* и юридически *казуисти* (които извѣртатъ законитѣ за въ полза на отдѣлни случаи). Римлянинътъ е противоположенъ на атинянина. Както и спартанецътъ, той се лишаваше отъ идеални стремления и прѣзираше теорията и искуството; той не бѣше дълбокомисленъ и хуманенъ; въ него сѣ още личеше грубата и нетърпима «селщина» (*rusticitas*). Римлянинътъ не можеше да помине безъ противни шегги и неприлични забави. Въ неговата гордость проглежда противната надменность на единъ господарь. Той се отнасяше съ покоренитѣ безсърдечно и лицемѣрно; неговата дипломация бѣше сплетена отъ измама и казуистика. Римлянетѣ съ хладна жестокость наказвахъ съ смъртъ собственитѣ си дѣца и заслужени войници и изричахъ «*vae victis*»! (тежко на побѣденитѣ!) на враговетѣ: много покорени тѣ обръцахъ въ робство и уловенитѣ въ честенъ бой вожди на неприятеля заедно съ семействата имъ водѣхъ въ триумфа, като маймуни. Тѣзи черти на римския характеръ гибелно се отражавахъ върху вѣтрѣшния строй на държавата. Републиката се състоеше като че ли отъ двѣ враждебни части — граждани и подданици, а гражданетѣ се дѣляхъ на богати и бѣдни, безъ да има *срѣденъ классъ*. Развитието на *робството* много спомагаше на това не-

зерва, ала зарадъ това имахъ обичай да не пушатъ отведнѣжъ цѣлиятъ легионъ въ бой. Битката начевахъ *хастатитѣ* (обръжени съ копия), които бѣхъ най-слабитѣ; на тѣхна помощъ отивахъ *принципитѣ* (главнитѣ), които бѣхъ обрѣжени съ къси мечове; въ краенъ случай се чуваше команда: «ставайте» и въ боя влизахъ *триаритѣ* — отбранитѣ ратници, които си почивахъ до тогава, като присѣдахъ на едно колѣно. Легионътъ се дѣлеше на *кохорти* и *центурии*: първитѣ се командувахъ отъ военни трибуни, а вторитѣ — отъ центуриони (стотници). Дисциплината съотвѣтствуваше на родителската властъ. Центурионътъ наказваше съ лозова пръчка, а консултътъ — съ ликторскитѣ орѣдия. Консултътъ можеше да бие най-почетниятъ трибунъ и да накаже съ смъртъ дори цѣла кохорта. Войницитѣ отначало не получавахъ нищо: плата наченяхъ да имъ даватъ тепърва ок. 400 г. (§ 197). За награда се даваше вѣнецъ отъ трѣва или маслиневи клончета. Въ началото на 3-ия периодъ Камилъ коренно прѣобразува войската. За да може по-леко да се отбие натискътъ на гѣстия строй, съ който се славѣхъ галлитѣ, той въведе разрѣдениятъ, или *манипулярный* строй, който се състоеше отъ манипули, или отдѣления съ по 60 души. Манипулитѣ се нареждахъ както едноцвѣтнитѣ полета на шахматната дѣска. Тогава се появи любимото римско оръжие — *копие за мѣтанье* (*pilum*), което хвъргахъ отъ 12 крачки. Двойниятъ залпъ отъ копия произвеждаше страшно дѣйствиe, а подиръ това римлянетѣ се залавяхъ за мечоветѣ си, които сега бѣхъ голѣми, съ двѣ острила. Това напомня съврѣмениятъ начинъ на воюванье съ куршуми и щикове, т. е. римлянетѣ изнамѣрихъ *сѣдинение-то на далечния бой съ близкия*. Тогава измислихъ и *резервата* (запасъ), въ която стояхъ триаритѣ, най-възрастнитѣ и опитни войници. Най-послѣ се разви *лагерната* система. Станъ правило, щомъ войската пристигне на извѣстно мѣсто, дѣто ще се спре, ако ще би и за една нощъ, легионътъ прѣди всичко да си направи лагеръ съ ровъ, обкопъ и стоборъ (плетъ). «Римлянинътъ побѣждава съ седѣнье», казваше пословицата: той не влизаше въ бой на сполуки. Фабий «Забавникъ» бѣше най-любимиятъ между римскитѣ пълководци.

§ 204. **Самнитски войни.** Завоеванията на римлянетѣ се наченяхъ съ самнитскитѣ войни, които се протакахъ 50 г. (340 — 290). Поводъ за *първата самнитска война* дадохъ нападенията на планинскитѣ самнити върху тѣхнитѣ колонисти въ *Капуа*. Изнѣженитѣ капуанци не можахъ сами да се защищаватъ,

сулитъ той застави да сключатъ неизносенъ за римлянетъ миръ. Римлянетъ се страшно уплашихъ. Се тогава възстаняхъ всичкитъ народи на Италия, за да разрушятъ властолюбивиятъ Римъ. Пакъ се подигнахъ и латинитъ. Ала римлянетъ не се отчайвахъ. Тъ бесцеремонно нарушихъ спогодбата и ъ истълкувахъ неистински, като се придирахъ къмъ буквитъ; тъ свалихъ вината върху консулитъ, които прѣдадохъ на самнититъ; нъ великодушниятъ Понций ги пуска да се върнатъ въ отечеството си назадъ. Подигнахъ се всички самнити. Тъ имахъ цѣли полкове богаташи, които се бияхъ облѣчени въ пурпурови дрехи, съ златни и сребърни щитове. Ала римлянетъ ги разбихъ на всѣкѣдъ, като прѣминувахъ бърже отъ едно мѣсто на друго, за което тѣхниятъ пълководецъ *Папирій* бѣше нареченъ *Курсоръ* (който тича). Самнититъ страдахъ най-много отъ това, че липсваше единство въ дѣйствиата на съюзниците имъ, които се подигахъ въ разнo врѣме и обикновено закъснѣвахъ. Тъ бѣхъ принудени да сключятъ позоренъ миръ съ римлянетъ. Ала римлянетъ искахъ съвсѣмъ да унищожатъ самнититъ — та подиръ 5 години се наченъ *третята самнитска война*. Тоя пѣтъ римлянетъ се натъкнахъ на съюзъ отъ четирѣ силни народа—самнити, етруски, галли и умбри. Въ битката при *Сентинумъ*, въ Умбрия (295 г.) тѣ бѣхъ наченали да бѣгатъ прѣдъ страшнитъ галли. Нъ тѣхниятъ вождъ, *Деций Мусъ Младий*, се принесе жъртва на боговетъ, както направи и баща му,— и римлянетъ побѣдихъ. Тогава се отличи и блѣстящиятъ герой *Руллианъ*, който не приличаше на староврѣмскитъ римляне — той бѣше живъ, изобрѣтателенъ, мекъ и се стремѣше къмъ нови работи. Наскоро тѣ взехъ въ плѣнъ и Понция, който още веднѣжъ малко остана да повтори дѣлото при Кавдинскитъ Вили. Подкарахъ го обкованъ съ вериги подиръ колесницата на триумфаторитъ и му посѣкохъ главата. Въ 290 г. самнититъ станяхъ подданици на Римъ. Подиръ това римлянетъ окончателно покорихъ всичкитъ съюзници на самнититъ и завладѣхъ токо речи всичкитъ градове на Велика Гръция. Тѣхната малка флота се яви дори прѣдъ *Тарентъ*, най-богатиятъ и силенъ гръцкый градъ, който така сѣщо помагаше на самнититъ. Тарентъ бѣше прѣпълненъ съ фабрики, въ които се приготвяхъ прѣвъсходни цвѣтни материи; въ пристанището му стоеше цѣла гора отъ мачти; а по Апулийскитъ ливади пасѣхъ безбройнитъ му стада; той можеше да искара повече отъ 30 х. наемници. Тарентската демократия бѣше образована, живѣеше роскошно, много обичаше театрътъ; тя прѣзрително гледаше на рим-

сулитъ той застави да сключатъ неизносенъ за римлянетъ миръ. Римлянетъ се страшно уплашихъ. Се тогава възстаняхъ всичкитъ народи на Италия, за да разрушятъ властолюбивиятъ Римъ. Пакъ се подигнахъ и латинитъ. Ала римлянетъ не се отчайвахъ. Тъ бесцеремонно нарушихъ спогодбата и ъ истълкувахъ неистински, като се придирахъ къмъ буквитъ; тъ свалихъ вината върху консулитъ, които прѣдадохъ на самнититъ; нъ великодушниятъ Понций ги пусна да се върнатъ въ отечеството си назадъ. Подигнахъ се всички самнити. Тъ имахъ цѣли полкове богаташи, които се бияхъ облѣчени въ пурпурови дрехи, съ златни и сребърни щитове. Ала римлянетъ ги разбихъ на всѣкъдѣ, като прѣминувахъ бърже отъ едно мѣсто на друго, за което тѣхниятъ пълководецъ *Панприй* бѣше нареченъ *Курсоръ* (който тича). Самнититъ страдахъ най-много отъ това, че липсваше единство въ дѣйствиата на съюзниците имъ, които се подигахъ въ разнo врѣме и обикновено закѣснѣвахъ. Тъ бѣхъ принудени да сключятъ позоренъ миръ съ римлянетъ. Ала римлянетъ искахъ съвсѣмъ да унищожатъ самнититъ — та подиръ 5 години се наченъ *третята самнитска война*. Тоя пѣтъ римлянетъ се натъкнахъ на съюзъ отъ четири силни народа—самнити, етруски, галли и умбри. Въ битката при *Сентинумъ*, въ Умбрия (295 г.) тѣ бѣхъ наченали да бѣгатъ прѣдъ страшнитъ галли. Нъ тѣхниятъ вождъ, *Деций Мусъ Младий*, се принесе жертва на боговетъ, както направи и баща му,— и римлянетъ побѣдихъ. Тогава се отличи и блѣстящиятъ герой *Руллианъ*, който не приличаше на староврѣмскитъ римляне — той бѣше живъ, изобрѣтателенъ, мекъ и се стремѣше къмъ нови работи. Наскоро тѣ взехъ въ плѣнъ и Понция, който още веднѣжъ малко остана да повтори дѣлото при *Кавдинскитъ Вили*. Подкарахъ го обкованъ съ вериги подиръ колесницата на триумфаторитъ и му посѣкохъ главата. Въ 290 г. самнититъ станяхъ подданици на Римъ. Подиръ това римлянетъ окончателно покорихъ всичкитъ съюзници на самнититъ и завладѣхъ токо рѣчи всичкитъ градове на Велика Гръция. Тѣхната малка флота се яви дори прѣдъ *Тарентъ*, най-богатиятъ и силенъ гръцкый градъ, който така сѣщо помагаше на самнититъ. Тарентъ бѣше прѣпълненъ съ фабрики, въ които се приготвяхъ прѣвъсходни цвѣтни материи; въ пристанището му стоеше цѣла гора отъ мачти; а по Апулийскитъ ливади пасѣхъ безбройнитъ му стада; той можеше да искара повече отъ 30 х. наемници. Тарентската демокрация бѣше образована, живѣеше роскошно, много обичаше театрътъ; тя прѣзрително гледаше на рим-

златото, съ което враговетъ му се стараяхъ да го подкунятъ. Куприй жестоко разби Пирра при *Беневентъ* (275), дѣто римлянетъ съ факи и съ градъ отъ стрѣли обърнахъ на бѣгъ «луканскитъ бикове», както на шега наричахъ тѣ сега слоноветъ. Пирръ се завърна въ Еллада, дѣто наскоро бѣше убитъ въ едно улично сблъскване. А римлянетъ довършихъ покорението на Италия. Когато тѣ прѣвземахъ Тарентъ, въ пристанището влѣзе картагенска флота; консултътъ поиска отъ адмирала на флотата обяснение за тази демонстрация, ала картагенянетъ набързо отплувахъ безъ да дадѣтъ отговоръ.

§ 206. **Колонии; военни пѣтища; управление на Италия.** Като обединихъ Италия, римлянетъ укрѣпихъ властта си върху нея съ искусна политика. 1) *Колонитѣ*. Римлянетъ заселявахъ най-опаснитъ мѣста на завоюванитъ страни съ десетици хиляди отъ бѣднитъ си граждани. Тамъ колониститъ получавахъ най-добрата земя и ставахъ патриции, а туземцитъ обръщахъ въ плебен. Тѣ запазвахъ правото за римско гражданство, и тѣхнитъ заселища се казвахъ *колонии отъ римски граждани*. Ала и въ тия колонии римлянетъ вмѣквахъ разединение: нѣкои отъ колониститъ нѣмахъ право да гласуватъ въ комицитѣ; тѣ сѣ — *безгласнитѣ колонии*. Изобщо колониститъ живѣяхъ добръ: тѣ бѣхъ прѣдадени на митрополията и романизувахъ покоренитъ мѣстности. 2) *Военнитѣ пѣтища*, които се прокарвахъ въ покоренитъ земи и се пазѣхъ съ крѣпости. Тѣ приличахъ на съврѣшенитъ желѣзни пѣтища. На всѣкъдѣ се срѣщахъ смѣкнати хълмове, засицани трапове, и прѣзъ рѣкитъ и пропаститѣ прѣхвърлени мостове. Тѣзи пѣтища се протекахъ равно като конецъ и бѣхъ гладки. Тѣ бѣхъ направени отъ тухли и камъни. Отъ странитъ имъ се издигахъ тротуари за пѣшеходи и камъни прѣгради. Тукъ тамъ се намѣрвахъ седалища и дори малки параклиси. Първиятъ и най-забѣлжителенъ воененъ пѣтъ бѣ построенъ отъ Аппия Клавдия (§ 202). Тоя пѣтъ минуваше отъ Римъ прѣзъ Капуа и Беневентъ въ Брундузиумъ. *Аппиевѣтъ пѣтъ* се е запазилъ такоречи цѣлъ и до наше врѣме. 3) *Управлението на Италия*. Римлянетъ вземахъ отъ побѣденитъ $\frac{1}{3}$ часть отъ земята имъ, която присъединявахъ къмъ общественото си поле; нѣ имъ оставяхъ да се *самоуправляватъ*, т. е. да си иматъ собствени изборни чиновници. Римлянетъ справедливо наричахъ градоветъ и селата, които сами си избирахъ управници, *муниципии* т. е. «надарени» или привилегувани. Муниципиитъ не плащахъ прями данъци, нѣ издържахъ войскитъ,

които се поставяхъ у тѣхъ. Въ Италия нѣмаше много *подданици* (*dediticii*), т. е. такива, които се лишаваха отъ всѣкакви права и се управляваха отъ префекти или замѣстници на претора. Подданици ставаха ония врагове, които се защитаваха много упорито, и туземцитѣ въ «колониитѣ отъ римски граждани». Останжалитѣ италийци се ползуваха съ много права на римско гражданство, нѣ се *разни* права. Най-високо бѣше *латинското* право (токоречи пълно римско), което подариха на бившия латинскій съюзъ. Другитѣ покорени народи се наричаха *свѣзници* и се ползуваха съ най-разнообразни права — по-долни отъ латинското право. Токоречи въ половината на 3 в. Италия прѣдставяше едно цѣло. Всички се стараяха да спечелятъ права на римско гражданство и да подражаватъ на Римъ, като копираха неговата аристокрация. На всѣкъдѣ работѣха *италиянски квестори*, които се грижахъ да събиратъ войски и пари. Латинскійтъ езикъ се распростираше отъ колониитѣ по отдалеченитѣ жглове на Италия, и всички назоваваха вече да се наричатъ *Италийци*. Римъ стана *петата велика държава*, редомъ съ Картагенъ, Египетъ, Сирия и Македония. Той обърна вниманието си на морето : основаваха се морски колонии въ добритѣ пристанища, на които дадохъ привилегии ; появиха се *флотски квестори*, които уреждаха флотата. На Римъ прѣдстоеше да се сблъска съ останжалитѣ велики държави, и прѣди всичко съ най-близката отъ тѣхъ Картагенъ.

IV. Пунически войни. 264—146.

§ 207. **Картагенъ и Сиракуза.** Около 264 г. западниятъ басейнъ на Сръдиземно море бѣше заетъ отъ три главни държави : 1) *Римъ*, който стоеше на чело на италийцитѣ, 2) *Картагенъ* — на чело на пунийцитѣ и 3) *Сиракуза* — на чело на гръцитѣ. Римъ владѣше тогава цѣлиятъ Апенинскій полуостровъ. Границитѣ на *Картагенската* република се простираха отъ Корсика до планината Атласъ и до Сахара, отъ Кирена до Азорскитѣ острови. Сицилия бѣше раздѣлена между картагенянетѣ и гръцитѣ. Картагенската държава бѣше много по-обширна отъ Римската. Освѣнъ това Картагенъ имаше прѣвъсходна флота и безбройни богатства. Ала затова неговата армия не струваше : тя се състоеше отчасти отъ дивни африкански конници, а най-много отъ всѣкаква наемна сбирщина — отъ испански ибери, галски келти и спартанци. Картагенската република страдаше още отъ по-голямъ недостатъкъ —

отъ лошо управление (§ 40): всичката властъ принадлежеше на нѣколко най-богати търговски семейства; низшитѣ класи, които бѣхъ сѣ подданици и колонисти, бѣхъ угнетени, бѣдувахъ и виняги бѣхъ готови да възстанѣтъ. Положението на Картагенъ прѣдставяше още една несгода: той постоянно трѣбваше да се бори съ Сиракуза, за кой да владѣе богатиятъ островъ Сицилия. *Сиракуза* (§ 99) стоеше на чело на гръцкитѣ колонии, които завземахъ источната половина на острова. Тя бѣше една отъ най-силнитѣ богати и просвѣтени държави въ стария свѣтъ. Ала тука, както въ всичкитѣ гръцки републики, се борѣхъ двѣ партии — аристократи и демократи, па се появихъ, освѣнъ това, и тирани. Гръцкитѣ колонии освѣнъ това враждувахъ помежду си: най-често се бияхъ дорийскитѣ колонии съ ионийскитѣ. Картагенянетѣ се стараяхъ да се ползватъ отъ тѣзи раздори, за да заловѣтъ цѣлиятъ островъ. Ала побѣдата (§ 109) на сиракузския тиранинъ *Гелонъ* при Химера (480 г.) спрѣ тѣхнитѣ опитвания. Подиръ Гелона въ Сицилия пакъ се подкачи борбата на партиитѣ и на колониитѣ (§ 120). Сиракуза наченъ да завладѣва ионийскитѣ градове, което прѣдизвика (§ 123) експедицията на Алкивиада (415 г.). Картагенянетѣ не испуснахъ случайтъ да се възползватъ отъ тѣзи бъркотии, та разбихъ аристократитѣ, които управлявахъ тогава Сиракуза. Това озлоби демократитѣ: въ единъ народенъ съборъ единъ писаръ въ войската, *Дионисий*, така добръ обвиняваше аристократитѣ, че народътъ се въсхити и го назначи за пълководецъ. Като се заобиколи съ войници, Дионисий наченъ да заповѣдва не само на аристократитѣ, нъ и на демократитѣ. Той и синъ му *Дионисий II* 60 години управлявахъ сиракузскитѣ граждани. Тѣ бѣхъ жестоки и неспособни тирани. Народътъ най-послѣ изгони Дионисия II. Ала наскоро се яви новъ подобенъ тиранинъ, грънчариятъ *Агатоклъ*. Последниятъ малко останъ да не съсипе Сиракуза съ деспотизма си и съ несполучната война съ Картагенъ, за която война той набра много наемници, които грабѣхъ самитѣ сиракузяне. Най-много разбойничествувахъ кампанскитѣ наемници, които се наричахъ *Мамертинци* (дѣца на Марса). Най-послѣ сиракузянетѣ отровихъ Агатокла и изгонихъ наемницитѣ. Мамертинцитѣ тръгнахъ да се завръщатъ въ отечеството си, ала по пътя, въ *Мессана*, тѣ изклахъ гражданетѣ, които ги бѣхъ приели гостоприемно, и основахъ разбойническа държава. Отъ Мессана мамертинцитѣ наченъ да нападнатъ на съсѣднитѣ колонии и заплашвахъ дори Сиракуза, на която нападнѣхъ тогава и Картагенянетѣ. Тогава именно сиракузя-

нетъ увѣковѣчихъ паметъта за тая битка като направихъ една колонна окрасена съ корабни носове, а Дуилия почетохъ по необикновенъ начинъ: когато той се връщаше нощемъ дома си отъ гости, прѣдъ него вървѣхъ факлиеносци и флейтисти. Подиръ това римлянетъ не се бояхъ вече отъ морски битки, въ които по нѣкога участвахъ до 300 х. войска отъ двѣтъ страни. Тѣ дори прѣминяхъ въ Африка подъ началството на консула *Регула*. Нъ тука единъ искусенъ спартанецъ, който бѣше наетъ отъ картагенянетъ, ги разби жестоко. Самиятъ пълководецъ падна въ плѣнъ, и умрѣ плѣненъ. Подиръ това у картагенянетъ се яви забѣляжителний пълководецъ *Хамилкаръ*, именуванъ *Барка* (Мълния). Той бѣше прѣдставителъ на младата демокрация, която сега, въ минутата на великото испытание, надви надъ гнилата, бездарна олигархия. Хамилкаръ бѣше мъжественъ и неуморимъ и справедливо наричаше «левско семейство» себе си и синоветъ си *Ханнибала* и *Хаздрубала*. Той завзе непристъпната планина *Иркте* въ Сицилия и се явяваше бърже навсѣкждѣ, дѣто никой не го очакваше; а подъ планината имаше добъръ заливъ, отдѣто така същщо ненадѣйно исхвъркваше картагенската флота, та биеше римскитъ ескадри. Нъ скжпото картагенско правителство не даваше на Хамилкара нито пари, нито наемници. Неговитъ сили се истощавахъ повече и повече всѣка година. А римлянетъ, напротивъ, съперничахъ помежду си въ патриотизма. Отъ всѣкждѣ се стичахъ пожъртвувания; чиновниците и войниците се отказвахъ отъ платата си; частни лица построихъ голѣма флота. Наскоро картагенската флота прѣтърпѣ рѣшително поражение при *Егатскитъ* острови, близу до Сицилия. Картагенянетъ нѣмахъ вече нито флота, нито войска — и тѣ сключихъ миръ, като отстъпихъ на римлянетъ Сицилия. Римлянетъ отъ своя страна се задължихъ да не посѣгатъ на останалитъ картагенски владѣния; нъ не се миняхъ нито 5 год., и тѣ завладѣхъ *Корсика* и *Сардиния*. Това вѣроломство възбуди негодувание у Хамилкара, та той застави 7-годишниятъ *Ханибалъ* да даде клетва, че вѣчно ще ненавижда Римъ.

§ 209. **Римскитъ провинции и картагенска Испания.**
Ханнибалъ. Съ завоюването на Сицилия римското владичество се прострѣ *взгнъ отъ прѣдѣлитъ на Италия*. Римлянетъ наричахъ всичкитъ си владѣния вънъ отъ Италия *провинции*, които се управлявахъ отъ намѣстници, именувани *пропретори* и *проконсули*. Намѣстникътъ се ползуваше съ неограничена власть. Той бѣше военачалникъ, съдия и управителъ; само съкровището при-

каже, стихиитѣ. Ханнибалъ умѣ 10 години да се распорежда съ сждбинитѣ на цѣлия свѣтъ и той внуши на италиянцитѣ такъва ужасъ, щото въ течение на много поколѣния неговийтъ ликъ имѣ се чинѣше за нѣкакво си непрѣодолимо чедище на ада. Той дори кога погинваше, като раненъ левъ, нанасѣше на Римъ рани, отъ които той никога не се исцѣри. Сега дойде врѣмето Ханнибалъ да си испълни клетвата, що бѣше далъ на баща си — и той се приготви, като гениаленъ вождъ. Той подготви възстание между подданицитѣ на Римъ, особено въ Цизалпийска Галлия, и като остави една часть отъ войската си въ Испания подъ началството на Хаздубала, съ главната си армия се рѣши да направи баснословенъ подвигъ — да прѣмине прѣзъ Пиренеитѣ и Алпитѣ. Въ 219 г. Ханнибалъ, безъ да чака прѣдлогъ, самичкѣ наченѣ *втората* пуническа война, като разруши съжзнийтъ на Римъ *Сагунтѣ* (сега Мурвьедро) — гръцка колония на источния брѣгъ на Испания. Слѣдъ това той минѣ Ебро съ 100,000 войска и съ 40 слонове.

§ 210. **Втората пуническа война.** Минуванието прѣзъ Алпитѣ (Малпй с. Бернаръ), дѣто въ продължение на половинъ година Ханнибалъ трѣбваше да се бори не само съ ужаситѣ на природата, пъ и съ дивитѣ планинци, очуди свѣтътъ. Нъ затова Ханнибалъ останѣ само съ $\frac{1}{4}$ отъ войската си, която при това бѣше уморена и гладна. Римлянетѣ можахъ наведнѣжъ да истрѣбѣтъ тая шепа смѣли хора, ала тѣ се вцѣпенихъ. Тѣ испратихъ единъ бездаренъ консулъ, който дълго врѣме не смѣи да се сбие съ Ханнибала, та му даде врѣме да си отпочине и послѣ жестоко бѣше разбитъ при *Тичино*. Самъ консултѣ едва можѣ да се спаси, благодарение на рѣшителната кавалерийска атака на младия *Сципионѣ*. Въ сжщото врѣме въ Цизалпийска Галлия келтитѣ възстанахъ противъ угнетителитѣ си и се присѣединихъ къмъ пунийцитѣ. Ханнибалъ още нѣколко пѣти разби неприятельтъ при р. Требия п въ Етрурия при Тразименското езеро. Токоречи всичкитѣ римски армии бѣхъ истрѣбени, и въ Римъ владѣеше се такова смѣщение, каквото подиръ битката при Аллия (§ 198). Сенатѣтъ назначи за диктаторъ *Квинта Фабия*. Той бѣше опытенъ и прѣдпазливъ староврѣмски патриций, който прѣзираше тълпата и новитѣ поредѣци. Като пълководецъ, Фабий не се отличаваше съ талантъ: Ханнибалъ можеше да го измамва съ твърдѣ пехитри маневри. Нъ той погледнѣ на дѣлото трезво безъ национално самохвалство. Той видѣ, че е необходимо истрепаната отъ Ханнибала римска войска да възстанови вѣрата въ себе си; а за

нибала и наченахъ да внушаватъ на римския сенатъ, че той събира пари за нова пуническа война. Сенатътъ, въ който само Сципионъ се застъпи горещо за своя съперникъ, повърва и испрати шпиони да уловятъ Ханнибала, нъ послѣднийтъ успѣ да избѣга при Антиоха. Антиохъ бѣше разбитъ отъ римлянетъ при *Магнезия* (190) именно за това, че не послуша съвѣтитъ на Ханнибала (§ § 161, 168). Битката при Магнезия има токоречи такова важно значение, каквото битката при Зама; тая битка спечели пакъ Сципионъ Африканский, макаръ че той прѣдостави честта за побѣдата на брата си, консула *Луция Сципиона*, който се нарече сега *Азиатский*. Това бѣше послѣднийтъ подвигъ на знаменития римлянинъ. Послѣднитъ години отъ живота си Сципионъ прѣкара въ борба съ враговетъ си въ Римъ. Привърженицитъ на старото, на чело на които стоеше *Катонъ*, го ненавиждахъ за еллинското му образование. Неговитъ врагове наченяхъ да го обвиняватъ въ користолюбие. Първийтъ пѣтъ той самичкъ се яви въ сѣда, прати дома си да му донесятъ расходнитъ смѣтки и гордо ги скѣса, като забѣлѣжи, че е срамотно за Римъ да търси отъ него смѣтка за пари. Ала наскоро единъ трибунъ внесе пакъ подобна жалба въ комицитъ, макаръ че се съпротивляваше другарьтъ му *Тиверий Семпроний Гракхъ*, който благоговѣеше прѣдъ Сципиона и който водѣше дъщеря му *Корнелия*. Сципионъ дойде въ комицитъ и покани народътъ да се моли за побѣдителя при Зама, тъй като тогава се падаше годишнина на тая битка, и народътъ съ въсторгъ послѣдва подиръ му. Ала наскоро Сципионъ за третий пѣтъ бѣ повиканъ на сѣдъ. Тогава той се оттегли въ виллата си при Куми, дѣто наскоро умрѣ (183). Въ сѣщата година загиняхъ Филопемень (§ 168) и Ханнибалъ. Подиръ битката при Магнезия, Антиохъ за задѣлжи да прѣдаде Ханнибала, нъ той му даде възможность да избѣга. Ханнибалъ се яви при двора на Витинския царъ, който го прѣдаде на римлянетъ; ала геройтъ не се остави да го уловятъ живъ: той прие отрова. Наскоро избухна *третята македонска война* съ Персея (§ 168), въ която римлянетъ прѣдадохъ началството на прѣдставителя на по-добрата, стара аристокрация, *Емилия Павла* — синъ на падналия при Канни консулъ. Той бѣше опитенъ пълководецъ и честенъ човѣкъ съ гръцко образование. Той бѣше приятель на фамилията на Сципионовцитъ: Сципионъ Африканский водѣше негова сестра и усынови неговътъ синъ, който се нарѣчаше затова Сципионъ Емилианъ. Емилианъ унищожи Персея въ битката при *Пидна* (168), която прѣобърна Македония въ римска провинция, т. е. съсипа по-

вави истезания. Слѣдъ това въ Римъ се въведе тържествена служба на египетскитѣ богове *Изида* и *Серapisъ* (§ 15), а особено на *Бахуса* (§ 128). Въ честь на Вакха се извършвахъ мръсни и прѣстѣпни оргии, които се прославихъ подъ името «вакханалии»: членоветѣ на този «таенъ съюзъ» се занимавахъ дори съ съставяне фалшиви завѣщания, съ клетвопрѣстѣпления, убийства, отравяния и т. н. Правителството улови веднѣжъ до 7 х. вакханти и вакханки, па ги наказа съ смъртъ токоречи всичкитѣ; нѣ, разбира се, това не помогна ни най-малко.

§ 214. **Старитѣ нрави. Катонъ Старий.** Заедно съ отпадането на националната религия се измѣнявахъ и старитѣ прави на римлянетѣ подъ влияние на чуждитѣ, и най-много подъ влияние на еллипскитѣ нрави. Противоположността между новитѣ и старитѣ нрави най-добрѣ се характеризова отъ живота и съчиненията на фанатичния почитател на всичко старо, *Маркъ Порций Катонъ Старий* (235—149). Катонъ происхождаше отъ незнатна фамилия: аристократитѣ го наричахъ «сабински селякъ» и «издигнатъ отъ долу човѣкъ». Изъ той се считаше дълго врѣме прѣвъ човѣкъ въ Римъ, бѣше пропреторъ въ Сардиния, проконсулъ въ Испания и дори консулъ и цензоръ въ Римъ. Освѣнъ това почитахъ го като побѣдителъ на Антиоха въ една битка и като човѣкъ «който е прѣвзелъ въ Испания повече градове, отколкото дни е прѣкаралъ тамъ». Катонъ се отличаваше толкова съ пехливанско здраве и тѣлесна сила, колкото и съ желѣзенъ характеръ, честностъ, патриотизмъ и правосъдие. Катонъ, макаръ и самоукъ, бѣше твърдѣ образованъ и бѣ познагъ като политикъ, законовѣдецъ, писателъ и домакинъ; ала при все това той бѣше грубъ и имаше селски манери. Последнитѣ усиляхъ неговата грозота: наричахъ го «зеленоокийтъ и черноокийтъ чудакъ». Най-голяма слава Катонъ си спечели отъ неуморимата и безспирна борба съ новитѣ работи, борба която той води до дълбока старостъ, безъ да се стѣснява отъ нищо и като ставаше много пѣти смѣшенъ. Катонъ бѣше извѣстенъ и на дѣцата въ Римъ, като *вѣренъ прѣдставителъ на старитѣ нрави* и на всичко старомодно. Той е добрѣ познатъ и намъ съ своитѣ «Наставления на сина» (*Praecepta ad filium*), въ които прѣкрасно се очертаватъ патриархалнитѣ нрави на квирититѣ. Ето въ какво се състоеше неговътъ идеалъ. Башата трѣбва да направи отъ сина си силенъ, издържливъ и храбъръ мъжъ, безъ да се грижи за развитието на негова умъ. Жената трѣбва да се държи строго, защото тя е вѣдно творение, което обича да се кара и да се кити. Още по-сурово трѣбва да се държи робътъ: той трѣбва

щето *Censorius*, не само въ смисълъ на бивший цензоръ, нъ и въ смисълъ на «строгъ». Катонъ до такава стъпенъ прѣслѣдваше злоупотрѣблението съ държавни пари, щото се осмѣляваше да обвинява дори такива личности като Сципиона Африканский Старий и неговътъ братъ (§ 211), поради което 44 пѣти бѣ даванъ подъ сѣдъ. Ала особено беспощадно искореняваше той роскошътъ, като изгонваше отъ сената и истриваше отъ списъка на конниците най-влиятелнитѣ лица, щомъ забѣлѣзваше дори малки признаци отъ роскошъ; така той исключи единъ сенаторъ, защото билъ много дебелъ. Веднажъ Катонъ запрѣти да се прокарва вода въ къщата, а тъй като мнозина не го послушахъ, той развали трѣбитѣ и дори събори нѣколко къщи. Той казваше на виднитѣ богаташи: «вашитѣ уши сѣ изгубили способността да слушатъ; вашиятъ стомахъ е затжилъ всичкитѣ ви чувства». Катонъ по всѣки начинъ залѣгаше да прѣкрати распространяванъето на чуждитѣ вѣри и на еллинското образование, та затова той бърже испѣди отъ Римъ пратеницитѣ на Атина и Пергамъ, когато тѣ съ рѣчи поискахъ да убѣдѣтъ римската публика, че философията е необходима за ораторитѣ и за държавнитѣ мъже. Обаче на самия Катонъ се вижда колко бѣше силно новото направление въ живота на римлянетѣ. Той самъ изучи грѣцкиятъ езикъ на стари години и състави учебници за дѣцата си по грѣцки писатели; той самъ възъ основа на стопански изгоди насърдчаваше развитието на робството, ако и да бѣше то въ сѣщность главната основа на новитѣ нрави. Най-послѣ Катонъ прѣтърпѣ рѣшително поражение въ комическата борба съ женитѣ — за модитѣ. Когато се распростираше страстьта за роскошенъ накитъ, издаде се законъ, който забраняваше на матронитѣ да носѣтъ пѣстри рокли и скѣпи украшения. Прѣзъ врѣмето когато Катонъ бѣше консулъ, една тѣлпа отъ римлянки дойде на форумъ и съ хулни думи, викове и плачове искаше да се отмѣни този законъ. «Нима (викахъ матронитѣ) ний не чинимъ колкото тия коне, които вий украсявате съ пурпурни намѣтки въ врѣме на тържествена ѣзда». Катонъ дълго врѣме и строго увѣщава бунтовничкитѣ, нъ работата се свърши съ това, че законътъ се отмѣни.

§ 216. г) **Литературата и искуството.** Римлянетѣ нѣмахъ литература прѣди пуническитѣ войни. Сега се появи най-напрѣдъ *драмата*. Тя произлѣзе отъ *фесценнинитѣ* (отъ Етруския градъ Fescennium) — селски шеги, които ставахъ по празниците, по жътва и по виноберба. Тѣзи шеги, що ставахъ на смѣтка на нѣкого отъ познатитѣ и подъ прозорцитѣ му, бѣхъ тол-

кова до качествени и неприлични. щото станъ пословична «фесценинската волностъ». Богато фесценинскитѣ прѣживяхъ въ Римъ. отъ тѣхъ се разви *сатирата*. По празниците въ Римъ уредяхъ дървена *сцена*. Зрителитѣ съ семействата си нахлуваха на полукръгъ по наклонно сринатата земя — амфитеатрално. Женитѣ сѣдахъ на страна отъ мъжетѣ, на по-лошитѣ мѣста. Въ театра не се плащаше за мѣсто. Актѣоритѣ, които бѣха повечето робини и чужденци, се прѣзираха; тѣ се подчиняваха на полицията, която слѣдъ всѣко прѣдставление раздаваше вино на добритѣ актѣори и бѣше лошитѣ. Испървенъ актѣоритѣ сами измислюваха песни: въ 4 периодъ се появиха драматически съчинения, подъ влиянието на Еллада. Тогава *гръцкиятъ езикъ* наченъ много да се разпространява между римлянетѣ: първенцитѣ се стараяха да говорятъ и пишатъ по гръцки; дѣцата си даваха на гръцки робини за да ги обучаватъ. «Баща на римската литература» бѣ тарентинскитѣ гръкъ. *Ливий Андроникъ*, който живѣ въ време на първата пуническа война. Като се занимаваше съ преподаване гръцки и латински езикъ, той прѣведе *Одиссеята*, която прѣзъ нѣколко вѣка служи за основа въ обучението на римската младежъ. Въ най-много се грѣди *Ливий* да прѣвожда гръцки драми, които и самъ той прѣставаше на сцената. Той прѣвождаше на грубъ и тежкъ латински езикъ, ала подиръ него се появиха два добри емика. *Плавтъ* и *Теренций*. *Плавтъ* бѣше бѣденъ италианецъ, който се поминуваше съ джугенчето си и съ песнитѣ си, що продаваше на еднѣтъ. До насъ достигнаха 20 отъ най-добритѣ комедии на Плавта, въ които всичко е гръцко освѣнъ мръснитѣ шегини. Дори *Молиеръ* е заемъ отъ Плавта типътъ на Скуперника. *Теренций* бѣше патенъ картагенецъ, който се въртѣше между аристокрацията. Неговитѣ песни (запазени сж 6) се отличаватъ съ изгладенъ езикъ и че въ тѣхъ липсватъ грубости; обаче тѣ до такава стѣпень нѣматъ национални черти, че тълпата не досѣдваше въ театра до край. Пзобщо тогавашната комедия до такава стѣпень бѣше копирана отъ гръцката щото дори ъ наричаха *raffiata* — отъ гръцкия плащъ (*raffium*) съ който се облачаха актѣоритѣ. Само у талантливия и честенъ *Невий* намѣрваше едва изобразени съ ядовития прѣсмѣхъ на Аристофана римскитѣ нрави; за тоя прѣсмѣхъ авторътъ пострада отъ римската полиция. *Невий* е писалъ и трагедии въ подражание на Еврипида; ала ни една отъ тѣхъ не е достигнала до наше време. Освѣнъ това, той описа въ стихове истински и поетично първата пуническа война, въ която участвувалъ като простъ войникъ. Тогава се появи опи-

харесахъ *коринтскитѣ* стилъ (§ 130), па освѣнъ това много наичвахъ и испъстрявахъ колоннитѣ. Римлянетѣ обичахъ да зидатъ храмоветѣ си на широко мѣсто, та затова и имахъ много *форуми* (стъгди) — хубаво уредени. А пъкъ, за да се вижда божеството отъ всѣкъдѣ, тѣ зидахъ *кръгли* храмове, безъ стѣни, съ една колоннада и съ сводъ. Сѣ въ това врѣме се появихъ въ Римъ *базиликитѣ*, които послужихъ послѣ за образецъ на християнскитѣ храмове. Базиликата произлиза отъ атинската «царска стоа», въ която архонтътъ-василевсъ сѣдѣше хората (§ 93). Базиликата е — дълъгъ покритъ четиристѣнникъ, съ колонни отвѣтрѣ и съ издигнатъ полукръгъ на края. Въ туй издигнатъ мѣсто засѣдаше сѣдѣтъ, а въ останалата зала имаше дюгени или чаршия. Напослѣтокъ тогава напълно се разви и римскитѣ *домъ*. Освѣнъ атриума (§ 180), въ домоветѣ има вече и кабинетъ на стопанина (*tablinum* отъ *tabellae* — писмени дъсчици) и перистилъ — зала съ колоннади безъ покривъ, въ която се намѣрвахъ басейнъ съ риби и цвѣтя, що служахъ да украсяватъ обѣдѣтъ. Имаше и втори етажъ, въ който живѣяхъ женитѣ. Махнахъ се сламенитѣ и отъ дървена кора направенитѣ покриви. Тукъ-тамъ гръцки майстори издигахъ роскошни обществени сгради отъ гръцки мраморъ.

§ 217. **Економическиятъ битъ.** Въ 4 периодъ материалниятъ, или *економическиятъ* битъ на римлянетѣ бѣше печаленъ. Тѣ прѣстаняхъ вече да се занимаватъ съ земледѣлие. По-прѣди дори диктаторитѣ и консулитѣ като селяне сами си обработвахъ земята и живѣяхъ просто, нѣ безгрижно. Сега обаче *селското съсловие токоречи исчезна*. Прѣзъ пуническитѣ войни загиняхъ около единъ милионъ жители. Ала много по-гибелни бѣхъ економическитѣ условия. Много храна дохождаше отъ провинциитѣ (особено отъ Сицилия) въ видъ на данѣкъ. Освѣнъ това сенатътъ запрѣташе на провинциитѣ да продаватъ храната си на друго мѣсто, освѣнъ въ Италия, па и самъ той купуваше храна отъ други държави, най-много отъ Египетъ, дѣто тя се продаваше за нищожна цѣна. Сенатътъ продаваше хлѣбътъ толкова евтино (50 ст. — единъ Хлтр.), че пѣтниците плащахъ за нощуванье и вечеря 5 — 8 ст. Римскитѣ селянинъ нѣмаше смѣтка да продава своитѣ жита по такава низка цѣна, напушаше земледѣлието, продаваше земята си на богатитѣ и отиваше въ Римъ, дѣто се надѣваше, че ще намѣри надничарска работа или ще се завземе съ занаятъ. Богатитѣ, които купуваше земята на бѣдния, така сѣщо не намѣрваше смѣтка да се занимава съ земледѣлие, и обръщаше нивитѣ си въ *ливади*, на

Тѣ дори не можехъ да се занимаватъ съ занаятъ, тъй като всѣки господарь си правѣше всичко дома съ труда на робитѣ, отъ което пропадаше дребната, селска промишленостъ. Робитѣ слѣжахъ дори и въ конторитѣ на банкиритѣ и на прѣкупницитѣ. Отъ това се разбира, че Италия бѣше тогава по-малко населена, отколкото въ 3 перподъ; народътъ можеше да яде месо и млѣко само въ празнични дни. Само нѣколко семейства располагахъ съ благосъстоянието на страната — и бѣхъ натрупали колоссални богатства. Знатнитѣ господари рѣдко навиздахъ виллитѣ си и то само за да се наслаждаватъ отъ селската природа. Тѣ живѣяхъ въ Римъ и се занимавахъ съ голѣми парични *спекулации* (*quaestus*), т. е. или давахъ капиталитѣ си съ проценти, или ги поставяхъ въ разни износни прѣдприятия. Тогава римлянетѣ спекулирахъ по цѣлото Сръдиземно море: на всѣкъдѣ въ обиходъ бѣше една монета — римскиятъ сребъренъ *денарий*, който заемѣ мѣстото на ассовитѣ (§ 189). Нийдѣ по свѣта нѣмаше такива крупни капиталисти, както въ Римъ, дѣто не се считаше за богатъ такъвъ човѣкъ, що даваше 100 х. зестра на дъщеря си. Навсѣкъдѣ, дори въ Азия, банкиритѣ и доставячитѣ бѣхъ римляне, които съставяхъ дори парични съдружавания (*associationes*). Тѣ се занимавахъ главно съ *прѣкупване*: *публиканитѣ* (прѣкупници) откупувахъ отъ правителството сбираньето на данѣцитѣ, т. е. плащахъ прѣдварително на съкровището известна сума, та сами послѣ събирахъ тая сума отъ даноплатцитѣ, като ги скубѣхъ десетъ пѣти повече.

§ 218. **Оптиматитѣ и тълпата.** Къмъ края на 4 периодъ лишенийтъ отъ сръдно съсловие и свободни селяне Римъ прѣдставяше два лагера отъ враждебни и безъ работа граждани — егоистичнитѣ, безнравствени богаташи и грубитѣ, лишени отъ работа пролетарии. Богатитѣ прѣдставяхъ разваленото благородно съсловие (§ 201); въ тѣхъ се развихъ лошитѣ страни на аристокрацията. Тѣ сами се наричахъ *оптимати* («най-добри» — прѣводъ на гръцката дума «аристократи»); обаче въ сжщностъ тѣ бѣхъ олигархия, която се състоеше отъ 50 «дома», до толкова отцѣпени отъ другитѣ граждани, щото дори въ театра за тѣхъ бѣхъ построени особени мѣста. Оптиматитѣ не допускахъ на длѣжности «нови хора», които не принадлежахъ на тѣхния кръгъ. Въ тѣхни рѣцѣ се намѣрваше избираньето на магистратитѣ, защото тѣмъ се подчинявахъ народнитѣ събрания, които сжществувахъ токоречи само да напомнятъ, че Римъ е по форма демократическа държава. Тъй като сега имаше вече много «римски граждани», които бѣхъ разпрѣснати

дадени за обогатяването на Римъ. Освѣнъ че вземахъ отъ провинциитѣ голѣми набори и данъци, нъ въ врѣме на война вземахъ и храната имъ за нищожна цѣна. Особено се измѣчвахъ провинциитѣ отъ публиканитѣ и проконсулитѣ. *Проконсулитѣ* не получавахъ заплата и дохождахъ въ провинциитѣ, за да се обогатятъ. Тѣ бѣхъ гладни, защото много харчахъ за да достигнатъ курулски длѣжности, та се и назначавахъ само за година, каквото да иматъ възможность повече души да се изреждатъ. Освѣнъ това никой не можеше да защитава ограбенитѣ провинциали: не съществуваше нито обществено мнѣние, нито печатъ, а пѣкъ жалбитѣ срѣщу проконсулитѣ се разглеждахъ отъ сената. По сѣщия начинъ оптиматитѣ, па и самата тѣлна въ Римъ, гледахъ и на *италицийтѣ*. Главната тегоба отъ войнитѣ падаше върху тѣхъ, а награда получавахъ само «римскитѣ граждани», които при това се надигахъ сѣ повече: послѣднийтъ римскій пролетарий гледаше съ прѣзрѣние, като *civis romanus*, на най-достойния латинецъ, и не веднѣжъ сенатътъ е изгонвалъ десетина хиляди латини, прѣселени въ Римъ, и които дълго врѣме вече тамъ сѣ били живѣли. Безъ да се гледа на останжалитѣ «сѣжзници», дори и латинитѣ не се ползувахъ съ отмѣнението на тѣлесното и на смъртното наказания, съ което бѣхъ надарени тогава римскитѣ граждани. Разбира се какви можахъ да бѣдѣтъ послѣдствията отъ такава правителствена система: къмъ края на 4 периодъ се подготвювахъ възстанията на пролетариитѣ, робитѣ, провинциалитѣ и «сѣжзницитѣ». Та и между самитѣ оптимати се прояви расколъ. Споредъ закона сенаторитѣ не можахъ да се занимаватъ съ явни спекулации; та затова тѣ прѣдоставяхъ прѣкупванията на подставени лица, на своитѣ приятели и роднини — конницитѣ. Обаче конницитѣ, които спечелихъ по тоя начинъ огромни богатства, поискахъ сами да управляватъ републиката. Отъ тука произлѣзе жестоката борба между двата разреда, на които се распадна оптиматството: между *сенаторството* (*ordo senatorius*) и *конничесството* (*ordo equester*). Сенаторитѣ напомнѣхъ надутитѣ патриции — родовата и правителствена аристокрация; конницитѣ станѣхъ търговската парична аристокрация.

§ 220. **Оппозиция; популяри.** Вече отъ края на 3 периодъ срѣщу управлението на аристокрацията се образува *оппозиция*, съставена измежду свободнитѣ селяне или отъ срѣдното съсловие. Нъ тя бѣше слаба и малка на брой и се състоеше отъ тавива посрѣдственности, като Фабий Бунктаторъ, Муммий и т. н. Нейната цѣль

въ тълпата. Популяритѣ не прѣдставяхъ нови политически идеи, не мислѣхъ за пзмѣнение на правителствения редъ. Тѣ се задоволявахъ съ дребнави мѣрки, за подиганье на римската тълпа (отмѣняхъ тѣлеснитѣ наказания) Никой не спомнѹваше за аграрнитѣ закони на Лициния, които не се пспълнявахъ отъ аристокрацията.

V. Падание на републиката. 146—30.

§ 221. **Значение на 5-ия периодъ. Сципионовци.** Въ петия периодъ на римската история (146—30) *републиката се разлага*. Въ четвъртия периодъ се още се намѣрвахъ поне врѣмении срѣдства срѣщу развитието на злото. Оппозицията поѣкога сполучваше да даде на бѣднитѣ хора частъ отъ обществената земя или да устрои нова колония; за поддържанье на бѣднитѣ хора спомагаше още раздаването на военната плячка. Бескрайнитѣ войни не допускахъ да се увеличава населението; тогава се намали числото на жителитѣ въ Италия. А въ 5 периодъ войнитѣ станяхъ по-нпщожни и по-рѣдки, и значението на тоя периодъ не се състои въ войнитѣ, а въ *вътрѣшната, социална и политическа борба*. Прѣзъ това врѣме населението пакъ се увеличи. Италия се напълни съ жители, и въ нея вече нѣмаше мѣсто за нови колонии, а пъкъ римлянинътъ не отиваше надалечъ прѣзъ морето. Платата за трудъ падна, така щото и трудолюбивийтъ човѣкъ мъчно можеше да се прѣхранва съ надничарска работа. Въ сѣщото врѣме злоупотрѣбленията на оптиматитѣ достигяхъ крайни прѣдѣли. Това печално положение на републиката караше най-добритѣ патриоти, които се развивахъ подъ влияние на гръцката образованостъ, сериозно да се замислюватъ — и тогава се появи по-рѣшителна оппозиция, явихъ се истински вожди на демокрацията. Центрътъ на тѣзи патриоти бѣше *фамилията на Сципионовцитѣ*, макаръ че тя принадлежеше къмъ най-важнитѣ оптимати. Тълпата обожаваше Сципиона Африканскій Старий (§ 210), който дори омѣжи дъщеря си *Корнелия* за народния трибунъ Гракхъ (§ 211), макаръ че ѣ сватува египетскійтъ царъ. Корнелия служеше за украшение на аристокрацията, тя бѣше богата, красива, умна и гръцки образована: нейнитѣ писма дълго врѣме се считахъ за образци на римската проза. Корнелия горещо обичаше своитѣ синове, Тиберий и Кай, и сама ги обучаваше. Тя имъ прѣдаде не само познанията си, нѣ така сѣщо горещийтъ патриотизмъ и високата си нравственостъ. Когато една ограничена оптиматка ѣ помолила да ѣ покаже съкро-

вищата си, тя ѝ показала една сгодна спалня, въ която спѣли дѣцата ѝ. Когато дѣцата ѝ отрастнахъ, тѣ се развивахъ въ сѣщия духъ заедно съ братовчедата си *Сципиона Африканский Младий* (§ 212), който се ожени за тѣхната сестра. Въ кръга на тая фамилия вече много се говорѣше за необходимостта отъ реформи въ полза на бѣднитѣ хора и за нуждата да се ограничѣтъ оптиматитѣ. Въ това общество се въртѣше горещийтъ *Аппий Клавдий*, за дѣщерята на когото се ожени Тиберий Гракхъ, дѣлниятъ юристъ *Муций Сцевола* и др. Сѣ тука се събирахъ грѣцкитѣ и римски писатели. Отъ това общество излизахъ и опитванията за реформи. Самъ Сципионъ, кога бѣше цензоръ, даде подъ сѣдъ мнозина оптимати за злоупотрѣбления съ държавното съкровище. Неговѣтъ приятель *Кассий* прокара *тайното* гласоподаване въ комициитѣ, за да прѣдпази бѣднитѣ хора отъ гнѣва на богатитѣ, въ случай че изборитѣ излѣзатъ неблагоприятни за първенцитѣ. Другъ Сципионовъ приятель, *Лелий*, нареченъ «Мждъръ», бѣше намислилъ да подигне въпросъ, за да се раздадѣтъ на бѣднитѣ хора дѣлове отъ общественото поле. Ала самъ Сципионъ не се наемаше за такава смѣла мѣрка. Той виждаше, че не е възможно да се води борба противъ оптиматитѣ, въ рѣцѣтъ на които бѣхъ богатствата, съ помощта на законитѣ — както по-прѣди се водѣше борба съ патрициитѣ. Не прѣдстоеше сега политическа, а *социална борба*, която изискваше силни мѣрки и геройски борци. Такива борци бѣхъ *Гракхитѣ* — хора съ желѣзенъ характеръ и съ необикновена енергия. Никой не можеше да се сравни съ тѣхъ по патриотизмъ: тѣ бѣхъ готови да жъртвуватъ животътъ си за римския народъ. Двамата братя горещо се обичахъ единъ други и подъ влияние на благородната Корнелия се наговорихъ да помогнатъ на отечеството си. Ала по характеръ тѣ не си приличахъ. Тиберий имаше спокойна, кротка и мека натура. А Кай бѣше буенъ и неукротимъ; не само че се увеличаше отъ дѣлото до самозабравяне, нѣ увеличаше и другитѣ; той имаше много приятели, които бѣхъ готови да пожъртвуватъ за него животътъ си. Кай бѣше така сѣщо забѣлѣжителенъ политикъ и най-добриятъ ораторъ въ Римъ; главното отличие на неговото краснорѣчие не бѣше риторството, а страстта, която понякога до толкова го обладаваше, че той се заекваше и се бъркаше въ думитѣ.

§ 222. **Гракхи.** Тиберий Гракхъ нѣмаше още 30 години, когато го избрахъ за трибунъ (133). Той веднага прѣдложи да се възобнови Лициниевото законодателство съ малки измѣнения.

Именно: 1) Никому да се не позволява да взема повече отъ 500 югера общественото поле за себе си и по 250 за всѣкого отъ из-
растѣнитѣ си синове, въ видъ на *наслѣдствена* аренда. 2) Оста-
нѣлата частъ отъ полето да се даде на бѣднитѣ римски граждани
и на италиянскитѣ съжзници (по 30 югера), ала *не въ нѣлна*
собственостъ, а въ наслѣдствена аренда, за да не би бѣднитѣ
хора пакъ да продадѣтъ своитѣ дѣлове на богатитѣ. 3) За да
могѣтъ да се устроятъ изнайнапрѣдъ, да се дадѣтъ на тия бѣд-
няци съкровищата (ковчежничеството) на пергамския царь Атталъ,
който тогава бѣше завѣщалъ на римлянетѣ царството си (§ 163).
Когато Тиберий прѣдложи тия закони на народния съборъ, народътъ
ликуваше. Ала оптиматитѣ се готвяхъ да погубѣтъ Тиберия заед-
но съ новитѣ закони. Затова тѣ се стараяхъ, да не би съборътъ
да го избере за трибунъ на 2-та година. Когато Тиберий, говорѣй-
ки въ комицитѣ за прѣдстоящата нему опасностъ, посочи на гла-
вата си, сенаторитѣ обяснихъ че той иска царска диадема. Ала тѣх-
нитѣ козни отидохъ напраздно, и тѣ наченяхъ да се обрѣжватъ. Ти-
берий дойде въ комицитѣ облѣченъ съ трауръ, и придруженъ отъ мал-
кия си синъ; той порѣча на трибитѣ да се грижѣтъ за него. Въ-
дена на избора сенаторитѣ, които засѣдавахъ въ съсѣдния храмъ,
нападнѣхъ на народния съборъ обрѣжени кой съ тояга, кой съ столъ,
кой съ каквото намѣрилъ. Изуменъ отъ такава дѣрзостъ народътъ
се разбѣга; Тиберий и 300 души негови привѣрженици бидохъ
избити. Нарекохъ ги «измѣнници» и тѣлата имъ хвърлихъ въ
Тибръ. На чело на сенаторитѣ стоеше Сципионъ *Назика*, който
прѣминѣ отъ едната партия въ другата. Него наскоро намѣрихъ оду-
шенъ въ собствената му постеля. Така се наченяхъ политическитѣ
убийства: Римъ стѣпваше въ пѣтя на революциитѣ, тѣй като
неговата социална уредба бѣше толкова неправилна, че слѣдъ пѣр-
вото потрѣсване трѣбваше да послѣдватъ цѣлъ редъ прѣврати.
Подиръ смъртта на Тиберия волскитѣ открито поискахъ права на
римско гражданство, и римлянетѣ ги усмирихъ съ войски. Подиръ
това избухнѣ пѣрвата робска войска (§ 217). А въ Римъ се усили
вълнението, когато се отмѣнихъ законитѣ на Тиберия. На чело на
вълнението стоеше Кай Гракхъ. *Кай Гракхъ*, който нѣмаше нито
30 години, имаше сѣщитѣ мисли, както и Тиберий. Той съ болка
на сърдцето си виждаше, какъ погинваше дѣлото, за което той
бѣше готовъ да жѣртвува десетъ пѣти животътъ си; на освѣнъ
това и сѣнката на обичния му братъ му се явяваше на снѣ и
му казваше: «Брате, не се бави! Нашата сѣдба е еднаква». Нито

Каеви привърженици, па имъ грабнѣхъ и имотитѣ. На Корнолия дори запретихъ да носи жалѣйка за сипа си. Така се свърши *първата революция* въ Римъ.

§ 223. **Югуртинска война.** Оптиматитѣ вѣстържествувахъ — п тѣ наченѣхъ да управляватъ по-лошо отъ прѣди. Тѣ не само, че подкупувахъ тѣлпата въ народния съборъ, нѣ п сами си продавахъ гласовѣтъ въ сената. Още никога *развалата на олигархията* не бѣше достигала такава стѣпень, п никога тя не бѣше се *показвала* така явно. Беспримѣренъ скандалъ, който опозори римското правителство, бѣше *югуртинската война*. Югурта (§ 215), царьтъ на Нумидия, която се простираше отъ Мавританія (сегашно Марокко) до Кирена, бѣше римски вассалъ. Той бѣше дивъ, кръвожаденъ, отчаянъ и хитъръ синъ на пустинята. Югурта се въцари, като уби едного отъ законнитѣ наслѣдници на прѣстола, и наченъ война съ другия наслѣдникъ — *Адгербалъ*. Послѣднийтъ се оплака на римския сенатъ, нѣ Югурта подкупи сенаторитѣ и излѣзе правъ. Наскоро той уби и Адгербала, като иска при това много римски колонисти. Тепърва подиръ това сенатътъ испрати войска въ Африка. Нѣ Югурта подкупи консултъ, и послѣднийтъ заключи съ него миръ. Въ Римъ народътъ възнегодува срѣщу сенаторитѣ и ги застави втори пѣтъ да повикатъ Югурта на сждъ. Югурта самъ се яви въ Римъ и тоя пѣтъ подкупи сждитѣ. А докато се протакаше дѣлото въ сжда, той живѣеше роскошно, показваше че прѣзира римлянетѣ и прѣдъ очитѣ на всѣчки той уби още единъ свой роднина. Римлянетѣ пакъ заставихъ сенатътъ да обяви война на Югурта. Излизайки отъ Римъ, Югурта каза: «Продаженъ градъ! Да бихъ ималъ толкова пари, купилъ бихъ те цѣлийтъ». Той пакъ наченъ да подкупува римскитѣ пълководци и да разбива войскитѣ имъ. Напоконъ сенатътъ испрати неподкупимийтъ *Метеллъ*, п Югурта веднага бѣше разбитъ и избѣга при мавританския царь *Бокхъ*. А между това се свърши годината на Метелловото консулство. Служащиятъ при него Кай Марий (§ 215) поиска отпускъ, за да си тури кандидатурата за консулскитѣ избори. «Почакай малко — му рече Метеллъ — нека израстне мойтъ синъ: тогава съ него ти ще конкурирашъ на изборитѣ». Ала Марий увлече комициитѣ съ горещитѣ си рѣчи противъ оптиматитѣ и той бѣше избранъ за консулъ. Нѣ и той не можѣ да свърши работата съ Югурта. Неговътъ младъ квесторъ *Сулла* се залови да хване неприятельтъ съ хитростъ. Той безъ страхъ отиде въ лагера на Бокха, при когото вече бѣше ходилъ като пратеникъ, и го склони да

прѣдаде Югурта. Нъ славата на побѣдата спечели Марий: въ негова триумфъ Югурта вървѣше съ златни вериги и въ царско облъкло. Югурта наскоро умрѣ отъ студъ и гладъ въ едно влажно подземелне, което той нарече «ледна баня».

§ 224. Марий; кимври и тевтони.

Марий, който вече имаше повече отъ 50 години, станж първо лице въ Римъ. Той се роди въ едно планинско селце. Твърдѣ рано се разви въ него честолюбieto: той захвърли плугътъ и станж войникъ; въ скоро врѣме той се отличи и станж офицеринъ. Нъ той искаше да достигне най-висшитѣ длѣжности, и за това се ожени за една богата мома отъ знатния родъ на Юлиитѣ. Марий си останж за винаги простакъ — прякъ, честенъ, исправенъ, нъ ограниченъ въ политиката. Той имаше Мариевъ бюстъ. Въ Ватикана. грубъ и грѣмливъ гласъ, свирѣтъ погледъ, неодѣлани манери, отрывистъ народенъ говоръ; въ храната той не придържаше; той обичаше и да си попиива, особено на старини; живѣше твърдѣ просто. Той не знаеше нищо модно и си признаваше, че спи въ театра, когато се прѣдставятъ грѣцки пиеси. Марий се придържаше и о селски суевѣрия. Той водѣше съ себе си една сирийска врачка, която му бѣше прѣдсказала, че ще бѣде *седемъ* пѣти консулъ. Щастнето оправда нейнитѣ думи. Богато Марий се завърна отъ Африка, разнесе се вѣсть за ново нахлувание на галитѣ откъмъ сѣверъ, и него втори пѣтъ избраха за консулъ. Тѣй като войната съ варваритѣ се продължавя 4 години, Мария трѣбваше да избиратъ всѣка година за консулъ. Марий оправда надеждитѣ на съгражданетѣ си като прѣвъсходенъ пълководецъ, когото войницитѣ обожаваха, макаръ че той ги държеше въ желѣзна дисциплина: той спѣше заедно съ войницитѣ на голата земя и ги развеселяваше съ селски остроти. Марий дори прѣобразува армията въ демократически смисълъ. Тѣй като «римскитѣ граждани» бѣха малко, той набираше войници отъ провинциитѣ и наченж да приема пролетарии. Последнитѣ, като се лишаваха отъ земя и занятия, постѣпваха въ войската за винаги: лагерътъ имъ станж отечество, пълководецътъ бѣше за тѣхъ божество, а *сребърниятъ орелъ*, който Марий въведе като знаме, имъ замѣняше всичко скъпо за човѣка. Ето почвата, на която израстна военната диктатура, що се показва още тогава: Марий на бойното поле награди двѣ кохорти съ римско гражданство и когато сенатътъ

заточаватъ тѣзи, които когато и да е сѣ се домогвали за това. Въ 90 г. отведнажъ възстанѣ цѣла Италия, и за Римъ настанѣхъ такива бѣдствия, каквито прѣтеглихъ римлянетъ прѣзъ Ханнибаловата война, тъй като съжзниците имахъ до 600 х. войника, а римлянетъ само 400 х.; освѣнъ това къмъ възстанѣлитъ се присѣднихъ много робя, и Митридатъ свърза съжзъ съ тѣхъ. На чело на съжза, който се наричаше *Италия*, стояхъ самнититъ, и главно марситъ съ героичния си вождъ *Силона*: споредъ това тази война се нарича *съжзническа* или *марсийска* (*bellum sociale s. marsicum*). Столица на съжза станѣ Корфиниумъ, който се намѣрваше въ марсийскитъ клпсури, и се прѣименува на *Италика* (Италийскій): той бѣ копно отъ Римъ, съ свой сенатъ, комиции, форумъ и т. н. Три години Италия отчаяно съ бори съ Римъ и малко останѣ да го вземе. Римскитъ раздори замлъкнахъ прѣдъ общия врагъ. Оптиматътъ Сулла и демократътъ Марій дѣйствувахъ задружно. Ала Марій въ тая война дѣйствуваше вѣло, а Сулла си спечелѣ грѣмка слава съ своята енергия, бързина и изобрѣтателность. Обаче римлянетъ побѣдихъ неприятелтъ не съ войскитъ си, а съ своето правило: «раздѣлай и владѣй». Тѣ обявихъ, че ще дадѣтъ римско гражданство всѣкому, който прѣмине на тѣхна страна въ 2-мѣсеченъ срокъ. Една часть отъ съжзниците веднага сложи орѣжието; останѣлитъ се примирихъ съ условие, че ще имъ дадѣтъ послѣ римско гражданство. Силонъ паднѣ въ боя, и гордата Италика отвори вратитъ си на римлянетъ.

§ 227. **Първата междуособна война; Марій и Сулла.** Римлянетъ измамахъ съжзниците; тѣ нищо не имъ дадохъ, тъй като настанѣ владичество на оптиматитъ, които никога още не бѣхъ достигнали до такива жестокости. Жаднитъ богаташи наченяхъ да си искарватъ дълговетъ съ старата беспощадность; а когато единъ преторъ се застъпи за злочеститъ, тѣ го убихъ посрѣдъ тълпата въ тази минута, когато той принасяше на форума жъртва — облѣченъ въ жрѣчески одежди. Оптиматитъ нѣмаше отъ кого да се боѣтъ: Марій не вършеше нищо, Италия бѣше усмирена; войската бѣше прѣдадена на тѣхния пълководецъ — Сулла. Тѣ се беспокояхъ само отъ Митридата, който поддържаше съжзниците и завладѣ провинцията «Азия». Оптиматитъ се рѣшихъ да наченѣтъ съ него война и назначихъ Сулла за пълководецъ. Сулла веднага заминѣ за Кампания, дѣто стояхъ войскитъ. Нъ Марій не можѣ това да прѣнесе: той много мечтаеше за азиатския походъ, съ който той би спечелилъ нова слава и би станѣлъ 7-ми пѣтъ консулъ.

то си, защото се боеше отъ силата на пролетариитѣ, и побърза да заминае на Истокъ. Въ продължение на 5 години той доблестно се бори съ Митридата (§ 163), който вече бѣше завладѣлъ Егейско море, Македония и Гръция, дѣто демократитѣ го привѣтствуваха като избавителъ и исколваха прѣданитѣ на Римъ олигархи. Съ помощта на храбрия си офицеръ *Лукуллъ*, Сулла разруши Атина и разби три пѣти по-силната понтийска войска при *Херонея*. Подиръ това той прѣслѣдва Митридата въ Азия, та му отне частъ отъ владѣнията. Тука Сулла се срѣщна съ пролетариатска войска, която бѣха довели отъ Римъ мариянитѣ, и която той застави да се присъедини къмъ неговата армия. Той свирѣпствуваше въ Азия сѣщо тъй както и въ Римъ, па ъж и ограби, за да има срѣдство въ борбата съ пролетариитѣ. Тогава пролетариитѣ владичествуваха въ Римъ. Съ помощта на войската и на освободенитѣ роби Цинна унищожи всичко, което Сулла бѣше направилъ за оптиматитѣ и повика Мария, когото отиде и да посрѣщне. Съ него заедно бѣше другийтъ привърженикъ на пролетариитѣ — *Серторий* — човѣкъ образованъ, твърдъ талантливъ, добъръ до нѣжностъ: той до безумие обичаше майка си. Серторий се отличавахе и като политикъ — той бѣше краснорѣчивъ — и като войникъ. Войниците много го обичаха и го наричаха «Новий Ханнибалъ». Марий, заобиколенъ отъ приятели, се приближаваше къмъ Римъ. Той бѣше замацанъ и дрипавъ. Тоя омаломощенъ старецъ упорито мълчеше, само погледътъ му бѣ дивъ и блѣщѣше. Той приличаше на трупъ, въодушевенъ само отъ жажда за мѣстъ и за кръвъ. Марий навсѣкждѣ колѣше оптиматитѣ и освобождаваше робитѣ. Римлянетѣ крайно се уплашиха и го молиха да ги пощади. Марий мълчеше; а когато влѣзе въ града, той заповѣда да затворятъ всичкитѣ порти — и неговата шайка наченъ да коли всѣкиго, комуто той не се кланѣше. 5 денонощия се пролива кръвъ въ Римъ, и по цѣла Италия мариянитѣ нѣколко мѣсеца влаха оптиматитѣ. Цинна и Серторий се стараяха да спрѣтъ ужаситѣ, нъ Марий постоянно повтаряше: «смъртъ, смъртъ!» Въ врѣме на обѣдъ той се любуваше съ отрѣзанитѣ глави на сенаторитѣ, подиграваше се съ тѣхнитѣ трупове. Въ това врѣме Цинна назначи Мария *седмий пѣтъ* за консулъ. Прѣдсказанието на врачката се изпълни — и старецътъ можеше сега спокойно да умре. Той не можеше да спи: сѣнкитѣ на убититѣ го прѣслѣдваха дори насънъ. Той наченъ много да пие и наскоро умрѣ, сражавайки се въ бълнуването съ Митридата и проклинайки Сулла, а съ него заедно и цѣлото човѣчество (86 г.).

внѣ жертви. Той плащаше повече отъ 7000 лева за главата на всѣяко отъ проскрибуванитѣ. Числото на послѣднитѣ достигна до 50 х. Между тѣхъ имаше много конници, като врагове на сената, които до толкова бѣхъ разбогатѣли, че ги наричахъ тогава «дебели човали». Сулла заграбваше тѣхнитѣ грамадни имоти отчасти

за себе си, отчасти за своитѣ помощници. Единъ отъ послѣднитѣ купи за 400 лева имущество, което струваше повече отъ милионъ; при все това съкровището искара за конфискуванитѣ имущества до 60 мил. лева. Тогава Крассъ си спечели такова състояние, щото неговото име, както и името на Креза (§ 68), наченъ да означава богатство. По числото на жертвитѣ Сулла надмина Мариа, трупътъ на когото той отрови и хвърли въ Тибръ. Всичкитѣ тия злодѣйния диктаторътъ извърши хладнокръвно, като се осланияше върху приетитѣ за граждани роби, що принадлежахъ по-прѣди на проскрибуванитѣ, и върху своитѣ ве-

Сулла.

терани отъ които той съставяше военни колегии съ права на пълно римско гражданство. Подиръ 3 години ненадѣйно Сулла распусти гвардията и се оттегли въ своята прѣлестна вила близу до Неаполъ. Тукъ често виждахъ на расходка и на ловъ единъ високъ и силенъ блондинъ, близу 60-годишенъ, съ живи и приятни манери, веселъ, разговорчивъ, винаги спокоенъ, и който се наричаше «честитъ». Вечеръ той пируваше, а по нѣкога четѣше обичниитѣ си Аристотель, или си пишеше собствената биография. Обаче само една година проживѣ така Сулла. Той умрѣ въ 78 г. отъ апоплексически ударъ.

§ 230. **Сулланти и Марианци.** Слѣдъ смъртта на Сулла владичество на оптиматитѣ не трая нито 10 г. по двѣ причини. 1) Сулла излѣзе лошъ политикъ. Неговото законодателство се ограничаваше само съ *реставрация*, т. е. съ *възобновяване* старийтъ редъ на работитѣ — на *властта на сената и на оптиматитѣ*. Реформитѣ на Гракхитѣ бѣхъ унищожени. Сенатътъ, който се попълняваше всѣкигодишно съ сулланти измежду преторитѣ и квесторитѣ, числото на които се увеличи, стана върховното учрѣждение. Той самъ издаваше закони безъ комицитѣ, и завзе сѣдебнитѣ длѣжности, които бѣхъ отнети отъ конницитѣ. Народниитѣ съборъ и трибунатътъ изгубихъ всѣкакво значение: трибунитѣ не смѣше да говори на народа безъ разрѣшението на сената. А това

ваше се. Той имаше неодѣлани манери и се обръщаше съ хората недраголюбно. Когато щастieto му помогна да се испъкне напредъ, той отведнѣжъ станъ високомѣренъ, сравняваше се съ Александра Великий и станъ съвсѣмъ безгриженъ, което го и съсипа. Ала Помпей прѣдставяше рѣдкъ образецъ отъ нравственостъ въ онова развалено врѣме. Той живѣяше просто, макаръ че бѣше богатъ, бѣше прѣкрасенъ домакинъ и се славѣше съ неподкупностъ, той щото римлянетѣ, като се вглеждахъ въ него, казвахъ: «ето честенъ човѣкъ!» Той така също прѣвъ отмѣни обичайтъ да се наказватъ съ смъртъ плѣннитѣ царе и пълководци, които вървѣхъ въ триумфа съ вериги подиръ колесницата на побѣдителя. Крассъ и Помпей бѣхъ съмнителни вожди на оптиматитѣ. Тѣ видѣхъ можахъ да имъ измѣнятъ, защото тѣ *мечтаяхъ за корона*, а не за ползата на сената. У пролетаритѣ пъкъ се издигнахъ трима забѣлжителни вожди. 1) Младшиятъ (28 г.) адвокатъ *Цицеронъ*, ученикъ на Сцевола (§ 216), който бѣше ходилъ въ Гръция. Той се прослави още въ врѣмето на Сулла, противъ когото говорѣше прѣвѣсходни, макаръ че прѣдпазливи рѣчи, ползувайки се отъ свободата, която оставаше още само на съдебната трибуна. Той бѣше единъ отъ първитѣ оратори и писатели въ старо врѣме и човѣкъ твърдѣ образованъ и честенъ, ала безхарактеренъ и страхливъ: отъ страхъ той бѣше способенъ дори да се унижи. 2) По-важенъ бѣше *Кай Юлий Цезарь*. Той произхождаше отъ стара оптиматска фамилия, ала отъ самото начало се присъедини къмъ пролетаритѣ. Неговата лѣля бѣше омѣжена за Мария; самъ той се ожени за дъщерята на Цинна, която толкова обичаше, щото малко останъ да загине зарадъ нежъ: Сулла му бѣше заповѣдалъ да се разведе съ жена си, ала той се отказа. Подиръ това Сулла заповѣда на Цезаря да се откаже отъ жрѣческото звание, съ което се начеваше служебното пѣприще на младитѣ оптимати; нъ послѣднийтъ отговори, че законътъ не му позволява да направи това, па се скри. Разбира се, че Цезарь попадна въ числото на проскрибуванитѣ. Обаче неговитѣ знатни родители му измолихъ прошка отъ Сулла, който при това извика: «Въ тоя момъкъ (Цезарь нѣмаше нито 20 г.) седятъ 10 Мариевци!» Цезарь постѣпи на военна служба и замина за Истокъ. 3) Както Цицеронъ, така и Цезарь бѣхъ още твърдѣ млади и токо-що начевахъ да ставатъ извѣстни. Затова истински вождъ на пролетаритѣ бѣше опитнийтъ и благороденъ маркианецъ *Серторий* (§ 228).

✕ § 231. **Серторий и гладиаторитѣ. Помпей и пролета-**

съперничеството, що можахъ да иматъ отъ вождитъ на тълпата. Безхарактерниятъ Цицеронъ можеше да имъ бжде играчка. По-опасенъ бѣше Цезарь, който разиграваше ролята на отчаянъ демократъ, като нападаше често сенатътъ: той похваляваше Цинна, направи блѣскаво погребение на своята лѣля, на Мариевата вдовица, като устрои при това патетическа сцена съ бюста на самия Марий и даваше на народа, въ качество на едилъ, роскошни празници. Ала при това Цезарь поради младината си повече се увличаше отъ смѣли пѣтешествия и отъ удовольствия, които го вмъкнахъ въ неисплатими дългове. Въ 70 г. Помпей и Крассъ *измѣнихъ на оптиматитъ*, та прѣминахъ на народна страна. Веднага се отмѣнихъ законитъ на Сулла: възстанови се значението на трибуната и токоречи всичко, което искахъ Гракхитъ. Пакъ наченяхъ да раздаватъ хлѣбъ на пролетариитъ и да уреждатъ скъпи зрѣлища. Съюзътъ между бившитъ вожди на оптиматитъ и пролетариитъ се утвърди съ това, че Крассъ заплати дълговетъ на Цезаря, а Цезарь, който тогава бѣше овдовѣлъ, се ожени за дъщерята на Помпея. Цезарь добръ възнагради Помпея, за дѣто послѣдниятъ измѣни на оптиматитъ. По негово внушение трибунътъ Габиний прокара въ народния съборъ законъ, споредъ който на Помпея се връчваше токоречи неограничена власть: дадохъ му *диктатура* отначало надъ всичкитъ брѣгове на Сръдиземно море, за да унищожи пиратитъ, а послѣ и надъ цѣлия Истокъ, за да се бори съ Митридата; па освѣнъ това не назначихъ срокъ на тази му власть. На Помпея дадохъ всичкитъ войски и съкровището и му дозволихъ, като на царь, да са заобиколи съ свита отъ 25 важни пълководци. Оптиматитъ толкова негодувахъ срѣщу тоя законъ, щото малко останъ да задушатъ едното отъ трибунитъ, които прѣдложихъ законътъ. Въ тълпата се разнасяхъ слухове, че сенаторитъ, по подражание на своитъ прѣдци, що убихъ основателтъ на Римъ, сж сторили намѣрение да погубятъ и «вторийтъ Ромулъ», както пролетариитъ тогава наричахъ Помпея.

§ 232. **Пиратитъ и Истокъ.** Въ 67 г. Помпей заминъ за Истокъ, дѣто той останъ 6 години. Прѣди всичко той трѣбваше да искорени морскитъ разбойници. Въ него врѣме пиратството, на чело съ киликийцитъ и критянетъ, се распространи по цѣлото Сръдиземно море въ извънредно голѣми размѣри по тая причина, че Римъ унищожи токоречи всичкитъ морски държави, а самичтъкъ нѣмаше добра флота. Оптиматското правителство и въ тази работа се оказа неспособно. То поддържаше само нищожни ескадри, които не се рѣ-

Азия (той прѣнесе въ Европа вишната отъ Керасунъ). На негово мѣсто се яви Помпей, който унищожи Митридата въ двѣ год. (§ 163). Прѣслѣдвайки неприятелътъ римлянетъ прѣвъ пѣтъ достигнахъ до Кавказъ, дѣто подчинихъ всички народи, що живѣяхъ до планинската верига, и на чело на които стояхъ земледѣлцитъ *иברי* (въ сег. Грузия) и овчаритъ *алани* или албанци (при Баку). Оттукъ Помпей се опѣти на югъ, та завоюва цѣла Азия до р. Евфратъ. Той обърна Сирия въ римска провинция и прѣвзе Иерусалимъ, дѣто постави вассаленъ царь (§ 161, 162). Навсѣкждѣ Помпей въвеждаше ново управление по римски образецъ; Источнитъ земи бѣхъ раздѣлени на провинции: *Азия, Витиния, Киликия, Критъ и Сирия* (заедно съ Финикия и часть отъ Палестина); останжалитъ земи (Армения, Понтъ, Галатия, Каппадокия, Пафлагония, Юдея) стѣпихъ въ вассални отношения къмъ Римъ, който вземаше отъ тѣхъ данъкъ и утвърждаваше тѣхнитъ царе (§ 163). Бато подражаваше на Александра Великий, Помпей се старалъ да распространи европейската цивилизация въ Азия: той най-много се грижеше за развитието на градоветъ. На Истокъ нарекохъ Помпея «царь на царетъ». Въ Римъ пролетариитъ така сѣщо го тачахъ, като императоръ, като покорителъ на 12 мил. души, на стотина градове и на 22 царе.

§ 233. **Катонъ Младий и Катилина.** Въ това врѣме когато Помпей правѣше подвизи на Истокъ, въ Римъ господаруваше анархия. Имаше ожесточена борба между пролетариитъ и оптиматитъ. Пролетариитъ се надѣвахъ да унищожатъ сенатското правителство, защото тѣхнитъ противници оставахъ беззащитни. Между оптиматитъ видна личностъ тогава бѣше потомъкътъ на Катона Строгий (§ 214) *Порций Катонъ Младий* съ произвището *Утический*. Той получи отлично образование и се увлече отъ новата гръцка философия — отъ *стоицизма* (§ 173). Катонъ бѣше най-честнийтъ и най-справедливийтъ човѣкъ въ Римъ. За тогавашното развалено поколение той изглеждаше като чуждакъ, като нѣкакъвъ Диогенъ. Прѣзирайки това безнравствено поколение, Катонъ подражаваше свойтъ прѣдецъ, като искаше да възобнови по-доброто старо врѣме и старата *сенатска* република. Той ходѣше пѣшки, не носѣше риза, не си тургаше военнитъ знаци за отличие; ала за това той винаги държеше книга въ рѣцѣтъ си. При всичката си нравствена сила (тогава въ Римъ се появихъ нѣколцина Катоновци, които копирахъ свойтъ образецъ и въ дреболиитъ) Катонъ не можеше да поддържи оптиматитъ: той бѣше философъ, а не политически мѣжъ. Неговѣтъ

Цезаря да съставятъ триумвиратъ, или съюзъ отъ «трима мъже». То бѣше съглашение на частни лица съ държавна цѣль, единъ видъ заговоръ на трима души противъ съществующия редъ на работитѣ, ала заговоръ откритъ, който имаше видъ на ново правителство. Третото лице на тоя съюзъ бѣше Крассъ, безъ когото не можахъ, тъй като той бѣ твърдъ богатъ и вождъ на капиталистичитѣ. *Първиятъ триумвиратъ* се сключи въ 60 г. Въ сжщностъ съ тоя триумвиратъ се наченх римската империя; само че за сега имаше трима императори намѣсто единъ. Тъй като триумвиратътъ се осланише на демокрацията, — на пролетариитѣ наченххъ да раздаватъ хлѣбъ и земя; а тъй като триумвиратътъ се стремѣше да разруши републиканската форма на управлението, отъ сега нататкъ оптиматитѣ наченххъ да се наричатъ *старорепубликанска* партия, и републиканизмътъ се съсрѣдоточи въ сената. Съ оптиматитѣ Цицеронъ и Катонъ се начева редътъ на послѣднитѣ борци за републиката. Трибунитѣ присъдихъ Цицерона на изгнание, за дѣто бѣ наказалъ съ смъртъ приятелитѣ на Катилина; имотътъ му конфискувахъ, а къщата му разрушихъ. Цицеронъ плака, падна на колѣнитѣ прѣдъ Помпея, ала напразно: късно вече бѣше да се прѣминува отъ единъ лагеръ въ други. Катона натоварихъ съ невъзможна поржчка — безъ всѣкакви срѣдства да отнеме Кипръ отъ египтянетѣ. Стоикътъ мълчаливо отплава на Истокъ и прѣвъсходно изпълни дадената му поржчка, като при това достави въ Римъ намѣреното въ Кипръ съкровище (30 мил. лева), безъ да вземе отъ него нито една пара. Тъй като Крассъ загина въ единъ походъ противъ свирѣпитѣ парти, които му напълнихъ съ злато умъртѣлитѣ уста, — триумвиратътъ се обърна въ *дуумвиратъ*, или въ «управление на двоица». Дуумвиритѣ си раздѣлихъ властта помежду си: Цезарь остави на Помпея Римъ и цѣлото управление заедно съ съкровището, а самъ взема за себе си само Цизалпийска Галлия съ Нарбонска провинция, дѣто трѣбваше да се водятъ бескрайни войни съ полудивитѣ келти. Цезарь постъпи твърдъ умно. Той знаеше, че никакъ не е опасно да се остави въ Римъ такъвъ вѣлъ и безгриженъ човѣкъ, като Помпея; освѣнъ това, споредъ закона, въ столицата не можахъ да се държатъ войски. Тогава когато Цезарь, като проконсулъ на Галската провинция, имаше право постоянно да располага съ армия. Покрай това той можеше да се прослави и да привържи къмъ себе си солдатитѣ въ врѣме на безспирнитѣ походи. Цезарь не се измами въ смѣтката си. Като скрѣпи съюзътъ си съ Помпея чрѣзъ това че омъжи за него дъще-

вършвахъ много прѣстѣпления и беспорядъци, като се стараяхъ да истрѣбятъ оптиматитѣ, които повече и повече печеляхъ права да се наричатъ *републиканци*. Жалкото владичество на цезарианцитѣ придаваше нравственъ авторитетъ на сената, на чело на който стоеше благородната личностъ на Катона. Всички порядъчни и образовани хора, дори които не бѣхъ оптимати, указвахъ на сената, като на опора на републиката противъ «триглавото чудовище», както тѣ наричахъ триумвиратѣ. Въ театра вече ржкоплещехъ, когато актьоритѣ осмѣйвахъ «тримата династици». Литературата така сѣщо се проникнѣ отъ републикански духъ. Появихъ се много памфлети и епиграми, въ които жестоко се усмѣяваше великиятъ Цезарь; особено ядовити бѣхъ стихотворенията на младия поетъ *Катуллъ*. Сега се завърнахъ отъ заточение и Катонъ, и Цицеронъ. Когато изгонихъ Цицерона до 20 х. граждани се бѣхъ облѣкли въ трауръ, а сега неговѣтъ пѣтъ бѣше усѣянъ съ знаци отъ благоговѣние къмъ «бащата на отечеството», както го наричахъ приятелитѣ на републиката. А въ това врѣме, когато се разгаряше борбата между цезарианцитѣ и републиканцитѣ, Помпей като че ли не бѣше въ Римъ. Той не знаеше какво да прави: да държи страната на пролетариитѣ — значи да поддържа свойтъ съперникъ Цезаря; да държи страната на сената — значи да поддържа републиката, която трѣбваше да се прѣмахне, за да постигне короната. Ала тъй като пролетариитѣ, подбужти отъ Цезаря, наченяхъ жестоко да нападатъ Помпея, той се рѣши да прѣмине на страната на републиканцитѣ, както нѣкога прѣминѣ отъ Цинна при Сулла (§ 230). Сенатътъ го назначи за «консулъ безъ другаръ» (диктаторъ) — и веднага се издадохъ редъ закони, които бѣхъ насочени свѣщу Цезаря. Въ 49 г. сенатътъ дори заповѣда на послѣдния да разпусти войскитѣ си и да се завърне отъ Галлия. Трибунътъ Антоний силно протестува и побѣгнѣ при Цезаря, като се прѣоблѣче на робъ. Цезарь смѣло подигнѣ ржкавицата, която му хвърли Помпей: неговитѣ войски съ въсторгъ се съгласихъ да се биятъ съ своитѣ братия въ Римъ за спасението на обожавания отъ тѣхъ пълководецъ. Цезарь «прѣминѣ Рубиконъ» (рѣчица, която отдѣляше неговата провинция отъ Италия), т. е. направи противозаконна крачка, тъй като проконсулитѣ не смѣяхъ да влизатъ съ войскитѣ си въ Италия. «Жребийтъ е хвърленъ!» каза той — и се наченѣ *втората междуособна война*, която се протакá около 5 години (49 — 45).

§ 236. **Втората междуособна война.** Цезарь бѣше по-

надви враговетъ си. Фарнака той унищожи токоречи безъ битка, само съ силата на името си. Подиръ това той потегли за Африка. Тукъ републиканцитъ се бияхъ отчаяно и най-напрѣдъ побѣдоносно, ала на край тѣ бѣхъ разбити при *Тансх* (46 г.); 50 х. души лѣгнахъ на мѣстото, а останалитѣ побѣгнахъ въ Испания заедно съ синоветъ на Помпея. Катонъ се закла въ Утика, тъй като нѣмаше сила да прѣживѣе паданието на републиката. Въ Испания Цезарь срѣщна съпротивление, каквото никога не бѣ испытвалъ. Дори една часть отъ неговитѣ войски прѣмина на страната на републиканцитѣ. Не веднѣжъ и самиятъ животъ на Цезаря се намѣрваше въ крайна опасностъ. Най-послѣ въ 45 г. при *Мундх* загинна послѣдната армия на републиканцитѣ (повече отъ 30 х. д.). Гней Помпей падна убитъ, а Секстъ се скри въ планинитѣ.

§ 237. **Основание на императорската властъ.** Слѣдъ като съсипа всичкитѣ си врагове, Цезарь се завърна въ Римъ съ блѣскавъ триумфъ. Той донесе 200 мил. лева и награди по царски войницитѣ, а на народа раздаде много храна и масло, освѣнъ дѣто му даде 40 дневни роскошни зрѣлища. Въ стария свѣтъ настанна спокойствие. Нѣмаше вече нийдѣ борба, защото *републиката бѣше побѣдена отъ империята или самодържавието*, което наченна да наричатъ «цезаризмъ» въ честъ на основателя на монархическата идея. Цезаризмътъ бѣ докаранъ отъ печалното обществено положение на римската държава. Въ Римъ нѣмаше срѣдно, промишлено съсловие: имаше само оптимати и пролетарии (§ 217), та и пролетариитѣ (бѣдни, ала свободни граждани) не бѣхъ повече отъ 7 мил. въ цѣла Италия; по-голямата часть отъ полуострова бѣше заета отъ робитѣ на богатитѣ. Навънъ отъ Италия токоречи съвсѣмъ нѣмаше свободни «римски граждани»: римлянетѣ угнетявахъ провинциалиститѣ, като свои роби. Както пролетариитѣ, така и провинциалиститѣ нѣмахъ надежда за по-добро бъдеще, докато съществуваше републиката, която означаваше владичество на олигархитѣ. И да би сполучили римскитѣ пролетарии да унищожатъ оптиматитѣ, тѣ не би могли да управляватъ държавата чрѣзъ своитѣ комиции, тъй като комицитѣ, при всичката си пѣстрина (тогава въ Римъ се появихъ много гръци и дори евреи), се състояхъ само отъ столичната тѣлпа, а би трѣбвало да има прѣдставителство въ комицитѣ отъ всичкитѣ части на римската държава. За пролетариитѣ и за провинциалитѣ оставаше само едно спасение — самодържавието, въ чийто интересъ бѣше да покровителствува массата, за да ѝ отбрани срѣщу силнитѣ и властолю-

умъ на Цезаря най-много се вижда въ *социалнитѣ* му реформи. Той много нѣщо направи за бѣднитѣ хора, подражавайки на Лициния, на Гракхитѣ, на Сертория. Цезарь уреди правилното подпомаганье на бѣднитѣ съ храна, намали дълговетѣ имъ, раздаде имъ земи отъ общественото поле и изсели до 100 х. колонисти въ разни земи, особено върху развалинитѣ на Картагенъ и Коринтъ. Освѣнъ това Цезарь прѣдприе цѣлъ редъ величествени обществени сгради (въ това число и обширна библиотека), за да даде работа на пролетариитѣ. Още по-голѣми благодѣяния направи той на *провинциитѣ*. Той отмѣни откупитѣ и десетъцитѣ и строго наглеждаше проконсулитѣ, които вече прѣстаняхъ да бѣдѣтъ сатрапи, толкова повече че императорътъ самъ ги назначаваше. На нѣкои отъ провинциитѣ бѣхъ дадени права отчасти на латинско, и отчасти дори на римско гражданство. Най-много се грижеше Цезарь за своята Галлия, дѣто вече тогава латинскиятъ езикъ бѣше станѣлъ официаленъ. Изобщо той прѣвъ въведе развитото отпослѣ начало на *императорската нивелировка*, т. е. обединяването и уравниването на всичкитѣ части на римската държава. При това той се стараеше да внесе цивилизация въ необразованитѣ страни — именно да *романизува западнитѣ провинции* и да *еллинизува источнитѣ*. При всичкитѣ ужаси на междусобието, макаръ че се даваше помощъ на пролетариитѣ и че се издигахъ обществени сгради, финанситѣ процъвтѣвахъ (въ съкровището имаше запасъ повече отъ 150 мил. л.): тѣ бѣхъ въ рѣцѣтъ на самия Цезарь, който обичаше да пести и да държи поредѣкъ; той въведе добра *полиция* и основа правилна монетна система, като притури къмъ сребърния денарий златниятъ *aureus*. Измежду многото други дребни Цезарови реформи важни сж: прѣкрасното прѣброяване народътъ въ Италия, планътъ за кодификация (законникъ) и *юлианскиятъ календаръ*, о който и до сега се придържатъ повечето источно-европейски народи. Чрѣзъ тоя календаръ се исправи една важна грѣшка: тогавашната гражданска (общеприета) година оставаше 67. деня назадъ отъ истинската (астрономическа) година. Тази реформа се въведе на 1 Януарий 45, и отъ тогава 1 *Януарий* се счита за Нова Година.

§ 239. **Погинването на Цезаря.** По тоя начинъ републиката се замѣни въ Римъ съ монархия. Оставаше само външността на републиката, ала Цезарь се рѣши и неж да унищожи. Той се държеше, като старитѣ царе; облачаше се въ *пурпурна* тога; приемаше сенаторитѣ, като седѣше на златно кресло, и ги

заставяше дълго време да чакатъ въ неговата чакалня; той постави своята статуя редомъ съ статуитъ на 7 царе и съ надписъ «полубогу». На монетитъ се появи неговътъ бюстъ, а въ календара се зачислихъ като празници деньтъ на ражданъето му и днитъ на неговитъ побѣди. Мѣсецътъ, въ който се той роди, се преименува *Юлий*. Цезарь се заобиколи съ голѣмъ штатъ и станъ недостъпенъ. Веднѣжъ неговътъ приятель, консултъ Антоний, дори му прѣдложи корона. Намстина, че Цезарь се отказа; ала говорѣхъ, че той устроилъ тази сцена, за да подготви народътъ. Ала всичко това не се харесваше на римлянетъ, които се бѣхъ свикнали съ републиканската форма на управление. Въ литературата се появихъ обидни подмѣтания за смѣтка на деспота, и похваляването Катона Утический станъ обична тема за памфлетитъ, тъй щото Цезарь бѣше принуденъ да въведе единъ видъ цензура. Намѣрихъ се и фанатици на републиканската идея, които бѣхъ готови на всичко за тая идея. На чело на тия стоеше *Юний Брутъ* — строгъ философъ, горещъ поклонникъ на свободата, мечтателна, нѣжна и обичлива натура. Найнапрѣдъ той бѣше помпеянецъ, ала послѣ горещо обикнъ Цезаря, като го считаше за душа на демократическата република. Цезарь така сжщо се привърза къмъ него, като къмъ синъ, и го обсипа съ благодѣяния. Ала Брутъ въ сжщото време бѣше приятель на Катона Утический и напълно сподѣляше неговитъ убѣждения; той дори бѣше жененъ за негова сестра. Когато станъ, очевидно, че Цезарь иска да унищожи републиката, Брутъ наченъ да тажи. Въ това време той намѣрва върху своето кресло, въ сената една записка: «Бруте, ти слншъ ли?» Тя бѣ подхвърлена отъ претора *Кассия* — млабъ, врачень и честолюбивъ пълководецъ, — комуто Цезарь не даваше първо мѣсто въ войската. Брутъ и Кассий съставихъ заговоръ противъ Цезаря, въ който участвувахъ повече отъ 60 сенатори. Въ 44 г., когато Цезарь се приготвяше да навърши послѣднийтъ националенъ подвигъ — да отиѣсти на партитъ за позора на Красса, се разнесе слухъ, че на мартенскитъ идъ (15 число) той ще прииде царски ти-

Бюстъ на Цезаря—въ стари години. Въ Ватикана.

тудъ въ сената. Въ този день Цезаревата жена, която бѣше сънувала тревоженъ сънъ, съ съдзи на очи моли, болниятъ си мжжъ да не ходи въ сената; същото му съвѣтвахъ и други. Ала Цезарь, който се отличавахе съ безгрижностъ и не се съгласяваше да се заобиколи съ тѣлохранители, отговаряше на всички същото: «по-добръ е да загинешъ, отколкото вѣчно да се боишъ» Той отиде въ сената. По пята единъ човѣкъ му подаде списъкътъ на заговорниците, ала той не го прочете. Щомъ Цезарь седна въ сената на креслото си заговорниците го поразихъ съ 23 удара — съ ятагани. Той падна, загръщайки се въ тогата си, при подножieto на близката Помпеева статуя. Той бѣше тогава 55 годишенъ.

§ 240. Тиранията на Антония. Октавианъ. «Освободителтъ», както сами себе си наричахъ заговорниците, се уплашихъ отъ собственото си дѣло. Тѣ се скрихъ въ Капитолійския храмъ, безъ да знахтъ що да прѣдприематъ. Сенатътъ, макаръ

че прати свойтъ вождъ Цицерона да поздрави убийците, ала така също се боеше, та нищо не вършеше. Тълпата бѣше слисана и нищо не разбираше. Всички като че ли се вкаменихъ отъ ужасъ. Отъ тая минута се възползува най-близкиятъ на Цезаря човѣкъ, когото заговорниците така също искахъ да убиятъ. Това бѣ *Антоний* (§ 235), който бѣше вече консулъ. Подбуждаше го жеца му, който приличаше на него по нравитѣ си — парочната, користо-

4' Антониевъ бюстъ. Въ Ватикана.

любивата и жестоката *Фульвия*. Антоний намисли да заграби никому не принадлежащата властъ, като се покаже въ ролята на отмъстителъ — за Цезаря. На негова страна бѣше честолюбивиятъ, ала ограниченъ *Лепидъ*, който така също бѣше близъкъ на Цезаря пълководецъ, и командувахе войскитъ, що завземахъ тогава Римъ. При Антоний потърси спасение вдовцата на императора,

волението на Цицерона. Антоний, който имаше тогава близо до 40 г., съ прѣзрѣние гледаше на това дѣте и спокойно замина за сѣверна Италия, като начеваше съ това *третята междуособна война*. Ала републиканцитѣ така се бѣхъ укрѣпили въ силната *Мутина*, която бѣ заобиколена съ гѣсти гори, щото трѣбваше дълго врѣме да се обсаждатъ. А въ това врѣме тѣхнитѣ приятели въ Римъ, подбуждани отъ Октавиана, подигнахъ буря срѣщу Антония. Най-енергично дѣйствиуваше Цицеронъ, който се бѣ рѣшилъ да погуби Антония, та каза противъ него много зли «филиппики» (§ 144). Напоконъ сенатътъ даде Македония и Сирия на Брута и Кассия, тѣхнитѣ приятели Секстъ Помпей назначи за адмиралъ на флотата, а противъ Антония испрати войска, като разрѣшихъ при неж да бѣде и Октавианъ, който ласкаеше тогава на Цицерона до унижение. Антоний бѣше разбитъ, макаръ и съ голѣмъ трудъ, и побѣгна при приятеля си Лепида, който тогава бѣше проконсулъ на Нарбонската провинция. Сенаторитѣ се възгордѣхъ, толкова повече че Брутъ, Кассий и Помпей бѣхъ събрали много войска и съ ума и благородството си бѣхъ привлѣкли населението на Гръция, Македония и Сирия; освѣнъ това Кассий и Помпей бѣхъ най-добритѣ пълководци на врѣмето си. Сенаторитѣ изново наченхъ да награждаватъ убийцитѣ на Цезаря и да отмѣняватъ неговитѣ закони, като не скривахъ въ сѣщото врѣме прѣзрѣнието си къмъ Октавиана и дори го оскърбявахъ. Ала тѣ се лѣжахъ: «дѣтетото», което носѣше скжпото за солдатитѣ име на Цезаря, съ пари и съ ласкателства успѣ да привлече армията на своя страна — и тя го провъзгласи за императоръ. Сега Октавианъ хвърли маската. Той ненадѣйно дойде съ войската въ Римъ, тури ржка на съкровището, заповѣда на сената да го назначи за консулъ и обяви убийцитѣ на Цезаря за врагове на отечеството.

§ 341. **Вторийтъ триумвиратъ; Филиппи.** Ясно бѣше, че Октавианъ се стреми да вземе такава властъ, каквато имаше Цезарь... Ала той още не смѣеше да се рѣши на това, тъй като разбираше, че въ ржцѣтъ на тримата републиканци се намѣрватъ силитѣ на неистѣщимия Истокъ и морето, и че ако би той нападналъ на тѣхъ, отъ къмъ западъ ще нахлуятъ Антоний и Лепидъ, които така сжщо бѣхъ си набрали много войска. Октавианъ бѣше принуденъ врѣменно да раздѣли съ другиго властѣта: подражавайки въ всичко на Цезаря той устрои *вторийтъ триумвиратъ* (43 г.). Октавианъ, Антоний и Лепидъ раздѣлихъ помежду си западнитѣ провинции; освѣнъ това първитѣ двоица трѣбваше да отнематъ Истокъ

отъ ржцѣтъ на републиканцитѣ, като оставѣтъ Лепида за консулъ въ Римъ. За да уплашѣтъ народътъ, за да утолѣтъ жаждата си за мѣсть, както и да награбѣтъ пари за борбата съ Брута и Кассия, триумвиритѣ възстановиха проскрипциитѣ на Сулла (§ 229), като се търгувахъ помежду си за главитѣ на жертвитѣ. Слѣдъ това тѣ дойдохъ съ войски въ Римъ, затворихъ всичкитѣ порти, обѣщахъ на убийцитѣ отъ 5 — 10 х. лева на глава — и се наченъ кръвопролитие, каквото не бѣхъ виждали нито въ врѣмето на Сулла. Въ къщата, на улицитѣ, по стѣгдитѣ се търкаляхъ трупове, които бѣхъ хвърлени на кучетата и на птицитѣ, а главитѣ на жертвитѣ се натрупвахъ върху ораторската трибуна на форумъ. Богатитѣ дѣца облачахъ въ тоги, като голѣми, па ги убивахъ, за да се възползватъ отъ имотитѣ имъ. Антоний и Фулвия достигнахъ до цинизмъ, когато се наслаждавахъ съ зрѣлището отъ смъртта на враговетѣ си. Тѣ се гавряхъ съ трупа на Цицерона: Фулвия му избоди езикътъ съ топлийки. По цѣла Италия се проливаше кръвъ подъ прѣдлогъ за отмѣщение на убийцитѣ на «божествения Цезарь», законитѣ на когото бѣхъ обявени за ненарушими. Подиръ това Октавианъ и Антоний трѣгнахъ срѣщу Брута и Кассия, които не имъ отстъпвахъ по силата на войскитѣ и по съкровището си, ала тѣ бѣхъ нравствено потърсени: тѣ не върмвахъ въ успѣха на своето дѣло. Дори на мечтателя Брута се яви нощемъ сѣнката на Цезаря и му каза: «ще се видимъ при *Филиппи*». Въ 42 г. при тоя малъкъ македонски градецъ станъ ожесточена борба отъ една страна между републиката и империята, отъ друга страна между Истокъ и Западъ. Най-напрѣдъ Кассий бѣше разбитъ отъ Антония, нѣ послѣ Брутъ побѣди Октавиана (последнийтъ се бѣше разболѣлъ), та положението на триумвиритѣ бѣше лошо, ако да не бѣше ги спасилъ случайтъ: Кассий получи лъжовно извѣстие за поражението на Брута, та заповѣда на своя робъ да го заколи. Подиръ това бѣше разбитъ и Брутъ на сѣщото поле. Той се хвърли върху собствения си мечъ. Сѣщо така постѣпихъ мнозина отъ неговитѣ приятели, въ това число и синътъ на Катона Утический: републиканцитѣ разбрахъ, че при *Филиппи* загинѣ римската република. Та затова Брутъ и Кассий се наричатъ въ историята «последни римляне». Ала империята не се утвърди веднага. За това трѣбваше единътъ отъ триумвиритѣ да надвие другаритѣ си.

§ 242. **Дуумвиратъ.** Подиръ битката при Филиппи Октавианъ взема за себе си Западъ, Антоний — Истокъ. На нищожния

Ленидъ само за приличие дадохъ Африка, и то пакъ скоро му ѝ отнехъ, така щото се установи *вторийтъ Дуумвиратъ* (§ 234). И веднага се наченъ откритъ вражда между Октавиана и Антония. Октавианъ даде на ветеранитѣ си за награда 18 градове въ Италия, дѣто тѣ наченяхъ да свирѣствуватъ. Въ сѣщото врѣме Секстъ Помпей, който владѣше Сицилия, спираше храната и измаряше отъ гладъ Италия. Населението на Италия силно се развълнува, отъ което рѣши да се възползува рѣшителната *Фулеия*, която живѣше въ Римъ заедно съ Антониева братъ, който бѣ консулъ. Тя възбунтува противъ Октавиана половината полуостровъ и се укрѣпи въ силната крѣпостъ *Перузия*. Ала Октавианъ принуди Перузия да се прѣдаде; отъ гладъ Фулвия побѣгна въ Атина, дѣто

наскоро умрѣ. Антоний обвини въ всичко покойната си жена, и за доказателство на дружбата си съ Октавиана, ожени се за неговата сестра *Октавия*, която се славѣше като идеална римлянка по красотата, образованието и строгото си благородство. Подиръ това Октавианъ свърши съ Секста Помпея. Тога отчаянъ и даровитъ адмиралъ напомнѣше врѣмената на морскитѣ разбойници, съ които се бори неговътъ баща. Той и по характеръ приличаше на пиратъ, бѣше грубъ, невѣжественъ и тщеславенъ, наричаше се синъ на

Клеопатра. Сребърна монета, на гърба на която личи портретътъ на Антония.

Нептуна, комуто принасяше въ жертва коне и хора, и се облачаше въ зелено. Помпей 3 год. успѣшно се бори съ Октавиана, докато не се издигна даровитиитъ *Агриппа* (§ 240), който го разби. Помпей се скита около една година на Истокъ, докато не бѣ закланъ отъ единъ убиецъ, що бѣхъ испратили дуумвиритѣ. 10 години (41 — 31) Октавианъ работи неуморимо на Западъ, като подражаваше искусно Цезарю и като се осланяше върху дѣлния си приятель Агриппа. Той прѣдприе нѣколко блѣстящи похода отвѣдъ Алпитѣ, дѣто при това самъ бѣше раненъ; чрезъ това той запази Римъ отъ нахлуването на германцитѣ. Въ самия Римъ се виждаше влиянието на едно правителство умно, меко и демократическо. Октавианъ често говореше на тълпата искусни рѣчи и ѝ подкупваше материално. Въ Римъ се появихъ много величествени сгради — клоаки, фонтани, бесплатни бани, въ които раздавахъ още масло и солъ, а така сѣщо църкове и театри, въ които върху зрителитѣ се сипѣхъ марки съ надписъ, че съ тѣхъ може да се

и Антоний, безъ да остави дори заповѣди на своята армия, която го почака около една недѣля, па се прѣдаде Октавиану безъ битка. Сражението при Акциумъ се счита за ера въ римската история: *отъ тогава се свършва републиката и се начева империята.* Подиръ битката при Акциумъ Октавианъ испрати Агриппа и другийтъ си приятель *Мецената* въ Римъ да държътъ Западъ въ порядъкъ, а самъ отиде да прѣслѣдва съперникътъ си. На Истокъ всичко прѣминувахе на негова страна. Сама Клеопатра измѣни на Антония, като ее надѣваше да прѣлъсти Октавиана. Тя заповѣда на флотата си да се прѣдаде, а сама се затвори заедно съ съкровищата си въ една грамадна гробница, която напълни съ горящи вещества. Тя поръча да кажътъ на Антония, че се е самоубила. Богато Антоний се закла, слѣдъ като получи тази вѣсть, Клеопатра се върна въ двореца и наченъ да очаровава Октавиана; ала послѣднийтъ ѝ обяви, че тя ще върви окована слѣдъ триумфалната колесница на побѣдителя. Тогава Клеопатра заповѣда тайно да ѝ донесжтъ въ кошничка съ плодове една отровна змья, отъ ухапването на която тя умрѣ. А Октавианъ тръгна противъ партитѣ, и само слѣдъ като ги пропъди задъ Евфратъ, се върна въ Римъ съ невиденъ триумфъ. На войниците се раздадохъ много пари и земи, на гражданетѣ много пари и храна; дълговетѣ на бѣдняцитѣ бѣхъ исплатени. Нѣмахъ край блѣскавитѣ зрѣлища съ носорози, бегемоти и други чудесии. Раболѣпнийтъ сенатъ поднесе на побѣдителя златенъ вѣнецъ и прозвището Баща на Отечеството и *Августъ* (свещенъ); мѣсецътъ, въ който станъ този триумфъ, се нарече така също «августъ». Подиръ цѣлъ редъ междуособия и проскрипции настанъ най-послѣ миръ: храмътъ на Януса бѣше затворенъ. Републиката се замѣни съ *Империя*, за ера на която се счита *30-та година*, когато загинъ Антоний и Египетъ бѣ обърнжтъ въ *първа провинция на римската империя.*

VI. Августъ (30 г. пр. Хр.—14 ч. сл. Хр.) и римската култура при паданъето на републиката (отъ 146 г. пр. Хр.).

§ 244. **Августъ и новата форма на управление.** Съ Августа се начева *Юлиевата династия* (потомци на Юлия Цезаря), която управлява римската империя токоречи 100 години. Августъ *изработи* държавната форма, която създаде Цезарь. Той бѣше роденъ за това. Августъ бѣше малъкъ на ръстъ и болнавъ. Той не можеше да създаде нищо ново, ала искусно подражаваше

Цезарю. Той бѣше *дипломатъ* — присмѣтливъ, хладенъ, търпѣливъ и мълчаливъ, койго умѣяше да управлява дори страстите си — властолюбието и чувствеността. Той разбираше трѣбванията на минутата и се извърташе, като се съобразяваше съ обстоятелствата. Въ началото на своята кариера Августъ хладнокрѣвно подписваше ужаснитѣ проскрипции; кога достигна власть, той станъ образецъ на милосърдие и на добродушие. Августъ така също разбра, че образованитѣ Римъ се нуждае отъ просвѣтена власть, и той горещо покровителствуваше литературата и искусствата. Дипломатията на Августа особено се вижда въ *установяване империята* посрѣдъ *республиканско общество*. Августъ се рѣши да прикрива цезаризмътъ съ республиканскитѣ форми и той не измени това правило въ продължение на 45 години, така щото неговото управление се нарича *двувластие*. На видъ републиката си съществуваше, както виняги. Събирахъ се шумнитѣ народни събори по триби и центурии; заседаваше блѣстящитѣ сенатъ; служихъ консулитѣ, трибунитѣ и всичкитѣ магистрати. А сенаторитѣ и конниците не само че, както и по-прѣди, личахъ на почетни мѣста въ театра, съ широки пурпурни ширити на тогитѣ си, нъ дори придобихъ повече блѣсъкъ: синоветѣ на конниците образувахъ болярска гвардия, а дѣцата на сенаторитѣ заемахъ мѣстата на своитѣ бащи. По тоя начинъ въ аристокрацията се създаваше наследственостъ, която приучваше народътъ къмъ наследственостъ на прѣстола. Освѣнъ това Августъ въскрѣсяваше *патрициатъ*, причислявайки новитѣ сенаторски семейства къмъ старитѣ патрициански, обѣднѣли родове; той привѣрзваше къмъ себе си тѣзи горди фамилии съ това, че имъ даваше пари за да поддържатъ минжлийтъ блѣсъкъ и оказваше особено зачитанье на тѣхнитѣ курулски обичаи и религиозни обреди. Посрѣдъ тия републикански форми токоречи не се забѣлѣзваше «свещениитѣ», който си живѣяше просто и тихо въ една скромна къщица на Палатинъ, заобиколенъ съ приятели, писатели и художници. Неговитѣ врата всѣки пѣтъ бѣхъ отворени за бѣднитѣ и угнетенитѣ. Той често молѣше преторитѣ да пощадятъ обвиненитѣ и ходѣше самъ на обѣдъ токоречи у всѣкиго, който го поканѣше. Августъ носѣше проста тога съ тѣсни пурпурни ширити, която бѣше изработена отъ жена му и дѣщеритѣ му. Той не позволяваше да му казватъ *dominus* (господарь) и въведе новъ скроменъ титулъ — *princeps* (отъ тука «принцъ»), т. е. прѣвъ измежду гражданетѣ, така щото неговото управление наричахъ *принципатъ*. А между това всяка-

та властъ постъпено се съсредоточваше въ рѣцѣтъ на Августа, макаръ че той се отричаше отъ нея и заставяше дълго време да го молятъ. Къмъ времето на Р. Хр. Августъ бѣше вече трибунъ, консулъ, императоръ на армията, проконсулъ, цензоръ, и всичко това до животъ. Особено скъпо цѣнише той званието главенъ понтифексъ, което даваше на цезаризма религиозно освещение: това звание носѣхъ дори първитѣ християнски императори. Августъ станъ така сжщо глава на сената (*princeps senatus*), списъцитѣ на който той водѣше, както искаше, въ качество на цензоръ. Законитѣ се състояхъ токоречи само отъ едикти (§ 238), а сѣдилищата токоречи само отъ «императорски» трибунали, които се установихъ редомъ съ сенаторскитѣ. Новата форма на управление най-много се забѣлѣзва въ слѣднитѣ учрѣждения. 1) Явява се *постоянна* армия токоречи отъ половина милионъ солдати, която бѣше разположена по границата въ крѣпости; имаше така сжщо и флотилии на Евфратъ, Рейнъ и Дунавъ, въ Срѣдиземно и Черно море. Въ Римъ при личността на Августа неотлъчно се намѣрвахъ 10 х. преторианци, които получавахъ голѣма плата и повече отъ 2500 л. въ пари или пѣкъ по едно парче земя, когато излизахъ въ отставка, и единъ отредъ тѣлохранители, съставенъ отъ едри германци. Войскитѣ получихъ строга организация и се подчинявахъ на старата дисциплина. 2) Явява се *частниятъ съвѣтъ* на Августа, който се съставяше отъ негови приятели и отъ главнитѣ сенатори, и въ който прѣминъ токоречи всичката властъ на сената. Този съвѣтъ нѣмаше самостоятелност: той бѣше послушенъ изпълнител на Августовитѣ заповѣди, нѣщо като негова канцелария. 3) Редомъ се републиканскитѣ власти изникватъ цѣлъ редъ нови «императорски» чиновници, които се назначавахъ и смѣнявахъ отъ Августа. На чело на тия чиновници бѣше началникътъ на полицията — *градскитъ префектъ*. Подиръ него слѣдвахъ: префектътъ на преторианцитѣ, надзорницитѣ на пѣтищата и мостовѣтъ и др. т. Тѣ наумѣватъ послѣшнитѣ министри. 4) Редомъ съ републиканското съкровище — ерариумътъ — явява се императорското — *фискътъ*, за който Августъ въведе нови голѣми налози. 5) Сжщо така и провинциитѣ се раздѣлихъ на два отдѣла — 15 *сенатски* (републикански) и 10 *цезарски* (императорски). Първитѣ се управлявахъ, както и прѣди, отъ проконсули, които сенатътъ назначаваше за по една година; вторитѣ — отъ чиновници на Августа, които дълго време си оставахъ на мѣстата. 6) Всѣка година на 1 Януарий всичкитѣ *граждане* давахъ клетва на Августа за вѣрность, като *подници*.

тяваше само човѣшкитѣ жертви. Вкратцѣ, въ негово врѣме, въ продължение токоречи на половинѣ вѣкъ, цѣлата империя (имаше до 100 мил. души върху 100 х. квад. мили), която бѣше съси-пана отъ междуособици, се наслаждаваше съ хубава почивка и на-всѣкждѣ се развиваше истѣнченъ и заможенъ битъ.

§ 246. Борба съ варваритѣ и смъртта на Августа.

Вънкашнитѣ работи така сжщо добрѣ вървѣхъ въ врѣмето на Августа. Силни армии пазѣхъ границитѣ, които се простирахъ по Рейнъ и Дунавъ, по западния и южния брѣгъ на Черно море, по Евфратъ и Ливанъ. Въ Азия властта на римлянетѣ се простираше дори извънъ тѣзи прѣдѣли: Понтъ, Армения и Юдея бѣхъ вассални на римлянетѣ държави; дори партитѣ безъ бой възвѣрнѣхъ Крассовитѣ орли и плѣнници. По-трудно можахъ да се пазѣтъ европейскитѣ граници: въ провинциитѣ, що се намѣрвахъ между Италия и Дунавъ, не се прѣкратавахъ войнитѣ съ варваритѣ. Самъ Августъ се сражаваше съ *тракийцитѣ* и *паннонитѣ* въ Тракия, Македония, Мезия (Сърбия, България и Ромѣния), Паннония (запад. часть на Унгария, Хърватско и Славония) и Илирикъ (Далмация). Въ Мезия станъ нужда да се устроява цѣла военна линия — засѣлища, които послужихъ за основа на романизацията на този край и за ядка на *ромѣнската* нация. Съ германцитѣ се борѣхъ доведенитѣ синове на императора *Друзъ* и *Тиверий*, които така сжщо устроявахъ военни колонии (сегашнитѣ Аугсбургъ, Регенсбургъ, Келнъ, Майнцъ). Друзъ достигна до Елба, дѣто и умрѣ, като прѣдаде на своя синъ прозвището *Германикъ* (Германский). Мѣстото на благородния Друзъ зае Тиберий, който повече съ дипломация, отколкото съ военни мѣрки, създаде намѣстничество между Рейнъ и Везеръ, което дадохъ на сенатора *Вара*. Тогава се наченъ романизацията на германцитѣ, които сами се стремѣхъ да постѣпватъ на римска служба. Въ Римъ се възпитваше и единъ тѣхенъ князь *Арминий* (Германъ), който послѣ станъ главенъ помощникъ на Вара. Арминий се рѣши да освободи своето племе отъ владичество-то на римлянетѣ, отвратителността на които той видѣ въ примѣра на Вара. Варъ по-прѣди управляваше Сирия, и когато той заминаваше отъ тамъ, за него казвахъ: «Варъ дойде бѣденъ въ богата страна, а излѣзе богатъ отъ бѣдна страна». Отвѣдъ Рейнъ той измѣчваше варваритѣ, като въведе непознатото тѣмъ биенъе съ прѣчки и смъртното наказание. Въ 9. г. сл. Хр. Арминий завлѣче въ засада Вара заедно съ 50000 солдати та ги изби всички въ *Тевтобургската гора* (при р. Емсъ). Въ Римъ настанъ паника; на-

родътъ се молѣше, императорътъ бѣше въ отчаяние. За Вара отнѣсти образованитѣ, талантивъ и симпатиченъ Германикъ, когото обичахъ, както и неговата жена, Августовата внучка, *Агрипина Старата*, която наумѣваше по-скоро майката на Гракхитѣ, отколкото недостойнитѣ матрони отъ нейно врѣме. Той се възползува отъ раздоритѣ между германцитѣ. На Арминия мнозина завиждахъ, а особено единъ неговъ роднина, дъщерята на когото *Туснелда* се омъжи за Арминия противъ волята на баща си. Арминий загина; Туснелда, носѣйки сина си на ръцѣ, гордо, безъ сълзи, отиде слѣдъ Германика въ вѣчно робство. Германикъ за дълго врѣме утвърди властта на Римъ отвѣдъ Рейнъ. Послѣ го пратихъ на Истокъ, дѣто той наскоро бѣше отровенъ. Германикъ извърши подвизитѣ си вече слѣдъ смъртта на Августа. Августъ видѣ само поражението на Вара; послѣднитѣ години на остарѣлия императоръ се огорчихъ освѣнъ това и отъ семейни бѣдствия. Августъ бѣше нещастенъ въ браковетѣ. Той бѣше вече жененъ за 4-а жена *Ливия*, майка на Тиберия и на Друза, зла жена и властолюбива. Тя искаше да тури на прѣстола свойтъ синъ Тиберий, ала Августъ не можеше да го търпи зарадъ високомѣрния му и мраченъ нравъ. Той мислѣше да прѣдаде наслѣдството на своя плѣменникъ и на двамата си внуци; ала и троицата бѣхъ отровени отъ Ливия. Сетнѣ, подбутнѣтъ отъ Ливия, Августъ испрати на заточение своята дъщеря и внучка, а тѣхнитѣ приятели наказа съ смъртъ. Тогава умрѣхъ и приятелитѣ на Августа: Меценатъ, Хораций и Вергилий. Императорътъ останъ безъ свои потомци, прѣдаде се въ рѣцѣтъ на Ливия и назначи Тиберия за другаръ по управлението. Въ 14 г. сл. Хр. умрѣ и самъ той ненадѣйно въ врѣме на едно пътуешествие. При него бѣше Ливия, която скри смъртта му, докато не пристигна нейниятъ синъ Тиверий. Сенатътъ нарече Августа *Divus* (богъ, който е билъ прѣди човѣкъ), т. е. причисли го къмъ боговетѣ и му въздигна храмъ. Тиберий станъ вторий римски императоръ, или цезарь. Ала Тиберий царува вече подиръ *ражданъето на Христа*, което станъ въ 30-та година отъ управлението на Августа.

§ 247. **Римската култура при паданъето на републиката.** а) **Състоянието на обществото.** Римската култура при паданъето на републиката и отъ врѣмето на Августа (т. е. 5 и 6 периоди) прѣдставя правилно развитие на тия черти, които се отличаватъ въ 4 периодъ (§ 213). Въ обществото се развивахъ *нови, ненационални нрави* (§ 215). Старата селщина (*rusticitas*)

окончателно отстъпва мѣсто на градския блѣсъкъ (*urbanitas*), на истънчената еллинска цивилизация. Ала римлянетѣ не разбирахъ вътрѣшното съдържание на еллинизма, та се увличахъ отъ недостатъцитѣ му, що се бѣхъ развили тогава въ Александрия (§ 171). Тѣ падахъ въ грубъ *материализмъ*: служахъ на чувствеността. Тѣхнитѣ стари доблести (§ 202) съвсѣмъ исчезвахъ, като отстъпвахъ мѣсто на себелюбието, което не признава нравствени правила, на обогатяванъето и наслажденията, на стремлението къмъ безобразенъ роскошъ. Подкупничеството, насилието, измамата, дори дневнитѣ убийства станяхъ обикновени явления: самото правителство подаваше примѣръ, а полиция токоречи съвсѣмъ не съществуваше до врѣмето на Цезаря. Нравственото падание се забѣлѣзваше въ всичкитѣ страни на бита. *Семейниятъ животъ* съвсѣмъ отслабна, и *жената* въ всичкитѣ класи на обществото се лиши отъ своето достоинство и чистота, като се подвъргаше често на разводъ само по каприза на мъжетѣ, които си признавахъ че си мѣнятъ женитѣ като обувката. Държавната *религия* съществуваше само по име: самитѣ авгури не можахъ безъ смѣхъ да извършватъ своитѣ обреди. Тълпата се покланяше най-много на персийския *Митра* и на египетската *Изида*, тайнствата на която привличахъ мнозина. Интелигенцията, която вече захвърли на страна евхемеризмътъ (§ 213), се увличаше отъ религиозния скептицизмъ на философията. *Театрътъ* изгуби своето величие и поучителностъ: драматическата творба прѣсѣхна и се замѣни съ вънкашно великолѣпие и съ техника, съ роскошно поставяне на пиеситѣ, съ богатството на костюмитѣ и декорациитѣ; всичко биеше на ефектъ; актьоритѣ, а особено актриситѣ и балеринитѣ, що умѣяхъ най-вече да възбудятъ чувствеността на зрителитѣ, получавахъ царски доходи. *Искусството* служеше на варварски вкусъ, отличаваше се съ безобразна пѣстрина и недодѣланостъ. Въ архитектурата се кичахъ съ много тежки украшения, особено съ цвѣтенъ мраморъ, а архитектурната форма бѣше груба и колоссална. Особено голѣми бѣхъ гробницитѣ на нѣкои неизвѣстни личности измежду богатитѣ; гробницата на нѣкоя си *Цецилия Метелла* прѣдставяше огроменъ камъненъ цилиндъръ, а мавзолейтъ на претора *Цестия* — пирамида висока 36 метра, и покрита съ плочи отъ бѣлъ мраморъ. Статуитѣ бѣхъ сѣ гръцки, и се получавахъ или чрѣзъ грабежъ, или чрѣзъ купуване. Обаче тѣхъ събирахъ само по мода; повече цѣняхъ скъпата металическа покъщнина и мобилитѣ отъ нѣкое рѣдко дърво или отъ слонова кость; съ тѣзи роскошни прѣдмети украсявахъ

Слѣдствието отъ това противорѣчие между формата и съдържанието, между името и дѣйствителността, бѣше смъртта на Цезаря и 14-годишната агония на републиката, която агония наумѣва времната на първитѣ междусобни войни по беспощадната си жестокостъ и по нравственото си паданье.

§ 248. б) **Характерътъ на образоваността.** Картина на общественото нравствено паданье на Римъ се смекчава отъ заблѣжителнитѣ успѣхи на образоваността и отъ процъвтыванъето на литературата. Това бѣ прѣка послѣдица на *еллинското* влияние, което станѣ душа на идеалната римска култура. Тогава римската младежъ наченѣ дори да посѣщава философскитѣ и риторски школи въ Атина и на о. Родосъ и да разглежда образователнитѣ заведения въ Египетъ, Гръция и Мала-Азия. Ала главно еллинизмътъ проникваше въ Италия чрѣзъ гръцкитѣ прѣселенци. Въ Римъ ласкаяхъ на ученитѣ и литераторитѣ отъ Еллада, приемахъ ги въ висшето об-

Римско училище отъ време на империята.

щество, дори ги надарявахъ съ правата на римско гражданство; останжалитѣ гръци макаръ че се считахъ роби, ала се ползувахъ съ добро положение. Тѣзито прѣселенци взѣхъ въ рѣцѣтъ си *взснитанието*: съставяхъ учебници, основавахъ училища, въ които се прѣподавахъ всичкитѣ стръжи на наукитѣ, що се развивахъ въ Александрия. Въ тия училища се прѣподавахъ *седмтѣ свободни науки и искусства* — граматика (филология), риторика, философия, астрономия, геометрия, аритметика и музика; гимнастика вече нѣмаше, а музиката служеше само за помощница при изуча-

или съ прѣработванъе на гръцки оригинали, а се залавяше съ италиански интереси и типове; безъ да се ограничава само съ естетически и научни мотиви, тя наченж да взема участие въ политическата и социална борба. Въ тогавашната книжнина се отразаватъ междуособнитѣ войни и борбата на пролетаритѣ съ оптиматитѣ, на републиката съ издигащата се империя. Въ продължение на тази борба литературата спечели *свобода* отъ стѣсненията, съ които ъ бѣхж оковали оптиматитѣ, а чрѣзъ даруванъето права отъ римско гражданство на *италийцитѣ* тя доби нови сили и особености: нейната свобода се вижда въ появление на сатирата, а влиянието на италийцитѣ — въ комедията. *Сатирата* получи тогава съврѣмененъ смисълъ, т. е. станж дидактическо съчинение, цѣльта на което е да бичува пороцитѣ на обществото. За нейнъ баща се счита оптиматѣтъ *Луцилий*, който бѣше приятель на Сципиона и на Лелия. Тѣй като той не служеше и живѣеше независимо, той лошо изсмиваше пороцитѣ на висшия кръгъ, къмъ който самъ принадлежеше: той бѣ първийтъ римски публицистъ, отъ когото сж дошли до насъ само откъслѣци. За неговъ прѣемникъ може да се счита *Теренций Варронъ*. Той бѣше трѣзвенъ и упоритъ сабинецъ, който наумѣва Катона Старий по любовта си къмъ старината и по запазванъето староврѣмскитѣ нравствени доблести; той съ любовь събираше свѣдѣния за римскитѣ старини и мжжествено изобличаваше пороцитѣ на новото врѣме подъ вида на менипповата сатира (§ 174). Комедията се лишаваше тогава отъ крупни таланти, ала тя се разви въ националенъ смисълъ: героитѣ на комедията се обличахж въ римска тога (*comœdia togata*) и принадлежахж на всичкитѣ слоеве отъ мѣстното общество, безъ да се изключаватъ авгуритѣ и женитѣ. Обаче формата ѝ бѣ сѣ още гръцка; нѣ тогава се явихж нови, напълно национални видове комедия — ателланитѣ и мимитѣ. *Ателланитѣ* (така наречени по името на смѣшнитѣ жители на градеца Atella въ Кампания) съ тѣхния оскѣденъ запасъ отъ типове, съ тѣхната селска грубостъ и ядовитостъ, служахж за народни паяци (шутове). Отпослѣ поради неприличния имъ езикъ тѣ се подвѣргнахж на прѣслѣдване особено отъ страна на императоритѣ и отъ отцитѣ на християнската черква. Ала още въ врѣмето на Цицерона тѣхъ наченжхж да ги измѣстватъ отъ сцената *мимитѣ* (§ 157) — народни фарсове, малки сцени и разговори, колго бѣхж толкова неприлични, колкото и ателланитѣ; тѣ привличахж публиката най-много съ позитѣ и тѣлодвиженията на изпълнителитѣ, какго и съ това, че въ тѣхъ прѣвѣпжтъ се явихж актриси въ женскитѣ роли, които по-прѣди се ис-

пуларизаторъ на класическитѣ старини. Много важи за свѣтовото значение на Цицерона и това случайно обстоятелство, че сж се запазили много негови съчинения. На първо мѣсто стоѣтъ рѣчитѣ му, отъ които сж останали 56, безъ да се броѣтъ многото откъследи; най-блѣскавитѣ отъ тѣхъ сж — една противъ Верреса, 4 срѣщу Батилина и 14 «филипинки» противъ Антония. Цицеронъ писа и теоретически съчинения, отъ които най-главно е *De oratore*. Твърди важни сж и философскитѣ му трудове, съ които се занимаваше Цицеронъ въ края на живота си, когато политическото краснорѣчие начеж да се стѣснява; ала и въ тѣхъ е забѣлжителна само формата. Цицеронъ не е ученъ човѣкъ; той не създаде нова система: той прѣдстави образъ на философъ — *еклектиксъ*, т. е. такъвъ, който събира мисли отъ разни школи. Цицеронъ заимствуваше отъ всичкитѣ философи, съ изключение на епикурейцитѣ, «наслаждението» на които не му се харесваше; ала най-много той почиташе академицитѣ. Като разсѣдливъ римлянинъ, той се стараяше да състави единъ видъ *практическа* философия, или житейска

мъдростъ. Неговата заслуга е въ това, че той направи философията приятно и модно занятие, поради което въ епохата на Августъ тя станъ единъ отъ главнитѣ двигатели на римското просвѣщение. Единъ отъ най-любопытнитѣ съчинения на Цицерона, *De re publica*, разглежда всичкитѣ форми на управление и признава за най-добра смѣсницата отъ монархия съ аристокрация и демокрация; дори черковнитѣ отци се основавахъ върху тоя трудъ, отъ който сж запазени само откъследи. *Tusculanae disputationes* прѣдставятъ

Цицероновъ бюстъ. Въ Ватикана.

възвишенъ погледъ върху живота, та затова дълго врѣме служажъ въ Европа като любимо четиво дори вънъ отъ училището. Въ *De senectute* той разсѣжда за безсмъртието на душата; *De officiis* доказва стоическото правило, че добро може да бѣде само това, което е прѣкрасно, честно и истинско. Въ философскитѣ си съчинения Цицеронъ се придържа о «сократическата» (разговорна) форма на из-

хоимство и съ развратъ. Подиръ смъртта на Цезаря, Саллюстий живѣ като частенъ човѣкъ въ роскошния си паркъ въ Римъ, занимавайки се съ литература. Останжали сж цѣли двѣ главни негови съчинения: *Катилина и Югурта* (или *Bellum Catilinarum* и *Bellum Jugurthinum*). Първото е по-слабо: то дава малко свѣдѣния и е крайно пристрастно къмъ Цезаря. Цѣльта на Саллюстия който много подражава на Тукидида, е не толкова да описва, колкото да обяснява събитията: той въведе *прагматизмъ* въ римската историография. Освѣтъ това той се увличаше и отъ *морализация* — отъ желание да поучи съврѣменицитѣ си и да бичува пороцитѣ имъ; зарадъ това у него на първо мѣсто стои нравствената *характеристика на лицата* — направление, което се разви отпослѣ най-много у *Тацита* и си заслужи похвала отъ страна на християнскитѣ учители. Въ врѣме на императоритѣ усърдно изучавахъ Саллюстия въ училищата и дори го прѣведохъ на гръцки езикъ; най-много прославяхъ неговата «краткостъ» (*Sallustiana brevitās*); много го четѣхъ и въ срѣднитѣ вѣкове. Измежду второстепенитѣ прозаисти отъ цицероновската епоха се отличава *Корнелий Непотъ*, който бѣше приятель на Цицерона и на Катулла. Той писа много по историята, ала запазихъ се само «Животописитѣ на най-добритѣ пълководци». Грубостта на езика, граматическитѣ и исторически погрѣшки, несвързаността и небрѣжността на изложението — всичко кара да се прѣдполага, че «Животописитѣ» или съвсѣмъ не сж отъ Непота, или сж развалени отъ компилаторитѣ. Цицероновската епоха, която е напълнена съ политически бури, не бѣше благоприятна за поезията: за неѣ златниятѣ вѣкъ настанѣ при Августа, когато империята умиротвори всички. Обаче въ цицероново врѣме се *подготвяше* процвѣтѣването на поезията, въспитавахъ се талантитѣ отъ епохата на Августа, издигаше се *лириката*, която се появи въ Римъ подиръ драмата и епоса. За баща на римската лирика, която даде на Римъ много видни писатели, се счита *Катуллъ* (родомъ отъ сѣверна Италия). Той бѣше богатъ, обичаше весело да си поживѣе и не служеше, ако и да се интересуваше отъ политиката и ако и да бѣше горещъ републиканецъ. Лириката на Катулла е твърдѣ разнообразна, както по съдържание, така и по форма. Особено важни сж неговитѣ *епиграми*, които се отличавахъ съ ядовитостъ и съ изященъ и прѣлестенъ езикъ. Катуллъ създаде този видъ поезия тѣй, както ѣ разбираме сега: до негово врѣме епиграмата служеше за надписъ на статуйтѣ или на паметницитѣ. Съ особена злъчка Катуллъ нападаше

библиотека. Около тия кръгове се навъртахъ много дребни «поетчета». Всички гледахъ да се вмъкнатъ въ «литературната република» (*respublica litterarum*), та затова четяхъ книги; пълководците и чиновниците вземахъ съ себе си книжни свитъци, кога отивахъ на война или по обиколка; дори тяхнитъ жени се надпръвяхъ една друга да съчиняватъ стихове. Разговоритъ въ обществото се въртяхъ по литературни въпроси; обѣдитъ и пиршествата се подслаждахъ съ четене на поетитъ; книжарниците ставахъ клубове на образованитъ хора редомъ съ уреденитъ отъ Августа *публични библиотеки*. Градскиятъ блѣсъкъ се разви въ обществото до най-голяма степенъ. Литературниятъ вкусъ до толкова се истъгни, щото най-малката езиковна или метрическа погрѣшка на актьоритъ прѣдизвикваше негодованието на зрителитъ. За поддържане на литературния вкусъ служяхъ *публичнитъ лекции и рецитации* прѣдъ избранъ кръгъ, както и четенъето отъ страна на авторитъ собственитъ имъ произведения прѣди да излѣзжтъ послѣднитъ на свѣтъ, съ цѣль да чужтъ критиката или да прѣдизвикатъ аплодисменти. Размножихъ се прѣписвачитъ; книжарството и издателството станяхъ твърдѣ износни занятия; като се ползувахъ отъ правилната *поща*, издателитъ разпращахъ книги по провинциитъ. Появихъ се и първитъ въ старо врѣме *периодически издания*, или списания — *Acta diurna* (отъ *dies* — день). Ала блѣскавата образованостъ на Августова вѣкъ бѣше повърхностна. Обществото се отличаваше съ *еникуреизмъ*, споредъ както се вижда отъ живота и съчиненията на Хорация. Тогавашното общество, като нѣмаше убѣждения и нравствена твърдостъ повече, отколкото въ врѣмето на Цицерона, търсѣше тщеславни отличия, ефекти и наслаждения, унижаваше се прѣдъ Августа, ласкаеше и лъжеше. Фалшивийтъ тонъ, натегнатитъ манери, стремлението къмъ вънкашенъ блѣсъкъ — съ една дума *риторството* бѣше тогава душа на обществото. Литературата служеше само за принадлежностъ на комфорта: въ обществото господствуваше леката изящна словесностъ. Тогавашното поколѣние, което си почиваше, подиръ политическитъ бури, бѣ повѣхнжло: хората се радвахъ че империята е въдворила спокойствие, та отъ историческата сцена слѣзохъ въ тишината на частния животъ. Освѣнъ това въ врѣме на империята *културната централизация* вървѣше редомъ съ политическата: Римъ поглъщаше умственитъ сили на провинциитъ, изглаждаше тяхнитъ своеобразни черти. Съдържанието на литературата ставаше по-дребнаво още и затова, че *империята потѣжваше свободата*

сж редъ епизоди за земледѣлието, градинарството, скотовѣдството и пчеловѣдството; то е едно отъ най-сполученитѣ староврѣмски стихотворения; въ него има много простота и разбиране природнитѣ хубости. По съдържание *Енеида* е едно отъ най-слабитѣ произведения на Вергилия; тя свидѣлствува само за голѣмото прилежание и ученостъ на автора, който на стари години за неж е пътувалъ 3 години по Гръция и Азия, за да изучи старинитѣ: освѣнъ това тя останж недовършена поради смъртта на поета. Съ изключение на женскитѣ характери, които подхождахъ къмъ меката натура на Вергилия, въ *Енеида* всичко е блѣдно, риторично и лишено отъ вдъхновение; често се срѣщатъ чудеса и митически епизоди; още по често заимствувания и дори прѣводи отъ Есхила, Софокла, Пиндара, Енния, Лукреция, Катулла, а особено отъ Хомера. Ала по вънкашната обработка на хекзаметра, по блѣсъка и правилността на езика *Енеида* прѣдставя върхъ на съвършенство. Освѣнъ това нейната цѣль е да послужи за национална, римска *Илиада* и *Одиссея*. Нейниятъ герой Еней е образецъ на римскитѣ добродѣтели: въ него се съвмѣщаватъ *virtus*, *pietas* и *modestia*, *tristitia* и *gravitas*, както и *prudentia* (благоразумие). Този «благочестивъ» мъжъ свързваше Римъ се героичната Троя, което лѣскаеше националната гордостъ на римлянетѣ. Той се считаше така сжщо за родоначалникъ на Юлиевата династия, и въ негово лице Провидѣнието вече било прѣдсказало необходимостта на Августовата империя. Риторството и патриотизмътъ спечелихъ на автора небивала слава между съврѣменицитѣ му, а зачатъцитѣ отъ романтизмъ и чувствителностъ очаровавахъ всички въ срѣднитѣ вѣкове. На Вергилия гледахъ съ религиозно благоговѣние, считахъ го за прѣдсказвачъ и за магѣосникъ; цитувахъ го дори черковнитѣ отци, а Данте го взема за свой водачъ въ ада.

§ 254. 3) **Хораций.** *Хораций Фраккъ* наумѣваше Вергилия само по основателното си образование, което той получи отчасти въ Римъ, отчасти въ Атина; ала той не му приличаше по характеръ. Той бѣше епикуреецъ, свѣтски човѣкъ съ изящни манери, съ остроуменъ говоръ, той познаваше хората и умѣеше да говори. Той само въ младинитѣ си не приличаше на аристократъ: синъ на освободенъ робъ, калабрийски колонистъ, Хораций благоговѣеше прѣдъ Брута и се би за републиката при Филиппи (§ 241). Нъ отпослѣ чрѣзъ Вергилия той се вмѣкна въ двора, станж приятель на Мецената и душа на римскитѣ салони. Меценатъ му подари въ Самниумъ едно прѣлестно имѣние, което бѣше снабдено съ всичкитѣ удоб-

животъ и се славѣше съ весело прѣкарване въ времето си. Той се въртѣше въ висшето общество и дори се считаше като свой въ семейството на Августа. Къмъ края, подиръ смъртта на Мecenата, Овидий бѣше единствениятъ поетъ въ придворната пустиня, що се образува около Августа, който дори прѣстанѣ да се грижи за поезията. Нъ и той пострада, като се заплете въ нѣкаква си държавна тайна, която коштува животътъ на мнозина, благодарение на злата Ливия (§ 246): Овидий имаше близу до 50 години, когато ненадѣйно го заточихъ при брѣговетъ на Черно море (въ Томи, сега Кюстенджа), при дивитѣ гети. Колкото и да се моли поетътъ за пощада (неговитѣ «Понтийски писма» и «Тѣжби»), не му позволихъ да се завърне. Овидий още повече, отколкото Хораций, бѣше синъ на времето си. Лекомислие, чувственостъ, а така сжщо начетеностъ и остроумие — това сж чертитѣ на новата поезия, която може да се нарече «салонна», както го доказватъ самитѣ заглавия на неговитѣ съчинения (Писма на староврѣмскитѣ героини до своитѣ възлюблени, Любовь, Искуство да обичашъ, Исцѣление отъ любовь). Въ тази поезия блѣщатъ слѣдитѣ на единъ голѣмъ талантъ, ала съдържанието ѝ е толкова праздно, щото само искусната техника и изяществото, грациозността на стиха ѣ спасяватъ. Овидий се занимаваше така сжщо съ старини и съ митологията, подражавайки на «ученитѣ» александрийски поети. По смѣлата фантазия и по изяществото на формата забѣлѣжителни сж неговитѣ «Прѣврѣщания» (Metamorphoses) — редъ отъ митове, които се начеватъ съ Хаоса и свършватъ се апотеоза на Юлия Цезаря. «Прѣврѣщанията» се считатъ, слѣдъ Киропедията (§ 157), за прѣвъ староврѣмски романъ; тѣ бѣхъ любима книга въ срѣднитѣ вѣкове. Съ най-голѣма сила и естественостъ се отличаватъ *елегии*тъ на Овидия, които тогава получиохъ тая смисълъ на тѣжовни стихотворения, какъвто имъ се придава сега; най-добритѣ отъ тѣхъ сж написани въ заточение и сж адресувани до Августа. Заедно съ свърѣменицитѣ си Тибулла и Проперция Овидий съставя елегическиятъ тримвиратъ, който много подражаваше на александрийцитѣ. *Тибуллъ* и *Проперций* принадлежахъ къмъ богатото общество, и двамата живѣяхъ като частни хора и бѣхъ приятели на Мecenата, и двамата обичахъ да живѣятъ добрѣ и умрѣхъ рано, и двамата бѣхъ поети на чувството; нъ тѣ имахъ различни характери. Проперций, който особено въсхваляваше Августа, се отличаваше съ крайна чувственостъ и съ буйна енергия, по нѣкога дори съ смѣлостъ и злопрония: Овидий наричаше своитѣ стихове «огньове». А Тибуллъ

се славѣше съ идеализмъ, идиллична мечтателностъ, романтична нѣжностъ, а така сѣщо съ простота и искреностъ на изложението; той бѣше единъ отъ най-любимитѣ поети; всички го знаяхъ на изустъ и го считахъ за царъ на елегичитѣ. И така, поезията отъ златния вѣкъ на римската литература се състои отъ лирика, и отъ една епическа поема (Енеида); драма токоречи никакъ нѣмаше. Малцината драматурзи се вдавахъ въ митология и ученостъ и блѣстѣхъ съ ефекти; трагедията съвсѣмъ исчезна; падахъ дори ателланитѣ и мимитѣ (§ 249), намѣсто които се явихъ въведенитѣ отъ Августа *пантомими*. Пантомимитѣ, или изображението на комедии и дори трагедии чрѣзъ жестове и музика, безъ думи, прѣдставятъ съединение отъ драма, балетъ и опера. Аристокрацията, която седѣше около императора, близо до сцената, четѣше либреттото на грѣцки езикъ, а тѣлпата горѣ, която поради грамадността на театра, никога не чуваше думитѣ, се въсхищаваше отъ това, дѣто цѣлото прѣдставление бѣше само за очитѣ. Въ интереса на тѣлпата Августъ придружаваше пантомимитѣ съ необикновенъ роскошъ и чувствена прѣлестъ: по сцената минувахъ цѣли полкове пѣхота и конница, гърмѣше грѣмъ, машинитѣ правѣхъ чудеса. По такѣва начинъ пантомимитѣ приличахъ на отвратителнитѣ и диви зрѣлища въ цирка и амфитеатра, дѣто, подражавайки Цезарю, Августъ се стараше да развие надпрѣпускванията, а особено *звѣрскитѣ* и *гладнаторскитѣ* бойове. На арената се появихъ дори слонове, носорози и хипопотами, а между гладнаторитѣ — германски плѣнници и римски конници, дори сенатори. Августъ измисли още особени, скѣпи игри — *навмахии*, които изображавахъ морски сражения: въ тия игри понѣкога заведнѣжъ участвувахъ по 30 триреми и 3000 войници въ видъ на перси и атиняне. Въ врѣмето на Августа бѣхъ пустнѣти върху арената 10000 гладнатори и 3500 само африкански звѣрове. Като гледаше да угоди на крѣвожадитѣ нрави на публиката, той въведе обичайтъ да се хвърлятъ прѣстѣпницитѣ на звѣроветѣ, за да ги распокѣсватъ прѣдъ публиката, като при това измѣчванията на нещастнитѣ се съпровождахъ съ великолѣпни сцени отъ митологията и историята. Затова именно въ врѣме на империята тѣлпата особено викаше да ѝ даватъ «хлѣбъ и зрѣлища» (§ 218). Още въ врѣмето на Августа тѣлпата до толкова се увличаше отъ зрѣлищата, щото намѣсто политически партии (които по-късно се замѣнихъ съ догматически) се появихъ *цирковни партии*. Отдѣлни капиталистически общества си имахъ въ мѣстата за надпрѣпускване свои колесници, които боядисвахъ съ свой особенъ *цвѣтъ*;

отъ това произлѣзохъ факциитѣ, или партиитѣ на «бѣлитѣ, червенитѣ, синитѣ и зеленитѣ». Цѣлийтъ народъ съ ожесточение се групираше подъ знамето на този или онзи цвѣтъ; като че ли се хващахъ на басъ огромни партии при надпрѣпускванията.

§ 256. **к) Прозата въ вѣка на Августа.** Прозата въ Августова вѣкъ се намѣрваше въ жалко положение. Развиваше се само дребната, педантична ученостъ, която се лишаваше отъ мисли и таланти: такива бѣхъ антикваритѣ, лексикографитѣ, граматичитѣ и др. т. Най-вече пострадахъ тия науки, които се касаяхъ до политиката: Августъ потѣпкваше свободата на мисълта въ това отношение. Политическото краснорѣчие исчезна: ораторитѣ се ограничавахъ съ панегирици на императора и на велможитѣ, съ надгробни слова, съ адвокатски и сенатски рѣчи; въ риторскитѣ школи до нѣйдѣси обучавахъ само на софистика и на декламация, като при това принуждавахъ ученицитѣ да се мѣчатъ да измислюватъ дисертации и рѣчи «за праха, дима» и др. под. *Историята* бѣше невъзможна: държавнитѣ актове сгавахъ придворна тайна; на историцитѣ се позволяваше да пишѣтъ само въ династически духъ. Едни отъ тѣхъ умишлено извѣртахъ истината, за да угодиѣтъ на Августа; други търсѣхъ риторически хубости, за да прикриѣтъ оскѣдното съдържание. На чело на тия стоеше *Титъ Ливий* (+ 17 сл. Хр.), приятелъ на Августа и възпитателъ на негова внукъ, човѣкъ скромнъ, трудолюбивъ и честенъ. Безъ да се придържа о нѣкоя партия, той въ сѣщото врѣме съчувствуваше на Брута и Кассия и доказваше необходимостта и благодарѣнието на империята; той се харесваше както на придворнитѣ, така и на републиканцитѣ. Ливий се стремѣше къмъ истината, ала не умѣеше да ѣ постигне, тѣй като слабо владѣеше критиката, не знаеше старитѣ закони и военното дѣло, не умѣеше да овлада такъва богатъ материалъ, какъвто прѣдставяхъ анналиститѣ и Полибий. Той не бѣше и прагматиченъ: неговата история се състои отъ несвързано наредени приказки, измислени рѣчи и произволни характеристики, проникнати отъ риторство. Славата на Ливия се основава върху плѣнителността на вънкашната форма, върху живостта на краскитѣ и поетичността на картинитѣ, отчасти върху изяществото на езика, въ който обаче се чувствува вече близостта на сребърния латински езикъ. Тѣй като историята на Ливия бѣше проникната още отъ патриотизмъ, отъ прославяне доблеститѣ на прѣдцитѣ, не е чудно, че се намѣрвахъ хора, които нарочито дохождахъ да видѣтъ «римскитѣ Херодотъ». Ливий издаваше своята история, или *Анналиитѣ*, по 10 книжки заведнѣжъ: за това неговтъ трудъ на-

вахъ, че съществува и друга обществена несправедливостъ: въ тѣх-
нитѣ очи *робството* бѣше естествено, вѣчно явление. Ако робството
ослабяваше язвата на нашето врѣме — пролетариатътъ, то само за
това, че съвсѣмъ истрѣбваше сръдната класа и свободното селско
съсловие, като подготвяше по тоя начинъ съсипването на цѣлата
държава. Въ материалната култура въ старо врѣме едва наченяхъ
да прилагатъ машини, тѣй като точнитѣ науки се развихъ тежърва
малко нѣщо пр. Хр.; тогава никой не можеше и да помисли за па-
рата и електричеството, които направихъ прѣвратъ въ вънкашнитѣ
удобства за живѣяне на чловѣчеството. Сжщо така старитѣ не мо-
жахъ и да мечтажтъ за съврѣменото развитие на научнитѣ теории,
на живописството и особено на музиката. Напоконъ имаше голѣма
правствена блѣзна у древния човѣкъ, както у источния, така и у
западния — тѣснийтъ, егоистиченъ погледъ на всичко чуждо, или
отсжтствието на хуманность. Гръкътъ или римлянинътъ,
както и египтянинътъ, ассириецътъ или евреинътъ, гледаше съ прѣ-
зрѣние на другитѣ народи, като ги считаше за по-низка, робска по-
рода. Дори у себе си дома той бѣше единственъ господарь, комуто
всичко бѣше длъжно да служи беспрѣкословно: жената и дѣцата
бѣхъ негови роби и вещи. Редомъ съ тоя господски възгледъ, кол-
кото повече се изминуваше врѣмето, толкова повече се развиваше
изнѣжепость, чувственостъ и материализмъ въ живота, а така сжщо
и риторство или отсжтствие на простота, и ўстремъ къмъ вънкашни
форми и блѣсъкъ. Само къмъ края на стария свѣтъ се появихъ слаби
искри отъ простота, *идеализмъ* и *хуманность*. Тѣ се показватъ въ
врѣме на Александра Велики и на диадохитѣ, ролята на които про-
дължаватъ Римъ. Завоеванията на Александра и на римлянетѣ изгла-
ждахъ мѣстнитѣ, национални особености, расчиствахъ пътъ на интере-
ситѣ на цѣлия свѣтъ и съ това подготвяхъ новата религия на хуман-
ността и идеализма—християнството. *Класическиятъ* свѣтъ бѣше
толкова богатъ съ умствени сили, щото при по-нататъшно развитие
той би могълъ самъ да изпълни посоченитѣ блѣзни; ала вмѣква-
нето нови елементи въ историята спрѣ неговътъ животъ. Редомъ
се него се появи отъ една страна *християнството*, което изникна
на Истокъ, отъ друга — *варваретѣ*, или новитѣ народи, които до-
дохъ сѣ отъ тамъ. Отъ сливането на тия три елемента се обра-
зува новото врѣме въ историята. Най-отдалечената отъ нази частъ
на това врѣме, първитѣ 15 вѣка отъ нашата ера, се наричатъ
сръдни вѣкове (въвед. § 17). Обаче, въ тѣсенъ смисълъ, първитѣ

петъ вѣка съставятъ само прѣходъ отъ старата история къмъ срѣдната. Този периодъ се отличава съ всеобщо брожение въ Европа и на Истокъ, поради борбата на тритѣ основни елемента на новото врѣме.

VII. Римската империя (14—476 сл. Хр.).

§ 260. **Начало на християнството.** Когато въ Римъ новообразуваната империя замѣсти републиката, на Истокъ — родното мѣсто на религиятъ — изникна *Царство Божие*, което смѣкна старото езичество. Старитѣ вѣрвания бѣхъ подкопани отъ врѣмето на Александра Македонски. Римлянетѣ разрушихъ мѣстнитѣ религии заедно съ независимостта на народитѣ. Нъ тѣ приемахъ стари богове, които бѣхъ толкова чувствени, колкото и тѣхнитѣ собствени. Тѣзи богове, които нелѣпо се размѣсвахъ въ Римъ, губяхъ значението си дори за тълпата (§§ 175, 213, 245, 247); а пъкъ интелигенцията напраздно търсѣше нова истина, като падаше ту въ епикурейски развратъ, ту въ стоическа апатия (§§ 248—252). Человѣчеството отколѣ чакаше ново мировъззрѣние: то се стремѣше къмъ *еднобожие, идеализмъ и космополитизмъ*, който да съотвѣтствува на всемирната монархия на Александра Велики и на римскитѣ цезари (§§ 171, 172, 252, 259). Това особено се забѣлѣзва у евреетѣ: тѣхниятѣ Йегова не се смѣсваше съ староврѣмскитѣ богове, и римлянетѣ не го закачахъ, като усамотенъ Богъ на една малка нация, който не подхождаше на тѣхнитѣ въззрѣния. Евреетѣ отколѣ имахъ идеята за *Мессия* (§ 32); ала никога тая идея не бѣ се проявявала толкова силно подъ влияние на обстоятелствата. Тѣй като евреетѣ бѣхъ крайно упорити въ патриотизма си и въ религията, тѣ ненавиждахъ своитѣ царе отъ рода на Идумейтѣ, за дѣто послѣднитѣ угаждахъ на Римъ. Подиръ силния Иродъ Велики (§ 162), тѣ не искахъ да се покоряватъ на негова синъ *Иродъ Антипъ*. Тогава римлянетѣ ги подчинихъ на свои прокуратори, единъ отъ които бѣше *Понций Пилатъ*. Огорченитѣ евреи наченяхъ да очакватъ веднага да се появи националниятъ искупителъ Мессия, който да управлява цѣлиятъ свѣтъ върху развалинитѣ на римската империя. Въ 15-та година отъ царуванъето на Тиберия, еврейскитѣ подвижникъ *Иоаннъ* излѣзе изъ пустинята да проповѣдва за дохожданъето на Мессия, въ духа на древнитѣ пророци. Той бѣ *прѣдтеча на Исуса Христа*, който тогава бѣше навършилъ 30 год.; той готвѣше народътъ чрѣзъ кръщение, т. е.

школи дори въ ново врѣме, позната е най-старата поезия на келтитѣ. Тя съдържа обширенъ запасъ отъ народни пѣсни съ мраченъ, печаленъ характеръ и съ богата *ритма*, която си усвоихъ и други европейски народи. Тѣхни герои сѣ вождитѣ имъ, що сѣ се борили за националната независимостъ (Артуръ), и бардитѣ (Талезинъ), а особено пророкътъ и чародѣйтъ *Мерлинъ*. Въ Ирландия великъ бардъ бѣ *Оссианъ*, воинственитѣ пѣсни на когото прѣминахъ и въ Шотландия. Той бѣше синъ на Фингала, вождъ на клана на *фениитѣ* (ок. 300). Споредъ прѣданието, Оссианъ възкрѣснѣлъ подиръ двувѣковенъ сънъ, за да се бори напраздно съ св. Патрика въ защита на келтското идолопоклонство.

§ 262. 2) **Германци.** За германцитѣ се знае повече отколкото за келтитѣ, тъй като римлянетѣ трѣбваше да водѣтъ по-късно упорита борба съ тѣхъ, като се начене отъ врѣмето на Августа (§§ 242, 246). Тѣхнитѣ битъ е добръ описанъ въ Тацитовата (ок. 100 г. сл. Хр.) «Германия». Германцитѣ се раздѣляхъ на множество малки народи. Главнитѣ отъ тѣхъ бѣхъ: въ горня Германия — маркоманитѣ, въ Долня — батавитѣ и фризитѣ (при устията на Рейнъ и Емсъ), херускитѣ (на юи. отъ фризитѣ), лангобардитѣ (по Елба), вандалитѣ, бургундитѣ, готитѣ, англитѣ и сакситѣ (въ Прусия и Саксония). Германцитѣ живѣяхъ въ горитѣ; занимавахъ се съ ловъ, скотовѣдство и война. Земледѣлието бѣше на второ мѣсто, а търговия и промишленостъ нѣмахъ никаква: срѣщатъ се само зачатъци отъ обработване на *бронзата*. Тѣ нѣмахъ дори села: живѣяхъ въ разпрѣстѣнѣти колиби. Германцитѣ бѣхъ лакоми, пиянствувахъ и играяхъ на кости, като по нѣкога проигравахъ семействата си и сами себе си, т. е. ставахъ роби на тоя, който спечелѣше. Когато нѣмаше ловъ или война, тѣ по цѣли дни се търкаляхъ при огнището си голи върху меча кожа. Дѣцата имъ спѣхъ на земята заедно съ животнитѣ. Нѣ германцитѣ си имахъ писмени знаци — *руни*, съставени отъ линии и извитъци, които издраскахъ на камъни или на дървета. Германцитѣ строго си държахъ думата и бѣхъ гостоприемни: когато нѣмаше съ какво да нагости гостѣнинътъ си, домакинътъ го завеждаше при своя съсѣдъ, който бѣше длъженъ да го нагости. Германецътъ бѣше добъръ домакинъ и не познаваше многоженството. Въ жената той съглеждаше нѣщо мѣдро и прѣдвидливо, та слушаше нейнитѣ съвѣти: римлянетѣ се довѣрявахъ само на тия германски общини, отъ които вземахъ дѣвици като заложници. У германцитѣ невѣстата не донасяше зестра, а момъкътъ купуваше невѣстата. Германкитѣ доня-

сяхъ на мжжеть си храна на бойното поле и въодушевявахъ войницитѣ, които се хваляхъ прѣдъ тѣхъ съ ранитѣ си. По нѣкога тѣ сами воювахъ и се заколвахъ, за да не попаднѣтъ въ плѣнъ. Германцитѣ се сражавахъ пѣши, употрѣбяхъ само стрѣли, малки суици и щитове. Облѣклото имъ се състоеше отъ грубъ плащъ, пристѣгнахъ съ трънчеви бодли, или отъ звѣрска кожа. Германцитѣ имахъ по-развита митология, отколкото келтитѣ. Най-напрѣдъ тѣ грубо почитахъ *природнитѣ сили*: звѣздитѣ, растенията, животнитѣ. Освѣнъ това массата вѣрваше въ духове, между които се отличавахъ *гномитѣ* — добри джуджета, които пазѣхъ съкровищата въ нѣдрата на земята, и *албитѣ* — които наумѣватъ елфитѣ и феитѣ. Въ висшето съсловие се покланяше на *азитѣ* — божества съ човѣшки видъ и съ етиченъ характеръ, съ които е свързана най-богатата, подиръ гръцката митология, що ни е позната отъ нѣмския епосъ *Еддата*. Азитѣ дошли отъ небето на земята по единъ разноцвѣтенъ мостъ (небесната джга) и помогнали на хората да истрѣбѣтъ чудовищата и великанитѣ. Главенъ измежду азитѣ билъ *Одинъ* — добъръ богъ, който обзиралъ земята съ единственото си око (слънцето) отъ прозореца на под-небесното си жилище. Въ той е така сѣщо гръмовержецъ и богъ на войната: той лети по небето като «дивъ ловецъ» (*wilder Jäger*), на бѣлъ конь, съ мечъ и копие въ рѣката, окръженъ отъ «дивата дружина» — сѣ витези, които сѣ паднали на бойното поле. Нему помагатъ *валкириитѣ* — очарователни безсмъртни дѣвици, които напълно обрѣжени стоѣтъ въ въздуха надъ това мѣсто, дѣто се пролива кръвъ; тѣхнитѣ коне сияѣтъ като злато; щомъ си потръсѣтъ гривитѣ — и сребърна роса пада по долинитѣ. Валкириитѣ понѣкога седѣтъ на брѣга на рѣката облѣчени въ «лебедини ризи»; ала главното имъ занятие е да прибиратъ падналитѣ въ бой юнаци, които тѣ отнасятъ въ *Валхалла* (райтъ) и ги угощаватъ тамъ съ медъ. Германскитѣ богове сѣ близки до хората: тѣ слазятъ при тѣхъ отъ небеснитѣ си жилища. Поради това германцитѣ почитахъ героитѣ, а особено *Зигфрида*, който билъ любимецъ на една валкирия и обладалъ шлемъ, що го правялъ невидимъ. Германцитѣ си прѣдставяхъ задгробнийтъ животъ материално: когато изгаряхъ умрѣлиитѣ — въ огъня хвърляхъ неговото оръжие и коньтъ му. Смъртта се считаше за кротка пратеница на боговетѣ, която дохождала за душата; послѣдната ту «прѣцѣвтѣвала» като растение, ту си хвърквала като птичка, и се лутала въ къщи, докато «нощната ладия» не ѣ отнасяла «въ отече-

жаръ и небивалото извержение на Везувий (79), което засипа три града : *Herculaneum*, *Pompeji* и *Stabiae*. Херкуланеумъ се откри въ 1709. Помпея — въ 1721 г.; ала правилни раскопавания се наченяхъ тепърва въ нашия вѣкъ. Подиръ Тита наслѣди братъ му *Домицианъ*, който наумѣва Нерона. Той не бѣше само крвожаденъ и страхливъ, нъ и завистливъ : всѣки виденъ човѣкъ му бѣше съперникъ и врагъ. Най-много ненавиждаше той стоицитѣ, които наричахъ Тразея Пета (§ 263) «светецъ,» и се събирахъ само да тжгуватъ и да негодуватъ. Тѣ всичкитѣ бѣхъ отчасти наказани съ смъртъ, отчасти изгонени. Домицианъ искаше да спечели и военни лаври. Той ходи въ Германия, отдѣто доведе мирни жители подъ видъ на плѣнници. Въ Мезия го разбихъ дивитѣ *даки*, които бѣхъ нахлули въ тая страна отъ сегашна Ромѣния и Унгария ; той се задължи да имъ плаща данѣкъ, а като се завърни въ Римъ, направи триумфъ и се нарече Дакийскій. Подиръ това Домицианъ въ всички наченъ да вижда врагове — та шпионството се разви, както никога други пѣтъ. Тогава настанъ *второто гонение* на християнетѣ, задѣто тѣ не искахъ да го величажтъ «богъ и господарь (*dominus*)». Домицианъ наченъ да прѣмахва дори и роднинитѣ си; ала убихъ го неговитѣ придворни съ знанието на жена му.

§ 265. **Нерва, Траянъ, Хадрианъ.** Заговорницитѣ дѣйствувахъ въ съюзъ съ *сената*, който сега самъ назначи за императоръ старийтъ и бездѣтенъ *Нерва*. Въ очитѣ на републиканцитѣ и философитѣ това бѣ възстановление на свободата. Нерва се закле, че самоволно нѣма да наказва съ смъртъ сенаторитѣ, и истрѣби шпионитѣ. Дворецътъ му бѣше откритъ за всички, и върху него личеше надписътъ : «обществено здание». Като съзнаваше, че му е необходимо да се опира върху войницитѣ, Нерва съ съгласието на сената усинови и назначи за свой прѣемникъ най-добриятъ пълководецъ, който бѣше родомъ отъ една римска колония въ Испания — *Траяна*. Отъ сега всѣки цезарь се считаше задълженъ да *усинови* и да си *назначи прѣемникъ*, което до нѣйдѣ си замѣняше неустановеното въ Римъ прѣстолонаслѣдие. Когато подаде мечъ на началника на тѣлохранителитѣ си, Траянъ каза : «за мене, ако бѣджъ справедливъ, и противъ мене, ако не бѣджъ справедливъ». Той възобнови значението на сената и възвърна на комицитѣ правото да избиратъ магистратитѣ. Въ сѣдилищата се ръководѣхъ отъ правилото : «по добръ е да се прости прѣстъпникътъ, отколкото да се осѣди невинниятъ». Траянъ живѣеше като солдатинъ, ходѣше съвсѣмъ просто у своитѣ познати, продаде множество дворци и вилли

ката литература и устрои ученого учрѣждение *Athenaeum* за гръцкитѣ философи и ритори. Затова го наричахъ Гръче (*Graeculus*). Ала този пълненъ прѣдставителъ на тогавашната култура самъ прѣдизвика жестоко кръвопролитие. Той намисли да обърне евреетѣ въ римляне: Иерусалимъ се прѣвърна на колония *Aelia Capitolina*, и въ негова храмъ се поставихъ статуи на римскитѣ божества, а Моисеевата религия бѣше запрѣтена. Евреетѣ възстаняхъ всички. Ръководѣше ги «синътъ на звѣздата», фанатикътъ *Баркохабъ*, който се издаваше за Мессия; той не щадѣше нито идолопоклонитѣ, нито християнетѣ. Нъ Баркохабъ бѣше убитъ отъ свои хора; иерусалимскитѣ храмъ бѣ изравненъ съ земята; при градскитѣ врата поставихъ изображение на свиня (135). Загинахъ повече отъ половина милионъ евреи; останалитѣ се «распрѣсняхъ» по цѣлата земя. Отпослѣ имъ позволихъ веднѣжъ въ годината срѣщу известна плата да плачатъ върху развалинитѣ на Иерусалимъ. Въ края на живота си Хадрианъ станъ жестокъ отъ мъчителна болестъ: той уби жена си и нѣколко свои роднини. Сенатътъ искаше да прокълне паметта му; ала усыновенийтъ отъ него *Антонинъ* испроси да го не лишаватъ отъ апотеоза, зарадъ което го и нарѣкохъ *Pius*, т. е. Прѣданъ.

§ 266. **АНТОНИНОВЦИ.** Спокойниятъ, драголюбенъ и милосърденъ Антонинъ бѣше нарѣченъ «Баща на чловѣчеството». Като се въскачи на прѣстола, той каза на жена си: «отъ това ний нѣмаме никаква полза; напротивъ, това което бѣше наше, сега трѣбва да принадлежи на обществото». Дворецътъ му бѣше отворенъ за всички. Тѣй като живѣеше скромно, у него се събирахъ голѣми сумми, съ които той помагаше на бѣднитѣ, а особено на сиротитѣ: върху единъ паметникъ той е изобразенъ, че стои между дѣца, които си простиратъ ръцѣтъ къмъ него. Антонинъ облекчи сѣдбата на робитѣ и дори защити християнетѣ отъ фанатизма на подданицитѣ си. Когато се откри единъ заговоръ, народътъ искаше да се накажатъ заговорницитѣ съ смъртъ; ала цезарьтъ ги прости, като забѣлѣжи: «не искамъ да се знае, колко врагове имамъ азъ». Антонинъ уреждаше училища, особено женски, увеличи платата на риторитѣ и на философитѣ. Той не правѣше завоевания, повтаряйки думитѣ на Сципиона: «по-добрѣ е да се запази единъ гражданинъ, отколкото да се убиѣтъ хилядо врагове». Царетѣ отъ Индия и Бактрия се обръцахъ къмъ него за да отсѣди тѣхнитѣ спорове; отъ Тракия и Скития му пращахъ златни вѣнци; царьтъ на кавказкитѣ ибери нарочно дохожда въ Римъ за да види Пия. Усыновенийтъ отъ Ан-

въ новитѣ врѣмена. *Плиний Старий*, който станж жертва на любознателността си въ 79 г. (§ 264) при изригванъето на Везувий, бѣше образецъ на неуморимъ и честенъ чиновникъ и въ сжщото врѣме рѣдкъ ученъ. Той четѣше и си правѣше изводи постоянно, дори кога обѣдваше и кога ходѣше на баня. Неговата «Естествена история» съдържа всичко, което знаехъ старитѣ за природата. Плиний обоготворяваше природата, която «всичко е създала съ цѣль, именно за полза на човѣка»; нѣ неговътъ трудъ е проникнатъ съ мрачно настроение и сантиментализмъ: въ него се отрази високата личностъ на автора, който страдаше посрѣдъ нравственото падание на обществото. И въ медицината се забѣлѣзва стремление къмъ научна система: такъвъ е трудътъ на Маркъ Аврелиева лѣкаръ *Галенъ*, който служеше за учебникъ прѣзъ срѣднитѣ вѣкове, както въ Европа, така и у арабитѣ. Появи се и първийтъ наученъ трудъ по селското домакинство, *De re rustica*, отъ *Колумелла*. Измежду нравственитѣ или хуманистически науки се забѣлѣзва оживление въ юриспруденцията и философията. Като специалност на римлянетѣ (§ 258), *юриспруденцията* у тѣхъ никога не се спрѣ въ развитието си. Въ сребърния вѣкъ имаше много скромни учени, които подготвяхъ юридическитѣ знаменитости отъ 3-ия в. Тѣй като тѣ признавахъ всемогществото на императорската властъ, цезаритѣ не имъ бъркахъ въ работата и дори имъ покровителствувахъ, тѣй като се нуждаяхъ отъ тѣхнитѣ съвѣти за управляванъето толкова многото и разни народи. Юриститѣ, които бѣхъ възпитани въ школитѣ на прокулианцитѣ и сабинианцитѣ (§ 256), що не се прѣкращавахъ, събирахъ законитѣ и разумно ги тълкувахъ. Тогава се установихъ изворитѣ на гражданското право — *leges* (старитѣ постановления на понтифекситѣ и магистратитѣ), *senatus-consulta* (сенатскитѣ рѣшения), *constitutiones-principis* (императорскитѣ *decreta*, *edicta*, *epistolae*) и *responsa prudentum* (§ 256). А въ врѣмето на Марка Аврелия, който бѣше юристъ, се явихъ *Гаспитѣ Institutiones*. Въ това велико съчинение се отрази главната причина за развитието на юриспруденцията у римлянетѣ — тѣхнитѣ всемирни завоевания, които доведохъ да се сблѣскатъ римскитѣ закони съ законитѣ на другитѣ народи. Признавайки на всѣки народъ правото да си има свой особенъ погледъ на работитѣ, а слѣдователно и свои закони, Гай си тури задача да вземе отъ римското право това, което съотвѣтствува на разума на всичкитѣ нации; тази идея прѣобърна римското право въ *всеобщо*. *Историографията* прѣдставя вече отпадъкъ. Тя се състоеше прѣиму-

§ 270. **Разлагане на политеизма.** Процъвтѣването на философията въ сребърния вѣкъ е свързано съ състоянието на религията. Тогава напълно наченъ *да се разлага политеизмътъ* (§ 247), особено въ Римъ, подъ влияние на научната критика, на сатирата и на сатомимитѣ, които прѣдставяхъ най-забавни сцени отъ митологията. Животътъ на висшето общество бѣше пародия на живота на Олимпийцитѣ. Въ сѣщото врѣме цезаритѣ почитахъ Зороастра, Питагора и Платона, статуитѣ на които туряхъ въ двореца редомъ съ статуитѣ на Олимпийцитѣ и съ изображението на Христа. Жръцитѣ не оставахъ по-долѣ отъ тѣхъ: още въ врѣмето на Цицерона двама авгури не можахъ да гледатъ единъ на другъ го безъ смѣхъ, когато изпълнявахъ службата си (§ 247). Поради това народътъ осмѣйваше старитѣ оракули, и въ 2-ия вѣкъ единъ гръцки философъ издаде събрание отъ «лъжитѣ» на Питията, което се четѣше съ жадность. Политеизмътъ се подкопаваше още и съ това, че въ Римъ той бѣше *държавно учрѣждение*: докато съществуваше римската държава, трѣбваше да се поддържатъ вънкашнитѣ форми на религията, която бѣше изгубила съдържанието си. Това проповѣдвахъ дори такива врагове на идолопоклонството, като Цицеронъ, Сенека и стоицитѣ. Цезаритѣ се наричахъ pontifex maximus, дори и когато станяхъ вече християне; и до Сивиллинитѣ книги се допитахъ за послѣденъ пѣтъ въ врѣмето на Юлиана. Сѣ така дълго се запази *апотеозата*: сенаторитѣ и конницитѣ изнасяхъ на рѣцѣ на Марсовото поле восъчната фигура на умрѣлия цезарь, като запалвахъ дръвникъ, испущахъ отъ него единъ орелъ — душата на умрѣлия, която се възнасяше на небето; а по цѣлата империя издигахъ храмове на новото божество и му принасяхъ жѣртви. Като изгуби вѣрата си, народътъ чувствуваше душевна мѣжа, която е исказана въ *Климентинитѣ*: въ този романъ патрицийтъ Климентъ разказва, какъ се той мѣчилъ отъ безвѣрието, докато не се успокоилъ въ християнството. Въ приказката на Апулея Психея (душата) се мѣчи на земята, докато Амуръ (божественото откровение) не ѝ отнася на небето, като своя невѣста. Като търсѣше психодъ отъ душевната мѣжа, тѣлпата падаше въ синкретизмъ и суевѣрие, а интелигенцията се увеличаше отъ философията. *Синкретизмътъ* въ религията е безсмислено, вънкашно смѣсанье на различни вѣрвания. Той се наченъ отъ врѣмето на Александра Великий, когато паднахъ и народноститѣ (§ 175), и спомагаше за развитието на космополитизма, като расчистваше пѣтъ на християнството. Синкретизмътъ се развиваше колкото повече се увеличавахъ римскитѣ за-

жението на св. Петра. Тази колонна, която послужи за образецъ на Вандомската, е покрита съ надписи и съ 2300 фигури (до 60 см. вис. всѣка), които изобразяватъ походитѣ на Траяна. 4) *Moles Hadriani* — гробница, която е известна подъ името «Замъкътъ на св. Ангела», защото върху нея е издигната статуята на архангела Михаила. *Живописството* отъ тая епоха е нищожно, па и малко е запазено отъ него; фрескитѣ станяхъ тогава на мода въ всичкитѣ богати къщи, ала тѣ сж груби и съвсѣмъ роскошни. Римското *ваятелство* се отличаваше тогава съ *реално* — историческо и портретно — направление, което въ старо врѣме никога не бѣ достигало такова развитие; за образци се считатъ барелефитѣ, що се намѣрватъ на Траяновитѣ монументи и статуитѣ на Флавиева родъ. Напрѣдъкътъ на римския стилъ бѣ спрѣнъ отъ Хадриана, който се стараеше да въскрѣси еллинското искусство съ неговата идеализация и религиозност. Това породѣ само единъ изященъ типъ — статуитѣ на *Антиноя*, Хадрианова любимецъ; въ тѣхъ има идеализацията на старитѣ Аполлоновци, примѣсена съ тѣга. Тѣзи статуи можахъ да се срѣщнатъ въ всѣко заможное семейство: тѣгующото общество виждаше въ този младъ милъ ликъ изражението на собствената си сѣдба. Отъ врѣмето на Хадриана се начева *паданieto на римското искусство*, което напустяхъ реализмътъ, несполучливо подражаваше на еллинизма, дори падаше въ митология.

§ 273. **Владичество на войницитѣ. Германцитѣ и новитѣ перси.** Подиръ Марка Аврелия (§ 266) настанѣ епоха, когато империята наченѣ да отпада, и която се нарича *владичество на войницитѣ*. Както и прѣдидущата епоха на добритѣ императори (§ 264), тя се продължава около единъ вѣкъ (180—284). Военниятъ деспотизмъ напълно се утвърди въ врѣмето на африканеца *Септимия Севера*, когото провъзгласихъ за императоръ иллирийскитѣ *легиони*, що бѣхъ възстанѣли срѣщу столичнитѣ преторианци. Добъръ пълководецъ и солдатинъ по простотата на живота си, нѣ грубъ, лукавъ и суевѣренъ човѣкъ, Северъ обяви на сената, че прѣчката е най-доброто срѣдство за управление. Той наказва съ смъртъ до 40 сенатори и мнозина богати провинциали. Легионеритѣ бѣхъ обсищани съ милости и поставени по-горѣ отъ всички граждански чинове. Старитѣ преторианци, разгаленитѣ синове на богатитѣ италианци, бѣхъ унищожени: намѣсто тѣхъ се състави гвардия отъ 50,000 юначни провинциални легионери. Префектътъ на новия преториумъ станѣ първо лице подиръ цезаря: той дори издаваше императорски

понѣкога тѣ продавахъ прѣстола съ наддаване; веднѣжъ въ продължение на 8 г. царувахъ 19 цезари. Изобщо взето всѣки императоръ царуваше по-малко отъ 4 г.: императоритѣ погинвахъ повечето отъ насилетвена смрътъ. Настанѣ застои въ материалната култура: народътъ гинѣше отъ солдашкия грабежъ и отъ тежкитѣ налози; намаляваше се числото на жителитѣ. Поради това не можеше да има идеална култура у затѣплото общество; имаше ъж само у християнетѣ, които сѣ още се прѣслѣдвахъ. Въ сѣщото врѣме вънкашнитѣ врагове до толкова се усилихъ, щото наченѣхъ да *нападатъ* отъ сѣверъ и отъ истокъ. Въ 3-ия вѣкъ у германцитѣ наченѣхъ да се образуватъ съѣзи отъ малки народи, които послужихъ за зародѣкъ на новитѣ нации. По-рано отъ всички други по тоя начинъ се образувахъ на Маинѣ *алеманитѣ*; тѣ пѣрви наченѣхъ да нападатъ и достигахъ дори до Римъ, жителитѣ на който се обръщахъ за съвѣтъ къмъ Сивилинитѣ книги и обграждахъ градътъ съ стѣна. Съѣзътъ на *франкитѣ* се распадна на двѣ части: при долни Рейнѣ живѣяхъ салическитѣ франки, а на югъ отъ Келнъ — рипуарскитѣ, «крайбрѣжнитѣ». Притискани отъ къмъ истокъ отъ сакситѣ, франкитѣ прѣминѣхъ Рейнѣ, отнехъ отъ римлянетѣ Белгия и наченѣхъ да нахлуватъ въ Галлия, Испания, дори Африка. Съѣзътъ на *сакситѣ* (англи, юти и др.) завземваше мѣстата между Емсъ и Елба и се славѣше съ морски нападения по брѣговетѣ на Галлия. Тѣ дадохъ на цѣла сѣв. Германия своето долно — нѣмско нарѣчие (Platt-Deutsch). Между сакситѣ, алеманитѣ и франкитѣ живѣяхъ *тюрингитѣ*, *швабитѣ* и *бургундцитѣ*. Въ пѣрво врѣме най-важенъ отъ всички бѣше съѣзътъ на *готитѣ*, които живѣяхъ отначало въ Скандинавия. Тѣ бѣхъ смѣсница отъ германци (вандали, херули и др.) съ славяне. Въ 4 в. готитѣ живѣяхъ отъ Балтийско море до Тисса, Дунавъ и Донъ, като си бѣхъ подчинили еститѣ и славянетѣ отъ южна Руссия. Още тогава цезаритѣ трѣбваше да купуватъ отъ тѣхъ миръ и да имъ даватъ земи. Съ своитѣ ладии готитѣ грабѣхъ до Спарта, Трапезунтъ и Критъ. Днѣстръ ги раздѣляше на *остготи* (источни) и *вестготи* (западни). У готитѣ рано се появи християнството и писаньето: съ християнството тѣ се запознахъ въ Кримъ благодарение на малоазиятскитѣ плѣнници, а на Дунавъ готѣтъ *Улфила*, който бѣше отначало заложникъ въ Византия, прѣведе библията на езика на своя народъ (ок. 350), като състави азбука отъ грѣцки букви и отъ руни; този най-старъ нѣмски писменъ документъ не се е съхранилъ въ цѣлия си видъ. На источната граница римлянетѣ добихъ

стителенъ : той обичаше почести, триумфи, и пръвъ си тури диадема (§ 71); народътъ го наричаше «Укротителъ на сената», а солдатитъ — «Мечъ въ ржката». Наричахъ го така също и «Възстановителъ на свѣта» (на Римската държава), защото той защити границитъ на империята и завоюва *Палмира*. Тѣй като бѣше търговска станция по пътя отъ далечна Азия за Европа, този тирийски оазисъ се славѣше съ богатство още въ Соломоново врѣме, а въ врѣме на Селевкидитъ той станъ нова Атина по развитието на еллинската култура. Въ врѣме на Аврелиана въ Палмира царуваше рѣшителната и умна *Зиновия*, която по вънкашность приличаше на Клеопатра (§ 242); отъ нежъ тя водѣше и потеклото си. Тя ходѣше обрѣжена, заедно съ войницитъ въ походитъ, знаеше по грѣцки и по латински, пишеше исторически записки; главенъ управникъ въ държавата ѝ бѣше нейниятъ учител, дѣлнийтъ писателъ *Лонгинъ*. Тази «Нова Семирамида» завладѣ Египетъ, отблъсна нападенията на перситъ при Евфратъ и на готитъ въ Витиния. Аврелианъ разруши Палмира, отъ която сж се запазили величествени развалини; Зиновия въ златни вериги вървѣше слѣдъ неговата триумфална колесница, която бѣ върѣгната съ елени. Аврелианъ биде убитъ за неговата строгость. Скоро подиръ това (285) войскитъ поставихъ на прѣстола най-важниятъ отъ сѣвернитъ императори — *Диоклециана*; нъ той потѣпка владичеството на солдатитъ и съ него се начева епохата на *гражданския поредѣкъ*. Синъ на единъ робъ отъ Диоклея (въ Далмация), Диоклецианъ наумѣва Августа по дипломатическото си искусство, и по суевѣрието си: той бѣше заобиколенъ съ врачки, наричаше се Юпитеръ и понякога се явяваше въ видъ на това божество. Реформитъ на Диоклециана бѣхъ насочени противъ античния свѣтъ. 1) Остатѣцитъ отъ республиканизма бѣхъ замѣстени съ *монархически форми*. Сенатътъ изгуби и послѣднитъ си права; бѣхъ отнети както сенатската касса, така и сенатскитъ провинции. Напустяхъ дори републиканскитъ звания: консулъ, цензоръ и трибунъ; Диоклецианъ се наричаше само *imperator*. Преторианцитъ бѣхъ замѣстени съ гвардия съставена отъ сѣвернитъ легиони. И самийтъ Римъ изгуби значението си: Диоклецианъ не живѣше въ него. Установи се поредѣкъ, особено въ финанситъ и въ сѣдилищата; провинциитъ бѣхъ запазени отъ рушветчии, а подданицитъ отъ шпиони. Нъ заедно съ това цезаризмътъ взема формитъ на *источния султанатъ*. Диоклецианъ носѣше диадема и царско облѣкло, въведе блѣскавъ етикетъ и цѣла тѣла отъ придворни; прѣдъ него падахъ

на колѣнѣ, величаяхъ го *dominus* (господарь); а империята бѣ обладана отъ обширна чиновнишка иерархия, прѣдъ която се изгубихъ правата на «римскитѣ граждани». Всичко това изискваше огромни расходи: земледѣлцитѣ бѣгахъ по горитѣ отъ гнета на налозитѣ; работниците страдахъ още и отъ това, дѣто бѣ назначена «висша» плата (*maximum*), или такса на труда. Обществото се мъчеше и нравствено отъ деспотизма: особено жестоко се *гонѣхъ християнетѣ* отъ страна на новитѣ, много усърдни чиновници.

2) *Империята се раздѣли*, за което отколѣ мечтаяхъ. Раздѣленieto бѣше необходимо поради обширността на държавата, усиливанъето на враговетѣ, пѣстротата на населението и различието въ гръцката и римска култура. Диоклецианъ назначи за свой другаръ по управлението съотечественикътъ си, грубийтъ *Максимианъ*, който самъ себе си наричаше Херкулесъ: и двамата носѣхъ титлата *августъ*. Диоклецианъ управляваше *Истокъ* и живѣеше въ Никомедия: Максимианъ получи *Западъ* и живѣеше въ Миланъ. За граница между Истокъ и Западъ служеше Адриатическо море. Тази мѣрка се оказа толкова сполучлива, че и двамата августы си вземахъ по единъ помощникъ, или *цезарь*, който се считаше за наследникъ на прѣстола. Цезарь *Галерий* получи *Иллирикъ* (сега Гръция, Далмация, Унгария, Ромѣния); на *Констанция Хлора* (Блѣдний) дадохъ Галлия, Испания и Британия съ столица Триръ. Диоклецианъ остави за себе си Азия, Египетъ, Тракия и Македония, а Максимианъ — Италия и Африка. По тоя начинъ се образува *тетрархия* (четиревластие), нѣ единството на империята си останъ: всички слушахъ Диоклециана.

§ 275. **Беспоредъцитѣ.** Отначало тетрархията бѣше полезна: отблъснати бѣхъ враговетѣ и усмирени бунтоветѣ, въ това число опасното възстание на *багодитѣ* въ Галлия — селяне, които бѣхъ угнетени отъ римлянетѣ и отъ келтската аристокрация. Нѣ послѣ настаняхъ смутове: въ едно врѣме заведнѣжъ имаше 6 императора. Честолюбивийтъ и свирѣпийтъ Галерий, който много мъчеше християнетѣ, кога получаваше писма, викаше: «До кога ще бѣдѣ сѣ *цезарь*?» Той накара Диоклециана, който бѣше угнетенъ отъ болестъ и който се боеше да не би да възстанѣтъ християнетѣ, да се откаже отъ прѣстола и да принуди също така и Максимиана да се откаже (305). Диоклецианъ се засели въ родната си страна, въ единъ огроменъ дворецъ, върху развалинитѣ на който лежи сега г. *Спалатро* (Сплитъ); тукъ той се занимаваше съ постройки и съ градинарство, като се хвалѣше съ своето зеле. Галерий можѣ

съ измама и насилие да завземе цѣлата империя, освѣнъ владѣ-
 нията на доблестния Констанций, у когото античната култура честито
 се сливаше съ християнството: жена му *Елена* бѣше християнка,
 и християнетѣ при него заемахъ важни длѣжности. Добриятъ и
 справедливъ Констанций не жалѣше срѣдствата за благо на
 подданицитѣ си, а особено за просвѣщението, и той нищо не остави
 подиръ себе си. Неговтъ синъ *Константинъ*, който бѣ хладенъ
 дипломатъ, и който криеше честолюбие подъ булото на безгриж-
 ността и простотата, бѣше рѣдкъ политически мъжъ и пѣлко-
 водецъ; той имаше величавъ видъ и мощно сложение. Константинъ
 бѣше отначало заложникъ у Галерия, нъ подиръ смъртта на баща
 си избѣга въ Британія, дѣто войскитѣ го провъзгласихъ за августъ
 и се ожени за Максимиановата дъщеря. Въ сѣщото врѣме войскитѣ
 въ Римъ назначихъ за августъ порочниятъ и бездарниятъ Макси-
 миановъ синъ *Максенций*, който изгони баща си отъ Италия. Макси-
 мианъ побѣгна при зетя си, който пѣкъ го наказва съ смъртъ за ин-
 триги. Тогава умрѣ Галерій отъ жестока болестъ, и на негово мѣсто
 дойде по-голѣмийтъ му другаръ *Лициний*. Константинъ искаше сами-
 чекъ да владѣе на Западъ — и той потегли срѣщу Римъ. При *Мил-
 вийския мостъ* (312) станъ първата побѣда подъ *знаме-
 то на кръста*, което знаме бѣ прието тогава отъ Константина:
 Максенций се удави въ Тибъръ, а дѣцата и роднинитѣ му бѣхъ
 исклани. Константинъ сурово се отнесе къмъ сенаторитѣ и тури въ
 Римъ своята статуя съ кръстъ въ ржката, а подиръ това издаде
 въ Миланъ *едиктъ за вѣротърпимостта* (313), чрѣзъ който
 се разрѣшаваше на християнетѣ да постѣпватъ на държавна служ-
 ба. Въ 324 г. Константинъ, когото обичахъ за неговото кротко
 управление и за успѣшнитѣ му походи противъ германцитѣ, поте-
 гли срѣщу крѣволочния Лициний, който жестоко прѣслѣдваше хри-
 стиянетѣ и дори истрѣби безвръднитѣ семейства на Галерия и на
 Диоклециана. Лициний биде разбитъ и убѣсенъ; тогава настанъ са-
 модържавието на *Константина*, нареченъ *Великий*.

§ 276. **Константинъ Великий.** Константинъ се стремѣше да
утвърди въведенитѣ отъ Диоклециана (§ 274) *монархизмъ*, гна-
 то го основе върху *християнството*. Той достигна това съ три
 срѣдства. 1) Въ 330 г. той прѣнесе столицата отъ Римъ въ Ви-
 зантия, която получи названието *Константинополъ*. Римъ не бѣ-
 ше сгоденъ нито за християнството, нито за монархията: въ него
 бѣше силно идолопоклонството, и се съхраняваше республиканизмътъ.
 Византия лежеше по-близу до центра на цѣлата империя, отколкото

станъ важенъ титулъ. Както болярството, така и духовенството, се избавихъ отъ данъци, които падахъ върху низшата класа. Главенъ данъкъ бѣше *индиктъ*: въ края на всѣка година императорътъ обозначаваше (*indicebat*) съ пурпурно мастило, колко всѣка провинция трѣбва да даде въ пари или въ натура съразмѣрно съ имуществото ѝ, което се оцѣняваше всѣки 15 г. чрѣзъ *кадастръ* (прѣброяване). Този данъкъ станъ византийска ера: годинитѣ се брояхъ по «индикти», като се начене отъ 1 Септ. 312 г., когато се направи първото прѣброяване. Освѣнъ наложитѣ, императорътъ имаше и много *регалии*, или «царски права»; така, доходите отъ държавнитѣ земи, отъ рудницитѣ, отъ монополитѣ и др. Освѣнъ това вземахъ налогъ при продажба и покупка и направихъ задължително прашаньето златни вѣнци, каквито по-прѣди подарявахъ градоветѣ само при важни случаи. За да се събиратъ приходитѣ имаше нужда отъ голѣма класа чиновници, за които само се харчеше $\frac{1}{4}$ отъ цѣлата сума. Поради това тогава се образувахъ два разреда обѣдни хора: а) *декурioni*тѣ, или *курiali*тѣ — богатитѣ, що отговаряхъ за недоимѣцитѣ на своя градъ; тѣ се разорявахъ и се разбѣгвахъ, нѣ връщахъ ги дори отъ монастиритѣ; б) *колони*тѣ — разорени свободни землевладѣлци, които се прикрѣпявахъ о земята, нѣ затова пъкъ ги освобождавахъ отъ военна служба; колонатътъ въ срѣднитѣ вѣкове послужи за основа на крѣпостното право. 3) Константинъ направи *християнството държавна религия*, макаръ че самъ се кръсти едва прѣди смъртта си. Самиятъ му характеръ се измѣни подъ влияние на новата религия. Най-напрѣдъ Константинъ бѣше суровъ, послѣ станъ благочестивъ, облекчи положението на робитѣ, запрѣти гладнаторскиятъ бой и мжкитѣ, награждаваше войницитѣ за всѣки «живъ» плѣнникъ, помагаше на бѣднитѣ, строеше болници и сиротопиталища. Къмъ края на живота си Константинъ наченъ да издава закони противъ идолопоклонството, което по-прѣди той не закачаше, разрушаваше капищата и идолитѣ. Се тогава той много направи за християнството.

§ 277. **Християнството въ първитѣ три вѣка.** Християнството направи голѣми успѣхи въ първитѣ три вѣка при всичкитѣ голѣми затруднения. Християнетѣ съставяхъ отдѣлни общини съ строга организация: *мирянетѣ* се подчинявахъ на *клира* (*κλήρος*), или на духовенството съ неговата трайна *иерархия* (чиноначалие), на чело на която стояхъ *епископитѣ* (*ἐπίσκοπος* — надзирател), *архиепископитѣ*, или *митрополититѣ* и *патриархитѣ*. Слѣдъ паданьето на Иерусалимъ на първо мѣсто се

издигнахъ най-напрѣдъ Римъ, Антохия и Ефесъ, послѣ Александрия и Константинополъ. По провинциитѣ се събирахъ *синоди* отъ митрополити и епископи. Християнетѣ си имахъ свои молитви, свое богослужение и «братски трапези». Тѣ поддържахъ съ общи сплибѣднитѣ си хора и страдалци и като герон умирахъ за вѣрата си. Отъ-най-напрѣдъ, по примѣра на Павла (260), християнетѣ се борѣхъ най-много съ евреетѣ: отчасти империята ги поддържаше, а идолопоклонската интелигенция се сближаваше съ тѣхъ, както се вижда отъ прѣданието за Сенека и за Павла (§ 271). Нъ подиръ паданъето на Иерусалимъ (§ 265) императоритѣ, като не се бояхъ вече отъ евреетѣ, обърнахъ внимание на християнетѣ, задѣто тѣ не признавахъ идолопоклонскитѣ богове, както и зарадъ тѣхната стройна организация, която имъ се чинѣше хетерия (§§ 99, 116). Идолопоклонската интелигенция наченъ да се придържа о възгледа на правителството: Тацитъ говори за християнетѣ съ отвръщение: за-това отъ врѣмето на Нерона до Диоклециана християнетѣ издържахъ *десетъ гонения*, които ставахъ дори въ врѣме на Траяна и на Марка Аврелия. При все това християнството се развиваше. Най-напрѣдъ въ него се породихъ много *ереси*. Ереситѣ се появявахъ подъ влияние на различни срѣди — Египетъ, Палестина, Персія; най-опасни бѣхъ тия, които се свързвахъ съ гръцката философия. Най-много се развиваше гностицизмътъ, въ който се образувахъ много расклонения: персийскитѣ магъ Мани основа учение, което бѣ близко до гностицитѣ и до монтаниститѣ, съ притурка на зороастрова дуализмъ; *манихеитѣ* се отличавахъ съ строгъ животъ и употрѣбяхъ само растителна храна. Нъ вече самата дума ересъ (§ 271) доказва, че се бѣ състанило «правовѣрие» (*ρθοδοξία*): тогава се зараждаше християнското *богословие*, въ форма на *апологетика* (прославѣнье новата религия) и *полемика* (опровержение на еретицитѣ и идолопоклонницитѣ). Богословието създадохъ *церковнитѣ отци* — духовни писатели, които си бѣхъ усвоили антично образование въ «школитѣ на катехетитѣ» (учители на «обърнажитѣ»), на чело на които стоеше александрийското училище. Основателътъ на това училище *Климентъ* (ок. 200) е запазилъ много мѣста отъ еллинскитѣ писатели, у които той трѣсѣше прѣдчувствия за християнството. Неговътъ ученикъ *Оригенъ*, който бѣ аскетъ и поклонникъ на платонизма, се стараеше да придаде на християнството форма на философска система. Редомъ съ тия источни, или гръцки, църковни отци се издигна единъ западенъ, или латински — *Тертуллианъ*, картагенски пресвитеръ; горещъ монтанистъ,

той, напротивъ, упорито отхвъргаше старата философия. Славѣше се още «християнскиятъ Цицеронъ», *Лактанций*, който бѣ учителъ на *Константиновитѣ* дѣца. Сѣ тогава църковното прѣдание се прѣвѣри въ писано «правило», или *Канонъ* — Евангелията и апостолскитѣ послания. Бѣхъ установени таинствата кръщение и причащение подъ двата вида. Изработихъ се догмитѣ за св. Троица, за въскръсението на мъртвитѣ и за свободата на волята. Въ първата отъ тия догми особено затруднителенъ бѣ въпросътъ за природата на Христа. Тоя въпросъ прѣдизвика упорито съпротивление отъ страна на александрийския свещеникъ *Арий*, който не признаваше божествеността на Спасителя. Сѣ тогава аскетизмътъ, който се забѣлѣзваше въ нѣкои ереси, докара образуванието на *монашеството*. Ок. 300 г. египтянинътъ *Антоний* се облѣче съ власяница, оттегли се въ пустинята и събра въ манастиръ мнозина отшелници (*μόναχος* — самъ-човѣкъ). Неговътъ ученикъ *Пахомий* даде уставъ, или правила за живота въ манастиритѣ, като подчини послѣднитѣ на аббати (*ἄββας* — отецъ). Още кога умрѣ Пахомий на Нилскитѣ острови имаше 50000 монаси и дори монахини. Обаче тогава още не се правѣхъ оброци: човѣкъ можеше и да напустне монашеството. Ала наскоро *Василий* въведе манастирски уставъ, който и до сега е въ сила въ источната църква. Крайноститѣ на аскетизма се изразихъ въ *анакхоретитѣ*, или пустинници. Тѣ давахъ оброкъ никога да се не мижтъ, носѣхъ тежки кръстове и вериги, ходѣхъ голи и пасѣхъ по ливадитѣ заедно съ стадата. *Симеонъ* въ Антохия 30 г. проповѣдва на единъ стълбъ 10 м. високъ, за да бѣде по-близу до небето. Християнството се развиваше и външно. На християнството наврѣмени съчувствувахъ дори при двора: у нѣкои императори, особено такива, които се борѣхъ съ сената — упоритиѣтъ врагъ на новата вѣра — се намѣрвахъ Христови бюстове. Християнството се распространи навънъ отъ империята: то броеше вече милиони поклонници отъ Гангъ до Атлантическия океанъ, и въ това число идолопоклонски философи. Очевидно е, че християнството се стремѣше да стане всемирна религия; то станъ *католическа* или «всеобща религия» (*καθόλησ τῆς γῆς*), та империята трѣбваше да се слѣе съ него, тъй като и тя прѣслѣдваше сжщата цѣль. То помогна на *Констанина* въ борбата му съ неговитѣ съперници — и то станъ държавна религия. *Константинъ* освободи клирътъ отъ данъци, даде му правата на понтифекситѣ (въ това число правото на *азилъ*, убѣжище), а така сжщо и *граждански* сждъ, разрѣши да могатъ да се

стианството и апологии на многобожието. Той отмѣни шпионството и источнитѣ обичаи при двора, самъ ходѣше съ износенъ философски плащъ, не си чешеше брадата — и съкрати наложитѣ на $\frac{1}{5}$. Юлианъ загинѣ въ война съ перситѣ. Съ него се прѣкрати потомството на Константина, та войскитѣ пакъ наченѣхъ да избиратъ императори. Тѣ назначихъ грубийтъ, нѣ дѣленъ пълководецъ, илириецътъ *Валентинианъ I*, който взема за себе си Западъ, а на Истокъ постави за съуправителъ брата си *Валента*. Валентинианъ въведе порядѣкъ въ управлението, нѣ съ мѣрки, които наумѣватъ Нерона. Той паднѣ въ борба съ франкитѣ, а Валента — въ битката съ вестготитѣ при Адрианополъ (378).

§ 279. **Теодосий Великий. Паданьето на стария свѣтъ.** За прѣемникъ на Валента бѣше назначенъ храбрыйтъ и уменъ испанецъ *Теодосий*. Той посели вестготитѣ въ Тракия, прие на служба 40,000 тѣхни войници и имъ раздаде половината отъ най-добритѣ длѣжности. Слѣдъ това той за послѣденъ пѣтъ съедини Истокъ и Западъ, нѣ наскоро, прѣди смъртъта си, пакъ ги раздѣли между синоветѣ си (395). Теодосий окончателно *утвърди християнството*, за което се и нарича *Великий*: той слѣ църквата съ държавата, и отъ тогава съжзѣтъ на «олтаря и на трона» станѣ отличителна черта на византийската история. Като направи църквата свое орѣдие, Теодосий ъж обогати и ѣ показваше външно послушание: той покорно прѣнесе унижителната епитимия, която му наложи епископътъ Амвросий, за дѣто бѣ наказалъ съ смъртъ повече отъ 10,000 граждани на възбунтувалия се градъ Солунъ. Съ помощта на патриарха *Григорий Назианзинъ*, Теодосий подтвърди Символътъ на Вѣрата на Константинополския съборъ и прѣслѣдваше арианетѣ. Напоконъ той истрѣби *античното идолопоклонство*. Идолопоклонскитѣ храмове и статуи бѣхъ унищожени; отнехъ правото на идолопоклонитѣ да постѣпватъ на държавна служба и дори да си завѣщаватъ имотитѣ. Народътъ истрѣби токоречи всичкитѣ произведения на класическата архитектура и скулптура. Въ Александрия той разруши извѣстната богата библиотека и замѣчи нѣколко философа, въ това число учената и добродѣтелна *Ипатия*. Тогава станѣхъ *послѣднитѣ олимпийски игри* и бѣ съсипанъ храмътъ на Зевса Олимпийский заедно съ статуята на послѣдния, изработена отъ Фидия (§ 130). Въ Римъ изнесохъ старитѣ светини при воплитѣ на сенаторитѣ. Идолопоклонитѣ бѣгахъ отъ градоветѣ въ планинитѣ, пустинитѣ и селата: тогава идолопоклонството наченѣхъ да наричатъ *паганизмъ*, или «селяшка

вѣра». Само тукъ-тамъ се запазихъ нѣкои философски школи; нѣ подиръ 100 години, въ врѣмето на Юстиниана, и тѣ бѣхъ затворени; послѣднитѣ философи се скрихъ задъ Евфратъ. Тогава се прѣмахнахъ борбитѣ на гладиаторитѣ и на звѣроветѣ, а така сѣщо циничнитѣ пантомими (§ 255). Нравственото падание на стария свѣтъ достигна до крайна стѣпень: обществото мислѣше само за наслаждения и за тщеславие, рабски се покланяше на паритѣ и на властта; литературата, особено латинската, справедливо биде нарѣчена желѣзна. А политическото могъщество на римската империя падна поради окончателното ѝ раздѣляне на Источна, или *Византийска*, и *Западна*: на Истокъ се възцари по-голѣмийтъ синъ на Теодосия *Аркадий*, на Западъ — по-малкийтъ *Хонорий*. Всичко това олесняваше пътятъ на сѣвернитѣ варвари въ прѣдѣлитѣ на империята.

§ 280. **Прѣселение на народитѣ. Хунни. Първи варварски държави.** Още отъ врѣмето на Константина германцитѣ се заселявахъ съ стотини хиляди на югъ отъ Дунава. Тѣ достигахъ до Византия и до Атина, пълнѣхъ легионитѣ, заемахъ държавни служби. Тогава се наченъ великото племенно движение въ Европа, нарѣчено *прѣселение на народитѣ*, което се свърши тепърва слѣдъ два вѣка, когато лонгобардитѣ завладѣхъ Италия. Като прѣкъ поводъ за това послужи нахлуването на туранскитѣ номади *хунни* откъмъ Каспийско море. Хуннитѣ живѣяхъ въ родовъ битъ и си имахъ много князе. Тѣ по видъ приличахъ на сегашнитѣ калмуци, нѣмахъ бради, бѣхъ грозни и кривоноги отъ това, дѣто живѣяхъ на конетѣ си, на които тѣ ядѣхъ и спѣхъ: отначало римлянетѣ ги считахъ, че сѣ центаври. Тѣ се хранѣхъ съ трѣви, съ сурово месо и съ гадове, облачахъ се въ звѣрски кожи; за жилище имъ служахъ тѣхнитѣ талиги. Хуннитѣ бѣхъ жадни за злато; нѣ тѣ го заравѣхъ въ земята. Тѣ бѣхъ обржжени съ стрѣли, що имахъ костяни острила, съ мечове и съ арканъ, съ които тѣ искусно боравѣхъ; тѣ нападахъ разпрѣснатъ, съ викъ и шумъ: тѣ всичко опустошавахъ изъ пътя си и особено мѣчахъ женитѣ. Въ Европа мислѣхъ, че тѣ сѣ потомци на дяволитѣ и на магѳосницитѣ. Около 350 г. хуннитѣ прѣминахъ Уралъ. Слѣдъ като отблъскахъ *остготитѣ* (§ 273) къмъ Дунавъ и слѣдъ като ги покорихъ, тѣ се утвърдихъ въ сегашно Маджарско. *Вестготитѣ* бѣхъ принудени да прѣминатъ въ Тракия, дѣто разбихъ Валента (§ 278), а въ врѣме на малолѣтнитѣ Теодосиеви синове, тѣ потеглихъ по-нататъкъ. Помогна имъ съперничеството между Источната и Запад-

ната империи, които тогава вече представяхъ двѣ враждебни държави: въ Византия гръцкиятъ езикъ вече бѣ станалъ официаленъ. Лицата, които управлявахъ поради малолѣтството на Теодосиевитѣ синове, галлътъ *Руфинъ* въ Византия и вандалътъ *Стилихонъ* въ Римъ, така сжщо съперничахъ помежду си. Свирѣпийтъ и бездаренъ Руфинъ се рѣши да унищожи умниятъ политикъ и доблестенъ пълководецъ Стилихонъ съ помощта на варваритѣ: той посвѣтѣва смѣлия и искусния вестготски вождъ, младия *Аларихъ*, да нападне на Италия. Аларихъ бѣ издигнатъ отъ войницитѣ си на щитъ (обявихъ го за кралъ), та отначало опустоши цѣла Гърция, зарадъ което византийцитѣ убихъ Руфина, а послѣ прѣминъ въ Италия. Стилихонъ се борѣше противъ бургундцитѣ и вандалитѣ, които нападахъ на Италия отъ къмъ сѣверъ. Той отблъсна варваритѣ и имъ посочи западнитѣ римски провинции. Варваритѣ, които опустошихъ тия провинции, образувахъ първитѣ варварски държави: *Бургундската* (по Рона и Рейнъ до Маасъ) съ столица *Вормсъ*, и *Вандалската* (въ Испания, дѣто се запази за неж паметъ въ името на Андалузия). Подиръ това вестготитѣ нахлухъ въ Италия. Стилихонъ прѣмѣсти столицата отъ Римъ въ *Равенна*, която бѣше заобиколена съ канали и блата, и нѣколко пѣти разби Алариха. Той би могълъ съвсѣмъ да спаси страната, ако не би го наказалъ съ смрътъ Хонорий, по одумване отъ страна на римлянетѣ и на идолопоклонитѣ, които ненавиждахъ германцитѣ и християнетѣ. Тогава Аларихъ опустоши Италия и прѣвзе Римъ (410); нъ на скоро подиръ това той умрѣ. Хонорий уговори вестготитѣ да заминатъ на западъ: тѣ основахъ *Вестготското* кралство (ю. Галлия до Луара и Испания), като истикахъ вандалитѣ въ Африка. Вестготска столица станъ *Тулуза*, която скоро наченъ да съперничи съ Римъ по образование и по богатство: галлоримлянетѣ живѣяхъ сега по-добрѣ, отколкото подъ гнета на римскитѣ чиновници. Вестготитѣ напълно се подчинихъ на античната култура, само че бѣхъ ариане. Между бургундцитѣ се така бързо се распространи римското образование, а така сжщо и католичеството. Нъ вандалитѣ упорито си запазвахъ варварството и тѣ напустяхъ Испания, като ъ прѣдоставихъ на вестготитѣ. Оттегляването имъ е свързано съ интригитѣ при Равенския дворъ, дѣто управляваше красивата, нъ бездарна сестра на Хонория — *Плацидия*, когато бѣ малолѣтенъ нейниятъ синъ *Валентинианъ III*. На Плацидия помагахъ готътъ *Аеций* и римлянинътъ *Бонифаций*: и двамината бѣхъ храбри, даровити и образовани; нъ Аеций бѣше коваренъ и честолюбивъ,

стошавайки всичко по пжтя си. На *Каталаунскитѣ полета* (Шалонъ-на-Марна) Аеций го разби се една войска, която не се състоеше толкова отъ римляне, колкото отъ вестготи, бургундци и отъ Меровеовитѣ франки (451). Повече отъ 150 х. трупа останяхъ на полето въ тая «битка на народитѣ»; появи се прѣдание, че ужъ три дѣня подиръ битката душитѣ на умрѣлитѣ се били въ въздуха. Подиръ това Атила се показа въ сѣверна Италия съ нови сили; нъ въ войската му се появи епидемия, а отъ Равенна дойде при него краснорѣчивийтъ папа *Левъ I* съ богати подаръци — та той се оттегли дома си, дѣто наскоро и умрѣ отъ ударъ. Трупътъ на Атила положихъ въ троенъ гробъ (отъ злато, сребро и желѣзо) и го поставихъ въ степитѣ, дѣто конни войници го заобиколихъ и дълго врѣме пѣхъ тжжовни пѣсни. Заровихъ го заедно съ много съкровища, неизвѣстно дѣ: плѣнниците, които ископахъ гробътъ му, бѣхъ убити надъ гроба. Синоветѣ на Атила паднахъ въ борба помежду си, както и въ борба съ германцитѣ и славянетѣ, които си спечелихъ тогава независимостъ. Остатъцитѣ на хуннитѣ се прѣселихъ на Волга, дѣто тѣ се слѣхъ съ своитѣ съплеменници — съ аваретѣ, хозаретѣ и българетѣ.

§ 282. **Англосакси. Падание на Западната Римска империя.** Борбата съ хуннитѣ бѣше окончателенъ ударъ за Западната империя. Римлянетѣ повикахъ войскитѣ си отъ Британия, за да отблъснатъ нападенията на варваритѣ. Поради това империята изгуби още една провинция. Романизуванитѣ, изнѣжени брити не можахъ да се защищаватъ сами противъ дивитѣ каледонци (§ 261), та повикахъ на помощъ *англитѣ* и *сакситѣ* отъ устието на Елба. Тия германци отблъснихъ каледонцитѣ, нъ самиз авладѣхъ Британия, която наченъ да се нарича *Англия* (449). Единъ вѣкъ и половина се борихъ съ тѣхъ брититѣ, които си съставихъ тогава пѣсни за своя герой и защитникъ на християнството *Артуръ*, когото послѣ по цѣла Европа почитахъ за основателъ на вълшебното воинство на *Рицаритѣ отъ кръжлия столъ*; тогава се появихъ и пѣснитѣ на *Оссиана* (§ 261). Нъ брититѣ най-послѣ се подчинихъ на англосакситѣ: една частъ отъ тѣхъ се прѣселихъ въ с.-западния жгълъ на Галлия, който получи название *Бретанъ*. Само въ Уелскитѣ тѣснини тѣ дълго врѣме запазихъ независимостта си: тамъ и до сега се забѣлѣзватъ слѣди отъ келтски езикъ. По образование Британия бѣше третя римска провинция подиръ Галлия и Африка: въ нея имаше до 30 римски града, а така сжщо значително бѣ развито християнството. Всичката британска култура бѣ унищожена отъ дивитѣ англосакси: дори на-

4) *Отпаданье на нравствеността*, тъй като обществото не можеше бързо да усвои християнството, което от друга страна подковаваше духовнитѣ основи на обществото — науката и вѣрата въ политеизма. Всичкитѣ тия причини (политическа, обществена, економическа и идеална) си имахъ корени въ самия античенъ свѣтъ. Важна е и вънкашната причина — 5) *нахлуването на варваритѣ*. Империята испита всички сръдства и военни, и политически за да отблъсне това бѣдствие: нѣ нищо не можѣ да устои противъ такъва не бивалъ въ историята племененъ напоръ. — Великото значение на древния Римъ (§ 258) се вижда отъ това, дѣто дълго врѣме подиръ паданьето му неговото име стоеше на пръвъ планъ въ историята. Въ 800 г. бѣ възстановенъ титулътъ на «римския императоръ», който титулъ живѣ отпослѣ макаръ въ разваленъ видъ, въ името на «Свещената римско-нѣмска империя», що се унищожи тогърва въ 1806 г. Освѣнъ това въ сръднитѣ вѣкове Римъ си спечели нова велика властъ въ лицето на папството, което наченъ да се издига именно къмъ туй врѣме, когато падаше Западната империя.

§ 283. **Културата на 3—5 вѣкове. Желѣзната латинска книжнина.** Последнитѣ три вѣка отъ римската империя сѣ най-печалната епоха въ културно отношение. Римската литература отъ това врѣме си заслужи названието *желѣзна латинска книжнина*, която погинъ заедно съ паданьето на Западната империя: въ 6-ия вѣкъ ако и да се занимавахъ намѣстѣ съ римската литература, то само за забава. Ето особеноститѣ на желѣзната латинска книжнина: 1) Литературата съвсѣмъ прѣхожда отъ Римъ въ *провинциитѣ*, което доказва развитието на *романизацията на Европа* (§ 267). 2) Тази епоха прѣдставя *членъ отпаднакъ* на литературата не само въ поезията, нѣ и въ науката, съ исключение само на юриспруденцията. Поетитѣ отъ тази епоха бѣхъ бездарни стихоплетци, които отчасти лошо подражаваха на Вергилия, а още повече се отличаваха съ нелѣпа ученостъ: дори медикитѣ прѣдписваха рецепти въ стихове. Така сѣщо нѣма много успѣхъ и въ гръцкитѣ поети отъ това врѣме. Тѣ прѣдставятъ прѣходъ отъ стария романъ (§ 269) къмъ византийския, за образецъ на който служи «Геро и Леандръ» отъ *Музея*. — Въ прозата процъвтываше само юриспруденцията: 3-тъ вѣкъ е славата на юридическата наука изобщо. Императоритѣ сѣ повече и повече покровителствуваха *юриститѣ* (§ 268), които поддържахъ тѣхната властъ и докарвахъ въ порядкъ многото противорѣчиви закони. Отъ врѣмето на Хадри-

появи въ космополитичната Александрия. Нъ въ него прѣобладавашо Платоновото учение. Като реакция на скептицизма, неоплатонизмътъ вѣрваше въ всичко — не само въ видимия, нъ и въ *свръхчувствения* свѣтъ: той прѣдставя послѣдниятъ опитъ на идолопоклонството да достигне еднобожието, нъ чрѣзъ *мистицизмъ*. Неоплатоникитѣ вѣрвахъ, че съ помощта на таинствени обреди и символи може да се влѣзе въ прѣки сношения съ Божеството, «да Го носи човѣкъ въ сърдцето си». Колкото повече се изминуваше врѣмето, толкова повече се увличахъ отъ старитѣ мистерии, отъ оракулитѣ, отъ магията, отъ кабалата и достигахъ да виждатъ духове и да правятъ чудеса. Основателъ на неоплатонизма бѣ *Аммоний Саксъ* (носителъ на човали), александриецъ, който желаше да разруши християнството съ помощта на старата наука. Неговото учение е записано отъ египтянина *Плотина*, когото считахъ за чудотворецъ: римската аристокрация и самитѣ императори виждахъ въ това учение «небесно послание». «Енеадитѣ» на Плотина сж послѣдното значително произведение на античната философия. Послѣдни неоплатоници бѣхъ 7-тъ философа, що избѣгахъ въ Персія (§ 279). Съ тѣхъ се прѣкрати старата философия. Всичкитѣ послѣдни философи бѣхъ отъ источно потекло и пишахъ грѣцки. 3) Като трето отличие на желѣзната латинска книжнина служи *риторството*, което достигна до крайна стѣпенъ развитие. Римлянетѣ до толкова се стремѣхъ къмъ вънкашнитѣ форми, щото заучвахъ изрѣчения отъ класикитѣ, безъ да проникватъ смисълъта имъ. Тѣ пишахъ много нищожни дребни съчинения (за именнитѣ дни, за кухнята и т. н.), а особено писма и панегирици, които стоѣтъ по-долѣ отъ всѣка критика. Още повече бѣхъ грѣцкитѣ ритори, и тѣ стоѣтъ по-високо отъ латинскитѣ. Тѣ живѣяхъ въ Атина, дѣто съставяхъ независимо общество подъ името *Платоновска академия*. Тукъ се възпитахъ послѣднитѣ борци за античната култура и на тѣхно чело 7-тъ послѣдни философи и императорътъ Юлианъ (§ 278). Съчиненията на *Юлиана* се отличаватъ съ живостъ, остроумие, одушевление и чистота на езика. Той написа много писма и рѣчи въ защита на идолопоклонството, а така сжщо сатири противъ християнството и пороцитѣ на тогавашното общество; неговитѣ «Цезари» сж зълъ присмѣхъ надъ всяки императори, и наумѣватъ «Разговоритѣ» на Лукиана (§ 269). Нъ истински прѣдставителъ на грѣцката проза отъ това врѣме се счита Юлиановътъ съврѣменикъ *Либаний*, лекциитѣ на когото се славѣхъ на всѣкъдѣ. Прѣслѣдвахъ го завистници, бездарнитѣ ритори; той страдаше отъ недѣзи и домашни неприятности; самъ той

живописство, що прилича на поимейското; нъ вече бѣ се изработилъ типътъ на Исусовата глава, който и сега е приетъ въ византийското искусство. Живописството се запази още и въ пергаментните ръкописи: това сѣ *миниатюри* — малки картини, съ които украсявахъ заглавните листове и букви; най-старитѣ отъ тѣхъ се намиратъ въ книгата Битие, що се нази въ Британския Музей. Процъвтѣваше *мозаиката* въ храмоветѣ по стѣнитѣ, сводоветѣ, дори на пола. Ваянieto, като душа на идолопоклонското искусство

бѣше прѣнебрѣгнато. Главното отличие на християнското искусство се заключава въ новото му *съдържание*. Въ него господствува *символизъмъ*, т. е. изображение на мислитѣ чрѣзъ прѣдмети. Най-напрѣдъ се употребявахъ прости «символи», заимствуваши отъ Библията: гълъбъ означаваше Св. Духъ, корабъ — църква, палма — побѣда надъ смъртта, риба или пастиръ съ овца върху плещитѣ — Христосъ. Това сѣ християнски нероглифи, образно писмо (Въвед. § 14). Послѣ се появихъ

Добриятъ пастиръ. Въ римскитѣ катакомби отъ 3-ия вѣкъ.

сложни символи, или «аллегории»: това сѣ источнитѣ притчи, прѣнесени въ изкуството. Въ символизма на тази епоха всичката въжашностъ е антична: Исусъ сѣ видъ на младъ човѣкъ безъ брада (Орфей), Адамъ въ рая подъ видъ на Херкулеса съ хесперидскитѣ ябълки, ангелитѣ въ видъ на гении и херувими и т. н. Нѣ ликоветѣ на Христа и на Богородица прѣдставятъ нови идеали отъ човѣшка красота, повече одухотворени, по-малко пластични, отколкото у старитѣ.

... § 286. **Значението на послѣдния периодъ.** Прѣходниятъ периодъ отъ старитѣ вѣжмена къмъ срѣднитѣ вѣкове прѣдставя гореща борба на тритѣ основни на исторiята — на классицизма, християнството и варварството. *Античното влияние*, още проницава въ всичкитѣ области на живота: римското правителство владѣе историческиятъ свѣтъ; развиватъ се социалнитѣ отношения и идеитѣ отъ края на римската република; романизацията на Западъ и едлинизацията на Истокъ сѣ въ пълната си сила; училището, книжнината и изкуството още сѣ антични дори у християнетѣ. Нѣ голѣмитѣ отстъпки отъ същността на классицизма вече свидѣтелствуватъ за неговото разлаганье. Господствува новата политическа форма — империята; и послѣдната се пада, отчасти отъ натиска на вън-

ХРОНОЛОГИЧЕСКА ТАБЛИЦА.

ПРЪДИ Р. ХР.

Години. *)		Стр.
5508	<i>Еврейската ера</i>	22
ок. 5000	Появяване на бѣлата раса въ Европа	15
« 5000	Първийтъ фараонъ Мена	28
« 5000—3000	<i>Старото царство въ Египетъ</i>	«
« 4000	Бронзовийтъ вѣкъ въ Прѣдня Азия	15
« 4000	<i>Начало на желѣзния вѣкъ на Истокъ</i>	16
« 4000	<i>Египетскитѣ пирамиди.</i>	19
« 4000	Египетскитѣ и Халдейски надписи.	20
« 3000	<i>Начало на арийцитѣ</i>	89
« 3000—2500	Арийцитѣ въ Бактриана	91
« 2500	<i>Зороастръ.</i>	92
« 2500	Появяване на арийцитѣ въ Индия	96
« 2500—2200	<i>Срѣдното царство въ Египетъ</i>	31
« 2500—1500	Ведийската епоха въ Индия	96
« 2300	<i>Еврееѣ съ Авраама въ Палестина</i>	33, 63
« 2300	Завоевание на Халдея отъ еламититѣ	56
« 2300—1700	Владичество на хикситѣ въ Египетъ	33
« 2200—1700	Независимостъта на Сидонъ	63
« 2000	<i>Изнамѣрване на азбуката</i>	18
« 2000	Основанието на Уръ и Урукъ	52
« 2000	Пелазгитѣ въ Италия	300
« 2000—538	<i>История на семититѣ въ старо врѣме</i>	87
« 1800—1600	<i>Най-голѣмото могъщество на Вавилонъ</i>	58
« 1700	<i>Новото царство въ Египетъ</i>	34
« 1700—1200	Сидонъ подъ Египетско владичество	63
« 1600	<i>Таут-месъ III.</i>	35
« 1600—1300	<i>Вавилонъ подъ владичество на египтянетѣ</i>	58
« 1500	Основание на лидийското царство	112
« 1500	Появяване на италийцитѣ	301
« 1500—1200	<i>Героическиятъ периодъ въ Гръция</i>	131
« 1500—1000	Героическата епоха въ Индия	96
« 1500 - 850	Героитѣ и прѣселванията въ Гръция	127
« 1400	<i>Рамессу II.</i>	36
« 1400	<i>Пелазгитѣ се появяватъ на Срѣдиземно море.</i>	64
« 1350	<i>Моисей.</i>	37
1311	Въскачването на Рамессу III	44
ок. 1300	<i>Завоеването на Палестина отъ евреетѣ</i>	64
1300	Заселването на Кадма въ Тива	142
« 1300—625	<i>Владичеството на Ассирия</i>	83

*) По-важнитѣ години сж обозначени съ курсивъ.

Година.		Стр.
ок. 1300—600	<i>Вавилонъ подъ владичество на ассирийцитѣ.</i>	60
« 1200	<i>Падание на Троя и прѣходъ къмъ желѣзния вѣкъ .</i>	15
« 1200	<i>Падание на Сидонъ . . . . .</i>	64
« 1200	<i>Падание на Троя . . . . .</i>	133
« 1200	<i>«Великата война» въ Индия . . . . .</i>	98
« 1200—1000	<i>Финик. колонии въ зап. басейнъ на Срѣдиз. море.</i>	73
« 1200—1000	<i>Първитѣ гръцки колонии въ Италия . . . . .</i>	302
« 1200—850	<i>Епоха на прѣселванията въ Гръция . . . . .</i>	133
« 1200—700	<i>Владичество на Тиръ въ Финикия . . . . .</i>	69
« 1100	<i>Тиглатъ-фала-саръ I. . . . .</i>	60
« 1100	<i>Прѣселване на дорийцитѣ . . . . .</i>	133
« 1000	<i>Край на бронзовия вѣкъ въ южна Европа .</i>	15
« 1000	<i>Соломонъ . . . . .</i>	65
« 1000	<i>Арийцитѣ завладѣватъ цѣла Индия . . . . .</i>	98
« 1000	<i>Гръцитѣ въ Мала Азия . . . . .</i>	113
« 1000	<i>Дохождане на етрускитѣ въ Италия . . . . .</i>	301
« 1000—600	<i>Браминскиятъ периодъ въ Индия . . . . .</i>	100
« 1000—500	<i>Процвѣтване на етрускитѣ . . . . .</i>	302
978	<i>Начало на юдейското и израилското царства.</i>	67
900	<i>Развалинитѣ на Нимрудъ . . . . .</i>	52
ок. 880	<i>Революция въ Тиръ въ врѣме на Пигмалиона. .</i>	73
880—600	<i>Процвѣтяване на Картагенъ . . . . .</i>	74
ок. 850	<i>Илиада и Одиссея . . . . .</i>	145
« 850	<i>Ликургъ . . . . .</i>	147
« 800	<i>Ассирия — първа държава на Истокъ . . . . .</i>	67
« 800	<i>Начало на книжовността въ Индия. . . . .</i>	96, 108
« 800	<i>Покорение на Мидия отъ ассирийцитѣ. . . . .</i>	67, 110
« 800	<i>Хезиодъ. . . . .</i>	135
776	<i>Гръцката ера . . . . .</i>	168
753	<i>Основание на Римъ . . . . .</i>	309
ок. 750	<i>Установяване републикански режимъ въ Гръция</i>	152
« 750	<i>Избиране архонти въ Атина . . . . .</i>	154
« 750—650	<i>Мессенски войни . . . . .</i>	150
734	<i>Основание на Сиракуза. . . . .</i>	76, 165
720	<i>Прѣвзимане на Самария отъ ассирийцитѣ.</i>	69
ок. 700	<i>Етиопскиятъ царъ Шабака . . . . .</i>	45
700	<i>Развалинитѣ при Хорсабадъ . . . . .</i>	52
ок. 700	<i>Начало на борбата между аристокрацията</i>	
	<i>и демокрацията въ Гръция . . . . .</i>	153
« 700	<i>Начало на Македония . . . . .</i>	163
« 700—650	<i>Мидия подъ владичество на ассирийцитѣ . . . . .</i>	83
« 650	<i>Асур-бан-абалъ . . . . .</i>	45, 77
« 650	<i>Появяване на тиранитѣ въ Гръция. . . . .</i>	153
« 650—500	<i>Источни гръцки колонии . . . . .</i>	162
632—624	<i>Скититѣ въ Прѣдня Азия . . . . .</i>	83
ок. 630	<i>Основание на Кирена . . . . .</i>	165
625	<i>Падане на Нинивия . . . . .</i>	83

Година.		Стр.
624	<i>Драконовитѣ закони въ Атина</i>	155
622	<i>Второзаконието на евреетѣ</i>	76
604	<i>Поражението на Нехо при Кархемизи</i>	46, 84
ок. 600	<i>Картагенянетѣ завладѣватъ Сиртскитѣ заливи</i>	74
« 600	<i>Будда</i>	105
« 600	<i>Халисъ—граница между Мидия и Лидия</i>	111
« 600—550	<i>Хилоново законодателство</i>	151
595	<i>Солонъ</i>	156
587	<i>Паданье на юдейското царство</i>	77, 85
574	<i>Разрушение на Тиръ отъ Навуходоносора</i>	76
560	<i>Пизистратъ</i>	160
ок. 560	<i>Паданье на Мидия</i>	112
554	<i>Паданье на лидийското царство</i>	114
538	<i>Завоевание на Вавилонъ отъ Кира</i>	115
538—320	<i>Евреетѣ подъ персийско владичество</i>	268
537	<i>Завоеванието на Финикия отъ Кира</i>	76
529	<i>Смъртъта на Кира</i>	115
525	<i>Камбизъ въ Египетъ</i>	47
ок. 500	<i>Македония се подчинява на перситѣ</i>	164
510	<i>Изгонване на пизистратовцитѣ</i>	160
510	<i>Паданье на Сибарисъ</i>	164
509	<i>Прѣмахване на царското достоинство въ Римъ</i>	313
ок. 500	<i>Дарий въ Скития</i>	123
« 500	<i>Хегемония на Спарта въ Пелопонесъ</i>	151
« 500	<i>Еллинизация на Македония</i>	163
« 500	<i>Демокрация въ Кротонъ</i>	164
500	<i>Възстание на малоазийскитѣ гръци</i>	173
494	<i>Свещената планина и народниятъ трибунъ</i>	326
490	<i>Маратонската битка</i>	174
485	<i>Гелонъ сиракузскій</i>	165
480	<i>Биткитѣ при Термопили, Саламинъ и Хи- мера</i>	177, 179, 181
479	<i>Биткитѣ при Платея и Микале</i>	180
479—477	<i>Първенството на Темистокла въ Атина</i>	182
477	<i>Избиране на архонтитѣ отъ 4-та класа</i>	183
476	<i>Първенство на Атина по море</i>	183
476—449	<i>Борба на атинянетѣ съ перситѣ</i>	184
469—429	<i>Управничеството на Перикла въ Атина</i>	186
466	<i>Битката при Евримедонъ</i>	184
461	<i>Смъртъта на Темистокла</i>	185
460	<i>Съюзъ на демократитѣ съ Спарта</i>	187
459—445	<i>Борба на Атина съ Спарта</i>	187
450	<i>Децемвири</i>	330
449	<i>Смъртъта на Кимона</i>	184
445	<i>Перикловъ миръ</i>	187
445	<i>Военни трибуни съ консулска власт</i>	331
432—431	<i>Обвиненията противъ Перикла</i>	191, 192

Години.	Стр.
431—404	Пелопонеската война 194
429	Смъртта на Перикла 194
421	Квестори 332
421	Никиевъ миръ 197
415	Алкивиадъ въ Сицилия 350
411	Олигархия въ Атина 202
410	Битката при Кизикъ 202
404	Паданье на Атина 204
403	Възстановяване на демокрацията въ Атина 205
400	Походътъ на 10-хиляди 225
ок. 400	Архелай македонский 232
« 400	Процъвтѣванье на Сиракуза 335
« 400	Плата на войскитѣ въ Римъ. 344
399	Смъртта на Сократа 207
399—387	Възобновяване на персийскитѣ войни 225
392	Кинадоновътъ заговоръ въ Спарта 224
390	Нападение на галлитѣ върху Римъ 334
387	Анталкидовъ миръ. 226
371	Битката при Левктра 229
367	Лициниево законодателство 337
364	Смъртта на Пелопида 230
363	Основание на понтийското царство 270
362	Мантинейската битка и смъртта на Епаминонда 230
356 346	Свещената война въ Гръция 235
355	Съюзническата война въ Гръция 235
348	Смъртта на Платона. 253
340 — 290	Самнитскитѣ войни 344
338	Битката при Херонея 240
336	Смъртта на Филиппа 241
334	Начало на источнитѣ походи на Алекс. Велики 245
333	Битката при Иссъ 245
332	Основание на Александрия 246
331	Битката при Гаугамела. Паданье на перс. царство 246
331	Основание на каппадокийското царство 268
324	Възстание на Атина противъ Алекс. Велики. 251
323	Смъртта на Александра Велики 249
323 306	Идеята за всемирна монархия у диадохитѣ. 262
323—30	Лагидитѣ въ Египетъ 271
322	Смъртта на Демостена 251
320—203	Евреетѣ подъ владичество на Птолементѣ 268
314—301	Борба между диадохитѣ 264
312	Ера на Селевкидитѣ 264
312	Реформата на Аппия Клавдия 343
312—65	Царството на Селевкидитѣ 267
306	Край на республиканизма въ гръцкия свѣтъ. 264, 293

	Години.		Стр.
	301	Битката при Ипсѣ	265
ок.	300	Изравняване правата на патрициитѣ и на плебеитѣ	338
«	300	Стоикътъ Зенонъ	287
«	300	Прѣкръпяване историята на етрускитѣ	335
	295	Битката при Сентинумъ	346
	281	Основание на пергамското царство	269
	280	Образуване на ахейския съюзъ	275
	280	Битката при Хераклея	347
ок.	280	Диадохитѣ се замѣстватъ отъ Епигонитѣ	266
	275	Битката при Беневентъ	348
	266—263	Хремонидовата война	274
	264	Хиеронъ напада върху мамертинцитѣ.	351
	264—146	Пунически войни	349
	255	Основание на бактрийското царство	268
	255	Основание на партското царство	271
ок.	250	Индийскиятъ царь Асока	106
«	250	Основание на Галатското царство.	268
«	250	Начало на гладиатурата	305
	244	Реформата на Агиса IV въ Спарта	276
ок.	240	Реформа на центуриатнитѣ комиции	375
	235—149	Катонъ Старий.	362
	228	Съюзътъ на Атина съ Римъ.	274
	225	Реформата на Клеомена III въ Спарта	276
	221	Битката при Селлазия	276
	219	Разрушението на Сагунтъ отъ Ханнибала	354
	216	Битката при Канни	355
	214—205	Първа война на Римъ съ Македония	277
	202	Битката при Зама	356
	197	Втората война на Римъ съ Македония	278
	190	Основание на арменското царство.	268
	190	Поражението на Антиоха III при Магнезия	267
	183	Смъртта на Сципиона, Ханнибала, Филопмена и Филиппа III	278, 358
	180	Начало на сблъскванията между Понтъ и Римъ	270
	168	Възстание на евреитѣ подъ водителството на Макавеитѣ. Битката при Пидна	269, 279
ок.	150	Завоюване на бактрийското царство отъ партитѣ	268
«	150	Астрономътъ Хиппархъ	284
	148	Македония — римска провинция	279
	146	Гръция и Картагенъ — римски провинции. Разрушение на Коринтъ и Картагенъ	280, 359, 360
	146 30	Разлагане на римската република.	376
	134	Първа робска война	371
	133	Присъединение на Пергамъ къмъ Римъ	270
	133	Тиберий Гракхъ	377
	123	Законитѣ на Кая Гракха	379

Години.		Стр.
121	Смъртта на Кая Гракха. Първата революция въ Римъ	379, 380
106—43	Цицеронъ	421
100	Побѣдата на Мария надъ германцитѣ	382
юж. 100	Скития се прѣименува въ Сарматия	122
91	Законитѣ на Ливия Друза	383
90	Съюзническата или марсийската война	384
88	Сулпиций Руфъ. Първата междуособна война въ Римъ	385
88—63	Борбата на Митридата Великий съ Римъ	270
86	Смъртта на Мария	386
83	Битката при Коллинскитѣ порти	387
80	Татаретѣ унищожаватъ бактрийскитѣ царе въ южни Иранъ и въ Пенджабъ	268
78	Смъртта на Сулла	388
74	Присъединение на Витиния къмъ Римъ	268
69—66	Борба на римлянетѣ съ Армения	268
67—61	Помпей на Истокъ	392
65	Сирия — римска провинция	267
63	Мало-азийскій Понтъ — римска провинция	271
60	Първитѣ триумвиратѣ	396
58—49	Цезарь въ Галлия	397
юж. 50	Начало на борбата между Партия и Римъ	271
49—45	Втората междуособна война въ Римъ	398
48	Битката при Фарсала	399
46	Битката при Тапсъ	400
45	Битката при Мунда	400
45	Нова година отъ 1 Януарий	402
44	Смъртта на Цезаря	403, 404
44	Третята междуособна война въ Римъ	406
43	Вторитѣ триумвиратѣ	406
42	Битката при Филиппи	407
37	Иродъ Великий	269
31	Четвърта междуособна война въ Римъ. Акциумъ.	409
30	Египетъ — римска провинция	273, 410
30	Начало на римската империя	410
8	Смъртта на Хорация и на Мецената	429

СЛѢДЪ Р. ХР.

9	Битката въ Тевтобургската гора	414
14	Смъртта на Августа	415
17	Кападокия — римска провинция	268
17	Смъртта на Тита Ливия	432
44	Юдея — римска провинция	269
64	Първо гонение на християнетѣ	448
68	Прѣкратяване на Юлиевата династия	448

Година.		Стр.
70	Разрушение на Иерусалимъ отъ Тита	449
70—180	Епоха на добритѣ императори	448
114	Присъединение на Армения къмъ римската империя.	268
180—284	Владичество на военната сила	451
226	Паданье на партското царство	271
226	Основание на новото персийско царство.	467
285	Въцаряване на Диоклециана.	468
305	Отричанье на Диоклециана	469
312	Битката при Милвийския мостъ	470
312	Въвеждане на индикта	22, 472
324	Единодържавие на Константина	470
325	Първий вселенский съборъ	475
330	Основание на Константинополъ	470
350	Библията прѣведена на готски езикъ.	466
378	Битката при Адрианополъ	476
395	Раздѣлянье империята на источна и западна.	476
ок. 400	Прѣкръстванье на мистеритѣ	208
410	Прѣвземанье на Римъ отъ Алариха	478
449	Основание на англо-саксонската държава	480
451	Битката на Каталаунскиятъ полета	480
476	Паданье на Западната Римска империя	21, 481
486	Побѣдата на Хлодвига при Суассонъ	481
ок. 500	Край на архелогическитѣ вѣкове въ Европа	16
« 600	Еврейскитѣ езикъ се замѣства съ арамейски	77
« 600	Арабитѣ се появяватъ въ Историата	87
« 622	Мохамеданска ера	22
1000	Персийскитѣ поетѣ Фирдуси	92
1453	Турцитѣ прѣвзематъ Византия	21
1492	Открытие на Америка	21
1702-1721	Открытие на Помпея и Херкуланеумъ.	450
1771	Открытие на Зенд-Авестата	92
1789	Начало на френската революция	21
1792-1804	Републиканското лѣточисление въ Франция	22
1802	Наченяхъ да прочитатъ клиноветѣ.	20
1821	Наченяхъ да прочитатъ иероглифитѣ	20
1842	Раскопкитѣ на Ботта близу до Мосулъ	51
1851	Раскопкитѣ на Оппера въ Вавилония.	52
1857	Подтвърждава се четеньето на клиноветѣ	21
1881	Масперо — управителъ на Каирския музей	20
1881	Раскопкитѣ въ Тель-Ло	52

ПОКАЗАТЕЛЪ НА ИМЕНАТА И ПРЕДМЕТИТЪ. (ИНДЕКСЪ).

Аббатъ: опрѣдѣление, 474.
Абиссиния: народъ, 26; християнство, 485, 487.
Абордаженъ мостъ: опрѣдѣление, 351.
Аборигени: опрѣдѣление, 301.
Абруци: планини, 298.
Абсолютизмъ: опрѣдѣление, 10.
Авари: хунни, 480.
Аварисъ гл. *Танисъ*.
Аватари: опрѣдѣление, 104.
Авганистанъ: страна, 109; езикъ, 93.
Авиури: опрѣдѣление, 305; латини, 308; Римъ, 322, 338, 416; комедия, 420; империя, 420, 460.
Августинъ: Бонифаций, 479; монашество, 485; Пелагий, 486, 487.
Августъ. 1) Императоръ: опрѣдѣление, 410; характеръ, 410, 411; междуособие, 405; триумвиръ, 406, 407; Антоний, 408—410; управление, 411—414; варвари, 414 смъртъ, 415. — 2) Мѣсець: опрѣдѣление 410. — 3) Титулъ, 469.
Авентинъ: хълмъ, 312; плебеи, 320; Капитолий, 329; Кай Гракхъ, 379.
Авзони: народъ, 91, 301.
Авраамъ, 33, 57.
Аврелианъ, значение, 467, 468.
Австралия: папуаси, 4; Китай, 26.
Автономия: опрѣдѣление, 192, 193; Анталкидовъ миръ, 226.
Автохтони гл. *Аборигени*.
Агаѣмонъ: царь, 132.
Агатоклъ: тиранинъ, 350.
Аглутинация: опрѣдѣление, 5.
Агезилай: царь, 224, 225, 226, 229, 230.
Ager publicus: опрѣдѣление 315; борба на патрициитъ съ плебеитъ, 326, 328, 329, 336, 337, 339; земитъ на побѣдитъ, 343, 348, 376; Гракхи, 378, 379; Цезарь, 402.
Агисъ. 1) III: значение, 250. — 2) IV: значение, 276.
Ани: Ариана, 90; Индия, 97.
Аиора. 1) Стѣгда, 190. — 2) Съборъ: героич. епоха, 143; Атина 154, 158.
Аира-майнъ гл. *Ариманъ*.
Ариентъ, градъ, 165.
Арикола: брити, 449; Тацитъ, 457.
Ариппа: Цезарь, 405; Октавианъ, 408, 409; меценатство, 425; география, 433; искусство, 435.

Ариппина. 1) Стара, 415, 435; — 2) Млада, 447, 454.
Аѣаръ, божество, 54.
Аѣербалъ: Югурта, 380.
Аделинги: опрѣдѣление, 444, 445.
Администрация: опрѣдѣление, 152, 325.
Адонисъ, Адонъ, божество, 70, 145.
Адрианополъ: начало, 451; битка, 476.
Адриатическо м. гл. *Ионическо м.*
Аеций, пълководецъ, 478—480.
Азбука: начало, 18, 33; Финикия, 71; Персия, 119; Римъ, 323.
Ази: опрѣдѣление, 443.
Азидагакъ. 1) Чудовище, 92. — 2) Царь гл. *Астиагъ*.
Азилъ: опрѣдѣление, 309; Гръция, 155; християнство, 474.
Азиний Поллионъ: литература, 425; искусство, 435.
Азия. 1) Часть отъ свѣта: население, 4, 23; природа, 48, 49; гл. *Истокъ*. — 2) Римска провинция, 360, 394.
Азовско м. гл. *Меотида*.
Азовъ гл. *Танаисъ*.
Азорски о-ви, 349.
Академия. 1) Гимназия, 190, 211. — 2) Философия: Платонъ, 253; Александрия, 287; срѣдня и нова, 287; Цицеронъ, 422; империя, 462, 484.
Акарнания: страна, 128.
Аквиля: германци, 453.
Аккадо-сумерология: опрѣдѣление, 52.
Аккади: опрѣдѣление, 54.
Аккерманъ гл. *Тира*.
Ако, градъ, 62.
Акрополъ: опрѣдѣление, 13; Атина, 133.
Акростиъ: опрѣдѣление, 288.
Акръ гл. *Ако*.
Акиумъ: битка, 409.
Алани: опрѣдѣление, 394.
Аларихъ: краль, 478.
Алба-Лонга: опрѣдѣление, 306; Еней, 309; Туллъ Хостилий, 311.
Албания: страна, 112.
Албански Врата гл. *Дербентъ*.
Алби: опрѣдѣление, 443.
Александрия: основание, 246; значение, 271, 272, 281, 282, 293; стихъ, 288; култура, 281—291, 418, 455, 462; съсицванье, 467; християнство, 473, 474, 476; неоплатонизмъ, 483, 484.

- Александръ.** 1) Македонски: раждане, 233; Херонея, 240; характеристика, 241—243; походи и смъртъ, 245—249; Диогенъ, 252; значение, 292, 293, 296, 438, 460. — 2) Отъ Абонотейха, 461.
- Алемани:** начало, 466.
- Алжиръ:** езикъ, 26; храмъ, 487.
- Аматъ:** Лидия, 112.
- Алкей:** значение, 429.
- Алкивиадъ:** характеристика, 198; Сицилия, 198; Спарта, 199, 202; персийци, 202; Атина, 203; смъртъ, 204.
- Алкмеониди:** опрѣдѣление, 154; Мегаклъ, 155; Пизистратъ, 159; Ксантиппъ, 175; Периклъ, 194.
- Аллегория:** искусство, 488.
- Аллия:** битка, 334.
- Аллодъ:** опрѣдѣление, 444.
- Алменде:** опрѣдѣление, 444.
- Алти:** появяванье, 2; значение, 23, 127; граница на Италия, 297; Ханнибалъ, 354.
- Алтай:** туранци, 24; алтайци, 4.
- Алфавитизмъ** гл. *Азбука*.
- Алфей,** рѣка, 128.
- Алазисъ:** значение, 46.
- Амазонки:** сармати, 122.
- Аверосий:** Тесдосий, 476; монашество, 485; богослужение, 486.
- Аменюфисъ III:** значение, 32.
- Америка:** откритие, 21; природа и население, 4, 23, 300; бронзовъ вѣкъ, 16; китайци, 26.
- Амесъ** гл. *Амазисъ*.
- Аминтъ:** Персия, 164.
- Аммоний-Саккъ:** неоплатонизмъ, 484.
- Аммоновъ оазисъ:** Камбизъ, 117; Александръ Велики 246.
- Амон-ем-гатъ** гл. *Аменюфисъ*.
- Аму-Дария** гл. *Оксъ*.
- Амулий:** прѣдание, 309.
- Амунъ,** божество, 36, 41.
- Амфиктиония:** опрѣдѣление, 166; священни войны, 240.
- Амфиполъ:** основание, 164.
- Амфитеатръ:** опрѣдѣление, 218; империя, 431, 451, 455, 463.
- Анадолъ,** страна, 49.
- Анакреонъ:** значение, 160, 171.
- Анаксагоръ:** Периклъ, 185, 188; атиняне, 191, 192.
- Ананка** гл. *Фатумъ*.
- Анатомия:** начало, 284; кабинетъ, 282.
- Анахоретъ:** опрѣдѣление, 474.
- Англи:** начало, 442; съжзъ, 466; Британія, 480.
- Англия:** опрѣдѣление, 480.
- Андалузия:** опрѣдѣление, 478.
- Анкетиль-дю-Перронъ,** ученъ, 92.
- Анкъ-Марций:** значение, 311; плебеи, 320.
- Аннаи** гл. *Лѣтопись*.
- Анталкидъ:** миръ, 226.
- Антиониди:** опрѣдѣление, 273.
- Антионъ:** 1) I: Александръ Велики, 245; характеръ, 263; смъртъ, 265. — 2) Гонатъ: Селевкъ, 265; династия, 273.
- Антиливанъ,** планини, 49.
- Антиной:** статуи, 464.
- Антиохия:** столица, 266; значение, 266; христианство, 440, 473, 486.
- Антиохъ.** 1) I, 265. — 2) III Велики, 267, 268, 269, 277, 357, 358. — 3) IV Елфанъ, 269. — 4) IX, 267.
- Антипатръ:** Александръ Велики, 245; Еллада, 250, 251.
- Антистенъ:** циники, 252.
- Антистрофа:** опрѣдѣление, 218.
- Антитавръ,** планини, 48.
- Антифонъ,** ораторъ, 222.
- Античенъ:** опрѣдѣление, 437.
- Антонинъ Пий:** значение, 452.
- Антоний.** 1) Триумвиръ: начало, 397; трибунъ, 398; Цезаръ, 403, 404, 405; триумвиратъ, 406; Октавианъ, 407—409; Клеопатра, 273, 409, 410; смъртъ, 410. — 2) Монахъ, 474.
- Антропоморфизмъ:** опрѣдѣление, 6; Грция, 135.
- Анциумъ,** пристанище, 345.
- Апати:** Иосифъ, 34.
- Апанъ,** божество, 41.
- Апатия:** опрѣдѣление, 287; стоици, 287.
- Апеллесъ:** Александръ Велики, 261; Александрия, 282.
- Апенински п-въ,** 24, 297, 299.
- Апенински планини,** 297—299.
- Апиций:** гастрономия, 454.
- Аполлоний Тиански:** значение, 462.
- Аполлонъ:** опрѣдѣление, 138; Картагенъ, 74; оракулъ, 128; прѣврѣщанье, 135; Азия, 143; патрѣс, 154; Белведерски, 290.
- Апостолъ:** опрѣдѣление, 440.
- Апотеоза:** опрѣдѣление, 361, 446; империя, 452, 460.
- Аппелация:** опрѣдѣление, 324.
- Аппий Клавдий.** 1) Консулъ, 326. — 2) Цензоръ, 343, 347. — 3) Приятель на Гракхитъ, 377.
- Апулей:** романъ, 459, 460.
- Апулия:** опрѣдѣление, 298; галли, 334.
- Араби:** опрѣдѣление, 4; кушити, 26; значение, 87; наука, 455, 456.
- Арабия:** египтяне, 35; плоскогорие, 49; финикийци, 63; еврее, 66; ассирийци, 77; христианство, 485.
- Арадъ:** Персийски заливъ, 54; Финикия, 61; искусство, 71.
- Араксъ,** рѣка, 109.

- Арамеи*: Египетъ, 35; опрѣдѣление, 57.
Арамъ: опрѣдѣление, 49; финикийци, 73.
Арабатъ: опрѣдѣление, 48; потопъ, 56; височина, 109.
Аратъ: значение, 275.
Араузий, градъ, 382.
Арахозия: опрѣдѣление, 109; Киръ, 115.
Аролида, страна, 129.
Арионавти: египтяне, 64; пелазги, 91; прѣдание, 132.
Ариосъ: основание, 129; дорийци, 146; Спарта, 187, 193; анархия, 231.
Ардширъ: значение, 467.
Арена: опрѣдѣление, 365.
Ареоналъ гл. *Сждъ*.
Аресъ: опрѣдѣление, 135; Марсъ, 138.
Ариана: арийци, 89; Иранъ, 109.
Арианство: опрѣдѣление, 474; Констанций, 475; вестготи, 478; развитие, 486.
Арий: значение, 474; Атанасий, 486.
Арийци: опрѣдѣление, 4; характеристика, 88, 89; кушити, 26; семити, 88; Африка, 37, 45, 46, 47, 74; Сидонъ, 64; Мидия, 83; първобитни, 89—92; Ариана, 109; Мала Азия, 113; значение, 125, 126.
Ариманъ: опрѣдѣление, 93; туранци, 94.
Аримаспи, народъ, 122.
Аристагоръ, тиранинъ, 173.
Аристархъ: Александрия, 282; филология, 284.
Аристидъ: Маратонъ, 174; характеристика, 175, 176; Саламинъ, 179; първенство, 182, 183; смъртъ, 185.
Аристиппъ: философъ, 251.
Аристокрация: опрѣдѣление, 10; Египетъ, 30, 38; Финикия, 69, 73; Гръция, 143, 144, 151, 195, 198, 227, 230; Македония, 163; Кротонъ, 164; Кирена, 165; Сицилия, 198, 350; Партия, 271; Римъ, 337, 339, 340, 372, 373. Гл. *Патриции*, *Евпатриди* и *Боляре*.
Аристоменъ: царъ, 150, 151.
Аристотель: Македония, 233, 242; Платонъ, 253; животъ и учение, 254—256; Александрия, 287; значение, 292; варвари, 295; Сулла, 388.
Аристофанъ: Периклъ, 188, 191; Клеонъ, 196; Сократъ, 207; значение, 220, 221.
Аркадия: природа, 129; дорийци, 146; съжзъ, 224, 229; анархия, 230, 231; монети, 262.
Аркадий, императоръ, 477.
Армения: природа, 48; вавилоняне, 58; финикийци, 73; мидийци, 111; история, 111; независимо царство, 268; Митридатъ, 270; парти, 453; Помпей, 394; Траянъ, 451; християнство, 485, 486.
Арминий: значение, 414; статуя, 435.
Армия гл. *Войска*.
Арморика: опрѣдѣление, 441.
Арно: лигурийци, 300.
Аррия: значение, 446.
Арсакъ: туранци, 271.
Арсеникъ, лѣкарство, 108.
Артаксерксъ. 1) II: Киръ млади, 203; Агезилай, 225; Парисатида, 244. — 2) III Охъ: падание на Персия, 244.
Артафернъ: пълководецъ, 174.
Артемида: значение, 135; Диана, 138; Кибела, 143.
Артемизий: нось, 179.
Артуръ: значение, 442; брити, 480.
Архелай: Еврипидъ, 219; еллинизмъ въ Македония, 232.
Археология: прѣдисторическа, 12; историческа, 19; римска, 286.
Архивъ: опрѣдѣление, 21.
Архиепископъ: опрѣдѣление, 472.
Архимедъ: значение, 284; Хиеронъ, 251; Сиракуза, 356.
Архипелагъ гл. *Егейско м*.
Архитектура: начало, 7; камъненъ вѣкъ, 14; Египетъ, 30, 32, 34, 35, 38; халдеи, 55; Вавилонъ, 59; Ассирия, 77, 79; Индия, 107, 108; Персия, 119, 120; Гръция, 79, 143, 172, 215—218, 260, 262, 294; Партия, 271; Александрия, 290; Римъ, 315, 368, 416, 435; империя, 463, 464; християне, 487.
Архонтъ: начало, 154; Солонъ, 158; Клистенъ, 161; Темистоклъ, 183; Периклъ, 189; василевсъ, 154.
Асвини, божества, 90.
Аскалонъ, градъ, 70.
Асканий, герой, 302.
Асклепий: Сократъ, 208; змия, 461.
Асмонеи: опрѣдѣление, 269.
Асока, царъ, 106.
Аспазия: 187, 188, 192.
Ассирия: опрѣдѣление, 50; желѣзенъ вѣкъ, 16; надписи, 18; египтяне, 35, 44; семити, 57; Вавилонъ, 58; въздигане, 60, 61, 67, 69; култура, 71—82; значение, скити, 83, 84.
Ассириология: опрѣдѣление, 52; учени, 20, 21.
Ассуръ: герой, 57; божество, 81.
Ассуръ-бан-Абалъ: Египетъ, 45; значение, 77.
Ассъ: опрѣдѣление, 320; отмѣнение, 372.
Астартъ: Финикия, 71; Кипръ, 142.
Астиагъ, царъ, 112.
Астрабадъ: природа, 109; парти, 271.
Астроология: Ассирия, 79; империя, 448.
Астрономия: опрѣдѣление, 2; Египетъ, 40; туранци, 53; Халдеи, 54; вавилоняне, 59; Гръция, 221; Александрия, 284; Етрурия, 305; Римъ, 418; Птолемей, 455.

Атанасий: монашество, 485; арианство, 486.
Ателла, градъ, 420.
Ателлани: опрѣдѣление, 420; падание, 431.
Атенеумъ: опрѣдѣление, 452.
Атина: природа, 128; история, 154—281; стоици, эпикурейци, 287, 288; Сулла, 386; империя, 484.
Атина-Паллада: значение, 135, 138; Посейдонъ, 209.
Атлантический океанъ: желѣзенъ вѣкъ, 16; галли, 333.
Атласъ, планини, 24, 349.
Атлетика: опрѣдѣление, 257.
Атонъ: Ксерксъ, 178; Аристотель, 254.
Атрей: герой, 132.
Атриди: опрѣдѣление, 132.
Атриумъ: Етрурия, 303; Римъ, 315, 340.
Атталъ III, царь, 270.
Аттика, страна, 128.
Аттила, царь, 479, 480.
Аттрибутъ: опрѣдѣление, 43.
Аугсбургъ, градъ, 414.
Аура-Мазда гл. *Ормуздъ*.
Aureus: монета, 402.
Африка: население, 4, 5, 23, 26; плато, 24; Римъ, 352, 357; вандалы, 479.
Афродита: опрѣдѣление, 138; Ашера, 71; появляванье въ Гръция, 142; статуя, 261.
Ахавъ, царь, 67.
Ахавия: страна, 129, 133; дорийци, 146; сыжзъ, 275, 277; падание, 279, 280.
Ахеменесъ, царь, 112.
Ахемениди, 112, 120, 270, 467.
Ахерузско езеро, 298.
Ахей, герой, 131.
Ахейци: опрѣдѣление, 131; Египетъ, 91; владичество, 131, 132, 143, 291; герои, 140; дорийци, 146; падание, 277—280.
Ахиллесъ, герой, 241.
Ашера, божество, 70, 71.

Баалбекъ гл. *Хелиополь*.

Баалъ гл. *Белъ* — *Ваалъ* — *Молохъ*.

Багдадъ: положение, 50; раскопки, 52.

Багоди: опрѣдѣление, 469.

Багой: евнухъ, 244.

Базилевсъ гл. *Василевсъ* и *Царь*.

Базилика: опрѣдѣление, 370; храмъ, 487.

Байрутъ гл. *Беритъ*.

Бактра: Семирамида, 71; Сассаниды, 467.

Бактрия: арийци, 89; Александръ Велики, 247; Антонинъ, 452.

Баку, градъ, 394.

Балзамуванье: начало, 7; Египетъ, 42; скиты, 122.

Балкански планини, 23.

Балкански полуостровъ, 24.

Балкъ гл. *Бактра*.

Балтика: кехлибаръ, 302; готи, 466.

Баптистериумъ: опрѣдѣление, 487.

Барди: опрѣдѣление, 441; Англия, 441, 442.

Бардя: Кировъ синъ, 117.

Барка: 1) Страна, 24, 123, 165. — 2) Фамилия, 74, 352.

Баркохабъ: Мессия, 452.

Баски, народъ, 25.

Басня: Индия, 108; Гръция, 171.

Батави: опрѣдѣление, 442; възстание, 449.

Бахреински о-ви, 54.

Бахусъ гл. *Вакхъ*.

Бегистунъ: планина, 110; надпись, 116.

Белгия: франки, 466.

Белита гл. *Милита*.

Беллона, божество, 322.

Бел-сар-уссуръ гл. *Валтасаръ*.

Белуджистанъ: страна, 109; езикъ, 93.

Белъ: халдеи, 54; Вавилонъ, 59; Финикия, 64, 70; евреи, 67; Римъ, 461.

Беневентъ: битка, 348; пжть, 348.

Беоция: природа, 128; Спарта, 187; фокійци, 236.

Берберия: страна, 24; народъ, 26.

Беритъ: градъ, 62.

Берозъ: значение, 51; Вавилонъ, 53.

Библиотека: Египетъ, 40; Ассирия, 81; Пизистратъ, 160; Аристотель, 255; Александрия, 282; Цезарь, 402; Августъ, 426; империя, 448, 451, 454, 476.

Библь: Адонисъ, 61, 70.

Бирсъ-Нимрудъ гл. *Борсинна*.

Богословие, начало, 473; догма, 486.

Бокхъ, царь, 380.

Болоръ-Тагъ, планини, 24.

Боляре: Гръция, 143, 144.

Бомбей: гебры 93; брамини 107.

Бонифаций, пълководецъ, 478, 479.

Бонъ, носъ, 74.

Бористенъ: скиты, 121.

Борну: езикъ, 26.

Борсинна: развалины, 52.

Босфоръ. 1) Царство, 270. — 2) Киммерийски, 122. — 3) Тракийски, 123.

Ботаника: евреи, 65; Александрия, 282.

Ботта: раскопки, 51.

Бразидъ, пълководецъ, 197.

Брама: значение, 100, 101; сега, 6.

Брамини: опрѣдѣление, 100; закони, 102; теокрация, 102, 103; Будда, 105, 107; култура, 107, 108.

Бреннъ, галски вождъ, 334.

Бретанъ: келти, 441; опрѣдѣление, 480.

Британия: финикийци, 72; Цезарь, 397; келти, 441; романизация, 449, 454; Хадрианъ, 451; англосакси, 480.

Брити: опрѣдѣление, 441; възстание, 449; англосакси, 480.

Брундузиумъ, градъ, 348.
Брутийци, народъ, 335.
Брутъ. 1) Стари, 313, 325. — 2) Млади:
 Цезарь, 403; Македония, 406; триум-
 вири, 407; Хораций, 428.
Бруциумъ, страна, 301.
Будда: пророкъ, 104 - 106.
Буддизмъ: значение, 6.
Будикка: брити, 449.
Буколики гл. *Идиллия*.
Буле гл. *Вуле*.
Бурбунди: опрѣдѣление, 442; начало,
 466; кралство, 478.
Бухара, страна, 109.
Бъларе: хунни, 480.
Бълария: Августъ, 414.

Баалъ гл. *Белъ* — *Баалъ* *Молохъ*.
Вавилония: опрѣдѣление 50; скити, 83;
 сабеизмъ, 54.
Вавилонъ: Египетъ, 34, 35; раскопки, 52;
 прѣдания, 56; халдеи, 55; ассирийци,
 57, 58, 82; финикийци, 63; Лидия, 114;
 ново-халдеи, 84—87; перси, 115; Але-
 ксандръ Велики, 246, 248; диадохи, 263,
 264; характеръ, 59; значение, 60.
Ваиси: опрѣдѣление, 100; брамини, 103.
Вакханки и вакханты: опрѣдѣление, 362.
Вакхъ: значение, 138; Азия, 143; оргии,
 209; драма, 218, 220; Римъ, 362.
Валентинианъ. 1) I: значение, 476. — 2)
 III: значение, 478; Аттила, 479; загин-
 ванье, 481.
Валентъ, императоръ, 476.
Валерианъ: перси, 467.
Валерий Корвъ, пълководецъ, 345.
Валкирии: опрѣдѣление, 443.
Валтасаръ: значение, 86.
Валхалла: опрѣдѣление, 443.
Вандами: опрѣдѣление, 442; готи, 466;
 кралство, 478, 479.
Ванъ: Тавръ, 49; Семирамида, 111.
Ванпиръ: духъ, 6.
Варакъ: значение, 65.
Варвари: опрѣдѣление, 127, 440; гръци,
 295; римляне, 382, 414; германци и
 келти, 440—445; значение, 440; пап-
 ство, 485.
Варка гл. *Урукъ*.
Варна гл. *Одессъ*.
Варъ, сенаторъ, 414.
Василевсъ гл. *Царъ*.
Василий Велики: монашество, 474, 485;
 Юлианъ, 475; Либаний, 485.
Васко-де-Гама: пжтешественикъ, 46.
Ваяние: начало, 7; Египетъ, 30, 33, 35; хал-
 деи, 55; Вавилонъ, 59; Финикия, 71, 72;
 Ассирия, 79, 80; Индия, 108; Ликия, 113;
 Персия, 120, 121; Гръция, 132, 172,

213, 215, 260—262, 291; Етрурия, 303,
 304; Римъ, 368, 435; империя, 464, 488.
Влжбната Сирия гл. *Сирия*: Вглжбната.
Веди: значение, 20; съдържание, 96, 98.
Везеръ: градове, 455.
Везувий: планина, 297; битка, 345; из-
 вержение, 450.
Велика Гръция: природа, 298; колонии,
 164, 165; етруски, 334, 335; Римъ, 346.
Вендидатъ: значение, 92.
Венера: халдеи, 54; Афродита, 138; ла-
 тини, 307; статуя, 435.
Венеция: търговия, 72; олигархия, 75;
 природа, 297; население, 300; галли, 334.
Вериллий: Енний, 368; Лукреций, 425;
 характеристика, 427, 428; желѣзна ла-
 тинска книжнина, 482.
Верона, градъ, 353.
Верресъ, преторъ, 422.
Верцингеториксъ: галли, 397.
Веспасианъ: значение, 448, 449; иску-
 ство, 463.
Веста: Хестия, 138; латини, 307.
Весталки: опрѣдѣление, 307.
Вестиготи: начало, 466; Византия, 476,
 477; Аларихъ, 478.
Вей, крѣпость, 333.
Вигари: мѣнастири, 105.
Виена: начало, 453.
Византия: турци, 21, 25; основание, 163;
 Филиппъ, 239; столица, 470.
Викарий: опрѣдѣление, 471.
Виндобона гл. *Виена*.
Виндя, планини, 48.
Вирнатъ: лузитанци, 360.
Вителлий: гастрономия, 454.
Витлеемъ, градъ, 62.
Витиния: население, 113; Римъ, 394.
Вишну, опрѣдѣление, 99; тримурти, 104.
Воденъ гл. *Едесса*.
Водопроводъ: Атина, 160; Етрурия, 303;
 Галлия, 397; Римъ, 435.
Вола гл. *Ра*.
Волсинни, градъ, 305.
Волски: латини, 345; Гракхи, 378.
Воронежъ: перси, 123.
Войска: начало, 10; Египетъ, 38, 39, 46;
 Финикия, 70; Индия, 99; Картагенъ, 75,
 349; Гръция, 143, 148, 149, 158; Римъ,
 320, 321, 333, 342, 343, 344, 364, 381,
 382; Цезарь, 401; Августъ, 412; гер-
 манци, 445; империя, 450, 455, 464—466.
Вуле: герои, 143; евнатриди, 154; Со-
 лонъ, 158.
Вулканъ: Хефестъ, 138; сабинци, 306;
 Римъ, 322.

Габиний: Помпей, 392.
Гадесъ: градъ, 73.

Газа: градъ, 62.

Галатия: опрѣдѣление, 268; Помпей, 394.

Галба, императоръ, 448.

Галенъ: медицина, 456.

Галерий: цезарь, 469.

Галилея: страна, 62; Христосъ, 440.

Галли: Азия, 268, 333; togati и braccati, 302; Италия, 333; Римъ, 334, 397; характеръ, 333, 334; Етрурия, 334.

Галлия: 1) Цизалпийска, 297, 396. — 2) Трансальпийска: положение, 297, 382; Цезарь, 397; романизация, 397, 440, 441; келти, 441; франки, 466; вестготы, 478; хунны, 479.

Галлоримляне: значение, 489.

Ганъ: египтяне, 37; долина, 48; разливи, 95; индийци, 98; христианство, 474.

Гастрономия: пунически войны, 365; Лукуллъ, 389, 393, 417; империя, 454.

Гат-шену: царица, 35.

Гауламела: Александръ Велики, 246.

Гаумата: самозванецъ, 117.

Гай: юристъ, 456.

Гайзерихъ: вандалы, 479.

Гебри: опрѣдѣление, 92, 93.

Гедеонъ: герой, 65.

Гедрозия: страна, 109.

Гелайтъ: опрѣдѣление, 445; Маркъ Аврелий, 453.

Гелонъ: Сиракуза, 165; Химера, 181; монархия, 195.

Гемма: опрѣдѣление, 290.

Генисаретско езеро, 62.

Гений: хранитель, 307; Тиборъ, 309; ангелъ, 488.

Генуций: трибунъ, 329.

Генъ: опрѣдѣление, 154.

География: история, 1; Египетъ, 40; Александрия, 284; математическа, 284; империя, 455, 457.

Геология: опрѣдѣление, 2.

Геометрия: Вавилонъ, 59; гръци, 284; Римъ, 418.

Геомори: опрѣдѣление, 154.

Германикъ: опрѣдѣление, 414.

Германци: опрѣдѣление, 4; появление, 92; скиты, 122; Персей, 278; галлы, 333; Марий, 382; Цезарь, 397; Августъ, 408, 412, 414, 415, 481; битъ, 442—445; империя, 451, 453, 466, 478; христианство, 485; значение, 489;

Германъ гл. *Арминий*.

Герои: Евреи, 64, 65; Ассирия, 81; Индия, 98, 99; арийцы, 92, 110; гръци, 131—133, 140—143; римляне, 309, 325.

Герузия: опрѣдѣление, 147.

Гети: народъ, 430.

Гей: божество, 136.

Гибралтаръ: Навуходоносоръ, 85; Херкулесъ, 140.

Гимназия: Солонъ, 158; Олимпия, 168; Атина, 211; Тива, 227.

Гимнастика: Гърция, 148, 168 — 170, 211, 257; Римъ, 418.

Гинекей: опрѣдѣление, 157.

Главица: опрѣдѣление, 32; египетска, 32; ассирийска, 79; персийска, 120; дорическа, 32, 172; ионическа, 215; коринтска, 215.

Гладиаторство: Етрурия, 305; южна Италия, 336; Римъ, 365, 391, 417, 431; империя, 453; унищожение, 472, 477.

Глиптика: опрѣдѣление, 290; Александрия, 290; Римъ, 435, 436.

Глосса: опрѣдѣление, 284, 285.

Гноми: опрѣдѣление, 443.

Гностицизмъ: опрѣдѣление, 463; развитие, 473, 486.

Гоби: пустыня, 24.

Горий: значение, 222; Ешаминондъ, 228.

Готи: опрѣдѣление, 442; империя, 453; начало, 466; Зиновия, 468.

Гравирование: Ассирия, 80; Александрия, 290, 291; Римъ, 435.

Гракхъ. 1) Тиверий Семпроний, 358, 376. — 2) Тиверий, 376, 377, 378. — 3) Кай, 376, 377, 378—380.

Грамматика: Ассирия, 81; Гръция, 211, 221, 225; Александрия, 284; стоици, 287; Римъ, 418, 432.

Граникъ: битка, 245.

Γρατὶ πασαγομένων: опрѣдѣление, 189.

Графъ: опрѣдѣление, 444, 471.

Григорий Назианзинъ: Теодосий, 476; Либаний, 485; значение, 486.

Гротескендъ: клиновидни надписи, 20.

Гроти: Индия, 107; Мидия, 110.

Грузинци: опрѣдѣление, 111.

Грузия гл. *Колхида*.

Гръци, *Гръция*: опрѣдѣление, 4, 127; бронзовъ вѣкъ, 15; прѣдания 20; египтяне 45, 46, 47, 143; колонии, 134, 162—165; Мала Азия, 113; скиты, 122; персы, 121, 123; Бактрия, 123; природа, 127—130; Финикия, 131, 132, 140, 143; езикъ, 46, 134; митология, 135 — 140; история, 145—281; Александрия, 272; значение, 294—296; етруски, 302 — 304; латини, 306—309; култура, 143 — 145, 167—172, 208—223, 251—262, 418.

Давидъ: царь, 65.

Далестанъ гл. *Албания*.

Даки, *Дакія*: империя, 450, 451.

Далай — *Лама*: опрѣдѣление, 107.

- Далмация:** Августъ, 414; империя, 468.
Дамаскъ: рутени, 35; природа, 49.
Дамасханъ гл. *Хекатомтилосъ*.
Данай: Африка, 46; Аргосъ, 143.
Данайци гл. *Ахейци*.
Даниилъ, пророкъ, 86.
Данте: Вергилий, 428.
Данъкъ: Египетъ, 38; перси, 118; Атина, 158; Римъ, 315, 319; париченъ, 293, 413; Диоклецианъ, 469; Константинъ, 472.
Дарданели гл. *Хеллеспонтъ*.
Дарданци гл. *Троянци*.
Дарици: монети, 118.
Дарий. 1) I, 117, 118, 121, 123, 173, 174. — 2) II, 244. — 3) III Кодоманъ, 244, 245, 246, 247.
Дарялска клисура, 83.
Датисъ, пълководецъ, 174.
Дева, божество, 90.
Девкалионъ, герой, 131.
Девора: съдии, 65.
Деканъ, плоскогорие, 95.
Декархии: опрѣдѣление, 203; характеръ, 203, 204, 224.
Декламация: Гръция, 190, 211, 212; Александрия, 285; империя, 458.
Декурионъ: опрѣдѣление, 471, 472.
Делосъ: центръ на Цикладскитѣ о-ви, 128; Аполлонъ, 143; съжзъ, 183; тържище на роби, 371, 393.
Делта: устие на рѣка, 27.
Делфи: оракулъ, 128; амфикифия, 166; игри, 212; свещенни войни, 235.
Демавендъ, планина, 109.
Демагогъ: опрѣдѣление, 153; Периклъ, 191; подиръ Перикла, 196; Филиппъ, 234.
Деметра: опрѣдѣление, 138; мистерии, 208.
Деми: Гръция, 161; Александрия, 272.
Демиири: съсловие, 154.
Демокрация: опрѣдѣление, 10, 152; Тиръ, 73; Картагенъ, 75, 352; Гръция, 157—161, 177, 183, 186—202, 223, 227, 251, 292; Сицилия, 195, 350; Тарентъ, 346; Римъ, 320, 375, 379.
Демонъ: значение, 6; туранци, 53; халдеи, 55; Вавилонъ, 59; Зенд-Авеста, 92; Мидия, 94; Гръция, 138; Сократъ, 206, 207; Етрурия, 304; латини, 307.
Демостенъ: Тукидидъ, 223; дѣятелность, 236—240; латинска война, 250, 251.
Денарий: монета, 372.
Дербентъ: проходъ, 83.
Держето: Финикия, 70; Ассирия, 81.
Десятъкъ: римляне, 353; Цезаръ, 402.
Децемвири: опрѣдѣление, 330.
Деций Мусъ. 1) Стари, 345. — 2) Млади, 346.
Джемшидъ, царъ, 92.
- Джумна,** рѣка, 95.
Диадема: опрѣдѣление, 118; императори, 468.
Диадокси: опрѣдѣление, 262; характеристика, 263, 264; междоусобни войни, 264—266.
Диаконъ: начало, 440.
Диалектика: опрѣдѣление, 222; софисти, 222; стоици, 287; империя, 458.
Диана: гръци, 138; латини, 307; Римъ, 322; Испания, 391.
Диарбекирско издигнато мѣсто, 49.
Диви: духове, 93.
Дидактика: стихотворения, 288; Александрия, 288; Римъ, 420, 425.
Дидона гл. *Емисса*.
Дией: пълководецъ, 280.
Диктатура: опрѣдѣление, 324; патриции, 326, 328, 333, 338 знатни, 340.
Дилвунъ, островъ, 54.
Дилувий: опрѣдѣление, 3.
Димитрий. 1) Фалерейски, 258, 264, — 2) Полиоркетъ, 263—265.
Династия: опрѣдѣление, 10; Египетъ, 28, 31, 34, 35, 36, 44, 45; халдеи, 55; Индия, 99; Македония, 231.
Диогенъ, философъ, 252.
Диодоръ Сицилийски, историкъ, 286.
Диоклецианъ: значение, 468, 469.
Диоклея: Диоклецианъ, 468.
Диомедъ, герой, 302.
Диона: оракулъ, 127; пелазги, 130.
Дионисий. 1) I, 253, 335, 350. — 2) II, 253, 350. — 3) Халикарнаски, 286.
Дионисъ гл. *Вакхъ*.
Дионъ: Сиракуза, 253.
Диоскурия, градъ, 163.
Диоцеза: опрѣдѣление, 471.
Дипломация: Гръция, 245, 275; Римъ, 342, 345.
Дипломъ: опрѣдѣление, 471.
Дискъ: игра, 170.
Дитирамбъ, пѣсень, 216.
Дитиръ гл. *Бористенъ*.
Дитиръ: финикийци, 63; Митридатъ, 270; готи, 466.
Додекархия: опрѣдѣление, 45.
Додона: оракулъ, 127.
Долменъ: опрѣдѣление, 14; Индия, 97; келти, 441.
Домицианъ: значение, 450; нрави, 454; литература, 454, 458.
Donatigut: опрѣдѣление, 447.
Донъ: египтяне, 37; скити, 121; готи, 466.
Дорида. 1) Въ Мала Азия, 113, 134, 163. — 2) Въ Гръция, 128, 133.
Дорийци: прѣселение, 133, 134; еллизмъ, 134, 291, 292; искусство, 72, 172; колонии, 165.
Доръ, герой, 131.

Дравидийци, народъ, 96.

Драконъ, архонтъ, 155.

Драма: Индия, 108; Гръция, 209, 212, 216—221; Римъ, 323, 366, 367, 425, 431.

Драхма: монета, 157.

Дроби: начало, 59.

Друзъ: Августъ, 414.

Друиди: жрѣци, 441, 451.

Друидки: жрици, 441.

Дуализмъ: опрѣдѣление, 6; Зенд-Авеста, 93.

Дуилий, консулъ, 351.

Дунавъ: желѣзенъ вѣкъ, 16; скити, 122; мекедонци, 233, 239, 243; римляне, 414, 451; германци, 453, 466; градове, 455.

Дуумвиратъ: първи, 396; втори, 406.

Духовенство: Константинъ, 472, 474; Теодосий, 476.

Духъ: диваци, прѣдецъ, 6; Египетъ, 40; халдеи, 55; гръци, 138; етруски, 304; латини, 307, 308; келти, 441.

Душа: диваци, 5; прѣселение, 5, 42, 101, 171; безсмъртие и задгробенъ животъ, 5, 15, 42, 101, 254, 304, 308, 422, 443.

Държава: опрѣдѣление, 10; форми, 10; начало въ Европа, 17; Египетъ 38; еврее, 64—67; Финикия, 69; Картагенъ, 74, 75; Ассирия, 80, 81; ново-халдеи, 84; Индия, 97, 102; Мидия, 110; Персия, 117—119; Гръция, 143, 144, 295; Спарта, 146, 147; Атина, 154, 157, 158, 160, 161, 182—184, 188, 189; Етрурия, 305; Римъ, 319—322, 372, 373, 436; наука, 285; значение въ стария свѣтъ, 437.

Дѣца: диваци, 8; Вавилонъ, 59; Финикия, 71; Картагенъ, 74; арийци, 90; Гръция, 148, 157; Римъ 316; германци, 442; империя, 451, 452.

Ебро: рѣка, 354.

Евангелие: значение, 440; Иоаннъ, 463.

Евбея: положение, 128; Филиппъ, 239.

Еверестъ: планина, 48.

Евклидъ: математика, 284.

Евменъ: дипломатия, 245.

Евмухъ: Ассирия, 79; Персия, 118; Римъ, 361, 461.

Евнъ: роби, 371.

Евпатриди: опрѣдѣление, 152; Атина, 154; Клистенъ, 162.

Евреи: опрѣдѣление, 4, 5, 57; брой 6; Библия, 20; ера, 22; дохождане въ Палестина, 33; Египетъ, 34, 44; родовъ битъ, 64; Соломонъ, 65; двѣ царства, 67; паданье на Иерусалимъ, 76, 77; Испания, 77; значение, 87; перси, 87, 268; Птолемеи, 268, 269; Селевкиди, 269; Александрия, 272; Римъ,

400, 417; империя, 439, 440, 449, 458, 462, 473, 475; каббала, 462.

Евримедонъ: рѣка, 184.

Евритидъ: животъ, 219, 220; значение, 291, 292; Невий, 367.

Европа. 1) Часть отъ свѣта: появяванъ 3; раси, бронзовъ вѣкъ, 15; желѣзенъ вѣкъ, 16; население, 23; значение, 4—439. — 2) Царска дъщеря, 141.

Евротъ, рѣка, 129.

Евфратъ: извори, 49; Вавилонъ, 8; Киръ, 86; граница на Сирия и Палестина, 271; Римъ, 412.

Евхемеризмъ: опрѣдѣление, 287; Римъ, 366.

Евхемеръ: философъ, 286, 361.

Елатски о-ви: битка, 352.

Еге гл. *Едесса*.

Егерия: Нума Помпилий, 311.

Егейско море: финикийци, 63; скити, 113, 114; перси, 121; значение, 128.

Егина: природа, 128.

Еионъ: столица, 275.

Египетъ. 1) Страна: желѣзенъ вѣкъ. надписи, 20; природа, 27; история, 28—48; финикийци, 63; арийци, 67, 77; ново-халдеи, 85; Лави, 114; перси, 46, 117, 244; Александрия Велика, 47, 48, 246; Лагиди, 271—272; Помпей, Цезарь, 399; Антоний, 410; кошти, 486. — 2) Герой, 143.

Егоспотамосъ: битка, 203.

Едда: опрѣдѣление, 443.

Едемъ: опрѣдѣление, 51.

Едесса: столица, 163.

Едиктъ: опрѣдѣление, 401; Августъ, 414; милански, 470.

Едилъ. 1) Плебейски: царе, 320; патриции, 327, 330, 338. — 2) Курул опрѣдѣление, 338; значение, 339; signia, 340; праздники, 365.

Единъ: прѣдание, 143.

Езекия, царь, 76.

Езикъ: начало и развитие, 5; прѣжии, 19; китайски, 5; тибетски, 5; египетски, 48; коптски, 48; арабски, 48, 83, 93; турански, 25, 83; семитски, 25, 57, 63, 88; ассирийски, 60, еврейски, 63, 77; арамейски, 77, 93; арийски, 25, 57, 89; зендски, старо-персийски, 93; гебрски, ново-персийски, курдски, белуджистански, авгански, 93; турски, 25, санскритски, 96; гръцки, 46, 134, 258, 281, 284, 285, 303, 363, 366, 420, 455; латински, 349, 367, 397, 421—426, 449.

Езичници: въ наше врѣме, 6; християнство, 439; Константинъ, 473, 474; Лианъ, 475, 476; Теодосий, 476.

Езонъ: басни, 171.
Еира: положение, 129; Аристоменъ, 150.
Екбатана: начало, 110, 111; Киръ, 112; Дарий, 117; развалини, 120.
Екви: Римъ, 235.
Екклезия: опредѣление, 158; Солонъ, 158, 159; Клистень, 161; Периклъ, 189; олигархия, 202.
Еклектизмъ: опредѣление, 290; искусство, 290; философия, 422, 462.
Елагабалъ: Баалъ, 461; императоръ, 467.
Еламъ: опредѣление, 51; раскопки, 52; туранци, 53; кушити, 54; ассирийци, 77, 82; ново-халдеи, 84.
Ел-Ассуръ: раскопки, 53; основание, 58.
Елба: Августъ, 414; германци, 442, 466.
Елбурсъ: положение, 23, 48.
Елеати: философи, 171.
Елевзисъ: природа, 128; мистерии, 208, 209, 453, 461.
Елениа: опредѣление, 170; Гръция, 170; Римъ, 425; въ съврѣмененъ смисълъ, 430.
Елена. 1) Спартанска царица, 132. — 2) Майка на Константина, 470.
Елефанта: искусство, 107.
Елефантина: Нилъ, 27; обелискъ, 36.
Елея: Фокея, 165.
Елида: значение, 129; Олимпия, 146; игри, 168, 169; падание, 224.
Елизей: опредѣление, 140.
Елисей, пророкъ, 67.
Емисса, царица, 73.
Емля Капитолина: Иерусалимъ, 452.
Еллада гл. Гръция.
Еллора: искусство, 107.
Елфи: опредѣление, 441.
Емеза гл. Кадеишъ.
Емилий Павелъ: 1) Пълководецъ, 279, 355. — 2) Неговъ синъ, 358.
Емсъ: Тевтобургска гора, 414; германци, 442, 466.
Еней: Римъ, 309; Енний, 368; Вергилий, 428.
Енний: Евхемеръ, 361; Хомеръ, 368.
Енотрия: опредѣление, 300.
Енциклопедизмъ: Аристотель, 255; Александрия, 283; Ератостенъ, 284; Лукреций, 425; Цицеронъ, 421.
Енциклопедия: опредѣление, 211.
Еолия: троянци, 113; еолийци, 134; Митилена, 162.
Еомийци: пелазги, 131; Азия, 134; Саффо, 171; значение, 291.
Еолъ: прѣдание, 131.
Епаминондъ: характеристика, 228; дѣятельность, 228—230; Филиппъ, 232; Ксенофонтъ, 259; Филопемъ, 277.
Епиалтъ: Термопили, 178.

Епигопи: опредѣление, 266.
Епирамма: надпись, 424; въ сегашенъ смисълъ, 424; Цезарь, 398; Марциалъ, 459.
Епирафия: опредѣление, 20.
Епидавръ: тирани, 153.
Епизодъ: опредѣление, 124; Херодотъ, 222.
Епикуреизмъ: опредѣление, 288; Римъ, 416, 419; империя, 439, 454, 459, 462.
Епикуръ: животъ и учение, 287, 288.
Епименидъ: Солонъ, 156.
Епиръ: природа, 127; Олимпиада, 233, 241; диадохи, 264; Пирръ, 265, 273, 274, 288, 347; Римъ, 279.
Епископъ: опредѣление, 472.
Епонимъ: опредѣление, 154.
Епосъ: Египетъ, 36, 41; еврее, 65; ассирийци, 81; Индия, 98, 99; гръци, 132, 145, 170; римляне, 368, 428; животенъ епосъ гл. *Басня*.
Епоха: опредѣление, 22.
Ера: опредѣление, 22; главни ери, 22; селевкидска, 264; византийска, 472.
Ерариумъ: опредѣление, 412; унищожение, 468.
Ератостенъ: библиотека, 282; астрономия, 284; филология, 284; Евхемеръ, 287.
Ересъ: опредѣление, 462; начало, 473; развитие, 486, 487.
Ерехтеонъ: палладиумъ, 209; панатиней, 210; храмъ, 213, 215.
Ерехтей, божество, 209.
Ермитажъ: Петербургъ, 291.
Ескулапъ гл. Асклепий.
Естествознание: история, 1; Аристотель, 255; Александрия, 284; Римъ, 456.
Естетика: опредѣление, 8.
Ести: готи, 466.
Есхилъ: Темистоклъ, 185; значение, 219, 291.
Есхинъ: характеристика, 237; Филиппъ, 237, 238, 240; Демостенъ, 250.
Етика: опредѣление, 8; развитие, 8.
Етиопия: Нилъ, 27; Мерое, 35; Египетъ, 44, 45; перси, 117.
Етна: вулканъ, 297; митология, 136.
Етолия: положение, 128; съжзъ, 274—279.
Етрурия: бронзовъ вѣкъ, 15; туранци, 24; финикийци, 72; ассирийци, 80; природа, 298; култура, 302—305; Римъ, 325, 333, 346; Алкивиадъ, 198; падание, 334, 335; Катилина, 395.
Ефесъ: Крезъ, 114; ионийци, 134; процвѣтѣвание, 163; риторика, 285; значение, 293; християнство, 473.
Ефпалтъ: Периклъ, 188; смъртъ, 191.
Ефори: опредѣление, 147; царе, 224.

Желто море: опрѣдѣление, 24.

Жена: Египетъ, 30, 38, 43, 47; туранци, 59; еврее, 65; Ассирия, 80; Ариана, 89; Индия, 104; Гръция, 149, 157, 168, 212, 213, 295; галли, 334; Римъ, 316, 362, 364, 365, 366, 416, 420, 426, 428; германци, 442, 443; империя, 446, 452; значение, 438.

Живакъ, лѣкарство, 108.

Живописство: начало, 7; Ассирия, 80; Гръция, 172, 212, 215, 261; Александрия, 290; Етрурия, 304; Римъ, 435, империя, 464; християнско, 487, 488.

Жребий: държавна служба, 189; гадание, 445.

Жръци: появяване 7; Египетъ 28, 39, 44; туранци, 53; мидийци, 94, 95; Индия, 100—103; Гръция, 138—140, 152, 191; етруски, 305; латини, 308; Римъ, 322, 323, 361.

Жъртвоприношение: развитие, 7; бронзовъ вѣкъ, 15, 16; Вавилонъ, 59; еврее, 69; Финикия, 71; Картагенъ, 74; Ариана, 90, 94; Мидия, 95; Индия, 97, 100; Гръция, 138, 139; етруски, 304; латини, 308; Римъ, 319, 342, 345, 346, 355, 416; келти и германци, 441, 444.

Забъ, рѣка, 50.

Заиръ: Иранъ, Тигръ, 50; перси, 109.

Задня Азия: опрѣдѣление, 48.

Задня Индия: буддизмъ, 107.

Закинтъ: островъ, 128.

Западна римска империя: начало, 477; падание, 480—482.

Зевксисъ: живописецъ, 261.

Зевсъ: оракулъ, 127; пелазги, 130; потекло, 137, 138; Олимпийски, 476.

Зедекия, царъ, 85.

Земледѣлие: начало, 9; развитие, 12; камененъ вѣкъ, 14; желѣзенъ вѣкъ, 17; Египетъ, 30, 33; Финикия, 62; Палестина, 62; Картагенъ, 74; Ариана, 89; Индия, 97; Гръция, 130, 144; Италия, 297; етруски, 302; италийци, 306; Римъ, 315, 370; Кавказъ, 394; германци, 442; империя, 454.

Зенд-Авеста: значение, 20; съдържание, 92; Сассаниди, 467.

Зендски езикъ, 93.

Зенонъ, философъ, 287.

Зервана: божество, 94.

Зигураатъ: опрѣдѣление, 55; халдеи, 56; Сардиния, Балеарски о-ви, 71; Ассирия, 79; Индия, 107; Мидия, 111; Персия, 115.

Зифридоъ: митология, 443.

Зиновия: значение, 468.

Зороастръ: значение, 92, 93; империя, 460, 462, 473; християнство, 467.

Иаковъ: значение, 64.

Иберия, страна, 112.

Ибери: Испания, 349; 353, 391; Кавказъ, 394, 452.

Ида, планина, 48.

Идилія: начало, 288; Сицилия, 288, 289; Вергилий, 427; Тибуллъ, 431.

Идолопоклонство: опрѣдѣление, 6; Гръция, 138; Етрурия, 304. Гл. *Езичници*.

Идумей, царъ, 439.

Иди: число отъ мѣсець, 403.

Иегова: опрѣдѣление, 64; почитание, 76; Исаия, 69; значение, 439.

Иезавела, царица, 67.

Иезекииль, пророкъ, 86.

Иеменъ, страна, 73.

Иерархия: опрѣдѣление, 7: еврее, 66; Индия, 102, 103; християне, 472.

Иеремия: Египетъ, 76.

Иерихонъ: природа, 62; съсипване, 244.

Иеровоамъ, царъ, 67.

Иеролифи: опрѣдѣление, 18; прочитанье, 20; Египетъ, 20.

Иеронимъ: значение, 486.

Иерусалимъ: начало, 62; положение, 65; пророци, 68; искусство, 71; Навуходоносоръ, 77; перси, 268; Александръ Велики, 246; Селевкиди, 269; Помпей, 394; Христосъ, 440; паданье, 449, 452, 472.

Изида: Египетъ, 41, 42; Птолемеи, 272; Римъ, 362, 416; империя, 461.

Израиль: опрѣдѣление, 67; царство, 67—69.

Икони: начало, 487.

Ила: митология, 91.

Илия. 1) Сѣдия, 65. — 2) Пророкъ, 67.

Иллирикъ: опрѣдѣление, 469, 471.

Иллирия: страна, 353; население, 163, 233.

Илоти: опрѣдѣление, 146; възстание, 186; Мессена, 229.

Илу: халдеи, 54.

Императоръ. 1) Монархъ: опрѣдѣление, 10; Римъ, 401, 410—413, 468. — 2) Военно звание: опрѣдѣление, 401; италийци, 306; Помпей, 387, 394; Октавианъ, 406, 412.

Индиктъ: ера, 22; данъкъ, 472.

Индия: езици, 5; египтяне, 34; финикийци, 63; оловъ, 63; еврее, 66; македонци, 248; империя, 452; християнство, 485, 486.

Индийци: опрѣдѣление, 4; прѣдания, 19; Веди, 20; появление, 94; характеристика, 97, 98; история, 94—107; култура, 107, 108; значение, 108, 109.

Индоевропейци гл. *Арийци*.

Индостанъ: ниска земя, 48; природа, 95.

Индра: Ариана, 90; Индия 97.

Индукция: опрѣдѣление, 255.

Индъ: природа, 48, 95; ассирийци, 67; Александръ Велики, 248; граница на Партия, 271.

Инсинии: опрѣдѣление, 319; знатни, 340.

Иоаннъ. 1) Кръстителъ: значение, 439, 440. — 2) Евангелистъ, 448, 463. — 3) Хризостомъ, 486.

Иония: троянци, 113; ионийци, 134; колонии, 162, 163.

Ионийско море: природа, 128, 297; Тарентъ, 335.

Ионийци: искусство, 72; пелазги, 131; прѣселения, 133; Азия, 134; еллинизмъ, 134, 292; колонии, 134, 162, 163.

Ионъ, герой, 131.

Иоппе, градъ, 62.

Иорданъ: природа, 62.

Иосифъ. 1) Иакововъ синъ, 34. — 2) Флавий, 457, 458.

Иосия: Второзаконие, 76.

Ипатия: жена—философъ, 476.

Иранъ: плоскогорие, 48; население, 94; природа, 109; Киръ, 115; Александръ Велики: 247.

Иркте, скала, 352.

Ирландия: келти, 441, 442.

Иродъ. 1) Антипа, 439. — 2) Велики, 269, 439. — 3) Аттикъ, 463.

Исаия: Вавилонъ, 58.

Искандеръ: Александръ Велики, 243.

Искусство: развитие и видове, 7; архиеологически вѣкове, 13, 16, 17; Египетъ, 30, 31—33, 34, 35, 47; Етиопия, 44; халдеи, 55; Вавилонъ, 59; Финикия, 71, 72; Картагенъ, 75; Ассирия, 77—80; Мала Азия, 113—114; Персия, 119—121; Гръция, 132, 172, 213—215, 260—262; Александрия, 289—291; Етрурия, 303, 304; Римъ, 368, 369, 416, 433—436; значение, 436, 437, 438; келти, 441; империя, 454, 463, 464, 488, 489; християнско: 487, 488.

Исократъ: ораторъ, 238; смъртъ, 240; значение, 258.

Испания: Картагеняне, 74, 353, 354; Римъ, 360; Серторий, 391; Цезаръ, 399, 400; империя, 450, 466, 478.

Иссъ, градъ, 245.

Истаръ: Венера, 54; Астарта, 71.

История: опрѣдѣление, 1; земя, 2; искусство, 19; дѣление, 21; Египетъ, 28; Месопотамия, 51; Гръция, 222, 223, 259, 285, 286; Александрия, 285; начало на всеобщата история, 285; Римъ, 368, 423, 424, 427, 432, 433; империя, 456—458.

Истмъ: природа, 129; битка, 280.

Источна римска империя: начало, 477; борба съ западъ, 477, 478; Аттила, 479.

Истръ, рѣка, 122.

Итали, народъ, 301.

Италика гл. *Корфиниумъ*.

Италия: опрѣдѣление, 299; финикийци, 63; Египетъ, пелазги, 92; природа, 297—300; гръци, 302; галли, 333; обединение, 338—349, 357; съжзъ на народитъ, 384; Августъ, 408; империя, 454, 469, 471, 478.

Италийци: племе, 306; култура, 306—308; римляне, 349; пунически войни, 374; Марий, 383, 384; Руфъ, 385; Цинна, 387.

Итоме, планина, 129; твърдина, 150.

Ификратъ: характеръ, 226; тактика, 226.

Каббала: опрѣдѣление, 462; неоплатонизмъ, 484.

Кабулъ: Ариана, 89; Маргиана, 109.

Кавдински Вили: клисура, 345.

Кавказски врата гл. *Дарялъ*.

Кавказъ: проходъ, 24; египтяне, 37; финикийци, олово, 63; Митридатъ, 270; Помпей, 394; иберийци, 452; християнство, 485.

Кадастръ: Римъ, 321, 413, 433, 472.

Кадеиъ: Хети и египтяне, 36; сирийци, 49.

Кадиксъ гл. *Гадесъ*.

Кадмея: основание, 142; развалини, 281.

Кадмъ: Тива, 63; Кадмея, 142.

Каиро: Мемфисъ, 27.

Какъ, герой, 309.

Калабрийци: опрѣдѣление, 301.

Кала-Шерпатъ: раскопки, 52.

Каледония гл. *Шотландия*.

Календаръ: грегориански, 22; Атина, 157; Етрурия, 305; латини, 308; римляне, 311, 343; юлиански, 402.

Калигула: значение, 445.

Калидаса, поетъ, 108.

Каллилахъ, архитектъ, 215.

Каллистенъ, философъ, 241.

Калмуци: монголи, 4.

Камбизъ. 1) I: Киръ, 112. — 2) II: Египетъ, 47; характеръ, 116, 117.

Камбузия гл. *Камбизъ*.

Камея: опрѣдѣление, 290, 291; Гръция, 291; Римъ, 435, 436.

Камилъ Фурий: Веи, 333; Римъ, 334; латини, 335; Манлий, 336; диктаторъ, 336; войска, 344.

Калпаниа: природа, 298, 299; етруски, 303, 325; Ханнибалъ 355.

Кампанци: опрѣдѣление, 301.

Кандия гл. *Критъ*.

Каннибализмъ: диваци, 8; брой, 11.

Канулей, трибунъ, 331.

Капитель гл. *Главича*.

Капитомий: опрѣдѣление, 306; сабини, 310; Римъ, 312; Авентинъ, 329; галли, 334; пожаръ, 449; Византия, 471.

Каппадокия: ассирийци, 67; арийци, 113; Помпей, 394.

Капуа: начало, 301; самнити, 335, 344; Ханнибалъ, 355.

Каракалла: значение, 467.

Карийци: народъ, 113; Мавзолъ, 244.

Кармания, страна, 109.

Карнакъ: развалины, 34.

Картагенъ: основание, 73; култура, 74, 75; значение, 75; перси, 123; Сиракуза, 334, 350; етруски, 325; Римъ, 349, 359, 351—360, 385; вандалы, 479.

Кархемизъ: битка, 46, 84.

Каспийски врата: проходъ, 109.

Каспийско море: природа, 23; ассирийци, 67.

Кассандръ: Антипатръ, 263; характеристика, 264; смърть, 265.

Касситериди: финикийци, 73.

Кассий. 1) Приятель на Сципионовцитъ, 377. — 2) Брутовъ приятель, 403, 406, 407, 446.

Кастилия, плато, 24.

Катакомби: опрѣдѣление, 487.

Каталаунски полета: битка, 480.

Катана: колония, 165.

Категория: опрѣдѣление, 8; Аристотель, 255.

Катилина: характеръ, 395; Цицеронъ, 395.

Католичество: опрѣдѣление, 474.

Катонъ. 1) Стари: ажейци, 279; Сципионъ, 358; Картагенъ, 359; характеръ, 362, 363; борба съ новитъ работи, 365, 366; писатель, 368; ораторъ, 368; реакционеръ, 375. — 2) Млади, Утически: характеръ, 394, 395; стойкъ, 419; републиканецъ, 396, 398, 399; смърть, 400; Брутъ, 403. — 3) Синъ на К. Утически, 407.

Катуллъ: значение, 424, 425; Цезарь, 398.

Кафри: опрѣдѣление, 4.

Кашмиръ: Скилаксъ, 123.

Квесторъ: царе, 319; патриции, 325, 326, 330; консулъ, 352, 353; италиански, 349; флотски, 349.

Квинтилианъ: значение, 458.

Квиригъ: Ромулъ, 310; значение, 322.

Кекропия: крѣпость, 133; основание, 143.

Кекропсъ: значение, 46; Тезей, 143.

Келмъ: начало, 414; франки, 466.

Келти: опрѣдѣление, 4; появление, 4; Испания, 76; скити, 122; Пелопонесъ, 275; Персей, 278; Италия, 301, 353; Испания, 353; Галлия, 397; бж 440—442. Гл. *Галли* и *Галатия*.

Керасунъ: вишни, 394.

Керлъ: опрѣдѣление, 444.

Керченски протокъ гл. *Босфоръ Кимрийски*.

Керчь гл. *Пантикапая*.

Кибела: Фригия, 114; Гръция, 143; Римъ, 361, 461.

Кизикъ: природа, 163; битка, 202.

Киликия: египтяне, 44; ассирийци, 6; население, 113; пирати, 393; Римъ, 394.

Килонъ: значение, 155.

Кимври гл. *Германци*.

Киммерийци: Мала Азия, 113; Критъ, 122.

Кимонъ: Милтиадъ, 175; значение, 18; характеристика, 184; Периклъ, 18; Спарта, 186, 187.

Кинадонъ: заговоръ, 224.

Кипръ: Ашера, 71; финикийци, 71; сирийци, 76; перси, 244; римляне, 38.

Киризи: опрѣдѣление, 4.

Кирена, *Киренаика*: основание, 46, 7; перси, 123, 165; дорийци, 134; философия, 251; Картагенъ, 349.

Киренаици: начало, 251; эпикурейци, 287.

Киресхата, градъ, 115.

Кириллъ: несториане, 486.

Киръ. 1) Стари: Финикия, 115; вои халдеи, 86; арийци, 87; гробница, 11; Мала Азия, 114; Вавилония, Иранъ; смърть, 115; характеръ, 116. — Млади: Лизандръ, 203; Ксенофонтъ, 225; Парисатида, 244. — 3) Рѣка *Кура*.

Китайски алпи, 24.

Китайци: опрѣдѣление, 4; езици, Шукингъ, 20; Америка и Австралия, 26.

Клавдиевци: родъ, 326.

Клавдий: значение, 445.

Кланъ гл. *Родовъ битъ*.

Клеоменъ III: реформа, 276.

Клеонъ: характеръ, 196, 197; Бразидасъ, 197; Аристофанъ, 221.

Клеопатра: значение, 273; Цезарь, 3; Антоний, 409, 410; Октавианъ, 410.

Клерухии: опрѣдѣление, 162; Периклъ, 192.

Климентъ: опрѣдѣление, 317; плебеи, 3.

Климентини, романъ, 460.

Климентъ, църковенъ отецъ, 473.

Клиръ: опрѣдѣление, 472.

- Смистенъ**: реформи, 160, 161.
Смитъ: Александръ Велики, 241.
Смузиумъ: градъ, 305; галли, 334.
Снидъ: градъ, 134; битка, 226.
Содификация: опрѣдѣление, 483.
Содръ: дорийци, 133; потомство, 154.
Солизей: амфитеатръ, 463.
Соллатинъ: Брутъ, 313; сенатъ, 325.
Соллински Порти: битка, 387.
Солони: египетски, 44; финикийски, 63, 73; гръцки, 134, 162—165, 291, 335, 354; сабински, 306; самнитски, 336, 344; римски, 318, 338, 348, 350, 376, 379, 383; Цезарь, 397, 402; Августъ, 413, 414; империя, 451, 455.
Солонна: египетска, 32; индийска, 108; персийска, 120; дорическа, 172; ионическа, 215; коринтска, 215, 290, 463; побѣдна, 463, 464.
Солонъ: опрѣдѣление, 472.
Солумелла: писателъ, 456.
Солхида: египтяне, 37; финикийци и пелазги, 63, 73; перси, 112; Митридатъ, 270.
Сомедия: опрѣдѣление, 220; Гръция, 220, 221, 260; Римъ, 367, 420.
Сомини. 1) У латинитъ, 306. — 2) Куриятни: царе, 318, 321; патриции, 325, 338. — 3) Трибутни: царе, 321, 322; патриции, 327, 329, 330, 337; Августъ, 411. — 4) Центуриатни: царе, 321; патриции, 325, 330, 338, 339, 340; оптимати, 372, 373; реформи, 375; Сулла, 388; Цезарь, 400, 401; Августъ, 411; империя, 450.
Соморинъ, носъ, 98, 99.
Солпилаторъ: опрѣдѣление, 458.
Сомфортъ: опрѣдѣление, 10; империя, 454.
Сомкордия: божество, 322; храмъ, 337.
Сомници. 1) Конница гл. *Войска*. — 2) Съсловие: начало, 374; Кай Гракхъ, 379; Сулла, 388; Цезарь, 401; Августъ, 411.
Сомнубиумъ: опрѣдѣление, 320; Канулей, 331.
Сомонъ: Алкивиадъ, 203; Книдъ, 226.
Сомсусториумъ: опрѣдѣление, 471.
Sonsors imperii: опрѣдѣление, 447.
Сомстантинополъ: начало, 470, 471; християнство, 473.
Сомстантинъ: индиктъ, 22; начало, 470; царуванье, 470—472; искусство, 487.
Сомстанций. 1) Хлоръ, 469. — 2) Константиновъ синъ, 475.
Сомсулъ: опрѣдѣление, 324; отмиъняванье, 331; възобновление, 337; знатни, 339; Марий 380—384; Сулла, 385; Помпей, 398; Цезарь, 401; Августъ, 412; отмиъняванье, 468.
Сомти: езикъ, 20; монофизити, 486.
Сомринтски заливъ: положение, 127, 129.
Сомринтъ, **Сомринтия**: положение, 129; тирани, 153; Спарта, 193; коринтска война, 226; съборъ, 241, 243; Римъ, 280, 360, 402.
Сомрифей: опрѣдѣление, 218.
Сомрнелия: Сципионъ, 358, 376; Гракхи, 376, 377, 380.
Сомроманделски брѣгъ, 98.
Сомрсика: етруски, 325; Картагенъ, 349; Римъ, 352.
Сомрфиниумъ: значение, 384.
Сомрира: положение, 128; пелопонеска война, 195.
Сомсмогония: опрѣдѣление, 19; Вавилонъ, 55, 56; арийци, 91; Индия, 100, 101; Гръция, 136—138.
Сомсъ: островъ, 113; дорийци, 134.
Сомтурни: опрѣдѣление, 218.
Сомраль: опрѣдѣление, 10; германци, 444.
Сомраснорѣчие. 1) Политическо: Гръция, 258, 259; Римъ, 368, 377, 386, 390, 395, 421—423, 427. — 2) Сждебно: Гръция, 221, 222, 257; Римъ, 432; империя, 458.
Сомрасъ: начало, 387; характеръ, 388, 389; гладиатори, 391; оптимати, 391, 392; Катилина, 395; триумвиратъ, смъртъ, 396.
Сомрезъ: значение, 114.
Сомремуций Кордъ: значение, 446.
Сомримъ: значение на думата, 122; Митридатъ, 270; готи, 466.
Сомринтия: опрѣдѣление, 146.
Сомритий: олигархия, 203; тирания, 204, 205; Сократъ, 207; Платонъ, 253.
Сомритъ: пелазги, 64; финикийци, 73, 141; египтяне, 91; значение, 128; дорийци, 134; Зевсъ, 137; Ликургъ, 147; римска провинция, 394; готи, 466.
Сомришна: царъ, 98.
Сомроация: Августъ, 414.
Сомронъ гл. *Сатурнъ*.
Сомротонъ: Питагоръ, 164, 165.
Сомрѣностничество: келти, 441; германци, 444; Константинъ, 472.
Сомсанта: столица, 113; паметникъ, 262.
Сомсантипъ: Милтиадъ, 175; перси, 180.
Сомсенофонтъ: перси, 225; Агезилай, 226; история, 259.
Сомсерксъ: Термопили, 178; Персия, 243, 244.
Сомсисутръ: прѣдание, 56.
Сомтезифонъ: начало, 50; Сассаниди, 467.
Сомтура: опрѣдѣление, 3, 4; кушитска, 26; египетска, 38—44, 46; туранска, 53; халдейска, 55, 56; семитска, 58; вавилонска, 58—60; финикийска, 69—73; картагенска, 74, 75; ассирийска,

- 77—82; ново-халдейска, 85, 86; арабска, 87; арийска, 89, 96
- 485; 485—488.
- Култ 19; 54. Фин ця, 97, —2] Рим ство, 487.
- Куми. 1) Въ Азия, 134. — 2) Въ Италия, 165, 302, 335.
318. — 1) Държавно учреждение, 318, 471. — 2) Градски пълководецъ, 347.
- исти: оправдъление, 381; знатни, 339
- Курулско : оправдъление, 305; Тарквинии, 119, консулъ, 324; съ консулска властъ,
- Куруш) 342.
- Курий: 26; Египетъ, 28; Халдея, 54—56; Финиция, 96, 104, Белуджистанъ, 109; значение, 125.
- Куиз: 26.
- Куронджикъ 77.
- Кшатрии оправдъление, 99; брамини, 101, 102, 103
- Кюрди: езикъ, 93; битъ, 110.
- Кюстенджа: Овидий, 430
- Лабиринтъ: оправдъление, 32.
- Лаврионъ: планина, 128.
- Лавиди: оправдъление, 271—273. ; природа, 129;
- Л
- Лакоизмъ, значение, 148.
- Лакози: на египетските паметници, 11; пелазги, 181.
- Лактъ: мърка, 59.
- 442.
- Ландтанъ: събрание, 444.
- Лаокоонъ 127.
- Латинъ: царъ, 309.
- Латини, народъ: начало, 301; характеръ; религия, 306—310; плебей, 306; борба съ Римъ, 325, 345; хегемония на Римъ, 335; въ време на оптиматъ, 374.
- Латинска книжка. 1) Златна, 421—430. — 2) Сребърна, 455—459. — 3) Желъзна, 482—485.
- 299; оправдъ 306.
- Лебу гл. Ливийци.
- Левантъ гл. Анадолъ.
- Левити: оправдъление, 66.
- Лектра: битка, 229.
- Левъ I, епископъ, 480.
- Лекции, публични: Атина, 212; Акимперия, 454. на Сципионовци, 377 21, 52.
- колония, 195. : начало, 404; трюмъ; Африка, 408.
- Лесбосъ: островъ, 113; еолийци, 134; кузика, 171; пелопонеска война, 195.
- Лейарсъ: ученъ, 51, 52.
- Либаний: значение, 484, 485.
- Ливанъ:
- Ливия: Августова жена, 430.
- Ливий Андроникъ. писателъ, 67.
- Ливий Друзъ
- Ливий Тимъ.
- Ливийци: езия
- Ливо-финикийци: 74.
- Лигурия, лигурийци: Италия, 297, 300 301
- Лидия. царство, 49; лидийци, 111; история, 111—112; природа, 113.
- Лизаноръ: 204; архитектура, 224, 225, 226.
- Лизиппъ: ваятель, 262.
- Ликия. страна 113; жители, 113; паметници, 262.
- 305; Римъ, 312 319, 324
- Ликургъ. 1) Законодатель. 147. — 2) Финансистъ, 239, 250; смъртъ, 251.
- Лингвистика: оправдъление, 5; значение

- на санскритски езикъ, 96; Индия, 108; Александрия, 284, 293.
- Лионъ** гл. *Лудунумъ*.
- Липарски о-ви**: вулкани, 298.
- Лирика**: Индия, 108; евреи, 86; Гръция, 171, 215, 216; игри, 212; Александрия, 288; Римъ, 424, 425, 429—431.
- Литература**: значение, 17, 20; Египетъ, 31, 40; Финикия, 71; Картагенъ, 74; Ассирия, 81; Индия, 92, 96, 98, 108; Гръция, 132, 133, 135, 145, 170, 188, 212, 215, 216, 219—223, 259, 260; Александрия, 282, 284—289; Римъ, 323, 362, 366—368, 398, 403, 419—433; империя, 455—459, 462, 483, 484.
- Литовци**: опрѣдѣление, 4; появление, 92, 445; империя, 445.
- Литургия**: опрѣдѣление, 158; Периклъ, 192.
- Лицей**: гимназия, 190, 211; Аристотель, 255; Александрия, 287.
- Лициний**. 1) Трибунъ, 336. — 2) Императоръ, 470.
- Лоика**: Аристотель, 255.
- Локрида**: положение, 128; священна война, 240.
- Локуста**: отравянье, 446.
- Лолбардия**: ниска земя, 24.
- Лонгинъ**: Зиновия, 468.
- Луара**: империя, 455, 478.
- Лувръ**: Ассирия, 51.
- Лудунумъ**, градъ, 397.
- Лузитани**: народъ, 360, 391.
- Лукания**: страна, 301; население, 335.
- Лукианъ**: Неронъ, 447; Маркъ Аврелий, 453; значение, 459; Юлианъ, 484.
- Лукреция**: Секстъ, 313.
- Лукреций Каръ**, поетъ, 425.
- Луксоръ**: паметници, 34.
- Лукулъ**: Сулла, 386; характеръ, 389; Армения, 393, 394.
- Лукумони**: съсловие, 305.
- Луцилий**, публицистъ, 420.
- Лѣкаръ**: Египетъ, 40, 41; Гръция, 188, 282.
- Лѣтопись**: опрѣдѣление, 21; Римъ, 323, 368, 432.
- Людоеди** гл. *Каннибализмъ*.
- Лутеция**: основание, 475.
- Маасъ**: бургундци, 478.
- Мавзолей**: опрѣдѣление, 262.
- Мавзолъ**: Филиппъ II, 235; перси, 244; искусство, 262.
- Мавритания**, страна, 380.
- Мачи**: туранци, 53; халдеи, 55; мидийци, 94; империя, 461, 467.
- Маистрати, маистратура**: опрѣдѣление, 325; знати, 340, 343; оптимати, 372; Августъ, 411—413; Траянъ, 450.
- Мачия**: опрѣдѣление, 53; империя, 484.
- Маионъ**: значение, 74.
- Мадаинъ**: начало, 467.
- Маджарско**: маджари, 4, 25; низка земя, 24; Августъ, 414; даки, 450; хунни, 477.
- Мазандеранъ**: страна, 109.
- Маздеизмъ**: опрѣдѣление, 93; значение, 124.
- Маиницъ**, градъ, 414.
- Маинъ**: германци, 466.
- Македония**: перси, 123; еллинизация, 163, 164; Олинтъ, 227; тиванци, 229; природа и население, 231, 232; Филиппъ II и Александръ, 232—249; Демостенъ, 249—251; диадохи, 262—265; епигони, 266, 273—279; значение, 292—294; падание, 357, 358; Цезарь, 399.
- Маккавеи**: Селевкиди, 269.
- Максенций**: Константинъ, 470.
- Максимианъ**: августъ, 469, 470.
- Мала Азия**: опрѣдѣление, 49; хети, 36; ассирийци, 77; скити, 83; Египетъ, 91; начало на историята, 113, 114; гробници, 120; Лагиди, 272; парти, 453.
- Малага**: опрѣдѣление, 73.
- Малайски о-ви**: буддизмъ, 107.
- Мали С. Бернаръ**: Ханнибалъ, 354.
- Малта**: храмове, 71; финикийци, 73.
- Мамертинци**: наемници, 350.
- Манетонъ**: история на Египетъ, 28.
- Мани**: значение, 467, 473.
- Манипули**: опрѣдѣление, 344; Марий, 382.
- Манихеи**: опрѣдѣление, 473.
- Мания**: опрѣдѣление, 308.
- Манлий**. 1) *Капитолийски*: галли, 334; смъртъ, 336. — 2) *Torquatus*, 345.
- Мантика**: опрѣдѣление, 138.
- Мантиней**: положение, 129; разрушение, 224, 227; битка, 230.
- Мантуа**: Ханнибалъ, 353.
- Ману**: прѣвъ човѣкъ, 91, 101; закони, 102.
- Маратонъ**: природа, 128; битка, 174, 175.
- Маринана**: страна, 109.
- Мардоний**: Термопили, 178; Платея, 180.
- Маремма**: опрѣдѣление, 298.
- Мариеттъ**: ученъ, 20.
- Марий**. 1) Стари: консулъ, 380; кимври и тевтони, 382; характеристика, 381, 382, съжзническа война, 384; Сулла, 385; свирѣство и смъртъ, 386. — 2) Марий Млади, 387.
- Марка**: опрѣдѣление, 444.
- Маркомани**: опрѣдѣление, 442; Маркъ Аврелий, 453.
- Маркъ Аврелий**: значение, 453; литература, 454; философия, 462.
- Марокко** гл. *Мавритания*.

Маронити : опрѣдѣление, 486.

Марсеилъ гл. **Массилия**.

Марсъ : Аресъ, 138; сабини, 306; латини, 307; Римъ, 322.

Марси : опрѣдѣление, 301; Римъ, 384.

Мартинъ турски : монашество, 485.

Марцеллъ : Ханнибалъ, 356.

Марциалъ : эпиграмма, 459.

Маски : театръ, 216, 218; прѣдци, 340.

Масперо : ученъ, 20.

Массаети : Киръ, 115.

Массилия : основание, 115.

Массинисса : Картагенъ, 357, 359.

Матапанъ гл. **Тенаръ**.

Математика : халдеи, 54; Вавилонъ, 59; Индия, 108; Гръция, 260; Александрия, 283, 284; латини, 308; Римъ, 418; империя, 455.

Маттафия : Макавеи, 269.

Маха-Бхарата, поема, 98.

Машины : Вавилонъ, 86; Гръция, 192, 218; Филиппъ II, 233; Тиръ, 245; Полноркетъ, 263, 265; Архимедъ, 356; Августъ, 431; значение, 438.

Майка-Земя гл. **Гей**.

Мелакъ : Килонъ, 155.

Мелалитъ : опрѣдѣление, 14.

Мелалотолъ : основание, 229, 230.

Мелара : значение, 128; тирани, 153; Спарта, 193.

Меларида : страна, 128.

Медимъ : опрѣдѣление, 157; Солонъ, 158.

Медиоланъ : колония, 353.

Медицина : Египетъ, 31, 40; Индия, 108; перси, 118; Гръция, 221, 242, 243, 260; Александрия, 284; Етрурия, 305; Римъ, 368; империя, 456.

Междунцаръ : опрѣдѣление, 318.

Мезия : Августъ, 414; даки, 450.

Мексико : бронзовъ вѣкъ, 16.

Мелкартъ : опрѣдѣление, 64, 70; Хераклъ, 140.

Мемфисъ : столица, 27, 28; целази, 64.

Мена : опрѣдѣление, 28.

Менандръ : значение, 260.

Мениръ : опрѣдѣление, 441.

Менелай : значение, 132; Микени, 133.

Менипъ : значение, 288.

Меотиди : скити, 122.

Мервъ : Маргиана, 109.

Мери : Файюмъ, 27.

Меркурий : божество, 138.

Мерлинъ : значение, 442.

Меровей : франки, 480.

Мерое : столица, 35, 44; ассирийци, 69.

Меромъ : положение, 62.

Месопотамия : ниска земля, 49; финикийци, 73; перси, 115; империя, 451.

Мессала : крѣгъ, 425.

Мессалина : характеръ, 446, 454.

Мессана : градъ, 350.

Мессапи : народъ, 300.

Мессена : градъ, 129, 229.

Мессения : страна, 129; дорийци, 146; спартанци, 150, 151, 186.

Мессина : градъ, 151, 302.

Мессия : Давидъ, 65; христианство, 439; Баркохабъ, 452.

Метаморфози : опрѣдѣление, 459. — Романъ : 430.

Метафизика : опрѣдѣление, начало, 221; Платонъ, 254.

Метеки, съсловие : Солонъ, 156; Клеостенъ, 161; тѣхнитъ жени, 210.

Метеллъ : Югурта, 380; Сатурнинъ, 383.

Метода : опрѣдѣление, сравнительна, 1; индуктивна, 205, 255.

Метонъ : астрономъ, 221.

Метрика : Катуллъ, 425.

Меценатъ : Октавианъ, 410; Хораций, 428; смърть, 415, 429.

Мидасъ : прѣдание, 114.

Мидия : опрѣдѣление, 109, 110; туранци, 25, 94, 95; ассирийци, 69, 83; история, 110—112; значение, 124.

Мидийска Стѣна : опрѣдѣление, 50.

Мизия : троянци, 113.

Микени : значение, 129; Атриди, 133.

Миланъ : столица, 469.

Милвийски мостъ : битка, 470.

Милетъ : градъ, Крезъ, 114; ионийци, 134; Стограденъ, 162, 163; падание, 173.

Мили : битка, 351.

Милита : Халдеи, 54; Вавилонъ, 59; Финикия, 70.

Милтиадъ. 1) Стари : Хеллеспонтъ, 123; Атина, 159. — 2) Млади : Херсонесъ тракийски, 163; перси, 173—175.

Мими : опрѣдѣление, 260; Римъ, 420, 431.

Мимика : Гръция, 212.

Мина : опрѣдѣление, 59.

Минерва : Атина — Паллада, 138; латини, 307; Римъ, 322.

Миниатюра : опрѣдѣление, 488.

Миносъ : Критъ, 142.

Минотавръ : Молохъ, 71; Критъ, 142.

Минтурски блати : Марий, 385.

Мистерии : Гръция, 208, 209; империя, 461, 462, 484.

Митилена : значение, 162.

Митра : Ариана, 90; Римъ, 416; империя, 461.

Митрадатъ гл. **Митридатъ**.

Митридатъ : царуванье, 270, 271; Марий, 383; съжзническа война, 384; Сулла, 384, 386; Помпей, 393, 394.

Митрополитъ : начало, 440, 472.

Митрополия : опрѣдѣление, 73, Тиръ, 73; Гръция, 162.

- Орфей*: митология, 145; Исусъ, 488.
Орхестра: опредѣление, 218.
Орждия: развитие, 11; археологически въкове, 13—16; земледѣлчески, 12, 14. 17; обсадни, 39, 76, 263, 265.
Оржие: развитие, 12; камъненъ въкъ, 13; бронзовъ въкъ, 15; Египетъ, 39; халдеи, 55; Индия, 98; Гръция, 149, 226; Македония, 233; Римъ, 321, 344; германци, 443; хунни, 477.
Османлии: народъ, 25.
Оссианъ: значение, 442.
Остюти: начало, 466; хунни, 477.
Ост-Индия: полуостровъ, 95.
Остия: пристанище, 311.
Остракизмъ: значение, Атина, 160.
Откупъ, откупникъ: Римъ, 372, 374, 379, 402.
Отпустнатъ на воля: Римъ, 317, 320, 343, 373, 388.
Офиръ: страна, финикийци, 73.
Охлокрация: опредѣление, 196.
- П**
Павелъ: апостолство, 440; смъртъ, 448; Сенека, 462.
Павзаний. 1) Царъ: Платея, 180; смъртъ, 181, 182. — 2) Писатель, 457.
Паганизмъ: опредѣление, 476, 477.
Пагода: опредѣление, 107.
Падуа: Венеция, 297.
Пазители на законъ, опредѣление, 188.
Палатъ: опредѣление, 413.
Палатинъ. 1) Хълмъ, 307, 309. — 2) Длъжность, 471.
Палеография: опредѣление, 21.
Палеонтология: опредѣление, 2.
Палестина: Авраамъ, 33; природа, 49, 62; кушити, 63; скити, 83; ново-халдеи, 87; перси, 115; римска провинция, 394; храмъ, 487.
Палесъ: опредѣление, 307.
Паллада: богиня, 138.
Палладиумъ: опредѣление, 209.
Палмира: оазисъ, 49; паданье, 468; искусство, 487.
Паметникъ: опредѣление, 14; значение, 19; писмененъ, 21; Мала-Азия, 262; Етрурия, 301; Римъ, 435.
Памиръ: туранци, 24; семити, 57; арийци, 89.
Панатиней: опредѣление, 209.
Пандора: митъ, 137.
Пан-столиконъ: опредѣление, 274.
Панеций: стоицизмъ, 419.
Паниирикъ: Августъ, 432.
Паннония: Августъ, 414.
Пантеизмъ: опредѣление, 6; Индия, 101.
Пантеонъ: опредѣление, 435.
Пантикапая: скити и гръци, 122; Керчь, 163; Митридатъ, 270.
- Пантомима*: опредѣление, 431; политеизмъ, 460; унищожение, 477.
Папинианъ: значение, 467, 483.
Папирій К'урсоръ: самнитски войни, 346.
Папирусъ: хартия, 18; книга, 20, 41; растение, 28; сатира, 41.
Папство: начало, 482, 485.
Папуаси: опредѣление, 4.
Пари: начало, 17; Египетъ, 38, 39; книжни, 74; Римъ, 315.
Парижъ: папирусъ, 20, 41;obeliskъ, 32; основание, 475.
Паризии: племе, 475.
Парии: опредѣление, 104.
Парисатида: Киръ Млади, 244.
Парисъ: троянска война, 132.
Парма: колония, 353.
Парнасъ: значение, 128.
Пародия, Илиада, 145.
Паропамизъ: планини, 48.
Парразий: живописецъ, 261.
Парси гл. *Гебри*.
Партенонъ: храмъ, 213, 215.
Парти: царство, 271; Римъ, 271, 396; Финикия, 409; Августъ, 410, 414; Маркъ Аврелий, 453; ново-перси, 467.
Партия: туранци, 109; империя, 451.
Пасаргада: столица, 110; Кирова гробница, 115; развалини, 119.
Пасха: праздникъ, 64.
Патмосъ: Иоаннъ, 448.
Патри: градъ, 129.
Патриархъ: иерархия, 472. гл. *Родовъ битъ*.
Патрикъ: Оссианъ, 442; монашество, 485.
Патриции, патрициатъ: опредѣление, 318; царе, 319—322; плебеи, 325—333, 336—338; Августъ, 411; империя, 471, 472, 479, 481.
Патроклъ: Александръ Велики, 241.
Патронъ: опредѣление, 317.
Пафлагония: население, 113; Помпей, 394.
Пафосъ: Афродита, 71.
Пахомий: монашество, 474.
Педагогия: опредѣление, 210, 211; Спарта, 148, 149; Атина, 157, 210; Римъ, 323, 363, 418.
Пелай: значение, 486, 487.
Пелазги: начало, 91; Египетъ, 37; Аргонавти, 64; Лидия, 111; Мала Азия, 113; Гръция, 130, 131; Македония, 163; Италия, 300; Етрурия, 305.
Пелазгъ: митъ, 131.
Пелви гл. *Езикъ*.
Пелла: столица, 232.
Пелопидъ: Тива, характеристика, 227; Тессалия и Македония, 229.
Пелопиди: Аргосъ, 130; Фригия, 114; Данаъ, 143.

- Пелопонесъ*: Египетъ, 92; природа, 128; опрѣдѣленіе, 130; дорийци, 133; спартанска хегемонія, 151; демократія, 186; мессенски войни, 151, 186; тиванци, 227, 229, 230; Антигониди, 274; Аратъ, 275; Селлазия, 276.
- Пелопсъ*: митъ, 130.
- Пелтастъ*: опрѣдѣленіе, 226.
- Пенати*: опрѣдѣленіе, 308.
- Пенджабъ*: арийци, 94; перси, 121; Александръ Велики, 248.
- Пеней*: рѣка, 127.
- Пен-та-уръ*: поетъ, 36.
- Пергаментъ*: опрѣдѣленіе, 18; Пергамъ, 270.
- Пергамъ*: царство, 269, 270; значение, 283; римско владѣніе, 360.
- Пердикка*. 1) Царъ, 163. — 2) Пълководецъ, 245, 263.
- Пери*: опрѣдѣленіе, 93.
- Периандръ*, тиранъ, 153.
- Перибеки*: опрѣдѣленіе, 146.
- Периклъ*: начало, 182; характеристика, 185, 186; управление, 186—193; смъртъ, 194.
- Периодъ*: опрѣдѣленіе, 21; геология, 2, 3; Гръция, 291—294.
- Перипатетици*: опрѣдѣленіе, 255; империя, 462.
- Перистилъ*: опрѣдѣленіе, 172; Етрурия, 303; Римъ, 368.
- Пермъ*: злато, 122.
- Персеполисъ*: столица, 110; развалини, 120; Александръ Велики, 246.
- Персефона*, богиня, 138.
- Персей*: Римъ, 278.
- Персида*: опрѣдѣленіе, 110.
- Персийски заливъ*: Евфратъ, 49; кушити, 54; ассирийци, 60.
- Перси, Персийци*: опрѣдѣленіе, 4; Зенд-Авеста, 20; кушити, 26; Египетъ, 47; Вавилонъ, 86; евреи, 87; Мидия, 94; характеристика, 112; история, 112—123; култура, 119—121; значение, 124; Гръция, 173—184, 199, 202, 225—227; паданье, 243, 244; Александръ Велики, 245—249; *сегашни* перси, 109; езикъ, 93; новото царство, 467, 468, 473, 476, 486.
- Перспектива*: Ассирия, 80; Гръция, 215.
- Перу*: бронзовъ вѣкъ, 16.
- Перузия*: Октавианъ, 408.
- Перунъ*: Индра, 97.
- Петдесятница*: Иегова, 64.
- Петорѣчье* гл. *Пенджабъ*.
- Петроний*: хуморъ, 459.
- Петръ*, апостолъ: смъртъ, 448; статуя, 464; папство, 485.
- Петъ*. 1) Цецина, 446. — 2) Тразея, 448, 450, 458.
- Печенегъ*: народъ, 25.
- Пималионъ*: царъ, 73.
- Пидна*: битка, 358.
- Пизателло* гл. *Рубиконъ*.
- Пизистратъ*: тиранинъ, 159, 160.
- Пикти*: опрѣдѣленіе, 441.
- Пилонъ*: опрѣдѣленіе, 32.
- Пилосъ*: градъ, 129; атиняне, 197.
- Пинакотека*: опрѣдѣленіе, 215.
- Пиндаръ*: лирика, 215, 216; Хораций.
- Пиндъ*: планини, 127.
- Пирамида*: Египетъ, 28—30; Египетъ, 44; Гръция, 172; Мала Азия, 26; Етрурия, 303; Римъ, 416.
- Пиренеи*: планини, 23.
- Пирей*: начало, 177; Темистоклъ, Периклъ, 189; разрушеніе, 204; становленіе, 226; македонци, 251.
- Пирра*: митъ, 131.
- Пирронъ*: скептицизмъ, 286.
- Пирръ*: Полноръе, 265; Антигонъ Римъ, 347, 348.
- Писецъ, Писачъ, Писаръ*: Египетъ, 39; Персія, 118; Римъ, 343.
- Писмени знаци*: начало, 16; развѣ, 17, 18; Египетъ, 33; туранци, 53; деп., 55; Индия, 96; Персія, 119; ция, 140, 141; Етрурия, 305; 1323; готи, 466; искусство, 488.
- Питагоръ*: политика, 164; философия, 171; мистерии, 208; Епаминондъ, Платонъ, 253; империя, 460—462.
- Питей*: путешествия, 284.
- Пития*: пророчанье, 139, 140; Ляку, 147; Солонъ, 156; Клистенъ, 160; ченіе, 167; перси, 176; Филиппъ, 240; Римъ, 355, 460.
- Питонъ*: митология, 212.
- Питтакъ*: тиранинъ, 153.
- Плавтъ*: комедия, 367.
- Планети*: земя, 2; Египетъ, 40; ха, 54; Гръция, 254.
- Пластика* гл. *Ваяние*.
- Платея*: положеніе, 174; битка, Атина, 193, 194; разрушеніе, 194.
- Платонъ*: мистерии, 208; Епаминондъ, 228; Сократъ, 252; животъ и уч., 252—254; Александрия, 287; низмъ, 296; империя, 460, 462, 475, 484; Августинъ, 487.
- Плацидия*: значение, 478, 479.
- Плебеи*: опрѣдѣленіе, 319, 320; 320—322; патриции, 325—343.
- Плебисцитъ*: опрѣдѣленіе, 327; д., 330.
- Плиний*. 1) Стари, 456, 461. — 2) дн., 451.
- Плотинъ*: значение, 484.
- Плутархъ*: значение, 457.
- Плутонъ* гл. *Хадесъ*.

Пниксъ: хълмъ, 190.

По: положение, 297; финикийци, 73.

Погребение: развитието му, 6, 7; археологически въкове, 14, 17; халдеи, 55; арийци, 93, 94; латини, 308; Римъ, 340.

Поезия: Египетъ, 36, 41; еврее, 65, 86; Индия, 108; Гръция, 132, 145, 170, 171, 215—221, 255; Александрия, 288, 289; Римъ, 323, 424—431; келти, 442; империя, 458, 459, 482.

Полемархъ: опрѣдѣление, 154; Клистенъ, 161.

Поливий: паданье на Еллада, 279; значение, 285.

Политамия: опрѣдѣление, 9; Египетъ, 39; еврее, 65; Ассирия, 80; Ариана, 89; Спарта, 149.

Полимотъ: живописество, 215.

Поликлетъ: ваяние, 213, 215.

Поликратъ: персийци, 121; характеръ, 163.

Политеизмъ: опрѣдѣление, 6; Гръция, 135; евхемеризмъ, 286; разложение, 293; империя, 460, 461.

Полихромия: опрѣдѣление, 261.

Полиция: начало, 10; царь, 319; едилъ, 338; акгйори, 367; цензоръ, 375; Цезарь, 402; Августъ, 412.

Полови: значение, 25.

Полярни: опрѣдѣление, 3.

Помпа: опрѣдѣление, 138.

Помпея: искусство, 435; разрушение, 450; битъ, 454.

Помпей. 1) Триумвиръ: Сулла, 387; характеристика, 389, 390; измѣна на оптиматитъ, 390, 392; диктатура и истокъ, 392—394; триумвиръ, 395, 396; Цезарь, 398, 399; смъртъ, 399. — 2) Гней, синъ на триумвира, 399. — 3) Секстъ, синъ на триумвира, 399, 406, 408.

Помпоний Аттикъ: Цицеронъ, 419.

Понтински блатъ: положение, 298.

Понтифексъ: опрѣдѣление, 308; въ врѣме на царетъ, 322, 323; плебеи, 338; Августъ, 412; империя, 460.

Понтъ, царство: целази, 113; скити, 122; начало, 244, 270; Митридатъ, 270; Помпей, 394.

Понтъ Евксински: яване, 91.

Понций: самнити, 345.

Понций Пилатъ: Христосъ, 439.

Популяри: опрѣдѣление, 375.

Портикъ (архитект.): опрѣдѣление, 32; гимназия, 211; стои, 212; пропилеи, 215.

Посейдонъ: опрѣдѣление, 138; Азия, 143; Атина, 209.

Посланници: Филиппъ, 258; Римъ, 373.

Поти гл. *Фазисъ*.

Потидея: основание, 164; Атина, 193.

Потопъ: геология, 3; прѣдание, 19; халдеи, 56; арийци, 91; Зенд-Авеста, 93; Гръция, 131.

Поша: Персия, 118; Римъ, 413, 426; империя, 451.

Право: държавно, 255, 322; частно, 322, 338; обичайно, 19, 152, 330; на римско гражданство, 331, 345, 379, 383, 384, 402; брачно, 328, 331; безгласно, 345, 348; латинско, 349, 402; римско, като наука, 433, 456, 482, 483, 489.

Правовѣдение гл. *Юриспруденция*.

Прагматизмъ: опрѣдѣление, 285; Саллюстий, 424; Ливий, 432.

Прайсовъ папирусъ: най-стара книга, Египетъ, 41.

Праксителъ: ваятель, 261, 262; Венера Медицейска, 435.

Пресвитеръ: опрѣдѣление, 440.

Преторианци: начало, 382; Августъ, 412; империя, 446, 447, 464, 465, 468.

Преториумъ: опрѣдѣление, 382.

Преторъ: опрѣдѣление, 337, 338; знатни, 339.

Префектура: опрѣдѣление, 471.

Префектъ. 1) Градски, 319, 412. — 2) Замѣстникъ на претора, 349. — 3) Преториански, 412. — 4) Намѣстникъ, 471;

Приамъ, царь, 132.

Привилегия: значение на думата, 330.

Принципатъ: опрѣдѣление, 411; подиръ Августа, 446; Тацитъ, 457.

Принципи: войници, 344.

Принцъ: опрѣдѣление, 411.

Природа: опрѣдѣление, 1; развитие, 2; Стари и Нови Свѣтъ, 23, 24; Египетъ, 27, 28; Азия, 48, 49; Месопотамия и Еламъ, 49—51; Финикия и Палестина, 61—63; Индия, 95; Иранъ, 109, 110; Армения, 111; Мала Азия, 113, 114; значение въ историята на Истокъ, 126; Гръция, 127—130; Италия, 297—300.

Пратанъ: евпатриди, 155; Солопъ, 158.

Провансъ, страна, 382.

Провинция: опрѣдѣление, 352; оптимати, 373, 374; Цезарь, 400, 402; императорски и сенатски въ врѣме на Августа, 412; империя, 446, 448, 451, 455, 467, 468, 478, 480, 481.

Прогрессъ: опрѣдѣление, 2; арийци, 125, *Проза*: Египетъ, 40; Индия, 108; Римъ, 368.

Прозертина гл. *Персефона*.

Проконсулъ: опрѣдѣление, 352; оптимати, 374; Августъ, 412.

Прокулъ, прокулианци: юристи, 433.

Пролетарии, пролетариатъ: опрѣдѣле

ние, 321; пунически войни, 371, 372, 373; Марий, 382—386; Сулла, 387—389; Помпей, 390—395; Цезарь, 396—402; Августъ, 413; робство, 438.
Прометей: митъ, 137.
Промисленность: начало, 10; археологически вѣкове, 14—17; Египетъ, 33; Вавилонъ, 58, 59; Финикия, 63, 72; Картагенъ, 74; Ассирия, 80; Индия, 97, 98, 100, 103; Лидия, 114; Гръция, 144, 145, 156; Александръ Велики, 293; Тарентъ, 165, 346; Римъ, 311, 322, 372; империя, 454.
Проперций: Меценатъ, 425; элегия, 430.
Пропилеи: опрѣдѣление, 215.
Пропонтида: Мраморно море, 123.
Пророци: опрѣдѣление, 66; Илия и Елисей, 67; Иеремия, 76, 85; Иезекиилъ, Даниилъ, 86; Зороастръ, 92.
Проскрипции: опрѣдѣление, Сулла, 387, 388; втори триумвиратъ, 407.
Пруссия: германци, 442.
Прѣброяване: Цезарь, 402; империя, 472.
Прѣдня Азия: опрѣдѣление, 48; бронзовъ вѣкъ, 15; туранци, 25; селджуци, 25; кушити, 26; Ассирия, 81; Киръ, 83.
Прѣживѣлица: опрѣдѣление, 2; изворъ на историята, 19.
Прѣселение на народитѣ: опрѣдѣление, 477.
Псаметиъ. 1) I: гръци, 45, 46. — 2) III: перси, 47.
Психология: Аристотель, 255.
Пта-хотепъ: писателъ, Египетъ, 31, 41.
Птолемаида гл. *Ако*.
Птолемей. 1) I: Лагъ или Сотеръ, 245, 249, 263, 264, 265, 271, 272. — 2) II: Филадельфъ, 272. — 3) III: Евергетъ, 272. — 4) Трифонъ, 273. — 5) Авлетъ, 273. — 6) Ученъ, 445.
Публицистика: начало, 258; Римъ, 420.
Пуни, пунийци гл. *финикийци*.

Ра. 1) Божество, 41. — 2) Рѣка, 122.
Равдийски полета: битка, 382.
Равенна: столица, 478; искусство, 487.
Раджи: опрѣдѣление, 97; усиление, 100; брамини, 102.
Рама: царъ, 99; Вишну, 104.
Рамаяна: поема, 98, 99.
Рамессей, храмъ, 38.
Рамессу: 1) II: царъ, 36—38. — 2) III: царуване, 44; евреи, 64.
Рансодии гл. *Пѣсни*.
Раса: опрѣдѣление, 4; бронзовъ вѣкъ, 15; Америка, 23; туранци, 24, 25.
Раскопки, раскопавания: значение, 13; Месопотамия, 51—52; Троя, 113, 133; Помпея, 450.

Рассамъ: ассириология, 52.
Рафаель: живописецъ, 256.
Рационалисти: Августъ, 433.
Реалия: опрѣдѣление, 472.
Рейенсбургъ: градъ, 414.
Решумъ, градъ: значение на думата
Регрессъ: значение на думата, 2.
Резулъ: консулъ, 352.
Реджио гл. *Решумъ*.
Рекаранъ гл. *Херкулесъ*.
Религия: опрѣдѣление, 5, 6; археологически вѣкове, 13, 14, 15, 17; Египетъ, 41—44; туранци, 53, 94; Халдеи, 55; Вавилонъ, 59; евреи, 64; финици, 70—71; картагеняне, 74; Ассирия, 81; Ариана, 90, 91; Зороастръ, 94; индийци, 96, 97, 100, 101, 104, 107; Гръция, 135—140, 166, 167—210, 291—293; етруски, 304, латини, 306—308; Римъ, 322, 323, 362, 413, 416; империя, 439, 440, 443, 452, 460, 461.
Ремъ: прѣдание, 309.
Respublica litterarum: опрѣдѣление
Рестаурация: опрѣдѣление, 388.
Реформа: Спарта, 276; Сервий Туллъ, 320—322; Цезарь, 401, 402; значение и въ стария свѣтъ, 437.
Рецитация: Азиний, 425; опрѣдѣленъ, 426; империя, 458.
Рей: божество, 137.
Рей Силвия: Амулий, 309.
Рейнъ: желѣзенъ вѣкъ, 16; Цезарь, римска флотилия, 412; германци, 466; империя, 455, 479.
Ри-веда: съчинение, 96.
Рилъ: прѣдания за началото му, 310; Августъ, 408—414; империя — 482; Култура: отношение къмъ културата, 294; царе, 322—323; I и II вѣкъ, 453—464; значение Римъ, 436, 482, 485, 488, 489; пуници на искусството, 433—436; римляне, 448; Титъ, 449; христианство, 473, 474; Аларихъ, 478.
Ритмъ: опрѣдѣление, 190; паданъ ритма въ гръцкия животъ, 257.
Риторика, риторство: опрѣдѣление Гръция, 212, 221, 222, 255, 257—Александрия, Ефесъ и Родосъ, значението и въ гръцкия животъ. Римъ, 368, 418, 426, 428; значение и въ стария свѣтъ, 438; империя, 453, 457, 484.
Рицари на Кржлия Столъ: опрѣдѣление, 480.
Робство: значение, 84; Египетъ, 33; Финикия, 70; Картагенъ, 74; Ассирия, новохалдеи, 87; Ариана, 90; Индия, 102; скити, 122; Истокъ, 126; Гръция,

- 145, 295; Римъ, 317, 326, 337, 338, 342, 362, 363, 366—372, 384, 386, 391, 399, 400; Августъ, 413; значението му въ стария свѣтъ, 438; германци, 442, 444; империя, 451, 452, 453, 454, 472,
Ровоамъ: царь, 67.
Рогация: опрѣдѣление, 318.
Родовъ битъ: опрѣдѣление, 9; Египетъ, 28; халдеи, 55; Палестина, 63; Ариана, 90; Индия, 97; кюрди, 110; арменци, 111; перси, 112; скити, 122; пелазги, 130; Атина, 134; италийци, 306; Римъ, 318, 320; германци, 444; келти, 441; хунни, 477.
Родоски Колосъ: Адонъ, 71; Полиоркетъ, 265; богъ на Слънцето, 290.
Родосъ: островъ, 113; дорийци, 134; Аполлонъ, 143; Есхилъ, 237; Птоломей и Димитрий Полиоркетъ, 264, 265; риторика, 285; значение, 293.
Роксана. Александръ Великий, 247.
Романизация: Етрурия, 335; Италия, 348; Галлия, 397; Мезия и германци, 414; Западъ, 402, 436, 440, 449, 454, 482, 488.
Романи: опрѣдѣление, 397; Галлия, 397.
Романъ: Ксенофонтъ, 259; филофски, 286; Овидий, 430; Лукианъ, 459; Апулей, 459; Византия, 482.
Ромулъ: прѣдание за основанието на Римъ, 309, 310.
Ромулъ Августулъ: значение, 481.
Ромжния: ниска земя, 24; Августъ, 414; население, 455; даки, 450.
Рона: желѣзенъ вѣкъ, 16; финикийци, 73; лигурийци, 300; империя, 455, 478.
Роулинсонъ: ассириология, 25, 52.
Рубиконъ: положение, 297; Цезарь, 398.
Рулианъ: самнитски войни, 346.
Руни: опрѣдѣление, 17; германци, 442.
Руссия: появление, 3; желѣзенъ вѣкъ, 16; римски и куфически монети, 17; календарь, 22; ниска земя, 24; монголи, 25; скити, перси, 122; готи, 466.
Рустемъ, герой, 92.
Рутени, народъ, 35.
Руфинъ: вестготи, 478.
Рѣзки: опрѣдѣление, 17.
- С**
Саба: Соломонъ, 65.
Сабезизмъ: опрѣдѣление, 6; халдеи, 54.
Сабелли: еллинизмъ, 165; умбри, 301.
Сабинъ, сабинианци: юристи, 433.
Сабини: начало, 301; колонизация, 306; характеристика, 306; Ромулъ, 310.
Сага: опрѣдѣление, 19; еврее, 64, 65; Индия, 106; Гръция, 64, 140—143; Римъ, 323.
- Сагунтъ*: Ханнибалъ, 354.
Саддукеи: опрѣдѣление, 269.
Саида гл. *Сидонъ*.
Сайсъ: столица, 27; епиони, 44; додекархия, 45.
Саккара: пирамиди, 28.
Сакси: опрѣдѣление, 442; франки, 466; Британия, 480.
Сакунтала: драма, 108.
Саламинъ: положение, 128; Солонъ, 155, 156; битка, 179.
Салии: опрѣдѣление, 322.
Саллюстий, историкъ, 423, 424.
Салсетта: искусство, 107.
Самария: положение, 62; село, столица, 67; пророци, 68; ассирийци, 69.
Самаркандъ: положение, 58.
Самнитти: начало, 301; процъвтѣвание, 335, 336; Римъ, 344—346, 384, 387; Тарентъ, 347.
Самосата: положение, 49.
Самосъ: положение, 113, 114; перси, 121; ионийци, 134, 163; пелопонеска война, 199.
Самсонъ: герой, 65.
Самуилъ: сѣдия, 65.
Санскритски-езикъ гл. *Езикъ*.
Сарасвати, рѣка, 95, 98, 99.
Сароновци: начало, 67; процъвтѣванье, 77.
Саргонъ: Халдея, 57; Ассирия, 67; Самария, 69; Финикия, 75; Мидия, 83.
Сарданапалъ: значение, 82.
Сарди: Египетъ, 91; начало, 111; скити, 112; богатство, 114; разрушение, 173.
Сардиния: финикийци, 71, 73; римляне, 352.
Сарзекъ: раскопки, 52.
Саркофагъ: опрѣдѣление, 30; значение, 42; Финикия, 71.
Сармати, Сармания: опрѣдѣление, 122.
Саронически заливъ: Истмъ, 127.
Саръ: опрѣдѣление, 60.
Сассанъ, Сассаниди: начало, 467; езикъ, 93.
Сатира: Египетъ, 41; Александрия, 288; Римъ, 367, 420, 429, 458, 459, 484.
Сатири: митология, 138; поезия, 323.
Сатранъ: опрѣдѣление, Ассирия, 81; Персия, 118.
Сатурнинъ: значение, 383.
Сатурнъ: халдеи, 54; латини, 307.
Саулъ. 1) Царь, 65. — 2) Ап. Павелъ, 440.
Саффо: значение, 171; Хораций, 429.
Сахара: пустиня, 24; Картагенъ, 349.
Сварогъ: Индра, 97.
Светоний: история, 457.
Свещенна планина: трибуни, 327; децемвири, 330.

- Севастополъ*: Херсонесъ Таврически. 122.
Сезистрисъ: Рамессу II. 36.
Секстий: законъ. 336; консулъ. 337.
Секстъ Емпирикъ: значение. 433.
Селажуци: значение. 25.
Селевкиди: начало. 266. 267; Палмира. 468.
Селевкия: положение. 50; основание. 86; Антиохия. 266; Сассоновци. 467.
Селевъ Никаторъ: Александръ Велики. 245; диадохъ. 263—266.
Селена. божество. 135.
Селлазия: битка. 276.
Селаме: начало. 10; Египетъ. 30. 31. 33, 37. 38. 39. 40; Финикия. 70; Индия. 103; Гръция. 145. 146. 154; Римъ. 315—317. 370—372. 374. 413. 417; значение. 438; империя. 454. 472.
Семейство: начало. 9; арийци. 89. 90; Гръция. 148. 157. 210—213; Етрурия. 303; италийци. 307. 308; Римъ. 315, 316. 362—366. 416; империя. 454.
Семирамида: прѣданія. 81. 82; Армения. 111.
Семити: опредѣленіе. 4; кушити. 26; Египетъ. 34. 35. 46; Азия. 48; Вавилонъ. 56. 57; хананей. финикійци. евреи. 63; Мала Азия. 113; значение. 87. 88. 125.
Сена: финикійци. 73.
Сенатусъ-Консулти: опредѣленіе. 326; плебисцитъ. 327; плебен. 330.
Сенатъ: опредѣленіе. латини. 306; Картагенъ. 75; Римъ. 319. 325—327. 330. 339—341. 347. 353. 355. 358. 359. 364. 366. 370. 373. 374. 378. 379. 381. 382. 384—412; империя. 417—450. 464. 468. 471. 476.
Сенепалъ: финикійци. 73.
Сенека: Перонъ. 448; Тацитъ. 457; политеизмъ. 460; Цицеронъ. 462.
Сеннааръ гл. *Вавилонія*.
Сеннагерибъ: евреи. 76; смѣрътъ. 77; Вавилонъ. Елатъ. 82. 83.
Сентинумъ: битка. 346.
Септимій Северъ: значение. 464. 465.
Сераписъ: начало. 43; Птолемей. 272; храмъ. 282; Римъ. 362; империя. 461.
Сервій Туллій: Танаквила. 312. 363; Солонъ. 315; реформа. 320—322.
Серторій: Марій. 386. 387; Испанія. 391; Помпей. 391.
Сейсастия: опредѣленіе. 156.
Сейсъ: ассириология. 52.
Селарій: намѣстникъ. 481; загииванье. 481.
Сибирь: туземни племена. 4.
Сива: опредѣленіе. 104.
Сивили: Гръция. 138; Римъ. 323; Канъ. 355; Юлианъ. 460.
Сиюмъ: опредѣленіе. 61. 62; процвѣтанье. 63; Ассирія. 67; Баалъ. 70; Картагенъ. 74; перс. 244; Александръ Велики. 245.
Сикимонъ: положеніе. 129; тирани. 153; живопись. 261.
Сикофантия: опредѣленіе. 196; развитіе. 258.
Сикуми: опредѣленіе. 301; гръци. 165.
Силванъ: латини. 307.
Силлабизмъ: опредѣленіе. 18.
Силомъ: Марсц. 384.
Символъ. *Символика*. *Символизмъ*: племенн знаци. 18; искусство. 435. 438.
Символъ на вѣрата: опредѣленіе. 475; Констанцій. 475; установленіе. 486.
Симеонъ: монашество. 474.
Симметрия: опредѣленіе. 79.
Симъ: значеніе. 26.
Синай: Египетъ. 31; положеніе. 49.
Синкретизмъ: опредѣленіе. 460; империя. 460. 461. 483.
Синопа: колонія. 163; философія. 252; столица на Понтъ. 270.
Сиракуза: основаніе. 165; пелопонесская война. 195. 198; монети. 262; Теокритъ. 289; Пиръ. 347; пунически войны. 349—351. 355; римска провинція. 356.
Сирени: опредѣленіе. 138.
Сириусъ гл. *Сотисъ*.
Сирия: пустыня. 24; египтяне. 35. 44; кушити. 63; Вгѣбната. 49; семити. 57, ассирийци. 77; скити. 83; ново-халдеи. 84; Киръ. 115; Селевкиди. 266; Помпей. 394; империя. 414. 453.
Сирски зами: Картагенъ. 74.
Сихемъ: природа. 62.
Сицилія: финикійци. 73; гръци. 164. 165; пелопонесская война. 195. 198; значеніе. 293; природа. 297; Пирръ. 347; картагеняне. 349. 350; пунически войны. 352. 356; роби. 371.
Скандинавія: бронзовъ вѣкъ. 15; желѣзъ вѣкъ. 16; руни. 17; готи. 466.
Скептицизмъ: опредѣленіе. Пирронъ и Евхемеръ. 286; империя. 462. 483.
Скилаксъ: ученъ. 123.
Скитализмъ: опредѣленіе. 231.
Скити: Прѣдня Азия. 25. 83; Руссия. 121. 122; Дарій. 123; империя. 452.
Скоти: опредѣленіе. 441.
Скотовѣдство: начало. 9; Египетъ. 30; Месопотамія. 50; Финикия. 62; Палестина. 62; Ариана. 89; Индия. 97; Епиръ. Тессалия. 127; Аркадія. 129; Евбея. 130; героическа эпоха въ Гръція. 144; Сицилія. 165; Кавказъ. 394; Италия. 299; италийци. 306. 308; Римъ. 315. 371; германци. 442.
Скульптура гл. *Ваяние*,

- Славония**, страна: Августъ, 414.
- Славяне**: опрѣдѣление, 4; желѣзенъ вѣкъ, 16; появление, 92; Руссия, 122; империя, 445, 466, 480.
- Смирна**: килими, 114.
- Смитъ**: ассириология, 21, 52.
- Содиана**: положение, 109; Киръ, 115.
- Сократизи**: опрѣдѣление, 251.
- Сократъ**: Периклъ, 188; животъ и учение, 205—208; значение, 221; ученици, 251, 252; Ксенофонтъ, 259; Пирронъ, 286; сократическа форма на изложение, 422, 423.
- Соломонъ**: изрѣчения, 31; значение, 65—67; Палмира, 468.
- Солонъ**: Хомеръ, 145; животъ, 155, 156; закони, 156—159; поетъ, 170; драма, 216.
- Сома**. 1) Напитъкъ, 90, 97. — 2) Гробница, 282.
- Сорлински острови**: финикийци, 73.
- Сотеръ**: опрѣдѣление, 264; Птолемей, 265, 271, 272, 281.
- Сотисъ**: звѣзда, разливанье на Нилъ, 40.
- Софизмъ**: опрѣдѣление, 196.
- Софисти**, **Софистика**: опрѣдѣление, 195, 196; Гръция, 195, 196, 212, 221; Римъ, 432; империя, 454, 458.
- Софоклъ**: Периклъ, 188; мистерии, 208; животъ, 219; Еврипидъ, 220.
- Софросина**: значение, 135.
- Спалатро**: Диоклецианъ, 469; искусство, 487.
- Спарта**: природа, 129; ахейци, 132; Критъ, 142; дорийци, 146; Ликургъ, 147—150; Хилонъ, 151; Хегемония, 151; Кимонъ, 184; Темистоклъ, 185; месенски войни, 150, 151, 186; персийски войни, 173—182; целопонеска война, 193—204; втора хегемония, 223—227; тиванци, 227 — 231; Филиппъ, 240, 241; македонци, 250; Антигониди, 265, 274; разлаганье и тирани, 275, 276; вестготи, 466.
- Спартакъ**: гладиатори, 381.
- Спартиати**: опрѣдѣление, 146; междуособия, 224.
- Спорадски острови**, 128.
- Спурий Кассий**: аграренъ законъ, 329.
- Спурий Мелий**: плебеи, 332, 333.
- Срѣдиземно м.**: прѣдисторически вѣкове, 15, 16; египтяне, 34; ассирийци, 60; финикийци, 63; Картагенъ, 73, 349; Римъ, Сиракуза, 349.
- Стабий**: разрушение, 450.
- Стаира**: Аристотель, 254.
- Стадий**: опрѣдѣление, 168.
- Статистика**: Августъ, 433.
- Стефанъ**: мѣченикъ, 440.
- Стилилонъ**: вестготи, 478.
- Стилъ**: протодорически, 32; дорически, 72, 120, 172, 215, 260, 303; ионически, 120, 215, 260, 262; коринтски, 215, 261, 368, 435; смѣсенъ, 368, 435; етрусски, 303, 435; римски, 435, 463, 487.
- Стоицизмъ**: опрѣдѣление, 287; Римъ, 394, 419; империя, 439, 448, 450, 452, 454, 457, 458, 459, 462.
- Стоя**: опрѣдѣление, 212; цвѣтна, 190; царска, 370.
- Страбонъ**: география, 281.
- Стратегъ**: опрѣдѣление, 161; Етолия, 274; ахейски съюзъ, 275.
- Стрилонъ**, рѣка, 231.
- Строфа**: опрѣдѣление, 218.
- Суассонъ**: битка, 481.
- Судри**: опрѣдѣление, 102, 103.
- Суезски провлакъ**: значение, 24.
- Суза**: столица, 54; Халдеи, 57; развалини, 119; Александръ Велики, 246.
- Сузиана**: опрѣдѣление, 51; туранци, 110.
- Сулла**: начало, 380; германци, 382; съюзници, 384; Марий, 384, 385; диктатура, 387, 388; смъртъ, 388; Цезарь, 390; Серторий, 391.
- Сулпиция**: поетесса, 425.
- Сулпиций Руфъ**: характеристика, 385; юристъ, 421.
- Султанъ**: опрѣдѣление, 10; Египетъ, 45.
- Сумеръ**: опрѣдѣление, 54.
- Суний**: положение, 128; въздухъ, 130.
- Суффети**: длѣжность, 74.
- Сухумъ** гл. **Диоскурия**.
- Сфинксъ**: опрѣдѣление, 30.
- Сцена**: опрѣдѣление, 218; Гръция, 216, 218; Римъ, 367.
- Сципионъ**. 1) Азиатски, 358, 366. — 2) Африкански Стари: начало, 354, 355; характеристика, 356; Антиохъ, 358; Катонъ, 366; значение, 376. — 3) Емилианъ (Африкански Млади): начало, 358; характеристика, 359; Картагенъ, 360; Нуманция, 364; ораторъ, 368; Гракхи, 377; стоицизмъ, 419. — 4) Назика: Гракхи, 378.
- Сѣборъ**: вселенски, 475, 486.
- Сѣвѣтъ**: на Стотъ и на Десетъ, 75; на Четирестотинъ души, 158; на Петстотинъ души, 161; Частенъ сѣвѣтъ на Августа, 412.
- Сърбия**: Августъ, 414.
- Сждъ**: начало, 10; Египетъ, 39; еврее, 64; сждъ Божи, 90; хелиея, 159, 188, 189; ареонагъ, 154, 158, 188; Римъ, 311, 318, 322, 337, 338, 352, 379, 388, 401, 412; германци, 444, 445; империя, 445, 450, 468; християнство, 474.

Таблинумъ: кабинетъ, 370.

461.

Тадморъ гл. Палмира.

Таламъ. 1) мѣръ и тѣглица, 59. —
2) Монета: Вавилонъ, 59; Гръция,
157.

Талезина: значение, 442.

Талесъ: Крезъ, 114; физики, 171.

Талмудъ: языкъ, 77.

Таманъ гл. Фана.

Танаисъ.

312, 313.

Танисъ: хивси, 34.

Такталъ: митология, 130.

Тара:

57.

35; значение,
; Римъ, 346

Тарквинии: этруски, 305.

Тарквиний. 1) I, 312, 313. — 2) II,
313, 315. — 3) Секстъ, 313.

Тарней:

значение, 310.
409.

Тартаръ: оправдѣние, 137; герои, 140.

Татаръ: оправдѣние, 4; Европа, 25.

Таут-мезъ III: значение, 35; Вавилонъ,
58.

Таутъ, божество, 71.

Тацитъ: морала, 424; германци, 442;
Травягъ, 451; значение, 457; христиан-
ство, 473

Тайметъ: оправдѣние, 129; момичета,
149.

Театръ: начало, 160; Периклъ, 189,
218; Цезарь,
Помпей, 435.
414.

129

Теллаки: Вавилонъ, 59; Гръция, 141,
157.

Тезей: Кекропия, 133, 143; герой, 140;
Минотавръ, 142; Атина, 154; Мара-
тонъ, 174; панатиней, 209.

Тель-Ло

I.

Темза:

Темистоклъ: Марафонъ, 174; характери-
стика, 176; прѣобразованія, 176, 177;
Саламинъ, 179, 180; прѣвенство, 182;
184, 185; смѣръ, 185;

Темпе, долина, 127.

Темаръ: природа, 129; наемники, 225.

Тенедосъ, островъ, 134.

Теогония: оправдѣние, 185; Египетъ,
41, 42; арийци, 90; Индия, 96, 97;
Гръция, 135—138.

Теодосия: основание, 163.

Теодосий, императоръ, 476, 477.

Теократия: оправдѣние, Египетъ, 28;
еврее, 64, 66; Индия, 102; келти, 441.

Теокритъ: идилли, 288, 289; Вергилий,
427.

Тераменъ: характеристика, 202; смѣръ,
101.

Терапевти: оправдѣние, 462.

Терентилій Арса: децемвиры, 329.

Теренций: комедия, 367.

Теренций Варронъ. 1) Консулъ, 355. —
2) Писатель: сатира, 420; археология,
423.

Терма: оправдѣние, 435; Августъ, 408,
435.

Термонъ: етолийци, 274.

127; битва, 178,
238.

музика, 171.

Тесмотети: е

158.

Те

127;

опидъ,

Тети:

начало, 145; Со-

лонъ,

261; Алексан-
дъ, 431.

Тиберий: 414; императоръ,
415; Хр 445.

Тибетъ: языкъ, 5;

Тибулла.

430, 431.

Тибуръ:

Тива. 1

ание, 27;

34.—

1; по-

юция,

кедон-

I.

, кин-

, 393.

Титрановци: Нинивия, 111; Киръ, 112;
Селевкиди, 267; Римъ, 393.

21; течение, 49, 50; арий-

Финикия, 69; Картагенъ,

74; Атина, 158; Римъ, 339.

Тимотей: Сиарта, 228.

163.

153; Самогъ,

173; Гръция,

153, 155, 159, 160, 202, 204, 205; на-
емники, 225; Римъ, 315, 401.

Тиринтъ: старини, 129; развалини, 131.
Тирренско море: Лигурия, 297; Умбри, 301; Сиракуза, 335.
Тирренци: Египетъ, 91.
Тиртей: поетъ, 151.
Тиръ. 1) Градъ: халдеи, 54; опрѣдѣленіе, 62; въздиганіе, 64, 69; колонии, 73; паданье, 75, 76, 85; Александръ Велики, 245. — 2) Рѣка: Днѣстръ, 63.
Тисса: готи, 466.
Титанъ: опрѣдѣленіе, 136; Зевсъ, 137.
Титулъ: опрѣдѣленіе, 471.
Титъ: значеніе, 449; искусство, 463.
Тифонъ: митология, 41, 42.
Тичино: битка, 354.
Тога: Етрурия, 305; Тарквинии, 312; опрѣдѣленіе, 315; сенатъ, 319; консулъ, 324; знатни, 340; провинции, 455.
Токай: хунни, 479.
Томи: Овидий, 430.
Томира: Киръ, 115.
Тотъ, божество, 40.
Трагедия: опрѣдѣленіе, 216; Гръция, 216—220; Римъ, 367, 431.
Тразибулъ: Алкивиадъ, 199; демократия, 204, 205; Дългитъ Стѣни, 226.
Тракия, тракийци: Рамессу II, 37; Лагиди, 272; Руссия, 122; перси, 123; пелазги, 163; македонци, 238; Августъ, 414; Адрианоуполъ, 451; Диоклецианъ, 469; Константинъ, 471, вестготи, 477.
Тракофригийци: опрѣдѣленіе, 91.
Трапезунтъ: готи, 466.
Траянъ: значеніе, 450, 451; ромжни, 455; колонна, 463, 464; граници на империята, 481.
Триба: опрѣдѣленіе, 318; Римъ, 322, 327, 375; Византия, 471.
Трибонианъ: значеніе, 483.
Трибунъ. 1) Воененъ: опрѣдѣленіе, 319; Сервий Туллий, 321. — 2) Плебейски: Сервий Туллий, 322; значеніе, 340, 341. — 3) Народенъ: начало, 327, 328; Генуций, 329; децемвири, 330; Лициний, 336, 337; знатни, 339—341, 375; Гракхи, 378, 379; Марий, 383, 385; Сулла, 388; Помпей, 392; Цезаръ, 401; Августъ, 411, 412; империя, 446, 468. — 4) Воененъ тр. съ консулска власть: опрѣдѣленіе, 331; патриции, 332; отминяване, 337.
Трибунъ: опрѣдѣленіе, 319.
Тригонометрия: сферическа, 284.
Тримурти: опрѣдѣленіе, 104.
Триполисъ: опрѣдѣленіе, 61.
Трирема: опрѣдѣленіе, 155; Темистоклъ, 177.
Триръ: столица, 469.
Тритонъ: Картагенъ, 74; аргонавти, 91.

Триерархия: Солонъ, 158; Темистоклъ, 177; Демостенъ, 239.
Триумвиратъ: първи, 395, 396; втори, 406—408.
Триумфъ: Етрурия, 305; опрѣдѣленіе, 312; искусство, 435.
Троглодити: опрѣдѣленіе, 10; Египетъ, 28.
Троя: прѣходъ отъ бронзата къмъ желязото, 15; население, 91, 113; развалини, 113, 133; ахейци, 132.
Тукидидъ. 1) Перикловъ съперникъ, 192. — 2) Историкъ: пелопонеска война, 196; значеніе, 222, 223; римляне, 423; Саллюстий, 424.
Тулъ Хостилий, царъ, 311.
Тулуза: столица, 478.
Туника: дрѣха, 315.
Тунисъ, страна: езикъ, 26.
Туранци: опрѣдѣленіе, 24, 89; родно мѣсто, 24; Прѣдня Азия и Европа, 24; писмени знаци и метали, 25; смѣсца отъ желти и бѣли, 25; Египетъ, 26; Халдея и Еламъ, 53, 54; туранска култура, 55; арийци, 91, 92; Зороастръ, 92; Согдиана и Партия, 109; Оксъ, 115; лигурийци, 301; етруски, 301; значеніе, 25, 125; хунни, 477.
Туранъ гл. *Туркестанъ*.
Туринъ, градъ, 297.
Туркестанъ: туранци, 24; Александръ Македонски, 247.
Тури: племе, 4; прикази на три езика, 25; Прѣдня Азия и Европа, 25; покореніе на кушититъ, 26; езикъ, 93; еллинизмъ, 266.
Туснеда. 1) Германска княгиня, 415. — 2) Статуя, 435.
Търговия: опрѣдѣленіе, 10; археологически въкове, 115—117; Египетъ, 33, 39, 46; рутени, 35; вавилоняне, 58, 86; Финикия, 62—64, 72, 73; Картагенъ, 74, 75; семити, 88; Индия, 97, 99; Гръция, 145, 146, 150, 152, 156, 164, 165, 168, 190; Александрия, 282; Етрурия, 302; Римъ, 311, 338, 343, 359, 372; империя, 454.
Тюрини: начало, 466.

Уелсъ: барди, 441; брити, 480.
Улпианъ: юристъ, 483.
Улфила: Библия, 466.
Умбри: начало, 301; Етрурия, 305; Римъ, 346.
Унгария гл. *Маджарско*.
Уралци: опрѣдѣленіе, 4.
Уралъ: злато, 122; хунни, 477.
Уранъ: митология, 136.
Урухъ: градъ, 52; царъ, 55.

Урхамъ гл. **Урукъ**.

Уръ: старина. 52; столица. 54. 55.

Утика: финикийци. 73; Катонъ. 400.

Училище: начало. 10; Египетъ. 39; халдеи. 55; Индия. 96. 100; Спарта. 148. 149; Атина. 211; университетъ. 282; Етрурия. 305; Римъ. 363. 418; империя. 449. 451. 452. 455. 488.

Ушасъ: божество. 90.

Фабий: значение. 344; Ханибалъ. 354. 355; писателъ. 368; реакционеръ. 374.

Фавнъ: божество. 307.

Фазисъ: Потис. 163.

Фаланга: опредѣление. 233.

Фанагория: Таманъ. 163.

Фараонъ: опредѣление. 28. 38; битъ. 31. 38.

Фарзистанъ гл. **Персида**.

Фарисеи, секта. 269.

Фарнакъ: Митридатъ. 271; Цезарь. 399. 400.

Фарсъ гл. **Мими**.

Фатализмъ: опредѣление. гръци. 137. 138; стоици. 287. етруски. 304.

Фатумъ: опредѣление. 137.

Файюмъ, долина. 27.

Фебъ гл. **Аполлонъ**.

Фен: духове. 441; гроти. 441.

Феллахи: кушити. 26.

Фении: опредѣление. 442.

Фениксъ: митология. 43.

Феррара: По. 297.

Фесценнины: опредѣление. 366.

Фетишизмъ: опредѣление. 6; Египетъ. 43; Вавилонъ. 59; империя. 461.

Фидий: Периклъ. 188; прѣсѣдвания. 192; значение. 213.

Фила: Спарта. 147; Атина. 154. 157 - 159; Александрия. 272.

Филе, островъ. 27.

Филелани: Италия. 336.

Филити: основание. 233; битка. 407; Хораций. 428.

Филитики: опредѣление. Демостенъ. 237; Цицеронъ. 406. 422.

Филиппъ. 1) II, царь: Тива. 229; характеристика. 232. 233; Македония. 233; интриги и намѣса въ Гръция. 234—241; Хероней. 240; смъртъ. 241. — 2) III: характеристика. 276; Римъ. 276 - 278. 357.

Филистимляне: народъ. 64.

Филология: опредѣление. 284; Александрия. 284. 285; Римъ. 418; империя. 458.

Филонъ: значение. 462.

Филотемъ: ахейски съюзъ. 277; смъртъ. 278.

Философия: Индия. 108; физици. 171;

питагорейци. 171; елѣати. 171; начало на метафизиката. 221; киренани. 251. 252; циници. 252; академици. 2—254; начало на философията. ка наука. 253; перипатетици. 255. 256; Александрийска епоха. 286; скептици и стоици. 286. 287. 419; эпикурейци. 288; срѣдня и нова Академия. 289; Римъ. 419. 422; империя. 448. 451. 452. 457. 461—463. 473. 475. 477.

Филотъ: Александръ Велики. 241.

Финанси: начало. 118; Атина. 158. 190; Цезарь. 402; Веспасианъ. 448.

Фингалъ: значение. 442.

Финикия, **финикийци**: бронзовъ вѣкъ. 15; Египетъ. 35; природа. 61. 62; Египетъ. 63. 64. 69—73; Тиръ. 73; значение. 74. 75. 87. 88; ново-халдеи. 76. 84. 87; скити. 83; гръци. 132. 133—143. 161; перси. 115. 244; Александръ Велики. 245; Етрурия. 302. 303; Римъ. 393. 394.

Финни: опредѣление. 4; туранци. 5; Руссия. 122.

Фирдуси: прѣдания. 92.

Фискъ: опредѣление. 412.

Флави: императори. 448—450; статъ. 464.

Флавий, писецъ. 343.

Фламини: опредѣление. 322.

Фламининъ, пълководецъ. 278.

Фламиний: демократия. 375.

Флексия: опредѣление. 5.

Флора. 1) Растителность: опредѣление. 2. — 2) Божество. 307.

Флоренция: Венера медичейска. 435.

Флота: Египетъ. 35. 44; Финикия 6; евреи. 66; Гръция. 155. 158. 161. 177. 178. 179. 180. 183. 192. 199. 2—204. 226. 228; Александръ Велики. 248; Родосъ. 264; Птолемей. 272; перси. 123. 174. 178—180. 245; Етрурия. 302. 335; Картагенъ. 349—352. 353; Римъ. 351. 352; Августъ. 412.

Фокея: основание. 134; Милетъ. 16; Массилия. 114. 115.

Фокида: страна. 128; священна война. 235—238.

Фокионъ: ораторъ. 237; македонци. 238.

Фортуна: божество. 307.

Форумъ: опредѣление. 312; храмове. 312.

Фра гл. **Ра**.

Фравари: духове. 93.

Франки: племе. 397. 466; кралство. 466; хунни. 480.

Франция: низка земя. 24; Транзалпийска Галлия. 297; цезарь. 397.

Фратрия: Атина. 154.

Фрески: Ассирия. 79; Гръция. 215; Римъ. 435; империя. 464.

Фригия: страна, 114.

Фриз: опрѣдѣление, 442.

Фронтонъ: опрѣдѣление, 172.

Фта, божество, 41.

Фта-Хотпу гл. *Пта-Хотепъ*.

Фулвия: Антоний, 404, 407, 408.

Фуцинско езеро: природа, 298.

Хадесъ: божество, 138.

Хадрианъ: значение, 451, 452; литература, 457; искусство, 464.

Хаздрубалъ. 1) Хамилкаръ, 352; Ханнибалъ, 354; смъртъ, 356; — 2) Третя пунич. война, 359.

Халакни гл. *Уръ*.

Халахъ гл. *Нимрудъ*.

Халдеи: опрѣдѣление, 54; туранци, 53, култура, 55, 56; ново-халдеи, 84—87; Римъ, 60; значение, 87; перси, 119; империя, 448, 461.

Халикарнасъ: колония, 134; Мавзолъ, 244.

Халисъ: мидийци, 84, 111; граница на Лидия, 112.

Халкидика: Евбея, 164; Бразидъ, 197.

Хамаданъ, градъ, 110.

Хамилкаръ. 1) Битка при Химера, 181. — 2) Барка, 352, 353.

Хамити гл. *Кушити*.

Хамъ: Хамити, 26.

Хананити: опрѣдѣление, 63; еврее, 64.

Ханнибалъ: Хамилкаръ, 352; характеристика, 353, 354; Римъ, 354 — 357; смъртъ, 358.

Хаосъ: митология, 136,

Хати: опрѣдѣление, 41; култъ, 43.

Харанъ: еврее, 57; търговски пътъ, 73.

Хармост: Спарта, 146; Лизандръ, 203, 204, 223.

Харнакъ, царедворецъ, 112, 262.

Харналъ: Александръ Велики, 249; Демостенъ, 251.

Хартия: писмена, 18.

Харустипина: опрѣдѣление, 305.

Хайки: народъ, 111.

Хегемония: спартанска, 151, 166, 223, 224; атинска, 183, 184; тиванска, 229, 230; малки хег. въ Гръция, 224; хег. на Римъ надъ Лациумъ, 335; хег. надъ Срѣдиземно м. 357.

Хеербанъ: опрѣдѣление, 445.

Хезиодъ: Теогония, 135; селско съсловие, 145; митология, 167; поезия, 170.

Хекатомба: жертва, 138.

Хекатомтилосъ: столица, 271.

Хекзаметръ: Гръция, 145, 167; Римъ, 428.

Хелиея гл. *Сждъ*:

Хеликонъ: планина, 128; музи, 135.

Хелиасти: Солонъ, 159; Клистенъ, 161; Периклъ, 189.

Хелиополъ: градъ, 49; искусство, 487.

Хелиосъ: божество, 135.

Хелеспонтъ: пророкъ, 123.

Хелосъ: градъ, 129.

Хера: божество, 138; статуя, 139.

Хераклея. 1) Въ Кримъ, 122. — 2) Въ Италия, 347.

Хераклови, *хераклиди*: Гръция, 133.

Хераклъ гл. *Херкулесъ*.

Херкуланумъ: погиванье, 450.

Херкулесови Стълбове гл. *Гибралтаръ*.

Херкулесъ: дорийци, 133; Мелкартъ, 140; Римъ, 309.

Хермесъ: божество, 138.

Херодотъ: Нилъ, 27; Периклъ, 188; значение, 222.

Херонея: битка, 240.

Херостратъ: Храмъ на Артемида, 163.

Херсонесъ. 1) Таврически: скити, 122; Севастополъ, 163. — 2) Тракийски: Милтиадъ, 159, 163.

Херуви: опрѣдѣление, 77; перси, 120.

Херули: готи, 466.

Херуски: опрѣдѣление, 442.

Хериогъ: опрѣдѣление, 445; Константинъ, 471.

Хесперия: опрѣдѣление, 298.

Хестия: божество, 138.

Хетерия: опрѣдѣление, 164; Атина, 191, 196, 202; християнство, 473.

Хети: опрѣдѣление, 35; Рамессу, 36.

Хефестионъ: Александръ Велики, 241; смъртъ, 249.

Хефестъ: божество, 138.

Хива: Согдиана, 109; Партия, 271.

Хиеронъ. 1) Стари, 195, 334. — 2) Млади, 351, 355.

Хикси: народъ, 33, 34.

Хилиазмъ: опрѣдѣление, 463.

Хилла: раскопки, 52, 86.

Хилмендъ: рѣка, 109.

Хилонъ: Ликургъ, 151; Солонъ, 157.

Хималая, положение, 24, 48; височина, 23; климатъ, 95.

Химера: битка, 181, 334.

Хинду-Кушъ: положение, 23, 48; кушити, 54; Александръ Велики, 247.

Хинксъ: ассириология, 21.

Хиосъ: троянци, 113; ионийци, 134; Хомериди, 145.

Хипербореи: опрѣдѣление, 122.

Хиптий: Атина, 160; Дарий, 174; смъртъ, 175.

Хипподромъ: опрѣдѣление, 168, 471.

Хиппократъ: значение, 188, 221.

Хиппонъ: Августинъ, 486.

Хирамъ: Соломонъ, 66, 73.

Хирканія. страна. 109.
 Хирургия: начало, 108; Александрия. 284.
 Хиссарджъ гл. Троя.
 Хистией: Дарий. 123; въстание. 173.
 Хитити: оправдѣние. 35.
 Хлоуниъ: Сиагрий, 481.
 Хоаспъ: вода. 51; Дарий. 118.
 Хоожентъ: Яксартъ. 115.
 Хозари: Хунни, 480.
 Хомериди: оправдѣние. 145.
 Хомеръ: оправдѣние. 145; Одиссея. 145; Пизистратъ, 160; въспитание. 211.
 Хонорий: въцаряване. 477.
 Хоплити: Спарта. 148; Атина. 158.
 Хорагъ гл. Корифей.
 Хорасанъ: Партия. 109.
 Хорации: прѣданіе. 311.
 Хораций. 1) Поетъ: влияние на Лукреция, 425; значение. 428. 429. — 2) Консулъ. 330, 331.
 Хораций Коклесъ: прѣданіе, 325.
 Хорегия: оправдѣние. 158; Периклъ. 190.
 Хореография: оправдѣние, 7.
 Хорзабадъ: раскопки, 51, 52; Саргоновци, 77.
 Хорография: оправдѣние. 433.
 Хоръ: божество. 42; изображение. 43.
 Хоттенотти, народъ. 4.
 Храма: развитието ѝ, 11; камънепъ въкъ. 13, 14; Египетъ, 31; Римъ, 365.
 Хремонидъ: Демостенъ, 274.
 Христианство: въ сегашно врѣме, монотеизмъ, 6; начало. 439, 440; гонения, 448, 450, 451. 453, 469, 473; риторство. 453; Лукианъ, 459; Климентини, 460; Сенека, Филонъ, 462; Северъ, 465; готи, 466; Сассаниди, 467; Константинъ, 470. 472; развитие, 472—475, 489; Юлианъ, 475, 476; Британия, 480; римско право, неплатонизмъ, 483; култура, 485—487.
 Христосъ: раждане и смъртъ, 440; искусство, 488; императори, 460. 474; догма, 486.
 Хроника гл. Лѣтопись.
 Хронология: оправдѣние, 21; Египетъ, 44.
 Хузистанъ гл. Сузиана.
 Хунни: оправдѣние, 25; характеристика, 477; Атила, 479, 480.
 Хърватско гл. Кроация.

Царъ: значение на думата, 413; оправдѣние, 10; Халдея, 55; еврее, 65; Финикия, 69, 73; Ассирия, 81; Персия, 117, 118; Гръция, 132, 133, 143, 146, 147, 152, 291; Македония, 232; диадохи, 264; Етрурия, 305; Римъ, 310—321, 324, 400—403, 413; жъртвенъ ц. 324.

Цезаризмъ: оправдѣние, 400; Августъ 410—414.

Цезарь. 1) Триумвиръ: характеристика, 390; Сулла, 390; Марий, 390; Помпей, 321, 392; Катилина, 395; триумвиръ, 396; Галлия, 397; втора междуособица, 398—400; цезаризмъ, 400, 401, 402; смъртъ, 403, 404; Антоний, 405; Августъ, 405—411; литература, 423 Амфитеатръ, 431; искусство, 435. — 2) Титулъ: Августъ, 413; Диоклецианъ, 469.

Целе-Сирия гл. Сирия: Вглѣбната.

Цензоръ: начало, 332; плебен, 338; знатни, 339; Цезарь, 401; Августъ, 412; отмѣняване, 468.

Цензура: Гръция, 204, 220; Римъ, 403.

Цензъ: оправдѣние, 321.

Центавръ: оправдѣние. 127.

Центрилизация: Ассирия, 60; Персия, 117; Римъ, 412, 425.

Центурионъ: оправдѣние, 321; сенатъ, 344.

Центурия: оправдѣние, 321; Сервий Туллий, 321; знатни, 339.

Цере: пристанище, 302.

Церера: Картагенъ, 74. Гл. Деметра.

Церинтъ: гностицизмъ, 463.

Цестий: гробница, 416.

Цецилия Метелла: гробница, 416.

Цейлонъ: Рамаяна, 99.

Цивилисъ: значение, 449.

Цигане: езикъ, 96; парии, 104.

Цикладски острови: оправдѣние, 128; ионийци, 134; Птолемеи, 272.

Циклонъ: оправдѣние, 136.

Циници: оправдѣние, 252; стоици, 287; империя, 459, 462, 475.

Цинна: консулъ, 385—387.

Циносаргъ: гимназия, 252.

Циркусъ Максимусъ: оправдѣние, 312.

Циркъ: нови нрави, 365; Октавианъ, 408; партии, 431, 432; империя, 449.

Цифри: арабски, 108; римски, 305.

Цицеронъ: характеристика, 390; партии, 391, 392, 395; изгонване, 396; завръщанье, 398; Антоний, 405; Цезарь, 404; Августъ, 406; смъртъ, 407; писателъ, 421—423, 458; политеизмъ, 460; Сенека, 462.

Църква: оправдѣние, 440.

Чадъ: Картагенъ, 74.

Чартомлицка могила: скити, 122.

Челано гл. Фуцинско езеро.

Червено море: кушити, 26; египтяне, 37.

Черемиси: монголи, 4.

Черкова гл. Църква.

опредѣление, 19; Гръция, 135; *ид*, 430.

енство гл. *Помпаниа*.

а: христианство, 488.

1) Пророкъ, 37, 46. — 2) Хо-и: историкъ, 111.

ъ: писатель, 367.

: божество, 71, 74, 142.

: божество, 55.

: масилиотска колония, 165.

ство: начало, 474; развитие, 485.

ия: буддизмъ, 107.

: опредѣление, 4; прѣдания, 19; *ванье* на Китай и Индостанъ, Европа, 25.

: начало, 17; *куфически*, 17; *ски*, 114; *персийски*, 118; *гръцки* ии, 162; Аркадия и Сирикуза, Партия, 271; Етрурия, 303; юж-галия, 336; Римъ, 320, 402, 435.

ифия: опредѣление, 21.

измъ: опредѣление, 6; еврее, 64; и христиане, 87; империя, 439.

мити: опредѣление, 486.

зити: опредѣление, 486.

измъ: опредѣление, 463.

ъ: значение, 463.

гл. *Етика*.

и, народъ, 4.

гл. *Пелопонесъ*.

: градъ, 51, 52.

данство: начало, 6; ера, 22; тур-5; значение, 87.

но м. гл. *Пропонтида*.

значение, 19; Британски, 20, 52, 38; Каирски, 20; Пергамъ, 269;

андрия, 282; Берлински, 304; 368; империя, 454, 467.

божества, 138.

: опредѣление, 7; Индия, 108; *ия*, 114; Гръция, 148, 171, 190, 218, 257; Етрурия, 305; Римъ,

340, 365, 418; значение, 438; ин-енти, 17, 31, 212, 257.

опредѣление, 7; Египетъ, 42; *ия*, 71.

: Коринтъ, 280; оппозиция, 374.

ии: опредѣление, 348; Августъ, Константинъ, 471.

ро гл. *Сагунтъ*.

: междоусобна война, 406.

Сцевола. 1) Герой, 325. — 2) *тъ*, 368, 377, 433.

м.: Старый свѣтъ, 23; равнище, 62.

и-уссуръ: Киаксаръ, 83; Наву-соръ, 84.

дур-уссуръ гл. *Навуходоносоръ*.

идъ: ново-халдеи, 86; Киръ, 116.

рачевский — Стара история.

Навкрария: опредѣление, 155; *отмѣня-ванье*, 177.

Навкратисъ: основание, 165.

Навуходоносоръ: Нехо, 47, 84; Тиръ, 76; герой на халдеетъ, 84, 85.

Надписи: значение, 18; най-стари, 20; ливийци и нумидийци, 26; Вавилонъ, 52; ассирийци, 61, 69; ново-халдеи, 85; финикийци, 71; етруски, 301; сам-нити, 336.

Наемничество: Гръция, 224, 225; Ма-кедония, 273; етруски, 302; галли, 333; Тарентъ, 346; Картагенъ, 349; Сира-куза, 350; империя, 471, 477, 481.

Най-стара книга: извори на историята, 20; съдържание, Египетъ, 31, 44.

Нарбонска провинция, 382.

Наука: начало, 8; Египетъ, 40, 46; Ва-вилонъ, 59; Финикия, 71; Индия, 108; Гръция, 171, 187, 188, 190, 191, 205—207, 211, 212, 221—223, 251—260, 292—294; Александрия, 283—288; Римъ, 368, 418, 419, 422—424, 426, 432, 433; значение, 436, 437, 438; империя, 455—457, 477, 489.

Нахаринъ гл. *Месопотамия*.

Неаполъ: основание, 165; Велика Гръ-ция, 298; Куми, 165, 302.

Неархъ: мореплавателъ, 248.

Невий: драма, 367.

Негри: Африка, Австралия, 4; Деканъ, 95.

Некрополъ: опредѣление, 30; Сидонъ, 62.

Немея: значение, 129.

Неоплатонизмъ: опредѣление, 483; Плотинъ, 484.

Непотъ: история, 414.

Нептунъ гл. *Посейдонъ*.

Нереиди: опредѣление, 138.

Неронъ: значение, 447, 448; нравы, 454; литература, 454, 462; христианство, 473.

Несториани: опредѣление, 467, 486.

Несторий: значение, 486.

Несторъ: Пилосъ, 133; Италия, 302.

Нефъ: опредѣление 35.

Нехо: значение, 46; Кархемишъ, 84.

Нивеллировка: опредѣление, 402.

Нигеръ: берберы, 26; Картагенъ, 74.

Никий: характеристика, 196; миръ, 197; Сицилия, 199.

Никомедия: Диоклецианъ, 469.

Нилъ: опредѣление, 27; монашество, 474.

Нимродъ: царь, 56.

Нимрудъ: село, 52, 67.

Нимфи: Индия, 98; Гръция, 138.

Нинивия: Египетъ, 45; положение, 50; развалины, 51, 67; начало, 60; пада-нье, 77, 83; эпосъ, 81; арменци, 111; Гаугамела, 246.

Нинъ: Нинивия, 81.

Нюба: митъ, 130.

Нирвана: опредѣление, 106.

Нит-акри, царица, 31.

Нитъ, божество, 44.

Нифата: планини, 49.

Ница: Массилия, 165.

Нови Вавилонъ гл. *Халдеи*.

Нови Картагенъ: основание, 353.

Номи: опредѣление, 39.

Нометети: опредѣление, 159; Периклъ, 189.

Норвегия: бронзовъ вѣкъ, 15; италиянски вази, 17.

Нощъ: божество, 137.

Ной: потомство, 26.

Прави: развитието имъ, 8; Египетъ, 30, 31, 33, 47; Вавилонъ, 58, 59; Финикия, 71, 73; Индия, 98, 108, 124; перси, 112, 115, 116, 124; Гръция, 135, 148, 149, 190—192, 194—196, 204, 207, 257, 258, 263, 264, 272—280, 295; Александрия, 281—283, 287, 288; етруски, 305; италийци, 306; Римъ, 316—318, 323, 326, 339—343, 361—366, 373, 374, 378, 379, 380, 382, 383, 384, 386—388, 394, 395, 415—417, 426, 431; империя, 453, 454, 482, 489; келти, 334, 397, 441; германци, 382, 442—444; значението имъ въ старо време, 438.

Нубия: Етиопия, 27.

Нуманция: обсада, 364.

Нума Помпилий: характеръ, 310—311; Египетъ, 311.

Нумидия: население, 26; Массинисса, 357; Югурта, 380.

Нумизматика: опредѣление, 19; Прѣдняя Азия, 267.

Нумиторъ: прѣдание, 309.

Нѣмско м.: откритие, 284; готи, 453.

Оаннъ: митъ, 56.

Обелискъ: опредѣление, 32; Нинивия, 45.

Оби: опредѣление, 147.

Облѣкло: развитието му, 12; археологически вѣкове, 13, 15; Египетъ, 30; Вавилонъ, 58; Александрия, 283; Римъ, 315, 363, 364—366; галли, 333; германци, 443.

Оболъ: опредѣление, 157.

Обсерватория: Ассирия, 79; Александрия, 282.

Общжитие: развитието му, 9, 10.

Обществено мнѣние: опредѣление, 9; Римъ, 374.

Обществено поле гл. *Ager publicus*.

Община: начало, 9; Индия, 97, 99; Атина, 154; Етолия, 274; Римъ, 315; гл. *Родовъ битъ*.

Овидий: общество, 425; значение, 430; Проперций, 430.

Омепоклонство: маздеизмъ, 92; п 271; Сассаниди, 467.

Огънъ: начало, 10; Финикия, 70; ар 90; маздейци, 94; Индия, 97; Египетъ, 303; латини, 307.

Ода: Пиндаръ, 216; театръ, 218; Ливий, 429.

Одеонъ: опредѣление, 215; Периклъ, 189.

Одеръ: финикийци, 73.

Одессъ: колония, 163.

Одинъ: опредѣление, 443.

Одиссея: съдържание, 133; Хомеръ Ливий Андроникъ, 367.

Одоакръ: падание на Римъ, 481.

Озар-хани гл. *Сераписъ*.

Озирисъ: опредѣление, 41; Хапи,

Ока: бронзовъ вѣкъ, 15.

Океанъ: митология, 138.

Оксъ (Оксусъ): арийци, 89; маси 115; Александръ Велики, 247.

Октавианъ: опредѣление, 405; траторъ, 406, 407; дуумвиратъ, 407 Августъ, 410.

Октавия: Августова сестра, 408,

Октавий: опредѣление, 405.

Олвия: гръцка колония, 122, 163.

Олиархия: опредѣление, 152; Г 202—204, 274—276, 279; Карт 350, 356, 357; Римъ, 372, 378, 40

Олимпиада. 1) Лѣточисление, 168. Царица, 233, 241, 243.

Олимпия: игри, 168—170.

Олимпийски игри: опредѣление, 170; Отмѣнявене, 476.

Олимпийци: опредѣление, 138; им 460.

Олимпъ: планина, 127; богове, 13

Олимпъ: Спарта, 227; македонци,

Оловяни острови гл. *Касситерис*

Олтари на Филенитъ: значение,

Опперъ: ученъ, 21, 52.

Оптимати: съсловие, 372—400.

Оракулъ: значение, 138—140; амм 246; додонски 127; делфийски 323; империя, 460, 461.

Оранжъ гл. *Араузий*.

Ораторство гл. *Риторика*.

Orbis terrarum: опредѣление, 436

Орми: опредѣление, Финикия, 70; Индия, 104; Гръция, 209; Полис 265; Римъ, 362.

Ордали: опредѣление, 445.

Ордиа: начало, 9; камъненъ вѣкъ

Орестъ. 1) Герой, 133. — 2) Патрици

Орехъ гл. *Урукъ*.

Оригенъ: богословие, 473.

Ормуздъ: опредѣление, 92; огънъ значение, 94.

железенъ вѣкъ, 16; египтяни, 63; ассирийци, 67; 2; гръци, 163; Понтийско царство).

къ: Прѣдня Азия, 25. начало, 471.

тво: опредѣление, 10; Персидъ; Римъ, 343, 364; Августъ, Диоклецианъ, 469; Константинъ,

царь, 45, 69.

Марна: градъ, 480.

Майосникъ.

къ, ученъ, 20.

Валерианъ, 467.

начало, 466.

философска, Атина, 252, 253; рия, 287; б) риторска, въ Азия; въ Ефесъ и Родосъ, 285.

ученъ: Троя, 113, 133.

я: търговия въ бронзовия вѣкъ; келти, 441.

ассириология, 21.

Суза.

значение, 458.

божество, 322.

опредѣление, 336, 337.

война съ Римъ, 380, 381.

начало, 67; падение, 76, 77;

възвѣданье, 268, 269; Помпей,

Юдино колѣно: Иерусалимъ, 65; Ровоамъ, 67.

Юлианъ: значение, 475, 476; Сивилла, 460; писатель, 484.

Юлиева династия: прѣдания, 310; Августъ, 410; край, 445—448.

Юлия: Цезарева дъщеря, 396, 397.

Юлъ: прѣдание, 309.

Юнона. 1) Божество: Хера, 138; латини, 307; Римъ, 322. — 2) Духъ, 307.

Юпитеръ: Зевсъ, 138; латини, 307; Римъ, 322; Диоклецианъ, 468.

Юриспруденция: Гръция, 221; Римъ, 322, 368, 433, 436; империя, 456, 482, 483.

Юстинианъ: философия, 477; кодексъ, 483.

Юстинъ: черковенъ отецъ, 453.

Юти: съюзъ, 466.

Яване: опредѣление, 91.

Язиги: движение на западъ, 453.

Язонъ: Тессалия, 228.

Яксартъ: Киръ, 115; Александръ Велики, 247.

Ямбъ: опредѣление, 170.

Яна: Диана, 307.

Яникулъ: твърдиня, 312; плебеи, 331.

Янина: Додона, 127.

Януарий: опредѣление, 307; начало на годината, 402.

Янусъ: латини, 307; Августъ, 410.

Япиги: опредѣление, 300.

Яфетиди, яфетовци гл. Арийци.

Яфетъ: потопъ, 26; арийци, 88.

